

**GHEORGHE DUMITROAIA**

**COMUNITĂȚI PREISTORICE  
DIN NORD-ESTUL ROMÂNIEI**

**De la cultura Cucuteni până în bronzul mijlociu**

**PIATRA-NEAMȚ  
2000**

**COMUNITĂȚI PREISTORICE DIN NORD-ESTUL ROMÂNIEI  
DE LA CULTURA CUCUTENI PÂNĂ ÎN BRONZUL MIJLOCIU**

\*

**COMMUNAUTÉS PRÉHISTORIQUES DE NORD-EST DE LA  
ROUMANIE  
DE LA CULTURE DE CUCUTENI JUSQU'AU BRONZE MOYEN**



**COMUNITĂȚI PREISTORICE  
DIN NORD-ESTUL ROMÂNIEI**

**Bibliotheca**

**MEMORIAE ANTIQUITATIS  
VII**

**Centrul Internațional de Cercetare a Culturii Cucuteni**

Bibliotheca

**MEMORIAE ANTIQUITATIS**

**VII**

**GHEORGHE DUMITROAIA**

**COMUNITĂȚI PREISTORICE  
DIN NORD-ESTUL ROMÂNIEI**

**DE LA CULTURA CUCUTENI PÂNĂ ÎN BRONZUL MIJLOCIU**

**Muzeul de Istorie Piatra-Neamț**

**2000**

Traducerea rezumatului:

*Dorin Nicola*

Tehnoredactare:

*Gil Colobanea*

Desene:

*Mircea-Răzvan Ciacâru*

*Nicolae Urse*

*Constantin-Emil Ursu*

Indice general:

*Dorin Nicola*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale

**DUMITROAIA, GHEORGHE**

**Comunități preistorice din nord-estul României: de la cultura**

**Cucuteni până în bronzul mijlociu / Ghéorghe Dumitroaia.- Piatra-**

**Neamț: Editura "Constantin Matasă", 2000**

**p. ; cm. –(Bibliotheca Memoriae Antiquitatis)**

Bibliogr.

Index.

ISBN 973-99826-8-9

902(498)

© **Complexul Muzeal Județean Neamț**

Str. Mihai Eminescu nr. 10 5600 – Piatra-Neamț, România

Fax: 040-33-233285; E-mail: muzeu.pneamt@decebal.ro

**Editura „Constantin Matasă”**

ISBN 973-99826-8-9

## CUPRINS

<b>Introducere .....</b>	9
<b>Abrevieri .....</b>	13
<b>I. Cadrul fizico-geografic .....</b>	15
<b>II. Preliminarii .....</b>	19
<b>III. Perioada de tranzitie de la eneolitic la epoca bronzului .....</b>	22
1. <b>Cultura Horodiștea-Erbiceni .....</b>	23
a. Originea; b. Istorul și stadiul cercetărilor; c. Aria și catalogul descoperirilor; d. Așezările și stratigrafia; e. Fortificații; f. Locuințe; g. Cuptoare și vete de foc; h. Gropi; i. Morminte și înmormântări rituale; j. Ceramica; k. Plastica; l. Alte obiecte de lut ars; m. Unelte și arme de silex; n. Unelte și arme de piatră și lemn; o. Obiecte de os și corn; p. Obiecte de metal; r. Date antropologice; s. Paleofauna; t. Cronologie; sincronisme.	
2. <b>Cultura amforelor sferice .....</b>	68
a. Istorul și stadiul cercetărilor; b. Aria de răspândire și catalogul descoperirilor; c. Așezările; d. Tipologia mormintelor; e. Ceramica; f. Alte obiecte de inventar; g. Date antropologice; h. Încadrare cronologică; legături.	
3. <b>Descoperiri cu caracter mixt .....</b>	82
A. Grupul cultural Suceava .....	82
a. Istorul cercetărilor; b. Elemente de ritual funerar; c. Inventarul mormintelor; d. Încadrare culturală și cronologică.	
B. Topoare de silex .....	84
a. Istorul cercetărilor; b. Răspândirea și catalogul descoperirilor; c. Considerații tipologice; d. Atribuire culturală.	

<b>IV. Bronzul timpuriu .....</b>	101
1. <b>Morminte cu ocru tip Jamnaia .....</b>	102
a. Istorul cercetărilor; b. Răspândirea și catalogul descoperirilor;	
c. Tipuri de morminte; d. Obiecte de inventar; e. Date antropologice; f. Încadrare cronologică.	
2. <b>Morminte ale culturii catacombelelor .....</b>	116
a. Istorul cercetărilor; b. Catalogul descoperirilor; c. Tipuri de morminte; d. Inventar; e. Datarea.	
3. <b>Alte descoperiri .....</b>	122
a. Așezări; b. Morminte; c. Obiecte de piatră; d. Piese de metal.	
<b>V. Bronzul mijlociu .....</b>	127
<b>Descoperiri tip Komarov – Costișa .....</b>	127
a. Istorul descoperirilor; b. Aria și repertoriul descoperirilor;	
c. Așezările; d. Punctul de exploatare a izvoarelor de apă sărată Lunca-Poiana Slatinei: 1. Specificul depunerilor din stațiunea Poiana Slatinei; 2. Stratigrafia depunerii din epoca bronzului;	
e. Locuințe și vetră; f. Morminte; g. Ceramica; h. Topoare de aramă și bronz; i. Alte obiecte de inventar; j. Legături; datare.	
<b>VI. Concluzii .....</b>	157
<b>Communautés préhistoriques de Nord-Est de la Roumanie: de la culture de Cucuteni jusqu'au Bronze moyen (résumé) .....</b>	162
<b>Légende des figures .....</b>	182
<b>Bibliografie .....</b>	186
<b>Ilustrații .....</b>	213
<b>Tabelul sincronismelor .....</b>	324
<b>Indice general .....</b>	325

## SOMMAIRE

<b>Introduction .....</b>	9
<b>Abréviations .....</b>	13
<b>I. Le milieu physico-géographique .....</b>	15
<b>II. Préliminaires .....</b>	19
<b>III. La période de transition de l'énolithique à l'âge du Bronze</b>	22
1. <b>La culture Horodiștea-Erbiceni .....</b>	23
a. L'origine; b. Historique et l'état des recherches; c. L'aire et répertoire des découvertes; d. Les habitations et la stratigraphie; e. Fortifications; f. Maisons; g. Fours et foyers; h. Fosses; i. Tombes et enterrements rituels; j. Céramique; k. Plastique; l. D'autres objets de terre cuite; m. Outils et armes en silex; n. Outils et armes en pierre façonnée; o. Objets d'os et en corne; p. Objets en métal; r. Données anthropologiques; s. Paléofaune; t. Chronologie; synchronismes.	
2. <b>La culture des amphores sphériques .....</b>	68
a. Historique et l'état des recherches; b. L'aire de développement et le catalogue des découvertes; c. Habitats; d. La typologie des tombes; e. Céramique; f. D'autres objets de mobilier; g. Données anthropologiques; h. Encadrement chronologique; liaisons.	
3. <b>Découvertes avec caractère mixte .....</b>	82
A. Le groupe culturel Suceava .....	82
a. Historique des recherches; b. Éléments de rituel funéraire; c. Mobilier des tombes; d. Encadrement culturel et chronologique.	
B. Haches en silex .....	84
a. Historique des découvertes; b. La répartition et le catalogue des découvertes; c. Considérations typologiques; d. Attribution culturelle.	

<b>IV. Bronze ancien .....</b>	101
1. <b>Tombes à ocre de type Jamnaja .....</b>	102
a. Historique des recherches; b. La répartition et le catalogue des découvertes; c. Types des tombes; d. Objets de mobilier; e. Données anthropologiques; f. Encadrement chronologique.	
2. <b>Tombes de la culture des Catacombes .....</b>	116
a. Historique des recherches; b. Le catalogue des découvertes; c. Types des tombes; d. Mobilier; e. Datation.	
3. <b>D'autres découvertes .....</b>	122
a. Habitats; b. Tombes; c. Objets en pierre; d. Pièces de métal.	
<b>V. Bronze moyen .....</b>	127
<b>Découvertes de type Komarov – Costișa .....</b>	127
a. Historique des découvertes; b. L'aire et le répertoire des découvertes; c. Habitations; d. Le point d'exploitation des sources salées de Lunca - <i>Poiana Slatinei</i> : 1. Le spécifique des dépôts de la station <i>Poiana Slatinei</i> ; 2. Stratigraphie du dépôt de l'âge du Bronze; e. Habitations et foyers; f. Tombes; g. Céramique; h. Haches en cuivre et bronze; i. D'autres objets de mobilier; j. Liaisons; datation.	
<b>VI. Conclusions .....</b>	157
<b>Communautés préhistoriques de Nord-Est de la Roumanie: de la culture de Cucuteni jusqu'au Bronze moyen (résumé) .....</b>	162
<b>Légende des figures .....</b>	182
<b>Bibliographie .....</b>	186
<b>Illustrations .....</b>	213
<b>Tableau des synchronismes .....</b>	324
<b>Index général.....</b>	325

## INTRODUCERE

Volumul de față își propune să prezinte, în sinteză, culturile arheologice din jumătatea de nord a Moldovei pe parcursul intervalului corespunzător perioadei de tranziție de la eneolicic la epoca bronzului și a primelor două etape de dezvoltare ale acestei din urmă epoci (mijl. mil. III – sec. XVI î.H.), timp în care au avut loc transformări esențiale în structura demografică, economia și modul de viață ale comunităților.

Dacă anterior, vreme de cel puțin 1500 de ani, în spațiul est-carpatic fusese cunoscută civilizația Precucuteni-Cucuteni, caracterizată prin stabilitate, dezvoltare economică și înflorire artistică, asemănătoare cu cele mai strălucitoare culturi ale Orientului Apropiat, începând cu aproximativ mijlocul mileniului III î.H. au avut loc multiple restructurări, care vor afecta unitatea celui mai important complex eneolicic al Europei.

Deși ca durată pot fi comparate cu cultura Cucuteni-Tripolie, care a beneficiat de o atenție deosebită în cei aproximativ 115 ani care au trecut de la descoperirea așezărilor eponime, perioada de tranziție de la eneolicic la epoca bronzului și întreg bronzul din jumătatea de Nord a Moldovei contrastăază în mod evident cu eneolicicul, în primul rând prin specificul descoperirilor, cât și prin prisma numărului redus al acestora, al cercetărilor de teren, prelucrării și valorificării materialelor. Din păcate, în cercetarea segmentului temporal avut în vedere nu a existat până în prezent un program coherent de prospectare din partea unor instituții, iar puținii specialiști care au avut preocupări în acest domeniu nu și-au finalizat proiectele, astfel că aprecierile făcute de-a lungul anilor au fost adeseori unilaterale, superficiale și chiar în contradicție cu realitatea din teren.

După cum s-a arătat, perioada de tranziție de la eneolicic la epoca bronzului, bronzul timpuriu și mijlociu se caracterizează printr-o durată îndelungată și un aspect deosebit de frâmântat sub raport demografic, ecologic și economic, schimbările intervenite oglindindu-se în mod corespunzător și în planul vieții spirituale. Pentru toate cele trei segmente cronologice se constată mai multe restructurări, datorate în principal aportului adus de populațiile de origine nordică, nord-estică și estică, care și-au pus amprenta asupra culturilor care s-au succedat vreme de cca. un mileniu la răsărit de Carpați.

În linii generale, perioada de tranziție și epoca bronzului corespund în timp intervalului cronologic în care au loc indo-europenizarea și constituirea triburilor prototracice de la Nord de Dunăre, fenomene în timpul căror, pe lângă procesul de asimilare lingvistică, se petrec multiple reașezări de ordin demografic și economic.

Triburile indo-europene, care aveau o evidentă organizare patriarhală și se ocupau cu creșterea animalelor (dintre care calul ocupa un loc important), în deplasarea lor din zona de origine – Asia sau Europa – spre alte ținuturi, au dat naștere unor aşa-zise unități etno-culturale de sine stătătoare, puse în evidență de numeroase vestigii, a căror studiere este deosebit de importantă.

Anunțate încă de la nivelul fazei A a culturii Cucuteni, odată cu apariția ceramicii tip „C”, care a fost adusă de unele grupuri de la periferia marelui complex cultural Cucuteni-Tripolie, împinse la rândul lor de comunitățile culturilor Hvalinsk sau Srednyi-Stog (Dodd-Oprișescu, 1982), pătrunderile indo-europenilor în această zonă pot fi întrevăzute îndeosebi de la nivelul culturilor Horodiștea-Erbiceni, amforelor sferice și Foltești-Cernavoda II (Roman, 1989), când se apreciază că s-ar fi produs socul celui de al doilea val kurganic (Gimbutas, 1997), considerat decisiv pentru sfârșitul culturii Cucuteni.

De la nivelul culturii Jamnaia, când începe infiltrarea masivă spre vest a indo-europenilor, vechile culturi dispar, în locul lor nefiind cunoscute deocamdată decât puține descoperiri, în afară de mormintele cu ocru, care ar putea fi puse în legătură cu ceea ce s-a definit și cultura Edineț (Dergačev, 1994).

Ulterior sau parțial contemporane cu mormintele cu ocru tip Jamnaia, comunitățile culturii catacombelor care s-au infiltrat în dreapta Prutului, pentru puțin timp, par să nu fi avut o influență decisivă asupra teritoriului din jumătatea de nord a Moldovei.

Contrastând cu vestigiile materiale existente, mult mai puțin strălucitoare ca în eneolitic și în număr mai mic decât în alte culturi contemporane, aspectele de ordin instituțional care pot fi întrevăzute, îndeosebi structurile de ordin militar bazate pe ierarhie, probabil că au avut un rol decisiv în pregătirea și apariția culturilor bronzului mijlociu, reprezentat în cazul de față de descoperirile aparținând complexului cultural Komarov-Costișa-Baly Potok.

Întocmit pe baza unui număr foarte mare de informații, diverse sub raportul provenienței, cantității, exactității, valorii științifice a materialelor și interpretărilor anterioare, volumul de față reunește aproape toate datele certe sau probabile referitoare la culturile documentate în partea de sus a Moldovei, conținutul său reliefând, în fond, rezultatele cercetării arheologice din această zonă.

După *abrevierile* prezente în paginile imediat următoare, *cadrul geografic* familiarizează ipoteticul cititor cu specificul mediului natural în care s-au dezvoltat comunitățile locale. Parcurgerea *preliminariilor* (cap. II) oferă posibilitatea cunoașterii unora dintre fenomenele care se prefigurau încă din timpul culturii Cucuteni, ca mai apoi, în cap. III (*perioada de tranziție*) să se ia cunoștință cu particularitățile și caracteristicile culturilor Horodiștea-Erbiceni și amforelor sferice, cât și a unor descoperiri cu caracter mixt, asupra căror persistă semne de întrebare.

În condițiile în care în Moldova Centrală și de Nord, pentru perioada

*bronzului timpuriu* (cap. IV) nu au fost făcute descoperiri numeroase, prezentarea problematicii mormintelor cu ocru tip Jamnaia, a celor câteva morminte care aparțin culturii catacombelor și a materialelor fără atribuire culturală certă redeschide discuția asupra necesității relansării cercetărilor de teren și a reinterpretării mai vechilor descoperirii.

Reprezentând o civilizație despre care se cunosc puține lucruri, descoperirile tip Komarov – Costișa, dateate pe parcursul întregului bronz mijlociu și cunoscute în peste 30 de localități din vestul Moldovei în mod special, constituie argumente de necontestat care demonstrează fenomenul de stabilizare a comunităților în perioada ce urmează bronzului timpuriu îndeosebi. Prezentate prin tot ce au ele mai important, descoperirile care sunt tratate în cap. V dovedesc apartenența comunităților din jumătatea de nord a Moldovei la un cerc cultural mult mai larg, din care făceau parte și alte teritorii de la nord și nord-est de țara noastră.

Deși s-au trecut în revistă, în cazul fiecărei categorii de descoperiri, problemele referitoare la datarea relativă și absolută, am considerat că întocmirea unui tabel al sincronismelor este deosebit de utilă, chiar în condițiile în care acesta este perfectibil, întrucât oferă o imagine cuprinzătoare asupra succesiunii culturilor post-cucuteniene din această parte a României.

În sfârșit, *concluziile finale* încearcă să creioneze, pe baza informațiilor din fiecare capitol, mutație intervenite în rândul comunităților din jumătatea de nord a Moldovei pe parcursul perioadei de trecere de la eneolitic la epoca bronzului și până în bronzul mijlociu inclusiv.

În ceea ce privește *bibliografia* consultată, am considerat necesar a include, pe cât ne-a fost posibil, toate lucrările referitoare la zona și intervalul de timp cercetate, în aşa fel încât aceasta să constituie un instrument de lucru pentru cei interesați de epoca abordată.

Un segment important al lucrării îl constituie ilustrația. Cele șase hărți care însoțesc repertoriile principalelor culturi, pe care au fost localizate cu aproximativitate toate descoperirile, permit schițarea unei imagini de ansamblu asupra răspândirii vestigiilor în spațiul cercetat, raportarea lor la ariile culturale învecinate cu care uneori se identifică, sunt contemporane sau a căror influență a fost resimțită. În realizarea documentației s-au folosit câteva planuri de situație existente în publicații sau în unele lucrări aflate în manuscris, de câteva decenii, în fondurile bibliotecilor publice, cât mai ales desene după piese tridimensionale. Pe lângă ilustrația preluată din revistele de specialitate, au fost făcute un număr important de reproduceri după cele mai semnificative descoperiri care ne-au fost puse la dispoziție cu amabilitate de unii colegi sau a proprietarilor materiale rezultate din cercetările de teren. S-a urmărit, pe cât a fost posibil, selectarea celor mai reprezentative descoperiri, care să argumenteze cele exprimate în textul lucrării.

Considerăm de datoria noastră de a mulțumi tuturor acelora care, într-un fel sau altul, ne-au sprijinit direct sau indirect în activitatea de teren, la studierea unor materiale aflate în alte instituții de cercetare sau în consultarea unor surse documentare mai puțin accesibile, oferirea unor informații, sugestii și observații. În primul rând exprimăm gratitudinea noastră domnului prof. dr. Petre I. Roman, directorul Institutului Român de Tracologie din București, care ne-a fost coordonator al lucrării de doctorat și care cu multă bunăvoieță, înțelegere și profesionalism ne-a îndrumat și încurajat spre finalizarea subiectului propus acum câțiva ani. Sincere mulțumiri adresăm magistrilor noștri de la Universitatea „A.I. Cuza” din Iași, acad. prof. univ. dr. doc. Mircea Petrescu-Dîmbovița și prof. univ. dr. Marin Dinu, cărora le datorăm apropierea noastră de arheologie și din partea cărora am primit numeroase sugestii, informații și materiale pe care le folosim în cele ce urmează. Rămânem îndatorați vechilor noștri colegi și colaboratori dr. Dan Monah, lect. univ. dr. Marius Alexianu, dr. Cornelia-Magda Mantu și prof. univ. dr. Nicolae Ursulescu cu care am împărtășit bucuriile și insatisfacțiile oferite de unele cercetări sistematice și periegheze comune sau de la care am primit o serie de materiale inedite, lucrări de specialitate și informații.

Suntem recunoscători distinșilor specialiști, respectiv: dr. S. Marinescu-Bîlcu, dr. E. Comșa, dr. C. Schuster, dr. D.-N. Popovici (din București), dr. Gh. Lazarovici și dr. M. Rotea (Cluj-Napoca), dr. I. Mareș și dr. V.-P. Batariuc (Suceava), P. Șadurschi și F. Burtănescu (Botoșani), dr. V. Ursachi (Roman) și dr. V. Cavruc (Sfântu Gheorghe), care ne-au oferit diverse materiale și informații sau împreună cu care am putut discuta probleme legate de atribuirea și încadrarea cultural-cronologică a unor descoperiri.

De un real sprijin ne-am bucurat din partea colegilor dr. Eugen Sava și dr. Victor Sorochin, cercetători la Institutul de Arheologie și Istorie Veche din Chișinău, care ne-au familiarizat cu problematica ridicată de descoperirile de pe teritoriul Basarabiei și Ucrainei, prin intermediul cărora am intrat în posesia unor lucrări și traduceri după articole din revistele de limbă rusă. Cercetătorului E. Sava îi suntem îndatorați și pentru efortul pe care l-a făcut atunci când ne-a însoțit în documentarea efectuată la Lvov, unde grație amabilității dr. Larisa Krušel'nickaja și dr. M. Bandrivskij am avut ocazia să luăm cunoștință cu unele materiale și bibliografia recentă referitoare la descoperirile culturilor ceramicii șnurate, amforelor sferice și Komarov din Ucraina.

Conștienți de la început de dificultatea studierii cât mai amănunțite și corecte a acestei teme, pe cât de vastă pe atât de complexă, am considerat că asumarea risurilor pe care ni le putem atrage nu poate fi decât benefică, întrucât completările, interpretările și observațiile ulterioare la demersul nostru nu vor putea face altceva decât să clarifice unele din necunoscutele acestei lungi perioade din existența comunităților din nord-estul României.

## ABREVIERI

- AAC — *Acta Archaeologica Carpathica*, Cracovia.
- AAH — *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budapestea.
- Actes du I<sup>e</sup> Congrès — *Actes du I<sup>e</sup> Congrès Internationales des Etudes du Sud-Est Européen*, Atena 1970.
- Actes du VII<sup>e</sup> Congrès — *Actes du VII<sup>e</sup> Congrès International de Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Praga.
- AI — *Archaeologia Interregionalis*, Varșovia-Cracovia-Poznan.
- AlIA — *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”*, Iași.
- AIM — *Arkeologičeskie Issledovaniya v Moldavii*, Chișinău.
- AKM — *Arkeologičeskaja Karta Moldavskoj SSR*, Chișinău.
- AMM — *Acta Moldaviae Meridionalis*, Vaslui.
- AMN — *Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca.
- AO — *Arkheologičeskaja Otkrytia*, Moscova.
- AP — *Archeologia Polski*, Varșovia - Wroclaw.
- ARA — *Annuaire Roumain d'Antropologie*, București.
- ArchPol — *Archaeologia Polona*, Varșovia.
- Arh Mold — *Arheologia Moldovei*, Iași.
- ASAG — *Archives Suisses d'Antropologie Générale*, Geneva.
- ASGE — *Arkheologičeskij Sbornik Gosudarstvennogo Ermitaža*, Leningrad.
- AŞUI — *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza”*, Iași.
- Atti del VI Congresso — *Atti del VI Congresso Internazionale delle scienze Preistoriche e Protoistoriche*, Florența.
- BAI — *Bibliotheca Archaeologica lassiensis*.
- BAR — *British Archaeological Reports*, Oxford.
- BCMI — *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, București.
- BMA — *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*.
- BPS — *Baltic Pontic Studies*, Poznan.
- BRGK — *Bericht der Römisch - Germanischen Kommission*, Berlin.
- BT — *Bibliotheca Thracologica*.
- CA — *Cercetări Arheologice*, București.
- CANT — *Cercetări Arheologice în Aria Nord-Tracică*, București.
- CI — *Cercetări Istorice*, Iași.
- CNA — *Cronica Numismatică și Arheologică*, București.
- Dacia — *Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie*, I-XII, 1924 - 1947; *NS, Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne*, București.



JBLM	— <i>Jahrbuch des Bucowiner Landesmuseum</i> , Cernăuți.
JIES	— <i>Journal of Indo-European Studies</i> , Los Angeles.
JMV	— <i>Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte</i> , Halle.
KSIIMK	— <i>Kratkie Soobščenja Instituta Istorii Material'noj Kultury</i> , Moscova-Leningrad (St. Petersburg).
KZM	— <i>Kurgany v Zonahnovostroe Moldavje</i> , Chișinău.
MASP	— <i>Materialy po Arkheologij Severnogo Pričernomorja</i> , Odessa.
MCA	— <i>Materiale și Cercetări Arheologice</i> , București.
MDAPV	— <i>Materialy i Doslidžennia z Arkheologij Prikarpatia i Volinii</i> , Kiev.
MemAntiq	— <i>Memoria Antiquitatis</i> , Piatra-Neamț.
MIA	— <i>Materialy i Issledovaniya po Arkheologij SSSR</i> , Moscova - Leningrad.
MIB	— <i>Muzeul de Istorie Botoșani</i> .
MIIAB	— <i>Muzeul de Istorie „Iulian Antonescu” Bacău</i> .
MIMIS	— <i>Muzeul de Istorie a Moldovei</i> , Iași.
MIPN	— <i>Muzeul de Istorie Piatra-Neamț</i> .
MIR	— <i>Muzeul de Istorie Roman</i> .
MKHD	— <i>Mitteilungen der K.K. Zentralkomission für Kunst-und Historische Denkmale</i> , Viena.
MNB	— <i>Muzeul Național al Bucovinei</i> , Suceava.
Omagiu	— <i>Omagiu lui Petre Constantinescu-Iași</i> , București.
PA	— <i>Probleme de Antropologie</i> , București.
PBF	— <i>Prähistorische Bronzefunde</i> , München.
Praehistorica	— <i>Praehistorica. Acta Praehistorica Universitatis Carolinae Pragensis</i> , Praga.
PZ	— <i>Prähistorische Zeitschrift</i> , Leipzig-Berlin.
RA	— <i>Revista Arheologică</i> , Chișinău.
RAJI	— <i>Repertoriul Arheologic al Județului Iași</i> , vol. I-II, Iași.
RHSEE	— <i>Revue Historique du Sud-Est Européen</i> , București.
RI	— <i>Revista de Istorie</i> , București.
RIAF	— <i>Revista de Istorie, Arheologie și Folclor</i> , Iași.
RM	— <i>Revista Muzeelor</i> , București.
SA	— <i>Sovetskaja Arkheologija</i> , Moscova.
SC	— <i>Studii și Comunicări</i> , Satu Mare.
SCIV (A)	— <i>Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie)</i> , București.
SMI/Suceava	— <i>Studii și Materiale de Istorie / Anuarul Muzeului Bucovinei</i> , Suceava.
Symposium	— <i>Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur</i> , Nitra.
SymThrac	— <i>Symposia Thracologica</i> .
TD	— <i>Thraco-Dacica</i> , București.
TP	— <i>Thracia Praehistorica</i> , Sofia.
TWCC	— <i>The Thracian World at the Crossroads of Civilisations</i> , București.
V <sup>e</sup> Congrès	— <i>V<sup>e</sup> Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques</i> , Moscova.
XI <sup>e</sup> Congrès	— <i>XI<sup>e</sup> Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques</i> , Niša.

## I. CADRUL FIZICO-GEOGRAFIC

Teritoriul aflat în atenția noastră corespunde, în linii generale, structurilor majore de relief existente în Estul României: Podișul și Subcarpații Moldovei, care prin caracteristicile lor au influențat apariția, răspândirea și frecvența aşezărilor din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului și prima parte a epocii bronzului, la care ne referim.

În ceea ce privește limitele sale, arealul aflat în studiu este mărginit la nord de granița României cu Ucraina, la sud corespunde cu aproximativ aliniamentului Comănești - Moinești - Bacău - Vaslui - Huși, limita estică se suprapune râului Prut, care constituie hotarul cu Basarabia, iar la vest urmează versanții estici ai Carpaților.

Ocupând cea mai mare parte a teritoriului studiat, Podișul Moldovei este suprapus din punct de vedere geologic Platformei Moldovenești și se împarte în următoarele arii fizico-geografice: Podișul Sucevei, Podișul Bârladului și Câmpia Moldovei (*Roșu*, 1973, p. 354 și urm.; *Băcăuanu și colab.*, 1980, p. 9-10).

Subunitatea Podișului Sucevei cuprinde spațiul dintre Moldova și Siret, de la Roman până la Obcinele Bucovinei, pe a cărui suprafață se individualizează numeroase dealuri cu coaste abrupte, platouri întinse și văi aluvionare propice agriculturii.

Podișul Bârladului, cu subunitățile Podișul Bârladului Superior și Colinele Tutovei, începe de la nord de Coasta Iașilor și continuă până la sud de pârâul Racova, iar la est până la izvoarele Bârladului (*Mihăilescu*, 1969, p. 120-121; *Băcăuanu și colab.*, 1980, p. 297-299).

Câmpia Moldovei, cunoscută și sub numele de Depresiunea Jijiei cuprinde spațiul dintre Podișul Moldovei și Prut, de la Iași până în nord, la granița cu Ucraina. Pe suprafață să se individualizează o serie de dealuri de până la 200 m altitudine, terase și văi largi (*Băcăuanu*, 1973, p. 18-32).

Structura monoclinică a Platformei Moldovenești, cu orientarea și înclinarea generală a straturilor pe direcția NV-SE, determină predominanța reliefului structural prin platouri și cueste. Astfel, platourile au cea mai mare extindere în Podișul Sucevei, însă pot fi găsite și în Podișul Bârladului unde sunt dominante mai ales în nord. În Câmpia Moldovei, doar în nord-vest unele platouri au aspect de platouri structurale, dar sunt joase și reprezintă numai 4-5% din suprafața acestei unități (*Băcăuanu*, 1968, p. 65).

Un alt tip de relief, prezent în Podișul Moldovei este dat de

interfluviile sculpturale și de terase, care se prezintă sub forma unor coline și dealuri cu contururi relativ domoale, ușor bombate sau slab înclinate, cum sunt dealurile Ciungi, Boiștea, Corni, Runcu, Tomești, Vlădiceni, Cristești etc. (*Băcăuanu*, 1968, p. 70-73; *Băcăuanu și colab.*, 1973, p. 49; *Hirjoabă*, 1968, p. 72-75).

Terasele de versant nu sunt continui de-a lungul râurilor, însă pot fi urmărite datorită sedimentului acumulat în bază. Numărul lor diferă de la râu la râu, maximum fiind de opt (*Băcăuanu*, 1968, p. 146 - 189; *Hirjoabă*, 1968, p. 82; *Băcăuanu și colab.* 1980, p. 56-65). Aceste terase sunt parazitate în anumite zone de forme de acumulare ca șesurile, conurile de dejecție sau glacisurile.

Șesurile sunt cele mai recente forme de reliefuri de acumulare, de vîrstă holocenă. Cele mai importante sunt în Câmpia Moldovei, de-a lungul Prutului, Jijiei, Bahluiului, Bahluietului, Miletinului și Bașeului (*Băcăuanu*, 1968, p. 122- 140). Conurile de dejecție parazitează luncile râurilor creând o trecere gradată de la versanți la lunca propriu-zisă. La confluența văilor mai importante s-au format conuri de dejecție întinse, cum sunt cele dintre Moldova - Siret, Bistrița - Siret, Jijia - Prut etc., însă aceste forme sunt prezente și la confluența unor râuri mici cu altele mai importante (*Băcăuanu*, 1968, p. 130; *Hirjoabă*, 1968, p. 128 - 132; *Băcăuanu și colab.*, 1980, p. 65).

Glacisurile formate la contactul cu versanții, sunt și ele răspândite în special pe treptele de luncă. Acestea fac racordul între versanți și luncă și se prezintă uneori sub forme plane sau ușor inclinate. Se întâlnesc în special în lungul râurilor mai importante (*Băcăuanu și colab.*, 1980, p. 56-58).

Reprezentând cea de-a doua mare subunitate de relief din arealul cercetat, Subcarpații Moldovei au o structură relativ simplă, din strate mai recente decât a Carpaților Orientali (*Tufescu*, 1974, p. 108-117). Sunt alcătuși dintr-un uluc depresionar aproape continuu, la contactul cu muntele, dezvoltat pe un *sinclinorium* în care apar la zi depozite friabile (argilo-marnoase, gipsuri, nisipuri, gresii), însotite, pe anumite sectoare, de zăcăminte de sare de vîrstă miocenă (*Stoica, Gherasie*, 1981, p. 42-52, 81-92). Divizați în Subcarpații Neamțului (de la valea râului Rîșca până la valea Tazlăului Sărăt) și Subcarpații Trotușului (de la înșeuarea Moinești până pe Valea Trotușului), Subcarpații Moldovei sunt marcați, în sectorul care ne interesează, de sirul depresiunilor Neamț, Cracău-Bistrița și Tazlău.

Depresiunea Neamț este limitată la vest de Munții Stînișoarei, care reprezintă formațiuni ale flișului cretacic și paleogen, dispuse într-o succesiune de benzi orientate pe direcția NV-SE. Se disting în această parte îndeosebi Muncelul Agapia (896 m) și Dealul Mare Văratec (1008 m), ca în continuarea lor, spre sud-vest, Depresiunea Neamț să fie închisă de coasta Ghindăuanii-Curechiștea. La nord, Depresiunea Neamț este limitată de Culmea Pleșului, înălțime care acoperă o parte din orizontul lagunar de altădată, pus în evidență de zăcământul de sare de la Oglinzi (*Stoica, Gherasie*, 1981, p. 50). Despărțită

de Valea Moldovei de Dealul Răucești și Dealul Coarnele Berbecului, Depresiunea Neamț păstrează în fundamentul său formațiuni mediteraneene, care apar sporadic din loc în loc. Depunerile deluviale alcătuiesc două părți distincte: la apus un glacis piemontan, în care eroziunea apelor a dat naștere unui relief deluros, iar în rest se prezintă ca o largă etajare de terase (*Tufescu*, 1966, p. 85-87).

Depresiunea Cracău-Bistrița, de peste 50 km lungime și 20 km lățime, drenată de râurile care i-au dat denumirea, este limitată la vest de Munții Stînișoarei și Goșmanu, la est de Holmul Mare, Dealul Tolici, Stînca Șerbești și înșeuarea subcarpatică Girov-Bozieni, iar spre sud - est de dealurile Mărgineni și Bîrjoveni. Partea meridională a depresiunii prezintă un relief etajat, cu dealuri tăiate de pâraiele Calu, Iapa, Nechit și.a. Dacă la vest linia munților are o altitudine de peste 1000 m, iar limita pânzei marginale a acestora este răsturnată peste depozitele miocene din depresiune, dealurile care închid laturile estică și sudică ale acesteia sunt mult mai joase (d. Holm, Șerbești, Mărgineni, Runcu). În zona cea mai apropiată de munte, la Piatra-Neamț, depresiunea Cracău-Bistrița este fragmentată de Dealul Balaurul, muntele Pietricica și de alte înălțimi (*Tufescu*, 1974, p. 115), care scad în altitudine spre sud-est.

În ceea ce privește Depresiunea Tazlăului, care este considerată cea mai tipică depresiune subcarpatică din țară (*Tufescu*, 1974, p. 116), cu o suprafață de cca. 70 km lungime și 15 km lățime, aceasta este subdivizată în depresiunile Tazlăului Mare, Tazlăului Sărat și a Cașinului. La nord se desparte de Depresiunea Cracău-Bistrița prin înșeuarea Nechitului (cca. 450 m), marginea de vest a depresiunii este mărginită de munți (Goșmanu și Berzunți), la sud este flancată de masivul Oușorul (793 m), iar la est de culmea Pietricica (753 m). Se consideră că interiorul depresiunii - o lăsare periclinală pe un fundament ecocen - oligocen cutat - prezintă o structură mai complexă decât cele de la nord, fiind influențată de flișul cu care se întrepătrunde (*Tufescu*, 1974, p. 116). Din punct de vedere al reliefului, deși există diferențieri între partea nordică (ce prezintă un sinclinal disimetric, larg deschis, cu coline și terase), mijlocie (cu pante accentuate, fragmentate) și sudică (de altitudine redusă, aflată la confluența râurilor Trotuș, Tazlău, Oituz și Cașin), depresiunea Tazlăului pare relativ simplă.

În depresiunile subcarpatice ale Moldovei apare un mozaic de soluri. În zonele mai joase s-au format cernoziomuri argiloiluviale, în timp ce pe terase s-au format soluri cenușii. Albiile majore sunt acoperite cu soluri aluviale în diverse stadii de evoluție, iar pe terasele mai înalte sunt dispuse soluri brune argiloiluviale, soluri brune luvicé și chiar luvisoluri albice. Interfluviale sunt ocupate de soluri frecvent gleizate și regosoluri. (*Florea și colab.*, 1968, p. 202, 224, 399-401; *Lupașcu*, 1996, p. 89-121).

Din punct de vedere hidrologic, râurile care străbat spațiul avut în

vedere aparțin sistemelor hidrografice ale Bistriței, Siretului și Prutului, trei dintre cele mai importante din România prin lungimi și suprafețe drenate. Întreaga suprafață aparține bazinelor hidrografice ale Siretului și Prutului, ultimul fiind considerat de ordinul I (*Ujvari*, 1972, p. 488-514, 538-548). Astfel, în bazinul Prutului se află râurile care drenază în special Câmpia Moldovei (Jijia, Bașeul, Miletinul) și Podișul Bîrladului (Bahluil, Bahluietul, Elanul) în timp ce în bazinul Siretului (de ordinul II) curg râurile care drenază Podișul Sucevei (Suceava, Moldova) și Subcarpații Moldovei (Bistrița, Trotușul). Aceste râuri, la rândul lor formează bazine hidrografice importante, de ordinul III și IV, care colectează apele din zonele pe care le parcurg, contribuind în mod esențial la debitul râurilor de gradul I și II (*Ujvari*, 1972, p. 139-141).

Din punct de vedere climatic, jumătatea de nord a Moldovei se înscrie ariei climatului continental moderat, cunoscând influențe septentrionale și estice vizibile, care determină temperaturi ceva mai coborâte și umiditate mai pronunțată. Din punct de vedere topoclimatic sunt de remarcat: Câmpia Moldovei are un climat de câmpie moderat, Podișul Moldovei se distinge printr-o climă tipică dealurilor joase, Subcarpații prin caracteristici submontane, iar Carpații Orientali prin climat alpin (*Tufescu*, 1974, p. 191-206). Variantele locale de climă nu prezintă însă diferențieri însemnante de la o subunitate geografică la alta, cu excepția munților, și nu credem că au putut avea influențe hotărâtoare asupra comunităților umane în intervalul de timp pe care îl avem în studiu.

În ceea ce privește vegetația acestei regiuni, la momentul actual sensibil schimbăță față de cea din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului și epoca bronzului, îndeosebi datorită factorilor antropici care au acționat în ultimele secole, se poate spune că a jucat un rol important pentru comunitățile epocii studiate, mai ales pentru asigurarea resurselor necesare traiului. Existența unor variații climatice (*Dumitrescu, Bolomey, Mogoșanu*, 1983, p. 147), apreciate că s-au petrecut în subboreal (cca. 3000-1000 î.H.), când se constată o expansiune a carpenului la altitudini medii, ca urmare a existenței unui interval ceva mai umed și mai cald nu au făcut decât să favorizeze flora și vegetația, ca și cultura primitivă a plantelor.

Din prezentarea subunităților fizico-geografice ale jumătății de nord a Moldovei reiese, cu destulă evidență, existența unor caracteristici proprii, cât și unele elemente comune care, în ansamblul lor, au favorizat continuitatea de locuire într-o perioadă istorică deosebit de frământată, în care restructurările demografice au avut loc în mai multe etape cronologice și cu contribuția unor populații străine de mediul natural al locurilor.

## II. PRELIMINARII

Anterior perioadei de tranziție, jumătatea de Nord a Moldovei a fost locuită de către comunitățile culturii Cucuteni, ultima mare cultură calcolitică a Europei. Cu o durată de aproximativ 1100 ani, de-a lungul căreia cunoaște trei faze de evoluție (A, A-B și B), cultura Cucuteni reprezintă aria vestică, dintre Carpați și Nistru, a marelui complex cultural Ariușd-Cucuteni-Tripolie. Pe baza descoperirilor care îi aparțin s-a scris o literatură de specialitate impresionantă (din care cităm, selectiv: Schmidt, 1932; Matasă, 1946; Passek, 1949; Dumitrescu Vl. și colab., 1954; Dumitrescu Vl., 1963, 1974a, b, 1979; Vulpe R., 1957; Petrescu-Dimbovița, 1966, 1987; Nestor și Zaharia, 1968; Zbenovič, 1972; Marinescu-Bilcu, 1981; Marchevici, 1981; Černiš, 1982; Nițu, 1980, 1984; Monah, Cucos, 1985; Monah, 1987, 1997; Sorokin, 1997; Cucuteni, 1997; Mantu, 1998; Cucos, 1999; și alții), ce face din această cultură unul dintre capitolele cele mai bine cunoscute ale preistoriei sud-est europene.

În dezvoltarea firească a acestei culturi, considerată de unii a fi ajuns la un stadiu preurban în ceea ce privește așezările, la o extindere și complexitate a rețelei de circulație a produselor, ideilor, formelor ceramice și tehniciilor în domeniul prelucrării acesteia și a metalurgiei cuprului, au intervenit o serie de influențe de ordin extern, care adăugate cauzelor interne au produs mutații majore în rândul comunităților eneolitice.

Așa după cum s-a detaliat în urmă cu aproximativ două decenii (Dodd-Oprițescu, 1978a, b; 1980, 1981, 1982, 1983; Cucos, 1985a), la un anumit moment al dezvoltării complexului cultural amintit, alături de ceramica cucuteniană a apărut o ceramică diferită ca aspect. Considerată, atât de cercetătorii din aria Cucuteni cât și de cei din aria Tripolie, ca doavadă a pătrunderii unor populații străine, această ceramică, denumită Cucuteni C, a fost remarcată prima dată de Hubert Schmidt în săpăturile întreprinse în anii 1909-1910 în stațiunea eponimă. Aceasta a analizat-o ca o doavadă a unui nivel de locuire aparținând unei populații nordice (Schmidt, 1932, p. 92 și urm.), care este ulterior sau cel mult contemporan cu sfârșitul fazei B a culturii Cucuteni.

După cum au demonstrat săpăturile sistematice ulterioare, elementele ceramice „C” apar amestecate cu ceramica pictată locală încă de la nivelul Cucuteni A<sub>4</sub> - Tripolie B I, așa cum s-a dovedit la Fedeleșeni și Drăgușeni (Dodd-Oprițescu, 1980, p. 547-548).

Bună cunoșțătoare a chestiunilor ce privesc mișcările de populații care au afectat eneoliticul de pe teritoriul României, cercetătoarea A. Dodd-Oprițescu

a dat pertinente explicații în legătură cu o serie de aspecte legate de această categorie ceramică, de care trebuie să se țină seama atunci când abordăm culturile perioadei de tranzitie.

Așa după cum au concluzionat autorii citați, forma specifică pentru cea mai veche ceramică Cucuteni „C” este așa-zisul crater: recipient larg deschis, cu gâtul mai mult sau mai puțin înalt, drept sau evazat, fundul plat, umerii bombați și înalți, de dimensiuni variabile. Decorul acestuia constă din striuri aplicate cu un pseudo-pieptene și impresiuni care imită uneori motivele pictate.

În faza Cucuteni A-B, ceramica „C” este mai variată sub aspectul formelor, deși sunt întâlnite aceleași categorii ca în faza A și este lucrată din pastă ce conține scoici sau cioburi pisate. Din punct de vedere al decorului se observă o simplificare față de faza anterioară, doar partea superioară (gâtul) fiind ornamentată cel mai adesea cu striuri și pastile, căpriorul constituind un motiv frecvent întâlnit. În etapa a doua a fazei A-B apar impresiunile cu șnur-primele pe teritoriul României – așa cum atestă descoperirile la Traian, Bodești-*Frumușica* și Lunca. Impresiunile cu șnur răsucit formează rânduri paralele, orizontale, combinate cu pastile.

S-a apreciat că în faza Cucuteni B are loc un așa-zis proces de „cucutenizare”, având în vedere că ceramica „C” este greu de separat de ceramica obișnuită. Ca tehnică, nu mai este atât de omogenă, degresanții se diversifică, iar categoriile ceramice sunt mai numeroase. Ca forme, repertoriul se apropiă de cel Cucuteni B<sub>2</sub>, iar ca ornamente se întâlnesc impresiunile aplicate cu șnurul înfășurat, mai ales. Tot acum se întâlnesc frecvent unele motive zoomorfe.

Pornind de la aceste caracteristici și diferențele ce există față de ceramica din ariile Srednyi-Stog și *Kammkeramik* (Polonia), ultima considerată de H. Schmidt că ar reprezenta locul de origine al purtătorilor ceramicii „C”, A. Dodd-Oprițescu (1980, p. 554) ajungea la concluzia că aceasta nu este dovada unei invazii a teritoriului cucutenian de triburile kurganice, așa cum a încercat să demonstreze M. Gimbutas (1970, 1977, 1997), ci mai degrabă „opera” unor comunități ce trăiau la periferia nordică a complexului Cucuteni-Tripolie. Spre sfârșitul fazei Cucuteni A, aceste comunități s-au deplasat spre interiorul arealului, probabil sub presiunea altor populații care au provocat și sosirea în regiunile vest-pontice a triburilor Cernavoda I. Ca urmare, comunitățile care au adus ceramica Cucuteni „C” în Moldova nu au oprit evoluția culturii Cucuteni.

Totuși, majoritatea cercetătorilor români care s-au ocupat cu studiul civilizației eneolitice de la est de Carpați sunt de părere că splendida cultură cu ceramică pictată își încheie existența odată cu finalul fazei Cucuteni B. Astfel, prof. Vl. Dumitrescu consideră că sfârșitul acestei culturi are loc la nivel Cucuteni B<sub>2b</sub> / Tripolie C I -γI, în principal datorită pătrunderii populațiilor de stepă nord-pontice, care au asimilat vechile comunități (*Dumitrescu Vl.*, 1963, p. 296; idem., 1965a, p. 252-256; idem., 1965b, p. 51-59; idem., 1985, p. 35-

44). În felul acesta s-ar putea explica păstrarea pentru un timp relativ îndelungat a unor caracteristici anterioare, aşa cum este ceramica de stil ζ și statuetele antropomorfe feminine, care din faza a doua a culturii Horodiștea dispar.

Ocupându-se în mod special de ultima fază a culturii Cucuteni, Șt. Cucoș (1983; 1985c; 1988, 1989; 1999) consideră că sfârșitul acestei civilizații a fost cauzat atât de evoluția internă, cât și de pătrunderea comunităților Horodiștea-Erbiceni și ale culturii amforelor sferice. Sosirea purtătorilor acestor culturi ar fi generat o coabitare cu triburile locale, care se manifestă diferit de o parte și alta a Siretului. Astfel, potrivit lui Șt. Cucoș, aşezările fazei Cucuteni B din zona subcarpatică a Moldovei au avut o viață mai lungă, până la pătrunderea culturii amforelor sferice dinspre nord și a unor comunități Usatovo-Foltești dinspre sud.

Cercetătorul D. Monah consideră că sfârșitul culturii Cucuteni nu a fost brusc, dispariția sa producându-se treptat, datorită unor cauze diverse de ordin intern și extern. După opinia arheologului ieșean, explozia demografică, stagnarea inventivității și capacitatii de a adapta anumite tehnologii, înrăutățirea mediului înconjurător, schimbarea climatică înregistrată încă de la nivelul fazei Cucuteni A și pătrunderea păstorilor stepici sunt principalele motive ale încetării culturii Cucuteni (Monah, Cucoș, 1985, p. 38-39; Monah, 1993, p. 151-165; idem, în *Cucuteni*, 1997, p. 93-95).

Mai mult sau mai puțin explicit, aceștia, precum și alți cercetători care s-au ocupat cu studiul culturilor eneolitice și post-eneolitice de la răsărit de Carpați (Passek, 1949, p. 157-230; Nestor, 1959, p. 247-260; Nestor, Zaharia, 1968, p. 17-44; Marchevici, 1981, p. 38-45; Dimu, 1978, p. 16-20; Dergačev, 1980, p. 9 și urm.; s.a.), au exprimat părerea că civilizația Cucuteni-Tripolie a fost continuată de culturile componente ale complexelor Gorodsk-Usatovo și Horodiștea-Foltești, cel puțin în prima jumătate a perioadei de tranziție la epoca bronzului.

Până la urmă, indiferent de punctele de vedere oarecum diferite exprimate de cercetători, un lucru este cert: încă din timpul eneoliticului dezvoltat, pe teritoriul actual al Moldovei încep să-și facă simțită prezența elemente culturale de origine estică, care în eneoliticul final = perioada de tranziție la epoca bronzului vor lua din ce în ce mai mult locul „produselor” autohtone, ceea ce demonstrează pătrunderea masivă a triburilor pastorale nomade sau seminomade dinspre est și nord în spațiul ocupat de comunitățile de agricultori cucutenieni.

### **III. PERIOADA DE TRANZIȚIE DE LA ENEOLITIC LA EPOCA BRONZULUI**

Caracterizată printr-o durată îndelungată, în care au avut loc multiple restructurări demografice, social-economice și culturale, perioada de tranziție a fost definită ca un segment cronologic de sine stătător care face legătura între ultimele forme eneolitice și cele care sunt specifice epocii bronzului. Noțiunea de perioadă de tranziție a apărut în anii '60 (*Berciu*, 1960, p. 71-82; 1966, p. 131-139; *Comșa*, 1967, p. 207-221; *Roman*, 1968; *Morintz, Roman*, 1968, p. 553-573; §.a.) și pe această temă există o bogată literatură, care se regăsește în paginile lucrării de față.

Referitor la situaarea sa pe scara timpului, opiniile specialiștilor sunt relativ asemănătoare: S. Morintz și P. Roman (1968, p. 570) apreciau durata perioadei de tranziție între aproximativ 2500/2400 - 1800/1700 î.H.; M. Petrescu-Dîmbovița (1977, p. 70; 1995, p. 67) între 2700/2500 - 2000/1800 î.H.; M. Dinu (1980, p. 8) între 2500-2000 î.H.; Vl. Dumitrescu și colab. (1983, p. 129) între mijlocul mileniului III și 2000 î.H.; Vl. Dumitrescu și Al. Vulpe (1988, p. 59) între aproximativ 2700 și sfârșitul mileniului III î.H., iar P. Roman (1981, p. 35; 1986a, p. 29-55; 1994, p. 212-213) între cca. 2600 - 2200/2000 î.H.; aprecieri care sunt susținute, cel puțin în parte, de analizele radiocarbon efectuate pe materiale Cucuteni B (*Mantu*, 1998). Evident, în legătură cu aceste propuneri au existat și păreri contra, care aveau în vedere în special rezultatele C<sup>14</sup>. Cea mai semnificativă opinie în acest sens o are Al. Vulpe (1979, p. 266; 1995, p. 18; 1997, p. 46), care propune o coborâre a bronzului timpuriu până la mijlocul mileniului IV î.H., paralelizând fenomenele culturale din spațiul carpato-dunărean cu cele din spațiul egeic.

Pentru jumătatea de Nord a Moldovei, perioadei de tranziție îi sunt specifice cultura Horodiștea-Erbiceni, cultura amforelor sferice și o serie de descoperiri cu caracter mixt, aşa cum par a fi grupul cultural Suceava și orizontul topoarelor se silex găsite întâmplător, în locuri lipsite de alte materiale arheologice.

În contextul datării culturilor bronzului timpuriu din Basarabia și Ucraina (*Jarovoi*, 1990, p. 12-24; *Dergačev*, 1994, p. 123-135; *Manzura, Sava*, 1994, p. 169-183; *Telegin*, 1985, p. 223-260), a observațiilor cronologice datorate autorilor citați și cercetătorilor din România, considerăm că propunerea făcută încă de acum două decenii de M. Dinu (1980, p. 2), ca mormintele cu ocru de pe teritoriul Moldovei să fie atribuite bronzului timpuriu, este deplin justificată.

## **1. CULTURA HORODIȘTEA-ERBICENI**

### **a. Originea**

Această chestiune a interesat în mod constant pe toți cercetătorii care au avut preocupări în domeniul studierii eneoliticului și perioadei de tranziție la epoca bronzului. Încă de la primele descoperiri Horodiștea au fost făcute unele analogii cu vestigiile de la Gorodsk și Usatovo de pe teritoriul Ucrainei (*Dumitrescu H.*, 1945, p. 141 și urm.; *Petrescu-Dîmbovița*, 1950, p. 63-64; idem, 1953, p. 112 și urm.; *Nestor și colab.*, 1950, p. 217), drept pentru care în timp s-a folosit acest termen și pentru alte materiale similare de pe teritoriul Moldovei (*Dumitrescu Vl.*, 1957, p. 533 și urm.; *Vulpe R.*, 1956, p. 86 și urm.; idem, 1957, p. 273 și urm.; *Nestor*, 1959, p. 255).

Introdusă în literatura de specialitate de T. Passek (1935, p. 134-140), în opinia căreia constituie o etapă finală a complexului Cucuteni-Tripolie (notată cu sigla Tripolie CII - γII), cultura Gorodsk-Usatovo a fost considerată un rezultat al transformărilor de natură economică și socială petrecute în evoluția ultimei mari culturi eneolitice a Europei (Passek, 1949, p. 157 și urm.). Susținute și de alți cercetători (*Danilenko*, 1953, p. 81 și urm.; *Zakharuk*, 1956, p. 130 și urm.; *Movșa*, 1964, p. 131 și urm.; 1972, p. 3 și urm.; *Marchevici*, 1973, p. 38 și urm.), care au subliniat unitatea și caracterul tripolian al complexului Gorodsk-Usatovo, observațiile renumitei cercetătoare de la Kiev au fost privite diferit de cercetătorii români.

Ocupându-se de materialele de la Hăbășești, Vl. Dumitrescu (1954, p. 537) era de părere că aspectul Gorodsk-Horodiștea nu aparține comunităților Cucuteni-Tripolie, ci triburilor de stepă. Această opinie era argumentată prin procentul foarte scăzut de ceramică pictată (sub 10%), cât și de formele vaselor, care nu sunt specifice culturii Cucuteni. În accepțiunea sa, ceea ce a urmat după faza Cucuteni B nu mai este o dezvoltare a apreciatei culturi cu ceramică pictată, ci o altă grupă culturală care a intrat în contact cu civilizația Cucuteni, cu care a fost parțial contemporană, dar care a durat mai mult (Dumitrescu Vl., 1963, p. 296).

Distinsul profesor identifica această grupă cu triburile Gorodsk-Usatovo din zona nord-pontică, care au ocupat la un moment dat teritoriile locuite de cucutenieni (Dumitrescu Vl., 1965, p. 255-256; Dumitrescu Vl., Bolomey, Mogoșanu, 1983, p. 132; Dumitrescu Vl., Vulpe Al., 1988, p. 53). La aceeași concluzie ajunsese și R. Vulpe, care analizând descoperirile tip Izvoare

III era de părere că păstorii stepelor din răsărit au influențat prin cultura lor proprie - Gorodsk și Usatovo - spațiul carpato-niprovian (*Vulpe R.*, 1957, p. 86).

Bun cunoșcător al fenomenelor culturale petrecute în perioada de tranziție, cercetătorul P. Roman opinează că sub presiunea nord-vestică a triburilor amforelor sferice și sud-estică de origine usatoviană, comunitățile Gorodsk au pătruns pe teritoriul Moldovei spre finalul civilizației Cucuteni și au dat naștere culturii Horodiștea-Erbiceni, care are o evoluție relativ îndelungată. Primele manifestări au un caracter evident eneolitic, de tradiție cucuteniană, iar cele târzii se integrează perioadei de tranziție, când ceramica pictată și cea ornamentată cu șnurul dispar (*Roman*, 1981, p. 37-38).

Academicianul M. Petrescu-Dîmbovița, de acord cu unele opinii exprimate de predecesori, ajunge la concluzia că, având în vedere numărul redus al elementelor de tradiție cucuteniană, respectiv ceramica pictată, sunt puține argumente care să justifice atribuirea culturii Horodiștea-Erbiceni ultimei faze a culturii Cucuteni (*Petrescu-Dîmbovița și colab.*, 1995, p. 69-70).

O opinie diferită față de această a avut-o prof. I. Nestor, care a susținut că descoperirile Gorodsk-Usatovo de pe teritoriul României au o origine Cucuteni-Tripolie, fiind de fapt o etapă finală a culturii cu ceramică pictată (*Nestor*, 1950, p. 216). În acest sens era invocată prezența ceramicii pictate în descoperirile Gorodsk și Usatovo, care ar fi unul din factorii care pot documenta că atât elementele biologice cât și cele culturale s-au integrat, dând naștere unei structuri social-economice modificate. Pornind de la tipologia ceramicii, I. Nestor ajungea la concluzia că în perioada Horodiștea se cunosc cel puțin trei etape de evoluție, prima fiind reprezentată de descoperirile de pe *D. Mălăiște*, cea de-a doua de așezarea de la Erbiceni, iar a treia de ceramica de la Izvoare (*Nestor, Zaharia*, 1968, p. 23-24). Această împărțire era făcută în special pe baza ceramicii pictate și nepictate, inclusiv a decorului aşa-zis șnurat și cu brâie în relief, care era interpretată prin prisma cronologiei relative și mai puțin a stratigrafiei.

În favoarea originii cucuteniene a descoperirilor Horodiștea s-a pronunțat și profesorul D. Berciu, care sublinia că acestea au un caracter tranzițional (*Berciu*, 1961, p. 141).

După reluarea săpăturilor de la Horodiștea-*D. Mălăiște* și începerea cercetărilor la Erbiceni-*D. Sărăturilor* și *D. Mănăstirea*, profesorul M. Dinu a fost cel care a afirmat, fără să conteste aportul culturii Gorodsk, că Horodiștea-Foltești nu mai poate fi considerată o cultură unitară, ci ca un complex cultural cu două culturi diferite: una în nordul Moldovei și alta în sud, în zona stepei istro-pontice (*Dinu*, 1977, p. 185-188).

Dacă timp de cel puțin două decenii descoperirile tip Horodiștea fuseseră atribuite, la modul general, culturii Gorodsk-Usatovo și au fost numite

diferit de cercetători - Gorodsk, Horodiștea-Gorodsk sau Horodiștea-Foltești, ultima denumire desemnând marele complex cultural din estul României, de la începutul anilor '70, după săpăturile sistematice întreprinse de M. Dinu și descoperirile făcute de V. Dergačev la Gordinești s-au adus argumente tot mai convingătoare în favoarea existenței unei culturi de sine stătătoare: Horodiștea-Erbiceni.

După opinia profesorului M. Dinu, cultura Horodiștea-Erbiceni constituie o realitate diferită de cultura Foltești-Cernavoda II, pe care la început a denumit-o când etapă, când fază finală a Culturii Cucuteni. În sprijinul acestei păreri, cercetătorul ieșean aducea unele argumente care erau considerate fundamentale:

- a) existența unui număr mare de așezări îndeosebi în jumătatea de nord a Moldovei dintre Carpați și Prut, care corespunde zonei ocupate de triburile fazei B a culturii Cucuteni;
- b) construcția locuințelor păstrează multe elemente de tradiție cucuteniană: forma rectangulară, existența plevei de cereale în chirpici etc.;
- c) existența unor cuptoare de ars ceramică;
- d) tipologia aproape neolică a unelțelor și armelor de piatră și silex;
- e) persistența unei cantități apreciabile de ceramică pictată și chiar a unor forme ceramică;
- f) plastica antropomorfă, care deși nu este atât de numeroasă, păstrează aceleași canoane ca în timpul epocii „clasice” de dezvoltare a culturii Cucuteni.

Susținând continuitatea ceramicii cucuteniene în cadrul culturii Horodiștea-Foltești, cercetătorul A. Nițu (1977, p. 145-210) atrăgea atenția că păstrarea ceramicii pictate derivă din etapa finală Cucuteni B<sub>2</sub> - Tripolie γ1, că ea atestă fondul anterior al populației cucuteniene și tripoliene, care constituia masa populației în cadrul noii culturi și perioade istorice, cât și procesul de adoptie pe care noii veniți l-au acceptat atunci când au folosit ceramică pictată. În acest context, ar părea explicabil de ce stilul ζ din decursul ultimei faze - Cucuteni B<sub>2</sub> nu dispără pe unele vase din așezări și necropole înainte de faza a II-a, aşa cum atestă descoperirile de la Horodiștea (Dinu, 1977, p. 192). De fapt, de pe *D. Mălăiește* numai nivelul I păstrează elemente pictate în stilul ζ, cu care se asemănă unele descoperiri datează puțin mai timpuriu, aşa cum sunt cele de la Băleni (Zaharia, 1964, fig. 1) sau Cîrniceni-Holm (Nițu, Chirica, 1987, p. 288 și pl. II), analoage cu materialele tip Brînzeni din Basarabia (Manzura, 1995, p. 105-106 și fig. 2/19-20).

Există, deci, două opinii diferite referitoare la originea culturii Horodiștea-Erbiceni, dintre care cea susținută de Vl. Dumitrescu, R. Vulpe, M. Petrescu-Dîmbovița, P. Roman și alții, pare mai plauzibilă. Fără a putea nega persistența elementelor cucuteniene cel puțin în prima fază a culturii Horodiștea-Erbiceni, nu putem să nu recunoaștem schimbările și transformările

adânci care s-au petrecut în viața materială a comunităților locale, puternic înrăurite de apportul populațiilor străine sosite la un moment dat. Cel puțin așa par să demonstreze materialele arheologice găsite până în momentul de față, care din nefericire nu au fost publicate integral.

### b. Istoricul și stadiul cercetărilor

Primele materiale Horodiștea-Erbiceni au fost semnalate în apropierea Cetății de Scaun a Sucevei la sfârșitul secolului trecut (*Romstorfer*, 1913, p. 8). Evident că acestora nu li s-a atribuit corespunzător apartenența culturală, așa cum se va întâmpla de fapt și cu fragmentele ceramice găsite în anii 1909-1910 pe *Cetățuia* de la Băiceni-Cucuteni, care au fost considerate Cucuteni B sau vor fi puse alături de ceramica tip „C” (*Schmidt*, 1932, pl. 11/6; 19/2-3). La puțin timp după aceea (în anii 1915-1916) erau descoperite în așezarea de la Rădășeni unele fragmente ceramice diferite de majoritatea materialelor Cucuteni A (*Ciurea*, 1933, p. 47-48, pl. 1/1; 2/4 și 6/7), pe care arheologul din Fălticeni nu a avut de unde să le sesizeze originea. Ceva mai târziu (1926 și 1928) au mai fost găsite alte fragmente asemănătoare la Ruginoasa-*Dealul lui Drăghici*, în ultimul nivel al așezării Cucuteni A (*Dumitrescu H.*, 1933, p. 56-57 și fig. 13/3, 5; 19/2, 7; 20/1-7; 21/2, 6-7) și la Fedeleșeni, unde I. Andrieșescu și I. Nestor întreprind săpături pe *Dealul Cîneprăiei* și găsesc un vas și câteva fragmente ceramice alături de cunoscutul sceptru în formă de cap de cal (Nestor, 1933, p. 39; *Berciu*, 1954, p. 543; *Dumitrescu VI.*, 1955, p. 932; *Dinu*, 1977, p. 2). În 1929, cu prilejul cercetărilor întreprinse la Horodiștea (*Dumitrescu H.*, 1934, p. 112-120; idem, 1945, p. 127-153) sunt evidențiate, în premieră, consistente depunerile arheologice care au fost considerate la vremea respectivă că aparțin unui aspect târziu al fazei Cucuteni B. Devenită ulterior așezare eponimă, stațiunea investigată parțial de reputata cercetătoare Hortensia Dumitrescu va fi de referință pentru descoperirile următoare: Traian-*Dealul Fîntînilor* (*Dumitrescu VI.*, 1945, p. 36-37) din anii 1938-1940, Bodești-*Frumușica* din anii 1938-1942 (*Matasă*, 1946, p. 67, fig. 24-25 și pl. XII/56-58), Izvoare-Dumbrava Roșie din anii 1936-1947 (*R. Vulpé*, 1957, p. 266-274 și p. 276-283), Hăbășești-*Holm* între 1949-1950 (*Dumitrescu VI. și colab.*, 1954, p. 78-79, 477-485), Corlăteni-*Dealul Cetății* (*Dinu*, 1974, p. 263-284), Suceava-*Șipot*, *Platoul Cetății* și *Drumul Național* (*Mitrea și colab.*, 1955, p. 777; *Nestor și colab.*, 1958, p. 607), Uricani (*Dinu*, 1958, p. 252-254), Dolheștii Mari (*Dinu*, 1959b, p. 213-214), Șcheia (*Diaconu, Constantinescu*, 1960, p. 13-20), Tîrpești-*Ripa lui Bodai* (*Marinescu-Bîlcu*, 1964, p. 241-250; 1981, p. 205-213), Băiceni-*Cetățuia* (*Petrescu-Dimbovița*, 1966, p. 11-12), cât și o serie de materiale găsite prin cercetări de suprafață.

Astfel se face că, odată cu apariția marelui repertoriu arheologic al

Moldovei (*Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, 1970*), au fost cartate un număr de 75 de puncte pentru complexul Horodiștea-Foltești, din care o mare parte se vor regăsi în catalogul capitolului de față.

Începerea noilor investigații sistematice în stațiunea de la Horodiștea-*Dealul Mălăiește* și inițierea săpăturilor de la Erbiceni (*Dinu, 1968; idem, 1977; idem, 1978*), au oferit, prin stratigrafia aşezărilor, bogăția, diversitatea și noutatea materialelor argumente esențiale la fundamentarea culturii Horodiștea-Erbiceni, care nu mai putea fi privită doar ca o secvență a culturii Cucuteni.

Reluarea cercetărilor perieghetice pentru realizarea repertoziilor arheologice ale unor județe din estul României a constituit alt moment important în cunoașterea culturii Horodiștea-Erbiceni deși multe descoperiri erau atribuite unui areal cultural mai larg. Astfel, la publicarea repertoziului arheologic al județului Botoșani erau localizate pe harta unității administrative din extremitatea nord-estică a țării un număr de 29 de puncte denumite Horodiștea-Gorodsk (*Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 29*), iar zece ani mai târziu, repertoriul județului Iași localiza nu mai puțin de 154 de descoperiri (*Chirica, Tamasachi, II, p. 470*). Deși repertoriul județului Vaslui (*Coman, 1980*) nu consemnează lucruri deosebite, iar județele Bacău, Neamț și Suceava nu și-au publicat repertoziile, cercetările de suprafață, descoperirile întâmplătoare sau cele ocazionate de săpăturile din complexele altor culturi au evidențiat vestigii la fel de importante (*Batariuc, 1983; Ursulescu, Andronic, Hănu, 1986; Cucuș, 1992; Ursachi, 1994; s.a.*).

În anii din urmă, noi contribuții la semnalarea altor materiale aparținând acestei culturi le-au adus autorii cercetărilor sistematice de la Sfântu Ilie (*Mareș, 1992, p. 492-502*) și Cîrniceni-Pe *Coastă* (*Alaiba, Grădinaru, 1995, p. 64-80; Alaiba, 1997a, p. 565-578*). Mai ales ultimele, desfășurate în paralel cu investigațiile din aria Gordinești din Basarabia (*Alaiba, 1995, p. 25-43; 1997 b, p. 20-40*) au lărgit sfera discuțiilor, în aşa fel încât se poate spune că interesul pentru cultura Horodiștea-Erbiceni este de actualitate. Nu mai puțin important este faptul că în ultimii ani au fost făcute alte descoperiri de mai mică sau mai mare valoare, așa cum sunt cele de la Liveni (cercetări M. Diaconescu, 1996), Lunca și Cășăria (săpături Gh. Dumitroaia, 1990 și 1998) sau cele din zona bazinului superior al râului Bîrlad (*Ştefănescu, 1999*).

Cât privește istoricul cercetărilor din zona de silvostepă de la est de Prut, el este strâns legat de investigațiile care au avut loc de-a lungul timpului la Brînzeni (*Marchevici, 1973*) și Gordinești (*Dergačev, 1973*) considerate printre ultimele manifestări din evoluția culturii Cucuteni-Tripolie. Dacă prima aşezare a fost paraleлизată de V.I. Marchevici cu faza timpurie Tripolie C<sub>II</sub>-γ<sub>II</sub>-Cucuteni B<sub>3</sub>, cea de-a doua a fost legată nemijlocit de descoperirile de la Horodiștea. Ambele au fost considerate ca unități culturale relativ independente (*Manzura, Tel'nov, 1992, p. 118-119*) sau ca un tip cultural unic denumit Horodiștea-Gordinești din perioada finală a culturii Cucuteni-Tripolie, care este specific pentru arealul de

silvostepă dintre Prut și Nistru. Denumit la fel, acest grup a mai fost studiat și de E. Sava și R. Alaiba în anii 1995 și 1997 la Tătărauca Nouă-**Piscul Gol** și **Trinca-Izvorul lui Luca**.

Incluse într-o cultură de sine stătătoare – Horodiștea-Erbiceni, îndeosebi după întocmirea lucrării de doctorat a profesorului M. Dinu (1978), vestigiile arheologice studiate se disting prin particularități proprii, care le individualizează față de restul materialelor. Aceste trăsături explică de ce termenul de cultură Horodiștea-Erbiceni este folosit cu tot mai multă convingere începând cu anii '80 (Dinu, 1980b; 1987; Roman, 1981; Chirica, Tanasachi, I și II; Petrescu-Dîmbovița și colab., 1995; Alaiba, 1995; Alaiba, Grădinaru, 1995), deși în paralel se folosesc denumirile de Horodiștea-Foltești (Dumitrescu Vl., Vulpe Al., 1988) sau Horodiștea-Erbiceni-Foltești (**Enciclopedia**, 1996, p. 117, 153, 242).

### c. Aria și catalogul descoperirilor

Numărul mare al descoperirilor (peste 230 de puncte de interes științific situate în 176 de localități din jumătatea de nord a Moldovei) dovedește o locuire deosebit de densă la sfârșitul eneoliticului și în prima parte a perioadei de tranziție la epoca bronzului. Deși arealul avut în vedere este destul de puțin și inegal cercetat, iar unele din semnalările făcute de diversi autori stau sub semnul întrebării, analiza dispunerii obiectivelor în teren (harta 1) oferă o imagine apropiată, probabil, de adevărata arie de răspândire a culturii Horodiștea-Erbiceni și de densitatea reală a așezărilor. Dacă cele peste 230 de puncte semnalate reprezintă aproape 70% față de cele peste 308 situri Cucuteni B cunoscute (Monah, Cucoș, 1985, p. 189.), iar aria de răspândire a culturii Horodiștea-Erbiceni corespunde în mare parte arealului ocupat de purtătorii ultimei faze a culturii Cucuteni (Monah, Cucoș, 1985, fig. 3), vom observa că pe zone geografice există unele diferențe. Astfel, în spațiul dintre Siret și lanțul carpatic, în mod special în Subcarpați, unde numărul descoperirilor din ultima fază a culturii Cucuteni este semnificativ, se constată o scădere semnificativă a numărului așezărilor la începutul perioadei de tranziție: cu puțin peste 20 de puncte. Că toate imperfecțiunile datorate cercetării arheologice, nu putem să nu întrevedem în această situație decât o serie de cauze ce țin atât de natura preferințelor comunităților, sensibil schimbate ca urmare a aportului adus de factorul demografic estic, pătrunderea purtătorilor culturii amforelor sferice în zonă, precum și de condițiile de mediu geografic. Deși Podișul Sucevei pare mai puțin locuit, la fel ca și Câmpia Moldovei, avem convingerea că în aceste zone au existat un număr mai mare de așezări, cu atât mai mult cu cât cea de-a doua subunitate geografică a oferit condiții naturale căutate de comunitățile de

crescători de vite ale perioadei de tranziție. În schimb, pentru sudul Podișului Sucevei și Podișul Bîrladului superior se constată densitatea de locuire cea mai mare, situație care nu poate fi pusă numai pe seama modului exemplar de cercetare perieghetică a județului Iași. Cele peste 150 de puncte de interes arheologic din această zonă, din păcate în foarte mică măsură cercetate, dar care prezintă materiale ceramice de valoare științifică însemnată, pot deveni esențiale pentru cunoașterea culturii.

Dacă se acceptă ipoteza avansată în lucrarea consacrată așezărilor culturii Cucuteni (*Monah, Cucoș, 1985, p. 181*), potrivit căreia în faza finală Cucuteni B se constată o retragere a comunităților spre nordul Moldovei, din cauza triburilor Cernavoda I, putem spune că așezările Horodiștea-Erbiceni se găsesc dispuse aproximativ în același areal ocupat de purtătorii fazei amintite, cu unele diferențe care în zona subcarpatică pot fi puse în legătură cu pătrunderea culturii amforelor sferice (*Cucoș, 1982, p. 255*).

Corespunzând din punct de vedere cultural și cronologic cu descoperirile Gordinești din Basarabia și Kasperovcy din Ucraina, materialele Horodiștea-Erbiceni reprezintă, din păcate, un capitol insuficient cercetat și valorificat, aşa după cum se poate constata și din repertoriul ce urmează.

1. **Sat Alexeni, com. Tibana (IS).** Pe *Dealul Cucului* se află o așezare.  
Bibl.: *Chirica, Tanasachi, II, p. 422*.
2. **Sat Andrieșeni, com. Andrieșeni (IS).** În punctul *Tarlaua lângă sat*, în perimetrul unei movile, s-a găsit ceramică corodată.  
Bibl.: *Chirica, Tanasachi, II, p. 35*.
3. **Sat Aroneanu, com. Aroneanu (IS).** La sud de pădurea Aroneanu, la aproximativ 1 km de sat, se află o așezare.  
Bibl.: *Chirica, Tanasachi, I, p. 40*.
4. **Sat Armășeni, com. Băcești (VS).** Pe *Tarlaua Propita* s-a descoperit o locuire Horodiștea-Foltești/Erbiceni.  
Bibl.: *Ştefănescu, 1999, p. 162*.
5. **Sat Banu, com. Dumești (IS).** În punctele *Coasta Viei - Tarlaua Izvor* și *Dealul Crucii* se semnalează resturi de locuire.  
Bibl.: *Zaharia, Petrescu-Dimbovița, Zaharia, p. 157; Chirica, Tanasachi, I, p. 133-134*.
6. **Sat Băcești, com. Băcești (VS).** Lângă sediul brigăzii silvice, la vest de calea ferată și pe Chisc s-au găsit resturi de locuire Horodiștea-Erbiceni/Foltești.  
Bibl.: *Ştefănescu, 1999, p. 159-160*.
7. **Sat Băiceni, com. Cucuteni (IS).** Primele descoperiri tip Horodiștea din cunoscuta *Cetățuie* au fost făcute în campaniile din anii 1909-1910. Inițial materialele au fost încadrate în aşa-zisa cultură Cucuteni C, acestea provenind din straturile superioare ale depunerilor. Ceramica pictată

- Horodiștea (fig. 4/3) a fost încadrată în fazele A-B și B ale culturii Cucuteni. Bibl.: Schmidt, 1932, p. 45 și pl. 10/6, 22/4, 23/1-2, 24/4-5; Petrescu-Dîmbovița, 1966, p. 20; Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 186 și pl. XXXVIII/6-8, 10; Ionomu, 1996, p. 182 și pl. 4/1-6.
8. **Sat Bălteni, com. Probotă (IS).** Pe **Dealul Unchetea** a fost descoperit, în 1956, un vas cu decor antropomorf încadrat de benzi de linii orizontale, verticale și oblice, atribuit la data respectivă culturii Horodiștea-Foltești (fig. 4/1). Pe același loc, cu prilejul cercetărilor de teren, s-au găsit mici fragmente ceramice și chirpic zgurificat. Ulterior, M. Dinu și V. Chirica au atribuit piesa menționată culturii Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Zaharia, 1964, p. 429-441.
  9. **Sat Bivolari, com. Bivolari (IS).** În punctul **La Marcu** se află, probabil, o așezare.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 57.
  10. **Sat Bîrgăuani, com. Bîrgăuani (NT).** În punctul **Coșărari**, pe lângă resturile de locuire Cucuteni A și A-B s-au cules și fragmente ceramice Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Cucoș, 1992, p. 10.
  11. **Sat Bîrleați, com. Erbiceni (IS).** Resturi de locuire Horodiștea-Erbiceni au fost descoperite în punctele: **La Moară - Complexul Zootehnic, Pepinieră, Dealul Tîntea și Dealul Boșca**.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 142-143.
  12. **Sat Blaga, com. Schitu-Duca (IS).** În marginea de est a satului se află o așezare cu ceramică Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 356.
  13. **Sat Bodeștii de Jos, com. Bodești (NT).** În cunoscuta stațiune **Frumușica** s-au descoperit și fragmente ceramice care aparțin culturii Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Matasă, 1946, p. 67 și fig. 24, 25, pl. XII/ 56, 57, 58.
  14. **Sat Bogdănești, com. Horlești (IS).** **Deasupra Rîpei** s-au recoltat fragmente ceramice și lipitură de pe locuințe Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 179.
  15. **Sat Borosești, com. Scînteia (IS).** Materiale Horodiștea-Erbiceni au fost descoperite în punctele **Cujba și Dealul Boroseștilor - Pe Leasă**.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 315; Chirica, Tanasachi, II, p. 362-363.
  16. **Sat Borosoaia, com. Plugari (IS).** În punctul **Tiganca**, la plantarea viței de vie, s-au distrus mai multe locuințe Horodiștea-Erbiceni. Au fost remarcate fragmente ceramice de la vase cu decor adâncit pe umăr și cu crestături pe buză, cu brâu incizat în zig-zag pe partea superioară a buzei, cu grupuri de două sau mai multe proeminente trase din peretele vasului.

Decorul pictat este de aspect geometric - benzi de linii orizontale sau oblice și triunghiuri hașurate. S-au mai găsit piese de silex, o fusaiolă bitronconică și o greutate de lut ars, perforată vertical. Un fragment ceramic are pe partea superioară șiruri aproape paralele de împunsături. Alunecările de teren din marginea platoului au distrus un mormânt de înhumare cu scheletul în poziția chircită, având două vase și două fusaiole.

Bibl.: *Chirica, Tanasachi*, II p. 306 și fig. 32/7; 38/24; 39/9, 14, 16, 19.

17. **Municipiul Botoșani (BT).** În punctul *Botoșanca*, integrat la ora actuală în perimetruul municipiului Botoșani, pe terenul în pantă a dealului cu același nume s-au găsit fragmente ceramice Horodiștea.
- Bibl.: *Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia*, p. 233; *Păunescu, Șadurschi, Chirica*, 1976, p. 52.
18. **Sat Brad, com. Negri (BC).** Cercetările sistematice întreprinse în cunoscuta cetate dacică de pe malul Siretului au oferit prilejul unor descoperiri deosebit de importante pentru perioada de tranziție la epoca bronzului. S-a constatat că după închiderea aşezării din faza A-B a culturii Cucuteni, platoul a fost folosit ca necropolă de către populațiile perioadei de tranziție. Secțiunile săpate au permis descoperirea a patru morminte de înhumare cu schelete chircite, păstrate relativ bine. Unul din morminte era dublu - un schelet de matur cu un copil în brațe – și avea mâinile aduse pe umărul drept și capul întors spre dreapta. La picioare se afla și un vas lucrat din pastă negricioasă, sfărâmicioasă, care nu s-a păstrat. Mormântul II avea picioarele mai puțin chircite, era orientat pe direcția E-V și avea ca inventar un șirag de 90 de mărgele, confectionate dintr-o pastă roșie și din os (fig. 85/3). Cel de-al treilea mormânt, orientat N-S, nu a avut nici un fel de inventar. Ultimul complex s-a descoperit în zona valului de apărare din epoca bronzului. Scheletul, orientat ENE-VSV se găsea în poziție chircită, avea ca inventar, în zona picioarelor, un vas de pastă cenușie, cu două torți, decorat cu brâie crestate, dispuse orizontal și vertical (fig. 86/6). Pe baza inventarului descoperit, autorul cercetărilor încadrează aceste descoperiri într-un interval larg, respectiv perioada de tranziție. Se menționează că nu au fost descoperite urmele aşezării corespunzătoare necropolei. În aceeași stațiune s-a găsit un topor de silex la suprafața solului.
- Bibl.: *Ursachi*, 1968, p. 176 și fig. 50 și 51; 1995, p. 21-22; *Necrasov, Onofrei*, 1972, p. 3-8.
19. **Sat Brătești, com. Stolniceni-Prăjescu (IS).** În punctul *Chicerea* se află o stațiune cu un nivel de locuire Cucuteni B sau Horodiștea-Erbiceni.
- Bibl.: *Chirica, Tanasachi*, II, p. 375.
20. **Sat Brătuleni, com. Miroslava (IS).** La N de sat, în punctul *La Rîpă*, s-a identificat o aşezare cu mai multe niveluri de locuire, între care și unul

- Horodiștea-Erbiceni, iar pe panta estică a *Dealului Uricani* sau găsit fragmente ceramice, probabil Horodiștea-Erbiceni.
- Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 223; Chirica, Tanasachi, I, p. 235.
21. **Sat Breazu, com. Rediu (IS).** În punctul *La Salcâmi* au fost localizate urmele unei aşezări Horodiștea-Foltești / Erbiceni, în *Valea Ursula* o aşezare Gorodsk-Usatovo / Horodiștea-Erbiceni, iar pe *Dealul Breazu* o aşezare Horodiștea-Erbiceni cu ceramică corodată și relativ atipică.
- Bibl.: Zaharia N., 1955, p. 898; Chirica, Tanasachi, II, p. 341 și pl. 38/3-4, 10.
22. **Sat Butea, com. Butea (IS).** Pe *Dealul Stanca* s-au găsit fragmente ceramice, probabil Horodiștea-Erbiceni.
- Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 67.
23. **Sat Capu Dealului, com. Băcești (VS).** La sud de sat s-a descoperit ceramică “semifină și grosier-roșcată sau negricioasă, aparținând complexului Foltești II” (!).
- Bibl. Ștefănescu, 1999, p. 158.
24. **Sat Cășăria, com. Dobreni (NT).** Săpăturile sistematice din anul 1998, efectuate de către noi în stațiunea cu niveluri Cucuteni A, A-B, și B, au prilejuit descoperirea unor fragmente ceramice sporadice (fig. 35/2) deasupra ultimelor depuneri cucuteniene.
- Bibl. Dumitroaia și colab., 1999, p. 225.
25. **Sat Cătămărești-Deal, com. Mihai Eminescu (BT).** În punctul *Pîrîul Luizoiaia* au fost semnalate fragmente ceramice.
- Bibl.: Zaharia N., 1955, p. 292; Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 171.
26. **Sat Ceplenița, com. Ceplenița (IS).** Ceramică Horodiștea-Erbiceni s-a descoperit în punctele: *Tarlaua Prosia* și *Dealul de la Valea Doamnei*.
- Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 72.
27. **Sat Cercu, com. Bîrnova (IS).** În punctul *Tarlaua Butnaru* s-a semnalat ceramică Horodiștea-Erbiceni.
- Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 69.
28. **Sat Chiperești, com. Tuțora (IS).** În punctul *La Tărush*, pe suprafața aşezării Precucuteni III, s-au descoperit și materiale Horodiștea-Erbiceni.
- Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 437.
29. **Sat Chișcăreni, com. Șipote (IS).** În punctul *Grajduri*, se află o aşezare.
- Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 293.
30. **Sat Ciortești, com. Ciortești (IS).** În punctul *Dealul Prisacă* sau *Prisaca Căprioarei* s-au găsit fragmente ceramice Horodiștea-Erbiceni.
- Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 462.
31. **Sat Ciurbești, com. Miroslava (IS).** Pe *Tarlaua Chiticoi* s-au găsit câteva fragmente ceramice, probabil Horodiștea-Erbiceni.
- Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 235.

32. **Sat Ciurea, com. Poienari (NT).** Pe **Dealul Holmului** s-au alăturat fragmente ceramice Horodiștea-Foltești/Erbiceni.  
Bibl. Ștefănescu, 1999, p. 163.
33. **Sat Cîmpeni, com. Prăjeni (BT).** În punctul **Picioroganul** sau **Cioroganul**, aflat la 3 km de sat, pe coasta Miletinului, s-a descoperit o aşezare, de unde s-au cules piese de silex și fragmente ceramice Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 251; Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 207.
34. **Sat Cîrlig, com. Popricani (IS).** Pe **Dealul Cîrlig** s-au descoperit fragmente ceramice Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 323 și fig. 8/7; 32; 39/8.
35. **Sat Cîrligi, com. Filipești (BC).** La **Aldești - Budăile Blanariu** au fost descoperite de către regretatul I. Antonescu trei morminte dintr-o necropolă plană. Scheletele erau chircite și însoțite de vase (fig. 86/1-4).  
Informații: V. Căpitanu.  
Bibl.: Necrasov, Onofrei, 1972, p. 3-8; materiale aflate la MIIAB.
36. **Sat Cîrniceni, com. Țigănași (IS).**
  - a) **Pe Coastă (La Școala Veche)** se găsește o bogată aşezare, semnalată de acum câteva decenii, care a făcut obiectul mai multor articole în ultima vreme. Materialele culese anterior pe suprafața stațiunii și în anul 1994, când s-au efectuat săpături sistematice, dovedesc existența unei locuiri de durată, depunerea antropică având o grosime de circa 0,30 m. Potrivit autoarei săpăturilor, suprafața cercetată ar cuprinde resturile a 12 complexe de locuire și 9 gropi, un bogat material ceramic, unelte de piatră, silex, os și lut ars, precum și un important lot de resturi faunistice.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 272; Alaiba-Grădinaru, 1995, p. 62-78; Alaiba, 1995, p. 25-43; idem, 1997, p. 465-478; Tarcan-Hrișcu, 1995, p. 79-80.
  - b) În punctul **Holm I**, se găsește o stațiune în care au fost puse în evidență, pe lângă alte vestigii, materiale arheologice dintr-o etapă de legătură dintre finalul Cucuteni B<sub>2</sub> și începutul culturii Horodiștea-Erbiceni. Într-unul din complexele de locuire cercetate s-au găsit peste 130 de greutăți de lut ars și 25 de fusaiole, dintre care una cu decor incizat în zig-zag și alta cu decor punctat. Cea mai importantă categorie o reprezintă însă ceramică: 1) de tradiție cucuteniană, din rândul căreia se remarcă a amforetă cu decor antropomorf reprezentând o „dansatoare” (fig. 4/2) și așa-zise motive vegetale aplicate cu culoare brună, pe fondul gălbui-cărămiziu al vasului, cu analogii în aspectul Brînzeni; 2) ceramică Horodiștea-Erbiceni



- obișnuită, cu crestături pe buza vaselor; 3) ceramică tip „C”, reprezentând o mare diversitate de forme și decor.
- Bibl.: *Chirica, Tanasachi*, II, p. 433, fig. 43/6, 12; 34/4; 35/12; *Nițu, Chirica*, 1987, p. 287-288 și pl. II.
- c) În *Cimitirul Vechi* s-au recoltat fragmente ceramice.  
 Bibl.: *Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia*, p. 271.
37. **Sat Coarnele Caprei, com. Coarnele Caprei (IS).** Așezări Horodiștea-Erbiceni sunt semnalate în punctele: *Valea Boului, Platoul de la S-SE de Sat și Valea Babei*.  
 Bibl.: *Chirica, Tanasachi*, I, p. 84.
38. **Sat Corlăteni, com. Corlăteni (BT).** În preajma tumulului de pe *Dealul Cetății* s-au găsit fragmente ceramice Horodiștea-Erbiceni.  
 Bibl.: *Dinu*, 1974, p. 263.
39. **Sat Ćotîrgaci, com. Roma (BT).** În mantaua tumulului nr. 3 s-a găsit un fragment de vas cu brâu alveolar, aparținând probabil culturii Horodiștea-Erbiceni.  
 Bibl.: *Moscalu*, 1989, p. 118.
40. **Sat Cotnari, com. Cotnari (IS).** Pe șesul *Tiglăului*, în marginea sudică a *Dealului lui Baltă*, s-a găsit ceramică Horodiștea-Erbiceni.  
 Bibl.: *Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia*, p. 182; *Chirica, Tanasachi*, I, p. 97.  
 Resturi aparținând aceleiași culturi au fost descoperite și pe *Dealul Cătălina*. Cercetări A. C. Florescu, 1969-1972. Informație M. Dinu.
41. **Sat Cotu Morii, com. Popricani (IS).** La N-V de sat, pe terasa inferioară a Jijiei, s-au găsit fragmente ceramice Horodiștea-Erbiceni.  
 Bibl.: *Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia*, p. 273; *Chirica, Tanasachi*, II, p. 323.
42. **Sat Cozmești, com. Cozmești (IS).** La sud de *Dealul Cozmeștilor* se află o așezare intens locuită. Informație: M. Dinu.
43. **Sat Crăiești, com. Bozieni (NT).** La o depărtare de 400 m sud de localitate s-a descoperit o intensă locuire Horodiștea-Foltești/Erbiceni, cu ceramică grosieră și fină. La o depărtare de 3-400 m s-a descoperit o altă stațiune, unde este documentat un nivel Horodiștea-Foltești/Erbiceni.  
 Bibl. *Ștefănescu*, 1999, p. 163.
44. **Sat Cristești, com. Cristești (IS).** Locuire sporadică, în cadrul unei așezări Cucuteni B.  
 Bibl.: *Dumitrescu H.*, 1945, p. 528-529, fig. 8/5.
45. **Sat Cristinești, com. Cristinești (BT).** În punctele *Dealul Huci și Cotu Brumă-Dragulea*, ultimul situat în apropierea *Dealului Muchiosu*, se află resturi de locuire Horodiștea.  
 Bibl.: *Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia*, p. 285; *Păunescu, Șadurschi, Chirica*, 1976, p. 97.

46. *Sat Crivești, com. Strunga (IS)*. În punctul *La Hîrtop - Spre Budăi* s-a găsit ceramică atribuită culturii Foltești / Erbiceni, iar pe platoul de la N-NV de sat - fragmente ceramice Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 155; Chirica, Tanasachi, II, p. 379-380.
47. *Sat Cucorăni, com. Mihai Eminescu (BT)*. În punctul *Iazul Bălășei* s-au găsit fragmente ceramice Horodiștea.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 236; Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 175.
48. *Sat Cursești, com. Pungești (VS)*. Pe *Dealul Sbierea* s-au găsit urme sporadice de locuire.  
Bibl.: Petrescu-Dîmbovița, Dinu, Bold, 1958, p. 25.
49. *Sat Curteni, com. Oltenești (VS)*. În punctul *La Odaie* se semnalează o aşezare cu resturi Erbiceni. Informatie M. Dinu.
50. *Sat Dagîta, com. Dagîta (IS)*. Pe *Coasta Sărăturilor* și pe *Dealul Milesu* s-au recoltat resturi ceramice din pastă fină, brun-cenușie, brun-cărămizie și maromie, cu miez negricios, de proveniență Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl. Ștefănescu, 1999, p. 164
51. *Orașul Darabani (BT)*. În punctul *Iazul lui Cusin* s-au găsit fragmente ceramice.  
Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 102.
52. *Sat Dănești, com. Dănești (VS)*. În punctul *Chirtoacă (Pădurea Boușorilor)* s-au găsit resturi de locuire Cucuteni A și Horodiștea-Foltești / Erbiceni.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 320.
53. *Sat Dobrovăț, com. Dobrovăț (IS)*. Pe *Tarlaua Jităriei* s-a găsit ceramică cu decor adâncit, probabil Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 124.
54. *Sat Dolheștii Mari, com. Dolhești (SV)*. În punctul *La Hapău*, peste mormintele culturii amforelor sferice cercetate de prof M. Dinu, au fost identificate urmele unei aşezări Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Dinu, 1959, p. 213-214.
55. *Sat Dorobanț, com. Aroneanu (IS)*. Pe panta nord-estică a *Dealului Șorogari* și la vest de *Pădurea Aroneanu* s-a recoltat ceramică Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 189, Chirica, Tanasachi, I, p. 42 și fig. 6/4, 21.
56. *Orașul Dorohoi (BT)*. În punctul *Bariera Broșcăuți*, pe panta *Dealului Beldiman*, s-au găsit fragmente ceramice Horodiștea.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 238; Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 118.
57. *Sat Doroșcani, com. Popești (IS)*. Pe *Dealul Armanca* se află o aşezare

- care ar putea data în perioada de tranziție, iar pe *Dealul Gagea* o aşezare Horodiștea-Erbiceni.
- Bibl.: *Chirica, Tanasachi*, II, p. 316.
58. **Sat Drăgușeni, com. Drăgușeni (SV)**. Cu prilejul săpăturilor efectuate în aşezarea Cucuteni B de pe *Cetățuia* s-au cules și fragmente ceramice Horodiștea-Erbiceni.
- Bibl.: *Dumitrescu H.*, 1933, p. 129, fig. 14/4-5.
59. **Sat Drăgușeni, com. Șcheia (IS)** Pe *Dealul Băhnii* se află o aşezare.
- Bibl.: *Rusu*, 1982, p. 212.
60. **Sat Dumbrava, com. Ciurea (IS)**. În cuprinsul aşezării dacice cercetată de Șeiva Sanie și Silviu Sanie au fost depistate resturi sporadice Horodiștea-Erbiceni. Materiale inedite, MIMIS.
61. **Sat Dumești, com. Dumești (IS)**. În punctul *Coasta Viei - Tarlaua Izvor* se află o aşezare cucuteniană suprapusă de o locuire Horodiștea-Erbiceni, iar pe *Dealul Bisericii*, în două puncte diferite, se află o aşezare și un loc cu slabe urme Horodiștea-Foltești/Erbiceni.
- Bibl.: *Chirica, Tanasachi*, I, p. 133; *Ştefănescu*, 1999, p. 171 și 174.
62. **Sat Erbiceni, com. Erbiceni (IS)**. Pe teritoriul localității se găsesc două aşezări importante din perioada de tranziție la epoca bronzului;
- a) Stațiunea *Dealul Sărăturilor* fost identificată în anul 1957 și cercetată în anii 1967, 1969 și 1970. Înălțimea pe care se află aşezarea este o platformă de aprox. 40 ha, de altitudine medie și apărată natural pe trei laturi de pantele abrupte ale malurilor unor pâraie și torenți. Au fost identificate două grupuri de locuințe care s-au cercetat prin mai multe secțiuni ce totalizează o suprafață de peste 1000 mp. Prin excavarea acestora s-au obținut importante informații stratigrafice și s-au identificat 10 locuințe și 19 gropi, dintre care trei complexe de locuire și 10 gropi în sectorul A, iar restul în sectorul B. Tipologic vorbind, localitățile s-au dovedit a fi de tradiție cucuteniană. Inventarul descoperirilor constă din ceramică pictată, unelte și arme de silex, piatră, os și corn, diverse obiecte de lut.
  - b) Stațiunea de pe *Dealul Mănăstirea*, situată la aproape 1 km depărtare de precedenta, a fost cercetată parțial prin săpăturile din 1968. Informațiile obținute au o importanță deosebită pentru cronologia relativă a descoperirilor, dată fiind prezența, pe același loc, a două morminte de inhumare cu ocru, adăpostite în movila care a suprapus locuirea Erbiceni. În stratul de cultură, cu o grosime de aproximativ 0,25 m au fost identificate resturile unei locuințe, cercetată numai pe suprafața secțiunilor trasate inițial, a unor vetre, unelte și ceramică.
- Bibl.: *Dimu*, 1968, p. 129-139; idem, 1978, *passim*; idem, 1980b, *passim*; *Haimovici*, 1970, p. 169-179; idem, 1979, p. 11-20.

63. **Sat Eșanca, com. Darabani (BT).** La pct. *Budăi* sau *Budăiul lui Florea* s-a descoperit o aşezare cu mai multe niveluri, în care s-au găsit fragmente ceramice Horodiştea.  
Bibl.: Păunescu, Sadurschi, Chirica, 1976, p. 104.
64. **Sat Fedeleșeni, com. Strunga (IS).** Pe suprafața aşezării Cucuteni A s-au recoltat fragmente ceramice Horodiştea-Erbiceni și cunoscutul sceptru de piatră în formă de cap de cal.  
Bibl.: Berciu, 1954, p. 534; Dumitrescu Vl., 1955, p. 932.
65. **Sat Finișene, com. Focuri (IS).** În punctul *Tarlaua Dominte - La Loturi*, se află o aşezare, de pe suprafața căreia s-a cules ceramică atipică și corodată.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 151.
66. **Sat Găureni, com. Miroslava (IS).** Pe *Dealul Miroslava* s-au găsit fragmente ceramice.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 194; Chirica, Tanasachi, I, p. 237.
67. **Sat Ghireni, com. Coțușca (BT).** Alături de alte numeroase descoperiri menționate pe raza satului se înscriu și o serie de fragmente ceramice tip Erbiceni. Informații: M. Dinu.
68. **Sat Gidinți, com. Sagna (NT).** Pe *Dealul Tunica - La Preventoriu*, în stânga Siretului, s-au descoperit fragmente ceramice Horodiștea - Foltești / Erbiceni.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 300
69. **Sat Glăvăneștii Vechi, com. Andrieșeni (IS).** Pe grindul din *Șesul Jijiei*, în dreptul movilei I / 1949, a fost localizată o aşezare Cucuteni B, în care s-a găsit și ceramică pictată dintr-o fază timpurie a culturii Horodiștea-Foltești / Erbiceni.  
Bibl.: Nestor și colab., 1951, p. 62-63, fig. 11.
70. **Sat Golăiești, com. Golăiești (IS).** La *Ripa Spînzuratului* se află o aşezare Cucuteni A, suprapusă de o locuire Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 152 și fig. 6/1, 3, 17.
71. **Sat Grămești, com. Grămești (SV).** Descoperiri din perioada de tranzitie, probabil Horodiștea-Erbiceni, au fost făcute în punctele *La Tăietură* și *La Movilă*.  
Bibl.: Andronic M., 1987, p. 76 și 79.
72. **Sat Grumezoaia, com. Dimitrie Cantemir (VS).** În punctul *Obște*, unde fuseseră semnalate anterior materiale ceramice de factură Foltești-Cernavoda II, s-a descoperit întâmplător un mormânt de înhumăție. S-a considerat că mormântul de la Grumezoaia ar putea face parte din prima grupă de morminte și necropole plane ale perioadei de tranzitie la epoca bronzului, alături de descoperirile de la Vișan, Rîșești sau Tîrpești, dacă ne referim numai la arealul avut în vedere în lucrarea de față.  
Bibl.: Mantu, Botezatu, Enache, 1994, p. 128-133.

73. **Sat Gugești, com. Boțești (VS).** În punctul *Rîmnic* sau *Bodescu* și în punctul *Rediu lui Chitic* s-au găsit materiale ceramice. Informații prof. M. Dinu.
74. **Sat Hăbășești, com. Strunga (IS).** Săpăturile efectuate în cunoscută așezare de pe *Holm* au dat la iveală materiale arheologice de o deosebită importanță pentru cunoașterea perioadei de tranziție la epoca bronzului, deși acestea nu indică decât o locuire de scurtă durată.  
Bibl.: *Dumitrescu Vl. și colab.*, 1954, p. 477-485.
75. **Sat Hălăucești, com. Hălăucești (IS).** Pe valea pârâului *Draga* au fost depistate resturile unei locuințe care pare să fi aparținut culturii Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: *Chirica, Tanasachi*, I, p. 164.
76. **Sat Hălceni, com. Șipote (IS).** Pe șesul *Miletinului*, cu ocazia unor lucrări de desecare s-a distrus o locuință din care s-au recuperat două dăltite, din care una de silex, precum și două fragmente ceramice.  
Bibl.: *Chirica, Tanasachi*, II, p. 293.
77. **Sat Heleșteni, com. Heleșteni (IS).** Pe *Dealul Hărmanești* s-au găsit fragmente ceramice.  
Bibl.: *Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia*, p. 288; *Chirica, Tanasachi*, I, p. 166.
78. **Sat Hilișeu-Cloșca, com. Hilișeu-Horia (BT).** Pe *Dealul Urlea* s-au găsit fragmente ceramice sporadice.  
Bibl.: *Zaharia N.*, 1955, p. 907.
79. **Orașul Hîrlău (IS).** Pe *Dealul Cireș* se află o așezare în care s-au găsit fragmente ceramice.  
Bibl.: *Chirica, Tanasachi*, I, p. 181.
80. **Sat Hîrtoape, com. Vînători (IS).** În punctul *Poienița-Moara* se află a întinsă stațiune în care s-au găsit materiale arheologice Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: *Chirica, Tanasachi*, II, p. 450.
81. **Sat Hlipiceni, com. Hlipiceni (BT).** Pe terasa din dreapta Jijiei, în punctul *Pe Podiș* s-au găsit fragmente ceramice.  
Bibl.: *Păunescu, Șadurschi, Chirica*, 1976, p. 147-148.
82. **Sat Hodora, com. Cotnari (IS).** În punctul *La Movilă*, pe podișul dealului *Hodora*, s-au găsit fragmente ceramice.  
Bibl.: *Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia*, p. 197; *Chirica, Tanasachi*, I, p. 99.
83. **Sat Holboaca, com. Holboaca (IS).** În punctul *Peste Baltă - Pîrliți* se află o așezare.  
Bibl.: *Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia*, p. 197; *Chirica, Tanasachi*, I, p. 173.
84. **Sat Homița, com. Cristești (IS).** În punctul *După Lac* s-a găsit un fragment ceramic ce ar putea apartine culturii Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: *Chirica, Tanasachi*, I, p. 106.

85. *Sat Horodiștea, com. Pătiniș (BT)*. Pe *Dealul Mălăiște* se găsește așezarea eponimă a celei mai importante culturi a perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului din Moldova. Cercetările sistematice efectuate în anul 1929 de către H. Dumitrescu (fig. 1) au oferit un bogat și variat material arheologic, constând în ceramică, plastică, unelte de silex, piatră și os, resturi de locuințe și au dus la înregistrarea unor situații stratigrafice în legătură cu unicul strat de cultură. Pe baza analizei inventarului ceramic s-a reliefat, pentru prima dată, un raport invers între ceramica pictată și cea nepictată, ceea ce deosebea acest sit de restul tuturor așezărilor cunoscute până atunci. Așezarea de la Horodiștea a suscitat un interes aparte în anii care au urmat, mai ales după evidențierea culturilor Cernavodă și amforelor sferice, cât și a cercetărilor de la Erbiceni.

Prin săpăturile întreprinse de M. Dinu în anii 1969-1970, care au oferit noi observații stratigrafice, s-au identificat alte locuințe, cercetate integral sau parțial, dintre care patru complexe erau de tipul colibelor de suprafață. Pe lângă cele patru complexe de locuire, din perioada de tranziție au mai fost cercetate 9 gropi și o parte din sănțul de apărare.

Cercetările sistematice, coroborate cu observațiile de natură stratigrafică și tipologică, au dus la concluzia că triburile Horodiștea au ocupat în prima lor fază de existență partea de nord și nord-est a înălțimii, pe care au încercat să o protejeze printr-un sănț de apărare. După o prealabilă curățare și nivelare a terenului, inclusiv a sănțului de apărare din faza I, comunitățile care au urmat, din faza II, au extins locuirea și în partea sudică.

Inventarul obiectelor descoperite în ultimele două campanii de săpături de pe *Dealul Mălăiște* confirmă, în general, observațiile anterioare făcute de H. Dumitrescu. Au fost descoperite următoarele categorii de materiale: ceramică, atestată printr-un număr mare de vase intregi și fragmentare, care au stat la baza stabilirii celor două faze de locuire, unelte și arme de silex, piatră, os, lut sau aramă, plastică antropomorfă, resturi paleofaunistice și.a.

Analiza situației stratigrafice și tipologice a descoperirilor de pe *Dealul Mălăiște* permite, chiar și în stadiul în care se află la această dată publicarea materialelor, reliefarea importanței așezării de la Horodiștea pentru cunoașterea perioadei de tranziție din Moldova de nord. Nu este lipsită de interes constatarea făcută de M. Dinu, că elementele de factură Cucuteni B<sub>2</sub> sunt prezente îndeosebi în faza Horodiștea I. Ulterior, respectiv în faza Horodiștea II, prezența ceramică de factură cucuteniană este mai mică.

Bibl.: Dumitrescu H., 1934, p. 112-120; idem, 1945, p. 127-153; Dinu, 1977, *passim*; idem, 1978, *passim*; Haimovici, 1979, p. 11-20.

86. *Municipiul Iași (IS)*. Vestigii Horodiștea-Erbiceni au fost descoperite în

punctele: *Strada Ciurchi* de pe terasa din stânga râului Bahlui; spre *Manta Roșie*, pe cornișa nord-estică a *Dealului Cetățuia*; pe *Imașul târgului*, pe panta vestică a *Dealului Șorogari*; la *Ferma Viticolă*, pe stânga șoselei Iași-Breaza.

Bibl.: *Chirica, Tanasachi*, I, p. 186, 193; idem, II, p. 463.

87. ***Sat Ibănești, com. Ibănești (BT)***. Pe *Dealul Crucii* s-au găsit bucați dintr-un topor de silex și ceramică Horodiștea.

Bibl.: *Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia*, p. 290; *Păunescu, Șadurschi, Chirica*, 1976, p. 153.

88. ***Sat Iepureni, com. Movileni (IS)***. Pe *Dealul Orzăriei* s-au găsit resturi ceramice.

Bibl.: *Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia*, p. 240; *Chirica, Tanasachi*, I, p. 87.

89. ***Sat Izzer, com. Hilișeu-Horia (BT)***. Pe *Dealul Urlei* sau *Gura Urlei - Peste Izzer* s-au găsit fragmente ceramice Gorodsk/Horodiștea-Erbiceni.

Bibl.: *Păunescu, Șadurschi, Chirica*, 1976, p. 146.

90. ***Sat Ionășeni, com. Trușești (BT)***. Cu prilejul sondajului efectuat în punctul *Tintirim*, în anul 1954, se pare că au fost descoperite o serie de fragmente ceramice atribuite, cu rezerve, culturii Horodiștea.

Bibl.: *Păunescu, Șadurschi, Chirica*, 1976, p. 276.

91. ***Sat Izvoare, com. Dumbrava Roșie (NT)*** Cercetările arheologice efectuate de către echipele conduse de R. Vulpe (1936-1948), Șt. Cucoș (1984) și S. Marinescu-Bîlcu (1988-1992) au dus la descoperirea unui lot relativ bogat de materiale ceramice datează în timpul perioadei de tranziție și la începutul bronzului timpuriu.

Încadrare de R. Vulpe în faza Izvoare III, primele descoperiri au fost analizate cât se poate de corect, având în vedere analogiile care s-au făcut cu materialele culturilor Gorodsk-Usatovo, Horodiștea și Foltești.

Fragmentele ceramice și plastica descoperite până la această dată se găseau risipite printre ultimele depuneri ale stațiunii, fără a fi însoțite de resturi de locuințe sau vete. Atât în săpăturile vechi cât și în cele recente nu s-au făcut observații stratigrafice.

Bibl.: *Vulpe R.*, 1957, p. 266-272 și fig. 277-282.

92. ***Sat Jigoreni, com. Tibănești (IS)***. În punctul *Cuibul Hultanului* se află o aşezare Horodiștea-Erbiceni.

Bibl.: *Chirica, Tanasachi*, II, p. 425.

93. ***Sat Larga Jijia, com. Movileni (IS)***. Pe *Podișul Misești* s-au găsit fragmente ceramice.

Bibl.: *Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia*, p. 249; *Chirica, Tanasachi*, I, p. 260.

94. ***Sat Liteni, com. Belcești (IS)***. În punctul *La Ticlău* s-au găsit fragmente ceramice Horodiștea-Foltești / Erbiceni.

- Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 212; Chirica, Tanasachi, I, p. 53.
95. **Sat Liveni, com. Manoleasa (BT).** Cu prilejul recentelor săpături sistematice efectuate în stațiunea cucuteniană din punctul *Sărături* s-au găsit fragmente ceramice care prin specificul lor sunt tipice culturii Horodiștea-Erbiceni:
- fragmente ceramice arse oxidant, care provin de la o serie de vase tip amforă și de la un vas globular de tradiție cucuteniană, lucrate din pastă fină, cu decor în rețea, asemănătoare descoperirilor din aria Gordinești;
  - fragmente ceramice din pastă fină, cu aspect lăptos, care conține degresant foarte fin și care sunt decorate cu linii brune în rețea;
  - ceramică brun-cenușie, din pastă de calitate inferioară primelor două categorii, fără decor;
  - un fragment de topor de silex.
- Cercetări: M. Diaconescu (MIB), 1996.
96. **Sat Lunca, com. Vînători-Neamț (NT).** În stațiunea arheologică din *Poiana Slatinei*, în care sunt atestate aproape toate culturile pre- și protoistorice din zonă, s-au găsit câteva fragmente ceramice care aparțin probabil culturii Horodiștea-Erbiceni.
- Săpături: Gh. Dumitroaia.
97. **Sat Maxut, com. Deleni (IS).** În *Vatra Satului* s-au găsit câteva fragmente ceramice.
- Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 123
98. **Sat Mădirjești, com. Băltăți (IS).** Lângă silozul de cereale se află o așezare.
- Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 47.
99. **Sat Mănăstioara, com. Udești (SV).** Pe panta nordică a *Dealului Cobar*, în punctul *La Curte* s-au găsit fragmente ceramice, un topor de granit și un altul din silex de culoare neagră, atribuite perioadei de tranziție la epoca bronzului. Este posibil să aparțină culturii Horodiștea-Erbiceni.
- Bibl.: Ursulescu, Andronic, Hău, 1987, p. 86.
100. **Sat Mănăstirea, com. Dagîța (IS).** La sud, sud-est de sat s-au găsit resturi ceramice Horodiștea-Erbiceni.
- Bibl. Ștefănescu, 1999, p. 165.
101. **Sat Mihoveni, com. Șcheia (SV).** În punctul *Cahla Morii*, cu prilejul săpăturilor arheologice sistematice, s-au recoltat fragmente ceramice aparținând culturii Horodiștea-Erbiceni. Materiale inedite; o mențiune sumară la Andronic, Batariuc, 1992, p. 12.
102. **Sat Miorecani, com. Rădăuți-Prut (BT).** În punctul *Finaț II* sau *În Ponoară*, s-au găsit un topor de silex alb-albăstrui și fragmente ceramice atipice, probabil Horodiștea-Erbiceni.
- Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 211.

103. *Sat Mironeasa, com. Mironeasa (IS)*. Pe Tarlaua Brustureşti s-au găsit fragmente ceramice.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 232
104. *Sat Miroslava, com. Miroslava (IS)*. În punctele *La Bulgării* și *Dealul Miroslava* s-au depistat fragmente ceramice și respectiv două locuințe adâncite Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dimbovița, Zaharia, p. 208; Chirica, Tanasachi, I, p. 233.
105. *Sat Mitoc, com. Mitoc (BT)*. În *Cotul Mic* sau *Bîrca* și *La Bolovani* s-au găsit fragmente ceramice Horodiștea și un topor de silex alburiu.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dimbovița, Zaharia, p. 277; Păunescu, Sadurschi, Chirica, 1976, p. 192.
106. *Sat Minjești, com. Mogoșești (IS)*. La N-E de sat, pe *Dealul Viilor* se află o așezare Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 246.
107. *Sat Mogoșești, com. Mogoșești (IS)*. Pe *Piscu lui Toader-La Catarg* s-au găsit fragmente ceramice și piese atipice de silex, iar pe *Dealul Bățului* - fragmente ceramice Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dimbovița, Zaharia, p. 209; Chirica, Tanasachi, I, p. 244.
108. *Sat Moinești, com. Popricani (IS)*. La intrarea în sat, dinspre Iași, s-a găsit ceramică Horodiștea-Erbiceni, de tradiție cucuteniană.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 324, fig. 38/6.
109. *Sat Obrijeni, com. Popești (IS)*. Pe *Dealul Obrijenilor* se află o așezare din care s-au recoltat fragmente ceramice decorate cu creștături pe marginea buzelor și rânduri de brâie.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 318, fig. 39/12.
110. *Sat Oltenești, com. Oltenești (VS)*. În perimetru unei așezări Cucuteni A-B de pe *Dealul Zgurel* s-au găsit resturi ceramice din perioada de tranziție. Informație: prof. M. Dinu.
111. *Sat Orășeni-Deal, com. Curtești (BT)*. Pe panta nordică a *Dealului Olărenilor* s-au găsit fragmente ceramice.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dimbovița, Zaharia, p. 254.
112. *Sat Pădureni, oraș Siret (SV)*. La confluența pârâului Cuciureanu cu Siretul s-au găsit fragmente ceramice.  
Bibl.: Ursulescu, Andronic, Hău, 1987, p. 92.
113. *Sat Păltiniș, com. Păltiniș (BT)*. În punctul *La Iaz*, din vatra satului, s-au găsit fragmente ceramice.  
Bibl.: Păunescu, Sadurschi, Chirica, 1976, p. 197.
114. *Sat Păușești, com. Dumești (IS)*. Pe *Botul Vrancei* s-au cules fragmente ceramice cucuteniene și Horodiștea-Erbiceni.

- Bibl.: *Chirica, Tanasachi*, II, p. 463.
115. **Sat Perieni, com. Probotă (IS).** În punctul *Rîpa Porcului* s-au găsit fragmente ceramice, probabil Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dimbovița, Zaharia, p. 255; *Chirica, Tanasachi*, II, p. 332.
116. **Municipiul Piatra-Neamț (NT).** În așezarea cucuteniană din anexa *Văleni* s-au găsit și fragmente ceramice Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Dumitrescu H., 1950; p. 19-51, fig. 9/1; 16/2, 4-5; 17/4; 18/2; 4-7; Cucoș, 1981, p. 37.
117. **Sat Pihnești, com. Arsura (VS).** Pe *Dealul Henciu*, în perimetrul unei așezări Cucuteni A s-au găsit resturi ceramice care ar putea apartine culturii Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Coman, 1980, p. 53.
118. **Sat Podolenii de Jos, com. Cozmești (IS).** În punctul *La Bordun* se află o așezare. Informație prof. M. Dinu.
119. **Sat Podolenii de Sus, com. Cozmești (IS).** În punctul *Dubăsar* s-au găsit resturi ceramice și unelte. Informație: prof. M. Dimu.
120. **Sat Poiana Mănăstirii, com. Tibana (IS).** În *Lanul Hambarului* se află o așezare.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 422.
121. **Sat Poiana Scheii, com. Scheia (IS).** Așezări Horodiștea-Erbiceni au fost descoperite în punctele: *La Șalaru și La Șendroaia*.  
Bibl.: Rusu, 1982, p. 210.
122. **Sat Polieni (azi Ulmi), com. Belcești (IS).** În punctul *Ticiu* s-au cules fragmente ceramice, probabil Horodiștea-Erbiceni  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dimbovița, Zaharia, p. 212.
123. **Sat Popești, com. Popești (IS).** Pe *Dealul Tătarilor - La Movilă* s-au descoperit fragmente ceramice.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 314.
124. **Sat Popricani, com. Popricani (IS).** Sub *Muchia Dealului și La Fântâna lui Anton* s-au găsit fragmente ceramice.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dimbovița, Zaharia, p. 258; Chirica, Tanasachi, II, p. 321.
125. **Sat Preutești, com. Preutești (SV).** La *Cetate și pe Dealul Ranca* au fost remarcate resturi de locuire.  
Bibl.: Ursulescu, Manea, 1981, p. 173.
126. **Sat Răcăciuni, com. Răcăciuni (BC).** Dacă se va confirma încadrarea culturală făcută anterior, fragmentele ceramice de pe *Dealul Vrabie* ar reprezenta, poate, cea mai sudică descoperire apartinând culturii Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dimbovița, Zaharia, p. 375.

127. **Sat Rădășeni, com. Rădășeni (SV).** În așezarea Cucuteni B de pe *Cetățuie* s-au identificat resturi ceramice Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Ciurea, 1933, p. 47, pl. 1/1, 2/4, 6-7.
128. **Sat Războieni, oraș Tg. Frumos (IS).** La sud de sat, pe terasa inferioară a Bahluetu lui s-au găsit fragmente ceramice.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 214.
129. **Sat Rediu, com. Rediu (IS).** În punctul *Dealul Breaza* se află o așezare cu ceramică Horodiștea-Erbiceni și din alte epoci mai târzii.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 340-341.
130. **Sat Rediu Aldei, com. Aroneanu (IS).** În punctul *La Hirtop* sunt semnalate resturi de locuire Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 43.
131. **Sat Ripiceni, com. Ripiceni (BT).** În perimetru l stațiunii paleolitice din punctul *Izvor* și în punctul *Ripa Sărături* sunt menționate urme de locuire din perioada de tranziție.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 278-279; Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 227.
132. **Sat Rîșești, com. Drînceni (VS).** La sud de sat, pe locurile silozurilor fostului CAP, s-a găsit un mormânt de înhumăție din care s-a recuperat un vas cu capac (fig. 26/4) tip Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Dinu, 1974, p. 269, fig. 9/1.
133. **Sat Ruginoasa, com. Ruginoasa (IS).** Pe suprafața așezării Cucuteni A de pe *Dealul Drăghici* au fost recoltate materiale ceramice Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Dumitrescu H., 1933, p. 56-57 și fig. 13/3, 5; 19/2, 7; 20/1-7; 21/2, 6-7.
134. **Sat Satu Nou, com. Belcești (IS).** În punctul *La Hotar - Hrițoaia* se află o așezare. Lângă o movilă de la NV de sat, s-au găsit alte materiale arheologice Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 54 și 55.
135. **Sat Satu Nou, com. Schitu-Duca (IS).** Pe malul stâng al pârâului Vaslui se găsește o așezare Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 358.
136. **Sat Satu Nou, com. Șcheia (IS).** Pe teritoriul localității au fost descoperite urmele unor așezări Horodiștea-Erbiceni, în punctele *Pe Șesul lui Ștefan* și *Pe Bobeică*.  
Bibl.: Rusu, 1982, p. 210.
137. **Sat Schitu-Duca, com. Schitu-Duca (IS).** În punctul *Tarlaua Hlez* se află o așezare, în cuprinsul căreia s-au recoltat ceramică corodată, două statuete feminine decorate cu împunsături și cu impresiuni de unghie, plastică zoomorfă, o fusaiolă plată și alte două bitronconice, piese de silex.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 354.

138. *Sat Schitu Stavnic, com. Voinești (IS)*. La *Schit* se află o așezare Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: *Rusu*, 1982, p. 208.
139. *Sat Scopoșeni, com. Horlești (IS)*. Pe *Dealul Cheșcului* s-au găsit fragmente ceramice Horodiștea-Foltești / Erbiceni.  
Bibl.: *Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia*, p. 216; *Chirica, Tanasachi*, I, p. 179.
140. *Sat Sfîntu Ilie, com. Șcheia (SV)*. În punctul *Siliște* se află o stațiune arheologică de câteva hectare, în care au fost identificate materiale arheologice aparținând culturilor ceramică liniare, Precucuteni, Cucuteni, Horodiștea-Erbiceni, epocilor Hallstatt și Laténe, sec. II-IV d.H. și a.  
Prin sondajul efectuat în anul 1991 de către M. Ignat și I. Mareș a fost investigată parțial o locuință Cucuteni A<sub>3</sub>, care în partea de vest a sa fusese tăiată de o groapă de aproximativ 0,80 m adâncime, datată în timpul culturii Horodiștea-Erbiceni. În pământul de umplutură al gropii, care poate să fi fost o parte dintr-o locuință adâncită, s-a găsit un bogat material ceramic (fig. 17-18/1-5).  
Bibl.: *Mareș*, 1992, p. 492-502.
- În aceeași localitate, dar în punctul *Sesia Popii*, s-au cules alte materiale din perioada de tranziție, probabil Horodiștea-Erbiceni. Informații: C.-E. Ursu.
141. *Sat Siliște, com. Todirești (VS)*. La N-V de sat s-au găsit resturi Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: *Petrescu-Dîmbovița, Dinu, Bold*, 1955, p. 27, fig. 6/1.
142. *Orășel Siret (SV)*.
  - a) Pe terasa părâului Negoștina s-au găsit fragmente ceramice.
  - b) În punctul *La Pădureni-Priul Cuciureanu* s-au cules fragmente ceramice cu pleavă și cioburi pisate în pastă, care pot fi atribuite culturii Horodiștea-Erbiceni, iar alte materiale din perioada de tranziție la izvoarele părâului Văscăuți.  
Bibl.: *Ursulescu, Andronic, Hău*, 1987, p. 86, 90, 92.
143. *Sat Sîrca, com. Băltăți (IS)*. În punctul *La Budăie*, de pe terasa inferioară a Bahluieșteului, s-au descoperit fragmente ceramice Horodiștea-Foltești / Erbiceni.  
Bibl.: *Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia*, p. 216; *Chirica, Tanasachi*, I, p. 48.
144. *Sat Slobozia, com. Schitu-Duca (IS)*. Vestigii Horodiștea-Erbiceni s-au descoperit la NE de biserică și pe *Dealul Roșu*.  
Bibl.: *Chirica, Tanasachi*, II, p. 359.
145. *Sat Slobozia-Hănești, com. Hănești (BT)*. Pe panta vestică a dealului *Mălăiște*, în punctul *Via lui Popa*, s-au găsit fragmente ceramice atribuite culturii Horodiștea.

- Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 262; Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 142.
146. **Sat Spinoasa, com. Erbiceni (IS).** Urme de locuire Horodiștea-Erbiceni sunt semnalate în punctele *Movila Valea Adâncă* și *Dealul Catarg*. Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 218; Chirica, Tanasachi, I, p. 143 și 145.
147. **Sat Sprîncenata, com. Erbiceni (IS).** La *Via Bîrleaștilor* și pe *Coasta Sărății* au fost identificate urmele unor aşezări Horodiștea-Erbiceni. Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 146.
148. **Sat Stînca, com. Ștefănești (BT).** În punctul *La Stîncă II* s-au cules câteva fragmente ceramice Horodiștea. Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 261.
149. **Sat Stornești, com. Sinești (IS).** Pe *Dealul Budoaia* s-au descoperit materiale arheologice care au aparținut fie fazei Cucuteni B, fie primei faze a culturii Horodiștea-Erbiceni. Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 370.
150. **Municipiul Suceava (SV).** De-a lungul anilor, pe teritoriul localității s-au descoperit materiale Horodiștea-Erbiceni în mai multe puncte:
- a) La *Cîmpul Șanțurilor* s-au găsit fragmente ceramice sporadice. Bibl.: Romstorfer, 1913, p. 82; Mitrea și colab., 1955, p. 757.
  - b) Pe *Platoul Cetății* s-a identificat un strat considerabil de materiale ceramice. Bibl.: Mitrea și colab., 1955, p. 757.
  - c) La *Șipot* au fost descoperite în 1954 fragmente ceramice, atribuite atunci culturii Gorodsk-Usatovo, iar în 1974 a fost găsită o strachină (fig.23/4) din pastă compactă, având cioburi pisate și calcar în compoziție, de culoare neagră cenușie și cu buza crestată de certă factură Horodiștea. Bibl.: Mitrea și colab., 1955, p. 777, fig. 22; Batariuc, 1983, p. 838-840, pl. I/2.
  - d) La *Drumul Național*, au fost recoltate resturi ceramice. Bibl.: Nestor și colab., 1958, p. 607; Batariuc, 1983, p. 838.
  - e) În *curtea Bisericii Sf. Gheorghe*, cu prilejul cercetărilor din anii 1994 și 1996-1997 s-au găsit fragmente ceramice sporadice. Informații: V.P. Batariuc.
  - f) În *cartierul Burdujeni*, în anul 1980 s-a descoperit un mormânt de înhumăție, în care se găsea un schelet de adult, orientat pe direcția V-E, în poziție chircită, culcat pe partea stângă și presărat cu ocru. În partea stângă a capului se afla un vas întreg cu buza înaltă puțin evazată și corp bombat. Vasul, spart în momentul descoperirii, a fost lucrat dintr-o pastă având ca degrésant cioburi pisate și granule de calcar. Al doilea

vas, păstrat tot întreg, a fost lucrat dintr-o pastă fină, omogenă, fără impresiuni, ars la roșu. Acest vas este aproximativ sferoidal și are două tortițe perforate vertical. A fost ornamentat cu pictură brună, în benzi hașurate a către trei linii aproximativ paralele (fig. 26/3).

Bibl.: Batariuc, 1983, p. 835-840.

- g) În punctul *Cartodrom* au fost descoperite materiale ceramice aparținând culturii Horodiștea-Erbiceni. Informație N. Ursulescu.
151. *Sat Suhuleț, com. Tansa (IS)*. Pe platoul de la S-SE de releul *Schinetea* s-a găsit un fragment ceramic, iar pe *Dealul Crucii și Tarlaua Mirești* alte fragmente ceramice Horodiștea-Foltești/Erbiceni..  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 395; Ștefănescu, 1999, p. 167.
152. *Sat Șcheia, com. Șcheia (SV)*. Pe *Dealul Șeptilici* și la *Cetate* sunt consemnate resturi de locuire și un mormânt Gorodsk/Horodiștea.  
Bibl.: Diaconu, Constantinescu, 1960, p. 13-20, 26-27, fig. 10/2, 4, 6; 11/1; Batariuc, 1983, p. 838.
153. *Sat Șendriceni, com. Șendriceni (BT)*. Resturi ceramice sporadice Horodiștea-Foltești / Erbiceni s-au găsit în punctul *Cetate*.  
Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 252.
154. *Sat Șipote, com. Șipote (IS)*. În punctul *La Movilă*, pe locul unei aşezări Cucuteni B, s-a găsit ceramică Horodiștea-Foltești/Erbiceni.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 266.
155. *Sat Șorogari, com. Aroneanu (IS)*. Așezări Horodiștea-Erbiceni au fost semnalate în punctele: *Panta Vestică a Dealului Șorogari*, *Imașul Tîrgului și La Călugări*.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 220; Chirica, Tanasachi, II, p. 441.
156. *Sat Ștefănești, com. Ștefănești (BT)*. Fragmente ceramice probabil Horodiștea au fost descoperite în punctele *La Burci* sau *Cimitirul Vechi și Între Grădini*.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 281; Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 256 și 258.
157. *Sat Tansa, com. Tansa (IS)*. Pe *Dealul Viilor* și pe *Tarlaua Siliștea* s-au găsit urme de locuire Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl. Ștefănescu, 1999, p. 165-166.
158. *Sat Tămășeni, com. Tămășeni (NT)*. În punctul *La Tufe*, pe terasa inferioară a Siretului, s-au găsit fragmente ceramice Horodiștea-Foltești / Erbiceni.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 303.
159. *Sat Tăutești, com. Rediu (IS)*. În punctul *Vatra Apăreștilor* s-au găsit fragmente ceramice.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 220-221.
160. *Orașul Tg. Frumos (IS)*. În punctul *Capu Dealului* se află o aşezare Cucuteni B, suprapusă de o locuire Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 415.

161. *Sat Tîrpești, com. Petricani (NT)*. Cercetările sistematice din cunoscuta stațiune de la *Rîpa lui Bodai* au dus la identificarea unor morminte plane de înhumăție și recuperarea de fragmente ceramice care se găseau răvașite pe suprafața întregii zone investigate, fără a alcătui un strat arheologic propriu-zis. Primul mormânt s-a găsit în anul 1958 și a fost atribuit ipotetic perioadei de tranziție, iar în campaniile 1962-1963 și 1968 s-au descoperit alte patru morminte.

Găsite în gropi simple, cele patru morminte aveau o orientare și inventar asemănător, dovedind un ritual aproape identic. În preajma scheletelor, care în urma analizelor antropologice a reieșit că au aparținut în principal unei populații seminomade de tip europoid, s-a găsit un inventar relativ bogat format din ceramică și plastică.

Toporul de silex care nu a fost găsit în așezare, lucrat dintr-o rocă neagră-cenușie, are formă relativ trapezoidală și secțiunea plan-convexă.

Tinând cont că la Tîrpești nu s-au găsit fragmente ceramice din categoria fină pictată, iar decorul cu șnur, crestăturile și tortile în bandă lipsesc, s-a apreciat că nivelul din perioada de tranziție ar aparține unei perioade posterioare așezării de la Foltești, cu care a fost asociat.

O analiză atentă a descoperirilor permite, totuși, o apropiere de vestigiile de la Izvoare, Frumușica, Văleni și.a. din finalul culturii Horodiștea-Erbiceni sau chiar de mai târziu.

Bibl.: Marinescu-Bilcu, 1964, p. 241-250; idem, 1981, p. 205-213.

162. *Sat Traian, com. Zănești (NT)*. Pe *Dealul Fîntînilor*, deasupra ultimelor depuneri Cucuteni A-B, au fost descoperite resturi ale unei locuirii Horodiștea-Erbiceni.

Bibl.: Dumitrescu VI., 1945, p. 11-12, 34, 36-37.

163. *Sat Topile, com. Valea Seacă (IS)*. Pe *Dealul Catarg* se află o așezare. Informație: M. Dinu.

164. *Sat Totoști, com. Erbiceni (IS)*. Resturi ceramice Horodiștea-Erbiceni s-au găsit *La Odaie* și *Pe Dealul Podiș*.

Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 222 Chirica, Tanasachi, I, p. 147.

165. *Sat Tibana, com. Tibana (IS)*. Pe *Dealul Tibana - La Huci* se află o așezare în care s-au cules fragmente ceramice Horodiștea-Erbiceni.

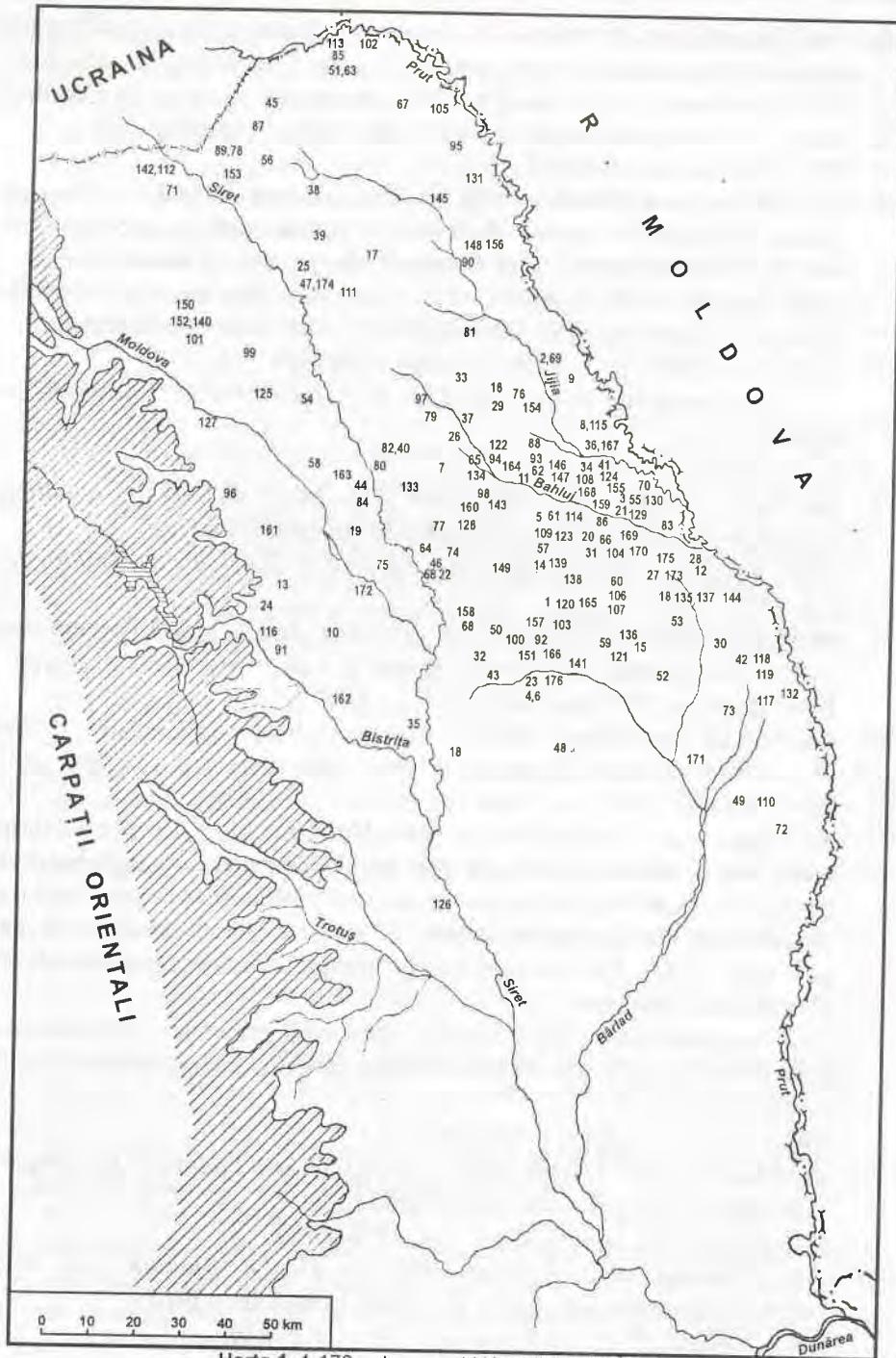
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 422.

166. *Sat Tibănești, com. Tibănești (IS)*. Pe *Dealul Brînzei* este o așezare cu niveluri Cucuteni A, B și Horodiștea-Erbiceni.

Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 427.

167. *Sat Tigănași, com. Tigănași (IS)*. În ilustrația repertoriului arheologic al județului Iași (Chirica, Tanasachi, II, fig. 30/2 și 6; 32/5, 11; 38/33) sunt redate fragmente ceramice și trei statuete antropomorfe care provin de pe teritoriul localității.

168. *Sat Tipilești, com. Popricani (IS)*. În punctul *Lutărie* a fost identificată o depunere Horodiștea-Erbiceni, situată la aproximativ 0,50 m adâncime. La nivelul unei vete s-a găsit un fragment de vas pictat cu linii cafenii dispuse în rețea și ceramică lucrată din pastă de calitate inferioară.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 325.
169. *Sat Uricani, com. Miroslava (IS)*. Sondajul efectuat de prof. M. Dinu pe *Dealul Uricanilor* a permis descoperirea unei cantități semnificative de ceramică, piese de silex și piatră, o statuetă antropomorfă și oase de animale. Ceramică este de două categorii: a) fină, cărămizie, fără pictură; b) friabilă, de culoare neagră sau neagră-cremă, cu cioburi pisate în compoziție.  
Bibl.: Dinu, 1959, p. 252-254; Chirica, Tanasachi, I, p. 238.
- Alte materiale de factură Gorodsk / Horodiștea au fost găsite pe *Dealul Holm*.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 238.
170. *Sat Valea Ursului, com. Miroslava (IS)*. La N de sat, într-o întinsă așezare, s-au găsit fragmente ceramice Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 224, Chirica, Tanasachi, I, p. 240.
171. *Municipiul Vastui (VS)*. Cu prilejul săpăturilor de la *Curțile Domnești* s-au găsit resturi ceramice care aparțin, probabil, culturii Horodiștea-Erbiceni.  
Bibl.: Andronic, Neamțu, Banu, 1961, p. 91-92.
172. *Sat Văleni, com. Botești (NT)*. În perimetrul unor grădini din centrul satului s-au descoperit fragmente ceramice Horodiștea-Foltești / Erbiceni.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 296.
173. *Sat Vișan, com. Bîrnova (IS)*. În *Vatra Satului*, au fost descoperite două morminte de înhumare, din care unul avea ca inventar un vas globular cu capac, din pastă fină, cărămizie, pe care s-a păstrat doar în parte pictura, realizată din linii întrețăiate, dispuse în rețea, încadrate de alte linii mai late (fig. 26/1). Are analogii foarte apropiate în descoperirile de la Horodiștea și Erbiceni.  
În apropierea locului în care s-au descoperit mormintele, au fost culese fragmente ceramice și resturi osteologice care provineau, probabil, de la craniii umane.  
Bibl.: Zaharia N., 1964, p. 441-443.
174. *Sat Vlădeni, com. Vlădeni (BT)*. În punctele *Sub Pădure* și *La Gropă I și II* s-au găsit fragmente ceramice Horodiștea.  
Bibl.: Păunescu, Sadurschi, Chirica, 1976, p. 293.
175. *Sat Vlădicești, com. Tomești (IS)*. Pe *Dealul Bucium* s-au găsit fragmente ceramice apreciate a fi Foltești la data descoperirii.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 226.



Harta 1. 1-176 – descoperirii Horodiștea-Erbiceni.

176 *Sat Vovriești, com. Băcești (VS). La Ruptură „s-au descoperit fragmente ceramice Horodiștea-Foltești, de coloratură Gorodsk-Usatovo, de culoare brună-ruginie, cu miez negru”, iar La Vale de Sat „s-au găsit resturi ceramice Foltești”.*

Bibl. Ștefănescu, 1999, p. 161.

#### d. Așezările și stratigrafia

Stadiul cercetărilor de teren și al publicării materialelor, precum și informațiile oferite de diversele surse de documentare nu permit reliefarea unor concluzii cu caracter definitiv privind tipologia așezărilor și stratigrafia acestora. Cu excepția a câtorva zeci de cazuri, nu sunt cunoscute decât puține date referitoare la dispunerea stațiunilor în teren, suprafața locuită și durata locuirii, specificul, numărul și dispunerea locuințelor, sistemul de apărare, apropierea de sursele de apă, materii prime și terenurile agricole etc., încât aprecierile cu caracter generalizator sunt greu de făcut. Din cele peste 230 de puncte cu descoperiri atribuite culturii Horodiștea-Erbiceni, semnalate până în momentul întocmirii lucrării de față, sunt menționate așezări în cca. 50 de locuri. Pe de altă parte, nu se știe dacă toate acestea intrunesc caracteristicile unor așezări propriu-zise, așa după cum nu se poate spune nici măcar cu aproximativ câte din celelalte puncte pot fi așezări în toată regula. Nu mai puțin important este faptul că aprecierile care se pot face la ora actuală în legătură cu așezările comunităților Horodiștea-Erbiceni, chiar în condițiile unor săpături sistematice, nu reflectă situația existentă în teren acum peste patru milenii. Astfel, stațiunea de la Horodiștea este distrusă în cea mai mare parte de ravenări și ceea ce s-a mai păstrat nu reflectă decât parțial realitatea, asemenea altor situri descoperite de-a lungul anilor.

Printre puținele aprecieri aproximativ exacte care pot fi făcute, sunt cele legate de situația așezărilor în teren, unde se constată o ocupare a aproximativ tuturor formelor de relief, cu excepția munților. Preferințele comunităților pentru o anumită zonă, respectiv Podișul Central Moldovenesc sunt evidente, chiar și în condițiile în care cercetarea jumătății de nord a Moldovei este inegală, iar gradul de locuire a terenurilor joase, medii sau înalte nu poate fi stabilit având în vedere puținele date topografice oferite de descoperitorii. Se știe doar că un număr însemnat de puncte se află pe terase înalte sau medii, multe dintre ele ocupate anterior de comunitățile culturii Cucuteni (ex.: Băiceni-Cucuteni, Bodești, Brad, Drăgușeni-Suceava, Hăbășești, Izvoare-Dumbrava-Roșie, Lunca, Rădășeni, Ruginoasa, Tîrpești, Traian și alții).

Nu lipsit de importanță este faptul că majoritatea așezărilor semnalate până la această dată (peste 95%) au depuneri foarte subțiri, care conțin mai ales fragmente ceramice sporadice, ce denotă o locuire de scurtă durată, explicabilă

dacă ținem cont de mare mobilitate a triburilor aflate în permanentă mișcare, în căutarea resurselor de subzistență. O situație aparte o prezintă deocamdată doar stațiunile de la Horodiștea, Erbiceni și Cîrniceni, cercetate parțial prin săpături sistematice. Practic, pe lângă datele stratigrafice legate de aceste ultime situri, adesea incomplete, disparate sau contradictorii, nu sunt cunoscute decât situațiile din marile stațiuni eneolitice amintite anterior, care au fost cercetate pe scară largă și unde materialele Horodiștea-Erbiceni au fost descoperite printre sau deasupra ultimelor depuneri cucuteniene. Alte informații suplimentare nu avem decât despre situl de la Dolheștii Mari (Dimu, 1959, p. 213-214), unde resturile Horodiștea-Erbiceni suprapuneau mormintele culturii amforelor sferice, precum și despre situația de la Corlăteni (Tudor D. și colab., 1953, p. 408) și Erbiceni (Dimu, 1974, p. 264-265), unde locurile Horodiștea-Erbiceni erau suprapuse de morminte cu ocru.

Referindu-ne la stratigrafia verticală a siturilor cercetate, putem spune că în acestea situația este aproximativ asemănătoare.

La Horodiștea-*Dealul Mălăiște*, ultimele săpături au arătat următoarele: sub stratul arabil, cu grosime de aproximativ 0,15-0,20 m care conținea puține resturi arheologice, se afla un strat de cernoziom măzăros nederanjat, de culoare neagră-cafenie, de circa 0,25 m, în cuprinsul căruia s-au găsit majoritatea materialelor, inclusiv resturile locuințelor 1-4 și gropile 5-9 și 11-12, considerate a fi Horodiștea II. Sub această depunere se afla un strat de pământ cafeniu-roșcat (sol de pădure), de aproximativ 0,30 m, care în partea sa superioară conținea bucăți de lipituri răzlețe, unelte și aşchii de silex, fragmente ceramice Horodiștea I. Acestui nivel îi corespund șanțul de apărare și gropile 1-2. Urma apoi un strat de pământ nisipos, galben-deschis, lipsit de materiale arheologice. Pe baza stratigrafiei verticale și a dispunerii complexelor și materialelor în plan orizontal, s-a concluzionat că *Dealul Mălăiște* a fost locuit mai întâi în marginea sa de nord și nord-est, după care, după o prealabilă curățare și nivelare a terenului de către triburile din faza Horodiștea II, nou venite sau revenite după câțiva timp, a fost locuit și în partea de la sud de șanțul de apărare (Dimu, 1977, p. 8-10).

În așezarea de la Erbiceni-*Dealul Sărăturilor* au existat tot două niveluri de locuire: Erbiceni I și Erbiceni II, bine delimitate mai ales în sectorul B (fig. 2). Aici, pentru primul nivel cu grosimea de aproximativ 0,20 m, sunt caracteristice locuințele IV, VIII, IX și X, de tradiție cucuteniană, cu pereții din nuiele și pari lipiți cu lut ce conținea pleavă de cereale în compozitie. Nivelului Erbiceni II, cu o grosime maximă de aproximativ 0,50 m, i-au aparținut locuințele V, VI, VII și VIII, de tipul colibelor ușoare făcute din crengi, stuf și paie, care s-au prezentat sub forma unor lentile de pământ cenușos, ovale sau rotunde în momentul descoperirii. Pentru locuirea din sectorul A, caracterul limitat al săpăturilor nu a permis obținerea unor informații cuprinzătoare, în afara

constatării existenței unor depuneri de aproximativ 0,20 m, cu locuințe care pot fi atribuite fie nivelului I, cât și celui de-al II-lea (*Dinu*, 1977, p. 116-117).

În așezarea de la Erbiceni-*Dealul Mănăstirea* s-au păstrat resturile unei locuințe fără platformă, cu o vatră *in situ*, care după inventar pare să aparțină nivelului I. Acest complex a fost acoperit cu un tumul în care s-au găsit două morminte cu ocru (*Dinu*, 1974, p. 264-265; 1977, p. 118).

La Cîrniceni-*Pe Coastă*, stratigrafia înregistrată în 1994 consemnează:

- deasupra stratului de loess se află nivelul preistoric Horodiștea-Erbiceni de circa 0,30 m grosime în zona cea mai locuită, ce se situează la o adâncime variabilă față de nivelul de călcare actual, respectiv -0,40-0,50 m în partea estică și -0,70-0,80 m în partea vestică; unele gropi, despre care nu se știe cu precizie de când datează, ajung până la aproximativ -1,30 m;
- peste nivelul eneolicic există depuneri hallstattiene, carpice și medievale (*Alaiba, Grădinaru*, 1995, p. 63).

În concluzie, se poate spune că din cele peste 230 de puncte în care există sau ar putea exista așezări Horodiștea-Erbiceni, singurele situri pe baza căror pot fi făcute unele observații de natură stratigrafică sunt doar cele de la Horodiștea, Erbiceni și Cîrniceni, cunoscute și acestea în mică măsură.

#### e. Fortificații

Singurul sănț de apărare identificat până la această dată este cel de la Horodiștea. Dispus aproximativ oblic pe mijlocul stațiunii de pe *Mălăiște* și cu orientarea ENE-VSV, sănțul surprins prin săpăturile din anii 1969-1970 are secțiunea trapezoidală: 2-2,20 m deschidere la partea superioară și 0,50-0,80 m la bază, iar adâncimea de 1,70 m. Nu au fost surprinse urme de val.

După materialul găsit în umplutură (pietre, chirpici cu urme de nuiile, resturi de vatră, arsură, cenușă, oase de animale și cochilii de moluște, unelte de silex, piatră, os și lut, ceramică pictată și uzuwală, un idol antropomorf) s-a ajuns la concluzia că așezarea Horodiștea I, care era apărată de acest sănț, a avut de suferit la un moment dat din cauza unei distrugeri rapide datorate unor triburi înrudite sau revenite pe acest loc - denumite Horodiștea II - care au extins apoi locuirea spre sud (*Dinu*, 1977, p. 18-21; idem, 1978, p. 51-52).

Urme ale unor sănțuri de apărare sau chiar valuri de pământ sunt menționate și în arealul Gordinești (*Manzura*, 1994, p. 106).

#### f. Locuințe

Informațiile referitoare la locuințele culturii Horodiștea-Erbiceni sunt aproape inexistente în literatura de specialitate, situația datorându-se, ca și

pentru celelalte capitole ale acestei culturi, numărului mic de descoperiri și gradului redus de valorificare a săpăturilor. Practic, în afară de complexele de locuire de la Horodiștea, Erbiceni și Cîrniceni, asupra cărora vom insista ceva mai jos, nu avem date decât asupra distrugerii unor locuințe din așezarea de la Borosoaia (*Chirica, Tanasachi*, II, p. 306), a unor resturi de locuințe de la Bogdănești și Hălăucești (*Chirica, Tanasachi*, I, p. 164, 179), a unei gropi (nr. 38) de la Hăbășești (*Dumitrescu VI.*, 1954, p. 477-485) care prin deschiderea sa (7,15 m) a fost considerată drept locuință adâncită, precum și a unei gropi cu caracteristici asemănătoare de la Sf. Ilie (*Mareș*, 1992, p. 492-502).

Deși săpăturile efectuate în anul 1929 la Horodiștea au ocasionat descoperirea unor resturi de locuințe (*Dumitrescu H.*, 1945, p. 130), date concrete în legătură cu unele complexe de locuire găsite în această campanie nu avem. După câteva decenii, reluarea cercetărilor de către prof. M. Dinu a permis delimitarea a patru locuințe de suprafață din faza Horodiștea II, din care două (nr. I și II) la nord de șanțul de apărare și două (nr. III și IV) la sud de acesta (Dinu, 1977, p. 10). Locuința I, surprinsă se pare și în săpăturile din 1929 a fost considerată a fi fost de dimensiuni mijlocii. De formă dreptunghiulară și dispusă pe direcția ENE-VSV, aceasta avea pereții făcuți din pari împleteți cu nuiele și lipiți cu lut amestecat cu pleavă. În interior avea o vatră de formă pătrată, cu latura de 0,60 m, situată pe dale de calcar cochilifer. Pe lângă bogatul material, reprezentând unelte de silex, piatră și os, fusaiole, ceramică și plastică, s-au remarcat câteva fragmente de crani de copii sau adolescenti și alte câteva oase umane, în imediata apropiere a vetrui, pe și sub platformă (Dinu, 1977, p. 11), așa cum fuseseră găsite și în 1929 (*Dumitrescu H.*, 1945, p. 130). Locuința II a fost, practic, o colibă de formă rectangulară (7×3 m), situată în apropierea șanțului de apărare. A avut în interior o vatră aproximativ rotundă (diametrul = cca. 1 m), lângă care s-a găsit un bogat inventar constituit din unelte de piatră, silex și os, fusaiole și ceramică. Pe baze stratigrafice, a fost considerată contemporană cu locuința I. Locuința nr. III, de formă rectangulară (7,30×4,50 m) și cu orientarea ENE-VSV, se afla pe locul fostei așezări Horodiștea I, în fața șanțului de apărare. A fost localizată cu aproximatie, pe baza resturilor de vatră, a ceramicii și altor obiecte de inventar. Resturile locuinței IV au fost surprinse la sud de șanțul de apărare. Au fost remarcate resturi de chirpici cu paie în compoziție, pietre plate de calcar cochilifer, unelte și ceramică. Din păcate nu au fost făcute observații legate de mărimea și forma complexului, cât și asupra orientării sale. Prin particularitățile lor, aceste complexe de locuire au numeroase elemente de tradiție cucuteniană.

La Erbiceni, în sectoarele A și B ale așezării de pe *Dealul Sărăturilor* au fost investigate prin săpături zece locuințe, alte cinci complexe de locuire fiind identificate doar pe cale perieghetică (Dinu, 1977, p. 67-72).

În sectorul A, din cele opt locuințe înregistrate s-au cercetat metodic

doar trei. LI, identificată pe baza resturilor de chirpici și vetre, a fragmentelor ceramice și a uneltele de silex, probabil că avea o formă rectangulară ( $3,50 \times 4,75$ ) și orientarea ESE-VNV. A fost cercetată parțial. LII a fost localizată doar pe baza unor materiale sporadice provenite din vatră și ceramică. Nu a fost cercetată decât parțial, iar alte date nu există. LIII a fost la fel de sărăcăcioasă ca și LII. Doar câteva bucăți de lipitură de vatră, două topoare de piatră și puține resturi de chirpic și ceramică l-au făcut pe descoperitor să considere că în sectorul respectiv există o locuință.

În sectorul B, s-au descoperit șapte locuințe. LIV a fost o colibă de formă rectangulară (cca.  $8/4,50$  m), orientată NNE-SSV, din care s-au păstrat bucăți de chirpic cu amprente de nuiele și lipituri de vatră, fragmente ceramice și câteva unelte de silex și os. LV a fost tot o colibă de suprafață, din care s-au păstrat resturi de vatră și multă cenușă. Nu i-au fost stabilite dimensiunile, forma și orientarea. Din inventarul său remarcăm: câteva topoare de piatră și silex, o lamă de silex, împungătoare de os, fusaiole, roți miniaturale de car, ceramică pictată și nepictată, plastică antropomorfă, resturi arheozoologice. LVI a fost identificată pe baza resturilor unei vetre și a cenușei existente în jurul acesteia. Din inventarul său au fost recuperate: o lamă de silex, topoare de piatră, un fragment de râșniță, împungătoare de os, greutăți de lut ars, fusaiole și o roată de car miniatural, ceramică din categoriile fină și uzuală. LVII era tot o colibă, iar prezența ei a fost remarcată pe baza lipiturilor de vatră și a cenușei din preajma acesteia, a lamelor de silex, împungătoarelor de os, topoarelor de piatră, a unui idol antropomorf și a ceramicii pictate și nepictate. LVIII face parte tot din categoria colibelor rectangulare, din care s-au mai păstrat bucăți de lipitură cu amprente de nuiele sau șipci despicate. A avut dimensiunile de aproximativ  $7 \times 5$  m și axul longitudinal orientat VNV-ESE. În interior s-au identificat resturi dintr-o vatră cu gardină arcuită, situată aproape de colțul nordic. Inventarul a fost deosebit de bogat: unelte de silex, piatră, lut și os, capace perforate de lut, plastică antropomorfă și mai ales fragmente ceramice și oase de animale domestice. LIX a fost tot o colibă, de formă rectangulară ( $6,40 \times 4$  m) și cu axul longitudinal orientat NNE-SSV. Au fost recuperate bucăți de lipitură din pereti, cu pleavă în compozиție și amprente de nuiele și șipci, precum și câteva piese de inventar: percutoare, o greutate de lut, ceramică fină pictată și uzuală, oase de animale domestice. LX este tot o colibă. A avut forma rectangulară ( $7,60 \times 5,40$  m) și axul longitudinal orientat VNV-ESE. Pe suprafață să s-au identificat resturi de chirpici cu pleavă în compozиție și amprente de nuiele, fragmente de lipitură dintr-un cupor, unelte de silex și piatră, o statuetă fragmentară, ceramică și oase de animale domestice.

Se poate spune că cele șapte locuințe din sectorul B au fost bine diferențiate din punct de vedere tipologic și stratigrafic, stabilindu-se două categorii: a) colibe de suprafață (nr. IV, VIII, IX și X) aparținând nivelului I, cu

unele elemente de tradiție cucuteniană; b) colibe ușoare de suprafată (nr. V, VI și VII), construite din crengi, stuf și paie, care au aparținut nivelului Erbiceni II.

Ca dispunere în teren, în sectorul B s-au observat două grupări: locuințele nivelui I se aflau în zona vestică, iar cele din nivelul II, exceptând LIV, în partea de est.

Locuința de la Erbiceni-*Dealul Mănăstirea*, cercetată parțial, a fost documentată prin resturile unei vetre cu dimensiunea de aproximativ 1,50x1 m și numeroase obiecte de inventar: unelte de silex, piatră, os și lut ars, plastică antropomorfă și ceramică fragmentară, atât din categoria cărămizie-pictată, cât și cenușie fină sau uzuală.

Dacă informațiile legate de locuințele de la Hordiștea și Erbiceni sunt destul de clare, nu același lucru îl putem spune despre locuințele de la Cîrniceni-*Pe Coasă*. Astfel, din raportul de săpătură, care este confuz și incomplet, sunt consemnate unele date referitoare la așa-zise complexe de locuire, care trebuiesc luate însă în considerație cu rezervele de rigoare. Din cele 12 complexe la care se face referire în cazul stațiunii de la Cîrniceni (*Alaiba, Grădinaru*, 1995, p. 63-65 și fig. 3), după părerea noastră nu se poate vorbi decât de complexele nr. 2, 4, 6/7 și, în măsura în care săpăturile vor continua, a complexului 12. Nu ne putem pronunța, deși raportorii discută în text despre existența unor colibe de suprafață, construcții de suprafață cu pereti lutuiți, locuințe sau complexe de locuire adâncite, în ce categorii pot fi incluse unele din acestea.

#### **g. Cuptoare și vetre de foc**

Instalațiile de încălzit, pregătit hrana și ars ceramica alcătuesc o categorie foarte puțin cunoscută, atât din cercetările sistematice, cât și din descoperirile fortuite. În așezarea de la Erbiceni-*Dealul Sărăturilor*, în locuințele X, XV și groapa 19, datate în prima fază de habitație s-au găsit câteva fragmente din plăcile perforate ale unor cuptoare de ars ceramica (*Dinu*, 1977, p. 74-75), iar la Cîrniceni-*Pe Coasă* (*Alaiba, Grădinaru*, 1995, p. 63-65), în secțiunea V se consemnează existența unui cuptor cu diametrul de aproximativ 1,50 m, care suprapunea un schelet uman, distrus din vechime. Cu excepția așa-zisei vetre-cuptor de la Horodiștea, din exteriorul LI (*Dinu*, 1977, p. 13-14), alte semnalări nu există.

În schimb, vetrele propriu-zise sunt documentate la Horodiștea, în LI (de formă aproximativ pătrată, având latura de cca. 0,60 m, fără gardină), LII (ovală, cu diametrul de peste 1,10 m, construită direct pe sol) și LIII (*Dinu*, 1977, p. 10-14), precum și la Cîrniceni, unde s-au descoperit urmele a trei vetre, amplasate în locuințe de suprafață sau adâncite. Urme ale unor vetre au mai fost semnalate la Tipilești (*Chirica, Tanasachi*, II, p. 325) și Sf. Ilie (*Mareș*, 1992, p. 497).

În aria Gordinești sunt cunoscute cuptoare de ars ceramică la Costești și Hâncăuți I (*Manzura*, 1994, p. 106).

### **h. Gropi**

Prin natura conținutului lor, gropile întâlnite în așezările cercetate sistematic prezintă importanță aparte pentru cunoașterea culturii Horodiștea-Erbiceni. Avem cunoștință până în acest moment de descoperirea a cel mult 40 de gropi, dintre care 19 la Erbiceni (*Dinu*, 1977, p. 75-81), 9 la Horodiștea (*Dinu*, 1977, p. 14-18), minimum trei la Cîrniceni (*Alaiba, Grădinaru*, 1995, p. 63-65), două la Hăbășești (*Dumitrescu Vl.*, 1954, p. 477) și una la Sf. Ilie (*Mareș*, 1992, p. 497). Doar gr. 38 de la Hăbășești și groapa de la Sf. Ilie au fost folosite probabil ca locuințe, în timp ce celelalte au fost în majoritate de folosință menajeră sau de împrumut. Deși nu toate gropile semnalate au fost investigate integral, pe baza observațiile din teren se poate vorbi de existența unor caracteristici:

1) în funcție de profil: gropi în formă de clopot, cu peretii cotloniți spre bază (1-2, 5 și 7-9 de la Horodiștea; 5 și 10 de la Erbiceni); gropi în formă de pâlnie, cu peretii oblici și fundul mai mic în diametru decât gura (6 și 12 de la Horodiștea; 13 de la Erbiceni) și gropi în formă de sac, cu peretii verticali (nr. 11 de la Horodiștea; nr. 15 de la Erbiceni);

2) pe baza conținutului lor (ceramică diversă, unelte de piatră, silex și os, plastică, chirpici și plăci de cuptoare, resturi paleofaunistice, cenușă, cărbune, pietre, pământ de diverse nuanțe și.a.), adeseori mult mai bogat decât stratul de cultură propriu-zis, pot fi făcute unele aprecieri stratigrafice și cronologice;

3) gruparea gropilor menajere într-o anumită parte a așezărilor sugerează anumite preocupări igienice și de „sistematizare” a spațiului avut la dispoziție pentru locuit;

4) existența gropilor demonstrează în măsură mai mare sau mai mică caracterul sedentar al comunităților Horodiștea-Erbiceni.

### **i. Morminte și înmormântări rituale**

În raport cu densitatea așezărilor, numărul mormintelor și ale scheletelor izolate din așezările Horodiștea-Erbiceni este extrem de mic, situație care nu permite, desigur, reliefarea unor caracteristici care ar putea fi valabile pentru întreaga cultură. Sunt cunoscute până în prezent un total de 18 morminte în 8 localități: două la Vișan (*Zaharia N.*, 1964, p. 441-443), cinci la Tîrpești (*Marinescu-Bîlcu*, 1964, p. 241-250; idem, 1981, p. 205-213), trei la Cîrligii-Aldești (*Necrasov, Onofrei*, 1972, p. 3-8), patru la Brad (*Necrasov, Onofrei*, 1972, p. 38; *Ursachi*, 1995, p. 21-22) și câte unul la Rîșești (*Dinu*, 1979, p.

269), *Burdjeni* (Batariu, 1983, p. 853-840), Borosoaia (*Chirica, Tanasachi*, II, p. 306) și Grumezoaia (*Mantu, Botezatu, Enache*, 1994, p. 128-133).

Toate acestea fac parte din categoria mormintelor plane de înhumăție în poziție chircită cu, și mai ales fără ocru, care au fost puse în legătură cu necropolele sau mormintele izolate din aria Foltești-Cernavoda II (Dinu, 1974, p. 270 și urm.; Marinescu-Bilcu, 1964, p. 241-250).

Tinând cont de specificul ceramicii din morminte, îndeosebi al vaselor cu capac pictate, analoage cu unele descoperiri din aşezările de la Erbiceni și Cîrniceni, mormintele de la Vișan, Rîșești și Suceava-*Burdjeni* sunt mai timpurii, în timp ce complexele de la Cîrligi-Aldești, Brad, Tîrpești și Grumezoaia par să dateze, pe baza ceramicii, dintr-o fază târzie a culturii Horodiștea-Erbiceni, dacă nu chiar ulterior acesteia.

În locuința I de la Horodiștea (Dinu, 1977, p. 11; Dumitrescu H., 1945, p. 130) și pe traseul secțiunii V de la Cîrniceni-*Pe Coastă* (Alaiba, Grădinaru, 1995, p. 65), în apropierea unei vetre și sub un cupor sau platformă de locuință s-au surprins crani de copii și alte oase din schelete umane, care amintesc de unele practici similare ale comunităților cucuteniene (*Mantu, Botezatu, Kramer*, 1994, p. 87-97).

Observațiile făcute asupra mormintelor și înmormântărilor din locuințe sunt susținute de unele date înregistrate în arealul Gordinești (Manzura, 1995, p. 107).

#### j. Ceramica

Constituind, aşa după cum s-a afirmat de multă vreme, „fosila directoare a arheologiei”, ceramica recuperată cu prilejul cercetărilor sistematice, a perieghezelor și descoperirilor fortuite a constituit elementul de bază care a contribuit la încadrarea culturală și cronologică a obiectivelor semnalate.

Din păcate, deși există o analiză detaliată efectuată acum peste două decenii asupra materialului ceramic rezultat din aşezările eponime (Dinu, 1977, p. 25-48, 88-105, 107-110), făcută atât pe baza săpăturilor anterioare, cât și a cercetărilor proprii, aceasta este aproape inaccesibilă celor interesați. Într-o situație asemănătoare este și materialul tridimensional, care cu excepția lotului existent la Seminarul de Arheologie și Istorie Veche al Universității „Al.I. Cuza” și a unei cantități reduse de ceramică aflată prin câteva muzeu, nu poate fi consultat, foarte multe fragmente rezultate din săpături și periegheze fiind pierdute. Așa se face că prezentarea de mai jos nu poate avea decât caracter incomplet și provizoriu, la care cercetările viitoare vor aduce, cu siguranță, completările și corecturile de rigoare.

În principal, trăsăturile ceramicii Horodiștea-Erbiceni au fost

remarcate de toți cei care s-au ocupat mai mult sau mai puțin de artefactele acestei culturi, unele nuanțări în plus fiind aduse de M. Dinu și A. Nițu. Astfel, au fost stabilite trei categorii ceramice, cu caracteristici și tipuri diferite.

**I. Categoria pictată**, de factură cucuteniană, lucrată din pastă fină și arsă în mediu oxidant, este specifică mai ales pentru așezările eponime și a celei de la Cîrniceni-*Pe Coastă*, materialele găsite prin periegheze fiind puțin semnificative. Pentru ceramica de la Horodiștea, rezultată din săpăturile Hortensiei Dumitrescu și din investigațiile proprii, M. Dinu a stabilit trei grupe: **a)** grupa cu angobă și decor pictat îndeosebi cu brun, din care fac parte șase tipuri, în care sunt incluse: amfore, vase piriforme, capace, pahare, străchini și alte fragmente de la forme nedefinite; **b)** grupa cu angobă albicioasă, roză sau portocalie, fără decor, cu nouă tipuri: amfore, vase piriforme, capace, pahare, borcane, străchini, boluri, castroane și torță; **c)** grupa vaselor din pastă de factură cucuteniană, dar cu puțin calcar, cu sau fără motive decorative, în care sunt incluse șase tipuri: amfore, pahare, străchini, boluri, castroane și borcane. Această categorie este prezentă la Horodiștea în ambele etape, într-o proporție de cca. 21% din totalul ceramicii (Dinu, 1977, p. 25; idem, 1978, p. 4).

În cazul așezării de la Erbiceni-*Dealul Sărăturilor*, M. Dinu nu mai procedea că la o împărțire a ceramicii pe grupe, în funcție de pastă. Din categoria ceramicii de factură cucuteniană sunt stabilite totuși câteva tipuri și variante precum: **a)** amfore cu decor pictat, în grupe de linii paralele, romburi, în rețea, unghiulare sau alte combinații; **b)** vase piriforme cu torță; **c)** capace cu buton; **d)** pahare; **e)** străchini; **f)** castroane; **g)** cești; **h)** askoi etc. Dacă piesele din acest ultim tip apar pentru prima oară în cadrul categoriei ceramice prezentate, în schimb vasele de provizii se pare că lipsesc (Dinu, 1977, p. 88-92).

Pe *Dealul Mănăstirea* a fost folosită aceeași modalitate de clasificare a ceramicii din categoria I, dar varietatea tipologică este mai restrânsă: **a)** amfore pictate cu linii paralele, în motive unghiulare, triunghiuri și romburi; **b)** capace tronconice cu apucători; **c)** borcane joase decorate cu linii paralele și triunghiuri, în două registre; **d)** străchini (Dinu, 1977, p. 107-108). Sub raport procentual, ceramica din categoria I reprezintă 20% din totalul materialului ceramic recoltat.

La Cîrniceni-*Pe Coastă* (Alaiba, Grădinaru, 1995, p. 63-64, fig. 3, 13, 14) ceramică de factură cucuteniană este în proporție ceva mai mare: circa 25%. Decorul aplicat din fascicule de linii pictate cu brun, paralele, în rețea, zig-zag, triunghiuri, nu este diferit de cel de la Erbiceni. Din punct de vedere tipologic, formele ceramice par aceleași: vase cu corpul globular, amfore, capace cu mâner etc.

Aceleași categorii îi aparțin și fragmentele de vase găsite la Sf. Ilie (fig. 17; 18/1-4), Liveni (săpături inedite M. Diaconescu) sau Borosoaia (Chirica, Tanasachi, II, p. 306), cât și vasele sferoidale de la Vișan (fig. 26/1), Suceava-*Burdăjeni* (fig. 26/3) și Rîșești (fig. 26/4), găsite în morminte, foarte asemănătoare cu vasul sferoidal de la Erbiceni (fig. 26/5).

**II.** A doua categorie, alcătuită din **ceramică cenușie cu angobă**, lucrată din pastă omogenă, cu calcar și cioburi pisate în compoziție, a fost semnalată într-un număr foarte mare de stațiuni.

La Horodiștea reprezintă cca. 34% din întreaga cantitate de fragmente ceramice. După M. Dinu (1977, p. 92-100) această categorie ceramică se împarte în următoarele grupe:

a) ceramică din pastă fină, ornamentată cu incizii dispuse diferit, în care sunt încadrate vasele mici și mijlocii, este împărțită în 11 tipuri: amfore cu sau fără torți, pahare, căni, borcane, boluri, castroane, cești, fragmente din tipuri nedefinibile;

b) ceramică din pastă bună, împărțită pe 10 tipuri, fiecare cu câte două la șapte variante, reprezentată atât de vase mici, cât și mijlocii: borcane, străchini, amfore, cești etc.

c) ceramică denumită mai puțin bună, în care au fost incluse vasele cu pereții mai puțin denși, cu calcar și cioburi pisate în compoziție, angobă de nuanțe diferite și decor din impresiuni și crestături alcătuiește tipuri diferite: căni, străchini, castroane, cești etc.

Pentru aceeași categorie ceramică, de la Erbiceni-*Dealul Sărăturilor* și *Dealul Mănăstirea*, ce reprezintă cam 30% din total, în care M. Dinu include și vasele cu angobă galben-cărămizie, deși nu se mai face o împărțire pe grupe în funcție de caracteristicile fazei, sunt stabilite cam aceleași tipuri ca la *Mălaiaștea*. Au fost remarcate: **a**) amfore decorate cu brâie în relief crestate sau încadrate de șiruri de împunsături pe partea superioară și șnur răsucit; **b**) borcane cu crestături și impresiuni; **c**) străchini cu întepături sau crestături; **d**) boluri cu crestături foarte fine la exteriorul buzei și proeminente; **e**) castroane de dimensiuni mijlocii împărțite în mai multe variante; **f**) vase askoi, cu corp asimetric, gât tronconic oblic și toartă în bandă, decorate cu brâie în relief și linii incizate; **g**) cești; **i**) cupe.

La Cîrniceni-*Pe Coasă* (Alaiba, Grădinaru, 1995, p. 64), categoria cenușie, denumită de R. Alaiba cu șamotă, reprezintă cca. 50% din totalul ceramicii. Este alcătuită din castroane, străchini, boluri, borcane, vase cu corpul bombat și gâțul înalt sau mai scurt, cu decor crestat, alveole, șnur răsucit și a.

Categoriei a II-a ceramice, îi aparțin un mare număr de fragmente rezultate din săpăturile de la Izvoare, Hăbășești, Tîrpești, Sf. Ilie, Suceava-*Șipot* și *Burdjeni*, a căror pastă, forme și decor se înscriu în tipologia stabilită de M. Dinu.

**III. Ceramică uzuală**, în cadrul căreia sunt incluse vasele de uz așa-zis gospodăresc, lucrate, aproape peste tot din pastă grosieră cu cioburi și calcar pisat în compoziție, arsă la negru sau negru-cenușiu, este acoperită cu angobă. Și pentru această categorie interesantă pare a fi clasificarea făcută de M. Dinu pentru aşezările eponime, la care pot face referință și celelalte descoperiri.

La Horodiștea au fost stabilite următoarele grupe:

a) vase cu pereții subțiri din pastă compactă, cu 13 tipuri: amfore, vase piriforme, capace, pahare, borcane, străchini, boluri, castroane, cupe, amfore cu corpul sferic și vase cu guler, fragmente din alte forme nedefinite, cu decor incizat, crestături pe buză, impresiuni și mai ales fără decor;

b) vase din pastă mai puțin compactă, în care au fost incluse următoarele tipuri: amfore, capace, pahare, borcane, străchini, boluri, cești și.a., cu crestături și impresiuni cu șnurul;

c) vase din pastă poroasă și friabilă, cu cochilii de scoici sau melci și acoperită cu angobă, cu patru tipuri: amfora, borcanul, strachina, bolul.

Reprezentând circa 50% din totalul fragmentelor ceramice găsite în săpătură (cu jumătate mai mult decât la Horodiștea), ceramica de la Erbiceni prezintă cam aceleași trăsături. Diferă, se pare, cantitatea de calcar pisat din pastă, cât și modul de realizare a recipientelor, lucrate mai puțin îngrijit. Atât pe *Dealul Sărăturilor*, cât și pe *Dealul Mănăstirii*, au fost remarcate: 1) amfore cu buza simplă sau ornamentată cu impresiuni alveolare, brâie crestate și impresiuni, prevăzute cu torță inelare; 2) borcane ornamentate cu crestături sau impresiuni dispuse în siruri; 3) străchini; 4) castroane; 5) boluri și.a.

Nu cunoaștem în ce măsură, dacă în cea de-a treia stațiune cercetată prin săpături sistematice sunt vase din categoria grosieră. Dacă există și nu au fost menționate în raportul de săpătură, această situație poate fi identică cu alte cazuri, când fragmentele găsite îndeosebi în așezările depistate prin cercetări de suprafață, au fost ignorate în primul rând datorită lipsei unor elemente tipologice.

#### k. Plastica

Majoritatea plasticii antropomorfe provine din săpăturile sistematice. Astfel, cele 21 de statuete antropomorfe feminine găsite la Erbiceni pe *Dealul Sărăturilor* (18 piese) și *Dealul Mănăstirea* (3 buc.) se aflau atât în complexele nivelului I (7 ex.), cât și în depunerea și complexele nivelului II (10 ex.), celelalte fiind găsite fie în niveluri nedatabile, fie la suprafața solului (Dimu, 1977, p. 110-112). Cele 10 statuete de la Horodiștea-*Dealul Mălaiește* provin din săpăturile vechi (Dumitrescu H., 1945, p. 153-154 și fig. 16/28-32), când au fost descoperite cinci statuete feminine fragmentare, dar și din anii 1969-1970, când s-au descoperit încă pe atâtea (Dimu, 1977, p. 47-48). Doar celor cinci statuete găsite de M. Dimu li se cunosc nivelurile din care aparțin: o piesă din pastă fină arsă la cenușiu găsită în nivelul Horodiștea I și patru piese din lut ars la cărămiziu și cu angobă alburie sau gălbui verzuie care au fost găsite în nivelul Horodiștea II.

În condiții stratigrafice care par la fel de clare au mai fost găsite statuetele de la Izvoare (*Vulpe R.*, 1957, p. 271-272, fig. 280/2-3), Uricani (*Dinu*, 1959a, p. 203-211; *Chirica, Tanasachi*, I, p. 238), Tîrpești (*Marinescu-Bîlcu*, 1981, p. 99 și fig. 208/3; 213/1-2) și Cîrniceni (*Alaiba, Grădinaru*, 1995, p. 65 și fig. 22), în timp ce piesele de la Tigănași (*Chirica, Tanasachi*, II, fig. 30/2, 6; 38/33) și Schitu Duca (*Chirica, Tanasachi*, II, p. 354) s-au găsit în periegheze.

Un număr total de 42 de statuete, din care am ilustrat și noi câteva (fig. 25/4-5; 30/33; 31/8-9; 36/1-8; 40/1-2), găsite în 7 așezări, reprezintă prea puțin pentru formularea unor concluzii care ar putea fi cât mai aproape de realitate. Oricum, deși plastica Horodiștea-Erbiceni este diferită din punct de vedere al pastei, modelării, decorului, arderii și varietății reprezentărilor față de plastica cucuteniană, persistența acelorași idei și credințe magico-religioase este vizibilă (*Monah*, 1997, *passim*).

### I. Alte obiecte de lut ars

Alături de ceramică și plastică, în așezările Horodiștea-Erbiceni s-au descoperit și alte obiecte de lut, care dau specificitate acestei culturi:

1) *Fusaiolele*: alcătuiesc o categorie de obiecte distințe care s-au păstrat în număr mare. Au fost lucrate din pastă relativ fină, arsă la cărămiziu sau cenușiu, cu angobă (fig. 33/5-8; 40/4-11; 43). Numeroase exemplare sunt decorate cu incizii radiale, întepături, alveole și proeminențe. Pot fi stabilite trei tipuri: tronconice, bitronconice și piriforme (*Dumitrescu H.*, 1945, p. 155, fig. 3/11; 11/7-8; 16/1-27; 17/21, 22, 24; *Dinu*, 1977, p. 55, 86; *Alaiba*, 1995, p. 71, fig. 9);

2) *Greutățile* din lut (fig. 39/10-12) amestecat cu paie, perforate transversal, conice sau piramidale, folosite probabil la războiul de țesut, sunt documentate numai la Erbiceni (*Dinu*, 1977, p. 87);

3) *Roțiile miniaturale de car* (fig. 39/1-9) lucrate din pastă fină, arsă cenușiu-cărămiziu, cu dimensiuni între 5-11cm, sunt numeroase în toate cele trei stațiuni cercetate (*Dumitrescu H.*, 1945, p. 155, fig. 17/18-19; *Dinu*, 1977, p. 49 și 87; *Alaiba*, 1995, p. 72, fig. 10);

4) *Măsuțele de cult*, atestate la Horodiștea, sunt lucrate din pastă cu multă pleavă în compoziție, arsă la cărămiziu (*Dinu*, 1977, p. 49);

5) *Plăci discoidale* din pastă cărămizie cu nisip în compoziție, cu trei sau patru perforații, cu grosimea de cca. 2 cm și diametrul între 10-12 cm, s-au găsit la Horodiștea (*Dinu*, 1977, p. 49);

6) *Plăci ovale*, cu partea exterioară convexă acoperită cu găuri ce nu străpung grosimea piesei, s-au găsit la Erbiceni (*Dinu*, 1977, p. 87).

7) *Bile de lut*, considerate a fi fost folosite pentru praștii, s-au găsit la Erbiceni (*Dinu*, 1977, p. 87).

### m. Unelte și arme de silex

În săpăturile sistematice întreprinse s-au găsit un număr mare de obiecte finite și aşchii de silex. Astfel, numai în suprafața cercetată de M. Dinu la Horodiștea s-au recoltat peste 2200 de piese întregi și deșeuri, iar la Erbiceni peste 335 (Dinu, 1977, p. 21-82).

Din ansamblul acestora se disting în primul rând topoarele și dăltile, care în mod surprinzător nu sunt foarte numeroase, aşa după cum relevă situația descoperirilor: cca. 30 de topoare și dălti provin din săpături și încă pe atâtea din periegheze. Se disting următoarele tipuri:

1) topoarele din silex de Nistru îndeosebi, întregi sau fragmentare, de formă: plat-rectangulară cu muchia și tăișul drepte; rectangular-trapezoidale, cu secțiunea dreptunghiulară și cu muchia rotunjită; rectangulare, cu corpul ușor bombat și gura ușor rotunjită;

2) dălti, lucrate tot din silex de Nistru, de formă rectangulară, în secțiune pătrată și cu tăișul biconvex sau plan convex.

Atât topoarele, cât și dăltile au fețele laterale parțial netezite, iar gura bine șlefuită.

Uneltele de silex lamelare, care prezintă în general o tendință de microlitism și oarecare diferență în ceea ce privește tehnica de finisare față de exemplarele atribuite comunităților culturii Cucuteni (Dinu, 1977, p. 23), sunt lucrate mai ales din silex de Prut (49,1%, de exemplu, în cazul stațiunii de la Erbiceni), din rocă provenită din depozitele de pe Nistru și, mai rar, din roci carpatici.

Pe baza caracteristicilor tipologice, consiminate de autorii descoperirilor și din studierea ilustrației existente, remarcăm: **a)** lame-străpungătoare; **b)** răzuitoare; **c)** vârfuri de săgeți: la Horodiștea (Dumitrescu H., 1945, p. 158, fig. 19/19); **d)** percutoare-frecătoare, aflate în număr foarte mic, la Erbiceni.

Se consideră că o parte din aşa-zisele aşchii de prelucrare puteau folosi ca dinți ai unor seceri făcute din corn de cerb.

### n. Unelte și arme de piatră șlefuită

Fără a putea vorbi de o varietate tipologică deosebită de la o stațiune la alta și pe faze de locuire, descoperirile de acest gen diferă doar din punct de vedere cantitativ. Acest lucru se datorează, desigur, gradului de apropiere de sursele de materii prime, cât și nivelului de cercetare a siturilor. Mult mai numeroase decât cele din silex, uneltele și armele din piatră șlefuită sunt lucrate, cu precădere, din roci carpatici (Dinu, 1977, p. 119). Se poate vorbi de următoarele categorii:

1) topoare și dălti, majoritatea mici și mijlocii, rectangulare-plate, rectangulare cu corpul bombat, de la Horodiștea, Cîrniceni și Erbiceni;

2) *topoare-ciocan* din menilit, cu muchia cilindrică și gaură de fixare, la Erbiceni;

3) *percutoare-frecătoare*, din jasp, menilit și marnă silicioasă la Erbiceni și Cîrniceni;

4) *râșnițe plate* din gresie, jasp și calcar oolitic, la Erbiceni.

#### **o. Obiecte de os și corn**

Din materialul osteologic obținut din săpăturile de la Horodiștea, Erbiceni sau Cîrniceni și unele recunoașteri de suprafață au fost selectate numeroase unelte și arme din os și corn. Lucrate din aşchii de oase lungi și coarne de cerb sau ovicaprine, acestea reprezintă:

1) străpungătoare-împungătoare (fig. 47/1-12; 17-20), lucrate mai ales din oase de ovicaprine, care provin atât din situații stratigrafice clare cât și de la suprafața așezărilor de la Erbiceni și Cîrniceni;

2) spatule-dăltițe (fig. 47/14-16), prelucrate la unul din capete, găsite la Erbiceni și Cîrniceni;

3) topoare-ciocan (fig. 47/13) lucrate din corn de cerb sunt atestate numai la Erbiceni;

4) aşa-zise plantatoare, găsite la Cîrniceni.

Alte piese din corn de cerb, îndeosebi cu urme de prelucrare și scobitură la unul din capete, par a fi fost folosite ca mâneră.

#### **p. Obiecte de metal**

Numărul foarte redus al descoperirilor ar putea exprima atât o stagnare a metalurgiei aramei în teritoriul și intervalul de timp studiate, cât și circulația redusă a pieselor din acest metal. Desigur, numărul obiectelor din cupru găsite este în relație directă cu săpăturile efectuate.

Toporul plat (fig. 35/1) de la Horodiștea (Dumitrescu H., 1945, p. 127 și fig. 21) face parte dintr-o variantă care este bine documentată în teritoriul ocupat anterior de cultura Cucuteni-Tripolie. Analogiile cu exemplarele de la Băiceni-Cucuteni (Schmidt, 1932, p. 59-60; Petrescu-Dimbovița, 1966, p. 23), Viișoara (Nițu, Buzdugan, 1971, p. 97), Conțești (Vulpe Al., 1975, p. 58), Valea Șoșii (Popovici, Bujor, 1984, p. 49), Hlăpești (Monah, 1986, p. 34, fig. 3/2), Comănești-Suceava (Andronic M., 1995, p. 275-276), Brînzeni și Soroca (Marchevici, 1981, p. 39-40) și a. datează între faza A și finalul fazei B a culturii Cucuteni sunt evidente. După părerea noastră, o transmitere a unor astfel de piese către cultura Horodiștea-Erbiceni este mai plauzibilă decât manufacturarea lor de către purtătorii acestei culturi.

### r. Date antropologice

Doar câteva schelete au fost studiate: unul de la Brad și altul de la Cîrligi-Aldești (*Necrasov, Onofrei*, 1972, p. 3-8), precum și alte trei de la Tîrpești (*Marinescu-Bilcu*, 1964, p. 241-250; 1981, p. 92-95; *Nicolăescu-Plopșor D.*, 1964, p. 158-172); ceea ce face ca datele obținute să nu aibă caracter definitoare pentru întregul areal, cu atât mai mult că mormintele respective sunt atribuite ultimei faze de dezvoltare a culturii Horodiștea-Erbiceni.

Scheletul din M<sub>3</sub> de la Brad a aparținut unui bărbat de cca. 60 ani, a cărui craniu a fost preponderent dolicocran, ortocran și respectiv metriocran (*Necrasov și colab.*, 1990, p. 197). Calculele făcute asupra staturii, după două metode, indică o medie de 168 cm (talie mijlocie).

Scheletul de la Cîrligi-Aldești se înscrie tot tipului protonordic, dar ușor gracilizat. A aparținut unui bărbat de cca. 20-30 de ani, cu craniul hiperdolicocran, ortocran și acrocran (*Necrasov și colab.*, 1990, p. 197); de statură supramijlocie (167 cm).

Cele trei schelete de la Tîrpești (o femeie de cca. 30-35 de ani, o alta de 17-20 de ani și un bărbat cu vîrstă între 25-35 de ani) s-au caracterizat prin robustețe, în primul rând în cazul bărbatului care a avut o statură înaltă și un fizic musculos, strânse legate, se pare, de mediul de viață. În cazul bărbatului și a femeii mai în vîrstă, indicii craniene variază de la indici dolicocrani până la indici brahicerani, ceea ce caracterizează, după autorii citați, pe păstorii seminomazi din perioada de tranziție la epoca bronzului. Al treilea schelet al femeii mai tinere, demonstrează existența unor indivizi de origine mediteraneană.

### s. Paleofauna

Studiul celor aproape 3700 de resturi arheozoologice din stațiunea de la Horodiștea (*Haimovici, Popescu*, 1979, p. 113-120), Erbiceni (*Haimovici*, 1970, p. 169-170) și Cîrniceni (*Tarcău-Hrișcu*, 1995, p. 79-80), a relevat existența unor caracteristici specifice, în funcție de care au fost făcute unele considerații asupra economiei, ocupațiilor și modului de viață ale comunităților culturii Horodiștea-Erbiceni, cât și asupra mediului geografic înconjurător. Din determinările și calculul făcut asupra frecvenței grupelor de animale (tabel 1) și a diferitelor specii de mamifere din așezări (tabel 2), au reieșit următoarele:

- creșterea animalelor domestice, în special a cornutelor, a avut un rol important în economia așezărilor; pe primul loc se situează taurinele (la Horodiștea și Cîrniceni), care se asemănă cu cele din epoca neolică, iar pe locul doi ovicaprinele (la Erbiceni), care în perioada studiată au o talie mai mare ca în culturile anterioare;

- vânătoarea, mai ales a speciilor care erau consumate pentru carne, a constituit o ocupație bine conturată în toate cele trei stațiuni, atât pentru cerb, căprior, mistreț, cât și bour;

- rolul economic al moluștelor, peștilor și broaștelor testoase a fost scăzut, având în vedere cantitatea de hrană care putea fi oferită de acestea; diferențele existente între volumul de resturi din așezări nu au relevanță, date fiind nivelul de cercetare a siturilor, cât și caracterul fortuit al descoperirilor;

- existența unor animale sălbaticice avansează ideea unui anumit mediu geografic: în cazul cerbului, căpriorului și bourului - masive forestiere, a iepurelui

- spații denudate etc.; care era supus factorului antropic (Haimovici, 1979, p. 11-20; Hrișcu, Haimovici, 1997, p. 642-651).

**Tabel 1.** Numărul de resturi paleofaunistice studiate.

Stațiunea	Grupe de animale reprezentate					Total
	Mamifere	Moluște	Păsări	Pești	Chelonieni	
Horodiștea	473	366	1	-	-	840
Erbiceni	1905	12	6	6	1	1930
Cîrniceni	582	337	-	-	-	919

**Tabel 2.** Frecvența speciilor de mamifere

Specia	Așezări											
	Horodiștea				Erbiceni				Cîrniceni			
	Fragmente		Indivizi		Fragmente		Indivizi		Fragmente		Indivizi	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Bos primigenius	159	33,62	15	23,81	335	17,58	27	15,69	292	50,17	14	28,57
Ovicaprinae	136	28,75	13	20,64	1240	65,56	96	55,81	173	29,72	7	14,25
Sus scrofa Domesticus	21	4,44	6	9,53	224	11,75	21	12,21	57	9,79	8	16,33
Equus Caballus	5	1,06	2	3,17	9	0,48	3	1,74	20	3,43	4	8,16
Canis Familiaris	12	2,54	3	4,76	27	1,41	7	4,06	11	1,89	2	4,08
Cervus Elaphus	74	15,64	8	12,70	13	0,68	3	1,74	12	1,72	5	6,13
Capreolus Capreolus	39	8,25	5	7,94	5	0,26	2	1,17	5	0,86	2	4,08
Sus scrofa Ferus	7	1,48	3	4,76	1	0,06	1	0,59	4	0,68	2	4,08
Bos Primigenius	9	1,91	3	4,76	6	0,32	2	1,17	4	0,68	2	4,08
Canis lupus	-	-	-	-	-	-	-	-	3	0,52	1	2,04
Vulpes Vulpes	-	-	-	-	1	0,06	1	0,59	1	0,18	1	2,04
Ursus arctos	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,18	1	2,04
Castor fiber	1	0,20	1	1,58	-	-	-	-	1	0,18	1	2,04
Laepus Europaeus	10	2,11	4	6,35	29	52	7	4,06	-	-	-	-
Meles meles	-	-	-	-	6	0,32	2	1,17	-	-	-	-

### t. Cronologie; sincronisme

Asemenea celorlalte culturi ale perioadei de tranziție de la eneolicic la epoca bronzului de pe teritoriul României, cultura Horodiștea-Erbiceni dispune de foarte puține date cronologice. De la primele descoperiri și până astăzi, la baza încadrării și periodizării sale au stat mai mult observațiile stratigrafice și interpretările făcute în legătură cu alte culturi, preocupările pentru datarea sa reprezentând până la urmă însăși stadiul de cercetare a acestui fenomen.

Cultura Horodiștea-Erbiceni începe probabil imediat după faza Cucuteni B<sub>2</sub>, așa cum au dovedit unele observații stratigrafice de la Valea Lupului și sfărșește în momentul pătrunderii triburilor Jamnaia, care se petrece odată cu începuturile culturilor Glina III - Schneckenberg și Monteoru IC<sub>4</sub> (Dinu, 1974, p. 261-285; idem, 1977, p. 198). În acest interval de timp s-a dezvoltat pe parcursul a două faze, delimitate stratigrafic și pe baze tipologice: Horodiștea I- Erbiceni I și Horodiștea II-Erbiceni II. S-a avut în vedere în acest sens îndeosebi ponderea ceramică grupei 5, varietatea motivelor în prima fază și geometrismul motivelor decorative sau pictura monocromă în faza a II-a.

M. Dinu (1977, *passim*) a demonstrat, tot pe baze tipologice, existența unor corespondențe cronologice între descoperirile de la Horodiștea, Erbiceni și Vîhvătincy, drept pentru care a dat numele complexului cultural care a urmat culturii Cucuteni-Tripolie după cele trei localități eponime (Dinu, 1980, p. 3, fig. 3). De semnalat că alături de cele mai timpurii materiale Horodiștea-Erbiceni au fost puse descoperirile tip Brînzeni din Basarabia (Manzura, 1994, p. 105-106) și grupa Jvanec din Ucraina (Telegin, 1985, p. 232-234), pe când majoritatea vestigilor corespund cu monumentele tip Gordinești (Dergačev, 1973, p. 9-10; Manzura, 1994, p. 106-107) și Kasperovcy din Ucraina (Telegin, 1985, p. 237-240), paralele la rândul lor cu descoperirile Gorodsk.

Spre sud-est așezările Horodiștea-Erbiceni sunt sincrone cu descoperirile Majaki din aria Usatovo (Movșa, 1985, p. 224-242), spre sud cu așezările Cernavoda I de la Rîmnicel (Hartușe, 1980, p. 84-89), iar la nord-vest cu etapa finală a culturii Boleraz și cultura paharelor în formă de pâlnie sau Trichterbecher (Nemejkova-Pavukova, 1964, p. 230 și urm.; Paleščišin, 1964, p. 119).

În interiorul arealului cercetat, cultura Horodiștea-Erbiceni a fost sincronă cu cultura amforelor sferice, așa cum a arătat în mai multe rânduri Șt. Cucoș (1982, p. 256-257; 1983, p. 13-14; 1999).

Cât privește relația cu cultura Coțofeni de la vest, deși s-a susținut de M. Dinu (1980, p. 6-8) existența unor forme ceramice tipice Horodiștea-Erbiceni care sunt întâlnite în toate cele trei faze ale celei mai importante culturi ale perioadei de tranziție / bronzului timpuriu de pe teritoriul României, aceasta nu a fost argumentată până în prezent.

Din punct de vedere al cronologiei absolute, după cum s-a arătat foarte recent (*Mantu*, 1996; idem, 1998), cultura Horodiștea-Erbiceni/Tripolie C II beneficiază doar de 13 date radiocarbon (din care nouă în aria Tripolie), două date arheomagnetice (din care una în arealul Tripolie) și o dată de termoluminiscență. Pe baza acestora s-a ajuns la concluzia că Horodiștea-Erbiceni durează aproximativ 350 de ani, în intervalul 2700-2350 b.c. sau 3500-3150 CAL B.C., ceea ce ar corespunde datării relative cu care s-a operat mai multe decenii: cca. 2500-2000 î.H. Pe baza datelor obținute s-au stabilit două grupe de aşezări: una cu valori joase (Evminka, Gorodnica, Dancu), iar alta cu valori mai ridicate (Horodiștea - nivelul II, Majaki și Usatovo), a căror date radiocarbon documentează sfârșitul culturii Horodiștea-Erbiceni spre 2900 CAL B.C.

Datele radiocarbon obținute pentru cele trei probe de la Horodiștea sunt:

<b>HD-14785</b>	<b>B</b>	$4495 \pm 18$	$2545 \pm 18$	3331–3101	3340–3046
<b>HD-15024</b>	<b>B</b>	$4377 \pm 21$	$2427 \pm 21$	3035–2924	3091–2920
<b>HD-14898</b>	<b>B</b>	$4235 \pm 30$	$2285 \pm 30$	2908–2783	2916–2703

În aceeași ordine de idei, semnalăm punctul de vedere exprimat de H. Parzinger (apud. *Mantu*, 1998), conform căruia cultura Horodiștea-Erbiceni I/II reprezintă orizontul 10 (cca. 3400 / 3300 - 3200 / 3100) de pe scara cronologică realizată pentru culturile neolitice și din epoca bronzului.

Cât privește opinia cercetătoarei C.-M. Mantu, care a adus contribuții importante în domeniul cronologiei eneoliticului din România, aceasta afirmă că sfârșitul culturii Cucuteni se plasează la nivelul anilor 2700 / 2600 b.c. sau 3500 CAL B.C., iar cultura Horodiștea-Erbiceni a evoluat între 2700 / 2600 și 2300 b.c.

## 2. CULTURA AMFORELOR SFERICICE

Definită încă de la începutul secolului al XX-lea de către A. Götze (apud *Telegin*, 1985, p. 281), cultura amforelor sferice mai este cunoscută în literatura de specialitate și sub numele de cultura amforelor globulare, cultura mormintelor în cutie de piatră sau cultura megalitelor (în Germania). După mai bine de un veac de la primele descoperiri întâmplătoare și de investigații sistematice, perioadă în care s-au dat numeroase răspunsuri la originea, specificul, răspândirea, periodizarea și cronologia culturii, cercetarea unor segmente și aspecte mai puțin cunoscute rămâne în actualitate (*Czerniak, Szmyt*, 1991). Aceasta este valabil și pentru jumătatea de nord a Moldovei, spațiu

geografic în care în ultimii 20 de ani nu au mai avut loc descoperiri semnificative, iar studiile teoretice constau, în principal, doar în contribuțiile cercetătorilor M. Dinu și Șt. Cucos.

### a. Istoricul și stadiul cercetărilor

Prima descoperire care a fost semnalată în teritoriul care ne preocupa datează din anul 1872 și vizează „un aşezământ de morminte” de la Grănicești, atribuit la vremea respectivă hunilor (*Gutter*, 1890, p. LXXXV; *Romstorfer*, 1893, p. 48; *Sulimirski*, 1968, p. 205). După aceasta, timp de peste o jumătate de secol nu au mai fost consemnate alte informații, până când prof. I. Nestor a semnalat unele complexe de același gen la Horodnicul de Jos și, din nou, la Grănicești (*Nestor*, 1932, p. 70). Cățiva ani mai târziu era descoperit un mormânt în cutie de piatră la Brășăuți (*Matasă*, 1940, p. 37), iar în anul 1955 a fost găsit la Piatra-Neamț unul din primele complexe funerare bogate în inventar din Moldova, care a marcat începutul unei etape fructuoase în cunoașterea acestei culturi (*Matasă*, 1959, p. 723-733). În 1956 a avut loc prima descoperire de la Dolheștii Mari, urmată de altele la fel de importante în anii ulteriori, datorate prof. M. Dinu (1970, p. 89-106; 1961, p. 43-64), în funcție de care au fost definite caracteristicile culturii amforelor sferice din Moldova. Semnalate cam în aceeași perioadă de timp, descoperirile de la Gîrceni (*Florescu A.C., Florescu M.*, 1959, p. 122) și Stîncești (*Dinu*, 1960, p. 45; *Păunescu, Șadurschi, Chirica*, 1976, p. 179) s-au dovedit fie incerte, fie că datează din alte perioade istorice. În anii '60-'70 au avut loc alte câteva descoperiri fortuite deosebite, aşa cum au fost mormintele de la Piatra Șoimului-Calu (*Cucos*, 1985b, p. 142-143), Bîrgăuani (*Cucos*, 1985b, p. 141-142), Șerbești (*Cucos*, 1985b, p. 143), Basarabi (*Spinei, Nistor*, 1968, p. 621-627), Suceava (*Foit*, 1973, p. 217-226), Mastacăn (*Cucos*, 1985, p. 143-144), Oniceni (*Cucos*, 1985, p. 144-145), Băcești (*Coman*, 1980, p. 62), care împreună cu alte semnalări, reconsiderări și materiale ulterioare sunt fundamentale pentru baza documentară ce privește cultura amforelor sferice din aria podolo-volino-moldovenească.

Pentru vestigiile din România, chestiunile de interpretare cultural-cronologică și tipologică sunt datorate în cea mai mare parte cercetătorului Marin Dinu, atât prin unele lucrări semnalate mai sus cât și în o serie de studii cu caracter de sinteză, la care a adus completări ulterioare Ștefan Cucos (1985, p. 141-165).

În ultimii 15 ani, date suplimentare în legătură cu această cultură nu au mai fost înregistrate, cu excepția celor legate de cimitirul de la Suceava-*Parcul Cetății* (*Ursulescu*, 1994, p. 143-144; 1997, p. 447-464), pe care autorul cercetărilor îl atribuie unei comunități tip Gorodsk-Horodiștea, care a utilizat ritul incinerăiei și a adoptat ceramica specifică culturii amforelor sferice.

Referindu-ne la istoricul descoperirilor din vecinătatea ţării noastre, consemnăm că la nord de granițele României vestigiile culturii amforelor sferice au fost semnalate tot în secolul al XIX-lea. Astfel, arheologul polonez A. Kirkov descria în 1877 câteva morminte în cutie de piatră găsite în localitățile Semenov, Kotiubincy, Čornokoncy și Košilovcy, din zona orașului Ternopol, iar în 1890 arheologul G. Ossowski efectua săpături lângă satul Loseatin (Svešnikov, 1983, p. 6 și urm.).

An de an numărul semnalărilor s-a mărit, în special datorită investigațiilor conduse de B. Januš în regiunea Lvov (la Vilhove) și de S. Gamčenko și I. Levickij în regiunea Jitomir (mormintele de la Kolod'ažnoe, Miropol'e, Vîsokoe și.a.), fundamentale pentru repertoriul alcătuit de L. Kozłowski pentru Polonia, Podolia și Volhynia (Kozłowski, 1924, p. 39 și urm.).

În anii de după al doilea război mondial, unii arheologi polonezi au editat lucrări în care au fost sistematizate atât descoperirile anterioare, cât și materialele rezultate din săpăturile efectuate între timp (Kostrewski, 1948; Sulimirski, 1959 și 1968), prilej cu care au fost analizate sau pur și simplu semnalate unele morminte ale culturii amforelor sferice din România.

O atenție deosebită a fost acordată culturii amforelor sferice și de arheologii ucraineni, atât înainte cât și după al doilea război mondial, când unele teritorii poloneze au intrat în componenta fostei URSS. Merite în acest sens au avut A. Briusov și T. Passek, care au activat și înainte de război, cât mai ales I. Svešnikov, care au relevat atât specificul unor complexe, cât și raporturile pe care le-au avut comunitățile culturii amforelor sferice cu culturile învecinate. Repertoriind toate descoperirile aflate pe teritoriul Ucrainei, I. Svešnikov semnală în deceniul trecut existența a nu mai puțin de 116 puncte în care s-au găsit morminte și resturi ale unor așezări ale acestei culturi, dintre care pot fi enumerate localitățile: Kološovka, Slavuta, Vorovskoe, Gorbulov, Mejureče, Ivan'e și.a. din zona Hmelnicki-Jitomir-Rovno (Svešnikov, 1985, p. 181 și urm.).

Pentru Basarabia, unde nu se poate vorbi, practic, de existența unor materiale „pure” aparținând culturii amforelor sferice, descoperirile datează în general de după 1980, pe baza cărora I. Manzura și colab. (1992, p. 91-92) au făcut interesante observații de natură istorică.

### **b. Aria de răspândire și catalogul descoperirilor**

Teritoriul pe care este răspândită cultura amforelor sferice cuprinde partea de est a Germaniei, Cehia, Polonia, zona de silvostepă a Ucrainei de vest, sud-vestul Bielorusiei, nordul Basarabiei și jumătatea de nord a Moldovei dintre Carpați și Prut. Pe acest teritoriu vast au fost sesizate, de către T. Sulimirski (1968, p. 7 și urm.), grupele central-europeană și vestică, iar de către I.

Svešnikov (1985, p. 281 și urm.) trei grupe de descoperiri: 1) de vest, care cuprinde vestigiile din Germania, Cehia și Polonia de apus; 2) de mijloc sau poloneză; 3) de est, care cuprinde Bielorusia, Ucraina și Moldova, în general. La rândul său, grupul de est este reprezentat fie de trei variante: volîno-vestic, volîno-estic și podolo-moldovenesc, aşa cum au susținut arheologii polonezi, fie de două variante: volînian și podolian, cum susțin cercetătorii din Ucraina. Ultimei variante, din ambele clasificări, îi aparțin și mormintele din jumătatea de nord a Moldovei, răspândite cu precădere în spațiul dintre Carpați și Siret.

După Șt. Cucoș, mormintele în cutie de piatră din Moldova alcătuiesc trei grupe a căte 2-4 morminte, care ar avea, fiecare, anumite caracteristici (Cucoș, 1982, p. 255, fig. 1; idem, 1985, p. 146).

În total, sunt cunoscute 17 localități în care s-au descoperit vestigii certe ale culturii amforelor sferice, din care se remarcă un număr total de 24 de morminte.

1. ***Sat Basarabi, com. Preutești (SV)***. Un mormânt în cutie de piatră (fig. 49/1), de formă rectangulară și cu orientarea est-vest, a fost descoperit în punctul *Lan*. Mormântul adăpostea un schelet de adult în poziție chircită, așezat pe partea dreaptă, cu brațele îndoite din cot. Ca inventar s-au găsit un vas fragmentar, o amforă întreagă decorată cu incizii (fig. 58/1), un topor și o așchie de silex. Analiza antropologică a stabilit că scheletul a aparținut unui bărbat de tip nordic în vîrstă de 35-40 de ani, cu influențe alpine.  
Bibl.: Spinei, Nistor, 1968, p. 621-628; Necrasov și colab., 1990, p. 199.
2. ***Sat Băcești, com Băcești (VS)***. În curtea spitalului din localitate au fost descoperite două morminte, unul conținând un schelet de matur, iar celălalt un schelet de copil. Analiza unuia dintre crani a demonstrat că este vorba de existența unui tip antropologic dolicocran.  
Bibl.: Coman, 1970, p. 52; Cucoș, 1985b, p. 145; Necrasov și colab., 1990, p. 198-199.
3. ***Sat Bîrgăuani, com. Bîrgăuani (NT)***. Un mormânt „a ciste” a fost descoperit pe *Dealul Osoi*. Găsit la o adâncime de aproximativ 0,25 m, complexul descoperit în anul 1963 se afla orientat pe direcția SSE-NNV. Cutia mormântului avea o formă dreptunghiulară ( $L=1,40$  m;  $l=0,60$  m), latura de est fiind alcătuită din două lespezi, aşa după cum era și latura de sud. Fundul era placat cu lespezi mici, legate între ele cu o fețuială din lut și pietre mărunte. Lespezile cutiei erau din gresie calcaroasă, care provine din depozitele din apropiere.

Deși mormântul a fost răvășit, s-a putut constata că în interiorul său s-au aflat șase schelete, din care trei de bărbați și trei de femei. Alături de acestea se aflau fragmentele ceramice a șase vase, un pumnal de os, două topoare de silex albicios opac, oase de porc și doi colți de mistreț.

Materialul ceramic, din care s-au reconstituit un vas integral (fig. 53/4) și unul parțial (fig. 53/3), conține în pastă nisip cu granulație mare și pietricele. Arderea a avut loc într-un mediu neoxidant, ceea ce a dat vaselor o culoare neagră cenușie. Principala formă o constituie amfora cu corpul sferic, gura cilindrică largă, gâțul scurt, fundul plat, la baza gâtului prezintând patru toarte care au aspectul unor proeminente unghiulare orizontale. Au existat și alte vase de dimensiuni mai mici, respectiv amfore și castroane. Motivele decorative, realizate în tehnica inciziilor, formează benzi orizontale din linii verticale și benzi din linii unghiulare. Întretâierea motivelor unghiulare, în zona toartelor, dă decorului un aspect metopic. Tipologic, amforele de la Bîrgăuani au analogii la Klementowice (Polonia) și în alte descoperiri din Podolia.

Bibl.: Cucos, 1985b, p. 141, 142; Necrasov și colab. 1990, p. 198-199.

4. **Sat Bodeștii de Jos, com. Bodești (NT).** Din materialul ceramic găsit în depunerile cunoscutei stațiuni **Frumușica** s-a remarcat un fragment de vas cu toartă și decor din linii verticale imprimate. S-a apreciat că aici ar fi putut exista o așezare tip sălaș aparținând unei comunități a culturii amforelor sferice.

Bibl.: Cucos, 1985b, p. 144

5. **Sat Brășăuți, com. Dumbrava Roșie (NT).** Mormânt în cutie de piatră (fig. 49/2), descoperit cu prilejul unor lucrări agricole pe terasa mijlocie a Bistriței. Deși prima mențiune a fost destul de clară, această descoperire a fost localizată ulterior pe teritoriul satului învecinat, Cut. În groapa acoperită cu lespezi de gresie, orientată probabil pe direcția N-S, s-au găsit mai multe vase cenușii, oase, așchii de silex și, probabil, câteva piese de aramă. Din păcate, conținutul mormântului, care era acoperit cu o lespede, a fost răvășit și inventarul său s-a pierdut aproape în întregime.

Bibl.: Matasă, 1940, p. 37-38; idem, 1959, p. 723; Cucos, 1992, p. 27.

6. **Sat Dolheștii Mari, com. Dolhești (SV).** În anul 1956 s-a descoperit un mormânt care conținea patru schelete umane, câteva vase, două topoare și o dăltă de silex, mai multe obiecte luate din plăci de os gravate.

Înăndu-se cont de importanța descoperirii, în anul următor s-a efectuat un sondaj care a dus la găsirea unui alt mormânt. Din aceeași categorie cu primul, M-II conținea două schelete orientate cu capul spre ESE, cu fața în sus și picioarele chircite aplecate spre dreapta, iar mâinile dispuse diferit. Ca inventar s-au găsit două dălti de silex, cinci obiecte de os ajurate și gravate precum și șase vase întregi. Trei vase se aflau în dreptul scheletului 1, două vase peste picioarele scheletului 2, iar un vas în dreptul craniului scheletului 2.

În anul 1958 au avut loc noi săpături, prin care s-au descoperit alte două morminte. Mormântul III a aparținut unui individ matur al cărui

schelet a fost depus în poziție chircită, pe partea stângă și cu capul la ESE, pe lespezi de piatră. A avut ca inventar un vas globular, păstrat fragmentar, din pastă friabilă neagră cenușie, decorat cu linii scurte, drepte, în sir orizontal. Mormântul IV, orientat V-E, conținea două schelete prost conservate. Primul schelet era chircit, iar al doilea se găsea în poziție întinsă. La picioarele celui de-al doilea schelet s-au găsit două vase fragmentare cu corpul bombat și fundul plat, decorate cu motive incizate sub formă de solzi.

Descoperirile de la Dolheștii Mari (fig. 49/3-4; 50; 51; 52) sunt de referință pentru cunoașterea culturii amforelor sferice de pe teritoriul României.

Bibl.: *Dimu*, 1959, p. 213-220; idem, 1960, p. 89-106; idem, 1961, p. 121-127; *Necrasov, Cristescu*, 1959, p. 47-60; idem, 1990, p. 198-199.

7. **Sat Grănicești, com. Grănicești (SV).** Pe *Dealul Iancului* a fost localizată, de către J. Gutter, o necropolă în care s-au găsit morminte căptușite cu pietre neșlefuite de dimensiuni mari. Unul dintre acestea, „găsit la 13 picioare sub suprafața solului”, păstra resturi din placă de deasupra, care acoperea un schelet mai mare, probabil de adult, și unul mai mic. Între picioarele scheletului mare s-au găsit două vase arse la negru - maroniu cu pereții groși și bombați și un topor din silex.

Este menționat și un al doilea mormânt, cu un inventar asemănător, care s-a pierdut sau s-a furat, despre care nu se cunosc amânunte.

Bibl.: *Gutter*, 1880, nr.45; idem, 1881, nr. 135; *Romstorfer*, 1893, p. 48, *Nestor*, 1932, p. 270.

În raza satului a mai fost descoperit un topor de silex, atribuit culturii amforelor sferice.

Bibl.: *Popovici*, 1977, p. 67.

8. **Sat Horodnic de Jos, com. Horodnic (SV).** Mormânt în cutie de piatră, despre care nu se cunosc amânunte.

Bibl.: *Nestor*, 1932, p. 70, nota 207.

9. **Sat Liteni, com. Moara (SV).** De pe teritoriul localității provine un fragment ceramic aparținând culturii amforelor sferice. Informații: *E.-C. Ursu*.

10. **Sat Mastacăń, com. Borlești (NT).** Un mormânt în cutie de piatră a fost descoperit la poalele *Dealului Carpen*, în cuprinsul unei aşezări datată la începutul bronzului mijlociu. Cutia mormântului avea o orientare NNE-SSV, o lungime de 1,70 m și o lățime de 1,10 m la un capăt și 1,20 m la celălalt capăt. Adâncimea cutiei a fost de 0,40-0,50 m. Pereții săi erau dubli, din lespezi de gresie fasonată la exterior, cu grosimea cuprinsă între 0,06 m și 0,14 m. Pe lângă resturile osteologice răvășite, în mormânt s-au găsit șase vase (fig. 54/1-5; 51/1-7, 9-10). Acestea se găseau în poziție verticală, câte două fiind dispuse pe laturile de nord, est și sud. Toate vasele

se găseau mai sus decât nivelul scheletului. Pe lângă acestea s-au mai găsit două vase mici la exteriorul laturii vestice și spre nord-vest, în vecinătatea mormântului. În interior s-a mai găsit un fragment de lamă de silex fără retușe iar la sud-est de mormânt o daltă de silex alb vinețiu (fig. 57/8).

Este posibil ca o parte din vase să provină de la un alt mormânt de tipul celui găsit lângă lespezile de piatră.

Bibl.: Cucos, 1985b, p. 143-144.

11. ***Sat Oniceni, com. Oniceni (NT)***. Pe teritoriul satului s-au descoperit două morminte în cutie de piatră:

- a) unul pe terasa inferioară a râului Bîrlad, pe locul școlii generale din fostul sat Lunca anexat după 1968 la Oniceni, care conținea un schelet în poziție chircită și două sau trei vase;
- b) al doilea mormânt, al cărui inventar a fost distrus și pierdut, s-a găsit în vatra satului.

Bibl.: Cucos, 1985b, p. 144-145.

12. ***Municipiul Piatra-Neamț (NT)***. Cu prilejul unor lucrări edilitare, în anul 1955 a fost descoperit un mormânt din lespezi de piatră (fig. 48), orientat pe direcția est-vest, al cărui conținut a fost răvășit. Din cercetările ulterioare a reieșit că în mormânt au existat cel puțin trei schelete umane în poziție chircită, 9 vase, trei topoare, o daltă, o lamă și un răzuitor de silex, precum și două unele de gresie (fig. 59).

Cutia mormântului avea formă aproximativ trapezoidală, fiind făcută din lespezi de gresie relativ bine fasonate. Pe fund era placată cu bucăți de gresie mai mici, iar capacul era făcut din plăci asemănătoare acelora aflate în pereti.

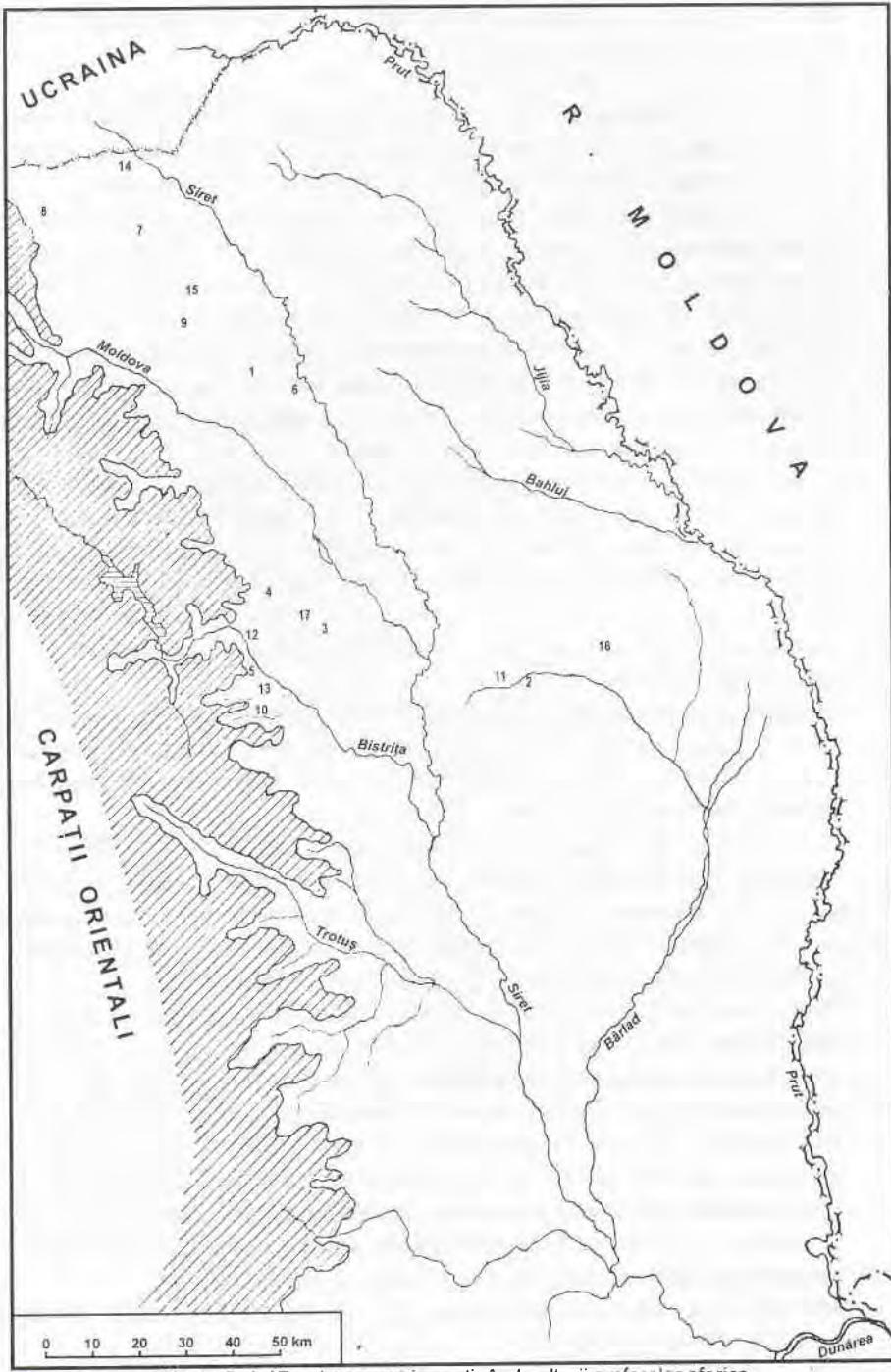
Ceramica găsită în mormânt a fost lucrată din pastă poroasă având degresant de culoare brună sau roșiatică, cu decor imprimat și incizat constituit din triunghiuri și ghirlande dispuse uneori sub formă de solzi, linii punctate și imitații de șnururi tipice culturii amforelor sferice (fig. 53 / 1-2).

Bibl.: Matasă, 1959, p. 723-733.

13. ***Sat Piatra Șoimului (Calu), com. Piatra Șoimului (NT)***. În punctul **Deleni** s-a descoperit un mormânt în cutie de piatră, al cărui capac se afla la -0,30 m față de nivelul de călcare, iar partea inferioară la -0,70 m. Lespezile cutiei, cu excepția celei din capătul nordic, erau din plăci întregi de gresie. Din mormânt, care avea o lungime de 1,55 m, s-au recuperat fragmente ceramice de la trei vase, un topor din silex alb vinețiu și resturile unui schelet chircit, orientat se pare cu capul spre nord.

Bibl.: Cucos, 1985b, p. 142-143.

14. ***Oraș Siret (SV)***. În punctul **Horodiștea Zamca** s-au recoltat, în mai multe rânduri, fragmente ceramice provenite de la vase de formă sferică, lucrate



din lut grosier, neomogen, ars la negru. Autorii descoperirilor atribuie aceste materiale culturii amforelor sferice.

Bibl.: Ursulescu, Andronic, Hău, 1987, p. 88

15. **Municipiul Suceava (SV).** Cu prilejul lucrărilor de fundație a unor clădiri anexă ale spitalului din localitate, în anii 1963 și 1967 au fost descoperite două morminte de înhumăție aparținând culturii amforelor sferice.

În primul mormânt, cu orientare probabilă pe direcția est-vest, distrus aproape în întregime, se găsea un vas mic brun cărămiziu, cu nisip fin în pasta sfărâmicioasă. Recipientul, care a fost restaurat în proporție de 1/2 (fig. 58/2), avea patru tortișe găurite orizontal. Decorul constă din o bandă de patru linii incizate orizontal în dreptul tortilor și grupuri de 2-3 siruri de aşa-zise semicercuri imprimate, separate de câte un ornament circular. Scheletul, din care s-au recuperat doar câteva fragmente de craniu, a fost protejat de lespezi de gresie.

Al doilea mormânt, orientat est-vest, a fost descoperit la aproximativ 30 m de primul și la -0,45 m adâncime. A fost făcut din lespezi masive de gresie, relativ bine păstrate. În cutia mormântului s-au găsit fragmente ceramice provenind probabil de la trei vase (fig. 58/5-6, 8-9), două mici și unul mai mare, precum și un topor de silex (fig. 58/4). Scheletul a fost distrus de către descoperitorii aproape în întregime.

Bibl.: Foit, 1973, p. 217-233.

16. **Sat Șcheia, com. Șcheia (IS).** În punctul **Humărie**, înainte de anul 1940 au fost descoperite două morminte de înhumăție căptușite cu lespezi de piatră, având ca inventar un vas de lut și o daltă de piatră sau silex. Informațiile sunt însă incerte.

În punctul **Muncelul**, prin sondajul efectuat de M. Dinu și C. Iconomu în anul 1975 s-au descoperit alte două morminte în cutie de piatră. Un mormânt conținea două schelete de adult, iar a doua cutie un singur schelet. Toate scheletele erau în poziție chircită și aveau ca inventar, în zona capului, vase tipice culturii menționate.

Bibl.: Necrasov și colab., 1972, p. 91-93; Chirica, Tanasachi, II, p. 384-386; Necrasov și colab., 1990, p. 198-199.

17. **Sat Șerbești, com. Ștefan cel Mare (NT).** Pe **Dealul Viei**, cu prilejul săpării unei livezi, s-a descoperit un mormânt în cutie de piatră, care a fost răvășit. Plăcile mormântului, aduse probabil din cariera din apropiere, au fost sparte și împrăștiate în momentul descoperirii. Din inventarul acestui complex s-au recuperat fragmente ceramice care provin de la trei vase lucrate din pastă relativ bună, de culoare brun-gălbuiu, fețuită cu grija la exterior, dar lipsită de decor (fig. 56/3).

Bibl.: Necrasov, Cristescu, 1978, p. 101; Cucoș, 1985b, p. 143; Necrasov și colab., 1990, p. 198-199.

### c. Așezările

Până la această dată în jumătatea de nord a Moldovei nu s-a găsit, practic, nici o așezare a acestei culturi, situație care este întrucâtva asemănătoare celei din Podolia și Volhynia, unde din peste 100 de puncte arheologice nu au fost sesizate decât șapte așezări propriu-zise (Svešnikov, 1985, p. 283). Potrivit lui T. Wiślanski (1970, p. 205-206), care s-a ocupat îndeaproape de studiul acestei culturi, în zona poloneză există două tipuri de așezări: 1) stabile, care sunt foarte puține, cu locuințe solide, situate pe înălțimi din apropiere; 2) sezoniere, mult mai numeroase, cu niveluri foarte subțiri. Dacă în așezările grupelor de vest și centrală locuințele sunt de suprafață, cu stâlpi de lemn înfipti în pământ și chiar vetre, în grupa de est se poate vorbi mai mult de sălașe cu colibe făcute din par, piei de animale și diverse resturi vegetale (Nosek, 1967, p. 405-407). Foarte rar, așa cum a fost în așezarea de la Mežureč'e din Ucraina, au apărut așa-zise semibordeie de formă ovală care, în afară de un inventar tipic, se pare că au avut în interior vetre sau cupătoare (Svešnikov, 1985, p. 285).

Nu este exclus că în afară de specificul tipului de locuire agreat de către comunitățile grupelor estice, un alt motiv al necunoașterii și nesenzării așezărilor din jumătatea de nord a Moldovei să se datoreze lipsei cercetărilor atente.

### d. Tipologia mormintelor

Analiza acestor complexe nu poate fi făcută fără a ne putea referi, chiar în treacăt, la monumentele funerare similare din restul arealului culturii amforelor sferice. În general, înmormântările cunoscute în aria vestică a acestei culturi sunt plane, cu indivizi înhumatați în ciste, rareori fiind documentate morminte în tumuli și incinerată. După clasificările lui St. Nosek (1967) și I. Svešnikov (1985), mormintele culturii amforelor sferice ar putea fi împărțite în:

- 1) dolmen constituit din două lespezi verticale, acoperite cu o a treia;
- 2) dolmen sau cistă constituită din lespezi verticale, cu o cameră mare și o antecameră;
- 3) cutie sau lăda de piatră;
- 4) morminte cu schelete așezate pe sau alături de lespezi de piatră;
- 5) morminte în gropi simple, fără lespezi.

Pentru jumătatea de nord a Moldovei sunt specifice mormintele în cutie de piatră, îngropate în pământ, care sunt izolate sau grupate (2-4 complexe). Din observațiile făcute de Șt. Cucuș (1985b, p. 146) a reieșit că

mormintele au orientare diferită: fie N-S ca la Dolheștii Mari, Basarabi sau Suceava, fie E-V ca la Piatra-Neamț, Șerbești, Bîrgăuani sau Mastacăn. În interiorul lor s-au găsit schelete individuale (Basarabi, Bâcești, Piatra Șoimului-Calu, Mastacăn, Suceava-M2), duble (Bîrgăuani-M2, Șcheia-M1, Grănicești-M2), cu patru schelete (Grăniceștii Mari-M1), cu șase (Bîrgăuani-M1) sau chiar șapte schelete (Piatra-Neamț). Aproape toți indivizii înhumăți au fost așezați în poziție chircită, cu excepția scheletului existent din M1 de la Dolheștii Mari. În majoritatea mormintelor s-au găsit obiecte de inventar (ceramică, unelte, obiecte de podoabă). Nu au fost observate urme de ocră, aşa cum s-au întâlnit în cazuri foarte rare în Podolia și Volhynia. Asemenei unor descoperiri din zona centrală a acestei culturi, în unele cazuri (Dolheștii Mari), în apropierea mormintelor au fost găsite resturile unor animale îngropate ritual, însoțite chiar de vase. Din păcate, date fiind condițiile de descoperire a majorității complexelor, alte amănunte referitoare la tipologia, conținutul și poziția mormintelor nu sunt cunoscute.

#### e. Ceramica

Constituie cea mai bogată și variată categorie de obiecte găsite în mormintele culturii amforelor sferice. A fost lucrată cu mâna, aproape în totalitatea cazurilor din lut cu nisip, scoici sau silex pisate. Arderea a avut loc în mediu neoxidant, deseori incomplet. În analiza pe care au făcut-o ceramicii recuperată din morminte, M. Dinu și Șt. Cucoș semnalau existența unor vase care se înscriu în următoarele forme de bază:

1) amfore cu corpul sferic, gâtul cilindric scurt, fundul plat, prevăzute pe umăr cu patru și, mai nou, două toarte mici de aspect triunghiular. Răspândită pe întreg arealul, acest tip de amforă este întâlnită la: Piatra-Neamț (fig. 53/1-2), Dolheștii Mari (fig. 50/2-3, 5-6), Mastacăn (fig. 54/5), Bîrgăuani (fig. 53/3-4) și Suceava (fig. 58/2, 5-6);

2) amfore cu gât tronconic mai înalt și buza puțin evazată, de dimensiuni mai mici: Dolheștii Mari (fig. 50/4), Basarabi (fig. 58/1) și Mastacăn (fig. 54/3), cu analogii în zona vestică a culturii amforelor sferice;

3) oale-borcan, de obicei fără decor, cu tortișe pe partea superioară, întâlnite la Mastacăn (fig. 54/2, 4), Șerbești (fig. 56/3) și Piatra-Neamț (fig. 55/12);

4) pahare, de genul celor descoperite la Dolheștii Mari (fig. 50/1) și Mastacăn (fig. 57/10).

Având un decor variat, realizat prin tehnica inciziei, stampilării și imprimării cu șnurul, ceramica din mormintele din vestul Moldovei are analogii numeroase în teritoriul ocupat de această cultură. Ca motive decorative s-au remarcat: linii scurte verticale dispuse în siruri orizontale, grupuri de benzi orizontale, benzi orizontale în zig-zag și unghiiuri, puncte incizate, „solzi de

pește” și triunghiuri cu vârful în jos, care sunt frecvente în aria întregii culturi. Ghirlandele apar de obicei în tehnica inciziei și însotesc benzile orizontale. Remarcabil este faptul că unele motive par copiate din repertoriul decorului ceramicii șnurate, aşa după cum aceleași motive au fost folosite și de către alte comunități mai târzii, cum sunt cele Komarov. După unii cercetători, motivistica atât de asemănătoare cu descoperirile din vest ar fi explicată de migrarea grupelor de populație de la vest spre est (Cucos, 1985b, p. 145).

#### f. Alte obiecte de inventar

În afară de ceramică, în mormintele culturii amforelor sferice s-au descoperit și alte obiecte, de silex, piatră și os care aduc informații suplimentare referitoare la această cultură.

1) *Topoarele și dăltiile de silex* găsite în morminte sunt foarte puține (doar 17), din care numai o parte sunt ilustrate (fig. 52/1-6; 56/1-2; 57/8; 58/4, 7; 59/1-4). După cum s-a arătat (Spinei, 1971, p. 114), topoarele de silex din cultura amforelor sferice din Moldova sunt de regulă de formă trapezoidală, cu ceafa plană și tăișul convex, fiind rectangulare în secțiune transversală. În secțiunea longitudinală partea dinspre ceafă este ușor îngroșată față de jumătatea dinspre tăiș, care este mai subțire. Șlefuite cu multă măiestrie pe întreaga suprafață, aceste piese se aseamănă cu cele găsite în Volhynia și Podolia (Sulimirski, 1968, p. 43-46 și fig. 25) în monumentele aceleiași culturi, cât și în arealul culturii Trichterbecher (Nosek, 1967, p. 380-384).

2) *Topoarele și râșnițele de piatră* obișnuită sunt rare în mormintele culturii amforelor sferice. Singurele piese de care avem cunoștință sunt cele de la Piatra-Neamț (fig. 59/7-8). Nu este exclus ca unele topoare de gresie găsite izolat, asemeni celor de silex care pot fi atribuite cel puțin în parte acestei culturi, să fie datorate comunităților de care ne ocupăm.

3) *Lamele, răzuitoarele și ășchiile de silex* găsite în morminte sunt extrem de puține: Piatra-Neamț (fig. 59/5-6), Basarabi și Mastacăń.

4) *Obiectele de os* sunt reprezentate de catarămi, aplice și brățări la Dolheștii Mari (fig. 51/1-7), colți de mistreț la Mastacăń, pumnal-împungător la Bîrgăuani. Cele mai interesante sunt piesele de la Dolheștii Mari, care sunt de fapt plăci de os ajurate și lustruite, ornamentate pe una din fețe. Au analogii în descoperirile din Podolia (Dinu, 1960, p. 53; Sulimirski, 1968, fig. 24/11-12).

#### g. Date antropologice

Dintre resturile osteologice descoperite în mormintele culturii amforelor sferice, au fost studiate cele de la Dolheștii Mari, Basarabi, Piatra-Neamț,

Băcești și Șcheia (*Necrasov, Cristescu*, 1959, p. 47-60; *Necrasov și colab.*, 1972, p. 9-23; *Necrasov și colab.*, 1990, p. 198-200, 204). Analiza antropologică a relevat:

1) indicii cranieni calculați pentru subiecții din cele două grupuri (vestic și estic) de morminte semnalează fenomenul de scurtare a neurocraniului (brahicefalizare) în primul caz și o lărgire a acestuia (dolicocranizare) în cel de-al doilea caz, aşa după cum se întâlnește la majoritatea populațiilor vechi (*Necrasov și colab.*, 1990, tab. 17);

2) statura subiecților găsiți în cele două zone, deși a fost mai greu de calculat ca urmare a amestecării oaselor din mormintele care conțineau mai multe schelete, nu este diferită, media înălțimii fiind pentru bărbați de 167,15 cm, iar pentru femei de 158,30 cm. Aceste medii se încadrează în categoria supramijlocie (*Necrasov și colab.*, 1990, tab. 18 și 19);

3) din punct de vedere tipologic, scheletele bine păstrate din aşa-zisa zonă occidentală indică prezența unor elemente protoeuropoide, într-o anumită măsură gracilizate și brahicefalizate, pe când cele două schelete din grupul mormintelor aflate mai la est indică un tip antropologic dolicocran, din care unul aparține unui protoeuropoid slab, gracilizat, iar al doilea unui mediteranoid.

Desigur, având în vedere lotul de schelete studiate, nu se pot trage concluzii categorice cu privire la caracterul antropologic al comunităților culturii amforelor sferice din Moldova. Una din întrebări, fără răspuns deocamdată, ar fi dacă există deosebiri între purtătorii culturii amforelor sferice din estul României, cu caracter evident brahicefalizate și majoritatea populației aceleiași culturi, care este preponderent dolicocrană și mezocrană. Oricum, triburile care au locuit în nordul Moldovei sunt diferite de purtătorii culturilor neo-eneolitice anterioare din această parte a țării.

#### **h. Încadrare cronologică; legături**

Grupele stabilite pentru aria culturii amforelor sferice corespund, în opinia majorității specialiștilor, la trei faze de evoluție, o a patra fază fiind susținută doar de T. Sulimirski. Celei dintâi îi sunt atribuite mai ales descoperirile din Polonia de Vest și Germania, pe când în fazele următoare sunt încadrate vestigii din ariile centrală și estică. Aflate sub influența altor culturi, comunitățile culturii amforelor sferice s-au extins spre est, inclusiv spre Podolia, Volhynia și Moldova în faza a II-a de evoluție a acestei culturi. În zona subcarpatică a Moldovei, grupuri de triburi ale culturii amforelor sferice au

pătruns în teritoriu spre finalul culturii Cucuteni B, cu ai căror purtători au conviețuit un timp (Cucos, 1999). Pe plan local situația este argumentată doar parțial din punct de vedere arheologic, aşa după cum în Podolia contemporaneitatea între cultura amforelor sferice și Tripolie I (= Cucuteni B<sub>2</sub>) este susținută de existența unor materiale ceramice în unele aşezări, aşa cum este cea de la Košťovce (Sulimirski, 1967, p. 51). Până la pătrunderea lor în arealul propriu-zis al culturii Cucuteni, comunitățile culturii amforelor sferice au venit în contact cu cultura ceramică șnurată și cea a paharelor în formă de pâlnie, cu care au fost parțial sincrone (Svešnikov, 1995, p. 291), aşa cum a fost și cu cultura Gorodsk, la a cărei formare a contribuit (Cucos, 1982, p. 256-257). Contemporaneitatea cu faza Gorodsk I a fost luată în calcul pornindu-se îndeosebi de la datele stratigrafice de la Dolhești Mari, unde mormintele culturii amforelor sferice au fost suprapuse de un nivel Gorodsk târziu/Horodiștea II (Dinu, 1960, p. 51).

La vest de Siret triburile culturii Horodiștea-Erbiceni au pătruns, probabil, mai puțin în prima fază de dezvoltare, spațiul subcarpatic fiind ocupat de purtătorii culturii amforelor sferice, care conviețuiau se pare cu triburile fazei Cucuteni B, ale căror aşezări au durat mai mult decât cele din est.

În spațiul basarabean, mormintele culturii amforelor sferice sunt sincrone cu descoperirile culturii Jamnaia. Astfel, la Camenca (Svešnikov, 1983, p. 114, fig. 12/6, 7), Corpaci (Jarovoi, 1984, p. 37-75), Badagii Vechi (informații E. Sava), Cuconeștii Vechi (Chetaru și colab., 1985), Mărculești (în AIM, 1986, p. 76-78 și fig. 3/1-2), au fost găsite amfore sferice și topoare de silex în morminte din tumuli, care desigur că reprezintă importuri în mediul Jamnaia.

Cultura amforelor sferice a fost sincronă cu cultura Foltești-Cernavodă II din zona sudică și puțin anterioară culturii Coțofeni din vest.

Deși nu există date  $C^{14}$  pentru mormintele din Moldova, s-a considerat, pe baza probelor analizate pentru culturile învecinate în timp și spațiu, că durata culturii amforelor sferice este de cca. 300 de ani. S-au luat în considerare în acest sens datele de  $2980 \pm 100$  b.c. obținute pe un eșantion Cucuteni B<sub>2</sub> de la Valea Lupului, datele de 2800-2200 b.c. sau 3650-3050 CAL B.C. oferite de J. Kozłowski pentru un mormânt din Polonia, datele de 2700/2600-2300 b.c. sau 3500-3150 CAL B.C. pentru Horodiștea (Mantu, 1998), cât și rezultatele obținute pe un eșantion Tripolie CII/Horodiștea-Erbiceni: 3150-2880 CAL B.C. de către Wechler (apud Mantu, 1998). Astfel, în linii mari, cultura amforelor sferice de pe teritoriul Moldovei s-ar putea plasa între 2700/2600 – 2300/2200 b.c.

### **3. DESCOPERIRI CU CARACTER MIXT**

#### **A. GRUPUL CULTURAL SUCEAVA**

A fost definit pe baza săpăturilor sistematice întreprinse în necropola de incinerație de la Suceava - punctul *Parcul Cetății* și deocamdată este singular pentru jumătatea de nord a Moldovei. Dacă va fi susținut și de alte descoperiri convingătoare, grupul sus menționat ar putea reprezenta dovada primei sinteze culturale rezultate din amestecul comunităților Gorodsk/Horodiștea și cele ale culturii amforelor sferice.

##### **a. Istoriciul cercetărilor**

Meritul descoperirii, investigării și valorificării rezultatelor îi revine în exclusivitate prof. N. Ursulescu (1997, p. 447-464), care a remarcat primele resturi incinerate în anul 1975, cu prilejul săpăturilor din stațiunea Starčevo-Criș. În suprafețele excavate, care însumează aproape 170 m<sup>2</sup>, au fost cercetate peste 100 de morminte de incinerație, după indicile și calculele descoperitorului existând ipoteza prezenței a cel puțin 150 complexe. În general, se poate vorbi de o concentrare a mormintelor în partea centrală a zonei cercetate, unde bogăția în inventar este mai mare.

##### **b. Elemente de ritual funerar**

Atâtea câte există, elementele semnalate de descoperitor contribuie la reconstituirea ritualului funerar al triburilor care au sălășluit în perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, cel puțin pe teritoriul orașului Suceava de astăzi.

Gropile mormintelor au fost săpate, după cum este firesc, în mai multe etape. Au fost observate întrepătrunderi, îndeosebi în partea centrală a necropolei, dar nici într-un caz un mormânt nu se suprapune peste altul. În plan orizontal gropile au fost de formă aproximativ ovală (fig. 60), dar suprafețele, adâncimea, orientarea și inventarul lor diferă de la caz la caz. Suprafețele variază de la 0,10 m<sup>2</sup> cât are cea mai mică groapă (?), până la aprox. 1,54 m<sup>2</sup>. Adâncimea atinge profunzimea de până la aprox. 0,50 m, orientarea este

preponderentă NE-SV (în 33% din cazuri) și N-S (23%), iar conținutul mormintelor nu depinde de mărimea gropilor. Nici într-un caz nu s-au observat urme de incinerație pe loc, toate resturile rugurilor parând a fi fost aruncate în gropi la întâmplare. S-a observat un inventar mai bogat doar în mormintele centrale, unde resturile incinerate erau grupate spre laturile de nord și nord-est ale gropilor, în restul complexelor oasele fiind depuse doar simbolic. În trei cazuri resturile osteologice lipsesc. Pe de altă parte s-a considerat că prin practicarea incinerației pe același loc și adunarea selectivă a resturilor rezultate din rugurile funerare, inclusiv a ceramicii, a fost posibil ca materiale de același tip să se găsească și în alte gropi învecinate, eventual ulterioare, în care au fost depuse.

### c. Inventarul mormintelor

Materialele găsite în morminte sunt în marea lor majoritate tipice culturilor pe seama cărora este pus acest grup cultural.

*Ceramica* constituie inventarul de bază care ajută la încadrarea culturală a necropolei, deși este foarte fragmentară. Analizată cu atenție de către descoperitor, a fost împărțită în următoarele categorii:

1) fină, de tradiție cucuteniană, lucrată din pastă bine frământată, arsă la roșu, în general nepictată sau cu pictura corodată, aflată în cantitate mică (fig. 61/1-22);

2) semifină sau intermediară, lucrată neglijent din pastă cu cioburi pisate, nisip, resturi vegetale și mai rar cu silex pisat, cu angobă aplicată uneori în câteva straturi, decorată cu crestături și impresiuni verticale, unghiulare, arce de cerc, cerculete, linii ondulate și.a. specifice culturii amforelor sferice (fig. 62/1-7);

3) grosieră, care este deosebit de numeroasă, a fost lucrată din pastă amestecată cu multe impurități, are culori ce variază de la gri până la negru, este decorată cu proeminente, alveole, șnur simplu sau crestături și reprezintă aşa-zisa ceramică tip Gorodsk (fig. 63/1-33).

*Uneltele de piatră și lemn* sunt reprezentate de 19 topoare și dălti întregi sau fragmentare, folosite înainte de depunerea lor în gropi; au fost luate neîngrijit din silicolit sau marnă și sunt de două categorii: aşa-zise trapezoidale și topoare-ciocan perforate.

*Uneltele de piatră cioplite*, în număr doar de 11, s-au găsit izolate, câte una în mormânt. Dintre acestea un număr de 10 au fost făcute din silex și una singură din menilit. În cinci cazuri piesele au fost calcinate, iar din punct de vedere tipologic reprezintă trei fragmente de lamă, trei răzuitoare și cinci aşchii. S-a observat o grupare a lor în complexele din partea centrală a necropolei.

*Piese de lut ars* sunt reprezentate, practic, printr-o fusaiolă găsită în mormântul 37.

Cele trei inele fragmentare de cupru, provin din morminte de femei.

Pe lângă acestea au mai fost observate resturi de ocru, în mormintele 13, 22, 64, 66 și 70, mici fragmente de cochilii de melci, chirpic calcinat, cărbune ars, pietre.

#### e. Încadrare culturală și cronologică

Pe baza materialului descoperit în morminte, această necropolă a fost încadrată în prima parte a perioadei de tranziție la epoca bronzului, eventual într-o etapă corespunzătoare celor dintâi secvențe cronologice ale culturii Horodiștea-Erbiceni. Autorul cercetărilor a considerat că o comunitate tip Gorodsk, adeptă a ritului incinerației, a pătruns în nord-vestul Moldovei, unde se aflau triburi ale culturii amforelor sferice. Din contactul acestora s-a născut o nouă sinteză culturală, după cum demonstrează inventarul și ritul funerar. Nu este lipsit de semnificație faptul că unele triburi ale culturii amforelor sferice, din zona poloneză au folosit incinerația, aşa după cum același rit îl practicau și comunitățile târzii Tiszapolgar din bazinul Tisei, la fel ca și comunitățile post-tripoliene Kasperovcy, Košilovcy, Tswiklovcy din zona Nistrului superior și mijlociu sau Sofievka de pe Nipru, unde resturile incinerate au fost depuse în mare parte în gropi (Ursulescu, 1997, p. 451). În aceeași epocă și într-o zonă apropiată, ritul incinerației a fost folosit și de triburile Coțofeni și Baden (Roman, 1976, p. 132; Roman, Németi, 1978, p. 38).

Important este faptul că pe teritoriul orașului Suceava, inclusiv în *Parcul Cetății* au fost semnalate mai multe puncte în care s-au găsit vestigii Horodiștea-Erbiceni (Mitrea și colab., 1955, p. 757; Nestor și colab., 1958, p. 607; Batariuc, 1983, p. 835-840), dar și ale culturii amforelor sferice (Foiț, 1973, p. 217-233).

După cum s-a spus, prin natura descoperirilor din necropolă, grupul cultural identificat la Suceava face dovada utilizării ritului incinerației în lumea proto-tracă din nordul Moldovei, rit care se va impune treptat în timpul culturilor epocii bronzului (Ursulescu, 1994, p. 193-199).

#### B. TOPOARE DE SILEX

În cei peste o sută de ani care au trecut de la semnalarea primelor topoare de silex din Moldova (Beldiceanu, 1885, p. 188) s-a acumulat un volum foarte mare de informații în legătură cu locul și caracteristicile altor numeroase descoperiri, precum și diverse interpretări privind originea, cronologia și

atribuirea culturală a acestor artefacte care pentru spațiul avut în vedere se încadrează în perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului.

Tinând cont de faptul că din cele aproape 400 de piese cunoscute în momentul de față numai o mică parte au fost atribuite cu certitudine culturii Horodiștea-Erbiceni (cca. 53 exemplare) și culturii amforelor sferice (17 exemplare), iar mareea majoritate a topoarelor provin din descoperiri fortuite, care nu au evidențiat existența ceramicii sau altor materiale specifice culturilor menționate sau civilizației Cucuteni, considerăm necesară prezentarea întregii problematici privitoare la aceste piese.

### a. Istoricul cercetărilor

Prezentarea istoricului cercetărilor este ușurată de contribuția fundamentală, ce rămâne de actualitate, adusă de prof. V. Spinei (1971, p. 79-141) la problema topoarelor de silex din Moldova. Așa se face că lecturarea literaturii de specialitate pe această temă nu ne-a oferit decât prilejul de a constata corectitudinea informațiilor și justețea unor considerații de ordin istoric ale distinsului cercetător ieșean, față de care descoperirile și interpretările ulterioare nu au adus modificări esențiale.

Primele topoare de silex cunoscute în arealul avut în vedere provin, după cum am arătat mai sus, din stațiunea Băiceni-*Cetățuia*, de la sfârșitul secolului trecut. Ceva mai târziu, C. Diamandi, H. Schmidt și V. Ciurea au avut ocazia să găsească alte piese, dintre care doar trei se pare că au fost descoperite în săpătură (Schmidt, 1932, p. 48-49). Puțin înainte de publicarea monografiei de la Cucuteni, H. Dumitrescu descoperă 12 topoare în săpăturile de la Horodiștea (1945, p. 157-158, fig. 18/5-15), iar V. Ciurea (1931, p. 7-15, fig. 6/4, 12; 10/3) semnala alte exemplare descoperite întâmplător. Au urmat apoi descoperirile de la Tătărushi (Dumitrescu Vl., 1945, p. 529-530), Piatra Șoimului – Calu (Matasă, 1958, p. 729, fig. 10/1-11), Trușești (Petrescu-Dîmbovița și colab., 1954, p. 19), cele din mormintele culturii amforelor sferice de la Piatra-Neamț (Matasă, 1958, p. 723, fig. 8/1-2, 4) și de la Dolheștii Mari (Dinu, 1959, p. 213 și urm., fig. 1; 1961, p. 49, fig. 4/6, 9, 10), cât și piesele din alte complexe funerare.

Dându-și seama de importanța acestor descoperiri, arheologul A.C. Florescu a fost primul specialist care a întocmit o lucrare de sinteză pe această temă, prilej cu care a descris și interpretat peste 70 de topoare de silex găsite în 33 de puncte, în care erau incluse și exemplarele descoperite în mod întâmplător în alte localități decât cele enumerate mai sus (Florescu A.C., 1959, p. 43-203).

Au urmat apoi descoperirea izolată de la Tîrpești (Marinescu-Bilcu, 1962, p. 91-93), piesele din mormintele culturii amforelor sferice de la Suceava

(*Foit*, 1973, p. 217) și Basarabi (*Spinei, Nistor*, 1968, p. 623-624), topoarele din săpăturile de la Erbiceni (*Dinu*, 1968, p. 131), două topoare de la Scărișoara (*Florescu M., Căpitanu*, 1968, p. 50-54) și alte descoperiri de la Săucești, Slobozia și Răcăciuni (*Florescu M., Căpitanu*, 1969, p. 219, 237 și 248).

Cercetările de suprafață și culegerea informațiilor în scopul întocmirii repertoriului arheologic al Moldovei (*Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia*, 1970) au constituit o nouă etapă în cunoașterea topoarelor de silex, fiind semnalate descoperiri izolate în alte 11 localități.

Publicată în același an, lucrarea dr. Al. Păunescu asupra uneltelor și armelor cioplite de pe teritoriul României a constituit prilejul valorificării unor noi descoperiri (*Păunescu*, 1970, p. 197-200), majoritatea întâmplătoare.

În ceea ce privește amplul și documentatul studiu datorat lui Victor Spinei (1970, p. 25-70; 1971, p. 79-141), acesta a constituit momentul de vârf în valorificarea topoarelor de silex din Moldova, la care trebuie să se raporteze toate lucrările viitoare.

Din prezentarea descoperirilor (peste 150 de piese provenite din 83 de localități), a surselor de materie primă, tipologiei, difuziunii, problemelor de cronologie și atribuirea culturală a acestor obiecte a reieșit mai mult ca oricând importanța topoarelor de silex pentru studiul perioadei de tranziție la epoca bronzului. Așa se face că în lucrările următoare, în special repertoarele arheologice ale județelor Botoșani (*Păunescu, Șadurschi, Chirica*, 1976) și Iași (*Chirica, Tanasachi, I, II*) s-au regăsit aproape toate descoperirile din jumătatea de nord a Moldovei.

Ulterior au mai fost semnalate alte câteva câteva topoare (*Cucos*, 1992; *Dumitroaia*, 1992; *Andronic M.*, 1997), care au îmbogățit baza de date și argumentează că în teritoriu există posibilitatea recuperării altor piese, funcție de care s-ar putea aduce noi interpretări.

## b. Răspândirea și catalogul descoperirilor

Cartarea pieselor de silex găsite întâmplător și a celor descoperite în contexte care nu au legătură cu complexele culturilor Horodiștea-Erbiceni și amforelor sferice (harta nr. 3), permite reliefarea câtorva caracteristici care trebuie luate în considerație. Cele peste 300 de piese neatribuite cultural care sunt prezentate mai jos, constituie mai mult decât dublul tuturor exemplarelor oferite de V. Spinei în 1971, iar numărul punctelor unde s-au găsit asemenea piese este de 154 față de 83. Înțând cont de multitudinea semnalărilor cunoscute până la ora actuală, este justificată după părerea noastră prezentarea separată a acestor piese.

În linii mari, aria de răspândire a topoarelor de silex găsite izolat în

jumătatea de nord a Moldovei corespunde acelorași limite în care se înscriu descoperirile de acum 30 ani. Se observă, totuși, o concentrare a topoarelor de silex în zona de nord (peste 1/3 din localități se află pe teritoriul jud. Botoșani) și est (cca. 1/4 în județul Iași) a teritoriului, în spațiul dintre Siret și Carpați descoperirile fiind totuși mai rare.

Prezentăm în continuare catalogul descoperirilor topoarelor de silex, exceptând exemplarele din monumentele culturii amforelor sferice și a celor atribuite culturii Horodiștea-Erbiceni.

1. **Sat. Adîncata, com. Adîncata (SV).** Topor inedit, păstrat în colecția MNB (inv. B/491). Informație C. - E. Ursu.
2. **Sat Andrieșeni, com. Andrieșeni (IS).** De pe teritoriul satului, din punctul **Hîrtop II**, provin două topoare, care se aflau în deceniu trecut în colecția școlii.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 35.
3. **Sat Arghira, com. Preutești (SV).** Topor, descoperire izolată.  
Bibl.: Spinei, 1971, p. 79.
4. **Sat. Avram Iancu, com. Coțușca (BT),** Topor fragmentar, găsit în punctul **Vulpărie**.  
Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 85.
5. **Sat Baisa, com. Mihai Eminescu (BT).** S-a descoperit un număr mare de topoare (18) care provin din puncte neprecizate.  
Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 180-181.
6. **Sat Bălușenii Noi (Pîrlita), com. Bălușeni (BT).** Topor găsit la est de sat.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 255; Spinei, 1971, p. 85, fig. 5/1, Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 47.
7. **Sat Berești, com. Adîncata (SV).** Topor de silex alb-vinețiu, cioplit, trapezoidal, aflat la MNB (inv. B/501). Informație C.-E. Ursu.
8. **Sat Bohotin, com. Răducăneni (IS),** Două topoare descoperite întâmplător.  
Bibl.: Păunescu, 1970, p. 199; Spinei, 1971, p. 103, hartă nr. 75.
9. **Sat Bosanci, com. Bosanci (SV).** Topor fragmentar, aflat la MNB (inv. B/264). Informație: C.-E. Ursu.
10. **Sat Botoșana, com. Botoșana (SV).** S-au găsit mai multe topoare, în majoritate inedite.  
Bibl.: Păunescu, 1970, p. 198; Andronic M., 1997, p. 57.
11. **Sat Brăești, com. Brăești (BT).** Dintr-un loc neprecizat provine un topor de silex negru-cenușiu.  
Bibl.: Spinei, 1971, p. 79-80; Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 59.
12. **Sat Brehuești, com. Vlădeni (BT).** Topor de silex albicios găsit întâmplător în punctul **Fundul Ruzei**.

- Bibl.: *Spinei*, 1971, p. 80 și fig. 4/3; *Păunescu, Șadurschi, Chirica*, 1976, p. 294.
13. ***Sat Broscăuți, com. Broscăuți (BT)***. Topor găsit într-un loc neprecizat.  
Bibl.: *Spinei*, 1971, p. 80 și fig. 2/1; *Păunescu, Șadurschi, Chirica*, 1976, p. 62.
14. ***Sat Brusturi, com. Brusturi-Drăgănești (NT)***. Pe ***Dealul Crucii*** s-au găsit două topoare.  
Bibl.: *Cucos*, 1992, p. 17.
15. ***Sat Buda, com. Copalău (BT)***. Topor descoperit întâmplător.  
Bibl.: *Păunescu*, 1970, p. 198.
16. ***Sat Buda, com. Bogdănești (VS)***. Daltă găsită în punctul ***Slobozia***.  
Bibl.: *Spinei*, 1971, p. 89.
17. ***Sat Buda, com. Zvorîștea (SV)***. Topor de silex.  
Bibl.: *Florescu A.C.*, 1959, p. 80.
18. ***Sat Budești, com. Plopana (BC)***. Topor găsit într-un punct neprecizat.  
Bibl.: *Spinei*, 1970, p. 102-103.
19. ***Sat Cacica, com. Cacica (SV)***. Topor găsit pe terasa ***p. Dulcea***.  
Bibl.: *Andronic, M.*, 1997, p. 65, nota 67.
20. ***Sat Călărași, com. Călărași (BT)***. Din două locuri diferite provin trei topoare, din care numai unul este publicat.  
Bibl.: *Spinei*, 1971, p. 80, fig. 4/2; *Păunescu, Șadurschi, Chirica*, 1976, p. 64-65.
21. ***Sat Cătămărești, com. Mihai Eminescu (BT)***. Topor fragmentar.  
Bibl.: *Păunescu, Șadurschi, Chirica*, 1976, p. 180.
22. ***Sat Chișcăreni, com. Șipote (IS)***. Topor fragmentar, descoperit întâmplător.  
Bibl.: *Chirica, Tanasachi*, II, p. 293.
23. ***Sat Cîmpeni (Lătăi Cîmpeni), com. Prăjeni (BT)***. Fragment de topor, transformat în percutoar.  
Bibl.: *Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia*, p. 251.
24. ***Sat Cogeaasca, com. Lețcani (IS)***. Topor, descoperire izolată.  
Bibl.: *Păunescu*, 1970, p. 198.
25. ***Oraș Comănești (BC)***. La ***Podu lui Mitache*** s-a găsit un topor de mici dimensiuni, din silex negru.  
Bibl.: *Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia*, p. 362.
26. ***Sat Comănești, com. Botoșana (SV)***. Două topoare, descoperite întâmplător.  
Bibl.: *Spinei*, 1971, p. 80, 82 și fig. 2/2, 3.
27. ***Sat Concești, com. Concești (BT)***. Cel puțin cinci topoare au fost găsite pe teritoriul satului.  
Bibl.: *Păunescu, Șadurschi, Chirica*, 1976, p. 68 și 70.

28. **Sat Conțești, com. Valea Seacă (IS).** Pe **D. Ruja** și **Cetățuia** s-au găsit mai multe topoare.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 441.
29. **Sat. Corni, com. Corni (BT).** În punctele **Cornet** și **Tarna Mare** s-au găsit două dălti de silex.  
Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 84.
30. **Sat Corni, com. Liteni (SV).** Topor de silex.  
Bibl.: Păunescu, 1970, p. 198.
31. **Sat Cotnari, com. Cotnari (IS).** La fosta Fermă 1 Măgura s-a găsit un topor din silex de Nistru.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 97.
32. **Sat Coșula, com. Copalău (BT).** Daltă, descoperită într-un loc neprecizat.  
Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 71.
33. **Sat Cozmești, com. Stolniceni-Prăjescu (IS).** În punctul **Sub Pădure - La Fundătură** s-a găsit un topor șlefuit pe ambele fețe.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 375.
34. **Sat Crasnaleuca, com. Coțușca (BT).** Cel puțin un topor de mici dimensiuni a fost descoperit pe teritoriul satului.  
Bibl.: Florescu A.C., 1959, p. 81; Zaharia, Petrescu-Dimbovița, Zaharia, p. 243; Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 87.
35. **Sat Cristești, com. Cristești (BT) -** Topoare de silex s-au descoperit în punctele: **Vatra satului** (Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 95); **Iazul Vedei** (Zaharia, Petrescu, Zaharia, p. 236) și **Șesul Crasnei** (Spinei, 1971, p. 82 și fig. 3).
36. **Sat Cristinești, com. Cristinești (BT) -** Două topoare, găsite în locuri neprecizate.  
Bibl.: Păunescu, 1970, p. 198; Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 98.
37. **Sat Cucuteni (a se citi corect, Băiceni!), com. Cucuteni (IS).** Primele topoare de silex din zona **Cetățuia** au fost semnalate de N. Beldiceanu în 1885. Alte piese au fost găsite de H. Schmidt și V. Ciurea. Nu se cunoaște exact contextul arheologic în care au fost descoperite și nici numărul exact al pieselor.  
Bibl.: Beldiceanu, 1885, p. 188; Schmidt, 1932, p. 48-49, fig. 11/4 și 25/26; Spinei, 1971, p. 86.
38. **Oraș Darabani (BT).** Patru piese s-au găsit în punctul **Lucovița**, una la **Lutărie** și o alta în loc neprecizat.  
Bibl.: Spinei, 1971, p. 82, fig. 1/1; Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 105.
39. **Sat Deleni, com. Deleni (IS).** De **La Școală** provine un topor de silex de Nistru.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 122.

40. **Sat Dersca, com. Dersca (BT).** În colecția școlii generale se află cinci topoare, găsite în locuri neprecizate.  
Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 111.
41. **Sat Dobrovăț, com. Dobrovăț (IS).** În punctul *Pahomia* s-a găsit un topor.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 126.
42. **Sat Doljești, com. Doljești (NT).** Topor descoperit în vatra satului.  
Bibl.: Păunescu, 1970, p. 199; Cucos, 1992, p. 22.
43. **Oraș Dorohoi (BT).** În colecția școlii nr. 1 din localitate se găseau, acum peste patru decenii, un număr de șase topoare; nu cunoaștem dacă piesele menționate de Al. Păunescu și V. Spinei fac parte din acest lot.  
Bibl.: Păunescu, 1970, p. 117; Spinei, 1971, p. 82, fig. 4/4; Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 119.
44. **Sat Drăgușeni, com. Drăgușeni (BT).** Topor găsit într-un loc neprecizat.  
Bibl.: Păunescu, 1970, p. 198; Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 123.
45. **Sat Dulcești, com. Dulcești (NT).** De pe *Dealul Mocanului* provin două topoare (fig. 64/1, 4), descoperite întâmplător. Informație: V. Ursachi. Colecția MIR.
46. **Sat Dumbrăveni, com. Dumbrăveni (SV).** Topor găsit întâmplător (fig. 67/3).  
Bibl.: Spinei, 1971, p. 91.
47. **Sat Eșanca, oraș Darabani (BT).** În colecția muzeului din Darabani se găseau, înainte de 1956, două topoare, care au fost găsite în apropierea bisericii și la *Livada Nouă*.  
Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 104.
48. **Oraș Fălticeni (SV).** Dintr-un loc neprecizat provine un topor aflat la MNB (inv. B/672). Informații: C.-E.Ursu.
49. **Sat Filipești, com. Filipești (BC).** Pe *Dealul Runcului* s-a găsit întâmplător un topor de silex (fig. 64/9). Colecția MIIAB.
50. **Sat Fintînele, com. Focuri (IS).** Pe *Dealul Lung* s-a găsit un topor.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 151.
51. **Sat Fundu Herței, com. Cristinești (BT).** Două topoare găsite în punctele *Teiște* și *Sud-vest de Redută*.  
Bibl.: Spinei, 1971, p. 83, fig. 5/4; Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 99.
52. **Sat Ghireni, com. Coțușca (BT).** În punctele: *Vatra Satului*, *Bîtca*, *La Tîrlă*, *Fata Satului*, *Ciritei-Cotul Prisăcii*, *Bulicheri*, *Balta Lată*, *Pe Podiș*, *La Iaz* și împrejurimi au fost descoperite cel puțin 24 de topoare și dălti.  
Bibl.: Florescu A.C., 1959, p. 93; Păunescu, 1970, p. 198; Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 93.
53. **Sat Gîrbești, com. Tibana (IS).** În vatra satului s-a găsit un topor.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 424.
54. **Sat Gorovei, com. Văculești (BT).** În punctul *Pîrîul Adînc* s-a găsit un topor.  
Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 286.

55. **Sat Grănicești, com. Grănicești (SV).** Descoperire izolată.  
Bibl.: Spinei, 1971, p. 102.
56. **Sat Groapa Vlădichii, com. Moara (SV).** În vatra satului s-a găsit un topor.  
Bibl.: Popovici, 1977, p. 67.
57. **Sat Heci, com. Lespezi (IS).** Două topoare, probabil din silex de Nistru, au fost găsite în *Pădurea Trestioara*.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 213.
58. **Sat Hîndrești, com. Oțeleni (IS).** Mai multe topoare de silex s-au găsit în punctele: *Tarlaua Bahna*, *Tarlaua Dăiceni*, la *N de Sat* și *Tarlaua Beizadea*.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 297-298.
59. **Sat Hîrtoape, com. Vînători (IS).** În vatra satului s-au găsit topoare și dălti de silex.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 451.
60. **Sat Hlăpești, com. Dragomirești (NT).** În punctul *Chicera* s-au găsit trei topoare (fig. 68/ 1-2), iar în punctul *Pe Bancă* altele cinci.  
Bibl.: Cucos, 1992, p. 24; Dumitroaia, 1992, p. 77.
61. **Sat Homița, com. Cristești (IS).** Topor găsit pe *Dealul Pietriș*.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 106.
62. **Sat Horlăceni, com. Șendriceni (BT).** În *Vatra Satului* s-au găsit două topoare fragmentare.  
Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 253.
63. **Sat Horodniceni, com. Horodniceni (SV).** Topor găsit în punctul *Lanul Mare*.  
Bibl.: Popovici, 1977, p. 69.
64. **Sat Hrișcani, com. Vlădeni (BT).** În punctul *Pe Cornet* s-a găsit un topor.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 300.
65. **Sat Hulub, com. Dîngeni (BT).** Topor găsit într-un punct neprecizat.  
Bibl.: Păunescu, 1970, p. 198-199; Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 112.
66. **Sat Iacobeni, com. Dîngeni (BT).** Sunt menționate două topoare descoperite în locuri neprecizate.  
Bibl.: Păunescu, 1970, p. 198-199; Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 113.
67. **Municipiul Iași (IS).** Pe cornișa *Dealului Cetățuia*, spre *Manta Roșie*, alături de fragmente ceramice Horodiștea-Erbiceni, s-a găsit și un topor plat de silex.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, 1970, p. 206; Chirica, Tanasachi, I, p. 193.
68. **Sat Ibănești, com. Ibănești (BT).** Sunt menționate cinci topoare întregi și fragmentare, descoperite pe teritoriul comunei.

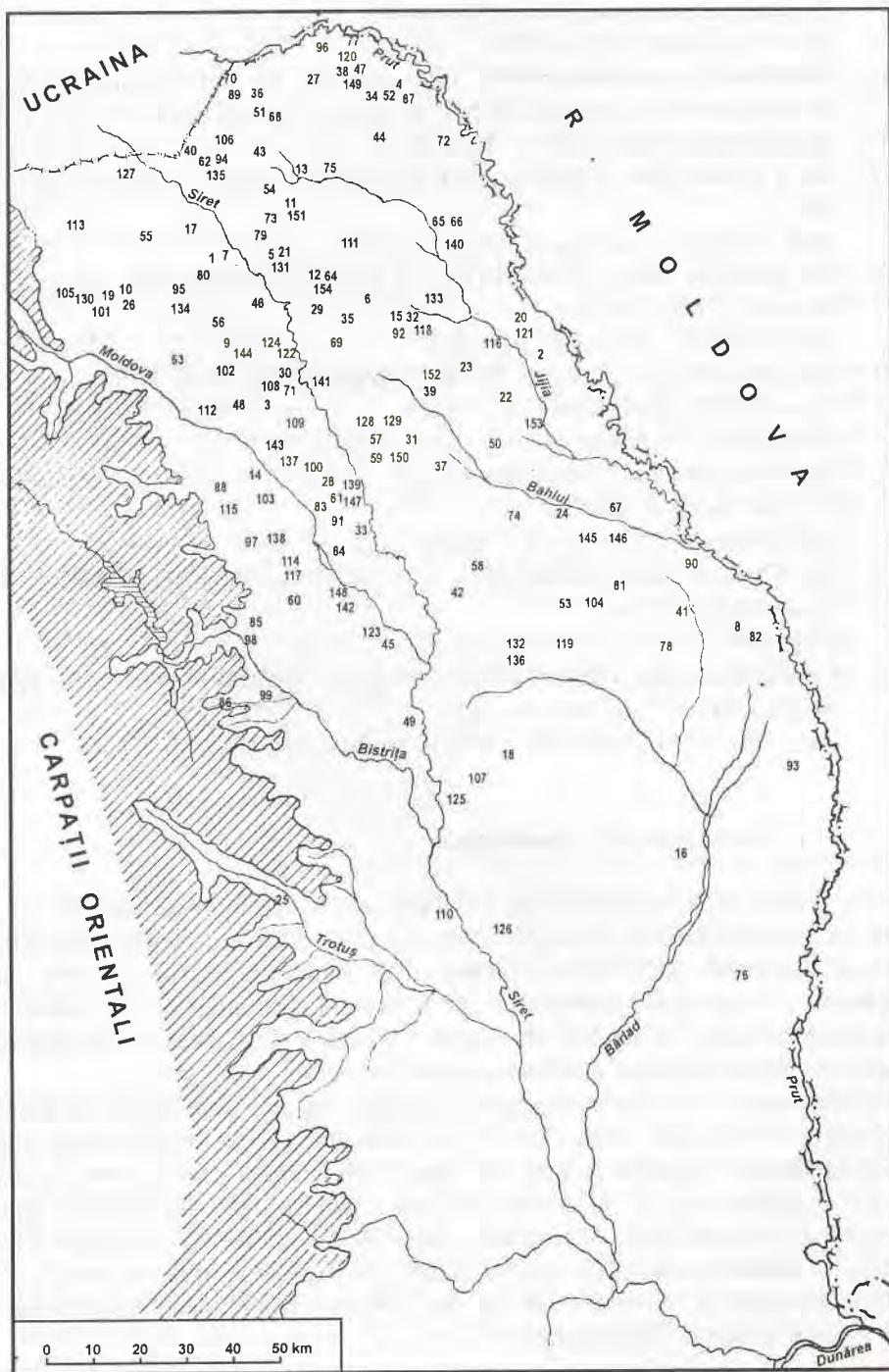
- Bibl.: Florescu A.C., 1959, p. 82; Spinei, 1971, p. 83; Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 155.
69. **Sat Icușeni, com. Vorona (BT).** În colecția școlii generale nr. 3 se aflau, încă dinainte de 1976, cel puțin șase topoare de silex, găsite în vatra satului și în hotarul cu localitățile învecinate.  
Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 301, 303.
70. **Sat Lișna, com. Suharău (BT).** Din locuri neprecizate provin cinci topoare, aflate în colecția școlii generale din sat.  
Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 244.
71. **Sat Liteni, com. Liteni (SV).** Din puncte neprecizate provin șase topoare. Informație: I. Mareș.
72. **Sat Liveni, com. Manoleasa (BT).** Topor găsit într-un loc neprecizat. Un alt fragment de topor a fost găsit recent, împreună cu fragmente ceramice Horodiștea-Erbiceni, de către M. Diaconescu în punctul *Sărături*.  
Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, I, 1976, p. 169.
73. **Sat Lunca, com. Virfu Cîmpului (BT).** Dintr-un punct nesigur provine un topor, păstrat în colecția școlii.  
Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 292.
74. **Sat Lungani, com. Lungani (IS).** Pe *Dealul Pisc* s-a găsit un topor fragmentar.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 224.
75. **Sat Mateieni, com. Corlăteni (BT).** În curtea școlii s-au găsit două topoare.  
Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 80.
76. **Sat Mălușteni, com. Mălușteni (VS).** Topor, descoperire izolată.  
Bibl.: Păunescu, 1970, p. 199.
77. **Sat Miorcani, com. Rădăuți-Prut (BT).** S-au găsit mai multe topoare, în punctele: *Treuci* (1 buc.), *Duruitoare-Borna* (4 buc.), *Fîntînița* (2 buc.), *Imaș* (1 ex.) și *Toloacă* (1 ex.).  
Bibl.: Păunescu, 1970, p. 198; Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 210 și 212.
78. **Sat Mircești, com. Tăcuta (VS).** Topor găsit întâmplător.  
Bibl.: Păunescu, 1970, p. 199; Spinei, 1971, p. 103 și fig. 73.
79. **Sat Mitoc, com. Leorda (BT).** Topor, descoperire izolată.  
Bibl.: Păunescu, 1970, p. 198.
80. **Sat Mitocul Dragomirnei, com. Mitocul Dragomirnei (SV).** Topor, descoperire întâmplătoare.  
Bibl.: Spinei, 1971, p. 83, fig. 1/3.
81. **Sat Mînești, com. Mogoșești (IS).** Topor de silex de Nistru găsit pe *Dealul Roșului*.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 247.
82. **Sat Moșna, com. Moșna (IS).** Descoperire izolată.  
Bibl.: Păunescu, 1970, p. 199; Spinei, 1971, p. 103.

83. **Sat Moțca, com. Moțca (IS).** Două topoare găsite întâmplător.  
Bibl.: Dinu, 1961, fig. 4/5; Spinei, 1971, p. 83-84.
84. **Sat Muncelu de Sus, com. Mogoșești-Siret (IS).** La *Șanțul Anticar* s-a găsit un topor.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, I, p. 248.
85. **Sat Negrești, com. Dobreni (NT).** Topor găsit întâmplător.  
Bibl.: Păunescu, 1970, p. 199.
86. **Sat Negulești, com. Piatra Soimului (NT).** Topor de silex.  
Bibl.: Păunescu, 1970, p. 198; Spinei, 1971, p. 100.
87. **Sat Nichiteni, com. Coțușca (BT).** Topor; descoperire izolată.  
Bibl.: Florescu A.C., 1959, p. 82; Păunescu, 1970, p. 198.
88. **Sat Oglinzi, com. Răucești (NT).** Pe *Dealul Ciucei* s-a găsit un topor.  
Bibl.: Dumitroaia, 1992, p. 85.
89. **Sat Oroftiana, com. Suharău (BT).** În colecția școlii se află 11 topoare, găsite în locuri neprecizate.  
Bibl.: Șadurschi, Moscalu, 1994, p. 49-55.
90. **Sat Osoi, com. Comarna (IS).** Topor, descoperire izolată.  
Bibl.: Păunescu, 1970, p. 198.
91. **Oraș Pașcani (IS).** Topor, găsit într-un loc neprecizat.  
Bibl.: Păunescu, 1970, p. 199.
92. **Sat Pădureni, com. Copalău (BT).** La sud-vest de sat s-au găsit două topoare.  
Bibl.: Florescu A.C., 1959, p. 80 și fig. 6/1; Păunescu, 1970, p. 199.
93. **Sat Pădureni, com. Pădureni (VS).** Topor de silex.  
Bibl.: Spinei, 1971, p. 102-103.
94. **Sat Pădureni, com. Șendriceni (BT).** Pe *Dealul Roșu* s-au descoperit două topoare.  
Bibl.: Florescu A.C., 1959, p. 80; Spinei, 1971, p. 89; Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 254.
95. **Sat Pătrăuți, com. Pătrăuți (SV).** Topor, descoperire izolată.  
Bibl.: Spinei, 1971, p. 91.
96. **Sat Păltiniș, com. Păltiniș (BT).** Topor găsit într-un loc neprecizat.  
Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 105.
97. **Sat Petricani, com. Petricani (NT).** Topor găsit în punctul *La Siloz*.  
Bibl.: Dumitroaia, 1992, p. 82.
98. **Municipiul Piatra-Neamț (NT).** Un topor izolat a fost găsit pe *Doamna*.  
Bibl.: Matasă, 1959, p. 723.
99. **Sat Piatra Soimului (Catu), com. Piatra Soimului (NT).** În punctul *Gorgan* s-au descoperit, în 1943, 11 topoare și o daltă de silex (fig. 64/2-3, 6, 8; 66/2, 4; 69/2-4; 70/1-2, 4), alt topor fiind descoperit pe *D. Mălăiște*.  
Bibl.: Matasă, 1959, p. 729, fig. 10/1-11.

100. **Sat Pietrosu, com. Tătărushi (IS).** Topor descoperit în perimetru satului.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 399.
101. **Sat Pîrtești de Sus, com. Cacica (SV).** Topor din silex albicios.  
Bibl.: Andronic M., 1997, p. 69, pct.125.
102. **Sat Pleșești, com. Vulturești (SV).** Topor găsit întâmplător.  
Bibl.: Ciurea, 1933, p. 48.
103. **Sat Poiana, com. Brusturi-Drăgănești (NT).** Topor de silex, găsit pe teritoriul satului.  
Bibl.: Cucoș, 1992, p. 17.
104. **Sat Poiana Minăstirii, com. Tibana (IS).** În punctul **Poala Viei** s-au găsit două dălti.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 424.
105. **Sat Poieni-Solca, oraș Solca (SV).** La cca. 100 m depărtare de școală s-a găsit un topor de silex.  
Bibl.: Andronic M., 1997, p. 71.
106. **Sat Pomîrla, com. Pomîrla (BT).** Topor găsit într-un loc neprecizat.  
Bibl.: Florescu A.C., 1959, p. 83.
107. **Sat Präjești, com. Traian (BC).** Sunt menționate două topoare din care ilustrăm doar unul (fig. 66/1).  
Bibl.: Păunescu, 1970, p. 199.
108. **Sat Preutești, com. Preutești (SV).** Descoperire întâmplătoare.  
Bibl.: Ciurea, 1933, p. 48, Păunescu, 1970, p. 198.
109. **Sat Probota, com. Dolhasca (SV).** Descoperire izolată.  
Bibl.: Ciurea, 1933, p. 48.
110. **Sat Răcăciuni, com. Răcăciuni (BC).** Topor fragmentar, găsit în prelungirea **Dealului Cetățuia**.  
Bibl.: Florescu M., Căpitanu, 1969, p. 237 și fig. 13/3.
111. **Sat Răchiți, com. Răchiți (BT).** În punctul **Rîpa de la Fermă** s-a găsit un topor de silex.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, p. 259.
112. **Sat Rădășeni, com. Rădășeni (SV).** Topor, descoperire întâmplătoare.  
Bibl.: Ciurea, 1931, p. 8.
113. **Oraș Rădăuți (SV).** Topor, descoperire întâmplătoare.  
Bibl.: Spinei, 1971, p. 91.
114. **Sat Rădeni, com. Păstrăveni (NT).** De pe **Dealul Corlăți** provin trei piese de silex, din care una de dimensiuni mari.  
Bibl.: Dumitroaia, 1992, p. 81, fig. 8/1.
115. **Sat Răucești, com. Răucești (NT).** În punctul **Chetriș** s-au găsit mai multe topoare întregi sau fragmentare, din care trei se află în colecția școlii generale nr. 1.  
Bibl.: Dumitroaia, 1992, p. 85.

116. **Sat Răuseni, com. Răuseni (BT).** Topor găsit într-un loc neprecizat; azi se află în colecția MJB (fig. 65/1).  
Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 215.
117. **Sat Războieni, com. Războieni (NT).** Două topoare provin de pe Dealul Bozului, iar „mai multe topoare” din punctul *Tăietura și Curături*.  
Bibl.: Cucos, 1992, p. 45.
118. **Sat Răzima, com. Copălău (BT).** Topor trapezoidal, descoperire izolată.  
Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 71.
119. **Sat Recea, com. Tibănești (IS).** În punctul *Iezer* s-a găsit un topor.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 429.
120. **Sat Rediu, com. Rădăuți-Prut (BT).** De pe teritoriul satului, probabil punctele *Pădurice* sau *Huci*, provin trei topoare de silex.  
Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 213.
121. **Sat Rînghilești, com. Santa Mare (BT).** Topor descoperit întâmplător, aflat în colecția MNB (fig. 67/1).  
Bibl.: Spinei, 1971, p. 85, fig. 1.
122. **Sat Roșcani, com. Liteni (SV).** Topor, descoperire izolată (MNB, inv. B/262). Informație: C.-E. Ursu.
123. **Sat Ruginoasa, com. Dulcești (NT).** În colecția școlii generale din localitate s-au aflat mai multe topoare de silex, întregi și fragmentare, din care trei au ajuns în colecția MIPN (fig. 68/4; 70/3).
124. **Sat Ruseni, com. Udești (SV).** De pe teritoriul satului provine un topor de silex. (MNB, inv. B/498). Informație: I. Mareș.
125. **Sat Săucești, com. Săucești (BC).** Topor izolat.  
Bibl.: Florescu M., Căpitanu, 1959, p. 219.
126. **Sat Scărișoara, com. Corbasca (BC).** Cele două topoare alcătuiesc cea mai sudică descoperire din bazinul Siretelui.  
Bibl.: Florescu M., Căpitanu, 1968, p. 50.
127. **Oraș Siret (SV).** Topor fragmentar.  
Bibl.: Spinei, 1971, p. 85, fig. 5/2.
128. **Sat Siretel, com. Siretel (IS).** Câte un topor a fost descoperit în *Vatra satului și în punctul Cornu Siretel*.  
Bibl.: Ciurea, 1933, p. 53; Florescu A.C., 1959, p. 83.
129. **Sat Slobozia, com. Siretel (IS).** Topor găsit pe teritoriul satului.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 373.
130. **Oraș Solca (SV).** Topor, descoperire izolată.  
Bibl.: Spinei, 1971, p. 91.
131. **Sat Sîncești, com. Mihai Eminescu (BT).** Pe teritoriul satului s-au găsit șapte topoare întregi și două fragmentare.  
Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 180.
132. **Sat Suhuleț, com. Tansa (IS).** Topor descoperit cu prilejul unor lucrări de construcții.

- Bibl.: *Spinei*, 1971, p. 85-86, fig. 6-7/1.
133. **Sat Sulița, com. Sulița (BT).** Două topoare fragmentare și o daltă de silex s-au găsit în punctele *Via Sulița*, *D. Cheleșu* și *Cherchejeni*.  
Bibl.: *Păunescu, Șadurschi, Chirica*, 1976, p. 248.
134. **Sat Șcheia, com. Șcheia (SV).** Topor de silex găsit în perimetruл așezării medievale (fig. 69/1).  
Bibl.: *Diaconu, Constantinescu*, 1960, p. 26-27, fig. 11/1.
135. **Sat Șendriceni, com. Șendriceni (BT).** Fragment de topor, găsit într-un loc neprecizat.  
Bibl.: *Păunescu, Șadurschi, Chirica*, 1976, p. 254.
136. **Sat Tansa, com. Tansa (IS).** Topor, descoperire întâmplătoare.  
Bibl.: *Spinei*, 1971, p. 85-86.
137. **Sat Tătăruși, com. Tătăruși (IS).** Se menționează existența mai multor topoare, găsite pe malul *p. Racilor*.  
Bibl.: *Dumitrescu Vl.*, 1945, p. 530; *Florescu A.C.*, 1959, p. 83.
138. **Sat Tîrpești, com. Petricani (NT).** Două topoare găsite în punctele: *Piciorul Târcii* (fig. 66/3) și *Rîpa lui Bodai* (fig. 70/5).  
Bibl.: *Marinescu-Bîlcu*, 1962, p. 91-93, fig. 1.
139. **Sat Topile, com. Valea Seacă (IS).** Un topor de silex s-a găsit *pe Dealul Crîșmei*.  
Bibl.: *Păunescu*, 1970, p. 199; *Chirica, Tanasachi*, II, p. 443.
140. **Sat Trușești, com. Trușești (BT).** Topor găsit în punctul *Movila din Șesul Jijiei*.  
Bibl.: *Petrescu-Dîmbovița*, 1954, p. 19.
141. **Sat Tudora, com. Tudora (BT).** În colecția școlii generale se aflau, la un moment dat, două topoare de silex albăstrui, găsite pe teritoriul comunei.  
Bibl.: *Păunescu, Șadurschi, Chirica*, 1976, p. 279.
142. **Sat Tibucani, com. Tibucani (NT).** În punctele *Tiglăul Bîrsei* și *Movila Drăgan* s-au găsit câte două topoare.  
Bibl.: *Cucos*, 1977, p. 34.
143. **Sat Tolești, com. Forăști (SV).** De pe teritoriul localității provin trei topoare și o dăltită de silex, păstrate în colecțiile MNB. Informație: C.-E. Ursu.
144. **Sat Udești, com. Udești (SV).** Câte un topor s-a descoperit în punctele *Poiana Silan*, *Pădurea Țiganilor* și într-un loc neprecizat.  
Bibl.: *Spinei*, 1971, p. 91; *Popovici*, 1977, p. 69.
145. **Sat Uricani, com. Miroslava (IS).** Topor găsit într-un punct neprecizat.  
Bibl.: *Florescu A.C.*, 1959, p. 82.
146. **Sat Valea Adîncă, com. Miroslava (IS).** Pe *Dealul Nucului* s-a găsit un depozit format din patru topoare, o daltă și un nucleu de silex.  
Bibl.: *Florescu A.C.*, 1959, p. 83-84; idem, 1960, p. 215-224; *Chirica, Tanasachi*, I, p. 239.



Harta 3. 1-154 – descoperiri de topoare din silex.

147. *Sat Valea Seacă, com. Valea Seacă (IS)*. Topor; descoperire izolată. Bibl.: Păunescu, 1970, p. 199.
148. *Sat Văleni, com. Botești (NT)*. Un topor (fig. 68/3) s-a găsit cu prilejul cercetărilor din necropola carpică, iar un altul provine dintr-o descoperire întâmplătoare. Informații: V. Ursachi.
149. *Sat Viisoara, com. Viisoara (BT)*. Fragment de topor, păstrat în colecția școlii. Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 289.
150. *Sat Vinători, com. Vinători (IS)*. În punctul *Drehuta* s-au găsit două topoare de silex cenușiu. Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 450.
151. *Sat Virfu Cîmpului, com. Virfu Cîmpului (BT)*. Sunt semnalate șase topoare, găsite pe teritoriul localității. Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 292.
152. *Sat Vlădeni-Deal, com. Frumușica (BT)*. Dintr-un loc neprecizat provine un topor de silex. Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 130.
153. *Sat Vlădeni, com. Vlădeni (IS)*. În punctul *La Morminte-Insula*, s-au găsit câteva topoare. Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 452.
154. *Sat Vlădeni, com. Vlădeni (BT)*. O piesă a fost găsită în punctul *La Pisc*, iar altele opt în locuri neprecizate. Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 293 și 295.

### c. Considerații tipologice

Prof. V. Spinei (1971, p. 113-126) a fost cel dintâi cercetător care a încercat să alcătuiască o tipologie a topoarelor de silex din Moldova pe baza materiei prime folosite, a formei, dimensiunilor și modului de finisare care s-au evidențiat la unele piese atribuite cu certitudine unora dintre culturile prezente în arealul cercetat. Din studiul său reiese existența a patru categorii tipologice, în care pot fi incluse unele din descoperirile ulterioare:

1) topoarele de silex asemănătoare celor din aria Tripolie, din bazinul mijlociu al Nistrului, sunt: a) de dimensiuni medii, trapezoidale sau dreptunghiulare, cu ceafa groasă, cele două fețe laterale ușor bombate, tăișul arcuit și șlefuit numai pe partea de jos a fețelor laterale; b) de formă aproximativ triunghiulară, cu secțiunea lenticulară, ceafa rotunjită, tăișul subțiat și lățit. În ambele variante, care sunt lucrate cu stângăcie și lipsă de preocupare pentru finisare, ar intra piesele de la: Mitocul Dragomirnei, Ringhilești, Horodiștea, Erbiceni, Tîrpești și.a.;

2) topoarele asemănătoare celor din mormintele culturii amforelor sferice sunt de regulă trapezoidale, cu ceafa plană și tăișul convex, rectangulare în secțiunea transversală, în secțiunea longitudinală jumătatea dinspre ceafă fiind îngroșată, iar cea dinspre tăiș subțiată; lucrate foarte îngrijit pe întreaga suprafață, în această categorie pot fi incluse exemplarele de la Arghira, Broscăuți, Dorohoi, Darabani, Fundu Herții, Moțca, Siret, Suhuleț, Rădeni-Neamț, Dulcești ș.a.;

3) topoarele lucrate în tehnica retușărilor fine, asemănătoare celei folosite în nordul Europei, pentru exemplarele din complexele culturilor Trichterbecher și a ceramicii șnurate; este inclus aici exemplarul de la Călărași;

4) topoare cu secțiunea lenticulară, asemănătoare unora din complexele găsite în aria culturii Nipru-Donet; pot fi incluse exemplarele de la Comănești și Cristești.

Este posibil ca pe baze tipologice, să se întrevadă originea multora din exemplarele găsite în jumătatea de nord a Moldovei, în funcție de care pot fi făcute unele considerații asupra comunităților din perioada de trecere la epoca bronzului.

În ceea ce privește sursele de materii prime, după cum arătau atât Al. Păunescu (1970, p. 62-63), cât și V. Spinei (1971, p. 97-99), acestea se găseau, cu precădere, în bazinul mijlociu al Nistrului, unde au fost identificate numeroase ateliere: Polivanov Jar, Nezvisko-Kopanka, Bodaki, Lomačinky, Seliște ș.a. Concomitant, dar în mai mică măsură, au fost folosite și sursele de silex de pe Prut și afluenții Vistulei.

#### d. Atribuire culturală

Primul arheolog care s-a ocupat de încadrarea cronologică a topoarelor de silex a fost A.C. Florescu (1959, p. 79-102), care era de părere că intervalul de timp pe parcursul căruia circulă aceste piese ar fi cuprins între faza Cucuteni A-B și cultura Gorodsk-Usatovo. Cercetătorul ieșean nu a atribuit astfel de obiecte culturii Cucuteni, dar le-a considerat că sunt datorate pătrunderii purtătorilor ceramicii Cucuteni C dinspre nord și nord-est.

Profesorul Vl. Dumitrescu, bazându-se și pe observații stratigrafice, era de părere că topoarele de silex nu au fost cunoscute de cucutenieni pe întreaga durată a existenței lor, fiind documentate doar la începutul culturii Horodiștea-Gorodsk și odată cu pătrunderea purtătorilor culturii amforelor sferice (Dumitrescu Vl., 1961, p. 365-375). Această părere a fost împărtășită, după câte se pare, și de H. Dumitrescu (apud Spinei, 1971, p. 107).

În studiul pe care îl face topoarelor de silex, reputatul paleolitician bucureștean Al. Păunescu (1970, p. 62-65) atribuie aceste piese culturilor Horodiștea și amforelor sferice, care foloseau materia primă provenită de pe valea Nistrului.

Victor Spinei (1970, p. 25-27; 1971, p. 109-111) arăta că în zona de nord-est a României, care a avut prin comunitățile perioadelor eneolitică și de tranziție la epoca bronzului intense legături cu bazinele Nistrului Mijlociu, topoarele de silex au fost folosite probabil de-a lungul tuturor celor trei faze de evoluție a culturii Cucuteni, aşa cum reușește să demonstreze că au stat lucrurile în aria Tripoliei.

Așa s-ar explica existența celor trei topoare din nivelul Cucuteni B de pe *Cetățuia* de la Băiceni și din alte așezări care nu sunt nominalizate. Cu toate acestea, după opinia sa, topoarele de silex nu sunt specifice culturii Cucuteni, întrucât cercetările sistematice din numeroasele situri investigate nu au confirmat aşa ceva până în prezent. Același reputat cercetător consideră că originea toporului trapezoidal sau dreptunghiular de silex ar putea fi legată de cultura Trichterbecher, iar a topoarelor cu ceafa rotunjită și secțiunea transversală lenticulară de cultura Nipru-Doneț.

Nu lipsit de importanță este faptul că în afara teritoriului aflat în atenția noastră s-au găsit numeroase topoare de silex până la extremitatea ariei Gorodsk-Usatovo, atât în așezări cât și în necropole, precum și în cuprinsul mormintelor culturii amforelor sferice.

Folosite pe parcursul unei perioade îndelungate, inclusiv în timpul culturii ceramicii șnurate și apoi în cultura Komarov (Spinei, 1971, p. 112-113, nota 128 cu întreaga bibliografie), topoarele de silex din Moldova Centrală și de Nord au fost folosite, după părerea noastră, numai pe parcursul culturilor Horodiștea-Erbiceni și amforelor sferice, încadrându-se din punct de vedere cronologic în limitele acestora.

Ceea ce ni se pare inexplicabil este faptul că un număr foarte mare de piese (peste 300) nu au fost găsite în contexte arheologice care pot fi puse în legătură cu una sau alta din aceste culturi.

După cum am văzut mai sus, doar în şase din cele peste 230 de puncte atribuite culturii Horodiștea-Erbiceni s-a găsit câte un topor, în alte două, la Horodiștea și Erbiceni, găsindu-se cca. 35 și, respectiv, trei piese de silex.

Cât privește topoarele găsite în mormintele culturii amforelor sferice, acestea sunt, de asemenea, foarte puține: doar 17 exemplare.

## IV. BRONZUL TIMPURIU

Problematica legată de începuturile epocii bronzului, în care se regăsesc și chestiuni privitoare la bronzul timpuriu din Moldova, a constituit un subiect de amplă dezbatere pentru specialiști (*Popescu, 1965 a-c; Vulpe Al., 1970, 1974, 1997; Roman, 1980, 1982a, 1986a, 1994* și.a.) și cu toate că în ultimele decenii s-au acumulat numeroase date, continuă să existe multe necunoscute și controverse. De altfel, în ansamblul său bronzul timpuriu nu este delimitat mulțumitor, la ora actuală existând tendințe diferite de utilizare a sistemelor cronologice și de periodizare (*Ciugudean, 1996, p. 19-21*).

În linii mari, limitele cronologice ale bronzului timpuriu, care au fost acceptate de cei mai autorizați cercetători, sunt relativ apropiate. S. Morintz și P. Roman (1994, p. 212) apreciază că limitele bronzului timpuriu pot fi anii 2200 și 1700 î.H., prima etapă durând între 2200-1900 î.H.; V. Dergačev (1994, p. 123) apreciază că bronzul timpuriu durează între secolele XXIII și XVIII î.H.; M. Petrescu-Dîmbovița (1995, p. 82) între 2000 / 1800 și 1700 / 1550; iar mai recent Al. Vulpe (1997, p. 45-46) sugerează că etapele evolute ale bronzului românesc ar putea fi dateate într-un răstimp contemporan helladicului timpuriu II și III, respectiv de la mijlocul mileniului III până către 2300 / 2100 î.H..

Plasându-se, probabil, atât în prima cât și în cea de a doua etapă a bronzului timpuriu, descoperirile care sunt cunoscute până la această dată în Moldova Centrală și de Nord reflectă, în linii mari, contribuția adusă de factorii demografici de origine estică și volino-podolică. Este vorba în special, de prezența comunităților dintre Siret și Prut care își îngropau morții în tumuli, care au evidente legături cu ariile culturale Jamnaia și Katacombaja. Existența altor culturi de sine stătătoare, asemănătoare sau sincrone cu cultura Edineț din Basarabia, nu a fost demonstrată până în prezent.

Probabil că în zona subcarpatică, unde au fost cartate o serie de descoperiri din faza finală a culturii Horodiștea-Erbiceni, au continuat să persiste unele comunități mai vechi care mai târziu vor fi influențate de triburile complexului Komarov-Costișa-Bialy Potok care le vor lua locul.

În ceea ce privește situl de la Bogdănești (*Florescu M., Buzdugan 1972, p. 103-128*), aflat din punct de vedere geografic în afara arealului care ne preocupa, suntem de părere că acesta se înscrie zonei de Sud, influențată mai mult de culturile Foltești, Monteou și Schneckenberg. Evident, nu pot fi excluse legăturile cu lumea nordică.

## **1. MORMINTE CU OCRU TIP JAMNAIA**

Complexele funerare de acest gen din nord-estul României reprezintă, în principal, dovada pătrunderilor comunităților variantei nistrene a culturii Jamnaia la vest de Prut, într-un interval de timp corespunzător sfârșitului perioadei de tranziție și începutului bronzului timpuriu.

Denumită după tipul de groapă (jamnaia) al mormintelor de înhumare, care este mai simplu decât al culturilor care i-au urmat, cultura mormintelor cu ocru este considerată de cercetătorii ruși și ucraineni (*Lagadovskaja, Šapošnikova, Merpert, Telegin, s.a.*) că are o origine ce derivă din comunitățile eneolitice ale culturii Srednyi Stog, cultură care după opinia altor specialiști (*V. Damilenko*) ar reprezenta chiar prima sa etapă de dezvoltare, la fel ca și cultura Hvalinsk, care a evoluat paralel cu Srednyi Stog (*Telegin, 1985, p. 337*).

În legătură cu această cultură, nu lipsit de importanță este punctul de vedere exprimat de M. Gimbutas (1997, p. 86), potrivit căreia Jamnaia reprezintă valul nr. 3 al culturii Kurganelor (cca. 3100-2900 î.H.), care a înrăurit decisiv evoluția comunităților din estul continentului.

Influențate de condițiile de mediu natural, comunitățile culturii Jamnaia au adoptat un mod de viață seminomad, bazat pe creșterea transhumantă a vitelor. Se consideră că perioada timpurie de dezvoltare a acestei culturi corespunde unui teritoriu limitat la est de Volga, în perioada târzie constatăndu-se o maximă extindere a culturii de la sud de Urali și până la Carpați și chiar în Câmpia Tisei (*Dergačev, 1994, p. 123; László, 1983, p. 363-370*). Se înțelege că pe acest spațiu vast au existat un mare număr de variante geografice și faze cronologice, aşa cum este și varianta nistreană la care vom face referire în cele ce urmează.

### **a. Istoriciul cercetărilor**

Ocupând un spațiu vast, de la Munții Urali și până la Prut, cu unele pătrunderi către Dunărea mijlocie, cultura Jamnaia a fost definită de A.A. Špicyn și B.A. Gorodcov la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. XX (apud *Telegin, 1985, p. 364-365*). Ulterior această cultură, pentru care sunt cunoscute puține așezări și foarte multe morminte, a atrăs atenția multor cercetători, mai cu seamă în ultimele trei-patru decenii (*Dergačev, 1994, cu bibliografia*). Astfel, numai pentru teritoriul dintre Prut și Nistru, unde se găsesc peste 2000

de morminte, există o vastă literatură care marchează principalele etape ale cercetării acestei culturi.

Deși au fost remarcăți anterior, tumulii care dețin morminte cu ocru din estul Moldovei au atras atenția specialiștilor români îndeosebi de la mijlocul acestui secol, odată cu începerea investigațiilor colectivului șantierului Iași-Botoșani-Dorohoi.

Preocupat de apartenența și cronologia mormintelor cu ocru, acad. M. Petrescu-Dimbovița este cercetătorul căruia i se datorează primul studiu asupra complexelor de acest tip din România. În lucrarea domniei sale din 1950, în care erau incluse descoperirile de la Bogonos, Broșteni, Corlăteni, Glăvănești și Stoicanî, se considera că pătrunderea triburilor care și-au îngropat morții în astfel de morminte a avut loc într-un moment posterior fazei Cucuteni B, care ar fi corespuns perioadei de tranziție la epoca bronzului sau chiar începutului epocii bronzului. După cum s-a subliniat încă de atunci, prezența ocrului în morminte nu este totdeauna concludentă, cu atât mai mult cu cât în afara mormintelor tip Jamnaia există și alte morminte cu ocru, cum sunt de exemplu cele atribuite culturii Horodiștea-Erbiceni.

Săpăturile care au avut loc după 1950 în tumulii de la Corlăteni, Glăvănești, Holboca și Larga Jijia au oferit date suplimentare referitoare la mormintele tip Jamnaia, care au fost valorificate și interpretate mai întâi de Vl. Zirra (1960, p. 97-127) la un nivel corespunzător rezultatelor din teren. Cercetătorul bucureștean a făcut astfel primele considerații cu caracter sintetic asupra complexelor, ritualului și inventarului funerar, distingând trei etape cronologice, pentru mai multe zone geografice, cărora le aparțineau cele 234 morminte cunoscute până în acel moment.

După aproape un deceniu și jumătate, perioadă în care principala descoperire a fost făcută la Erbiceni-*Dl. Mănăstirii*, unde tumulul cercetat suprapunea o locuire Erbiceni II, dr. M. Dinu a reluat problematica mormintelor cu ocru din estul României (*Dinu*, 1974, p. 261-275), realizând un studiu devenit de referință, în care au fost analizate și mormintele de la Valea Lupului, Stoicanî, Smeieni, Bal dovinești și.a.

După 1975 au mai fost semnalate sau cercetate morminte cu ocru în tumulii de la Hănești și Iacobeni, jud. Botoșani (*Păunescu, Șadurschi, Chirica*, 1976, p. 113, 143), Iacobeni, jud. Iași (*Chirica, Tanasachi*, II, p. 445), Giurcani (*Buzdugan*, 1981, p. 7-16), Präjeni (*Ursulescu, Șadurschi*, 1986, p. 15-18) și Cotîrgaci (*Moscalu*, 1989, p. 117-131), alte semnalări fiind nesemnificative pentru istoricul descoperirilor.

Asupra săpăturilor din complexele tumulare de la Glăvănești, Holboca și Corlăteni, care sunt de referință pentru cercetările din România, o importanță aparte o au articolele publicate de dr. Eugen Comșa (1982; 1985a; 1985b;



1987a; 1989c; 1994; 1995), prin care sunt introduse în circuitul științific cercetările de la începutul anilor '50.

În sfârșit, o etapă nouă în valorificarea cercetărilor mormintelor cu ocru din tumulii din Moldova este marcată de studiul lui Fl. Burtănescu (1996) în care sunt făcute unele interesante reconsiderări asupra descoperirilor anterioare.

### b. Răspândirea și catalogul descoperirilor

Cu excepția a două cazuri (Broșteni și Mănăstioara), despre care oricum nu există date certe în legătură cu datarea complexelor, celelalte localități în care au fost făcute descoperiri de morminte cu ocru în tumuli se găsesc în județele Botoșani (6), Iași (8) și Vaslui (1), unități administrative în care există și cele mai multe movile, majoritatea necercetate. După cum rezultă și din harta nr.4, mormintele cu ocru se găsesc la limita vestică a variantei nistrene a culturii Jamnaia, cu precădere în Câmpia Moldovei.

1. **Sat Bogonos, com. Lețcani (IS).** În movila de pe *Dealul Coroiu* a fost descoperit, în primăvara anului 1944, un mormânt cu schelet chircit pe partea stângă, care avea atât dedesubt cât și deasupra resturi dintr-o construcție de lemn gros de cca. 5 cm. Ca inventar avea un vas de lut ars (fig. 76/8) și un disc de os perforat (fig. 76/5). Observațiile făcute, după săparea șanțului de comunicații, au dus la concluzia că scheletul ar fi avut orientarea ENE-VSV. Deși nu au fost remarcate urme de ocru, date fiind condițiile descoperirii și cercetării mormântului, nu s-a exclus existența unei grupări a ocrului în zona capului, care nu a fost investigată.

Potrivit altor informații, pe coasta vestică a *D. Coroiu* s-a mai descoperit un mormânt de înhumare în poziție chircită.

Bibl.: Petrescu-Dîmbovîța, 1950, p. 110-125; Chirica, Tanasachi, I, p. 219.

2. **Sat Broșteni, com. Drăgușeni (SV).** În cuprinsul unei movile de pe teritoriul Satului a fost descoperit un mormânt în care s-a găsit un schelet chircit pe partea stângă și cu capul spre Nord, însotit de un vas de lut ars (fig. 76/6) și o verigă mică de argint, răsucită și cu capetele deschise (fig. 77/7). Deși nu s-a menționat dacă mormântul conținea urme de ocru, acest complex a fost atribuit de la început grupului de morminte existent la Corlăteni.  
Bibl.: Ciurea, 1931, p. 25; Petrescu-Dîmbovîța, 1950, p. 111-116.
3. **Sat Cătămărești, com. Mihai Eminescu (BT).** În punctul *La Movilă* s-a efectuat un sondaj de către M. Dinu, care a dus la descoperirea unui mormânt cu ocru, rămas inedit. A fost identificat un schelet a cărui poziție nu este precizată, precum și două topoare de piatră.  
Bibl.: Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 172.

4. **Sat Corlăteni, com. Corlăteni (BT).** Săpăturile inițiate în anul 1949 pe **Dealul Stadoale** au dus la cercetarea a trei morminte cu ocru din Movila I, care avea diametrul de 32 m și înălțimea de 2 m.

Primul mormânt, a cărui groapă a fost săpată la -1m de la suprafața solului străvechi, conținea un schelet în poziția chircit, pe partea dreaptă, pe direcția NV-SE. Ambele mâini, îndoite din cot, aveau palmele alăturate și așezate în dreptul fetei. Între mâini și picioarele aduse spre abdomen se aflau două vase de lut ars, iar între vase, pe fundul gropii, s-au găsit patru pandantine din dinți de cerb și o piatră de culoare roșie. Scheletul, analizat din punct de vedere antropologic, a aparținut unui bărbat în vîrstă de 30-40 de ani, cu înălțimea de 1,80 m, dolichocran.

Tumul ridicat inițial (cu diametrul de aprox. 10 m și înălțimea de 1m) peste mormântul 1, a fost înălțat ulterior până la 2 m, după care a fost săpat mormântul nr. 2. Situat aproximativ în centrul movilei, acesta conținea un schelet întins pe spate, cu craniul la Nord și picioarele spre Sud, a cărui oase s-au păstrat în mică parte. Lipsit de inventar, mormântul 2 păstra urmele unei împletituri gen „rogojină” și mult ocru roșu.

După o nouă înălțare, în tumul nr.1 de la Corlăteni a fost săpată groapa mormântului 3, de această dată spre periferia complexului. Oasele identificate provin de la un adolescent de 14-16 ani, a cărui corp a fost așezat pe o rogojină de culoare închisă, cu capul orientat spre NNE. Inițial se pare că picioarele cu fost îndoite și așezate cu genunchii în sus, după care au căzut spre stânga. În mormântul lipsit de inventar s-au observat urme de ocru roșu, care a fost presărat inclusiv pe capul celui decedat. În ceea ce privește descoperirea de pe **Dealul Cetății**, care conținea două morminte, aceasta se situa peste resturile unei locuințe Horodiștea-Erbiceni.

Bibl.: Nestor și colab, 1950, p. 31-32; 1952, p. 55; Haas. Maximilian, 1958, p. 143-144; Zirra, 1960, p. 99; Comşa, 1982, p. 85-93.

5. **Sat Cotîrgaci, com. Roma (BT).** Săpăturile de salvare efectuate de către E. Moscalu în cei 9 tumuli din preajma localității au dus la descoperirea a 11 morminte cu schelete în poziția chircită, din care numai o parte (mormintele din T 1, 4, 5 și 6) au fost atribuite perioadei de tranziție la epoca bronzului, eventual bronzului timpuriu (fig. 78; 79/1). Mormintele din T2, 7 și 8 au fost datează în bronzul mijlociu (c. Komarov), iar T3 și T9 (care nu conținea nici un mormânt) nu au fost datează.

Sunt de reținut:

- În T1 s-a observat un mormânt în pământul galben din centrul complexului, în care se găsea un schelet întins pe spate, cu mâinile întinse pe lângă corp și picioarele chircite pe partea stângă. Resturile scheletului, de culoare roșiatică, nu erau însoțite de nici un fel de inventar.

- T4 adăpostea un mormânt ce conținea un schelet de adult întins pe spate, cu mâinile în lungul corpului și picioarele pe partea dreaptă. Sub humerusul stâng se afla ocră roșu.
- În T5, aflat în cel de-al doilea grup de tumuli, s-au găsit două morminte din care numai M1, care a fost situat aproximativ în centrul movilei și adăpostea scheletul unei femei, ale cărei oase erau colorate roșiatic, prezintă interes pentru perioada avută în studiu.
- În T6 s-au găsit trei morminte: M1 a apartinut unui copil de 8-9 ani așezat pe spate, cu mâinile de-a lungul corpului și picioarele chircite pe partea dreaptă; M2 a apartinut unui bărbat, întins pe spate, cu mâna stângă pe lângă corp și antebrațul drept deasupra bazinului și cu picioarele chircite pe partea dreaptă; M3 a fost tot al unui bărbat matur, întins pe spate, cu mâinile pe lângă corp și picioarele chircite spre stânga.

Bibl.: Perianu, 1988, p. 11-19; Moscalu, 1989, p. 117-131 și fig. I-5.

6. **Sat Erbiceni, com. Erbiceni (IS).** Pe Dealul Mănăstirea a fost cercetată parțial o movilă cu diametrul de aproximativ 16 m și înălțimea de 0,80 m, care conținea două morminte cu ocră roșu.

Mormântul principal, care ocupa o poziție aproximativ centrală și conținea un schelet culcat pe spate, cu picioarele chircite în sus și cu mâinile pe lângă corp, se afla în tumulul ridicat peste stratul de cultură Erbiceni II. Este considerat că reprezintă prima etapă a înmormântărilor cu ocră în tumuli. Nu a conținut inventar.

Bibl.: Dinu, 1974, p. 261-265; Chirica, Tanasachi, I, p. 142.

7. **Sat Giurcani, com. Găgești (VS).** Săpăturile efectuate în T1 și T2, situați în punctul Argeană, au dus la descoperirea a opt morminte (cu șapte, și respectiv un schelet chircite), care au fost considerate analoage cu mormintele de la Bogonos, Broșteni, Corlăteni, Glăvănești, Holboca și Valea Lupului.

Bibl.: Buzdugan, 1981, p. 7-16 ; 1982, p. 30-31 și pl. II/1.

8. **Sat Glăvănești, com. Andrieșeni (IS).** Cercetările efectuate în movilele tumulare de pe teritoriul localității sunt de referință pentru cunoașterea grupului mormintelor cu ocră din jumătatea de nord a Moldovei.

În Movila I/1949 (fig. 71), situată deasupra unor locuri ale culturii ceramicii liniare și Cucuteni B, s-au studiat 18 morminte cu ocră, în legătură cu care sunt de reținut:

a) mormintele cu gropă săpată în nivelul vechi al solului (nr. 3, 5, 6, 9, 10, 13, 15, 16 și 17), care reprezintă jumătate din numărul complexelor de acest fel, au scheletele:

1) întinse pe spate (nr. 3, 5, 6, 9, 13 și 15), cu brațele pe lângă corp sau îndoite din cot și așezate pe abdomen, cu

picioarele îndoite din genunchi și căzute pe stânga, având orientarea îndeosebi spre NE; în general inventarul era sărac, iar oasele aveau urme de ocru roșu.

- 2) în poziția chircită (nr. 10, 16 și 17), pe partea stângă sau dreaptă, cu mâinile și picioarele dispuse mai mult sau mai puțin asemănător, având urme de ocru roșu sau galben și de împletituri.
- b) mormintele ale căror gropi au fost săpate în mantaua movilei (nr. 1, 2, 4, 7, 8, 11, 12, 14 și 18), doar în parte cu urme de ocru roșu și slabe urme de împletituri, aveau scheletele în poziție chircită, îndeosebi pe partea stângă, cu mâinile îndoite sau întinse. În general, orientarea scheletelor era cu capul spre NNE, iar inventarul destul de sărac (doar trei vase, găsite în mormintele nr. 7, 11 și 12, precum și mici obiecte de metal). Acest grup de morminte este ulterior primului.

Foarte recent (*Burianescu*, 1996) s-a apreciat că mormântul 13 ar apartine culturii catacombelor.

Movila II /1949, care suprapunea depunerii mai vechi, ca și movila I/1949, a cunoscut două faze de construcție. În cuprinsul său s-au găsit trei morminte:

- M 1, care s-a găsit în centrul complexului, datează din prima fază, când s-a ridicat prima movilă de dimensiuni mici. În groapa funerară, pe fundul căreia s-au observat urme de mici țesături / împletituri și de ocru, se păstra doar o parte din scheletul unui individ, îngropat cu mâinile întinse pe lângă corp;

- M 2, conținea resturi din scheletul chircit al unui matur depus pe partea stângă, într-o groapă de la baza și marginea movilei mici. Nu conținea inventar și nici ocru.

- M 3, se afla aproximativ în centrul movilei mari și suprapunea în parte mormântul nr. 1. Scheletul, găsit în poziție chircită pe partea stângă, s-a păstrat parțial. Lângă craniu s-au găsit două inele de buclă de bronz cu înveliș de electron (fig. 75/ 6-7) și un vas.

S-a apreciat că cele trei morminte sunt succesive în timp și aparțin celor două orizonturi ale varianței nistrene a culturii Jamnaia.

Movila IV / 1949 (fig. 72 b), distrusă până la data cercetării în proporție de 1/2, a avut diametrul de cca. 43 m și înălțimea de 1,80 m. A fost ridicată deasupra unui strat ce conținea resturi neo-eneolitice. Dacă săpăturile din 1949 nu au adus la interceptarea și salvarea nici unui mormânt, în anul următor s-au descoperit două morminte:

- M 1, găsit în mantaua movilei, conținea resturi dintr-un schelet descompus aproape în întregime; în afară de mult ocru roșu, nu mai avea altceva în preajmă;

- M 2, avea tot o poziție secundară, scheletul în poziție chircită, s-a păstrat destul de prost. Avea mult ocru și urme ale unor bârne de lemn, care fuseseră aşezate deasupra defunctului.

Movila II/1950 (fig. 72a), cu diametrul de 44 m și înălțimea de 3 m, a fost situată în lunca inundabilă a Jijiei, deasupra unor locuiri Precucuteni și Cucuteni. Din totalul celor 13 morminte investigate, cinci aparțin cu certitudine grupei mormintelor cu ocru.

În funcție de poziția scheletelelor, acestea au fost clasificate în două grupuri:

- a) Mormintele în care cei decedați au fost depuși cu corpul întins pe spate, cu brațele pe lângă corp, iar picioarele cu genunchii în sus și apoi căzute lateral. Este vorba de M 7 și M 8, pe fundul gropilor acestora fiind presărat ocru roșu, asemenea altor șase morminte din movila I/1949. Lipsite de inventar și cu o orientare asemănătoare mormintelor găsite cu un an înainte, M 7 și M 8 fac parte, se pare, dintr-un orizont cronologic comun.
- b) Mormintele descoperite în mantaua movilei (M 6, 9 și 10), dintre care ultimele două au avut scheletele chircite. Nu s-a găsit un strat de ocru propriu-zis pe fundul gropilor, ci numai urme de ocru roșu pe oase. Singurul complex care a avut inventar a fost M 4.

Săpăturile efectuate în anul 1950 în zona cuprinsă între T I / 1949 și T II / 1949, au dus la descoperirea unor morminte plane preistorice. Dintre acestea cel puțin trei (M 3, 4 și 5) au aparținut culturii mormintelor cu ocru.

- a) M 3, adăpostea scheletul unei femei de tip mediteranoid, aşezat pe spate, cu orientarea VNV-ESE, cu picioarele îndoite și căzute spre dreapta, cu brațul drept îndoit și mâna stângă de-a lungul corpului. Deși nu conținea ocru și nici inventar, a fost atribuit culturii mormintelor cu ocru.
- b) M 4 - a aparținut unei femei tinere, a cărui corp a fost depus în poziție chircită accentuată pe partea stângă, cu orientarea ENE-VSV. Conținea ocru roșu lângă cap și pete de culoare roșie pe o parte din oase. Nu a avut inventar.
- c) M 5 - a aparținut unui copil de 10-12 ani, a cărui schelet era foarte chircit și aşezat în groapa funerară pe partea dreaptă, cu palmele aduse spre craniu. A fost lipsit de inventar; în schimb oasele aveau pete de ocru.

Nu este exclus ca unul dintre celelalte două morminte situate între T I / 1949 și T II / 1949 sau cele patru morminte de la sud de T IV / 1949 să fi aparținut tot acestui orizont.

Bibl.: Nestor și colab., 1950, p. 25-32; idem, 1951, p. 64-66; Haas, Maximilian, 1958, p. 133-146; Zirra, 1960, p. 97-127; Comşa, 1985 a,

- p. 339-345; idem, 1987, p. 367-387; idem, 1989 c, p. 91-103; idem, 1994, p. 57-63; *Burtănescu*, 1996a, p. 87-116.
9. ***Sat Hănești, com. Hănești (BT)***. În punctul *Mălaiște*, unde se află un grup de cinci movile aplatizate, din care trei au fost sondate în anul 1975, s-au descoperit morminte de înhumare cu ocru roșu. Unul dintre acestea (M2) a avut două vase cu decor incizat, atribuite de Fl. Burtănescu culturii catacombelor.  
 Bibl.: *Păunescu, Șadurschi, Chirica*, 1976, p. 143; *Burtănescu*, 1996, p. 102.
10. ***Sat Holboca, com. Holboca (IS)***. Săpătura de salvare efectuată de VI. Zirra a dus la descoperirea unui grup compact de morminte cu ocru, care se aflau la baza tumulului, adâncite în lutul galben (fig. 88/1; 89/1-4). Dintre cele 16 complexe, s-au stabilit inițial trei grupe:
- a) morminte colective (M 21-22; 23-24-25; 28-29-30) și individuale (M 33 și 36) cu scheletele în poziție întinsă pe spate, acoperite cu puțin ocru și așezate pe resturi ale unor lințolii vegetale care aveau mâinile fie pe lângă corp, fie aduse pe bazin, care au fost incluse recent culturii catacombelor;
  - b) morminte individuale (M 6 și 16) cu schelete chircite, așezate pe partea stângă, care au o mână sau ambele mâini aduse spre torace. Scheletele (de dimensiuni la fel de impresionante: 1,85 - 1,99 m) erau acoperite cu puțin ocru și erau însoțite de ușoare urme de lințoliu. Ca inventar, s-a remarcat o coastă de oaie și un vas la M 6;
  - c) morminte individuale (M 43) cu schelet așezat pe partea dreaptă, chircit moderat, care aveau mâna dreaptă întinsă pe lângă corp și mâna stângă trecută peste torace. Mormintele nr. 9, 17, 34, 35 și 37 au fost atribuite, la scurtă vreme după descoperire, culturii catacombelor.
- Fără a putea fi incluse în cele trei categorii stabilite de descoperitorii, mai este menționat M 17, a cărui poziție oscilează între acea întinsă pe spate și cea ușor răsucită spre stânga, fără inventar; M 38, cu schelet așezat jumătate stânga; M 11, 26a, 31 și 32, cu urme slabe de ocru, dar deranjate sau deteriorate.
- Bibl.: Zirra, 1952, p. 99-102; Necrasov, Cristescu, 1957, p. 75-88; 1960, p. 98-102; Comșa, 1985, p. 151-157; 1987, p. 123; *Burtănescu*, 1996, p. 87-116.
11. ***Sat Iacobeni, com. Dîngeni (BT)***. În vatra satului, într-un martor de eroziune din lunca Jijiei, a fost identificat un mormânt cu ocru.  
 Bibl.: *Păunescu, Șadurschi, Chirica*, 1976, p. 113.
12. ***Sat Iacobeni, com. Vlădeni (IS)***. Dintre cele 19 morminte cercetate în tumulul de pe terasa inferioară a Jijiei, este aproape sigur că M 18 - aflat în mantaua movilei, fără inventar, cu scheletul în poziție chircită pe partea stângă și cu ocru lângă craniu - aparține culturii Jamnaia.  
 Bibl.: *Chirica, Tanasachi*, II, p. 445; Florescu A.C., 1991, p. 158.

13. **Sat Larga Jijia, com. Movileni (IS).** În punctul *La Grădină*, pe locul unei movile aplatizate și a movilei mari, cu prilejul cercetărilor efectuate de colectivul șantierului „Valea Jijiei” s-au descoperit trei morminte cu ocru:

- M 1; identificat la periferia movilei mari, adăpostea scheletul unui copil de 8-10 ani, destul de rău păstrat. Scheletul, dispus pe direcția NE-SV, se afla așezat pe pământul galben, cu picioarele chircite și culcate pe dreapta. Avea ca inventar un astragal.
- M 4; conținea scheletul unui matur, aflat într-o stare de conservare precară, îngropat la -1,65 m adâncime, chircit pe partea dreaptă, pe direcția NE-SV. Oasele păstraau urme de ocru. Inventar: o dăltită de cupru.
- M 5; conținea scheletul chircit pe stânga al unui adolescent, îngropat la -1,85 m adâncime. Tot scheletul era presărat cu un strat subțire de ocru roșu. Era orientat cu capul la N și picioarele la S.

Bibl.: Nestor și colab., 1952, p. 55

14. **Sat Mănăstioara, oraș Siret (SV).** Pe *Dealul Cobar* a fost localizată o movilă care a fost ridicată, probabil, de purtători ai culturii mormintelor cu ocru. Nu sunt menționate alte informații.

Bibl.: Ursulescu, Andronic, Hău, 1987, p. 86.

15. **Sat Präjeni, com. Präjeni (BT).** La confluența Miletinului cu Valea Rea a fost cercetată sistematic, în 1985, o movilă care conținea mai multe morminte și material arheologic din mai multe epoci.

Dintre acestea, o importanță deosebită o are mormântul central (nr. 3), a cărui gropă de formă aproximativ ovală se adâncea până la -1,70 m. În umplutura gropii și pe fundul acesteia s-a găsit mult ocru, astfel că toate oasele scheletului erau puternic înroșite. Atât dedesubt cât și deasupra scheletului au fost observate resturi dintr-o împletitură textilă sau rogojină.

Scheletul, întins pe spate, cu picioarele îndoite și genunchii spre dreapta, cu mâinile întinse pe lângă corp, s-a păstrat relativ bine, cu excepția craniului. În funcție de resturile osteologice păstrate, s-a apreciat că decedatul din acest mormânt a avut o talie de aproximativ 1,85 m.

În pământul de umplutură a gropii s-au găsit cochilii de melci.

Bibl.: Ursulescu, Sadurschi, 1986, p. 15-18 și fig. 1.

16. **Sat Satu Nou, com. Șcheia (IS).** Pe *Șesul lui Ștefan*, alături de alte materiale arheologice, s-a găsit un disc de os considerat că ar proveni dintr-un mormânt cu ocru.

Bibl.: Rusu, 1982, p. 210; Chirica, Tanasachi, II, p. 389.

17. **Sat Valea Lupului, com. Rediu (IS).** Cercetările efectuate în anii '50 în movila mare (fig. 80/1) din marginea șoselei Iași-Tg. Frumos, au o deosebită importanță pentru cunoașterea culturii mormintelor cu ocru din estul României. Cu dimensiunile de aproximativ 70 m în diametru și 4 m înălțime, movila mare a fost ridicată peste alte trei movile mai mici, alăturate, fiecare cu înălțimea de aproximativ 2,50 m și diametrul de 17 m.

În cadrul obiectivului cercetat, din prima fază s-au găsit:

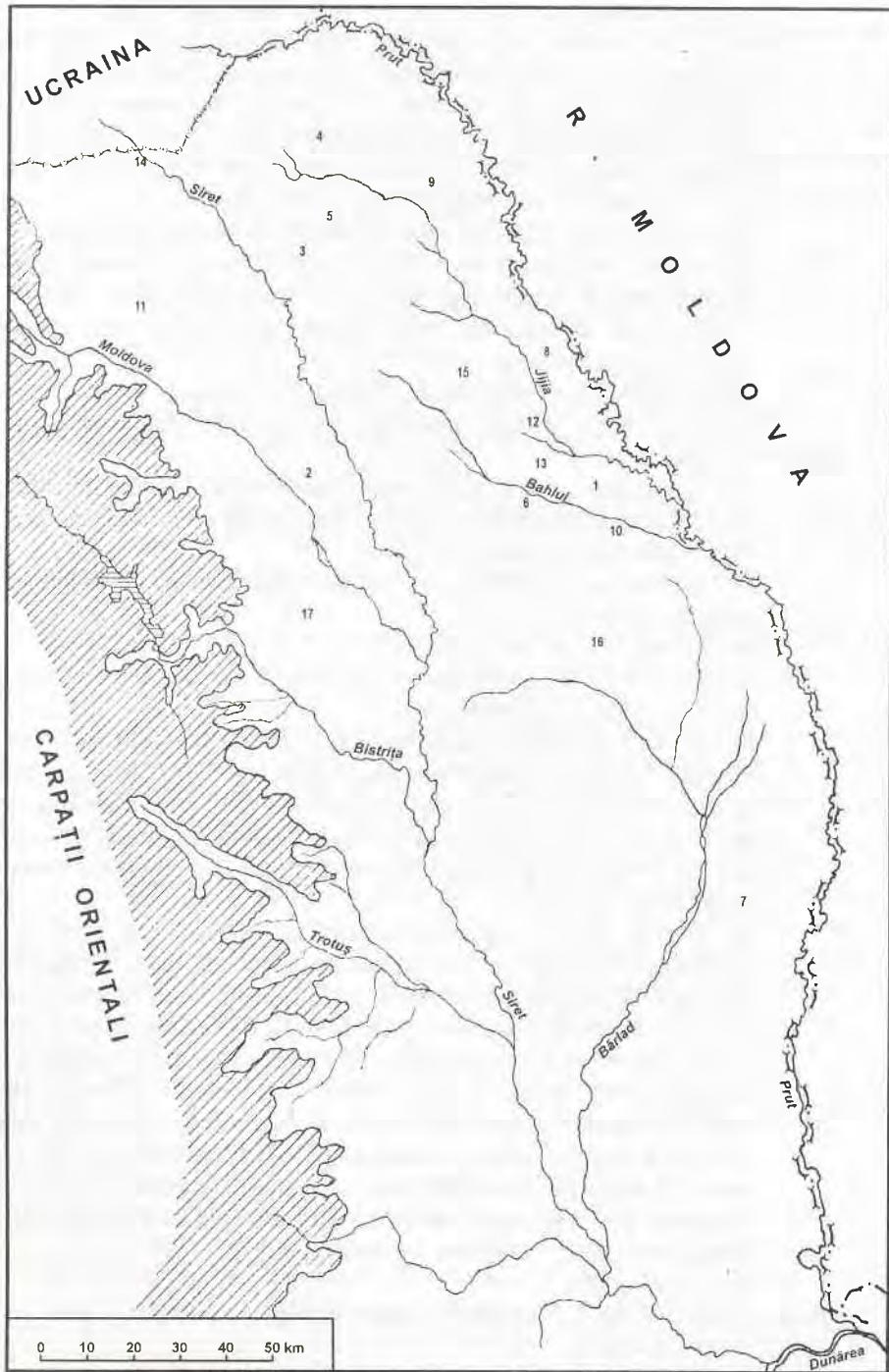
- M 5, în movila I, cu groapa dreptunghiulară având colțurile rotunjite, ce conținea un schelet care avea dedesubt resturile unei împletituri de papură sau stuf, de la un bărbat matur, culcat pe spate cu fața în sus. Cu brațele întinse și picioarele chircite pe dreapta, scheletul era orientat cu capul spre VNV. Toate oasele erau acoperite cu ocră roșu, galben și brun închis;
- M 10 a fost găsit într-o groapă simplă din centrul movilei III;
- M 24, care s-a găsit în movila II, ocupa o poziție excentrică, avea groapă simplă, dreptunghiulară, orientată NNE-SSV, săpată la -0,60 m de la baza movilei. Oasele scheletului erau complet răvășite și se păstraau parțial.

Toate cele trei morminte au fost lipsite de inventar.

În movila mare, ridicată ulterior peste celelalte trei, s-au găsit 11 morminte periferice:

- M 11; apartinea unui copil cu vîrstă între 3-6 ani; avea ca inventar un vas bitronconic din pastă neagră-cenușie, cu cioburi pisate în pastă;
- M 12; apartinea tot unui copil;
- M 13; conținea scheletul unui bărbat matur și avea ca inventar un șirag de mărgele din os;
- M 14; care apartinea unei femei;
- M 16; M 17; M 18, pentru care nu s-au înregistrat observații deosebite;
- M 19; conținea două schelete;
- M 21; avea groapa dreptunghiulară, adâncită la -2 m sub nivelul movilei. Scheletul, culcat pe stânga și orientat ENE, se afla peste resturile unei împletituri din papură sau stuf și avea puțin ocră roșu. Mâna stângă era întinsă pe lângă corp iar cea dreaptă, îndoită din cot, avea falangele aduse pe umărul mâinii stângi. Ca inventar avea un disc de os;
- M 22 (fig. 80/2); a fost considerat ca cel mai important dintre complexele de acest tip; avea groapa rectangulară săpată în trepte până la -3,30 m. Fundul și pereții gropii erau căptușiți cu un linșoliu de stuf sau papură, presărat cu ocră roșu. Scheletul a apartinut unui bărbat matur, care a fost culcat pe spate, cu picioarele chircite accentuat, iar la craniu prezenta urmele unei lovituri. Brațele erau întinse pe lângă corp. Ca inventar avea un vas în formă de amforă (fig. 80/3), lucrat din pastă fină de culoare cenușie, cu opt torți tubulare, din care patru se aflau pe diametrul maxim și patru, mai mici, pe gât. Ca ornament are linii simple în relief, aplicate orizontal și vertical pe direcția torților și incizii în X pe buză și umăr;
- M 23; era dublu.

Bibl.: *Dinu*, 1958a, p. 247-255; idem, 1959b, p. 203-211; *Antoniu și colab.*, 1966, p. 49-60.



Harta 4. 1-17 – descoperirile atribuite culturii Jamnaia.

### c. Tipuri de morminte

Mormintele cu ocru care pot fi raportate la varianta nistreană a culturii Jamnaia fac parte aproape în totalitate din grupa monumentelor funerare tumulare, cu excepția M 3, 4 și 5 dintre T II /1949 și T III/1949 de la Glăvănești. Așa după cum rezultă din informațiile oferite de rapoartele de săpătură, tumulii în care se aflau mormintele cercetate până în prezent sunt construcții contemporane comunităților care le-au ridicat pentru depunerea morților proprii. În linii mari, deși nu sunt consemnate date amănunte în legătură cu specificul tumulilor, aceștia corespund descoperirilor similare din Basarabia (*Dergačev*, 1994, p. 124) sau Ucraina (*Telegin*, 1985, p. 33-52). Se apreciază că a existat același mod de săpare a gropii inițiale, ce trebuia să adăpostească mormântul central, care era pregătită pentru depunerea defuncțului după același tipic ca în est. Pereții și fundul gropii erau căptușiți cu diverse țesături vegetale, coji de copac sau ierburi, după depunerea în groapă a celui decedat se presărau capul, mâinile și picioarele cu ocru de diferite nuanțe, uneori se depunea ceramică sau alte obiecte, după care groapa era acoperită cu bârne de lemn sau țesături. Peste mormântul principal se ridică movila, în care era adunat pământul din imediata apropiere, urmând apoi înmormântările secundare, de obicei la periferia movilei, unde erau depuși fie alți membri ai aceleiași familii, fie indivizi din cadrul altor triburi. În cel de-al doilea caz aveau loc deseori refaceri, reîmprospătări și înălțări ale vechilor movile, care își măreau astfel dimensiunile, în care apăreau alte înmormântări principale sau secundare. De regulă, fiecare mormânt conținea un singur schelet, aşa cum au fost cele de la Bogonos, Broșteni, Corlăteni, Cotîrgaci, Erbiceni, Glăvănești, Holboca, Iacobeni-BT, Iacobeni-IS, Larga Jijia, Präjeni și Valea Lupului. Au fost identificate și morminte cu două schelete (Valea Lupului, M 19 și 23; Holboca, M 21-22) sau cu trei schelete (Holboca, nr. 23-24-25; 28-29-30), ultimele fiind atribuite recent culturii catacombelor. Există descoperiri despre care nu se cunosc amânunte în acest sens, date fiind condițiile precare în care s-au păstrat scheletele.

Referitor la orientarea scheletelor, orice interpretare de ansamblu nu poate fi decât parțială și aleatorie. Sunt semnalate următoarele orientări: către ENE, scheletele de la Bogonos, Glăvănești-M 4, Valea Lupului-M 21; NNE: Corlăteni-M 3, Valea Lupului-M 24/T 2; NE: Corlăteni-M 1; N: Broșteni și Larga Jijia-M 5; VNV: Glăvănești-M 3 situat între T I și T II / 1949, Valea Lupului-M 5 / T I. Situația nu corespunde orientării generale a majorității mormintelor tip Jamnaia, în cazul cărora s-a constatat, de exemplu, că un procent de aprox. 70% dintre decedați erau orientați spre vest (*Dergačev*, 1994, p. 124).

În ceea ce privește poziția scheletelor, s-au observat: chirciri pe partea



stângă la Bogonos, Broșteni, Corlăteni – M 3; Glăvănești – M 2, 4, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 16, 17, 18 / T I / 1949 și M 2 și 3 / T II / 1949; Glăvănești-M 4 dintre T I și T II / 1949; Holboca – M 6 și 16; Iacobeni – M 18; Valea Lupului – M 21; chirciri pe partea dreaptă la: Corlăteni – M 1; Giurcani – M 2/ T II; Glăvănești - M 5 dintre T I și T II; Larga Jijia – M 1 și 4. În ceea ce privește mormintele cu schelete pe spate, acestea au fost observate la: Corlăteni – M 2, Cotîrgaci – M 1 / T I, M 1 / T II, M 1 și 3 / T VI, Erbiceni – M 1, Glăvănești – M 3, 5, 6, 9, 13 și 15 / T I; M 7 și 8 / T II; Prăjeni – M 1 și Valea Lupului – M 22.

Desigur, între acestea există deosebiri în ceea ce privește poziția mâinilor și picioarelor, în funcție de care s-au făcut până în prezent numeroase interpretări cronologice și de ordin cultural (*Jarovoi*, 1985; *Burtănescu*, 1996), aşa după cum s-a întâmplat și în cazul unui număr important de schelete aflate între poziția de chircit și depus pe spate sau a unor schelete găsite în poziție incertă.

## b. Obiecte de inventar

Cea mai mare parte a mormintelor cu ocru tip Jamnaia din estul României sunt lipsite de inventar. Acolo unde există, inventarul constă din:

- *Ceramică* lucrată din pastă grosieră, cu cioburi pisate în compoziție, modelată destul de grosolan și arsă inegal, de la negru-cenușiu la cafeniu, reprezentând:
  - 1) amfore cu corp globular și torți tubulare: Valea Lupului (fig. 80/3);
  - 2) oale cu corpul sferoidal: Glăvănești (fig. 75/9), Corlăteni (fig. 76/9) și Holboca (fig. 82/8);
  - 3) vase bitronconice fără torți la Glăvănești (fig. 75/5), Corlăteni (fig. 76/1) și Broșteni (fig. 76/6) sau cu două torți la Glăvănești (*Comşa*, 1985, fig. 2/2);
  - 4) borcane: la Glăvănești (fig. 75/4) și Bogonos (fig. 76/8);
  - 5) cești: la Glăvănești (fig. 75/3) și Holboca (fig. 82/6);
  - 6) cupe simple: la Glăvănești (fig. 75/1, 2) și Holboca (fig. 89/5).
- *Obiecte de podoabă*, reprezentate prin:
  - 1) inele de buclă din electron (fig. 75/6, 7) sau aramă (fig. 75/11), la Glăvănești;
  - 2) inel de argint, de la Broșteni (fig. 76/7);
  - 3) butoni de aramă, la Glăvănești (fig. 75/12, 13);
  - 4) discuri de os: la Bogonos (fig. 76/5), Satu Nou și Valea Lupului;
  - 5) dinți de cerb: Corlăteni (fig. 76/1-4).
- *Unelte și arme de piatră*: doar două topoare de la Cătămărești, despre care nu există însă date certe; pe ansamblul descoperirilor astfel de piese au fost găsite doar în 6% din mormintele cu ocru.

- *Uineltele sau armele de metal* sunt reprezentate printr-o dăltită paralelipipedică de cupru găsită în M 4 de la Larga Jijia.
- *Alte piese*, reprezentate prin câteva aşchii de silex, atribuite de descoperitorii nivelurilor mai vechi, eneolitice, existente pe locul ridicării movicelor, astragale și dinți de animale, pietre de forme diferite etc.

În legătură cu discurile de os, E. Sava (1994, p. 142) consideră că acestea aparțin culturii „mnogovalikovaja” din bronzul mijlociu.

#### d. Date antropologice

Au fost studiate până în prezent o parte din scheletele de la Holboca (*Necrasov, Cristescu*, 1957, p. 75-88), Glăvănești (*Haas, Maximilian*, 1958, p. 133-144), Valea Lupului (*Antoniu și colab.*, 1966, p. 49-60) și, mai recent, Cotîrgaci (*Perianu*, 1988, p. 11-19). Investigațiile efectuate au dus la concluzia că indivizii din mormintele cu ocru au aparținut unei populații macrodimensionate, atât sub raportul staturii, al dimensiunii neuro-craniului, cât și al înălțimii sau lărgimii masivului facial și a mandibulei. Indicii cranieni obținuți denotă existența unor indivizi dolico-mezocrani, care se încadrează tipurilor fundamentale: protoeuropoid și protonordoid, unele elemente brahierane și mediteranoide fiind considerate a fi rămășițe ale amestecului cu populația neolică locală (*Perianu*, 1988, p. 18; *Necrasov și colab.*, 1990, p. 200). Caracterizați printr-o talie înaltă (media = 173,6 cm), robustețea scheletelor și forță musculară determinate de modul similar de viață și origine, comunitățile care practicau înmormântările cu ocru vor contribui la accentuarea unor caractere protoeuropoide și nordoide la purtătorii culturilor epocii bronzului.

#### f. Încadrare cronologică

În ansamblul său, cultura Jamnaia s-a dezvoltat pe parcursul unui interval cronologic larg, corespunzător sfârșitului eneoliticului și până în bronzul timpuriu inclusiv.

În ceea ce privește varianta nistreană, aceasta include, aşa după cum sintetiza V. Dergačev (1994, p. 126), două secvențe cronologice. Prima corespunde perioadei în care a avut loc penetrarea populațiilor care au dat naștere acestei culturi dinspre est, în care se încadrează unele înmormântări din spațiul nord-pontic, iar a doua corespunde etapei de definitivare a specificului cultural local rezultat de interacțiunea comunităților nou venite cu cele autohtone de la sfârșitul culturii Cucuteni-Tripolie sau cu grupuri ale culturilor amforelor sferice și ceramicii șnurate.

Din punct de vedere al cronologiei relative, varianta nistreană a culturii Jamnaia este precedată în Basarabia de complexele Gordinești și Usatovo, iar în jumătatea de nord a Moldovei dintre Carpați și Prut parteal de cultura Horodiștea-Erbiceni, care este sincronă cu cultura Foltești-Cernavoda II, cultura amforelor sferice și este mai timpurie decât cultura Coțofeni. Incluse de unii cercetători în perioada de tranziție (*Petrescu-Dîmbovița*, 1978, p. 73; *Dumitrescu Vl. și colab.*, 1983; *Dumitrescu Vl., Vulpe Al.*, 1988, p. 55-56), probabil și ca urmare a punctelor de vedere exprimate anterior (*Zirra*, 1960, p. 73-74, 100-101), care se bazau pe existența unor morminte ceva mai timpurii, mormintele cu ocru din tumulii cercetați în jumătatea de nord a Moldovei sunt atribuite în cea mai mare parte de cercetătorii din România și Basarabia începutului bronzului timpuriu (*Dinu*, 1974, p. 275; idem, 1980, p. 37-38; *Roman*, 1986, p. 49; *Dergačev*, 1994, p. 123), deși a fost argumentată prezența unor comunități, precum cele de la Corlăteni, care au trăit într-o perioadă situată între orizontul târziu Horodiștea-Erbiceni și cultura Jamnaia (*Burtănescu*, 1996, p. 94-97, 105).

Datele C<sup>14</sup> obținute pentru unele descoperiri din România (*Lászlo*, 1997) relevă:

Așezarea	BP	b.c.	CAL B.C.	
Hamangia	3700±120	1830±120	2290-1940	2470-1760
Hamangia	4280±65	2330±65	3011-2785	3040-2669
Baia Hamangia	4060±160	2110±160	2886-2460	3028-2124
Galați	3400±150	1450±150	1900-1520	2133-1410

Dată de către V. Dergačev în sec. XXIII-XX î.H., varianta nistreană a culturii Jamnaia include, desigur, cea mai mare parte a mormintelor cu ocru descoperite în jumătatea de nord a Moldovei.

## 2. MORMINTE ALE CULTURII CATACOMBELOR

Comunitățile culturii catacombelor, care este datată în ultima parte a bronzului timpuriu, au coexistat, probabil, împreună cu comunitățile târzii de tip Jamnaia (*Dergačev*, 1986, p. 88-110; idem 1994, p. 127-129), situație care pare valabilă, cel puțin în parte, și pentru malul drept al Prutului. Așa au încercat să demonstreze și unele studii recente (*Manzura, Sava*, 1994, p. 178-179; *Burtănescu*, 1996, p. 93-94), efectuate asupra mormintelor cu schelete în poziție întinsă, care sunt caracteristice grupei periferice vestice a culturii catacombelor.

### a. Istoricul cercetărilor

Semnalată la mijlocul secolului trecut și definită la începutul sec. al XX-lea de către V.A. Gorodcov (*Telegin*, 1985, p. 403; *Dergačev*, 1994, p. 127), cultura catacombelor a constituit un subiect amplu studiat îndeosebi de către cercetătorii din fostul spațiu sovietic (*Popova*, 1955; *Šapošnikova*, 1971; *Toščev*, 1981; *Dergačev*, 1983; *Telegin*, 1993) cărora le revine meritul de a-i fi stabilit trăsăturile. Deși multe aspecte referitoare la această cultură nu au fost elucidate complet, așa cum este de exemplu originea sa, nu putem să nu remarcăm contribuția investigațiilor întreprinse atât în spațiul originar cât și în alte zone înconjurătoare. Așa s-au petrecut lucrurile și în Basarabia, unde sunt cunoscute până în prezent peste 100 de morminte cu cca. 500 de morminte (*Dergačev*, 1994, p. 127), la care trebuie raportate cele câteva descoperiri din România.

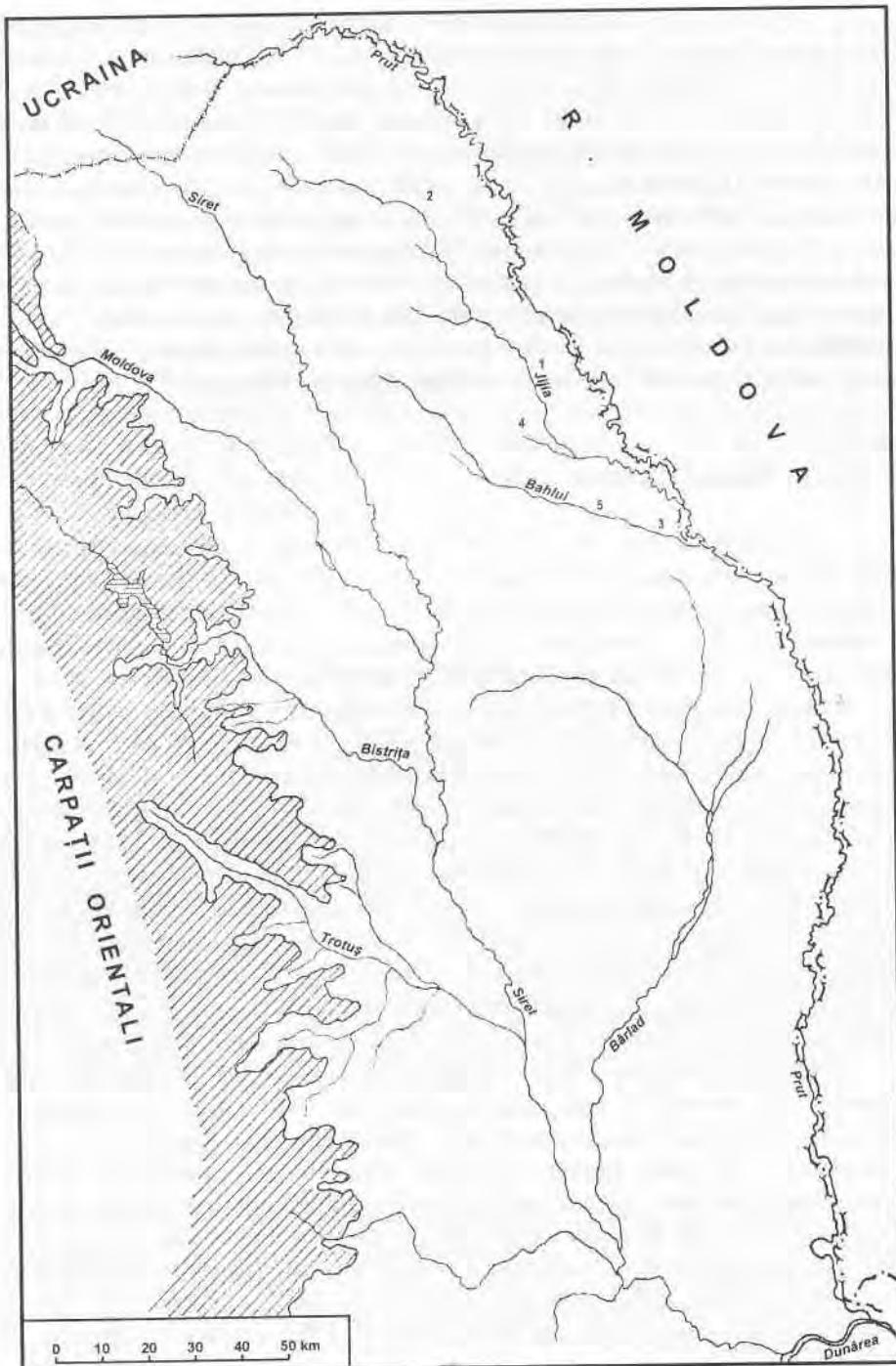
Pentru jumătatea de nord a Moldovei, cercetările asupra vestigilor culturii catacombelor sunt legate nemijlocit de investigațiile mormintelor cu ocru tip Jamnaia. Astfel, în tumulul cercetat la Holboca la începutul anilor '50 (*Zirra*, 1952, p. 94-111) din cele 16 morminte un număr de cinci au fost atribuite culturii catacombelor. Considerată multă vreme ca fiind unicul punct cu descoperiri de acest fel și localizat ca atare pe harta de răspândire a culturii menționate (*Dergačev*, 1994, fig. 4), situl de la Holboca a făcut foarte recent obiectul unui nou studiu (*Burtănescu*, 1996), care propune ca alături de M 9, 17, 34, 35 și 37 să fie trecute și mormintele 21-22, 23-25, 28-30, 33 și 36. Pe baza analizei amănunțite a altor descoperiri tumulare, Tânărul cercetător din Botoșani a considerat că și alte complexe, cum sunt M 13 de la Glăvănești (*Comşa*, 1987, p. 374, fig. 8/3), M 19 de la Iacobeni-IS (*Florescu A.C.*, 1967, p. 74), M 11 de la Valea Lupului (*Dinu*, 1959, p. 251) și M 2 de la Hănești, ar putea aparține culturii catacombelor (*Burtănescu*, 1996, p. 100-109).

### b. Răspândirea și catalogul descoperirilor

După cum este cunoscut din literatura de specialitate pe această temă, inclusiv din studiile datorate lui D. Telegin (1985, p. 407-415) și V. Dergačev (1994, p. 127-129), cultura catacombelor este răspândită pe aproape întreaga zonă de stepă și, parțial, de silvostepă de la Volga la Prut, descoperirile de la vest de acest ultim râu fiind rare. Deși nu este exclus ca viitoarele cercetări să aducă date suplimentare privind răspândirea mormintelor acestei culturi spre vest, avem convingerea că ultimele interpretări (*Burtănescu*, 1996, tabelul II) nu

schimbă esențial punctele de vedere exprimate în acest sens. Cele 14 morminte prezentate în cele ce urmează, a căror apartenență culturală a fost stabilită de mai multă vreme sau a fost propusă recent, nu pot fi analizate decât în legătură cu cele aproximativ 500 morminte semnalate între Prut și Nistru, teritoriu considerat că reprezintă periferia vestică a culturii catacombelor.

1. **Sat Glăvănești, com. Andrieșeni (IS).** S-a apreciat recent că mormântul din movila I/1949 ar aparține, prin inventarul său, culturii catacombelor, aducându-se ca argumente unele analogii de la est de Prut.  
Bibl.: *Comşa*, 1987, p. 374, fig. 8/3; *Burtănescu*, 1996a, p. 102, 106 și nota 8.
2. **Sat Hănești, com. Hănești (BT).** Se consideră că două vase din mormântul nr. 2 ale tumulului 1 ar aparține culturii catacombelor.  
Bibl.: *Burtănescu*, 1996a, p. 102.
3. **Sat Holboca, com. Holboca (IS).** Dintre cele 16 morminte descoperite în tumulul de pe teritoriul localității, încă de la începutul cercetărilor a fost remarcată o grupă de cinci complexe (M9, 17, 34, 35 și 37) care aparțin culturii catacombelor.  
Fl. Burtănescu a propus încadrarea altor cinci morminte (nr. 21-22, 23-25, 28-30, 33 și 36) în această cultură, lăsând să se înțeleagă că mormintele de la Holboca aparțin în marea lor majoritate populațiilor care au urmat după purtătorii culturii Jamnaia.  
Doar mormintele 9, 34 și 35 au avut inventar: vase și un sceptru de granodiorit.  
Bibl.: *Zirra*, 1960, p. 98-102; *Comşa*, 1985, p. 155-158; *Burtănescu*, 1996a, p. 100-109.
4. **Sat Iacobeni, com. Vlădeni (IS).** Mormântul nr. 19, descoperit în zona centrală a movilei de pe terasa superioară a Jijiei, la 2,90 m adâncime, avea păstrat scheletul întins pe spate, cu picioarele îndoite și mâinile pe lângă corp. A fost inclus inițial între descoperirile de caracter Subno-Hvalinsk (*Florescu A.C.*), iar mai apoi a fost atribuit culturii Cernavoda I (*Manzura*, 1994, p. 99). Fl. Burtănescu a apreciat că acesta face parte din seria descoperirilor ce aparțin culturii catacombelor. Noua încadrare a fost făcută pe baza inventarului - o oală borcan cu gât evidențiat și marginea ușor răsfrântă, care se aseamănă cu vasul găsit în M 9 de la Holboca.  
Bibl.: *Florescu A.C.*, 1967, p. 74; 1991, p. 158; *Burtănescu*, 1996a, p. 102.
5. **Sat Valea Lupului, com. Rediu (IS).** Mormântul nr. 11 din movila mare, care a aparținut unui copil, este atribuit de Fl. Burtănescu culturii catacombelor.  
Bibl.: *Dinu*, 1959, p. 251, fig. 7; *Burtănescu*, 1996a, p. 102.



Harta 5. 1-5 – morminte atribuite culturii catacombelor

Nu este lipsit de importanță faptul că alături de aceste morminte găsite în nord-estul Moldovei, mai pot fi semnalate M 2 de la Galați, mormintele nr. 17 și 307 de la Brăilița, M 1, 4 și 11 de la Lișcoteanca, M 6, 10 și 11 de la Baldovinești, M 1, 23, 27 și 28 de la Smeieni, M 20 și 21 din movila II de la Ploiești-Triaj, precum și descoperirea de la Sudiu, atribuite mai demult sau foarte recent (*Burtănescu*, 1996a, p. 102, tab. II) culturii catacombelor. Analizând descoperirile din România, care reprezintă aproximativ același procent (9-10%), ca și în Basarabia, din numărul complexelor tumulare din prima parte a epocii bronzului, cercetătorul citat își punea întrebarea, pe bună dreptate, dacă mormintele catacombă mai pot fi considerate ca mărturii a unor pătrunderi sporadice la vest de Prut și, nu cumva, se pune problema deplasării graniței estice a arealului catacombelor (*Burtănescu*, 1996a, p. 103).

### c. Tipuri de morminte

Complexele funerare existente la vest de Prut, în jumătatea de nord a Moldovei, se raportează la aria basarabeană a culturii catacombelor. După cum s-a arătat, în acea zonă trăsătura distinctivă constă în faptul că purtătorii culturii menționate nu ridicau tumuli noi, ci foloseau movilele ridicate anterior, fie de către comunități eneolitice, fie aparținând culturii Jamnaia (*Dergačev*, 1994, p. 124). Rareori s-au găsit complexe în care mormintele catacombă să dețină locul principal. În majoritatea cazurilor înmormântările se efectuau în cerc, în partea sudică a movilei și mai puțin în centrul acesteia. Pentru spațiul pruto-nistrean sunt specifice construcțiile ce constau dintr-un aşa-zis puț de intrare, care este foarte simplu, oval sau circular în plan și care străpunge mantaua movilei până la nivelul de călcare inițial. De obicei, sub acest nivel, în pământul viu, se săpe camera funerară în formă de catacombă cu boltă, orientată spre unul din pereții puțului. Între puț și catacombă există un dromos, care după înmormântare era astupat cu piatră, lemn sau lut (*Dergačev*, 1994, p. 128). Ca rit de înmormântare a fost folosită înhumarea, mormintele adăposteau unul, doi sau trei indivizi, a căror poziție era în special pe spate, cu picioarele întinse și mâinile pe lângă corp.

Deși există foarte puține descoperiri în zona de care ne ocupăm direct, inventarul din morminte este foarte sărac, iar informațiile referitoare la stratigrafia, tipologia gropilor și poziția scheletelor sunt sumare și uneori contradictorii, se poate afirma că există elemente care permit raportarea mormintelor prezентate în repertoriul de mai sus la descoperirile din Basarabia. Este vorba în special de datele ce privesc poziția și orientarea în plan a unora dintre morminte, pe baza cărora acestea au fost raportate (*Burtănescu*, 1996a, p. 87-91) la tipologia stabilită în deceniul trecut pentru mormintele culturii catacombelor din spațiul pruto-nistrean (*Jarovoi*, 1985, p. 38-49). Din cele 10

morminte de la Holboca, atribuite fie pe baza inventarului sau a poziției scheletelor culturii catacombelor (*Häusler*, 1976, p. 47; *Dergačev*, 1981, p. 43; *Buriănescu*, 1996, p. 98-103), mormintele nr. 9, 17, 34, 35 și 37, toate individuale, au scheletele în poziție chircită pe o parte sau pe spate, cu picioarele chircite moderat, cu una din mâini întinsă și cealaltă îndoită, așezată cu palma pe sau în apropierea antebrațului celeilalte mâini. Mormintele nr. 28-30, 33 și 36, din care primul este triplu, a avut scheletele în poziția întinsă, în mormintele nr. 21-22 și 23-25, în care au fost înhumatai doi și respectiv trei indivizi, aveau scheletele în poziție chircită pe spate, picioarele fiind îndoite din genunchi. S-a considerat că mormintele triple, de adulți sau copii, cu diferite moduri de amplasare a defuncților, sunt analoage descoperirilor întâlnite în aria culturii catacombelor dintre Prut și Nistru, numărul mai mare de morminte de acest gen fiind pus pe seama creșterii gradului de diferențiere socială față de cultura anterioară. În același timp, prin elementele lor specifice, cele trei grupe de la Holboca au putut fi interpretate ca mici necropole familiale, diferențele de avere sau statut social fiind sugerate de inventarul găsit (*Buriănescu*, 1996a, p. 100).

#### d. Inventar

De obicei, pe podeaua camerei unui mormânt catacombă se aşternea o rogojină de papură sau din alte resturi vegetale, uneori chiar piei, pe care era așezat trupul celui decedat. Acoperite cu rogojini și presărate cu ocru îndeosebi pe cap, mâini și picioare, corpurile defuncților erau însoțite, în aproape jumătate din cazuri, de inventar. În primul rând se remarcă ceramica, atât prin proporție, cât și pentru faptul că aceasta ajută, pe lângă alte elemente, la încadrarea culturală și cronologică a mormintelor. Asemeni descoperirilor din întreaga arie a culturii catacombelor, ceramica de la Holboca, Glăvănești, Iacobeni-IS și Valea Lupului nu face excepție de la regulă, atât prin forme, cât și tehnologie. Lucrate din pastă grosieră care conține cioburi pisate, vasele din mormintele culturii catacombelor din România nu sunt variate din punct de vedere al tipologiei și decorului. Se remarcă câteva oale-borcan joase și cești. Cu excepția unei măciuci-sceptru din granodiorit, găsit în M 9 de la Holboca, celelalte obiecte sunt nesemnificative.

#### e. Datarea

Din punct de vedere al cronologiei relative s-a stabilit, pe baze stratigrafice, că pentru Basarabia mormintele culturii catacombelor preced descoperirile de tip Bugeac ale culturii Jamnaia, deși se cunosc așa-zise cazuri de inversare stratigrafică, în care în unele complexe ale culturii catacombelor au fost găsite vase tip Jamnaia. Judecând aceste situații, V. Dergačev consideră că

mormintele culturii catacombelor sunt sincrone cu cele dintâi morminte Jamnaia de tip Bugeac și propune ca datare sec. XIX-XVIII, eventual sec. XVII î.H.

Datele C<sup>14</sup> obținute de cercetătorii ucraineni (*Kadrow și colab.*, 1994) converg spre datarea acestei culturi între 2750-2150 / 2000 B.C. sau 2200-1800 / 1700 b.c.

Pentru descoperirile din România nu există analize de C<sup>14</sup>.

Coexistând cu ultimele comunități de tip Jamnaia, de la care s-au păstrat un număr important de complexe funerare și în jumătatea de nord a Moldovei, purtătorii culturii catacombelor au sfârșit prin a fi antrenați în procesul de formare a culturilor ulterioare.

### 3. ALTE DESCOPERIRI

De-a lungul anilor, cercetările sistematice, perieghezele, semnalările unor colecționari și colegi au dus la înregistrarea unor informații, materiale și complexe arheologice care sunt deosebit de importante din punct de vedere științific, dar despre a căror încadrare cronologică sau atribuire culturală nu există, deocamdată, date convingătoare. Grupăm, mai jos, câteva din aceste descoperiri, dateate *grossos modo* în perioada timpurie a epocii bronzului, convinși că în viitor vor fi aduse precizările necesare.

#### a. Așezări

Comunitățile prezente pe teritoriul jumătății de nord a Moldovei în timpul bronzului timpuriu sunt atestate, în afară de descoperirile atribuite culturilor Jamnaia și catacombelor, de un număr relativ important de așezări care se situează în zona central-vestică a arealului cercetat. Asupra acestora s-au făcut, de-a lungul anilor, diverse observații și interpretări (*Florescu M.*, 1964a, p. 105-125; *Roman*, 1969, p. 17-22; idem, 1982a, p. 39-49; §.a.) și cu toate că sunt multe necunoscute, există opinia unanimă că așezările respective aparțin bronzului timpuriu, fiind dateate într-un interval cronologic corespunzător culturilor Foltești II, Glina III-Schneckenberg A.

Pe lângă siturile de la Izvoare (*Vulpe R.*, 1957, p. 266-272), Dolheștii Mari (*Dinu*, 1959, p. 213-214), Uricani (*Dinu*, 1959, p. 252-254) sau Tîrpești (*Marinescu-Bîlcu*, 1981, p. 89-100), care fac dovada unor așezări ce includ pe lângă ceramica Horodiștea-Erbiceni și materiale aparținând bronzului timpuriu, există alte câteva descopeririri, cum ar fi cele de la Hangu (*Nicolaeșcu-Plopșor C.*

și colab., 1959, p. 66; Florescu M., 1964a, p. 114) sau Mogoșești-Siret (*Chirica, Tanasachi*, I, p. 250), care nu au fost atribuite unei culturi anume.

Săpăturile efectuate în aceste așezări au reliefat existența unor rămășițe ale complexelor de locuire de altădată, vetre, unelte de piatră și importante cantități de ceramică, asupra cărora nu s-a făcut până în momentul de față un studiu amănunțit.

### b. Morminte

Condițiile de descoperire, lipsa unor materiale concludente și prezența unor elemente de ritual diferite de culturile atestate în arealul studiat ne obligă să privim cu rezervă unele complexe funerare. Este vorba în primul rând de mormintele de la Gîrceni, considerate inițial că se încadrează în categoria mormintelor cu ocru, iar apoi că aparțin culturii amforelor sféric, precum și un mormânt de înhumăție de la Suceava.

Primele descoperiri de la Gîrceni, punctul *Capul Plopilor* au avut loc în 1956, când s-au găsit șase morminte în cutie de piatră, care au fost distruse în întregime. Un an mai târziu, în aceeași zonă s-a efectuat un sondaj (fig. 87), constatăndu-se:

- existența unor depuneri din epoca bronzului (Monteoru) și eneolicic (Cucuteni), de aprox. 0,15 m;
- dispunerea unuia dintre mormintele descoperite în 1956;
- prezența a două grupe (a și b) de lespezi de gresie în apropierea cutiei de piatră nr. II;
- existența unui al treilea grup de lespezi de piatră (c) în capătul opus al secțiunii II și a trei morminte de înhumăție (fig. 88/9-11).

Grupul c, de formă aproximativ rectangulară și alcătuit din două rânduri de pietre, era situat la un nivel corespunzător depunerii cucuteniene.

În primul mormânt de înhumăție scheletul s-a găsit într-o groapă simplă, chircit pe stânga, cu palmele pe genunchi și orientarea ENE-VSV. Singura piesă de inventar constă dintr-o aplică de os (fig. 88/2).

Al doilea mormânt s-a găsit la cca. 1,50 m depărtare de precedentul și conținea un schelet chircit pe dreapta, orientat cu picioarele la N și capul spre S. Lângă umăr avea un topor de piatră (fig. 88/1).

Al treilea mormânt de înhumăție s-a găsit la N de M 2 și conținea scheletul chircit spre stânga, cu capul orientat ENE. Sub schelet s-au găsit cinci vârfuri de săgeți de silex cu baza concavă (fig. 88/3-7).

Dat fiind contextul și lipsa materialului din cutia de piatră, nu s-au putut face legături între cele două complexe funerare, care sunt ulterioare fazei Cucuteni B (Florescu A.C., Florescu M., 1959, p. 221-227). Recent, pe baza

tipologiei unora dintre piesele de inventar s-a apreciat că aceste descoperiri ar putea fi atribuite culturii „mnogovalikovaia” (Sava, 1992).

Pe *Dealul Zamca* de pe teritoriul municipiului Suceava s-a descoperit, cu prilejul unor lucrări edilitare, un mormânt de înhumărie care conținea un schelet chircit pe partea dreaptă, orientat pe direcția NNV-SSE. Ca inventar avea un topor de granodiorit, cu gaură de fixare (fig. 83/5) care a fost încadrat inițial într-un interval larg: perioada de tranziție, eventual până la sfârșitul bronzului timpuriu (Mareș, 1996, p. 323-325 și fig. I-II).

### c. Obiecte de piatră

În mod sigur, multe dintre topoarele de piatră găsite întâmplător, în special din categoria celor cu gaură de fixare a cozii, datează din perioada timpurie a epocii bronzului. Având însă în vedere că respectivele obiecte sunt specifice unui interval de timp cu mult mai îndelungat, iar condițiile de descoperire sunt necunoscute, ne vom referi doar la câteva sceptre de piatră, care pot fi incluse în două categorii și asupra căror există unele indicii de datare.

Prima categorie ar fi alcătuită din sceptrele sferoidale. O asemenea piesă s-a găsit la Ghigoiești, com. Ștefan cel Mare (NT), într-un punct neprecizat de unde provine o măciucă sferică din granodiorit cu nuanțe negre-cenușii, prevăzută cu gaură tronconică de fixare a cozii (fig. 83/1). Lucrată cu multă pricepere dintr-o rocă dură care nu se găsește în zonă, această piesă este de fapt un sceptru care are analogii perfecte cu piesele de la Holboca – M 9 (fig. 83/2), Brăilița – M 274 (Hartuche, Anastasiu, 1976, p. 153, nr. 308), Tăutești (Zaharia, Petrescu-Dimboviță, Zaharia, p. 221, pl. CXIII/19 și CXC/12) și Tîrpești (Marinescu-Bîlcu, 1981, p. 104, fig. 215/13) și în alte descoperiri din estul României, aşa cum este sceptrul din colecția muzeală de la Moldoveni-Neamț.

Tinând cont că mormântul de la Holboca în care a fost găsit sceptrul sferoidal este atribuit culturii catacombelor, iar alte piese de același fel (Klochko, Pustovalov, 1994, p. 196-215) au circulat în aria culturii catacombelor, nu este exclus ca sceptrele din spațiul cercetat să fi aparținut unor comunități de același tip, deși astfel de obiecte sunt răspândite pe un spațiu și un interval cronologic mult mai largi (Leahu, 1966, p. 78, fig. 11; Georgiev și colab., 1979, p. 156, fig. 97; Telegin, 1985, p. 412, fig. 110).

Cea de-a două categorie ar putea fi reprezentată de sceptrele cruciforme. Astfel o asemenea piesă există în colecția Muzeului Bucovinei, unde se păstrează o măciucă-sceptru cruciformă, confectionată din granodiorit cu nuanțe negre și maronii, care prezintă patru aşa-zise butoane (fig. 83/4). Cu gaură tronconică de fixare a cozii și foarte bine lustruită, această piesă are analogii cu piesele din necropola eneolică de la Mariupol (Häusler, 1978, fig.

1/6; *Klochko*, 1994, fig. 2/1-3), cu sceptrul ce provine din cimitirul de la Decea Mureșului (*Kovacs*, 1932) și care se află la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, dar și cu unele descoperiri atribuite culturilor Jamnaia și catacombelor (*Klochko, Pustovalov*, 1994, p. 199). Si în acest caz este vorba de o datare foarte largă.

#### d. Piese de metal

Deși nu există date sigure referitoare la condițiile de descoperire și numărul lor, obiectele de metal prezintă o importanță aparte pentru cunoașterea culturii materiale a comunităților care au existat la est de Carpați. În cazul de față sunt de amintit câteva topoare, despre care se cunoaște că sunt tipice bronzului timpuriu, dar nu se știe, cu precizie, căror culturi aparțin. Este vorba de un topor-pană, care are analogii în variantele Partoș și Șincai stabilite de Al. Vulpe (1975, p. 66, nr. 339, 342, 345 și 352), precum și de două topoare tip Baniabic (*Vulpe Al.*, 1970, p. 26-28), singurele semnalate până la această dată în zona studiată.

Toporul plat de bronz găsit la Tîrpești (*Dumitroaia*, 1985p. 469-470, fig. 3a și 7/9) în zona *Rîpii lui Bodai* (fig. 91/4), face parte din categoria pieselor de formă trapezoidală, alungită, cu marginile laterale ușor ridicate și profilul lenticular, de tradiție eneolică, așa cum sunt descoperirile de la Valea Șoșii (*Popovici, Bujor*, 1984, p. 15), Hlăpești (*Monah*, 1986, p. 34) sau Horodiștea (*Dumitrescu H.*, 1945, p. 127, fig. 21). În spațiul extracarpatic, o piesă asemănătoare, datată tot în bronzul timpuriu, s-a găsit în Dobrogea (*Irimia*, 1977, p. 297-300).

Referitor la topoarele tip Baniabic, precizăm că prima piesă de acest fel a fost semnalată acum două decenii (*Ignat*, 1981, p. 133, nota 4) și ea provine de pe teritoriul satului Rotunda (SV). Găsit întâmplător, în context arheologic neprecizat, acest topor a fost lucrat prin turnare. Prezintă asperități pe suprafețele exterioare, gaura de fixare a cozii este tronconică, muchia aproximativ rotundă și tăișul puțin lovit (fig. 91/1). Are analogii apropiate cu piesele de la Rădeni (*Dumitroaia*, 1985, p. 465, fig. 4a, 7/2), Mahmudia și Izvoarele (*Irimia*, 1999), dacă este să ne referim numai la spațiul extra-carpatic.

Toporul Baniabic găsit la Rădeni (NT), în punctul *Corlăți* (fig. 91/2), a fost lucrat tot prin turnare. Gaura de fixare este rotundă în secțiune, tăișul lătit și ușor curbat spre direcția cozii, iar secțiunea lamei este aproximativ dreaptă.

Până la publicarea monografiei prof. Al. Vulpe (1970), astfel de topoare fuseseră găsite numai pe teritoriul Transilvaniei (Vîlcele, Toplița, Cheile Turului, Cubleșul Someșan, Sebeș și.a.).

Recent, ocupându-se de descoperirea de la Izvoarele, M. Irimia (1999) reducea în discuție unele opinii mai vechi sau mai noi, potrivit cărora topoarele Baniabic, ca și alte tipuri apropiate, cum este Corbasca de pe teritoriul Moldovei, de exemplu, formează cel mai timpuriu orizont al topoarelor cu gaură transversală, care ar putea apartine unei perioade cronologice corespunzătoare culturilor Glina, Schneckenberg, Karanovo VII sau chiar Coțofeni.

## V. BRONZUL MIJLOCIU

### DESCOPERIRI TIP KOMAROV – COSTIȘA

Pentru cunoașterea comunităților din Moldova centrală și de nord pe parcursul perioadei mijlocii a epocii bronzului, un important rol îl au materialele arheologice, așezările și mormintele atribuite culturii Costișa, care de-a lungul timpului au fost denumite în mod diferit.

Întrucât această cultură a fost considerată încă de la descoperirea sa drept variantă locală a culturii Komarov, aşa după cum a fost catalogată și cultura Bialy-Potok, se cuvine sublinierea câtorva caracteristici ale complexului cultural Komarov-Bialy-Potok-Costișa, format din monumente oarecum asemănătoare de pe teritoriul Poloniei de sud-est, Ucrainei de vest, României de est și din nordul Basarabiei.

Complexele arheologice tip Komarov și Bialy-Potok sunt cunoscute încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, când au fost cercetate mai multe morminte în cutii de piatră sau în tumuli și așezări, cu precădere în regiunea Ivan-Frankovsk, pe baza cărora au fost definite culturile menționate (Kostrzewski, 1928; Kozłowski, 1928; Sulimirski, 1936; idem, 1968).

I. Svešnikov a stabilit, pe baze tipologice concrete că așa-zisa cultură Komarov s-a format în Ucraina de vest (Podolia, Volhynia și zona subcarpatică) pe baza variantelor regionale ale culturii ceramicii șnurate (Swiesznikow, 1967; Svešnikov, 1976; idem, 1990), demonstrația făcută având la bază analogiile existente între formele de vase și sistemele de ornamentare. Același cercetător a împărțit cultura Komarov în trei faze: a) – *faza timpurie*, care este reprezentată prin forme ceramice și decor asemănătoare ceramicii șnurate, este plasată la sfârșitul bronzului timpuriu și începutul bronzului mijlociu; b) – *faza mijlocie*, care este reprezentată în special prin vase în formă de lalea, cupe, vase borcan, *kantharoi*, cești cu triunghiuri hașurate, inclusiv de o serie de vase cu influențe Wietenberg și Monteoro; c) – *faza târzie*, care se caracterizează prin apariția vaselor borcan cu brâu sub buză, este sincronă cu cultura Nouă.

Pe baza contribuțiilor aduse și de alți cercetători (Smirnova, 1976; Krušel'nickaja, 1976; idem, 1985; Dergačev, Savva, 1985; Šava, 1994; §.a.) au fost aduse unele clarificări și detalii la cunoașterea acestei culturi, la care trebuie să raportăm complexele din estul României.

Atât descoperirile Komarov, cât și cele de la Trzchiniec, cu care

alcătuiesc un complex cultural unitar (*Krušel'nickaja*, 1985; *Sava*, 1994; *Svešnikov*, 1967; idem, 1999), se caracterizează prin elemente comune la nivelul diverselor categorii de materiale găsite în aşezări și morminte, cât și în ceea ce privește tipologia locuințelor.

Cu toate că există și unele opinii contrare, potrivit cărora culturile Trzčiniec și Komarov sunt diferite sau pot fi împărțite în mai multe grupe sau varianțe locale (*Rybalova*, 1953; *Berezanskaja*, 1982), este evident că în intervalul de timp menționat, în zona apropiată părții de nord est a țării noastre, a existat o comunitate cultural-istorică unitară, din care au făcut parte și purtătorii culturii Costișa.

Înănd cont de opinile exprimate în legătură cu originea, evoluția și raportul cultural-cronologic dintre descoperirile Komarov, Bialy-Potok și Costișa, de tipologia materialelor găsite în teritoriul studiat, stadiul actual al cercetărilor sistematice și al publicării săpăturilor anterioare, considerăm că folosirea denumirii de Komarov-Costișa pentru descoperirile de pe teritoriul Moldovei este potrivită.

### a. Istoricul descoperirilor

Meritul evidențierii și punerii în valoare a descoperirilor de factură Costișa revine, în principal, prof. Al. Vulpe, care a întreprins cercetări în anii 1959-1960 în stațiunea eponimă (*Vulpe Al.*, 1961, p. 105-122; *Vulpe Al., Zamoșteanu M.*, 1962, p. 309-333), pe baza cărora a fost posibilă introducerea în literatura arheologică românească a termenului de cultura Costișa.

Până în acel moment, pe teritoriul Moldovei de nord fuseseră descoperite întâmplător, pe cale perieghetică sau prin săpături sistematice diverse materiale de același gen, la: Horodnicul de Jos (*Olănescu*, 1886, p. 73; *Szombathy*, 1894, p. 18-19), Băiceni-Cucuteni (*Schmidt*, 1932, pl. 22/3), Costișa (*Matasă*, 1940, p. 29, fig. 50), Piatra Șoimului-Calu (*Vulpe R.*, 1945, p. 41), Bodești-*Frumușica* (*Matasă*, 1946, p. 7, fig. 24), Trușești (*Petrescu-Dîmbovița*, 1953, p. 35), Corlăteni (*Nestor și colab.*, 1955, p. 90-91) și a., însă datorită stadiului cercetărilor din acel timp nu au fost încadraté corespunzător.

În anii 1960 și 1964 au fost întreprinse sondaje la Văleni-Botești (*Vulpe Al.*, 1961, nota 50) și Luminiș (Iapa)-*Deleni* (*Popescu A.*, 2000), rămase inedite până la această dată, iar în anul 1968 a fost efectuată o săpătură de mică amploare în aşezarea de la Borlești-*Dealul Runcu* (*Florescu M.*, 1970, p. 51-81).

Deși discuțiile purtate pe baza principalelor descoperiri (Costișa și Borlești) reușeau să atragă atenția asupra fenomenelor culturale care s-au petrecut la nivelul bronzului mijlociu pe teritoriul Moldovei și chiar să impună conceptul de cultură Costișa, în condițiile nepublicării integrale a rezultatelor

investigațiilor sistematice și a cunoașterii unui număr redus de situri, existau prea puține informații despre această cultură.

Cu timpul, numărul descoperirilor a crescut, semnalările cuprinse în repertoriile din 1970 (*Zaharia, Petrescu-Dimbovița, Zaharia*), 1984-1985 (*Chirica, Tanasachi, I-II*) și 1991 (*Florescu A.C., 1991*), unele descoperiri întâmplătoare și săpături sistematice largind sfera de cunoaștere. Semnificative au fost cercetările de după 1980 de la Poduri (*Monah și colab., 1980; idem, 1981; Dumitroaia, Monah, 1996*), Hîrtop (*Ursulescu, Popovici, 1987*), Prăjeni (*Ursulescu, Șadurschi, Botezatu, 1986*) și mai ales Lunca (*Dumitroaia, 1994 a*), care au îmbogățit baza documentară, astfel încât la ora actuală descoperirile de factură Costișa-Komarov pot fi analizate în profunzime.

Tinând cont de colaborarea începută în anul 1999 între Muzeul de Istorie Piatra-Neamț și Muzeul Carpaților Răsăriteni din Sfântu-Gheorghe, care intenționează să promoveze cercetări sistematice amănunțite în unele situri Costișa-Ciomortan care se găsesc de o parte și de alta a Carpaților Orientali (*Cavruc, Dumitroaia, 2000*), de investigațiile de la Siliștea (săpături N. Bolohan, E.R. Munteanu, Gh. Dumitroaia) și de preconizatele săpături de la Costișa, se poate spune că la ora actuală există sănsele înfăptuirii unuia dintre dezideratele mai vechi ale cercetării arheologice în acest domeniu.

### b. Aria și repertoriul descoperirilor

În momentul de față sunt semnalate un număr important de așezări, necropole sau puncte cu materiale Komarov-Costișa (harta nr. 6).

Așezări mai importante, cu stratigrafie verticală sau orizontală (nr. 8 b, 11, 15, 31, 32, 34, 38, 41, 49), care dovedesc locuire de durată, inclusiv un punct de obținere a sării din apă izvoarelor sărate, se găsesc mai ales în zona subcarpatică (în jud. Neamț și Bacău), două puncte fiind situate la limita dintre Subcarpați și Podișul Moldovei. Alături de acestea, care oferă materialul cel mai relevant pentru reliefarea trăsăturilor culturii, au fost cartate un număr de 20 localități (2, 3, 6, 7, 8a, 10, 12, 18, 19, 21-23, 26, 27, 36, 37, 40, 42, 44, 50), în care s-au găsit puține fragmente ceramice de certă factură Komarov-Costișa-Bialy Potok. Aproape în majoritate, punctele respective se găsesc la vest de Siret (14 în jud. Neamț și trei în jud. Suceava), în partea estică numărul acestora fiind foarte redus: câte unul în jud. Botoșani, Iași și Vaslui.

În privința complexelor funerare, acestea se găsesc aproape în totalitate în nordul Moldovei: trei în jud. Suceava (25, 29, 43) și trei în jud. Botoșani (16, 39, 43), pe când cel de-al șaptelea (38) este documentat la limita de sud a teritoriului studiat și al arealului culturii Costișa.

Fără a fi confundate cu descoperirile enumerate mai sus, considerăm

că și așezările Noua în care s-au găsit fragmente ceramice de tradiție Komarov-Costișa (1, 4, 5a, 5b, 9, 13, 14, 17, 20, 24, 28, 30, 33, 35, 45-48, 52) prezintă importanță. Cartarea obiectivelor ne relevă existența unor situri Noua cu tradiții ceramice mai vechi îndeosebi în partea estică: 13 în județul Iași și patru în jud. Botoșani, un sit se află în sudul zonei cercetate (4), în timp ce în zona subcarpatică, unde sunt cunoscute cele mai clare descoperiri tip Costișa, nu există decât două așezări Noua (45, 50), cu ceramică de tradiție Komarov-Costișa. Evident, aceasta relevă o situație inversă celei existente pentru așezările aşa-zise „clasice” ale bronzului mijlociu, din jumătatea de nord a Moldovei.

Prezentăm în continuare toate informațiile în legătură cu descoperirile de acest tip, în care folosim încadrările și denumirile culturilor date de autori.

1. **Sat Aroneanu, com. Aroneanu (IS).** În ilustrația vol. I al RAJl este redat un fragment ceramic de tradiție Costișa. Nu este exclus ca acesta să provină din satul Dorobanț (vezi pct. 20).  
Bibl.: Chirica, *Tanasiachi*, I, p. 269.
2. **Sat Baia, com. Baia (SV).** Materiale ceramice atribuite culturii Costișa au fost găsite cu prilejul unei periegheze, pe teritoriul satului.  
Bibl.: Teodor D. Gh., *Ioniță*, 1967, p. 323.
3. **Sat Bălănești, com. Bîrgăuani (NT).** Fragmente ceramice Costișa s-au descoperit în vatra satului.  
Bibl.: Al. Vulpe, 1961, p. 116 și nota 56; Cucos, 1992, p. 11.
4. **Sat Bărboasa, com. Oncești (BC).** În așezarea Noua I s-au găsit fragmente ceramice de factură Komarov.  
Bibl.: Florescu A.C., 1991, fig. 56/8, 10 și 6.
5. **Sat Belcești, com. Belcești (IS).** În punctele *Dealul Scărciilor* (a) și *Coșere* (b) s-a găsit ceramică de tradiție Costișa, în așezări Noua.  
Bibl.: Chirica, *Tanasiachi*, I, p. 52 și 53.
6. **Sat Bîrgăuani, com. Bîrgăuani (NT).** În punctele *Coșărari* și *Dealul Osoi* s-au găsit fragmente ceramice Costișa.  
Bibl.: Cucos, 1992, p. 10.
7. **Sat Bodești de Jos, com. Bodești (NT).** În cuprinsul stațiunii *Frumușica*, cercetată de C. Matasă în anii 1938-1942, s-au găsit și câteva fragmente ceramice Costișa.  
Bibl.: Matasă, 1946, p. 7, fig. 24.
8. **Sat Borlești, com. Borlești (NT).**
  - a) Pe *Dealul Cucului* s-au găsit fragmente ceramice Costișa.  
Bibl.: Cucos, 1992, p. 14.
  - b) Pe *Dealul Runcu*, unde au fost descoperite mai multe topoare de cupru și bronz, încadrate de Al. Vulpe în varianta Borlești, sunt menționate câteva puncte cu materiale din epoca bronzului, din care cel puțin unul aparține unei faze timpurii a culturii Costișa.

Sondajul efectuat în anul 1968 a prilejuit înregistrarea unor date importante privind stratigrafia, sistemul de construcții, inventarul și specificul ceramicii uneia dintre puținele situri cercetate până în prezent în afara de așezarea eponimă.

A fost evidențiată o locuință de formă rectangulară, cu peretei susținuți de pietre de râu și cu acoperișul din nuiele sprijinit pe pari înfipti în pământ, care avea în interior o vatră rectangulară făcută din bolovani, iar în exterior o vatră ovală ce conținea în lipitura sa fragmente ceramice și unelte de piatră. Pe baza analizei detaliate a ceramicii (fig. 111/1-7), care a fost comparată cu descoperirile de la Costișa și din Podolia, autoarea cercetărilor consideră că așezarea de la Borlești reprezintă fază inițială a cristalizării culturii Costișa.

Bibl.: Zamoșteamu M., 1964, p. 453-460; Florescu M., 1970, p. 51-81; Vulpe Al., 1970, I, p. 46, nr. 185-189.

9. ***Sat Borosoaia, com. Plugari (IS).*** În punctul ***La Tocană*** s-a găsit un vas de tradiție Costișa, care aparține însă culturii Nouă.  
Bibl.: Chirica, Tamásachi, II, p. 306.
10. ***Sat Borșeni, com. Războieni (NT).*** Săpăturile efectuate în stațiunea din ***Bulgărie***, cu niveluri consistente din secolele II-VIII d.H., au prilejuit găsirea unor fragmente ceramice care după pastă și decor (fig. 113/6) sunt tipice culturii Costișa.  
Cercetări: Gh. Dumitroaia și El. Ciubotaru, 1992.
11. ***Sat Botoșana, com. Botoșana (SV).*** Săpăturile sistematice efectuate în scopul investigării așezărilor din perioadele dacică și prefeudală au prilejuit recuperarea unor materiale care, potrivit cercetătoarei S. Teodor, ar apartine etapei de formare a grupului Bialy-Potok-Komarov. Preponderente au fost fragmentele ceramice, atât din pastă brun-cărămizie cu degresant având bobul mare cât și ceramica brun-cenușie sau brun-cărămizie cu nisip, reprezentând mai multe forme. Unele dintre acestea, ca și decorul, sunt tipice Komarov. S-au mai găsit și un vârf de săgeată de silex cu bază concavă și două linguri fragmentare.  
Bibl.: Teodor S., 1979, p. 45-46 și fig. 1.
12. ***Sat Căciulești, com. Girov (NT).*** Pe ***Dealul Murgenilor*** au fost culese materiale ceramice Costișa.  
Bibl.: Cucoș, 1992, p. 30.
13. ***Sat Cogeașca, com. Lețcani (IS).*** În așezarea Nouă de ***La Moară*** s-a găsit ceramică de tradiție Costișa.  
Bibl.: Chirica, Tamásachi, I, p. 220.
14. ***Sat Corlăteni, com. Corlăteni (BT).*** Săpăturile efectuate în punctul ***Pe Tarină*** au pus în evidență două niveluri de locuire Nouă, din care nivelul inferior are evidente motive decorative de tradiție Komarov. (fig. 111/8-10, 13).

Bibl.: *Nestor și colab.*, 1955, p. 90-91 și fig. 5; *Vulpe Al.*, 1961, p. 116, fig. 7/9-12; *Florescu A.C.*, 1991, p. 52, fig. 23 / 2-3, 7, 5-6.

15. **Sat Costișa, com. Costișa (NT).** În punctul *Cetățuia*, de pe terasa înaltă din stânga râului Bistrița, se află aşezarea eponimă a culturii Costișa. Rezultatele cercetărilor efectuate aici sub conducerea prof. Alexandru Vulpe în anii 1959-1960, deși sunt publicate parțial, sunt de referință pentru cunoașterea bronzului mijlociu din Moldova.

Apărata de râpi naturale și de două sănțuri artificiale (fig. 107), stațiunea cuprinde, pe lângă materiale mai vechi (Precucuteni, Cucuteni) sau mai noi (sec. XVIII), două niveluri de epoca bronzului: unul Costișa, sincron cu fazele Monteou I C 3-I C 2 și altul Monteou I C3-I a.

Depunerea Costișa este reprezentată prin resturi de locuințe, vetre, ceramică, unelte de piatră, lut și os, obiecte de metal și.a. Chirpicul interceptat, destul de numeros, dovedește existența unei locuințe construită din lemn (pari și nuiele) și lut, care era probabil de formă rectangulară. Vetrele, care au avut lipitura direct pe pământ și crusta subțire și sfărâmicioasă, cunosc unele refaceri (fig. 108).

Având trăsături tipologice distincte, ceramica descoperită la Costișa, caracterizată în primul rând prin decor realizat din triunghiuri hașurate incizate, combinate adesea cu siruri de puncte, este relativ diversă. Din punct de vedere al calității pastei, se remarcă două categorii de ceramică: fină și uzuală, iar ca forme: cești, amfore, castroane și.a. (fig. 109, 110). Remarcabil este faptul că un mare număr de vase fac parte categoriai ceramicăi uzuale cu decor striat.

După cum s-a demonstrat, locuirea Costișa a avut de suferit din partea purtătorilor culturii Monteou, care au distrus prin incendiere vechile construcții, cea de-a doua cultură făcându-și simțită prezența prin pavimente de bolovani, vetre, material ceramic divers, unelte de piatră și bronz, din care se remarcă un topor de piatră fragmentar etc.

Materialele descoperite la Costișa, în cea mai mare parte inedite, se păstrează la MIPN.

Bibl.: Matasă, 1940, p. 29, fig. 50; *Vulpe Al.*, 1961, p. 105-122; idem, 1970, p. 65; *Vulpe Al., Zamosteanu M.*, 1962, p. 309-314; *Florescu M.*, 1970, *passim*; *Popescu A.*, 2000, p. 203-208.

16. **Sat Cotîrgaci, com. Roma (BT).** Din cele 11 morminte, aflate în cei 9 tumuli, în care s-au găsit schelete în poziție chircită, un număr de două morminte (fig. 104/1-2) au fost atribuite epocii bronzului mijlociu, respectiv culturii Costișa.

Bibl.: *Moscalu*, 1989, p. 117-131 și fig. 8/1 și 4.

17. **Sat Cucorăni, com. Mihai Eminescu (BT)** Cercetătoarea M. Florescu menționează existența unor fragmente ceramice Costișa, care provin se pare dintr-o aşezare Nouă.

Bibl.: *Florescu M.*, 1970, p. 67.

18. **Sat Cucuteni (a se citi corect, Băiceni!), com. Cucuteni (IS).** Între materialele ceramice Cucuteni C prezентate în monografia Cucuteni, se găsesc și două fragmente Costișa (fig. 112/1-2). Remarcabil este faptul că în așezarea de pe *Cetățuia* a fost descoperit un topor de bronz, încadrat de Al. Vulpe în tipul Pădureni, atribuit bronzului mijlociu.  
Bibl.: Schmidt, 1932, pl. 22/3; *Vulpe AL*, 1970, p. 46, nr. 179.
19. **Sat Dănești, com. Dănești (VS).** Sondajul efectuat pe teritoriul satului a prilejuit descoperirea unor fragmente ceramice din pastă bună de culoare neagră-cenușie sau cafenie la exterior, provenind de la vase decorate cu șiruri orizontale de impresiuni oval ascuțite, benzi de dungi verticale și triunghiuri hașurate, incizate și încrustate cu alb (fig. 114/3-4), precum și un ac de bronz cu capul răsucit care ar putea aparține culturii Costișa.  
Bibl.: Petrescu-Dîmbovița, Zaharia Em., 1962, p. 51, fig. 4 /1-2.
20. **Sat Dorobanț, com. Aroneanu (IS).** În punctul *Lutărie* s-au găsit resturi de locuire Noua, cu elemente de tradiție Bialy Potok-Costișa.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia, pl. XLIII/11; Florescu A.C., 1991, p. 61 și fig. 40/ 1 și 3.
21. **Sat Dulcești, com. Dulcești (NT).** Săpăturile de salvare efectuate în perimetrul *grădinii de zarzavat* a fostului CAP din localitate, pe malul stâng al pârâului Valea Neagră, au prilejuit descoperirea unor fragmente ceramice aparținând culturii Costișa.  
Cercetări. Șt. Scorțanu, M. Alexianu și Gh. Dumitroaia, (1986-1988).  
Bibl.: Scorțanu, 1989, p. 48.
22. **Sat Fetești, com. Adâncata (SV).** Pe *Dealul Schitu* s-au găsit fragmente ceramice care, după decor, pot fi atribuite complexului Costișa-Komarov. Periegheză V.P. Batariuc; informații C.-E. Ursu.
23. **Sat Ghelăiești, com. Bîrgăuani (NT).** În perimetrul stațiunii cucuteniene de pe *Nedea*, s-a găsit ceramică Costișa (fig. 112/5-6).  
Bibl.: Cucos, 1992, p. 11.
24. **Sat Hîrtoape, com. Vinători (IS).** În punctul *Rîpi* s-au găsit două vase, din care unul de tradiție Costișa. După cum reiese din desen și din explicația figurii, acesta pare a fi Noua, mai degrabă.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 450.
25. **Sat Hîrtop, com. Preutești (SV).** În punctul *Sub Plopi* a fost identificat un mormânt în cutie de piatră, care a fost cercetat printr-un sondaj de salvare. Construit din lespezi de proveniență locală, care au suferit mici deplasări din cauza presiunii pământului, mormântul investigat se află pe direcția nord-sud, având lungimea de cca. 1,40 m. Conținutul său constă în resturi de oase incinerate și fragmente ceramice, care erau depuse mai ales spre centru și în jumătatea nordică, o parte a materialului arheologic fiind găsit sub cistă.

Analizate din punct de vedere tipologic și tehnologic, fragmentele ceramice găsite au fost atribuite complexului cultural Komarov-Costișa-Bialy Potok, încadrarea culturală fiind sprijinită și de o serie de amănunte ce privesc ritul funerar.

La Hîrtop este vorba de un mormânt de incinerație plan, în cutie de piatră, în care alături de resturile de oase umane au fost găsite și oase de animale, aşa cum se întâlnește destul de frecvent în cultura Komarov.

Bibl.: Ursulescu, Popovici, 1987, p. 72-76.

26. **Sat Hlăpești, com. Dragomirești (NT).** Dintr-un punct neprecizat de pe teritoriul localității provin câteva fragmente ceramice care aparțin culturii Costișa.  
Bibl.: Dumitroaia, 1994, fig. 9/1-3.
27. **Sat Hlipiceni, com. Hlipiceni (BT).** Pe Podiș s-au găsit două fragmente ceramice cu decor incizat (unul cu benzi în zig-zag și altul cu romburi hașurate prin împunsături) care au fost atribuite culturii Costișa.  
Bibl.: Păunescu, Chirica, Șadurschi, 1976, p. 148.
28. **Sat Holboaca, com. Holboaca (IS).** În așezarea Noua I de *Peste Baltă* sau *Pârlăți*, în ceramica Noua descoperită la suprafața solului au fost remarcate fragmente de vase de tradiție Bialy Potok-Costișa (fig. 115/1-2).  
Bibl.: Florescu A.C., 1991, p. 77 și fig. 97/2-3.
29. **Sat Horodnic de Jos, com. Horodnic (SV).** Pe teritoriul localității a fost semnalat, încă de la sfârșitul sec. al XIX-lea, un mare câmp tumular, cu 57 de movile. Un însemnat număr de tumuli au fost cercetați de J. Szombathy și H. Klauser, care au descoperit morminte de înhumare și incinerație, asupra căror s-au păstrat, din păcate, doar puține informații.  
Analiza descoperirilor vechi și unele observații proprii din teren i-au permis lui M. Ignat să încadreze necropola tumulară de la Horodnic în rândul mormintelor culturii Komarov. S-a apreciat că au mai existat descoperirile de tumuli care să cuprindă morminte de incinerație (în groapă sau urnă) și morminte de înhumare (în poziție întinsă sau chircită), în cadrul acestei culturi.  
Bibl.: Olinescu, 1886, p. 73; Szombathy, 1894, p. 18-19; apud Ignat, 1981, p. 134-136.
30. **Municipiul Iași (IS).** Printre descoperirile culturii Noua din punctul *Cearul lui Peretz* se remarcă și două fragmente ceramice de tradiție Costișa.  
Bibl.: Zaharia, Petrescu-Dimbovița, Zaharia, p. 203, pl. LXXV / 1-2.
31. **Sat Luminiș (Iapa), com. Piatra-Șoimului (NT).** Un sondaj efectuat de Al. Vulpe în punctul *Deleni*, în anul 1964, a pus în evidență o așezare cu un singur nivel de locuire Costișa, având o grosime între 0,10-0,20 m. Pe lângă o serie de materiale tipice Costișa, au fost descoperite fragmente ceramice cu decor striat.  
Bibl. Popescu A., 2000, p. 201-203.

32. **Sat Lunca, com. Vînători-Neamț (NT).** Stațiunea arheologică din **Poiana Slatinei** (fig. 93) este situată lângă unul dintre cele mai abundente izvoare de apă sărată din zona de salifer a Moldovei. Cuprinde, alături de depuneri consistente sau materialele ceramice sporadice aparținând culturilor Starčevo-Criș, liniar ceramică, Precucuteni (fazele II și III), Cucuteni (fazele A, A-B, B și specia ceramică „C”), Horodiștea-Erbiceni, Corlăteni, Canlia, civilizației dacilor liberi (sec. II-III d.H.), culturii Sântana de Mureș și secolelor V-VII, X-XII, XVI-XVIII și XIX, importante depuneri din epoca bronzului (Komarov-Costișa-Baly Potok și Noua). Situate, în principal, în zona A a stațiunii, vestigiile descoperite dovedesc existența pe acest loc a unui punct de exploatare a sării din apa izvorului sărat, apă din care în timpul unora dintre culturile menționate (Starčevo-Criș, Precucuteni, Cucuteni și Komarov-Costișa-Baly Potok) se obținea, prin fierbere, sare cristalizată. Prin consistența depunerilor celei din urmă culturi (niv. I = cca. 1 m grosime; niv. II = între 0,20-0,35 m; niv. III = între 0,20-0,55 m) și valoarea științifică a materialelor ceramice, descoperirile din **Poiana Slatinei** aduc o contribuție esențială la cunoașterea începutului bronzului mijlociu din jumătatea de nord a Moldovei.
- Bibl.: Dumitroaia, 1987, p. 15-29; idem, 1994a, p. 7-82; idem, 1995, p. 309-310; Alexianu, Dumitroaia, 1990, p. 125-133; Alexianu, Dumitroaia, Monah, 1992, p. 159-167.
33. **Sat Mihail Kogălniceanu, com. Țigănași (IS).** La ESE de sat se află o așezare Noua, în care s-au găsit fragmente ceramice de tradiție Costișă.
- Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 435.
34. **Sat Mihoveni, com. Șcheia (SV).** În punctul **La Moară**, în care s-au descoperit cunoșcutele depuneri neo-eneolitice și din evul mediu, s-au găsit un număr important de fragmente ceramice caracteristice culturii Komarov (fig. 105 și 106/5-8), care sunt în curs de publicare. Informații: V.P. Batariuc.
- Bibl.: Ignat, 1981, p. 133, nota 6; Ursulescu, Batariuc, 1978, p. 90.
35. **Sat Nichiteni, com. Coțușca (BT).** Între fragmentele ceramice atribuite culturii Noua, o parte sunt de certă tradiție Costișă.
- Bibl.: Păunescu, Sadurschi, Chirica, 1976, p. 92.
36. **Municipiul Piatra-Neamț (NT).** La **Lutărie** și **Pietricica** s-au găsit câteva fragmente ceramice de factură Costișă (fig. 111/11-12).
- Bibl.: Vulpe Al., 1961, p. 115-116.
37. **Sat Piatra Șoimului (Calu), com. Piatra Șoimului (NT).** Pe **Dealul Horodiștea**, pe lângă consistentele depuneri eneolitice și geto-dacice au fost identificate și resturi ceramice Costișă.
- Bibl.: Vulpe R., 1945, p. 41, fig. 27/1, 5, 7-11 și fig. 78/3; Cucos 1992, p. 41.

38. **Sat Poduri, com. Poduri (BC).** Tell-ul eneolicic de pe **Dealul Ghindaru** conține importante complexe din timpul bronzului mijlociu, din care majoritatea par a apartine culturii Costișa. Primele descoperiri au fost făcute în anul 1979, când a fost găsită urnă de incinerare a unui copil de 1-3 ani, care fusese depusă printre bolovanii unei construcții despre care, în acel moment, nu se știa ce reprezintă. În anii 1980-1982, odată cu adâncirea secțiunilor II-III s-a văzut că șanțul umplut în vechime cu piatră de râu are formă semicirculară (partea dinspre nord afost distrusă probabil în timp, odată cu erodarea terenului). În umplutura șanțului, care avea lărgimea la gură de aprox. 6-7 m și adâncimea maximă de 5,80 m s-au găsit fragmente ceramice Costișa care au permis datarea construcției. Trebuie remarcat că, până în 1988, în perimetru stătiunii și printre ultimele depunerile Cucuteni B fuseseră găsite: un topor de metal care se încadrează în tipul Darabani (după clasificarea lui Al. Vulpe), două vârfuri de săgeți de os (*flèches-styletes*) cu patru muchii, un vârf de săgeată de silex cu baza concavă, o mărgică de chihlimbar și un fragment de brătară, probabil de bronz cu proeminente, care aparțin epocii bronzului. În 1988, când s-a trecut la cercetarea stătiunii prin trasarea și excavarea unor secțiuni mari (20 x 36m ), a fost posibilă descoperirea primului complex de locuire. Este vorba de urmele unei construcții de suprafață, probabil o colibă cu podeaua ușor adâncită, din care s-au păstrat puține resturi în afară de materialul ceramic preponderent. Prin tipologia sa (pastă, ardere, forme, decor), ceramica recoltată se înscrie printre descoperirile cele mai valoroase din punct de vedere științific și muzeal, apropierea sa de materialul de la Costișa și Păuleni fiind evidentă. Reprezentând "extrema sudică" a arealului ocupat de complexul Komarov-Costișa așezarea de la Poduri prezintă o importanță deosebită pentru cunoașterea legăturilor existente cu cultura Monteou și ceea ce s-a denumit a fi cultura Ciomortan, aceasta din urmă fiind de fapt o "prelungire" a culturii Costișa în Transilvania.
- Bibl.: *Monah și colab.*, 1980, p. 36-37; *Monah și colab.*, 1981, p. 9-10; *Dumitroaia, Monah*, 1996, p. 287-288.
39. **Sat Präjeni, com. Präjeni (BT).** Sondajul din punctul **Lutărie** a permis investigarea unor morminte de înhumare Costișa-Komarov (fig. 104/4). M 1 conținea doar porțiuni dintr-un schelet orientat cu capul la sud și picioarele chircite spre dreapta. Lângă labele picioarelor se afla o ceașcă bitronconică cu două toarte în bandă, ușor supraînălțate, făcut dintr-o argilă cu nisip, cioburi și cochilii pisate. Decorul constă dintr-un șir de triunghiuri hașurate cu vârful în jos. M 2, păstrat în condiții mai bune, avea scheletul aşezat tot pe partea dreaptă, cu picioarele foarte chircite, orientate spre est și capul spre vest. În fața gambelor avea o ceașcă

nedecorată, cu profil rotunjit și cu două toarte simple supraînăltate, lucrată din pastă care conținea nisip cu bobul mare. Al treilea mormânt (M 6), care nu a conținut inventar, a fost atribuit cu rezervă în cultura menționată, deși a fost găsit în zona picioarelor un fragment ceramic Costișa. În groapa oval-trapezoidală s-a găsit un schelet culcat pe partea stângă, cu picioarele foarte chircite și capul spre ENE. Se pare că aceste morminte au făcut parte dintr-o necropolă plană de înhumăție, care a fost distrusă.

Bibl.: Ursulescu, Șadurschi, Botezatu, 1988, p. 48-52.

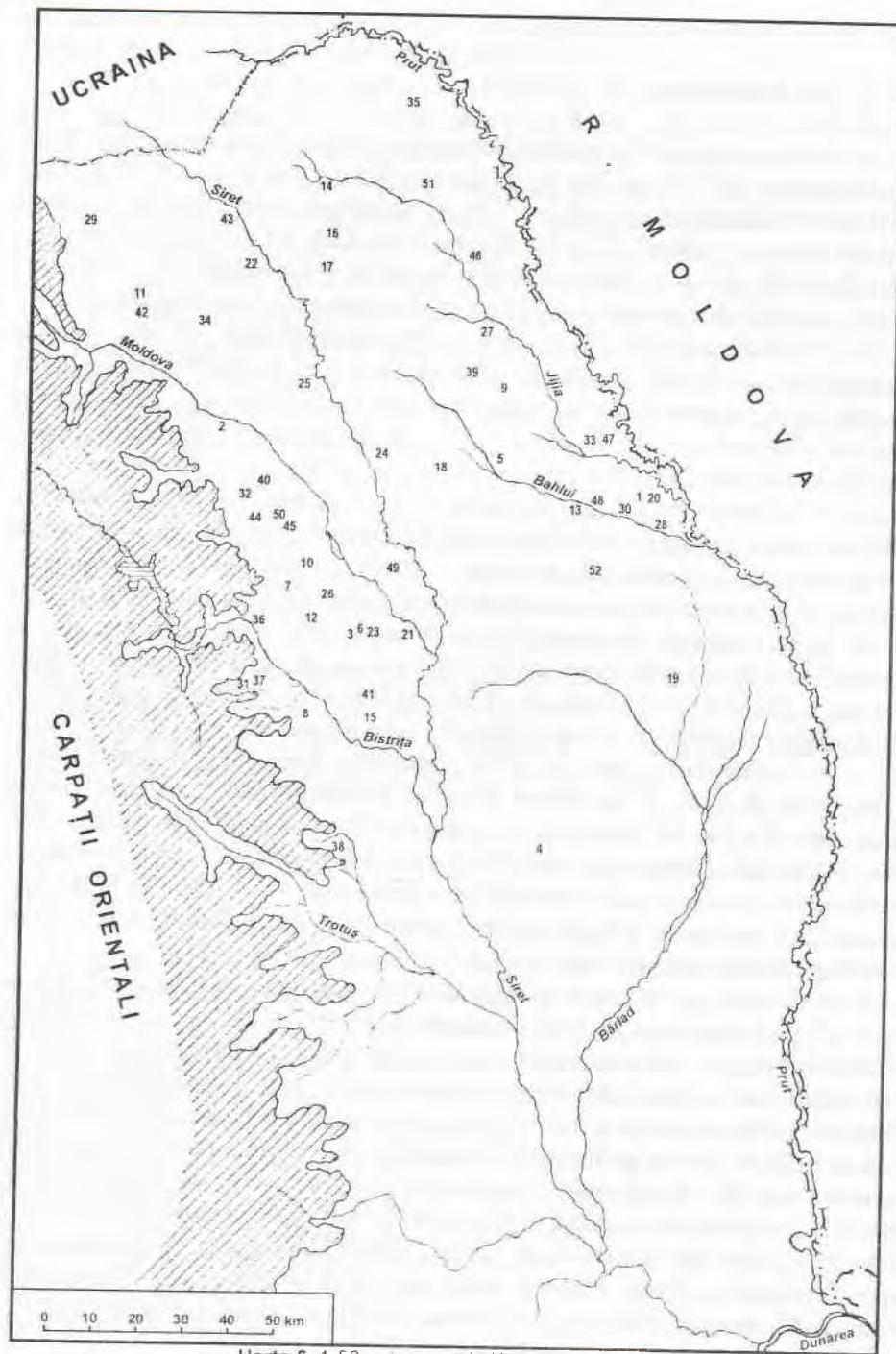
40. **Sat Răucești, com. Răucești (NT).** O locuire sporadică aparținând culturii Costișa a fost semnalată pe *Bîtcă Cioroiu* (Cucos, 1992, p. 43), în timp ce noi avem cunoștință de existența unor resturi ceramice de tradiție Costișa în punctul *Chetriș*.  
Bibl.: Dumitroaia, 1992, p. 85.
41. **Sat Siliștea, com. Români (NT).** În punctul *Cetățuia*, situat la sud de fostul sat Bîrjoveni, azi unificat cu Siliștea, unde C. Matasă a semnalat încă din 1940 un sit arheologic, se găsește o importantă așezare care datează din epoca bronzului. Săpăturile efectuate în lunile iunie-iulie 2000, care au urmărit obținerea unor informații în legătură cu caracterul așeșării și etapele de locuire ale acesteia, au prilejuit înregistrarea unor date deosebit de valoroase. În primul rând s-a confirmat existența unei așezări fortificate, în care șanțul de apărare a fost adâncit la cel puțin -2,20 m, acesta fiind placat se pare cu plăci de gresie. În stratul de cultură, cu grosimea de cca. 0,25 m pe cea mai mare parte a secțiunii I și de cca. 1,50 m în zona șanțului de apărare, au fost descoperite fragmente de chirpici, gresii arse la roșu, resturi osteologice, unelte de piatră și os, un cercel de bronz, precum și numeroase fragmente ceramice. O parte din ceramica recuperată este tipică culturii Costișa (cu triunghiuri incizate având vârful în jos și câmpul hașurat, siruri de impresiuni dispuse sub buza vaselor, încadrate sau nu de linii incizate), alături de care s-au găsit fragmente ceramice cu decor striat și de factură Monteoro.  
Cercetări sistematice: N. Bolohan, E. R. Munteanu și Gh. Dumitroaia.
42. **Municipiul Suceava (SV).** La punctul *Biserica Beizadelelor* s-au găsit fragmente ceramice, care au fost atribuite complexului Costișa-Komarov.  
Bibl.: Ursulescu, Popovici, 1987, p. 76.
43. **Sat Șerbănești, com. Zvorăștea (SV).** În marginea unuia din tumulii de pe terasa superioară a Siretului a fost descoperit un mormânt în cutie de piatră, care conținea oase și cenușă, grupate se pare spre capătul de est al cistei. De formă aproximativ dreptunghiulară, acest complex avea pereti dubli și placă de fund întreagă, sub care s-au găsit câteva oase calcinate.

Aducând în discuție faptul că obiceiul depunerii resturilor funerare în ciste a fost practicat frecvent în perioada de tranziție de la eneolitic la

epoca bronzului sau în bronzul timpuriu, autorii articolului și cei care îl citează nu exclud posibilitatea atribuirea mormântului respectiv complexului Costișa-Komarov. După părerea noastră este mai plauzibil de atribuit acest complex perioadei de tranziție, eventual bronzului timpuriu.

Bibl.: Ignat, Popovici, 1980, p. 657-661 și fig. 1-3; Ursulescu, Popovici, 1987, p. 76.

44. **Oraș Tîrgu-Neamț (NT).** Cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate la *Cetatea Neamț* s-au găsit resturi ceramice de culoare roșie sau neagră, cu decor incizat sau în relief care au fost atribuite culturii Costișa.  
Bibl.: Constantinescu N., 1963, p. 219.
45. **Sat Tîrpești, com. Petricani (NT).** În stațiunea de la *Rîpa lui Bodai*, unde este atestat un consistent nivel apartinând culturii Noua, au fost remarcate numeroase fragmente ceramice de tradiție Costișa.  
Bibl.: Marinescu-Bilcu, 1981, p. 105, fig. 216/1, 5, 12-14.
46. **Sat Trușești, com. Trușești (BT).** În nivelul corespunzător fazei Noua, din așezarea cenușar *Movila din Șesul Jijiei* s-au semnalat fragmente ceramice Bialy Potok-Costișa (fig. 115/4-11).  
Bibl.: Vulpe Al., 1961, p. 116-117; Florescu A.C., 1991, p. 135-137.
47. **Sat Tigănași, com. Tigănași (IS).** În ilustrația vol. II al RAJI (fig. 44/34) este redat un fragment ceramic de tradiție Costișa.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 540.
48. **Sat Valea Lupului, com. Rediu (IS).** Între materialele ceramice care ilustrează așezarea Noua, au fost remarcate câteva fragmente de tradiție Costișa (fig. 115/3).  
Bibl.: Florescu A. C., 1991, fig. 42/ 9-10.
49. **Sat Văleni, com. Botești (NT).** Pe *Dealul lui Dănilă* a fost efectuat, în anul 1960, un sondaj de Al. Vulpe, prin care s-au descoperit complexe de locuire și ceramică Costișa.  
Materiale inedite, păstrate de MIR.  
Bibl.: Vulpe Al., 1961, nota 50; Florescu A. C., 1991, p. 141.
50. **Sat Vinători-Neamț, com. Vinători-Neamț (NT)** Printre materialele culturii Noua din punctul *Izvoare* se află și un fragment ceramic de tradiție Costișa.  
Bibl.: Dumitroaia, 1986, p. 18, fig. 6/ 8.
51. **Sat Vlăsinești, com. Vlăsinești (BT).** În curtea unui localnic s-a descoperit un mormânt cu scheletul în poziție chircită, care avea ca inventar o ceașcă cu toartă supraînăltată, decorată cu triunghiuri hașurate.  
Bibl.: Păunescu, Sadurschi, Chirica, 1976, p. 297.
52. **Sat Vocostești, com. Voinești (IS).** Ceramică de tradiție Costișa s-a găsit în așezările Noua de la *vest de școală* și de pe *Dealul Siliște*. Este probabil ca fragmentele ceramice ilustrate în vol. II al RAJI (fig. 45/6) să provină din același punct.  
Bibl.: Chirica, Tanasachi, II, p. 460.



Harta 6. 1-52 – descoperirile Komarov-Costișa

### c. Așezările

Asemenea siturilor din ariile Komarov și Bialy Potok (*Svešnikov*, 1967, p. 102; *Sulimirski*, 1968, p. 120-121; *Telegin*, 1985, p. 430; *Sava*, 1994, p. 144), așezările de factură Komarov-Costișa din jumătatea de nord a Moldovei ocupă suprafețe reduse de teren și se găsesc situate pe forme de relief diferite. Majoritatea par să fie siturile din apropierea înălțimilor sau de pe terase dominante, în timp ce numărul obiectivelor de interes arheologic de pe terenuri joase este mai redus.

Înăнд cont de dificultățile de documentare care există, datorate informațiilor incomplete din teren și a stadiului de cercetare a siturilor, la această oră nu se poate întocmi o tipologie a așezărilor de la sfârșitul bronzului timpuriu și începutul bronzului mijlociu, situație care este specifică și pentru siturile culturii Komarov din Ucraina (*Svešnikov*, 1990).

Așezarea de la Costișa, care a avut durata de locuire cea mai îndelungată, se găsește pe terasa înaltă din stânga râului Bistrița, pe un tăpșan de formă elipsoidală, denumit *Cetățuia* (cca. 100/50 m), mărginit de râpi adânci și legat de restul terasei printr-o șea tăiată în antichitate de două șanțuri de apărare, un alt șanț de același fel existând și pe latura de SV. Toate cele trei șanțuri defensive au fost săpate ulterior locuirii Costișa, probabil în timpul culturii Monteou (fig. 107). Se consideră că în vechime au fost folosite atât cetățuia, cât și șaua de legătură cu terasa (*Vulpe Al.*, *Zamoșteanu M.*, 1962, p. 309-310).

Comunitățile care au locuit temporar stațiunea principală de la Borlești-*Dl. Runcu*, de pe terasa pârâului Nechit, aveau vizibilitate asupra terenurilor din jur, dar condițiile de apărare nu erau ca cele de la Costișa. Este probabil ca *Dl. Fluturelui*, situat la cca. 1 km depărtare, punct în care se menționează existența unor materiale din epoca bronzului de către C. Matasă, să fi constituit un loc de refugiu pentru comunitățile de pe *Dl. Runcu*, care au părăsit locul ales nu mult după venire (*Florescu M.*, 1970, p. 52).

Situată tot în zona subcarpatică a Moldovei, la aprox. 50 km de Borlești, pe terasa superioară din dreapta râului Tazlăul Sărat, stațiunea de la Poduri întrunește caracteristicile unei mici cetăți. Apărată din punct de vedere natural de pante abrupte și artificial de un șanț de apărare mai vechi, situl de pe *Dl. Ghindaru* a fost folosit și de comunitățile culturii Costișa. Deși complexele de locuire găsite până la această dată nu sunt numeroase, existența șanțului circular de aproape șase metri adâncime și a ringului de piatră dovedește un interes deosebit pentru acest loc. Posibile explicații ar putea fi date de sistemul de apărare oferit sau de interesul de a controla calea de acces spre depresiunea Trotuș-Cașin și chiar spre Transilvania (vezi situația de la Păuleni-*Ciomortan*, *Cavruc*, *Dumitroaia*, 2000), cât și a izvoarelor de slatină

din imediata apropiere (*Monah și colab.*, 1980, p. 99; *Alexianu, Dumitroaia, Monah*, 1992, p. 160; *Dumitroaia, Monah*, 1996).

Stațiunea de la Siliștea, care se găsește foarte aproape de așezarea eponimă, reprezintă un alt sit interesant. Din platoul parțial împădurit, aflat la aprox. 450 m altitudine a fost desprinsă din vechime, prin săparea unui șanț de apărare, o suprafață triunghiulară cu lungimea de circa 100 m. Așezarea astfel delimitată fortificată natural pe celelalte două laturi, are o poziție dominantă și prezintă o bună vizibilitate.

Dacă avem în vedere că și stațiunea de la Lunca se găsește la altitudine (cca. 550 m), *Cetățuia* din apropiere fiind protejată de un șanț de apărare, putem spune că toate așezările importante care aparțin complexului Komarov-Costișa din Moldova se găsesc pe înălțimi și sunt prevăzute cu șanțuri defensive. Se pare că purtătorii acestei civilizații, căreia îi aparține și așezarea de la Păuleni, jud. Harghita (*Cavruc, Dumitroaia*, 2000), unde sunt documentate un val și șanțuri de apărare, aveau mare nevoie de fortificații în jurul așezărilor.

Singurele amănunte care ar mai putea avea importanță pentru reliefarea caracteristicilor principale ale așezărilor bronzului mijlociu din Moldova sunt cele de la Văleni și Botoșana, situate însă după câte cunoaștem pe terenuri mai joase decât cele cinci situri amintite mai sus. Dar cum informațiile bibliografice sunt destul de sumare, la fel ca și pentru stațiunea de la Mihoveni, în stadiu actual al cercetărilor nu putem aprecia specificul tuturor așezărilor complexului de care ne ocupăm. Se știe cu certitudine că la Lunca se găsește un punct de exploatare a sării, iar pentru celelalte stațiuni, în care s-au găsit 1-3 fragmente ceramice, nu se poate vorbi deocamdată de așezări propriu-zise.

#### **d. Punctul de exploatare a sării Lunca-Poiana Slatinei**

Făcând parte din categoria celor mai valoroase descoperiri care au avut loc la est de Carpați în ultimele decenii, stațiunea arheologică Lunca-*Poiana Slatinei*, împreună cu stațiunea Oglinzi-*Cetățuia*, prezintă o importanță aparte pentru studierea preistoriei jumătății de nord a Moldovei. Săpăturile sistematice efectuate după 1983 în depunerile datorate comunităților neo-eneolitice și ale epocii bronzului, care au exploatat izvoarele de apă sărată atât pentru consumul propriu cât și al triburilor aflate la distanță, au scos la iveală un material arheologic de mare interes științific (*Dumitroaia*, 1987, p. 253-258; 1994, p. 7-82; *Alexianu, Dumitroaia*, 1990, p. 125-133; *Alexianu, Dumitroaia, Monah*, 1992, p. 159-167).

Izvoarele de apă sărată de pe versantul estic al Culmii Pleșului, respectiv *Corugea, Băile Oglinzi, Slătior, Poiana Slatinei, Sărături și Poiana*, se află pe zona de afloriment a sării acvitaniene, la contactul dintre miocenul unității pericarpatic și depozitele sarmațiene ale platformei moldovenești. Mai exact, ele

pun în evidență zăcământul de sare de la Oglinzi, cu o grosime de cca. 130 m și lungimea de cca. 4 km, împrejurul căruia se găsesc un număr de peste 70 de așezări străvechi. După cum s-a arătat, inclusiv de către unii arheologi, clorura de sodiu a constituit întotdeauna un produs mineral foarte căutat, indispensabil vieții oamenilor și animalelor, de existența sa fiind legată însăși stabilitatea unora dintre cele mai strălucite culturi preistorice din estul României. Credem că nu întâmplător, cele mai importante situri ale epocii bronzului se găsesc în apropierea izvoarelor sărate; este vorba în cazul de față de așezările Komarov-Costișa.

### **1. Specificul depunerilor din stațiunea Poiana Slatinei**

Stațiunea Lunca-**Poiana Slatinei**, care constituie unul din cele mai bune exemple în acest sens, se află situată lângă cel mai abundant izvor de slatină de pe versantul estic al Culmii Pleșului. Aflat la o altitudine de aprox. 550 m față de nivelul mării și cu o suprafață de max. 2 ha, situl de la Lunca prezintă trei zone distincte, dar la fel de importante, cu particularități ce țin de apartenența culturală, succesiunea, starea de conservare și dispunerea în plan a depunerilor. Deși terenul este destul de accidentat și divers ca aspect, datorită fenomenelor naturale (alunecări, eroziuni, depuneri de aluviuni) și intervenției omului (crearea unor căi de acces, săparea de tranșee în timpul celui de-al II-lea război mondial, împăduriri), au putut fi stabilite relativ ușor zonele locuite în preistorie.

Zona A, care constituie sectorul cel mai important al stațiunii, privit din punct de vedere al materialelor care ne preocupă, se găsește în apropierea imediată a fântânii de slatină. De forma unei movile alungite, cu dimensiunile de aprox. 60 m lungime, 25 m lățime și 3 m înălțime, această zonă este despărțită de pădurea din partea nordică a poienii de un teren mlăștinos, în care s-au adunat aluviunile aduse de un torrent / pârâiaș care constituie, practic, obârșia pârâului Sasca. De fântâna de slatină, care se găsește la sud, este despărțită de un șanț natural destul de adânc, pe fundul căruia se scurge apa rezultată din izvorul de slatină, atunci când nu este folosit, care deversează în Sasca. În cele șase campanii de săpături sistematice efectuate până în prezent s-au evidențiat depuneri consistente aparținând culturilor Starcevo-Criș, Precucuteni, Komarov-Costișa, Noua și epocii Hallstatt, alături de care se aflau resturi sporadice liniar ceramice, Cucuteni, din perioada de tranziție, culturile carpățiene și Sîntana de Mureș, sec.V-VII, X-XII și XVI-XVII.

Consideram inițial că amplasarea acestui sit într-un cadru natural puțin prielnic, modul de formare a depozitului arheologic, stratigrafia, conținutul depunerii și starea de conservare a ceramicii conferă stațiunii de la Lunca un caracter particular, care nu poate fi întâlnită decât, doar, în preajma altor izvoare de apă sărată. Supozitia noastră a fost confirmată între timp și de alte descoperiri, inclusiv din zona subcarpatică a Ucrainei (*Krušel'nickaja*, 1991, p. 37-53).

Depunerea Starčevo-Criș din zona A constituie, împreună cu cea din epoca bronzului, cea mai interesantă descoperire, prin caracterul său fiind unică pentru România.

În căutarea sării de care aveau nevoie, o parte din comunitățile Starčevo-Criș din vecinătate au ajuns, către sfârșitul fazei III B și în **Poiana Slatinei**, unde s-au așezat, în principal, pe o ridicătură naturală de teren din apropierea izvorului de slatină. După cum am detaliat relativ recent (*Dumitroaia*, 1994, p. 13-15), respectivele triburi s-au ocupat cu obținerea sării din apa slatinei izvorului sărat folosind procedeul sieberii acesteia. Numai aşa poate fi explicată existența sutelor de vetre de foc, a straturilor de cenușă, cărbuni și arsură, a marii cantități de ceramică fragmentară rămasă de la vasele sparte, care au creat o depunere Starčevo-Criș cu grosimea maximă de 2,65 m. De remarcat că în întreaga depunere neolicică timpurie din zona A nu s-au recoltat alte obiecte (unelte, plastică, pietre, resturi de construcții etc.), exceptie făcând doar două linguri de os găsite chiar deasupra pământului galben. Cele câteva bucăți de lut ars, fără degresant, care păstrează doar urme de crengi, provin de la lutul folosit pentru construirea unor vete și de la unele adăposturi temporare făcute pentru protecția indivizilor sau a focurilor care trebuiau întreținute.

Am insistat mai mult asupra descrierii depozitului Starčevo-Criș având în vedere că, în linii mari, și depunerile culturilor ulterioare, inclusiv a celor din epoca bronzului s-au format aproximativ identic. Este evident, după părerea noastră, că această asemănare este dată în primul rând de faptul că toate comunitățile care au locuit o vreme în **Poiana Slatinei** au folosit același procedeu de obținere a sării cristalizate din apa izvorului apropiat.

Așa s-au petrecut lucrurile și în timpul culturii Precucuteni, după cum demonstrează apreciabila depunere ce se găsește spre capătul estic al depozitului arheologic format în neolicicul timpuriu, chiar dacă resturile de cenușă, cărbune și ceramică rezultate din arderea lemnelor și spargerea unor vase au fost înlăturate intenționat spre capătul movilei (*Dumitroaia*, 1994, p. 52), fie din motive de „salubrizare”, fie pentru pregătirea unei noi „producții” de sare.

De la sfârșitul fazei Precucuteni II și până la finalul bronzului timpuriu, în zona A a stațiunii de la Lunca nu sunt documentate decât puține fragmente ceramice atribuite fazei Precucuteni III și culturii Cucuteni.

Depunerea corespunzătoare epocii bronzului de pe capătul movilei din zona A a ocupat o suprafață de teren cu dimensiunile de aprox. 15 / 10 m la bază, care cu timpul s-a restrâns în partea superioară (fig. 93). Datorită limitelor întinse ale porțiunii de teren și ca urmare a folosirii intense a acestui punct, în care pe lângă resturile apreciabile de cenușă, cărbuni, arsură și ceramică s-au adăugat vetele de piatră sau unele nivelări sau refaceri ale instalațiilor de foc folosite pentru reducerea slatinei până la stadiul de huscă sau sare solidă, s-a acumulat o depunere antropică ce depășește în unele locuri doi metri grosime.

Deși a fost un obiectiv nederanjat de locuirile ulterioare și lucrările genistice din timpul ultimului război mondial, depunerea de epoca bronzului a fost dificil de cercetat tocmai ca urmare a restrângerilor ultimelor niveluri. S-au putut obține însă date stratigrafice certe, pe care le vom urmări în subcapitolul următor, îndeosebi pe baza caracteristicilor nivelurilor de pe mijlocul movilei, surprinse prin secțiunile VII, VIII și IX, ale căror profile dinspre axul longitudinal au fost ușor de citit. Peste depunerile epocii bronzului, în zona A au fost remarcate niveluri cu materiale Corlăteni și Canlia (*Alexianu, Dumitroaia, 1990, p. 125-133*).

Sondajul efectuat în zona B a staționii din *Poiana Slatinei* a permis înregistrarea următoarei situații stratigrafice:

- între -0,70 și -1,90 m adâncime se afla un consistent nivel Starčevo-Criș, format din aglomerări de fragmente ceramice, arsură, pigmenți de cărbune și resturi de vetre, diferit ca aspect față de depunerea din zona A poate pentru faptul că aici pare a fi existat un punct în care au locuit temporar comunitățile care se ocupau cu exploatarea slatinei;
- între -1,90 și -1,80 m adâncime, printre ultimele depunerile Starčevo-Criș și primele materiale precucuteniene s-au găsit câteva fragmente aparținând culturii ceramicii liniare;
- între aprox. -1,80 și -1,45 m adâncime s-au găsit materiale Precucuteni III;
- de la cca. -1,45 m și până la aprox. -0,40 m de la nivelul de călcare actual s-a cercetat o depunere eneolică, în care s-au distins toate cele trei faze de evoluție a culturii Cucuteni, inclusiv prezența unui strat consistent de ceramică C; deosebit de interesante sunt pentru acest nivel cele peste 420 de fragmente de la „briquetajele” folosite pentru obținerea „căpătănilor” de sare solidă;
- în nivelul situat între -0,35-0,15 m adâncime s-au găsit materiale din epoca bronzului și epoca fierului: Corlăteni și Canlia (*Dumitroaia, 1994, p. 58-70; fig. 39/1-3; 45-52*).

În ceea ce privește zona C a obiectivului de la Lunca, situată cam la aceeași distanță dar în partea de sud-est a izvorului sărat, până în prezent s-a documentat o depunere de 0,65 m grosime, conținând mai multe niveluri care aparțin primei faze a *La Tène*-ului geto-dacic, respectiv cultura Canlia – sec.V-III î.H. (*Alexianu, Dumitroaia, 1990, p. 125-133*).

Cunoscută și locuită de către o parte din comunitățile care s-au ocupat în preistorie de exploatarea izvorului din *Poiana Slatinei, Cetățuia* din apropiere urma să aibă un important rol defensiv în epoca bronzului. Cel puțin aşa demonstrează șanțul de apărare care este ulterior locuirilor neo-eneolitice, datat pe baza unor fragmente ceramice în bronzul mijlociu, dar care nu a mai protejat pe cei care l-au construit din motive necunoscute. Folosindu-se de configurația terenului, comunitățile care au efectuat acest șanț pe latura de sud a *Cetățuiei*, de pe care puteau fi supravegheate izvoarele de slatină și terenurile din zonă sau care puteau fi folosită ca loc de refugiu sau sedere mai îndelungată, nu au făcut decât să sape o porțiune de teren de circa 4-7 m lățime, în spațiul care făcea trecerea între terenul aproximativ plan și promontoriul natural. Este probabil, ca

sub presiunea altor comunități, poate chiar a acelora reprezentate prin consistentele depunerii ulterioare din *Poiana Slatinei*, triburile care au săpat sănțul de apărare de pe *Cetățuia* să se fi retras în grabă spre altă zonă (Dumitroaia, 1994, p. 70-75).

Fără a constitui un obiectiv cercetat integral și analizat în detaliu pe baza caracteristicilor depunerilor, stațiunea de la Lunca poate fi socotită, fără discuție, un punct de exploatare a sării din apa izvorului atât de bogat în NaCl din *Poiana Slatinei*. Evident că acest lucru este valabil și pentru comunitățile de la sfârșitul bronzului timpuriu și din bronzul mijlociu, care sunt recunoscute în primul rând pe baza inventarului ceramicii, inedită pentru jumătatea de nord a Moldovei.

Remarcabil este faptul că asemenea puncte de exploatare a sării există în multe localități din zona subcarpatică a Moldovei (Alexianu, Dumitroaia, Monah, 1992), cât și în zona subcarpatică a Ucrainei. Astfel, o situație aproape identică este oferită de stațiunea din satul Loeva, reg. Ivan-Frankovsk, unde s-au evidențiat cinci depunerii consistente, atribuite culturilor (Cucuteni) Tripolie, ceramicii șnurate, Komarov, Noua și din timpul Hallstatt-ului (Krušel'nickaja, 1991, p. 41-42).

## 2. Stratigrafia depunerii din epoca bronzului

Depozitul arheologic situat în capătul movilei antropice din zona A se distinge printr-o stratigrafie deosebită (fig. 94), în care pot fi evidențiate patru depunerii principale, din care trei sunt specifice epocii bronzului.

Deasupra pământului galben, steril din punct de vedere arheologic, situat la o adâncime de cca. 2 m față de cel mai înalt punct al nivelului de călcare actual, se găsește un strat foarte subțire de pământ cenușiu-brun ce conține fragmente ceramice izolate Starčevo-Criș și Precucuteni II. De remarcat că acest strat subțire, a cărui culoare pare a fi fost influențată de infiltrările din nivelurile superioare, s-a identificat pe întreaga suprafață a secțiunilor, inclusiv în porțiunea de pământ natural care este mai ridicată.

Prima depunere propriu-zisă, de circa 1 m grosime, atribuită la început cu rezerve sfârșitului perioadei timpurii și începutului bronzului mijlociu de la răsărit de Carpați și denumită de noi, provizoriu, drept aspect cultural Lunca (Dumitroaia, 1994, fig. 1), are culoare cenușie-roșcată. Se pare că numeroasele și consistentele pânze de arsură roșie, care se întind pe suprafețe de câțiva metri, cenușă și cărbunele sunt cele care au influențat culoarea depunerii, deși nu este lipsit de importanță faptul că numeroasele fragmente ceramice sunt de culoare roșiatică. Ceramica recoltată în acest nivel, în mare parte în apropierea straturilor de arsură și cenușă – rămășițe ale unor vete fără structuri bine definite – este inedită pentru acest areal și pe baza analizei sale pot fi aduse o serie de argumente referitoare la apariția primelor manifestări culturale ale bronzului mijlociu în zonă. Apreciem că această depunere poate fi datată în faza

Komarov II, cele mai apropiate analogii din spațiul cercetat existând la Corlăteni (fig. 106/1-4) și Mihoveni (fig. 106/5-8).

Depunerea următoare, atribuită inițial culturii Costișa, este la fel de consistentă. Cu o grosime variabilă, situată între 0,20-0,35 m, aceasta s-a remarcat prin culoarea cenușiu-roșiatică a depozitului arheologic, prin fragmentele ceramice decorate cu triunghiuri hașurate și natura degresantului (silex pisat) din pasta vaselor. Deși nu se poate vorbi de existența unor vetrerie propriu-zise, se remarcă resturile unor ruguri deschise, puse în evidență de porțiuni de pământ ars la negru și arsură roșie, având în preajmă fragmente ceramice. Prin tipologia ceramică, nivelul II de la Lunca poate fi atribuit unei etape mai târzii a fazei Komarov II.

Peste această depunere se află un strat aproximativ uniform, cu grosimea între 0,20-0,55 m, de aspect cenușos, care conținea elemente ceramice de factură Komarov III (Noua). În special în zona centrală, s-au găsit numeroase pietre plate de râu, puse una lângă alta, grupate în trei zone distințe cu suprafețele de peste  $1m^2$ , considerate de noi ca vetre. Pe vetre, dar și împrejurul lor, se aflau cantități mari de cenușă, arsură roșie și cărbune, care uneori erau deosebit de compacte, asemănătoare unor lipituri. Lângă prima vatră s-a găsit o groapă cu diametrul de cca. 0,60 m și adâncimea de aprox. 0,25 m, căptușită cu argilă galbenă, plină cu fragmente ceramice Noua. Al doilea complex ( $V_2$ ), cu diametrul de aprox. -1,40/1,20 m, era mult mai compact și în jurul său s-a observat chiar resturile unui strat de lipitură arsă la roșu. Se pare că această vatră a fost folosită intens mai multă vreme, fapt dovedit de marea cantitate de cenușă și ceramică din jur. Vatra 3, asemănătoare celorlalte două, a funcționat anterior. În preajma sa s-a găsit o cantitate apreciabilă de cenușă și fragmente ceramice.

Remarcabil că nici în această depunere nu s-au găsit alte categorii de materiale, specifice unei aşezări obișnuite, ceea ce dovedește că în *Poiana Slatinei* a fost un punct de exploatare a slatinei și nu o locuire propriu-zisă.

În sfârșit, depunerea care suprapunea nivelurile corespunzătoare epocii bronzului, de culoare cenușie-neagră și cu o grosime variabilă (între 0,10-0,40 m), conținea fragmente ceramice tip Corlăteni și Canlia. În acest nivel a fost observată o groapă hallstattiană.

Solul vegetal actual, cenușiu-negru, conține fragmente ceramice din epoca fierului și din sec. X-XII.

#### e. Locuințe și vetrerie

Descoperirile arheologice care au avut loc până la această dată nu au scos la iveală materiale concluzante referitoare la locuințele comunităților Komarov-Costișa din jumătatea de nord a Moldovei, cunoștințele despre acest capitol situându-se la același nivel de acum 30 de ani.

Pentru stațiunea Costișa s-a documentat existența unei locuințe de formă rectangulară, cu podină de lut, doar pe baza resturilor de chirpic arse care păstra urme ale amprentelor de nuiele, a unui colț de perete și a unor porțiuni arse de lipitură (*Vulpe Al.*, 1961, p. 43; *Vulpe Al., Zamosteanu M.*, 1962, p. 312 și fig. 2/b).

La Borlești a fost identificată o locuință fără platformă, cu dimensiunile de aprox. 4 / 2,80 m, care a avut pereții subțiri, probabil din lemn, susținuți pe o temelie din piatră de râu. Acoperișul, făcut din nuiele și resturi vegetale, a fost sprijinit pe pară cu diametrul între 0,10-0,15 m (*Florescu M.*, 1970, p. 53).

La Poduri au fost surprinse urmele unui complex de locuit de suprafață, cu podeaua ușor adâncită, cu o structură ușoară, reprezentând probabil o colibă cu diametrul de aproape 2 m, în care s-au găsit vase fragmentare, pietre și resturi osteologice.

Tinând cont că și datele oferite pentru unele complexe de locuire de la Văleni (*Vulpe Al.*, 1962, p. 113) sunt la fel de puțin edificatoare, iar despre celelalte așezări nu există nici o informație, este evident că în momentul de față nu pot fi formulate concluzii definitive cu privire la specificul și tipologia locuințelor acestei civilizații.

În privința vatrelor, informațiile existente sunt la fel de lacunare. Nivelului Costișa din așezarea eponimă îi aparțin prima lipitură a vatrăi din secțiunea III și vatra din secțiunea IV, cu două refaceri. Ambele vatre ( $V_7$  și  $V_8$ ) au avut cruste subțiri și sfărâmicioase (*Vulpe Al., Zamosteanu M.*, 1962, p. 312).

La Borlești, în partea de nord-vest a locuinței s-a cercetat o vatră de aprox. 0,45 / 0,60 m, făcută din bolovani și cu gardină, lângă care erau două râșnițe, ceramică, o dăltiță de bronz și două cosoare din gresie. La circa 20 m de complexul de locuire a mai fost găsită o vatră de formă ușor ovală, făcută din pietre plate așezate pe un strat de pietriș. Pe cea de-a doua vatră s-au găsit fragmente din două cești, un cosor de gresie și un vârf de silex cu baza concavă (*Florescu M.*, 1970, p. 53).

O altă vatră care poate fi atribuită culturii Costișa a fost descoperită la Dulcești-*Grădina de Zarzavat*. A fost observată de noi în malul pârâului Valea Neagră, cu prilejul săpăturilor de salvare din 1988, la o adâncime de aprox. 0,40 m. Pe suprafața vatrăi, din care se mai păstra o porțiune cu diametrul de cca. 0,30 m și grosimea de 0,035 m, s-a găsit un fragment ceramic cu triunghi hașurat.

Vatre făcute din bolovani de râu și lut sunt menționate și în aria Komarov, ca de exemplu la Nezvisko (*Smirnova*, 1974, p. 52).

#### f. Morminte

Până la începutul anilor '80 nu s-a putut vorbi de existența unor necropole sau morminte aparținând complexului Komarov-Costișa-Bialy Potok în jumătatea de nord a Moldovei. Între timp, urmare a cercetărilor, descoperirile

s-au înmulțit și cu toată precaritatea datelor și informațiilor din literatura de specialitate pot fi întrevăzute unele caracteristici ale practicilor funerare.

Este evident că analizarea complexelor funerare din nordul Moldovei nu poate fi făcută decât în funcție de realitățile existente în aria culturii Komarov, în primul rând. După cum s-a demonstrat de către arheologii polonezi și ucraineni (Passek, 1959, p. 154-162; Svešnikov, 1967, p. 485; Sulimirski, 1968, p. 105-119; Telegin, 1985, p. 429-431), specifice acestei civilizații sunt atât necropolele tumulare cât și cele plane. Necropolele tumulare, aşa cum este cea de la Komarov, în care s-au săpat peste 80 de movile, contin de obicei un singur mormânt de înhumăție, cu unul, două sau mai multe schelete în poziția întins pe spate sau chircit, dar și morminte de incinerare care, în general, nu se află la adâncimi mari.

Deseori s-a observat că în jurul scheletelor din mormintele de înhumăție se află resturi de lemn, iar uneori, pe lângă mormintele centrale, ale unor bărbați orientați cu capul spre vest, se găsesc schelete de femei sau copii. În unii tumuli cu morminte de incinerare s-a constatat că trupurile defuncților nu au fost arse pe loc, în timp ce lângă unele morminte s-au observat resturi de arsură. Tumulii în care este atestat ritul incinerării conțin unul sau mai multe morminte în urne sau grupări de oase arse, împreună cu resturi ale rugului cinerar.

În grupul Bialy-Potok, pentru care sunt specifice în mare măsură necropolele plane (Nagoreany, Gorodnica, Žvenigorod), scheletele se aflau în gropi simple sau îngrădite cu lespezi de piatră de grosimi diferite. Ca inventar funerar au fost remarcate: ceramică, silexul, unele obiecte de podoabă din metal, oasele de animale domestice.

În arealul studiat de noi, până la această dată sunt cunoscute un număr de șapte descoperiri, asupra cărora există însă unele semne de întrebare. Este vorba de mormintele de la Cotîrgaci, Hîrtop, Horodnic de Jos, Poduri, Prăjeni, Șerbănești și Vlăsinești, grupate în cea mai mare parte în județele Botoșani și Suceava, într-o zonă apropiată din punct de vedere geografic de unele cimitire ale culturii Komarov de pe teritoriul Ucrainei.

Mormintele semnalate până la această dată documentează atât ritul înhumăției cât și al incinerării, fie în necropole plane fie în tumuli, dar raportul existent între cele două categorii nu are nici o relevanță pentru moment, dat fiind stadiul cercetărilor.

Cele mai sigure descoperiri sunt cele de la Prăjeni-*Lutărie* (Ursulescu, Sudurschi, Botezatu, 1988, p. 48-52), atât din punct de vedere al condițiilor de descoperire, cât și al atribuirii culturale. Astfel M 1 conținea porțiuni din picioarele chircite pe dreapta ale unui schelet distrus, din care s-au păstrat și alte oase disparate. Dispus probabil cu capul la sud, cel înhumat a avut la picioare o „ceașcă bitronconică cu două torti”, din pastă cu nisip, cioburi și cochilii pisate, decorată cu triunghiuri. În M 2, care s-a păstrat mai bine, a fost un schelet așezat pe partea dreaptă, cu capul spre est, picioarele chircite și brațul drept adus în

față. Lângă gambe se afla o ceașcă cu două torțe simple supraînăltăte, lucrată din pastă conținând nisip cu bobul mare, arsă inegal. Acesta, ca și vasul din M 1 sunt tipice complexului Komarov-Costișa. Și M 6 ar putea fi atribuit aceluiași complex, ținând cont de fragmentul ceramic găsit în zona picioarelor, cât și de unele elemente de ritual și stratigrafie. Scheletul găsit în M 6 se afla pe partea stângă, cu picioarele foarte chircite și capul spre ENE. Brațul drept era întins pe lângă corp, cu palmele peste picioarele îndoite, iar stânga era îndoită din cot, în fața genunchiului drept. Alături de aceste complexe, la Prăjeni se pare că au fost și alte morminte de același tip care au făcut parte dintr-o necropolă plană, care a fost distrusă de locuirile ulterioare și de cei care au luat lut pentru construcții.

În categoria mormintelor plane se înscrie și mormântul de la Vlăsinești, unde s-a semnalat tot un schelet în poziție chircită, având ca inventar o ceașcă Komarov-Costișa (*Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976, p. 297*).

În ceea ce privește înhumările din tumulii nr. 7 și 8 de la Cotîrgaci, asupra cărora însuși descoperitorul le-a atribuit cu rezerve complexului Komarov-Costișa-Bialy Potok, trebuie să avute în vedere câteva lucruri. În primul rând scheletele aveau o poziție atipică mormintelor din epoca bronzului mijlociu și în mod special complexelor funerare de tip Komarov-Bialy Potok. Poziția scheletelor, în ambele cazuri întinse pe spate, cu picioarele chircite, este caracteristică îndeosebi bronzului timpuriu. În al doilea rând, în ambele morminte nu s-a găsit nici un fel de inventar. În al treilea rând vasul din tumulul nr. 7 și toporul din tumulul nr. 8, atribuite culturii Komarov de către autorul săpăturilor (*Moscalu, 1989, p. 122-123*) este discutabilă. E Moscalu a interpretat ornamentul de pe vasul din tumulul 7 și a admis încadrarea sa în cultura Komarov, deși aflase și părerea lui Al. Vulpe. Ornamentul amintește mai mult sistemul de decorare al vaselor culturii Wietenberg (*Boroffka, 1994, Tab. 14-15*), iar analogii ale vasului în cultura Komarov nu există. Tipul toporului din tumulul 8, indiferent de faptul că a existat și în cultura Komarov, nu constituie o garanție în legătură cu raportarea concretă la această civilizație.

În ceea ce privește ritul incinerării, acesta este reprezentat aproape sigur de mormântul plan în cutie de piatră de la Hîrtop și cu mai puțină probabilitate de mormintele tumulare de la Șerbănești și Horodnicul de Jos.

La Hîrtop este vorba de un mormânt de incinerare, în cutie de piatră, în care alături de resturile de oase umane au fost găsite și oase de animale. Construit din lespezi de proveniență locală, care au suferit mici deplasări din cauza presiunii pământului, mormântul de la Hîrtop era orientat pe direcția N-S. Conținutul său constă în resturi de oase arse și fragmente ceramice depuse mai ales spre centrul și jumătatea nordică a cistului, o parte a materialului arheologic fiind găsit sub lespedea de fund. În afara de fragmentele ceramice, alte elemente care au condus la atribuirea acestor descoperiri complexului Komarov-Costișa țin de ritul funerar (*Ursulescu, Popovici, 1987, p. 72-76*).

Amplasat în marginea unuia din cei câțiva tumuli de pe terasa superioară a Siretului din zona satului Șerbănești, mormântul publicat de M. Ignat și D. Popovici (1980, p. 657-661) nu poate fi atribuit cu siguranță complexului Komarov-Costișa-Bialy Potok. Situată pe direcția est-vest, cutia mormântului de la Șerbănești, în care s-au găsit resturi de oase incinerate și fragmente ceramice atipice, a avut formă dreptunghiulară în plan și a fost construită din lespezi de piatră de proveniență locală. Pereții cistei, care erau dubli, au suferit unele deplasări din cauza presiunii pământului. Lipsit de inventar, acest complex a fost apropiat, pe baza elementelor de rit funerar, de unele descoperiri din ariile Komarov, Monteoru și chiar Glina III-Schnenkenberg.

În legătură cu tumulii semnalati încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea între Rădăuți și Vicov, în care s-au găsit câteva morminte de incinerație și înhumare în 1893, demne de luat în seamă sunt observațiile dr. M. Ignat (1981, p. 135-136). Astfel, într-un mormânt situat în unul din tumulii care se mai păstra acum două decenii pe raza satului Horodnicul de Jos s-au găsit resturi de oase incinerate, depuse direct pe sol, un vas globular și o aşchie de silex care, adăugate informațiilor mai vechi, oferă unele argumente pentru datarea necropolei. Pe baza trăsăturilor ritului și ritualului funerar, cât și a inventarului, s-a apreciat că necropola tumulară de la Horodnic poate fi încadrată în cultura Komarov. Din păcate nu există amănunte care să contribuie la o încadrare mai fină a acestor descoperiri.

În ceea ce privește mormântul de incinerație de la Poduri (*Monah și colab.*, 1980, p. 9-10; *idem.*, 1982, p. 36-37), acesta constituie o descoperire singulară pentru zona de sud a arealului cercetat, cât și din punct de vedere al specificului său. Găsit în 1979, la o adâncime de 0,65 m, între ultimele depuneri din *tell-ul* de pe ***Dealul Ghindaru***, acest mormânt a fost considerat posterior construcției ringului de piatră care acoperea șanțul semicircular de 5,80 m adâncime. Urna cu resturi de oase arse provenite din trupul incinerat al unui copil de 1-3 ani, este un vas tipic culturii Costișa (fig. 113/4). Pietrele din ring, între care se găsea urna, purtau urme de ardere, probabil de la rugul funerar.

Sintetizând, putem spune că cele minimum 10 morminte semnalate în jumătatea de nord a Moldovei reprezintă în mod satisfăcător cele șapte aşezări mai importante și punctele în care s-a găsit ceramică tip Komarov-Costișa. Dintre cele șase morminte plane de înhumare, cel puțin trei (Prăjeni și Vlăsinești) aparțin cu siguranță complexului cultural la care ne referim, în timp ce dintre mormintele de incinerație sigure sunt complexele de la Hîrtop și Poduri. Ceea ce atrage atenția în mod deosebit sunt scheletele de copii (M 1, M 2 și M 3 de la Prăjeni), care nu pot fi judecate totuși decât prin prisma hazardului descoperirilor.

### g. Ceramica

În siturile Komarov-Costișa de pe teritoriul Moldovei pot fi evidențiate câteva categorii ceramice, chiar dacă deocamdată este dificil de făcut o analiză tipologică detaliată și corectă, deoarece majoritatea materialelor nu sunt publicate. În acest sens putem afirma, în cunoștință de cauză, că mare parte a ceramicii din stațiunea eponimă de la Costișa, de exemplu, nu confirmă decât parțial considerațiile făcute acum aproape 40 de ani. Până la prelucrarea integrală a ceramicii din această stațiune, vom încerca o schițare a trăsăturilor materialului arheologic preponderent din siturile cunoscute, doar pe baza descoperirilor proprii și a ceea ce ne-a fost accesibil.

Din punct de vedere al pastei, aproape toată ceramica Costișa conține ca degresanți nisip, silex sau piatră pisate. Suprafețele vaselor sunt în general brun-cărămizii, de aspect zgrunțuros și poroase în cazul vaselor de tip grosier și cu urme de lustruire în cazul vaselor din categoria ceramicii fine. Foarte recent a fost pusă în evidență ceramica cu decor striat decoperită acum câteva decenii (Popescu A., 2000), care după cum s-a spus ar sta la baza unora dintre culturile bronzului mijlociu. Ceramica tip *Besenstrich* este atestată până în prezent la Costișa, Luminiș-*Deleni*, Poduri și Siliștea, având legături strânse cu ceramica de la Păuleni-*Ciomortan* din estul Transilvaniei, zonă în care a existat anterior grupul cultural Zoltan (Cavruc, Cavruc, 1997).

Ca forme menționăm: 1) vase de dimensiuni mari, cu corpul globular, gâtul cilindric și buza puternic evazată spre exterior; 2) vase de dimensiuni mari, cu pereții drepti sau ușor ovali, buza interioară rotunjită; 3) vase de dimensiuni mari și mijlocii, cu pereții arcuiți și buza evazată având partea superioară orizontală; 4) vase în formă de „lalea”; 5) vase tronconice; 6) amfore; 7) castroane; 8) cești și *kantharoi*.

Ornamentul constă, de obicei, mai ales la vasele de mărimi medii, din triunghiuri cu unul dintre vârfuri în jos, hașurate și limitate de linii orizontale incizate. Uneori liniile incizate sunt asociate cu crestături, decor tip „dinti de lup” și.a. În general decorul ceramicii Costișa este puțin variat, aşa cum demonstrează ceramica din stațiunea eponimă și cea de la Borlești, fiind cu precădere compus din triunghiuri hașurate aplicate pe umărul vaselor și asociate cu benzi de linii orizontale incizate. La Poduri, îndeosebi, au fost remarcate pseudo-triunghiuri umplute cu puncte asemenei vaselor de la Păuleni-*Ciomortan* (Cavruc, Dumitroaia, 2000).

Multe piese ceramice din unele situri din partea de nord a Moldovei au analogii în cultura Komarov (Swiesznikow, 1967, Tab. I/18, II/14, IV/11; Svešnikov, 1990, fig. 21/13; Berezanskaja, 1982, fig. 9, 13, 14; idem, 1985, fig.

116/5-6, 12; *Krušel'nickaja*, 1985, fig. 5/3-4), aşa cum sunt îndeosebi materialele de la Lunca, cu triunghiuri și linii orizontale incizate, reprezentând vase tip „lalea” și.a. Tot la Lunca există fragmente ceramice pe care triunghiurile hașurate se plasează pe marginea superioară a buzei evazate (fig. 97/5, 6, 8-10), care împreună cu fragmentele de vase cu incizii pe gât (fig. 95, 96, 97/2-3) dar și fragmentele de vase cu caneluri largi (fig. 99), brâie (fig. 100/5, 7, 9) și buze crestate (fig. 100/1, 2, 6) au analogii în faza a doua a culturii Komarov (*Swiesznikow*, 1967, Tab. II/2, IV/8). Vasele cu corpul globular, gâtul în formă de pâlnie și buza puternic evazată, au analogii și în culturile ceramice șnurate sau în siturile etapei timpurii a culturii Komarov din Ucraina de vest (*Svešnikov*, 1976, fig. 2/3-5, 9-11, 4/6-8; 5/1-3; *Smirnova*, 1976, fig. 6, 7), dar și în complexul Trzciniec-Komarov (*Krušel'nickaja*, 1976, p. 10, fig. 1/3, 6, 10; *Berezanskaja*, 1985, fig. 116/1, 3, 7). Forme apropiate de vase ornamentate cu rânduri de linii orizontale incizate se cunosc și în așezările Borlești, Costișa și Poduri. Ornamentul „dinți de lup” a fost întâlnit pe ceramică descoperită la Lunca și Borlești, analogă celei de la Magala (*Smirnova*, 1976, fig. 6, 12) și Nezvisko (*Smirnova*, 1959; 1974). Pe teritoriul Moldovei ceramică de acest fel a mai fost întâlnită în așezările de la Botoșana (*Teodor S.*, 1979, fig. 1/6, 8-9), Corlăteni (*Florescu A.C.*, 1991, fig. 33/5-6) și Bărboasa (*Florescu A.C.*, 1991, fig. 56/10, 16).

Ceramica din nivelul II de la Lunca este mai apropiată de descoperirile de la Costișa, mai ales în ceea ce privește vasele de dimensiuni medii cu două torți (fig. 102), deși decorul aplicat este oarecum diferit: triunghiuri umplute cu linii incizate și cu puncte, triunghiuri realizate din împunsături succesive, triunghiuri cu vârful în sus sau romburi delimitate de buza vasului prin linii continue sau puncte incizate (fig. 101 și 103).

Faza târzie a culturii Komarov se caracterizează prin forme ceramice care diferă de formele clasice ale fazei timpurii. Vasele borcan care au brâul sub buză (asemănătoare vaselor din cultura Nouă), alcătuiesc tipul cel mai răspândit între fragmentele ceramice recoltate din nivelul trei al stațiunii de la Lunca. Analogii apropiate ale acestora există în așezarea de la Magala (*Smirnova*, 1976, p. 118-135) și așezările cunoscute în zona de nord a Basarabiei (*Dergačev, Savva*, 1985, p. 64-82; *Sava*, 1994, p. 143-144, fig. 3).

#### **h. Topoare de aramă și bronz**

De pe suprafața unor așezări și din diverse puncte neprecizate provin mai multe topoare de aramă și bronz care au fost date la sfîrșitul bronzului timpuriu și în bronzul mijlociu. O parte din acestea pot fi atribuite cu certitudine complexului Komarov-Costișa.

1. ***Sat Băiceni-Cucuteni (IS)***. Din săpăturile lui H. Schmidt a rezultat un topor încadrat în tipul Pădureni de către Al. Vulpe. Poate fi asociat cu ceramica Costișa găsită în același loc.  
Bibl.: *Vulpe Al.*, 1970, p. 46, nr. 79.
2. ***Sat Borlești (NT)***. Din cele 6 topoare descoperite inițial pe ***Dealul Runcu***, unde se află aşezarea sondată de M. Florescu, o piesă s-a pierdut. Cele cinci topoare existente la MIPN – două de aramă și trei de bronz – au fost atribuite variantei Monteoru. Toate piesele se aflau într-un vas care are analogii în cultura Costișa.  
Bibl.: *Zamoșteanu M.*, 1964, p. 453-460; *Vulpe Al.*, 1964, *passim*; idem 1970, p. 46, nr. 185-189.
3. ***Sat Costișa (NT)***. Fragment de topor care ar putea apartine tipului Borlești al variantei Monteoru.  
Bibl.: *Zamoșteanu M.*, 1964, p. 458, fig. 3; *Vulpe Al.*, 1970, p. 65, nr. 2.
4. ***Sat Oniceni (NT)***. La muzeul din Bîrlad se află un topor care provine de pe teritoriul satului. Piesă inclusă de Al. Vulpe în seria Izvoarele și datată la sfârșitul bronzului timpuriu și începutul bronzului mijlociu.  
Bibl.: *Vulpe Al.*, 1970, p. 33, nr. 70.
5. ***Sat Oroftiana de Sus (BT)***. Topor de aramă, descoperit întâmplător, încadrat în tipul Darabani, datat la sfârșitul bronzului timpuriu.  
Bibl.: *Şadurschi*, în *Hierasus* (1981), 1983, p. 7-11.
6. ***Sat Petricani (NT)***. Tipului Darabani îi este atribuit și toporul de la Petricani, care se află în muzeul sătesc din Tîrpești.  
Bibl.: *Vulpe Al.*, 1970, p. 42, nr. 112.
7. ***Sat Poduri (BC)***. Un topor tip Darabani a fost găsit la suprafața stațiunii de pe ***Dealul Ghindaru***, acolo unde se află importante depuneri Costișa.  
Bibl.: *Monah și colab.*, 1980, p. 98, fig. 8/1.

În ceea ce privește topoarele de la Bîrlădești-Epurenii (VS), Găiceanca (BC) și Mărăști (VN), încadrate tot în tipul Darabani, este foarte probabil ca acestea să aparțină culturii Monteoru, cu atât mai mult cu cât se află în afara ariei de răspândire a materialelor de certă factură Komarov-Costișa.

### i. Alte obiecte de inventar

Asupra celorlalte obiecte care s-au găsit alături de ceramică nu există decât informații sumare în literatura de specialitate (*Vulpe Al.*, *Zamoșteanu M.*, 1962, p. 313; *Florescu M.*, 1970, p. 53; *Teodor S.*, 1979, p. 45-46), iar în afară de aceasta ultimele săpături și cercetări de suprafață nu au oferit prilejul descoperirii altor materiale.

Fără a folosi în mod direct cele câteva zeci de piese inedite de la Costișa, ce se păstrează în Muzeul din Piatra-Neamț și care vor constitui,

probabil, subiectul unui subcapitol din viitoarea lucrare privind stațiunea eponimă, semnalăm existența următoarelor categorii de obiecte în cadrul principalelor stațiuni Komarov-Costișa-Bialy Potok din jumătatea de nord a Moldovei:

1. obiecte de piatră și silex: râșnițe, topoare de diorit cu gaură de fixare a cozii, cosoare, vârfuri de săgeată (Costișa, Borlești, Botoșana, Poduri);
2. obiecte de lut ars: fusaiole, greutăți de lut ars, linguri (Costișa, Botoșana);
3. obiecte de os: împungătoare, spatule, vârfuri de săgeți (Costișa, Lunca, Borlești, Poduri);
4. alte obiecte de aramă și bronz: dăltite, împungătoare și, probabil, pumnale (Borlești, Costișa); pe baza cărora nu poate fi făcută o tipologie exactă.

#### j. Legături; datare

Din prezentarea de mai sus reiese, destul de clar, existența unor elemente comune la toate categoriile de materiale găsite în siturile din jumătatea de nord a Moldovei, care se asemănă, dar și se deosebesc de descoperirile din aria Komarov de la nord și cele de factură Ciomortan din sud-estul Transilvaniei.

Acum patru decenii, prof. Al. Vulpe date cultura Costișa la începutul primei jumătăți a bronzului mijlociu, într-un interval de timp corespunzător fazelor IC<sub>4</sub> – IC<sub>3</sub> și IC<sub>2</sub> – I a ale culturii Monteoro (*Vulpe Al.*, 1961, p. 121). Cercetătorul citat consideră că aşa zisă cultură Costișa s-a format în Podolia și zona subcarpatică pe baza variantelor locale ale culturii ceramicii șnurate, descoperirile din Moldova fiind considerate mai timpurii decât fazele I și II ale culturii Komarov. Această opinie a fost privită cu rezerve, întrucât nu s-au adus argumente convingătoare care să demonstreze că materialele Costișa conțin elemente comune (forme ceramice și decor, îndeosebi) cu cultura ceramicii șnurate. Atât săpăturile vechi (Costișa și Borlești), cât și cele de dată recentă (Prăjeni, Poduri, Lunca sau Siliștea) nu au dus la descoperirea unor materiale ceramice ornamentate cu șnurul sau pseudo-șnurul și, în plus, există numeroase analogii tipologice care demonstrează unitatea dintre descoperirile tip Costișa din Moldova cu cele din fazele clasice ale culturii Komarov, cu care sunt sincrone în mare parte.

În ceea ce privește opinia cercetătoarei M. Florescu (1970, p. 51-81), aceasta a observat legăturile tipologice existente între descoperirile de la Costișa și Borlești cu cele din Podolia și Volhynia, dar ipoteza sa, conform căreia cultura Costișa se divizează în două faze oarecum asincrone este puțin credibilă. După M. Florescu, faza timpurie a culturii Costișa, reprezentată de situl de la Borlești, conține elemente preluate din cultura Monteoro (triunghiurile hașurate și „dinții de lup”, o serie de vase cu una sau două torși), pe când cea de-a doua fază a culturii Costișa este reprezentată îndeosebi de materialele din așezarea

eponimă, care au legături mai strânse cu realitățile arheologice din nordul țării noastre. Acordând prioritate cronologică descoperirilor din România, M. Florescu a încercat să acrediteze ideea că civilizația Costișa formează substratul genetic al complexului „Bialy-Potok-Costișa-Komarov”, aducând ca argumente vasele cu două torți care ar fi transmise din cultura Monteoru (*Florescu M.*, 1970, p. 73).

Această ipoteză a fost combătută de I. Svešnikov (1976, p. 96-116), care arăta că siturile culturii Komarov nu pot fi date mai târziu decât cele de la Costișa, iar vasele cu două torți, pe care M. Florescu le considera ca originare din aria culturii Monteoru, au analogii în grupele regionale ale culturii ceramice șnurate. Pe de altă parte, arheologul ucrainean nu nega o serie de aporturi datorate comunităților sud-carpatice la formarea aspectelor regionale ale culturii Komarov, ținând cont că triunghiurile cu vârful în jos, cât și canelurile au o origine sud-balcanică, ele fiind preluate și de culturile Monteoru și Wietenberg.

Cât privește existența unor interferențe între comunitățile Monteoru și Costișa, sunt cunoscute aprecierile făcute de Al. Vulpe în 1961, care situau aspectul Costișa la nivelul fazei Monteoru IC<sub>3</sub>, durată sa extinzându-se până în momentul pătrunderii spre nord a facies-ului Monteoru IC<sub>2</sub>-I a. Materialele găsite în alte situri Costișa care se află la „hotarul” dintre cele două culturi (Siliștea, Poduri) demonstrează existența unei coabitări, cel puțin temporare, între comunitățile culturii Monteoru și Costișa la nivelul același palier cronologic.

O chestiune interesantă, la care cercetările de la Păuleni-Harghita vor aduce clarificări importante, este legată de raportul existent între cultura Costișa și ceea ce s-a denumit a fi cultura Ciomortan din estul Transilvaniei. Zsolt K., Székely (1997, p. 53-60) care readucea în discuție aşa-zisa cultură Ciomortan, consideră că aceasta reprezintă o dezvoltare organică din culturile Schneckenberg și Monteoru IC<sub>4</sub>, considerând-o sincronă cu faza Monteoru IC<sub>3</sub>. Printre analogiile care au fost aduse, demnă de luat în seamă este „ceașca cu gâțul înalt și toarta înaltă”, atestată în medii Gлина-Schneckenberg, Monteoru IC<sub>4</sub> și Costișa, dar și în alte culturi din zona carpatică.

Tinând cont de tipologia ceramică găsită în siturile din sud-estul Transilvaniei, apreciem că aşa-zisa cultură Ciomortan nu reprezintă, de fapt, decât un aspect al complexului cultural Komarov-Costișa, legăturile cu zona subcarpatică a Moldovei fiind evidente.

O problemă nouă a apărut odată cu săpăturile efectuate la Lunca-Poiana Slatinei, în stațiunea considerată de noi a fi drept punct de exploatare a sării, unde ceramica constituie un element de noutate față de restul descoperirilor similare din Moldova. Astfel, cele mai apropiate analogii pentru vasele cu gâțul în formă de pâlnie, buza evazată și ornamente din linii incizate, combinate cu crestături „dinți de lup” și triunghiuri hașurate din primul nivel, apar și în alte așezări de pe teritoriul Moldovei, împreună cu care alcătuiesc un facies mai timpuriu a ceea ce s-a numit grupa Costișa-Corlăteni (*Zaharia Eug.*, 1983, p. 160-165). Trebuie semnalat că situl arheologic, în primul rând, dar și

fragmentele ceramice cu gâtul cilindric și buza răsfrântă din această așezare au analogii cu situl și materialele de la Loeva (*Krušel'nickaja*, 1991, p. 37-53), unde se flă tot un punct de exploatare a sării.

Având în vedere că în zona subcarpatică a Moldovei nu sunt cunoscute până în prezent elemente ale culturii ceramicii șnurate, iar descoperirile din bronzul mijlociu enumerate mai sus au asemănări tipologice cu cele din aria clasică a culturii Komarov, apreciem că siturile de factură Komarov-Costișa-Ciomortan din Moldova și estul Transilvaniei alcătuiesc o variantă regională, sincronă cu faza a două de dezvoltare a culturii Komarov.

Din punct de vedere al cronologiei relative, ținând cont de stratigrafia din așezarea eponimă și din cea de la Lunca, cât și de analogiile tipologice, se poate spune că descoperirile din jumătatea de nord a Moldovei pot fi încadrate într-un interval de timp cuprins între sfârșitul bronzului timpuriu (după datarea tradițională) și sfârșitul bronzului mijlociu (sec. XVIII-XVI î.H.).

## VI. CONCLUZII

După cum s-a arătat, odată cu sfârșitul eneoliticului și pe parcursul îndelungatei perioade de tranziție la epoca bronzului și până în bronzul mijlociu se produc modificări majore în evoluția comunităților de la râsărit de Carpați, racordate vreme de aproximativ un mileniu la schimbările structurale de natură materială, spirituală și demografică care s-au petrecut începând cu prima jumătate a mileniului III î.H. în această zonă.

Pe baza informațiilor cuprinse în paginile anterioare, care oferă un tablou cuprinzător asupra descoperirilor post-cucuteniene din jumătatea de Nord a Moldovei, pot fi întrevăzute, mai bine ca până acum, principalele mutații produse în intervalul de timp studiat, care pentru cercetarea arheologică românească are o importanță aparte.

Așa după cum au demonstrat studiile de specialitate, pe parcursul ultimelor două faze de dezvoltare a culturii Cucuteni, în spațiul est-carpatic își fac simțite prezența grupuri de populații străine de mediul eneolic local, purtătoare a ceea ce s-a denumit drept ceramică „C” și care sunt considerate, de majoritatea specialiștilor, ca fiind primele elemente stepice în mediul populațiilor de agricultori cucutenieni.

Pe măsura decăderii economice a triburilor Cucuteni, cauzată de schimbarea tehniciilor agricole și o înrăutățire a climei, la care s-au adăugat pătrunderile populațiilor culturilor amforelor sferice dinspre nord și Gorodsk-Usatovo de origine nord-estică, se produc schimbări ireversibile în viața comunităților locale, care treptat-treptat vor fi nevoie să adopte un alt mod de viață. Este suficient de urmărit modul de dispunere și stratigrafia aşezărilor, precum și specificul diferitelor categorii de vestigii arheologice găsite până la această dată, pentru a putea întrevede transformările din etapa post-eneolică, când locul economiei agricole este luat, din ce în ce mai mult, de economia cu caracter pastoral, preferată de majoritatea comunităților care au pătruns în jumătatea de nord a Moldovei. Se pare că modificările care au survenit în felul de asigurare a mijloacelor de subsistенă de către comunitățile din perioada de tranziție și bronzul timpuriu au atras după sine schimbări în tipologia aşezărilor, care sunt de mai mică întindere și dovedesc o durată de locuire mult mai scurtă. Nu întâmplător, din cele peste 230 de puncte în care sunt documentate vestigii Horodișteea-Erbiceni, doar în cca. 50 se menționează existența unor aşezări, din care practic 1/10 au o stratigrafie propriu-zisă, iar aşezările culturii amforelor sferice nu sunt cunoscute.

Spre finalul perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului numărul așezărilor pare a fi mult mai mic, așa cum documentează descoperirile din teren, tabloul locuirii umane în arealul care ne-a preocupat fiind influențat fundamental de pătrunderile populațiilor de la est de Prut, care și-au îngropat morții în tumuli.

Față de alte zone carpato-balcanice, unde cu toată precaritatea cercetărilor sistematice și a materialului arheologic recoltat s-au putut reconstitui principalele trăsături ale evoluției și destinului comunităților din perioada de tranziție și bronzul timpuriu, în Moldova centrală și de nord acest lucru nu a fost făcut până la această dată. Situația se datorează, desigur, numărului mic de așezări, morminte sau obiecte disparate care au fost găsite, dar și modului de percepere a specificului crescătorilor de vite nomazi sau seminomazi, așa cum au fost purtătorii culturilor Jamnaia și catacombelor, infiltrați în spațiu dintre Siret și Prut în timpul bronzului timpuriu. Diferențiate de comunitățile locale de cultivatori de plante agricole, cu care au trebuit să aibă relații de natură economică, triburile pastorale indo-europene care au pătruns la vest de Prut au avut, se pare, o economie destul de complexă, care prin produsele obținute (carne, lapte, piei, lână) putea asigura mijloacele de subzistență ale indivizilor.

Având preferințe pentru spațiile largi, așa cum au fost stepele nord-pontice și văile Niprului, Nistrului și Bugului, comunitățile culturilor Jamnaia și Catacombelor au trecut în dreapta râului Prut într-un moment dat, când s-a produs o ariditate mai mare a stepei (pe parcursul subborealului), concretizată prin reducerea suprafețelor de păsunat. Până la această dată însă nu sunt documentate monumente edificatoare în jumătatea de nord a Moldovei de la vest de Siret, spațiu în care au continuat să trăiască, probabil, unele comunități izolate din categoria celor denumite cândva Izvoare III.

În condițiile existenței unor materiale izolate cu anumite trăsături tipologice și în lipsa efectuarii unor investigații de anvergură, asupra unor așezări și tumuli, nu se poate exclude ca unele din descoperirile bronzului timpuriu din jumătatea de nord a Moldovei să aparțină culturii Edineț, ale cărei vestigii au fost considerate ca având asemănări, printre altele, cu cultura Glina III – Schneckenberg (*Dergačev, 1994, p. 129, 137 și fig. 7*). S-a apreciat că purtătorii culturii Edineț au ajuns în zona Prutului în sec. XVIII, eventual începutul sec. XVII î.H. dinspre regiunile de nord-est ale Ungariei actuale.

Racordată la fenomenele culturale de origine central-europeană, nord-estice și estice, așa după cum s-a sesizat de mai multă vreme (*Roman, 1981*), asemeni unor epoci mai vechi sau mai noi, Moldova centrală și de nord va cunoaște la începutul bronzului mijlociu un nou aport cultural și demografic, datorat comunităților Komarov-Costișa-Bialy Potok. Cercetarea celor aproximativ 30 de descoperiri care aparțin cu certitudine complexului cultural amintit permite recunoașterea preferințelor comunităților respective pentru zona

cuprinsă între Siret și Carpați, care poate să fi fost dictată atât de un anumit mod de viață cât și de influență pe care au avut-o comunitățile culturii catacombelor din zona Prutului. Așezări mai importante, cu stratigrafie verticală și orizontală, inclusiv un punct de exploatare a sării din apa izvoarelor sărate, se găsesc mai ales în Subcarpați, tot acolo unde se află și celelalte descoperiri cu materiale de factură exclusiv Costișa-Komarov.

Deși investigarea arheologică de teren și prelucrarea științifică a materialelor din săpăturile vechi sunt deficitare, situație care ar impune elaborarea și punerea în practică a unui plan coherent de cercetare, putem spune că există suficiente elemente pe baza cărora pot fi reconstituite unele trăsături generale ale vieții economice și spirituale a purtătorilor culturii de care ne-am ocupat în capitolele precedente.

În condițiile modificărilor la care am făcut referire anterior și a aportului datorat populațiilor pătrunse pe teritoriul Moldovei, specificul vieții economice va fi însă cu totul altul, după încetarea culturii Cucuteni. De acum încolo raportul dintre cele două ocupării de bază, respectiv agricultura și creșterea animalelor, se inversează în mod vizibil, ceea ce demonstrează, printre altele, schimbările de natură demografică și socială.

Până în prezent, date certe în legătură cu creșterea animalelor pe parcursul perioadei de tranziție în arealul cercetat s-au obținut îndeosebi pe baza materialului faunistic din așezările de la Horodiștea, Erbiceni și Cîrniceni. Ținând cont de procentajele obținute (vezi tab. 2, p. 66). Se poate concluziona că bovinele ocupau locul principal printre animalele preferate de comunitățile din zonă, următoarele specii fiind ovicaprinele și porcinele. Chiar în condițiile studierii unor loturi destul de reduse din punct de vedere numeric, aşa cum au fost materialele din cele trei situri, procentajele sunt asemănătoare acelora obținute în cazul altor culturi.

Interesante sunt datele ce privesc existența calului în cele trei stațiuni cercetate sistematic (Horodiștea, Erbiceni, Cîrniceni), considerat a fi fost domesticit în perioada de tranziție, dacă nu mai înainte.

Și pentru cultura amforelor sferice creșterea animalelor domestice a fost pe deplin demonstrată (Nosek, 1967), preferințele comunităților pentru anumite specii (porcine, bovine, ovine) fiind recunoscute îndeosebi pe baza resturilor arheozoologice găsite în morminte. Ținând cont de specificul zonei subcarpatice, pe cuprinsul căreia s-au găsit aproape toate complexele funerare din Moldova, se poate afirma că purtătorii acestei culturi au fost atrași de un anumit cadru geografic, favorabil ocupărilor lor de bază.

Pentru bronzul timpuriu, raportul dintre cele două ramuri economice a fost probabil același, aşa după cum sugerează puținele resturi faunistice și aşa după cum ne îndeamnă să privim logica lucurilor, dacă ținem seama de principala îndeletnicire a populațiilor nomade.

În actualul stadiu al cercetării, deși existența unor unelte demonstrează preocupările pe care le-au avut comunitățile în domeniul cultivării plantelor, îndeosebi la nivelul culturii Horodiștea-Erbiceni, se poate spune că agricultura a constituit o ocupație din ce în ce mai puțin practicată după încreșterea acestei culturi, până în bronzul mijlociu, când a avut loc o revigorare a acestui domeniu de activitate.

Probabil că un procent însemnat al mijloacelor de subzistență ale comunităților au fost procurate din vânat, pescuit și cules, ocupații secundare care au asigurat o parte din hrana zilnică, mai ales în sezonul cald, cât și materia primă pentru îmbrăcăminte și confectionarea unor unelte. Pentru arealul cercetat, inventarul așezărilor și studiile cu caracter interdisciplinar relevă unele aspecte interesante referitoare la aceste îndeletniciri, care după cum se știe sunt mai des uzitate de triburile din epocă.

Neîndoialnic, olăritul a ocupat locul principal printre meșteșugurile culturilor care s-au succedat de-a lungul acestui interval cronologic deosebit de larg, deși după dispariția ceramică de factură cucuteniană de la nivel Horodiștea-Erbiceni II mai cu seamă se observă o decădere totală a tehniciilor de preparare a pastei, a modului de realizare a picturii, arderii vaselor și împuținarea formelor. Timp de aproape un mileniu, de la sfârșitul culturii Cucuteni și până în plin bronz mijlociu, ceramica este mai puțin prezentă în cadrul așezărilor și necropolelor, aceasta demonstrând, desigur, atât densitatea de locuire, cât și modul de viață al comunităților.

Din păcate, până la publicarea puținelor materiale care provin din săpături sistematice și care la ora actuală sunt inaccesibile din varii motive, nu se poate efectua o clasificare sistematică a tuturor speciilor ceramice și formelor, pe baza cărora s-ar putea face mult mai multe considerații de ordin cultural și cronologic.

Reprezentând nivelul tehnologic al intervalului de timp studiat, obiectele de piatră, silex și os nu oferă remarcarea unor calități și serii tipologice deosebite, cu excepția topoarelor de silex. Categoric, numărul și specificul uneltelelor și armelor demonstrează o decădere a meșteșugurilor și dezinteresul față de producerea unor astfel de obiecte. Majoritatea utilajului litic este lucrat îndeosebi din roci locale, iar repertoriul uneltelelor și armelor este net inferior față de neolic.

La fel de puține sunt și piesele de aramă pentru Horodiștea-Erbiceni, în cadrul căreia este cunoscută doar o daltă din prima stațiune eponimă, iar culturii amforelor sferice îi sunt atribuite doar trei fragmente de inele de cupru din cimitirul de la Suceava.

Pentru bronzul timpuriu sunt cunoscute doar câteva piese: câte un inel și buton de aramă la Glăvănești, o dăltită de cupru la Larga Jijia și un inel de buclă din argint de la Broșteni, în cazul mormintelor tumulare cu ocră tip Jamnaia.

Ca piese deosebite, care pe baze tipologice pot fi date în bronzul timpuriu, sunt de remarcat un topor plat cu marginile ușor ridicate de la Tîrpești și două topoare Baniabic de la Rădeni și Rotunda, asemănătoare unora dintre descoperirile remarcate în Transilvania de mai multă vreme.

În lipsa altor obiecte și a analizelor metalografice, este evident că nu se poate spune că prelucrarea metalelor a constituit un meșteșug răspândit și cunoscut la est de Carpați, spațiu în care astfel de piese puteau să ajungă mai degrabă pe calea schimbului.

După cum s-a arătat, numărul extrem de scăzut al statuetelor din cadrul culturii Horodiștea-Erbiceni și, mai ales, dispariția totală a plasticii antropomorfe din cadrul celorlalte culturi ale perioadei de tranziție relevă alte concepții și practici de ordin religios, noile populații care au sosit dinspre nord-est și est fiind străine de cultul fertilității și fecundității, atât de bine reprezentat în așezările cucuteniene (*Monah*, 1997). Aproape în unanimitate, specialiștii care au studiat acest aspect al vietii spirituale a comunităților preistorice sunt de părere că începând cu perioada de tranziție se trece de la cultul ctonian al fecundității, reprezentat de „Marea Mamă”, la cultul uranian al soarelui, care pentru arealul la care ne referim este întrevăzut mai mult din ritul funerar al incinerării, atestat începând cu grupul cultural Suceava.

După cum se poate constata deci, dezvoltarea culturală a teritoriului Moldovei Centrale și de Nord a cunoscut o decadere evidentă pe parcursul perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului și în bronzul timpuriu, datorată în principal populațiilor de așa-zisă origine indo-europeană, care împreună cu populația locală de sorginte eneolitică, practic asimilată la un moment dat, vor contribui la formarea culturilor clasice ale epocii bronzului, așa cum se recomandă a fi în această zonă cultura Costișa.

# **COMMUNAUTÉS PRÉHISTORIQUES DE NORD-EST DE LA ROUMANIE DE LA CULTURE CUCUTENI JUSQU'AU BRONZE MOYEN**

## **R é s u m é**

En abordant quelques segments culturels-chronologiques de grande importance pour la préhistoire de l'espace est-carpatique, respectivement la période de transition de l'énolithique à l'âge de Bronze, le Bronze ancien et le passage au Bronze moyen, dans le contexte des grands regroupements des populations et des changements socio-économiques d'après la fin de la culture Cucuteni, ce volume constitue une des premières synthèses sur l'évolution des communautés et des cultures de Nord-Est de la Roumanie, à travers une période qui commence au milieu du III<sup>e</sup> millénaire av. J.-Ch. et avance jusqu'au XVI<sup>e</sup> siècle av. J.-Ch. Réalisé en tenant compte d'un très grand nombre d'informations, diverses sous le rapport de leur provenance, quantité, exactitude de la valeur scientifique du matériel et des interprétations antérieures, cet ouvrage réunit la totalité des données certes, probables, connues ou inédites, en fonction desquelles on peut formuler quelques considérations d'ordre archéologique et historique.

Généralement, l'interval chronologique soumis à notre attention correspond aux siècles pendant lesquels ont eu lieu l'indoeuropéanisation et la constitution des unions tribales proto-thraces, du nord du Danube, des phénomènes pendant lesquels se produisent, en même temps que le processus d'assimilation linistique, des réajustements d'ordre démographique et économique.

## **I. LE CADRE PHYSICO-GÉOGRAPHIQUE**

Le territoire étudié correspond, généralement, aux structures majeures du relief, qui se trouvent à l'est de la Roumanie: les Subcarpates de la Moldavie et le Plateau de la Moldavie, qui par leur traits géologiques, géomorphologiques, hydrologiques, pédologiques, climatiques et de la végétation ont influencé l'apparition, la dispersion et la fréquence des habitations de la période de transition de l'énolithique à l'âge du Bronze et de la première partie de l'âge du Bronze. En ce qui concerne ses limites, l'aire étudiée est limitée au nord par la frontière de la Roumanie avec l'Ukraine, à l'est la limite superpose la rivière du Prut, au sud elle correspond

approximativement à l'alignement Comănești-Moinești-Bacău-Vaslui-Huși, et à l'ouest elle suit les versants est des Carpates.

## II. PRÉLIMINAIRES

Dans le développement naturel de la culture Cucuteni, considérée par certains archéologues d'être arrivée, à un certain moment, à un état pré-urbain en ce qui concerne les habitations, à une extension et une complexité du réseau de circulation des produits, des idées, des formes céramiques et des techniques dans le domaine de la métallurgie du cuivre, sont intervenus une série de changements causés, aussi des raisons d'ordre interne (la modification du milieu naturel, l'épuisement des terrains, la stagnation de l'inventivité technique, l'explosion démographique etc.), que des raisons d'ordre externe, dues à la pénétration des populations étrangères du milieu énéolithique, porteuses de ce qu'on a appelé la céramique „C”. Dans ce chapitre, on a présenté, en bref, une caractérisation de cette catégorie céramique, qui comme nous le savons déjà, a constitué un sujet très ample, étudié par certains spécialistes (*Dodd-Oprîtescu*, 1980, 1981, 1982, 1983; *Cucos*, 1985a) et on a mis en valeur les plus autorisées opinions concernant les transformations qui ont eu lieu à l'intérieur de la société vers la fin de la culture Cucuteni.

## III. LA PÉRIODE DE TRANSITION

Caractérisée par une très longue durée, pendant laquelle se sont produites des multiples restructurations démographiques, socio-économiques et culturelles, la période de transition a été définie comme un segment chronologique, par soi-même, qui fait la liaison entre les dernières formes énéolithiques et celles qui sont spécifiques à l'époque du Bronze. Pour la Moldavie Centrale et du Nord à cette période de transition correspondent la culture Horodiștea-Erbiceni, la culture des amphores sphériques et une série de découvertes à caractère mixte, telles le groupe culturel Suceava et l'horizont d'haches en silex, trouvées en majorité accidentellement, dans des endroits dépourvus d'autre matériel archéologique.

### 1. La culture Horodiștea-Erbiceni

a) **L'origine.** Il y a deux opinions concernant la formation de la culture Horodiștea-Erbiceni. La première, soutenue par Vl. Dumitrescu, R. Vulpe, M. Petrescu-Dîmbovița, P. Roman et d'autres, met à la base de cette

culture les éléments de facture Gorodsk, considérés d'avoir appartenu aux tribus de steppe. La deuxième, soutenue par I. Nestor et M. Dinu spécialement, montre que les découvertes Gorodsk/Horodiștea-Erbiceni ont une origine cucuténienne et qu'elles appartiennent, en fait, à une phase ou à une étape finale de la culture Cucuteni. Selon A. Nițu, la céramique peinte dérive de l'étape finale Cucuteni B<sub>2</sub> et elle atteste le fond antérieur de la population cucuténienne. En analysant des matériels similaires de type Brînzeni et Gordinești du territoire de la Bessarabie, les archéologues de la République de la Moldavie considèrent la culture Horodiștea-Gordinești comme une manifestation du tripolyen tardif (Tripolye C II - γ II).

**b) Historique et état des recherches.** Les premières matériels Horodiștea-Erbiceni ont été signalés depuis la fin du siècle précédent, près de Suceava, ultérieurement étant trouvés des fragments céramiques à Cucuteni, à Rădășeni, à Fedeleșeni etc. En 1929 ont eu lieu les premières fouilles à Horodiștea (*Dumitrescu H*, 1945), dans la station devenue éponyme. Avec le temps, par les recherches faites dans des sites diverses et par quelques découvertes fortuites, ont été signalés d'autres matériels, ce qui a fait qu'en 1970, au moment de la publication du grand répertoire archéologique de la Moldavie (*Zaharia, Petrescu-Dimbovița, Zaharia*) on connaissait un grand nombre des points (75), qui étaient attribués à la période de transition dont une partie était de type Horodiștea-Erbiceni. La reprise des fouilles à Horodiștea et l'initiation des recherches à Erbiceni ont constitué les principaux moments de l'exploitation de cette culture, à la base desquelles le prof. M. Dinu, a réalisé les premières caractérisations (*Dinu, 1968; 1977; 1978*). Depuis, d'autres points ont été signalés à l'occasion des recherches de surface faites pour la réalisation des répertoires archéologiques des dép. de Botoșani et Iași, par des découvertes fortuites et quelques fouilles, telles celles de Cîrniceni (*Alaiba, Grădinaru, 1995*). Pourtant, même s'il y a eu un grand nombre des découvertes, résulté inclusivement des recherches systématiques, la culture Horodiștea-Erbiceni est très peu-connue, parce que la plus grande partie du matériel trouvé dans les fouilles n'a pas été encore publié.

**c) L'aire et le répertoire des découvertes.** Les plus de 230 points signalés en 176 localités (voir la carte n° 1) prouvent une habitation intense pendant la culture Horodiștea-Erbiceni. Même si l'aire tenue en vue est relativement très peu et inégalement étudiée, et quelques signalements sont incertes, la mise sur la carte des objectifs nous donne probablement une image proche de la vraie aire de développement de la culture et de la densité réelle des habitations. D'autre part, les points connus représentent approximativement 70% du nombre total (plus de 308) d'habitations Cucuteni B connues, et l'aire de diffusion de la culture Horodiștea-Erbiceni correspond en grande partie à celle occupée par les communautés de la dernière phase de la culture Cucuteni (*Monah, Cucoș, 1985; Cucoș, 1999*).

**d) Les habitations et la stratigraphie.** L'état des recherches faites sur le terrain et de la publication du matériel, et les informations offertes par de diverses sources de documentation ne nous permettent pas de tirer quelques conclusions à caractère définitif sur les habitations et leur stratigraphie. De nos jours, on connaît peu de données concernant le nombre et la disposition des habitations, le système défensif, la proximité des sources d'eau, les matières premières, les terrains agricoles etc. La majorité des habitations signalées ont des dépôts très faibles, dans lesquels on trouve spécialement des fragments céramiques sporadiques. Une situation spéciale présentent seulement les stations d'Horodiștea, d'Erbiceni et de Cîrniceni, qui ont des dépôts plus consistents, mais les informations qui les concernent sont très souvent incomplètes, disparates ou contradictoires.

**e) Fortifications.** La seule tranchée défensive identifiée jusqu'à présent et celle de Horodiștea-*Dealul Mălaiște*, qui a protégé l'habitat de la phase Horodiștea I (Dinu, 1977; 1978). Après la destruction de celle-ci et le recouvrement de cette tranchée, l'habitat s'est étendue, dans la phase Horodiștea II, vers le sud.

**f) Maisons.** Les informations concernant les complexes d'habitation sont presque inexistantes dans la littérature de spécialité, la situation étant due, de même que pour les autres chapitres de cette culture , au nombre très petit des découvertes et à celui aussi réduit de valorisation des informations par publication. Les seules données claires proviennent des recherches du prof. M. Dinu, mais elles n'ont pas été intégralement publiées. À Horodiștea on connaît quatre maisons de surface, de la deuxième phase, parmi lesquelles, deux se trouvent au nord de la tranchée défensive et deux au sud de celle-ci, qui gardaient quelques éléments de tradition cucutenienne. À Erbiceni-*Dealul Sărăturilor* ont été explorées intégralement ou seulement partiellement 10 maisons, dont trois dans le secteur A et sept dans le secteur B. Autres 5 complexes d'habitation ont été identifiés par recherches de surface dans le secteur A. Une autre maison a été découverte sur *Dealul Mănăstirea* de Erbiceni (Dinu, 1977; 1978). En ce qui concerne la situation de Cîrniceni-*Pe Coasta*, même si dans le rapport de fouille on mentionne l'existence de 12 complexes d'habitation, le nombre des maisons est beaucoup plus petit, comme on peut l'observer sur le plan de situation. Presque toutes les maisons signalées dans les habitations mentionnées plus haut font partie de la catégorie des maisonnettes de surface.

**g) Fours et foyers.** Les installations de chauffage, pour cuisiner ou pour cuire la céramique sont très peu connues. Jusqu'à présent on a trouvé quelques fragments des plaques perforées, appartenant à des fours d'Erbiceni, d'un four de Cîrniceni, sur lequel on n'a pas des détails, quelques foyers à Horodiștea, trois foyers à Cîrniceni et un à Sf. Ilie et à Tipilești.

**h) Fosses.** On connaît jusqu'à ce moment la découverte de maximum 40 fosses, dont 19 à Erbiceni, 9 à Horodiștea, minimum trois à Cîrniceni, deux à Hăbășești et une à Sf. Ilie. En tenant compte des dimensions, du profil, du contenu et du groupement des fosses, qui ont eu une utilité ménagère, pour livrer de la terre ou d'habitation, on peut faire quelques considérations de nature stratigraphique et chronologique.

**i) Tombes et enterrements rituels.** Par rapport à la densité des habitations, le nombre des tombes et des squelettes isolés est extrêmement réduit. On connaît jusqu'à présent 18 tombes, dans 8 localités, qui font partie de la catégorie des tombes planes, à inhumation, avec les squelettes accroupies, avec ou spécialement sans ocre. Une série de tombes (Vișan, Rîșești, Erbiceni, Suceava-*Burdjeni*) sont plus récentes, cependant un autre groupe (Cîrlig-Aldești, Brad, Tîrpești, Grumezoaia) est daté vers la fin de la culture. Les restes d'os humains, spécialement quelques crânes d'enfant, trouvés à Horodiștea et à Cîrniceni, constituent des preuves de quelques enterrements rituels, qui rappellent certaines pratiques de communautés cucuteniennes (*Mantu, Botezatu, Kromer*, dans AMN, 31 / 1994).

**j) Céramique.** Elle constitue le matériel archéologique prépondérant, qui contribue à l'encadrement culturel et chronologique des sites connus. Malheureusement, même s'il y a une analyse détaillée pour les stations éponymes, celle-ci reste toujours inédite, et le matériel céramique découvert à travers le temps est presque inaccessible à la recherche. On peut, quand même, parler de l'existence de trois catégories céramiques. **La catégorie peinte**, de tradition cucutenienne, présente en proportions sensiblement proches dans tous les trois sites investigués systématiquement (Horodiștea, Erbiceni, Cîrniceni), mais aussi dans d'autres stations, peut être séparée dans les groupes suivants: **1)** vases avec engobe et peinture (amphores, vases piriformes, couvercles, verres, plats etc.); **2)** vases avec engobe, mais sans décor (amphores, couvercles, verres, plats, bols etc.); **3)** vases qui ont la pâte pigmentée avec du calcaire sur la surface desquelles on trouve ou pas des motifs décoratifs (amphores, plats, bols). **La catégorie grise** faite d'une pâte homogène, avec du calcaire et des morceaux de céramique broyée dans la composition, a été remarquée dans un très grand nombre des stations. On a remarqué les groupes suivants: **1)** vases de pâte fine, souvent ornementées (amphores avec ou sans bras, verres, pots, bols); **2)** vases de pâte bonne, dont on fait d'habitude des récipients petits et moyens (pots, plats, coupes); **3)** vases de pâte moins bonne, avec les parois moins denses, avec du calcaire et des morceaux de céramique broyée dans la composition, avec engobe, des impressions et des coupures (coupes, bols, plats, askoi etc.). **La catégorie usuelle** dans laquelle on inclue les vases d'utilisation ménagère, faites d'une pâte grossière avec des morceaux de céramique et du calcaire, cuite au noir ou au gris-noir, qui connaît quelques groupes: **1)** vases

avec les parois très fins de pâte compacte (amphores, vases piriformes, couvercles, verres, plats, vases avec un collant avec un décor incisé, des coupures ou des impressions); **2)** vases de pâte moins compacte (amphores, couvercles, verres, pots, plats) avec des coupures et des impressions; **3)** vases de pâte poreuse et friable, qui contient des coquilles broyées, couverts d'engobe (amphores, pots, plats, bols).

**k) Plastique.** Jusqu'à présent on connaît plus de 40 statuettes anthropomorphes, provenues spécialement des fouilles méthodiques, les plus nombreuses d'Erbiceni (21) et de Horodiștea (8) de deux phases de la culture. Même si différente du point de vue de la pâte, du modelage, du décor, de la cuisson et de la typologie par rapport à la plastique cucutenienne, la persistance des mêmes idées et croyances magico-religieuses est visible.

**l) D'autres objets en terre-cuite.** À côté de la céramique et de la plastique, dans les habitations Horodiștea-Erbiceni on a découvert d'autres objets de glaise: **1)** fusaïolles; **2)** poids pour la machine à tisser; **3)** roues de char en miniature; **4)** petites tables de glaise; **5)** plaques discoïdales perforées; **6)** plaques ovales; **7)** billes pour la fronde.

**m) Outils et armes en silex.** Les plus de trente haches et ciseaux, trouvées dans des conditions stratigraphiques certaines et presque le même nombre de pièces trouvées, par hasard, sur la surface de quelques habitations, ont été travaillées en silex de Dniestr et représentent généralement, des types de forme rectangulaire. Les autres pièces (lames, perceurs, racloires, têtes de flèche, percuteurs) dans un nombre réduit, ont été faites des roches provenant des dépôts sur le Prut ou le Dniestr et elles sont dans une certaine manière différentes, du point de vue de leur finissage par rapport aux exemplaires attribuées à la culture Cucuteni.

**n) Outils et armes en pierre façonnée.** Plus nombreuses que les pièces en silex, celles-ci ont été travaillées exclusivement en roches carpathiques. On a établit les catégories suivantes: **1)** haches et ciseaux; **2)** haches-marteaux; **4)** percuteurs-frotteurs; **5)** moulins.

**o) Objets en os et en corne.** Ils ont été travaillés des morceaux d'os longs et de cornes de cerf ou d'ovinés. Ils représentent les types suivants: **1)** perceurs; **2)** spatules-ciseaux; **3)** haches-marteaux; **4)** les soit-disant plantateurs.

**p) Objets en métal.** La seule pièce découverte dans des conditions certaines est la hache plate en cuivre de Horodiștea. La manque d'autres pièces exprime catégoriquement une stagnation de la métallurgie du cuivre, pendant l'intervalle temporel étudié et aussi la circulation réduite des pièces de ce genre.

**r) Données anthropologiques.** Les résultats des analyses anthropométriques sur les cinq squelettes (trois de Tîrpești et un seulement de Brad et de Cîrligi-Aldești) ne peuvent pas avoir un caractère définitoire pour la culture Horodiștea-Erbiceni, dans la mesure où les tombes respectives

appartiennent à la dernière phase de développement de la culture. Ont été remarquées quelques traits spécifiques aux populations indo-européennes et quelques éléments d'origine méditerranéenne.

**s) Paléofaune.** L'étude de tous presque 3700 restes archéozoologiques de Horodiștea et de Cîrniceni a relevé l'existence de certaines traits spécifiques, en fonction desquels ont été faites quelques considérations sur l'économie, les occupations et le mode de vie des communautés de la culture Horodiștea-Erbiceni.

**t) Chronologie; synchronismes.** La Culture Horodiștea-Erbiceni commence immédiatement après la phase Cucuteni B<sub>2</sub> et finit au moment de la pénétration des tribus Jamnaja. Au long de son évolution elle connaît deux phases de développement (I et II). Du point de vue de la chronologie absolue, en tenant compte des trois analyses C<sup>14</sup> de Horodiștea et d'autres sites Tripolye C II (Evminka, Gorodnica, Dancu, Majaki et Usatovo) on est arrivé à la conclusion que Horodiștea-Erbiceni compte approximativement 350 années, dans l'intervalle 3500-3150 CAL BC ou 2700/2600-2350/2250 b.c. (Mantu, 1998). La culture Horodiștea-Erbiceni est synchrone avec la culture des amphores sphériques, avec les découvertes de type Brînzeni et Gordinești de Bessarabie, avec lesquelles forment un complexe unitaire, mais aussi avec les groupes Jvanec, Kasperovcy, Vyhvatincy et Majaki du complexe Gorodsk-Usatovo d'Ukraine. Elle est aussi synchrone avec une série d'habitations Cernavoda I et Foltești Cernavoda II de la Munténie. Même si l'on ait soutenu l'existence des certaines liaisons avec la culture Coțofeni (Dinu, 1980) il est certain que Horodiștea-Erbiceni lui est antérieure.

## 2. La culture des amphores sphériques

Définie depuis le début du XX<sup>e</sup> siècle, cette culture présente encore des problèmes; de telles trouvailles posent à l'historien des questions qui n'ont point trouvé des réponses définitives (Czerniak, Szmyt, 1991). Dans l'aire qui nous intéresse il n'y a pas eu des découvertes significatives pendant les deux dernières décennies, excepté les découvertes de Suceava (Ursulescu, 1997).

**a) Historique des recherches.** En Moldavie la majorité des découvertes ont été fortuites et jusqu'à nos jours on ne peut pas parler d'un programme de recherche proprement dit, mais plutôt de la sauvegarde des certains vestiges et de leur valorisation scientifique. Les plus importantes études théorétiques sont dues au prof. M. Dinu (1960, 1961) et à Șt. Cucoș (1985 b), des données supplémentaires étant précisées récemment par N. Ursulescu. Pour l'Ukraine et la Pologne les plus importantes contributions sont dues aux recherches de T. Sulimirski (1968), T. Wiślanski (1970) et I. Svešnikov (1985).

**b) L'aire et le catalogue des découvertes.** Le territoire occupé par la culture des amphores sphériques s'étend dans l'est de l'Allemagne, en Tchéquie, en Pologne, dans la zone de silvosteppe de l'Ukraine de l'ouest, dans le sud-ouest de la Biélorussie, dans le nord de la Bessarabie et dans la moitié du nord de la Moldavie. Appartenant au soit-disant groupe podolo-moldave, les 24 tombes et l'autre matériel céramique, trouvées dans 17 localités, entre le Siret et les Carpates, ont une très grande importance pour l'étude de cette culture.

**c) Habitats.** Jusqu'à nos jours dans la moitié du nord de la Moldavie on n'a trouvé aucun habitat, situation qui ressemble, un petit peu, à celle de Podolie et de Volhynie, là où, sur plus de 100 points archéologiques n'ont été signalés que sept habitats.

**d) La typologie des tombes.** Pour la Moldavie sont spécifiques les tombes "à ciste", qui sont isolées ou groupées (2 à 4 complexes). Même s'il y a plusieurs points d'interrogation concernant les conditions de la découverte, on peut faire quelques considérations en fonction de l'orientation, du nombre et de la position des squelettes ou à partir du mobilier.

**e) Céramique.** Elle constitue la catégorie la plus riche et variée d'objets trouvés dans les tombes. Faite d'une pâte d'une certaine qualité, avec un décor typique et cuite dans une atmosphère réductrice, la céramique des tombes de la culture des amphores sphériques de la Moldavie connaît les suivantes formes de base: 1) amphores grandes au corps circulaire, au col cylindrique, au fond plat, pourvues de petits bras; 2) amphores de petites dimensions, avec un col tronconique et la lèvre un petit peu évasée; 3) vases pots; 4) verres.

**f) D'autres objets de mobilier.** Parmi les autres matériels trouvés dans les tombes on mentionne 1) les haches et les ciseaux en silex; 2) les haches et les moulins en pierre; 3) les lames, les racloirs et les petits morceaux de silex; 4) les objets en os (bracelets, appliques).

**g) Données anthropologiques.** L'analyse de quelques squelettes de Dolheștii Mari, Preutești, Piatra-Neamț, Băcești et Șcheia a montré: 1) les indices craniens signalent une brahicéphalisation pour le groupe des tombes de la zone d'ouest et une dolico-crânisation pour le soit-disant group de l'est; 2) la hauteur des sujets peut être encadrée dans la catégorie super-moyenne; 3) les squelettes de la zone occidentale indiquent la prépondérance des éléments proto-europoïdes.

**h) Encadrement chronologique; liaisons.** Certaines communautés de la culture des amphores sphériques, trouvées dans la deuxième phase de développement de cette culture, ont pénétré dans la Moldavie subcarpatique dans une étape correspondant à la fin de la phase Cucuteni B. Jusqu'à leur pénétration dans l'aire proprement dite de la culture Cucuteni, les tribus de la culture des amphores sphériques sont venues en contact avec la culture de la

céramique cordée et la culture des verres en forme d'entonnoir avec laquelle elle a été partialement synchrone, de même qu'avec Horodiștea-Erbiceni, et en Bessarabie avec les premières découvertes de la culture Jamnaja. Au sud, elle était voisine avec la culture Horodiștea-Foltești II. Pour les découvertes de la Moldavie il n'y a pas des dates C<sup>14</sup>, mais en tenant compte de quelques résultats obtenus par les archéologues polonais et les analyses radiocarbon obtenues pour la phase Cucuteni B, Tripolye C II et les dates de Horodiștea, la culture des amphores sphériques pourrait être placée entre 2700/2600-2300/2200 b.c.

### 3. Découvertes à caractère mixte

Près de deux cultures présentées antérieurement, la période de transition contient d'autres catégories de découvertes, représentant des vestiges des mélanges et de la cohabitation des communautés de ces temps-là.

#### A. Le groupe culturel Suceava

Il a été défini à la base de la nécropole d'incinération du point *Parcul Cetății* et il peut représenter la preuve de la première synthèse entre les cultures Gorodsk/Horodiștea-Erbiceni et la culture des amphores sphériques. Il n'est pas accepté par tous les chercheurs de la Roumanie et, récemment, même l'auteur des fouilles (*Ursulescu*, 1998) à la tendance d'attribuer ces découvertes à la culture des amphores sphériques.

a) **Historique des recherches.** Le mérite de la découverte, de l'exploration et de la valorisation des recherches revient au prof. N. Ursulescu comme on l'a déjà montré plus haut. Sur la surface fouillée pendant 1975-1976 ont été étudiées plus de 100 tombes à incinération.

b) **Éléments de rituel funéraire.** Les fosses des tombes ont été fouillées en plusieurs étapes, et les surfaces, la profondeur, l'orientation et le mobilier des complexes diffèrent d'un cas à l'autre. On n'a pas observé des traces d'incinération sur place, toutes les restes cinéraires étant jetés probablement n'importe où. On a constaté un mobilier plus riche aux tombes centrales, là où les restes étaient groupés sur les marges du nord et du nord-est, cependant, pour le reste des fosses, les ossements ont été déposés seulement symboliquement.

c) **Mobilier des tombes.** Il se compose de matériels typiques aux cultures grâce auxquelles on a défini ce groupe. La céramique constitue le principal mobilier et compte trois catégories: 1) fine, de tradition cucuténienne; 2) demisfine ou intermédiaire; 3) grossière, qui est prépondérante et qui représente la soit-disant céramique Gorodsk. Les outils en pierre façonnée sont représentées par le silicilate ou la marne, et les outils en silex ne sont pas très intéressants. On a trouvé de plus une fusaïolle et trois bagues en cuivre.

**d) Encadrement chronologique.** Le matériel archéologique trouvé dans les tombes permet l'encadrement de la nécropole dans la première partie de la période de transition dans un intervalle correspondant aux cultures Horodiștea-Erbiceni et aux amphores sphériques.

### B. Haches en silex

Maintenant il y a un très grand nombre d'haches en silex qui ne peuvent pas être attribuées culturellement, à cause de l'absence des certains contextes archéologiques bien définies.

**a) Historique des recherches.** Connues depuis la fin du dernier siècle, les haches en silex ont attiré l'attention des diverses archéologues qui ont fait quelques considérations concernant l'encadrement culturel et chronologique. Jusqu'à présent ont été réalisées deux études de référence sur ces pièces. (*Florescu, A.C., 1959; Spinei, 1971*).

**b) La répartition et le catalogue des découvertes.** L'analyse des points où ont été faites les découvertes (carte n° 3) montre une concentration des haches dans la zone du nord et de l'est du territoire, entre le Siret et Carpates leur nombre étant plus petit. Par rapport aux plus de 150 pièces présentées par V. Spinei en 1971, provenues de 83 localités, aujourd'hui on connaît plus de 300 haches, découvertes en 154 localités.

**c) Considérations typologiques.** Les appréciations, faites il y a plus de trois décennies, sont restées d'actualité. En fonction de la matière première utilisée, des formes, des dimensions et du mode de finissage ont été établies quatre catégories: 1) haches pareilles à celles de l'aire Tripolje; 2) haches semblant à celles de la cultures des amphores sphériques; 3) haches semblant à celles du nord de l'Europe, des cultures Trichterbecher et de la céramique cordée; 4) haches pareilles à des découvertes de l'aire de la culture Dniepr-Donec.

**d) Attribution culturelle.** Même si l'utilisation de ces pièces à travers les cultures Horodiștea-Erbiceni et celle des amphores sphériques est visible, il est inexplicable pourquoi un si grand nombre d'haches n'est pas associé au matériel typique pour les deux cultures.

## IV. BRONZE ANCIEN

De nos jours, on ne peut pas savoir précisément quelles sont les causes qui ont mené à la disparition des cultures Horodiștea-Erbiceni et des amphores sphériques, et ni l'origine des communautés qui ont habité certaines zones de la Moldavie Centrale et du nord, après la disparition de ces cultures. Il y a plusieurs points d'interrogation spécialement pour la partie d'ouest de la Moldavie, là où le nombre des découvertes n'est pas du tout concluant.

### 1. Tombes à ocre du type Jamnaja

Les complexes funéraires de ce genre représentent la preuve de la pénétration des communautés de la variante nistréenne de la culture Jamnaja, à l'ouest du Prut, dans un temps correspondant à la fin de la période de transition et au début du bronze moyen. D'après certains chercheurs (*Gimbutas*, 1997) la culture Jamnaja représente la vague n° 3 de la culture des kourganes, qui a influencé définitivement l'évolution des communautés de l'est du continent européen.

**a) Historique des recherches.** Sur le territoire de la Moldavie les complexes tumulaires avec des tombes à ocre ont attiré l'attention des chercheurs spécialement au début des années cinquante, quand on a commencé l'exploration des objectifs de Corlăteni, de Glăvăneşti, de Holboca et de Larga Jijia. Ultérieurement ont été étudiés et signalés d'autres sites (Valea Lupului, Erbiceni, Giurcani, Präjeni, Cotârgaci) qui sont de référence pour la connaissance du Bronze ancien. Parmi les études des spécialistes roumains, concernant les tombes tumulaires à ocre, on mentionne celles signées par: M. Petrescu-Dîmboviţa (1950); Vl. Zirra (1960); E. Comşa (1982, 1985a, 1985b, 1987, 1989, 1994, 1995) et F. Burtănescu (1996a).

**b) La répartition et le catalogue des découvertes.** Excepté deux cas, la majorité des localités dans lesquelles on a trouvé des tombes tumulaires à ocre (voir. la carte n° 4) se trouvent dans les dép. de Botoşani (6), de Iaşi (8) et de Vaslui (1), situées à la limite est de la variante nistréenne de la culture Jamnaja. Les 17 localités cataloguées comptent la totalité des découvertes faites jusqu'à cette date.

**c) Types de tombes.** Généralement, les tombes à ocre des tumuli de la moitié du nord de la Moldavie s'inscrivent dans la typologie des découvertes similaires de Bessarabie (*Dergačev*, 1994) ou d'Ukraine (*Telegin*, 1985), en ce qui concerne le mode de fouille de la fosse initiale, la construction des tumuli, la disposition et le mobilier des tombes etc. La majorité des tombes ont contenu seulement un squelette, mais il y a d'autres avec deux ou trois squelettes. En fonction de l'orientation et de la position de ceux-ci on a fait des considérations diverses d'ordre chronologique et culturel.

**d) Objets de mobilier.** Là où il est présent, le mobilier consiste en: 1) céramique représentant six types; 2) objets de parure, représentant spécialement de petites pièces en métal ou en os; 3) outils et armes en pierre; 4) outils en métal, représentées pratiquement par un seul ciseau en cuivre.

**e) Données anthropologiques.** Les analyses ont mené à la conclusion que les individus enterrés dans les tombes tumulaires à ocre ont appartenu à une population macrodimensionnée, qui a contribué à l'accentuation des caractères protoeuropéoides et nordoïdes des porteurs des cultures de l'âge de Bronze.

**f) Encadrement chronologique.** Sur le territoire de la Moldavie, les

tombes tumulaires à ocre ont été précédées par la culture Horodiștea-Erbiceni et par la culture des amphores sphériques, et en Bessarabie par les cultures Gordinești et Usatovo. Pour l'aire étudiée il n'y a pas des dates C<sup>14</sup>, les seules analyses de ce type pour les tombes Jamnaja de la Roumanie étant réalisées à la base de quelques probes de Hamangia et de Galați (*László*, 1997). V. Dergačev apprécierait que la variante nistréenne de la culture Jamnaja, de laquelle font partie aussi les tombes du territoire de la Moldavie, s'étend entre le XXIII-XX<sup>eme</sup> siècles av. J.-C.

## 2. Les tombes de la culture des catacombes

Les communautés de la culture des catacombes, datée dans la dernière partie du Bronze ancien, ont coexisté avec les communautés tardives de la culture Jamnaja, situation qui reste valable, du moins en partie, pour le territoire proche de la rive droite du Prut (*Dergačev*, 1986, *Manzura, Sava*, 1994; *Burtănescu*, 1996a).

**a) Historique des recherches.** Définie au début du siècle, cette culture a été bien étudiée dans le territoire à l'est du Prut, là où on connaît plus de 100 tumuli avec environ 500 tombes. Pour la moitié du nord de la Moldavie d'ouest les recherches sont liées aux explorations des tombes à ocre de type Jamnaja. La plus vieille et connue découverte a été faite dans le tumulus de Holboca (*Zirra*, 1952), dans lequel ont été signalées initialement un nombre de 5 tombes. Récemment, on a apprécié qu'à cette culture peuvent aussi appartenir d'autres complexes (*Burtănescu*, 1996a).

**b) Le catalogue des découvertes.** Répandue sur toute la zone de steppe et partialement sur le silvosteppe, entre la Volga et le Prut, la culture des catacombes est représentée dans l'est de la Roumanie par un nombre très petit des découvertes, parmi lesquelles certaines ne sont pas sûres.

**c) Types de tombes.** Toutes les tombes signalées sont à inhumation et même si les informations concernant la stratigraphie, la typologie des fosses et la position des squelettes sont sommaires et parfois contradictoires, il y a des éléments qui nous permettent à nous rapporter aux découvertes de l'est du Prut. Sur toutes les 10 tombes de Holboca, 9, 17, 34, 35 et 37 sont individuelles, avec les squelettes accroupies ou sur le dos, avec une main tendue et l'autre pliée: T. 28-30, 33 et 36 desquelles la première est triple, ont eu des squelettes en position tendue, tandis que T 21-22 et 23-25 dans lesquelles ont été inhumées deux et respectivement trois personnes, avaient les squelettes en position accroupie sur le dos avec les pieds pliés des genoux.

**d) Le mobilier.** Il consiste presque en totalité en céramique faite d'une pâte grossière, avec une typologie peu variée et dépourvue de décor. On a

trouvé une gros gourdin de granodiorite (dans le T<sub>9</sub> de Holboca) et des restes ou des traces de quelques mélanges végétaux ou des peaux d'animaux.

**e) Datation.** V. Dergačev considère que les tombes de la culture des catacombes sont synchrones avec les premières tombes de la variante Bugeac de la culture Jamnaja, et il propose comme datation les siècles XIX-XVIII<sup>ème</sup> av. J.-C. Quelques dates C<sup>14</sup> obtenues par les chercheurs ukrainiennes convergent vers la datation de cette culture entre 2750-2150/2000 B.C., ou 2200-1800/1700 B.C. (*Kadrow et collab. 1994*).

### 3. Autres découvertes

Il y a une série des découvertes, qui ne peuvent pas être attribuées avec certitude à l'une ou à l'autre des cultures mentionnées, même si l'on accepte leur datation dans le Bronze ancien.

**a) Habitats.** Parmi ceux-ci on peut signaler plusieurs habitats qui se groupent dans la partie centrale et ouestique Ide l'aire exporée qui s'encadre dans un horizont chronologique correspondant aux cultures Foltești II et Schneckenberg A.

**b) Tombes.** Les complexes funéraires de Gîrceni et de Suceava-Zamca présentent des traits qui indiquent une datation dans une période plus tardive, que celle qu'on a apprécié initialement, d'autant plus que les premières d'elles contenaient certaines pièces de mobilier (boucles de ceinture en os) qui ont été attribuées à la culture "mnogovalikovaja".

**c) Objets en pierre.** On apprécie que plusieurs haches avec trou de fixation, trouvées par hasard, pourraient dater du Bronze ancien, mais en ce moment il n'y a pas des données concluantes concernant leur encadrement. Plus proches du Bronze ancien sont deux types de sceptres de granodiorite: un représenté par les sceptres en forme discoïdale et d'autres en forme cruciforme qui proviennent du nord de la Moldavie.

**d) Pièces de métal.** On mentionne une hache plate en bronze, avec les marges latérales un petit peu levées et le profile en forme de lentille de Tîrpești, et de deux haches de type Baniabic de Rădeni et Rotunda .

## V. BRONZE MOYEN

Dans la littérature de spécialité de la Roumanie, on parle, depuis 1960, de l'existence de plusieurs découvertes, appréciées comme appartenant à des communautés apparentées, répandues dans un espace très vaste, de Pologne de sud-est et jusque dans la zone Subcarpatique de la Moldavie, qui ont été

dénommées Komarov-Costișa-Bialy Potok, d'après les habitations éponymes d'Ukraine, de Roumanie et de Pologne.

Datés à la fin du Bronze ancien et dans le Bronze moyen, ces vestiges ont attiré l'attention de plusieurs spécialistes (*Kostrewski*, 1928; *Sulimirski*, 1936, 1968; *Vulpe*, Al., 1961; *Vulpe*, Al., *Zamoșteamu*, M., 1962; *Swiesznikow*, 1967; *Florescu* M., 1970; *Krušel'nickaja*, 1985; *Sava*, 1994 etc.) et continuent à dresser, du moins pour la zone de la Moldavie, plusieurs points d'interrogation. Pour cette raison on a proposé l'utilisation de la notion de découvertes de type Komarov – Costișa, dans laquelle on introduit toutes les mentions, de facture approximativement identique, du territoire entre les Carpates et le Prut. Il n'est pas dépourvu d'importance le fait que les découvertes Costișa et Bialy Potok ont été considérées jusqu'à présent comme des variantes locales de la culture Komarov.

**a) Historique des découvertes.** Pour la Moldavie du nord des matériels pareils à ceux de l'aire Komarov ont été signalés avant la deuxième guerre mondiale. On a discuté sur l'appartenance de ces découvertes à l'aire Komarov seulement après 1961, quand ont été publiés les résultats des fouilles de Costișa. D'après Al. Vulpe, la soit-disant culture Costișa date du début du Bronze moyen, ce qui pouvait correspondre aux phases I C<sub>3</sub> et IC<sub>2</sub> – I<sub>a</sub> de la culture Monteoru. Après le sondage de Borlești, effectué par M. Florescu, on a essayé d'argumenter les liaisons typologiques entre les découvertes de Costișa et celles de Komarov et de Bialy Potok, même si l'idée était admise, que certaines découvertes de Borlești ont des éléments pris de la culture Monteoru.

Depuis la publication de l'étude due à M. Florescu (1970), ont été faites d'autres découvertes, quelques-unes extrêmement importantes, telles celles de Lunca, Poduri, Präjeni ou Siliștea, mais dans les conditions de la non publication de la monographie sur l'habitation de Costișa, on a évité la reprise de certaines discussions sur les débuts du Bronze moyen, dans la moitié du nord de la Moldavie.

**b) L'aire et le répertoire des découvertes.** Pour la zone étudiée les habitats avec une stratigraphie verticale et horizontale, qui montrent des habitations de courte ou de longue durée, inclusivement un point pour obtenir le sel de l'eau des sources salées, qui réunissent 9 sites, se trouvent spécialement dans la zone subcarpatique. Deux points se trouvent à la limite entre les Subcarpates et le plateau de la Moldavie, à l'ouest de Siret se trouvant les autres 20 localités d'où on a cueilli des fragments céramiques de certaine facture Komarov-Costișa-Bialy Potok. Ses complexes funéraires se trouvent spécialement au nord de la Moldavie: trois, dans le département de Suceava et trois en Botoșani, seulement le septième se trouve à la limite du sud de l'aire étudié et proche de l'aire de ce qu'on a appelé la culture Ciomortan (*Szekely* Z.K., 1997). Sans être confondues avec les découvertes sûres de plus haut, les

habitation Noua dans lesquelles on a trouvé des fragments céramiques de tradition Komarov-Costișa-Bialy Potok, situés spécialement dans la partie de l'est, ont, elles aussi, importance dans l'analyse des phénomènes passés au niveau du Bronze moyen. En total le répertoire compte 52 localités.

**c) Habitations.** Pour le moment on ne peut pas réaliser une typologie des habitations, à cause des informations incomplètes, et de l'état de recherche des sites, même si l'on observe une préférence pour les terrasses dominantes (Costișa, Borlești, Poduri, Lunca etc.) et pour un certain type d'habitat.

**d) Le point d'exploitation des sources salées de Lunca – Poiana Slatinei.** Près des habitations ordinaires, avec des dépôts qui montrent une période d'utilisation plus longue ou spécialement plus courte, dans l'aire étudié, il y a une station d'un caractère spécial, où les communautés de l'âge du Bronze se sont occupé avec l'exploitation des sources d'eau salée, en même temps pour leur propres besoins que pour celles des tribus situées plus loin. Du moins c'est ce qui montre le dépôt archéologique étudié par nous jusqu'à ce moment (*Dumitroaia*, 1987, 1994; *Alexianu, Dumitroaia*, 1990; *Alexianu, Dumitroaia, Monah*, 1992).

**1. Le spécifique des dépôts.** Le site près de la source principale de **Poiana Slatinei** présente trois zones distinctes, aussi importantes, avec des particularités qui tiennent de l'appartenance culturelle, de la succession, de l'état de conservation et de la disposition des dépôts, le trait commun étant donné par l'occupation des communautés qui ont habité temporellement ce point: l'obtention du sel par l'ébullition et l'évaporation de l'eau salée prise du puits avec de l'eau salée.

Dans la zone A, qui constitue le secteur le plus riche de la station, on a mis en évidence des dépôts constants, appartenant aux cultures Starčevo-Criș, Precucuteni, Komarov-Costișa, Noua et à l'époque hallstattienne, près desquelles se trouvaient des restes sporadiques Cucuteni, Horodiștea-Erbiceni, appartenant à la culture des Carpes, Sîntana de Mureș, du V-VII, X-XII et XVI-XVII siècles. Dans la zone B on a trouvé des dépôts Starčevo-Criș, Precucuteni, Cucuteni, Komarov-Costișa, Corlăteni et Canlia, mais aussi des vestiges sporadiques rubanés. Dans la zone C on a exploré un dépôt de la première phase du La Tène géto-dace, respectivement la culture Canlia. Le dépôt correspondant à l'âge de Bronze et au début de l'âge de Fer de la tête du tertre de la zone A, a occupé une surface très réduite de terrain, approximativement 15/10 m. À cause des limites étroites et à l'utilisation intense de ce point, dans lequel aux restes de cendres, charbon, brûlure et céramique se sont ajoutées quelques foyers, nivelements ou reconstructions, s'est accumulé un dépôt anthropique qui dépasse 2 m d'épaisseur.

**2) La stratigraphie du dépôt de l'âge du Bronze.** Le premier niveau de l'âge du Bronze d'environ 1 m d'épaisseur a une couleur rousse. Il semble que les nombreux et consistents niveaux de brûlure (avec des surfaces de quelques mètres carrés chacuns), le cendre et le charbon soient ceux qui ont donné la couleur au dépôt, même si n'est pas sans importance le fait que plusieurs fragments céramiques ont aussi la couleur rousse. La céramique prise de ce niveau, qui se trouvait d'habitude près des niveaux de brûlure et de cendres, constitue une nouveauté pour cette aire et à la base de son analyse on peut amener une série d'arguments concernant l'apparition des premières manifestations culturelles du Bronze moyen de cette zone, parallèle à Komarov II. Le dépôt suivant, attribué dès le début à la culture Costișa, est aussi consistent. Avec une épaisseur variable de cca. 0,20–0,35m, celui-ci s'est remarqué par la couleur gri-rousse du dépôt archéologique mais aussi par les fragments céramiques décorés des triangles hachurés. Même si l'on ne peut pas parler de l'existence des foyers proprement dites, on remarque les restes de quelques bûchers ouverts, ayant autour d'eux des fragments céramiques. Au-dessous de ce dépôt il y a un niveau approximativement uniforme, d'une épaisseur entre 0,20-0,50 m, avec un aspect cendrier, avec des éléments céramiques de facture Komarov récent. Il est à rémarquer le fait que dans le dépôt de l'âge du Bronze on n'a pas trouvé d'autres catégories de matériel, ce qui montre qu'à *Poiana Slatinei* il y a eu sûrement un point saisonier d'exploitation du sel et non une habitation proprement-dite.

**e) Habitations et foyers.** Il n'y a pas jusqu'à ce moment des matériaux et des informations concluantes concernant les maisons des communautés Komarov-Costișa de la moitié du nord de la Moldavie, les connaissances sur ce chapitre se situant au même niveau qu'il y a trente ans. On connaît seulement qu'à Costișa ont été dépistés des restes d'une maison, de même qu'à Borlești, sur certains complexes d'habitation de Văleni n'étant pas disponibles des données édifiantes.

En ce qui concerne les foyers, le peu des informations existantes sont aussi lacunaires: au niveau Costișa de l'habitat éponyme appartient le premier niveau de foyers de la troisième section et le foyer de la section IV de Borlești.

On a étudié deux foyers, et l'unique foyer qui a été signalé sur le terrain (à Dulcești) n'a pas bénéficié d'une exploration minutieuse.

**f) Tombes.** On connaît 10 tombes (à Cotîrgaci, à Hîrtop, à Horodnic de Jos, à Poduri, à Präjeni, à Șerbănești et à Vlăsinești) groupées en majorité dans les départements de Botoșani et de Suceava. Six tombes sont à inhumation, dont au moins trois appartiennent sûrement à la culture Komarov-Costișa-Bialy Potok tandis que les tombes sûres à incinération sont seulement celles de Hîrtop et de Poduri.

**g) Céramique.** Dans les sites Komarov-Costișa sur le territoire de la Moldavie peuvent être mise en évidence quelques catégories céramiques, mais pour le moment il est difficile à faire une analyse typologique détaillée et correcte parce que la majorité du matériel n'est pas encore publiée. Du point de vue de la pâte, la plus grande partie de la céramique contient, comme dégraissant, du sable, silex ou pierre broyée. Les surfaces des vases sont généralement brunes-rougeâtres, d'un aspect poreux, dans le cas des vases de la catégorie de la céramique fine.

Ont été remarquées comme formes: 1) vases de grandes dimensions, au corps globulaire, au col cylindrique et la lèvre fortement évasée; 2) vases de grandes dimensions, au parois droits ou faiblement ovales et à la marge de la lèvre intérieure arrondie; 3) vases de grandes dimensions et moyennes, aux parois arrondies et à la lèvre évasée, ayant la partie supérieure horizontale; 4) vases en forme de "tulipe"; 5) vases tronconiques; 6) amphores; 7) bols; 8) coupes et *kantharoi*. L'ornementation consiste d'habitude en triangles avec l'un des cimes en bas, hachurés et limités par des lignes horizontales. Quelquefois les lignes incisées sont associées avec des coupures, la décoration de type "dents de loup" etc.

**h) Haches en cuivre et en bronze.** Constituant les plus signifiantes pièces en métal, les haches trouvées jusqu'à ce moment s'inscrivent dans les premiers moments s'inscrivent dans les premiers types qui sont attribués à la fin du Bronze ancien et au début du Bronze moyen.

**i) Autres objets de mobilier.** Sont signalés: 1) objets en pierre et en silex; 2) objets en terre cuite; 3) objets en os; 4) objets en cuivre et en bronze.

**j) Liaisons, datation.** De l'analyse du matériel on observe clairement l'existence de certains traits communs entre les découvertes de la moitié nord de la Moldavie et les aires de la soit-disant culture Ciomortan et celle de Komarov. Ainsi, ont été observées des analogies entre les vases au col en forme d'entonnoir avec la lèvre beaucoup évasée et ornemantées de lignes incisées, combinées avec des "dents du loup" et des triangles hachurées, présentes autant à l'est des Carpates que dans le sud-est de la Transylvanie (Székely Z.K., 1997). La liaison avec la culture Komarov est pourtant beaucoup plus proche, comme le montre la céramique de Lunca et Loeva, les deux stations étant considérées comme points d'exploitation du sel. Dans cette ordre d'idées on consigne que la stratigraphie de Lunca, où il y a un facies plus récent (daté par des vases avec la bouche en forme d'entonnoir ou de "tulipe", la lèvre évasée et une décoration incisée sur le col), permet le rapport à des découvertes de la deuxième phase de la culture Komarov.

En tenant compte que le début de la culture Komarov n'est pas daté plus tard que le XVIII siècle av. J.-Ch. (Svešnikov, 1990), que les matériaux de type Costișa ont été synchronisés avec les phases IC<sub>3</sub> – Ia de la culture Monteou,

et les analogies entre les vestiges de la Moldavie et celles de l'Ukraine sont évidentes, on apprécie que les découvertes de l'aire étudiée par nous constituent une variante de la culture Komarov, qui peut être encadrée dans un interval chronologique correspondant à la fin du Bronze ancien et au Bronze moyen. Du point de vue de la chronologie absolue ce segment pourrait être encadré dans les XVIII-XVI siècles av. J.-Ch.

## VI. CONCLUSIÖNÖ

À partir des informations contenues dans les pages antérieures qui offrent pour la première fois un tableau très vaste sur les cultures datées dans la période de transition, le Bronze ancien et les débuts du Bronze moyen de la Moldavie centrale et du nord, peuvent être entrevues, mieux qu'avant, les principales mutations produites dans l'intervalle temporel étudie, qui présentent une importance spéciale pour la recherche archéologique roumaine.

Au fur et à mesure de la décadence économique des tribus Cucuteni, causée par l'échange des techniques agricoles et par les changements climatiques, auxquelles se sont ajoutées les pénétrations des populations de la culture des amphores sphériques du nord et d'origine nord-estique, de facture Gorodsk-Usatovo, se produisent des changements irréversibles dans la vie des communautés locales, qui peu à peu seront forcées d'adopter un nouveau mode de vie. Il est suffisant de suivre le mode de disposition et la stratigraphie des habitations, tout comme le spécifique des différentes catégories de vestiges archéologiques trouvées jusqu'à cette date, pour être capables d'observer les transformations de l'étape post-énolithique, quand la place de l'économie agricole est prise, de plus en plus, par l'économie à caractère pastoral, préférée par la majorité des communautés qui ont pénétré dans la moitié nord de la Moldavie. Il semble que les modifications qui sont sourvenues dans le mode d'assurer les moyens de subsistance par la population de la période de transition et le Bronze ancien, aient attiré après eux des changements dans la typologie des habitats, qui sont plus réduites comme surface et qui montrent une durée d'habitation beaucoup plus courte. Ce n'est pas par hasard que sur plus de 230 points, dans lesquels sont attestés des vestiges Horodiștea-Erbiceni, seulement 1/10 ont une stratigraphie proprement-dite, et les habitations, de la culture des amphores sphériques ne sont pas connues.

Vers la fin de la période de transition de l'énolithique à l'âge du Bronze le nombre d'habitats semble être plus petit, comme l'on observe par les découvertes sur terrain. Le tableau de l'habitation humaine dans l'aire qui nous

a préoccupé est influencé fondamentalement par les pénétrations des populations de l'est de Prut, qui ont enterré leur morts dans des tumuli.

Par rapport à d'autres zones carpato-balcaniques, où en dépit de la précarité des recherches systématiques et du matériel archéologique pris ont été reconstituées les traits principaux de la période de transition et du Bronze ancien, dans la Moldavie centrale et du nord cette tâche n'a pas été accomplie jusqu'à ce moment. La situation est due, certainement, au nombre réduit d'habitats, tombes ou objets disparates qui ont été trouvés, mais aussi au mode d'apercevoir le spécifique d'éleveurs du bétail nomades ou deminomades, comme ils étaient les porteurs des cultures Jamnaja et celle des catacombes, infiltrés dans l'espace entre le Siret et le Prut pendant le Bronze ancien. Différenciés des communautés locales de cultivateurs des plantes agricoles, avec lesquels ils ont dû avoir des relations de nature économique, les tribus pastorales indo-européennes qui ont pénétré à l'est du Prut, ont eu, semble-t-il, une économie assez complexe, qui par les produits obtenus (chair, lait, peaux, laine) pouvait assurer les moyens de subsistance des individus.

Ayant des préférences pour les espaces larges, comme les steppes nord-est pontiques et les vallées du Dniepr, Dniestr et Bug, les communautés des cultures Jamnaja et des catacombes sont passées à droit du Prut à un certain moment, quand il y a eu une aridité plus grande de la steppe (pendant le subboréal), concrétisée par la réduction des surfaces de pâturage. Jusqu'à cette date ne sont pas documentés des monuments édifiants dans la moitié nord de la Moldavie et à l'ouest de Siret, espace dans lequel ont continué à vivre, probablement, certaines communautés isolées de la catégorie de celles appelées à un moment donné Izvoare III (*Vulpe R.*, 1957).

Dans les conditions de l'existence des matériaux isolés avec certains traits typologiques et à cause de l'absence des recherches d'envergure sur quelques habitations et tumuli, il n'est pas exclu que certaines découvertes du Bronze ancien de la moitié du nord de la Moldavie appartiennent à la culture Edineț, dont les vestiges ont été considérées comme ayant des similitudes avec la culture Glina III – Schneckenberg (*Dergačev*, 1994). On a apprécié que les porteurs de la culture Edineț sont arrivés dans la zone du Prut au XVIII<sup>e</sup> siècle av. J.-C., provenant des régions du nord-est de la Hongrie actuelle.

Raccordée aux phénomènes d'origines européennes, nord-estique et estique, tout comme on a remarqué depuis longtemps (*Roman*, 1981), d'âge plus ancien ou plus récent, la Moldavie centrale et du nord connaîtra au début du Bronze moyen un nouveau apport culturel et démographique, dû aux communautés de type Komarov-Costișa-Bialy Potok. La recherche de ces approximativement 30 découvertes qui appartiennent certainement au complexe culturel mentionné permet la reconnaissance des préférences des communautés respectives pour la zone comprise entre le Siret et les Carpates. Ces préférences

qui ont été imposées probablement, en même temps par un certain mode de vie et par l'influence des communautés de la culture des catacombes de la zone du Prut.

Des habitats plus importants avec une stratigraphie verticale et horizontale, inclusivement un point d'exploitation du sel de l'eau des sources salées, se trouvent spécialement dans les Subcarpates, au même endroit où se trouvent aussi les autres découvertes avec des matériels de facture exclusive Costișa. Même si la recherche archéologique du terrain et le travail scientifique du matériel des anciennes fouilles sont défficitaires, situation qui imposera l'élaboration et la mise en pratique d'un plan cohérent de recherche, il y a assez d'éléments, à partir desquels on peut reconstituer les traits généraux de la vie économique et spirituelle des porteurs des cultures qu'on a étudié dans les chapitres de cet ouvrage.

## LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1 — Horodiștea-*Dealul Mălăiște*; plan général des fouilles de 1929; d'après *H. Dumitrescu*.
- Fig. 2 — Erbiceni-*Dealul Sărăturilor*; plan général des fouilles des années 1966-1969; d'après *M. Dinu*.
- Fig. 3 — Cîrniceni-*Pe Coastă*; plan général des fouilles de 1994; d'après *R. Alaiba*.
- Fig. 4 — Céramique peinte de: Băleni (1), Cîrniceni (2) et Cucuteni (3); d'après *N. Zaharia, V. Chirica et H. Schmidt*.
- Fig. 5 — Céramique peinte d'Horodiștea; d'après *H. Dumitrescu*.
- Fig. 6 — Céramique peinte d'Horodiștea; d'après *H. Dumitrescu*.
- Fig. 7 — Céramique peinte d'Horodiștea; d'après *M. Dinu*.
- Fig. 8 — Céramique peinte d'Horodiștea; d'après *H. Dumitrescu*.
- Fig. 9 — Céramique peinte d'Horodiștea; d'après *H. Dumitrescu*.
- Fig. 10 — Céramique d'Erbiceni; d'après *N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița et Em. Zaharia*.
- Fig. 11 — Céramique peinte d'Erbiceni-*Dealul Sărăturilor*; d'après *M. Dinu*.
- Fig. 12 — Céramique peinte d'Erbiceni-*Dealul Sărăturilor*; d'après *M. Dinu*.
- Fig. 13 — Céramique peinte d'Erbiceni-*Dealul Sărăturilor*; d'après *M. Dinu*.
- Fig. 14 — Céramique peinte d'Erbiceni-*Dealul Sărăturilor*; d'après *M. Dinu*.
- Fig. 15 — Céramique grise d'Erbiceni-*Dealul Sărăturilor*; d'après *M. Dinu*.
- Fig. 16 — Céramique grise d'Erbiceni-*Dealul Sărăturilor* (1-5,7) et de Rădeni (6); d'après *M. Dinu*.
- Fig. 17 — Céramique peinte Horodiștea-Erbiceni de Sf. Ilie; recherches I. Mareș.
- Fig. 18 — Céramique peinte (1-4) et usuelle (5-8) Horodiștea-Erbiceni de Sf. Ilie.
- Fig. 19 — Céramique Horodiștea-Erbiceni de Cîrniceni- *Pe Coastă*; d'après *R. Alaiba*.
- Fig. 20 — Céramique Horodiștea-Erbiceni de Cîrniceni; d'après *R. Alaiba*.
- Fig. 21 — Fragments céramiques Horodiștea-Erbiceni de Cîrniceni- *Pe Coastă*; d'après *R. Alaiba*.
- Fig. 22 — Céramique fine, cuite dans une atmosphère oxidante de Cîrniceni-*Pe Coastă*; d'après *R. Alaiba*.
- Fig. 23 — Céramique de Horodiștea -*Dealul Mălăiște*(1-3,5-6), Suceava-*Șipot* (4) et Găiceanca (7).
- Fig. 24 — Céramique grise avec chamote de Cîrniceni- *Pe Coastă*; d'après *R. Alaiba*.
- Fig. 25 — Matériels archéologiques Horodiștea-Erbiceni de: Doroșcani (1-2), Plugari (3), Schitu Duca (4), Tigănași (6-9,11) et Sinești (10,12); d'après *V. Chirica et M. Tanasachi*.
- Fig. 26 — Céramique Horodiștea-Erbiceni de: Vișan (1), Erbiceni (2,5), Burdujeni (3) et Rîșești (4); d'après *N. Zaharia, M. Dinu et V. Batariuc*, des échelles différentes.
- Fig. 27 — Fragments céramiques Horodiștea-Erbiceni de Hăbășești; d'après *V. Dumitrescu*.
- Fig. 28 — Fragments céramiques Horodiștea-Erbiceni de: Suceava-*Șipot* (1,3,11,17), Tigănași (2,20), Popești (4,6-7,12), Podu Iloaiei (5), Popricani (8,15), Plugari (9,14,16,19) et Valea Seacă (10,13,18); d'après *V. Chirica et M. Tanasachi*.

- Fig. 29 — Céramique Horodiștea-Erbiceni de: Golăiești (1-3,17), Aroneanu (4,8,21), Deleri (5,7), Erbiceni (6), Coarnele Caprei (9,11,16,20), Ceplenița (10), Miroslava (12,14), Dumești (13,15), Lungani (18) et Belcești (19); d'après V. Chirica et M. Tanasachi.
- Fig. 30 — Matériels archéologiques de: Valea Seacă (1, 21), Tigănași (2,9,12-14,18,25-26, 31-33), Rediu (3-4,10), Suceava-*Sipot* (5,8), Popricani (6-7, 11, 16-17, 30, 32), Vinători (15,23, 29), Țuțora (19-20, 27), Plugari (24) et Popești (27-28); d'après V. Chirica et M. Tanasachi.
- Fig. 31 — Fragments céramiques (1-7) et plastique (8-9) Horodiștea-Erbiceni d'Izvoare; d'après R. Vulpe.
- Fig. 32 — Céramique Horodiștea-Erbiceni d'Izvoare; d'après R. Vulpe.
- Fig. 33 — Matériels archéologiques Horodiștea-Erbiceni d'Izvoare; recherches S. Marinescu-Bîlcu 1988-1991.
- Fig. 34 — Céramique usuelle Horodiștea-Erbiceni de: Izvoare (1-4) et Bodești (5-6); recherches Șt. Cucoș et C. Matasă.
- Fig. 35 — Ciseau (1) de Horodiștea; d'après H. Dumitrescu et céramique Horodiștea-Erbiceni de Cășăria-Dealul *Mătăhuia*; recherches Gh. Dumitroaia et les colab., 1998.
- Fig. 36 — Plastique anthropomorphe de: Erbiceni (1-2, 4), Horodiștea (3,5) et de Cîrniceni-Pe *Coastă*; d'après M. Dinu et R. Alaiba.
- Fig. 37 — Céramique Horodiștea-Erbiceni de Suceava-*Parcul Cetății* (1-3, 6) et de *Cîmpul Santurilor* (4-5, 7).
- Fig. 38 — Céramique Cucuteni C (5-6) et Horodiștea-Erbiceni de Mihoveni-*Cahla Morii*; recherches V. P. Batarciuc.
- Fig. 39 — Roues de char en miniature (1-3, Cîrniceni; 4-5, Horodiștea; 6-9, Erbiceni) et poids en terre cuite (10-12, Erbiceni); d'après R. Alaiba et M. Dinu.
- Fig. 40 — Matériels archéologiques Horodiștea-Erbiceni de Tîrpești; d'après S. Marinescu-Bîlcu.
- Fig. 41 — Céramique de Tîrpești; d'après S. Marinescu-Bîlcu.
- Fig. 42 — Céramique de Tîrpești; d'après S. Marinescu-Bîlcu.
- Fig. 43 — Fussaiolles de Horodiștea (4-8) et Erbiceni (9-12); d'après M. Dinu.
- Fig. 44 — Outils en pierre taillée et façonnée de Cîrniceni; d'après R. Alaiba attribués à la culture Horodiștea-Erbiceni.
- Fig. 45 — Haches en silex d'Horodiștea; découvertes fortuites.
- Fig. 46 — Haches en silex de Horodiștea; découvertes fortuites.
- Fig. 47 — Objets en os de Cîrniceni (1-10) et Erbiceni (11-20) des niveaux Horodiștea-Erbiceni; d'après R. Alaiba et M. Dinu.
- Fig. 48 — Dalles de la tombe de type "ciste" de Piatra-Neamț; d'après C. Matasă.
- Fig. 49 — Tombes de type "ciste" de: Basarabi (1), Brășăută (2) et Dolhestii-Mari; d'après V. Spinei, C. Matasă et M. Dinu.
- Fig. 50 — Céramique appartenant à la culture des amphores sphériques de Dolhestii-Mari; d'après M. Dinu.
- Fig. 51 — Appliques en os (1-6), bracelet (7) et céramique (8-10) des tombes de la culture des amphores sphériques de Dolhestii-Mari; d'après M. Dinu; échelles différentes.
- Fig. 52 — Haches et ciseaux en silex de Dolhestii-Mari.
- Fig. 53 — Amphores sphériques de Piatra-Neamț (1-2) et de Bîrgăuani (3-4).
- Fig. 54 — Céramique de Mastacă.
- Fig. 55 — Céramique de la tombe de type "ciste" de Piatra-Neamț; d'après C. Matasă.
- Fig. 56 — Haches en silex (1-2) de Bîrgăuani; vase (3) de Șerbești; plan des tombes de Piatra-Şoimului (4) et de Bîrgăuani (5); d'après Șt. Cucoș.

- Fig. 57 — Céramique fragmentaire et haches en silex de Mastacăń.
- Fig. 58 — Matériels de: Basarabi (1,7) et Suceava-*Spital* (2-6, 8-10) de la culture des amphores sphériques; d'après V. Spinei, M. Nistor et Gr. Foit.
- Fig. 59 — Outils en silex (1-6) et en pierre (7-8) de Piatra-Neamăt; d'après C. Matasă.
- Fig. 60 — Plan de la nécropole de Suceava-*Parcul Cetății*; d'après N. Ursulescu.
- Fig. 61 — Matériels de la nécropole de Suceava-*Parcul Cetății*; d'après N. Ursulescu.
- Fig. 62 — Suceava-*Parcul Cetății*, céramique fine; d'après N. Ursulescu.
- Fig. 63 — Suceava-*Parcul Cetății*, céramique des catégories demifine et grossière; d'après N. Ursulescu.
- Fig. 64 — Haches et ciseaux en silex de: Dulcești (1,4), Piatra-Şoimului-Calu (2-3, 6-8), Izvorul Berheciului (5) et Filipești (9).
- Fig. 65 — Haches en silex de: Răuseni (1), Bucovina (2,4) et Mihăiești (3).
- Fig. 66 — Haches en silex de: Präjești (1), Tirpești (3) et Piatra-Şoimului-Calu (2,4).
- Fig. 67 — Haches en silex de: Rînghilești (1), Bucovina (2,4) et Dumbrăveni (3).
- Fig. 68 — Haches en silex de: Hlăpești (1-2), Văleni (3) et Ruginoasa (4).
- Fig. 69 — Haches en silex de: Șcheia (1) et Piatra-Şoimului-Calu (2-4).
- Fig. 70 — Haches en silex de: Piatra-Şoimului-Calu (1-2,4), Ruginoasa (3) et Tirpești (5).
- Fig. 71 — Glăvăneștii Vechi; plan du tumulus I/1949 (1) et coupe de la section A (2); d'après E. Comşa.
- Fig. 72 — Glăvăneștii Vechi; plan du tumulus II/1980 (a) et du tumulus IV/1949 (b); d'après E. Comşa.
- Fig. 73 — Tombes à ocre de Glăvănești: T<sub>8</sub> (a), T<sub>7</sub> (b) et T<sub>10</sub> (c) du tumulus II/1950; T<sub>10</sub> (d) du tumulus I/1949; T<sub>1</sub> (e) située entre les tumuli I et II; d'après E. Comşa.
- Fig. 74 — Glăvăneștii Vechi; les tombes à ocre n° 2 (a); 12 (b); 7 (c); 11 (d) et 15 (e) du tumulus I/1949; d'après E. Comşa.
- Fig. 75 — Matériels archéologiques trouvés dans les tombes à ocre T<sub>3</sub> (1); T<sub>17</sub> (2); T<sub>7</sub> (3); T<sub>11</sub> (4) et T<sub>13</sub> (5) du tumulus I/1949; T<sub>3</sub> (6-8) du tumulus II/1949; T<sub>3</sub> (9) du tumulus II/ 1950; T<sub>12</sub> et T<sub>10</sub> (9-13) du tumulus I/1949; d'après E. Comşa, échelles différentes.
- Fig. 76 — Matériels trouvés dans les tombes à ocre de Corlăteni, la tombe n° 1 (1-4,9-10), de: Broșteni (6-7) et Bogonos (5,8); d'après M. Petrescu-Dîmbovița et E. Comşa; échelles différentes.
- Fig. 77 — Corlăteni-Dealul Cetății; plan du tumulus (1); coupe de la section A (2); fragments céramiques Horodiștea-Erbiceni (3-4) situés à la base du tumulus; tombes 1 (5) et 2 (6); d'après M. Dinu et E. Comşa.
- Fig. 78 — Cotîrgaci: la tombe n° 1 (1) du tumulus V et la tombe n° 2 (2) du tumulus VI; d'après E. Moscalu.
- Fig. 79 — Tombes à ocre de : Cotîrgaci- la tombe n° 3 du tumulus I; d'après M. Dinu.
- Fig. 80 — Valea Lupului; plan général des fouilles du grand tumulus (1); le squelette de la tombe n° 22 (2) et l'amphore (3) trouvée à l'intérieur attribuées à la culture des catacombes; d'après M. Dinu.
- Fig. 81 — Plan général (1) des fouilles de la section II (3) de Holboca et plan du tumulus de Erbiceni (2); d'après Vl. Zirra et M. Dinu.
- Fig. 82 — Holboca: les squelettes trouvés dans les tombes n° 16,30,29, 28 (1-4) et la céramique (5-8) des tombes 35, 6,9 et 34; d'après I. Nestor et colab., échelles différentes.
- Fig. 83 — Sceptres de Ghigoiești (1), Holboca (2), Tăutești (3) et Suceava (4); hache de Zamca (5). 1 et 4 inédites; 2,3 et 5; d'après Vl. Zirra , N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia et I. Mareș.
- Fig. 84 — Plan des tombes à inhumation de Tirpești; d'après S. Marinescu-Bîlcu.

- Fig. 85 — Tombes n°os 1 et 2 et colier des perles en os (3) de la tombe n° 2 de Brad; échelles différentes.
- Fig. 86 — Céramique de Cîrligi-Aldești (1-4) et de Brad (5-6); échelles différentes.
- Fig. 87 — Gîrceni-*Capul Plopilor*: plan (A) et coupe du mur de VSV de la section II; d'après A.C. Florescu et M. Florescu.
- Fig. 88 — Matériels archéologiques et squelettes des tombes II-IV de Gîrceni; d'après A. C. Florescu et M. Florescu.
- Fig. 89 — Céramique de Dolheștii Mari et Uricani; d'après M. Dinu.
- Fig. 90 — Dolheștii Mari: coupe de la fosse n° 3 et outils (1-7) en glaise, pierre et os; d'après M. Dinu.
- Fig. 91 — Haches en cuivre de type Baniabic de: Rotunda (1) et Rădeni (2); haches en cuivre et en bronze, plates de Hlăpești (3) et de Tîrpești (4).
- Fig. 92 — Matériels de Botoșana; d'après S. Theodor.
- Fig. 93 — Lunca-*Poiana Slatinei*; plan de situation.
- Fig. 94 — Lunca-*Poiana Slatinei*; coupe nord de la section n° VIII.
- Fig. 95 — Céramique Komarov-Costișa de Lunca-*Poiana Slatinei*.
- Fig. 96 — Céramique Komarov-Costișa de Lunca-*Poiana Slatinei*.
- Fig. 97 — Céramique Komarov-Costișa de Lunca-*Poiana Slatinei*.
- Fig. 98 — Céramique Komarov-Costișa de Lunca-*Poiana Slatinei*.
- Fig. 99 — Céramique Komarov-Costișa de Lunca-*Poiana Slatinei*.
- Fig. 100 — Céramique Komarov-Costișa de Lunca-*Poiana Slatinei*.
- Fig. 101 — Céramique Komarov-Costișa de Lunca-*Poiana Slatinei*.
- Fig. 102 — Céramique Komarov-Costișa de Lunca-*Poiana Slatinei*.
- Fig. 103 — Céramique Komarov-Costișa de Lunca-*Poiana Slatinei*.
- Fig. 104 — Plan des tombes n° 1 du tumulus 7 (1) et n° 1 du tumulus 9 (2) de Cotîrgaci; la vase de la tombe 1/T<sub>7</sub> de Cotîrgaci (2) et le plan de T<sub>6</sub> (4) de Präjeni.
- Fig. 105 — Céramique du début du Bronze moyen de Mihoveni-*Cahla Morii*; recherches V. P. Batariuc et N. Ursulescu.
- Fig. 106 — Céramique de facture Komarov de: Mihoveni-*Cahla Morii* (5-8), Corlăteni (1-2) et Bărboasa (3-4).
- Fig. 107 — Plan général de la station de Costișa; d'après Al. Vulpe.
- Fig. 108 — Costișa-Cetățuie, le niveau C; d'après Al. Vulpe.
- Fig. 109 — Céramique de Costișa, d'après Al. Vulpe; échelles différentes.
- Fig. 110 — Céramique de Costișa, d'après Al. Vulpe; échelles différentes.
- Fig. 111 — Céramique de: Borlești (1-7), Corlăteni (8-10,13) et Piatra-Neamț (11,12); d'après M. Florescu, I. Nestor et colab.; M. Zamoșteanu et colab.
- Fig. 112 — Céramique Komarov-Costișa de: Cucuteni (1-2), d'après H. Schmidt; Bodești-Frumușica (3-4), d'après C. Matasă; Ghelăiești (5-9); fouilles Șt. Cucoș.
- Fig. 113 — Céramique Komarov-Costișa-Ciomortan de Poduri-*Dealul Ghindaru* (1-5) et de Borșeni (6); échelles différentes.
- Fig. 114 — Céramique de facture Komarov-Costișa de: Präjeni (1-2), Dănești (3-4), Dobrovăț (5), Aroneanu (6); Voinești (7,9) et Tigănași (8); d'après N. Ursulescu, P. Șadurschi, M. Petrescu-Dimbovița et V. Chirica.
- Fig. 115 — Céramique de tradition Komarov-Costișa de: Holboca (1-2), Valea Lupului (3) et Trușești (4-11); d'après A. C. Florescu; échelles différentes.

## BIBLIOGRAFIE

- Agułnikov, 1995
- Alaiba (Maxim), 1995
- Alaiba, 1997 a
- Alaiba, 1997 b
- Alaiba, Grădinaru, 1995
- Alexianu, Dumitroaia, 1990
- Alexianu, Dumitroaia, Monah, 1992
- Ambrojevici, 1933
- Andrieșescu, 1936
- Andrițoiu, 1992
- Andronic Al., Neamțu, Banu, 1961
- Andronic M., 1987
- Andronic M., 1995
- Andronic M., 1997
- Agulnikov S. - Importuri de pe cursul inferior al Dunării în complexele arheologice ale bronzului timpuriu din sfera Bugeacului, în **CANT**, I, p. 81-85.
- Alaiba (Maxim), R. - New Settlements with Painted Pottery from the Transition Period from Copper Age in the Prut and Nistru Area, în **TD**, XVI, p. 25-43.
- Alaiba, R. - New Archaeological Researches on the Transition Period to the Bronze Age in the Siret and Nistru Areas - The Horodiștea-Gordinești Culture, în **TWCC**, București, p. 465-478.
- Alaiba, R. - Cercetări arheologice la Trinca - Izvorul lui Luca, Republica Moldova (1994-1995). Cultura Horodiștea-Gordinești, în **CANT**, II, p. 20-40.
- Alaiba, R.; Grădinaru, I. - Stățiunea din perioada de tranzitie de la eneolitic la epoca bronzului de la Cîrniceni - Pe Coastă, jud. Iași, în **CANT**, I, București, p. 64-80.
- Alexianu, M.; Dumitroaia, Gh. - Découvertes gétées récentes concernant l'aspect culturel Canlia dans le département de Neamț, în **TD**, XI, 1-2, p. 125-133.
- Alexianu, M.; Dumitroaia, Gh.; Monah, D. - Exploatarea surselor de apă sărată din Moldova; o abordare etno-arheologică, în **TD**, XII, p. 159-167.
- Ambrojevici, C. - L'époque néolithique de la Bessarabie du Nord-Ouest, în **Dacia**, III-IV (1927-1932), p. 24-42.
- Andrieșescu, I. - Cercetări și descoperiri arheologice în Bucovina, în **CNA**, III, 105, p. 161-173.
- Andrițoiu, I. - Civilizația tracilor din S-V Transilvaniei în epoca bronzului, București.
- Andronic, Al.; Neamțu, E.; Banu, F. - Săpăturile de salvare de la Vaslui, în **MCA**, VIII, p. 89 - 101.
- Andronic, M. - Repertoriul arheologic al comunei Grămești (județul Suceava), în **Suceava**, XIII-XIV, p. 75-83.
- Andronic M. - Un topor eneolitic din aramă descoperit la Comănești (Suceava), în **ArhMold**, XVIII, p. 275-276.
- Andronic, M. - Evoluția habitatului uman în bazinul hidrografic Soloneț din paleolitic până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în **Suceava**, Supliment III.

- Andronic M., Batariuc; 1992 — Andronic, M.; Batariuc, P.V. - Contribuții la cunoașterea evoluției habitatului uman în zona limitrofă a orașului Suceava, în *Suceava*, XVII-XIX, p. 16-24.
- Antoniu, Gramatopol, Roșca, 1966 — Antoniu, S.; Gramatopol, I.; Roșca, M. - *Studiul antropologic al schelelor din complexul mormintelor cu ocru de la Valea Lupului*, în *AȘUI*, XII, p. 49-66.
- Batariuc, 1983 — Batariuc, P.V. - *Un mormînt din perioada de tranziție la epoca bronzului descoperit la Suceava*, în *Suceava*, X, p. 835-840.
- Băcăuanu, 1968 — Băcăuanu, V. - *Cîmpia Moldovei. Studiu geomorfologic*, București.
- Băcăuanu și colab., 1980 — Băcăuanu, V.; Barbu, N.; Pantazică, N.; Ungureanu, Al.; Chiriac, D. - *Podisul Moldovei. Natură, om, economie*, București.
- Bălteanu, 1989 — Bălteanu, A.C. - Considerații asupra populațiilor mormintelor cu ocru din Moldova, în *SymThrac*, 7, Tulcea, p. 230.
- Bălteanu, 1995 — Bălteanu, A.C. - Sur les caractéristiques antropologiques des populations néolithiques gumelnitiennes et tripoliennes du bassin ouest pontique, în *ARA*, p. 3-7.
- Bîrnea, Čebotarenko, 1964 — Bîrnea, P.P.; Čebotarenko, G.F. - Materialy k arkheologičeskoj karte Moldave (itogi razvedočnih rabot 1959 g.), în *MIA*, p. 273-284.
- Beldiceanu, 1885 — Beldiceanu, N. - *Antichitățile de la Cucuteni*, în *RIAF*, IV, Iași.
- Berciu, 1960 — Berciu, D. - Perioada de tranziție către epoca bronzului, în *Istoria României*, I, p. 71-82.
- Berciu, 1961 — Berciu, D. - Contribuții la problemele neoliticului din România în lumina noilor cercetări, București.
- Berciu, 1964 a — Berciu, D. - Quelques données préliminaires concernant la civilisation de Cernavoda III, în *Slovenska Archeologia*, XII, p. 269-280.
- Berciu, 1964 b — Berciu, D. - Sur les débuts de l'âge du bronze au Bas Danube, în *Dacia*, NS, VIII, p. 313-318.
- Berciu, 1966 — Berciu, D. - *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București.
- Berciu, Morintz, Roman, 1973 — Berciu, D.; Morintz, S.; Roman, P. - *Cultura Cernavodă II. Așezarea din sectorul B de la Cernavodă*, în *SCIV*, 24, 3, p. 373-405.
- Berezanskaja , 1982 — Berezanskaja, S.S. - *Severnaja Ukraina v epohu bronzy*, Kiev.
- Berezanskaja, 1985 — Berezanskaja, S.S. - Komarovskaja kul'tura, în *Arkheologija USSR*, p. 428-437.
- Bichir, 1964 — Bichir, Gh. - Autour du problème des plus anciens modèles de chariots découverts en Roumanie, în *Dacia*, NS, VIII, p. 67-86.
- Briusov, 1952 — Briusov, Al. - *Očerki po istorii plemen evropeiskoj časti SSSR v neoliticheskoy epohi*, Moscova.

- Brînduș, 1981  
 — Brînduș, C. - *Subcarpații Tazlăului. Studiu geomorfologic*, București.
- Boroffka, 1994  
 — Boroffka, N.O. - *Die Wietenberg – Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa, Teil I-II*, Bonn.
- Botzan, 1995  
 — Botzan, M. - *Influența factorilor ecologici asupra migrațiilor și transhumanței la distanță în sfera nord pontică*, în *MemAntiq*, XX, p. 209-214.
- Bridiu, 1985  
 — Bridiu, M. - *Informații noi privind epoca bronzului în sud-estul Moldovei*, în *SCIVA*, 36, 3, p. 235 - 248.
- Bridiu, 1987  
 — Bridiu, M. - *Date noi privind începutul epocii bronzului în sud-estul Moldovei*, în *TD*, VIII, 1-2, p. 10-15.
- Bridiu, 1990  
 — Bridiu, M. - *Mormintele tumulare din perioada de tranzitie de la eneolitic la epoca bronzului în sud-estul Moldovei*, în *SymThrac*, 8, Satu Mare - Carei, p. 95.
- Bridiu, 1991  
 — Bridiu, M. - *Complexe funerare tumulare din sud-estul Moldovei (I)*, în *Peuce*, vol. X/1, p. 41-56, vol. X/2, p. 37.
- Borziac, Manzura, Levicki, 1983  
 — Borziac, I.A.; Manzura, I.G.; Levicki, O.G. - *Korževskie kurgany*, în *AIM* (1979-1980), p. 3-27.
- Burtănescu, 1996 a  
 — Burtănescu, F. - *Considerații asupra unor morminte tumulare de pe teritoriul Moldovei (perioada de tranzitie - bronzul timpuriu)*, în *TD*, XVII, 1-2, p. 82-116.
- Burtănescu, 1996 b  
 — Burtănescu, F. - *Few Taxonomical and Prehistorical Considerations on the Early Bronze Age Tumular Graves in the Carpathians-Prut Area*, în *TWCC*, p. 243-245.
- Buzdugan, 1982  
 — Buzdugan, C. - *Săpăturile arheologice din 1980 de la Giurcani, județul Vaslui*, în *CA*, V, p. 29-34.
- Cavruc, 1996  
 — Cavruc, V. - *Câteva considerații privind originea culturii Nouă*, în *Angustia*, 1, p. 67-78.
- Cavruc, Cavruc, 1997  
 — Cavruc, V.; Cavruc, G. - *Așezarea din epoca bronzului timpuriu de la Zoltan*, în *Angustia*, 2, p. 157-172.
- Cavruc, Dumitroaia, 2000  
 — Cavruc, V.; Dumitroaia Gh. - *Descoperirile aparținând aspectului cultural Ciomortan de la Păuileni (campaniile 1999-2000)*, în *Angustia*, 5, p. 131-154.
- Černyš, 1959  
 — Černyš, E.K. - *Mnogoslojnyj pamjatnik u s. Pečory na lužnom Buge*, în *AS*, I, p. 184-201.
- Černyš, 1960  
 — Černyš, E.K. - *Vnovy otkrytoe tripol'skoe pogrebenie u s. Nezvisko na Dnestre*, în *MIA*, p. 77-81.
- Černyš, 1982  
 — Černyš E.K. - *Eneolit Pravoberežnoj Ukrayiny i Moldavii*, în *Eneolit SSSR*, p. 165-320, 339-346.
- Chetruaru și colab., 1985  
 — Chetruaru N.I.; Nicolaeva N.P.; Safronov. V.A. - *Kurgany u s. Starye Kukonești*, în *AO*.
- Chirica, Tanasachi, I, II  
 — Chirica, V.; Tanasachi, M. - *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. I (1984) și vol. II (1985).

- Ciugudean, 1996
- Ciurea, 1931
- Ciurea, 1933
- Cîrciumaru, 1996
- Cofta-Broniewska, 1991
- Coman, 1980
- Comșa, 1970
- Comșa, 1975 a
- Comșa, 1975 b
- Comșa, 1978
- Comșa, 1982
- Comșa, 1985 a
- Comșa, 1985 b
- Comșa, 1987 a
- Comșa, 1987 b
- Comșa, 1989 a
- Comșa, 1989 b
- Comșa, 1989 c
- Ciugudean, H. - *Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei*, BT, 13, București.
- Ciurea, V. - *Preistoria - viața omului primitiv în vechiul ținut al Sucevei*, în *Natura*, 6-8, p. 14-15.
- Ciurea, V. - *Aperçu des antiquités préhistoriques du département de Baia*, în *Dacia*, III-IV (1927-1932), p. 46-55.
- Cîrciumaru, M. - *Paleoetnobotanica. Studii în preistoria și protoistoria României*, Iași.
- Cofta-Broniewska Al., (sub redacția) - *New tendencies in studies of Globular Amphoras Culture*, în *AI*, Varșovia.
- Coman, G. - *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București.
- Comșa, E. - *La période de transition du Néolithique à l'Age du Bronze sur le territoire de la Roumanie*, în *Actes du VII<sup>e</sup> Congrès*, I, p. 474-476.
- Comșa, E. - *Quelques problèmes concernant la période de transition vers l'âge du bronze dans l'est de la Roumanie et le sud-ouest de l'URSS*, în *AAC*, XV, 133-143.
- Comșa, E. - *Quelques problèmes concernant le néolithique final et la période de transition à l'âge du bronze dans les régions nord - et - ouest - Pontiques*, în *Balcanica*, III, Belgrad, p. 133-143.
- Comșa, E. - *Unele probleme privind populațiile de stepă din nord-vestul Mării Negre, din perioada eneolică pînă la începutul epocii bronzului*, în *SCIVA*, 29, 3, p. 353-363.
- Comșa, E. - *Mormintele cu ocru descoperite la Corlăteni*, în *TD*, III, p. 85 - 93.
- Comșa, E. - *Mormintele cu ocru din Movila II - 1950 de la Glăvănești Vechi*, în *SCIVA*, 36, 4, p. 339-345.
- Comșa, E. - *Mormintele cu ocru de la Holboca*, în *TD*, VI, p. 145-160.
- Comșa, E. - *Mormintele cu ocru din Movila I de la Glăvănești Vechi*, în *SCIVA*, 38, 4, p. 367-387.
- Comșa, E. - *Vînătoarea în cursul perioadei de tranzitie de la epoca neolithică la epoca bronzului pe teritoriul României*, în *Banatica*, IX, p. 57-63.
- Comșa, E. - *Mormintele cu ocru din Movila II - 1943 de la Ploiești-Triaj*, în *TD*, X, p. 181-188.
- Comșa, E. - *Creșterea animalelor domestice în cursul perioadei de tranzitie de la epoca neolithică la epoca bronzului pe teritoriul României*, în *Hierasus*, VII-VIII, p. 82-90.
- Comșa, E. - *Movila II - 1949 de la Glăvănești Vechi*, în *TD*, VII, p. 91-103.

- Comşa, 1990 a .
- Comşa, 1990 b
- Comşa, 1991
- Comşa, 1994
- Comşa, 1995
- Comşa, 1996
- Constantinescu, 1963
- Cristescu, 1987
- Crîşmaru, 1977
- Cucoş, 1977
- Cucoş, 1981
- Cucoş, 1982
- Cucoş, 1983
- Cucoş, 1985 a
- Cucoş, 1985 b
- Cucoş, 1985 c
- Cucoş, 1988
- Cucoş, 1989
- Cucoş, 1992
- Cucoş, 1999
- Comşa, E. - *Tipurile de locuințe din perioada de tranziție de la neolicic la epoca bronzului pe teritoriul României*, în *SymThrac*, 8, p. 92-94.
- Comşa, E. - *Vânătoarea în cursul epocii bronzului pe teritoriul României*, în *TD*, XI, 1990, p. 49-59.
- Comşa, E. - *Unele date despre tipurile de locuire din epoca bronzului de pe teritoriul României*, în *Peuce*, X / 1, p. 21-31.
- Comşa, E. - *Mormintele cu ocru din Movila IV - 1949 de la Glăvănești Vechi*, în *Hierasus*, IX, p. 57-62.
- Comşa, E. - *Mormintele preistorice descoperite în intervalele dintre movile funerare de la Glăvănești Vechi*, în *MemAntiq*, XX, p. 71-77.
- Comşa, E. - *Les tombes à ocre sur la territoire de la Roumanie*, în *TWCC*, p. 257-258.
- Constantinescu, N. - *Din nou în problema Cetății Neamțului*, în *SCIV*, 14, 1, p. 215-223.
- Cristescu, M. - *Caractéristiques démographiques des populations de l'aire thrace sur le territoire de la Roumanie*, în *TWCC*, p. 487-492.
- Crîşmaru, A. - *Drăgușeni. Contribuții la o monografie arheologică*, Botoșani.
- Cucoş, Șt. - *Mărturii din „arhiva milenară”*, în vol. *Războieni - Valea Albă și împrejurimi*, Piatra-Neamț, p. 29-46.
- Cucoş, Șt. - *Săpăturile de la Văleni - Piatra-Neamț*, în *MemAntiq*, VI-VIII, p. 37-57.
- Cucoş, Șt. - *Începuturile perioadei de tranziție de la eneolicic la epoca bronzului în zona subcarpatică a Moldovei*, în *AMN*, XIX, p. 253-260.
- Cucoş, Șt. - *Cultura Cucuteni B din depresiunea subcarpatică a Moldovei*; rezumatul tezei de doctorat, Univ. „Al.I. Cuza”, Iași.
- Cucoş, Șt. - *Ceramica de tip C din aria culturii Cucuteni*, în *MemAntiq*, IX-XI, p. 63-92.
- Cucoş, Șt. - *Cultura amforelor sferice din depresiunea subcarpatică a Moldovei*, în *MemAntiq*, IX-XI, p. 141-161.
- Cucoş, Șt. - *Cîteva considerații cu privire la sfîrșitul culturii Cucuteni*, în *Carpica*, XVII, p. 33-40.
- Cucoş, Șt. - *Cronologia eneolicicului final din zona subcarpatică a Moldovei*, în *Carpica*, XVIII-XIX, p. 13-20.
- Cucoş, Șt. - *Cîteva considerații cu privire la unele probleme ale eneolicicului final de la est de Carpați*, în *Carpica*, XX, p. 61-67.
- Cucoş, Șt. - *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Neamț*, în *MemAntiq*, XVIII, p. 5-61.
- Cucoş, Șt. - *Faza Cucuteni B în zona subcarpatică a Moldovei*, *BMA*, 6.

- Cucu, 1974
- Cucuteni**, 1997
- Czerniak, Szmyt, 1991
- Dabrowski, 1975
- Danilenko, 1969
- Demčenko, Levicki, 1997
- Dergačev, 1973 a
- Dergačev, 1973 b
- Dergačev, 1976
- Dergačev, 1980
- Dergačev, 1981
- Dergačev, 1982 a
- Dergačev, 1982 b
- Dergačev, 1983
- Dergačev, 1986
- Dergačev, 1987
- Dergačev, 1989
- Dergačev, 1994
- Dergačev , Savva , 1985
- Dergačev, Manzura, 1991
- Diaconu, Constantinescu, 1960
- Cucu, V. - *Geografia populației și așezărilor omenești*, București.
- *Cucuteni - The Last Great Chalcolithic Civilisation of Europe*, București (catalogul expoziției de la Thessaloniki).
- Czerniak L.; Szmyt M. - *Progress in Studies of Globular Amphorae Culture Periodization*, în *AI*, p. 53-77.
- Dabrowski, J. - *Trzciniec - Komarow - Sosnica (A Culture Cycle from the Early and Middle bronze Age)*, în *ArchPol*, XVI, p. 39-69.
- Danilenko, V.N. - *Neolit Ukrainy*, Kiev.
- Demčenko, T.; Levicki, O. - *Isledovanije Kurganov epohy bronzy v Kaušanskom raione*, în *Vestigii arheologice din Moldova*, Chișinău, p. 155-187.
- Dergačev, V.A. - *Pamjatniki epohy bronzy*, în *AKM*, 3, p. 32-58.
- Dergačev, V.A. - *Pozdnetripol'skie posselenia u s. Gordinești*, în *AIM* (1970-1971), p. 90-100.
- Dergačev, V.A. - *Klasifikacia keramiki i vŕidnošna khronologia pohovani Vyhvatinskogo mogilnika*, în *Arkheologia*, 19, p. 45-56.
- Dergačev, V.A. - *Pamjatniki pozdnego Tripol'ja*, Chișinău.
- Dergačev, V.A. - *Raskopki v Dančenah i nekotorye voprosi izuchenija pamjatnikov pozdnego Tripol'ja i Katakomboj Kultury*, în *AIM* (1974-1976).
- Dergačev, V.A. - *Novye nahodki metalicheskikh predmetov epohy pozdnej bronzy na territorii Moldavij*, în *AIM* (1977-1978).
- Dergačev, V.A. - *Materialy raskopok arkheologičeskoj expedicij na Sredнем Prute (1975-1976)* în *AIM*.
- Dergačev, V.A. - *Katakombnaja Kul'tura v Dnestrovsko - Prutskom meždurečie*, în *PDM*.
- Dergačev, V.A. - *Moldavija I Sosdenie territorii v epohu bronzy*, Chișinău.
- Dergačev, V.A. - *Epoca bronzului. Istoria RSS Moldovenesci*, Chișinău.
- Dergačev, V. - *Zum Problem des Vodringens östlicher Stämme in den Karpatischen Donauraum vom Āneolithikum bis in die ältere Bronzezeit*, în *Praehistorica*, XV, p. 133-137.
- Dergačev, V.A. - *Epoca bronzului. Perioada timpurie*, în *TD*, XV, 1-2, p. 121-140.
- Dergačev, V.; Savva, E. - *Raskopki Komarovskih poselenij u s. Koteala*, în *AIM* (1981), p. 64-82.
- Dergačev, V.A.; Manzura, I.V. - *Pogrebal'nye kompleksy pozdnego Tripol'ja*, Chișinău.
- Diaconu, Gh.; Constantinescu, N. - *Cetatea Șcheia*, București.

- Dinu, 1955 a — Dinu, M. - *Descoperirile arheologice de la Valea Lupului*, în **ASUI**, I, 1-2, p. 74-81.
- Dinu, 1955 b — Dinu, M. - *Cercetările arheologice de la Valea Lupului*, în **SCIV**, VI, 3-4, p. 701-707.
- Dinu, 1957 — Dinu, M. - *Şantierul arheologic Valea Lupului*, în **MCA**, III, p. 161-178.
- Dinu, 1958 — Dinu, M. - *Şantierul arheologic Valea Lupului*, în **MCA**, V, p. 247-256.
- Dinu, 1959 a — Dinu, M. - *Şantierul arheologic de la Valea Lupului*, în **MCA**, VI, p. 203-211.
- Dinu, 1959 b — Dinu, M. - *Sondajul arheologic de la Dolheşti Mari*, în **MCA**, VI, p. 213-221.
- Dinu, 1960 — Dinu, M. - *K voprosu o kultury šarovidnyh amfor na teritorii Moldavij*, în **Dacia**, NS, VI, p. 89-106.
- Dinu, 1961 a — Dinu, M. - *Şantierul Dolheşti Mari* (r. Fălticeni, reg. Suceava), în **MCA**, VIII, p. 121-129.
- Dinu, 1961 b — Dinu, M. - *Contribuții la problema culturii amforelor sferice pe teritoriul Moldovei*, în **ArhMold**, I, p. 43-64.
- Dinu, 1968 — Dinu, M. - *Quelques considérations sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze sur le territoire de la Moldavie*, în **Dacia**, NS, XII, p. 129-139.
- Dinu, 1970 — Dinu, M. - *Quelques problèmes concernant la période de transition de l'énéolithique à l'époque de bronze dans les régions extracarpentiques de la Roumanie*, în **Actes du VII<sup>e</sup> Congrès**, p. 471-474.
- Dinu, 1974 — Dinu, M. - *Le problème des tombes à ocre dans les régions orientales de la Roumanie*, în **Prehistoria Alpina**, 10, p. 261-275.
- Dinu, 1977 — Dinu, M. - *Complexul cultural Horodiștea-Foltești. Contribuția noilor cercetări arheologice la problema perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului din zona est-carpatică a României*, teză de doctorat, mss., BCU, Iași.
- Dinu, 1978 — Dinu, M. - *Complexul cultural Horodiștea-Foltești*; rezumatul tezei de doctorat, Universitatea „A.I. Cuza”, Iași.
- Dinu, 1980 a — Dinu, M. - *Le complexe Horodiștea-Foltești et le problème de l'indo-européanisation de l'espace carpatho-danubien*, în **Actes du II-eme Congrès International de Thracologie**, I, București, 35-48.
- Dinu, 1980 b — Dinu, M. - *Afinități între culturile Horodiștea-Erbiceni, Foltești-Cernavodă II și Coțofeni. Contribuții la geneza tracilor nordici*, în **ASUI**, XXVI, III, p. 1-8 și fig. 1-7.
- Dinu, 1980 c — Dinu, M. - *Cu privire la originea și evoluția comunităților de tip Foltești-Cernavodă I. Contribuții la etnogeneza tracilor*, în **SymThrac**, 6, Piatra-Neamț, p. 25.

- Dinu, 1987
- Dinu, 1988
- Dinu, 1996
- Dodd-Oprîtescu, 1978 a
- Dodd-Oprîtescu, 1978 b
- Dodd-Oprîtescu, 1980
- Dodd-Oprîtescu, 1981
- Dodd-Oprîtescu, 1982
- Dodd-Oprîtescu, 1983
- Donisă, 1968
- Dragomir, 1959
- Dragomir, 1976
- Dumitrescu H., 1933
- Dumitrescu H., 1934
- Dumitrescu H., 1945
- Dumitrescu H., 1950
- Dumitrescu H., 1955
- Dumitrescu VI., 1945
- Dumitrescu VI., 1955
- Dinu, M. - *Quelques remarques sur la continuité de la céramique peinte du type Cucuteni, Horodiștea-Erbiceni et Gorodsk*, în *BAI*, I, p. 133-143.
- Dinu, M. - *Cu privire la originea și evoluția comunităților de tip Foltești - Cernavodă II*, în *Istorie și civilizație*, I, Iași, p. 1-7.
- Dinu, M. - *Le substrat énéolithique dans l'éthnogenèse des Thraces*, în *TWCC*, p. 265-266.
- Dodd-Oprîtescu, A. - *Les éléments steppiques dans l'énolithique de Transylvanie*, în *Dacia*, N.S., 22, p. 87-97.
- Dodd-Oprîtescu, A. - *Primele elemente stepice din eneoliticul românesc*; rezumatul tezei de doctorat, Universitatea „Al.I.Cuza” Iași.
- Dodd-Oprîtescu, A. - *Considerații asupra ceramicii Cucuteni „C”*, în *SCIVA*, 31, 4, p. 547-557.
- Dodd-Oprîtescu, A. - *Ceramica ornamentată cu șnur din aria culturilor Cucuteni și Cernavodă I*, în *SCIVA*, 32, 3, p. 511-528.
- Dodd-Oprîtescu, A. - *La céramique Cucuteni „C”. Son origine et sa signification historique-culturelle*, în *Thracia Praehistorica*, 3, p. 70-80.
- Dodd-Oprîtescu, A. - *Vecinii estici și nord-estici ai triburilor Cucuteni-Tripolie*, în *SCIVA*, 34, 2, p. 222-234.
- Donisă, I. - *Geomorfologia Văii Bistriței*, București.
- Dragomir, I.T. - *Necropola tumulară de la Brăilița*, în *MCA*, VI, p. 671-694.
- Dragomir, I.T. - *Două morminte ocromane din regiunea de sud a Moldovei*, în *Muzeul Național*, III, p. 53-60.
- Dumitrescu, H. - *La station préhistorique de Ruginoasa*, în *Dacia*, III-IV (1927-1932), p. 56-87.
- Dumitrescu, H. - *La céramique de la station préhistorique de Horodiștea*, în vol. *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, p. 112-120.
- Dumitrescu, H. - *La station préhistorique de Horodiștea, sur le Pruth*, în *Dacia* (1941-1944), p. 127-153.
- Dumitrescu, H. - *Cercetări arheologice la Văleni (jud. Neamț)*, în *SCIV*, I, 2, p. 19-51.
- Dumitrescu, H. - *Afinități între cultura Trichterbecher și cultura Cucuteni-Tripolie*, în *SCIV*, VI, 3-4, p. 913-923.
- Dumitrescu, VI. - *La station préhistorique de Traian (dép. de Neamț, Moldavie); fouilles des années 1936, 1938 et 1940*, în *Dacia*, IX-X, p. 11-114.
- Dumitrescu, VI. - *Cîteva precizări cu privire la sceptrele în formă de cap de cal din RPR și URSS*, în *SCIV*, VI, 3-4, p. 925-936.

- Dumitrescu VI., 1960 — Dumitrescu, VI. - *La plus ancienne tombe à incinération trouvée sur la territoire de la R.P. Roumanie, et d'autres découvertes apparentées de la même région*, în *Dacia*, N.S., IV, p. 69-88.
- Dumitrescu VI., 1961 — Dumitrescu, VI. - *Cu privire la problema topoarelor de silex din Moldova*, în *SCIV*, XII, 2, p. 365-375.
- Dumitrescu VI., 1963 — Dumitrescu, VI. - *Originea și evoluția culturii Cucuteni-Tripolie*, I, în *SCIV*, XIV, 1, p. 51-74; *SCIV*, XIV, 2, p. 285-304.
- Dumitrescu VI., 1965 a — Dumitrescu, VI. - *Nouvelles considérations sur la dernière phase de la civilisation Cucuteni-Tripolye*, în *Atti del VI Congresso*, II, p. 252-256.
- Dumitrescu VI., 1965 b — Dumitrescu, VI. - *Considerații asupra problemei fazei finale a culturii Cucuteni-Tripolie*, în *Omagiu*, p. 51-59.
- Dumitrescu VI., 1970 — Dumitrescu, VI. - *Quelques aspects des synchronismes entre les cultures néo-énéolithiques et de la période de transition vers l'âge du bronze de l'Europe sud-orientale, d'une part et le monde égéo-anatolien d'autre part*, în *Actes du 1<sup>er</sup> Congrès*, Atena, p. 23-30.
- Dumitrescu VI., 1972 — Dumitrescu, VI. - *În legătură cu periodizarea fazei Cucuteni A-B*, în *SCIV*, 23, 3, p. 441-448.
- Dumitrescu VI., 1974 a — Dumitrescu, VI. - *Cronologia absolută a eneoliticului românesc în lumina datelor C<sup>14</sup>*, în *Apulum*, p. 23-39.
- Dumitrescu VI., 1974 b — Dumitrescu, VI. - *Arta preistorică în România*, București.
- Dumitrescu VI., 1980 — Dumitrescu, VI. - *Cîteva observații în legătură cu prima migrație a triburilor stepelor nord-pontice la apus de Prut*, în *Pontica*, 13, p. 23-31.
- Dumitrescu VI., 1981 — Dumitrescu, VI. - *Însemnări în legătură cu unele sincronisme*, în *MemAntiq*, VI-VIII, p. 23-36.
- Dumitrescu, VI., 1985 — Dumitrescu, VI. - *Cucuteni, cent ans après*, în *Dacia*, NS, 29, p. 35-44.
- Dumitrescu VI. și colab., 1954 — Dumitrescu, VI.; Dumitrescu, H.; Petrescu-Dîmbovita, M.; Gostar, N. - *Hăbăšești. Monografie arheologică*, București.
- Dumitrescu, Bolomey, Mogoșanu, 1983 — Dumitrescu, VI.; Bolomey, A.; Mogoșanu, Fl. - *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, București.
- Dumitrescu VI., Vulpe Al., 1988 — Dumitrescu, VI.; Vulpe, Al. - *Dacia înainte de Dromichele*, București.
- Dumitroaia, 1981 — Dumitroaia, Gh. - *Săpăturile arheologice din județul Neamț (1974-1976)*, în *MemAntiq*, VI-VIII, p. 341-346.
- Dumitroaia, 1985 — Dumitroaia, Gh. - *Obiecte de aramă și bronz de pe teritoriul județului Neamț*, în *MemAntiq*, IX-XI, p. 465-481.
- Dumitroaia, 1986 — Dumitroaia, Gh. - *Sondajul arheologic de la Vinători-Neamț*, în *MemAntiq*, XII-XIV, p. 15-29.

- Dumitroaia, 1987
- Dumitroaia, 1992 a
- Dumitroaia, 1992 b
- Dumitroaia, 1994 a
- Dumitroaia, 1994 b
- Dumitroaia, 1995
- Dumitroaia, 1997
- Dumitroaia, Monah, 1996
- Dumitroaia și colab., 1999
- Ellis, 1984
- Ecsedy, 1982
- Florean și colab., 1968
- Florescu A.C., 1959
- Florescu A.C., 1960
- Florescu A.C., 1964
- Florescu A.C., 1967
- Florescu A.C., 1991
- Florescu A.C., Florescu M., 1959
- Florescu M., 1964 a
- Dumitroaia, Gh. - *La station archéologique de Lunca-Poiana Slatiniții*, în *BAI*, I, p. 253-258.
- Dumitroaia, Gh. - *Materiale și cercetări arheologice din N-E județului Neamț*, în *MemAntiq*, p. 63-143.
- Dumitroaia, Gh. - *Cultura Nouă pe teritoriul județului Neamț*, în *Carpica*, XXIII, p. 119-141.
- Dumitroaia, Gh. - *Depunerile neo-eneolitice de la Lunca și Oglinzi, județul Neamț*, în *MemAntiq*, XIX, p. 7-82.
- Dumitroaia, Gh. - *Săpături și cercetări arheologice de suprafață în județul Neamț (1992-1993)*, în *MemAntiq*, XIX, p. 509-521.
- Dumitroaia, Gh. - *Scurt istoric al județului Neamț*, în *Monografia județului Neamț*, Piatra Neamț, p. 19-58.
- Dumitroaia, Gh. - *Cercetările arheologice din județul Neamț (1996)*, în *MemAntiq*, XXI, 427-436.
- Dumitroaia, Gh.; Monah, D. - *Découvertes du Bronze Moyen dans la station de Poduri-Bacău*, în *TWCC*, p. 287-288.
- Dumitroaia, Gh.; Ursu C.-E.; Cotoi O.; Nicola D.; Cășăria-Dealul Mătăhuia, com. Dobreni, jud. Neamț, în *Cronica Cercetărilor Arheologice*, Vaslui.
- Ellis, L. - *The Cucuteni-Trypolye Culture. A Study in Technology and the Origins of Complex Society*, BAR, 217.
- Ecsedy, I. - *Some Stepic and Aegean Components of the Early Bronze Age in South-East Europe*, în *TP*, p. 119-131.
- Florea, N.; Munteanu, I.; Rapaport, C.; Chițu, C.; Opris, M. - *Geografia solurilor României*, București.
- Florescu, A.C. - *K voprosu kremnennyh toporah v Moldave*, în *Dacia*, N.S., III, p. 143-203.
- Florescu, A.C. - *Depozitul de unelte de caracter neolitic de la Valea Adincă* (com. Uricani, jud. Iași), în *Omagiu*, p. 215-224.
- Florescu, A.C. - *Contribuții la cunoașterea culturii Nouă*, în *ArhMold*, II-III, p. 143-216.
- Florescu, A.C. - *Sur les problèmes du bronze tardif carpato-danubien et nord-ouest pontique*, în *Dacia*, NS, XI, p. 59-94.
- Florescu, A.C. - *Repertoriul culturii Nouă-Coslogei din România. Așezări și necropole*, BT, I, Călărași.
- Florescu, A.C.; Florescu, M. - *Sondajul de la Gîrceni*, în *MCA*, VI, p. 221-229.
- Florescu, M. - *Contribuții la problema începuturilor epocii bronzului în Moldova*, în *ArhMold*, II-III, p. 105-125.

- Florescu M., 1964 b
- Florescu M., 1965
- Florescu M., 1966
- Florescu M., 1970
- Florescu M., 1971
- Florescu M., 1978
- Florescu M., 1996
- Florescu M., Căpitanu, 1968
- Florescu M., Căpitanu, 1969
- Florescu M., Buzdugan, 1972
- Foit, 1973
- Gangan, 1996
- Garašanin, 1971
- Gardawski, 1959
- Gimbutas, 1970
- Gimbutas, 1977
- Florescu, M. - *Quelques problemes concernant le début de la civilisation de Monteou de la Moldavie (a la lumiere des recherches du sud-ouest de la Moldavie)*, în *Dacia*, NS, IX, p. 69-81.
  - Florescu, M. - *Unele observații asupra evoluției bronzului timpuriu în Moldova*, în *SCIV*, 16, 3, p. 649-661.
  - Florescu, M. - *Contribuții la cunoașterea etapelor timpurii ale culturii Monteou în Moldova*, în *ArhMold*, IV, p. 39-118.
  - Florescu, M. - *Problemes de la civilisation de Costișa à la lumière du sondage de Borlești*, în *Dacia*, NS, XIV, p. 51-81.
  - Florescu, M. - *Elemente Wietenberg descoperite în complexe de locuire aparținând fazelor timpurii ale culturii Monteou din Moldova*, în *Danubius*, V, p. 67-72.
  - Florescu, M. - *Cîteva observații referitoare la rituri și ritualuri practicate de purtătorii culturii Monteou*, în *Carpica*, X, p. 97-136.
  - Florescu, M. - *Quelques données concernant l'organisation territoriale-tribale et la structure économique et sociale spécifique au Bronze Moyen des zones estiques de la Roumanie*, în *TWCC*, p. 493-503.
  - Florescu, M.; Căpitanu, V. - *Cercetări arheologice de suprafață în județul Bacău*, în *ArhMold*, VI, p. 213-272.
  - Florescu, M.; Căpitanu, V. - *Cercetări arheologice de suprafață în județul Bacău*, în *ArhMold*, VI, p. 213-272.
  - Florescu, M.; Buzdugan, C. - *Așezarea din epoca bronzului de la Bogdănești (jud. Bacău)*, în *ArhMold*, VII, p. 103-128.
  - Foit, Gr. - *Două morminte ale culturii amforelor sferice descoperite la Suceava*, în *SMI*, III, p. 217-233.
  - Gangan A. - *New Usatovo Cemetery on the Prut, în Cucuteni aujourd'hui*, BMA, II, p. 159-164.
  - Garašanin, M. - *Nomades des steppes et autochtones dans le sud-est européen à l'époque de transition du néolithique à l'âge du bronze*, în *Studia Balcanica*, 5, p. 9-14.
  - Gardawski, A. - *Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce*, în *Materialy starożytne*, V, p. 7-189.
  - Gimbutas, M. - *The Proto-Indo-European Culture. The Kurgan Culture During the Fifth Fourth and Third Millennia B.C.*, în *Pensilvania University*, p. 155-197.
  - Gimbutas, M. - *The First Wave of Eurasian Steppe Pastoralists into Copper Age Europe*, în *JIES*, 5, p. 27-55.

- Gimbutas, 1989  
 Gimbutas, 1997
- Gumă, 1996  
 Gutter, 1890
- Haas, Maximilian, 1958
- Haheu, Gukin, 1997
- Haimovici, 1970
- Haimovici, 1972
- Haimovici, 1974
- Haimovici, 1979
- Haimovici, Popescu, 1979
- Hartușe, 1980  
 Hartușe, Anastasiu, 1968
- Hartușe, Anastasiu, 1976
- Hartușe, Sîrbu, 1980
- Hașotti, 1997
- Hänsel, 1968
- Häusler, 1966
- Gimbutas, M. - *Civilizație și cultură*, București.  
 — Gimbutas M. - *Civilizația Marii Zeițe și sosirea cavalerilor războinici*, București.
- Gumă, M. - *Epoca bronzului în Banat*, Timișoara.
- Gutter, J. - *Hünengraber bei Graniczezie, în MKHD*, VI, nr.45; VII, nr.135.
- Haas, N.; Maximilian, C. - *Antropologičeskie issledovaniya ocrashených kostjakov iz kompleksa mogil v ohroj s. Glavănești, în Sovetskaja Antropologija*, 4, p. 133-146.
- Haheu, V.; Gukin, V. - *Rezultatele investigațiilor unor complexe funerare din raionul Florești, R. Moldova, în Vestigii arheologice din Moldova*, Chișinău, p. 188-210.
- Haimovici, S. - *Studiul faunei subfosile descoperite în așezarea de la Erbiceni (perioada de trecere de la neolicic la epoca bronzului)*, în *AŞUI*, XVI, 1, p. 169-179.
- Haimovici, S. - *Studiul resturilor faunistice din așezarea apartinând perioadei de trecere de la neolicic la epoca bronzului de la Foltești*, în *ArhMold*, 7, p. 97-102.
- Haimovici, S. - *Notă privind resturile faunistice descoperite în așezarea de tip Foltești de la Stoicanî (jud. Galați)*, în *SCIVA*, XXV, 1, p. 99-102.
- Haimovici, S. - *Caracteristicile paleofaunei din așezările perioadei de tranziție de la eneolicic la epoca bronzului din Moldova*, în *SCIVA*, 30, 1, p. 11-20.
- Haimovici, S.; Popescu, C. - *Studiul resturilor faunistice descoperite în așezarea de la Horodiștea, aparținând perioadei de trecere de la neolicic la epoca bronzului*, în *Hierasus*, I, p. 113-120.
- Hartușe, N. - *Complexul Cemavodă I de la Rîmnicelu, în Istros*, I, p. 84-89.
- Hartușe, N.; Anastasiu, F. - *Brăilița. Așezări și cimitire omenești datând din epoca neolicică pînă în pragul orînduirii feudale*, Brăila.
- Hartușe, N.; Anastasiu, F. - *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a Muzeului Brăilei*, Brăila.
- Hartușe, N.; Sîrbu, V. - *Importurile și influențele egeo-miceniene în culturile perioadei de tranziție și ale epocii bronzului la Dunărea de Jos*, în *Vrancea. Studii și Materiale*, III, p. 27-43.
- Hașotti, P. - *Epoca neolicică în Dobrogea*, Constanța.
- Hänsel, B. - *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, Teil I-II, Bonn.
- Häusler Al. - *Die Gräber der Kugelamphoren-Kultur in Wolhinen und Podolien und die Frage*, în *JMV*, 50, p. 125-133.

- Häusler, 1976 — Häusler, Al. - *Die Gräber der älteren Ockergrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten*, Berlin.
- Häusler, 1982 — Häusler, Al. - Zum Problem des Vordingnes früher Steppenelemente im Neolithikum Mittel und Südesteuropa, în *TP*, p. 98-118.
- Häusler, 1995 — Häusler, A. - Die Entstehung des Äneolithikums und die nordpontischen Steppenkulturen, în *Germania*, 73, p. 41-68.
- Horedt, 1968 — Horedt, H. - Die Kupferzeit in Transilvanien, în *Apulum*, VIII, p. 103-116.
- Hrișcu, Haimovici, 1997 — Hrișcu C.; Haimovici S. - Animal husbandry and Hunting in the Transitional Period from Copper Age to the Bronze Age in the Eastern Area of Romania, în *TWCC*, p. 642-651.
- Ignat, 1981 — Ignat, M. - Contribuții la cunoașterea epocii bronzului și Hallstatt-ului timpuriu în județul Suceava, în *TD*, II, p. 133 - 146.
- Ignat, 1989 — Ignat, M. - Istorul cercetărilor arheologice din județul Suceava, în *SMI*, I, p. 94-104.
- Ignat, Popovici, 1980 — Ignat, M.; Popovici, D.N. - Un mormânt în cistă descoperit la Șerbănești (com. Zvorăștea, jud. Suceava), în *Suceava*, VI-VII, p. 657-662.
- Iordan, Gîșteanu, Oancea, 1974 — Iordan, I.; Gîșteanu, P.; Oancea, D. - *Indicatorul localităților din România*, București.
- Irimia, 1977 — Irimia M. - Un topor de bronz descoperit la Grădina, jud. Constanța, în *Pontica*, X, p. 297-300.
- Irimia, 1999 — Irimia M. - Unele considerații privind topoarele de tipul Baniabic în lumina descoperirii de la Izvoarele (jud. Constanța), în *Pontica*, XXXI.
- Jarovoj, 1984 — Jarovoj, E.V. - Pogrebal'nyj obrjad nekotoryh skotovodčeskikh plemen Srednego Pruta, în *KZM*, p. 37-75.
- Jarovoj, 1985 — Jarovoj, E.V. - *Drevneišie skotovodčeskie plemena Jugo-Zapada SSSR*, Chișinău.
- Jarovoj, 1990 — Jarovoj, E.V. - *Kurgany eneolita - epohy bronzy Nižnego-Podnestrov'ja*, Chișinău.
- Iconomu, 1996 — Iconomu, C. - Contribuții la istoricul cercetărilor arheologice de la Cucuteni, în *Cucuteni aujourdhui*, *BMA*, II, p. 165-200.
- Kacso, 1974 — Kacso, C. - Contribuții la problema începuturilor epocii bronzului în nord-vestul României, în *SCIV*, 23, 1, p. 31-44.
- Kačialova, 1974 — Kačialova, E. - *Ermitažnaja Kollekcia N.E. Brandenburga*, în *Arkeologija SSSR*, Moscova.
- Kadrow și colab., 1994 — Kadrow S.; Klochko, V.; Koško, Al.; Pustovalov, S.; Rassamakin, Y.; Videiko, M. - *Nomadism and Pastoralism in the Circle of Baltic-Pontic Early Agrarian Cultures: 5000-1650 BC*, în *BPS*, 2.
- Kaindl, 1896 — Kaindl, R.F. - *Geschichte der Bukowina*, I, Cernăuți.

- Kalicz, 1989 — Kalicz, N. - *Die chronologischen Verhältnisse zwischen der Badener Kultur und den Kurgangräbern in Ostungarn*, în *Praehistorica*, XV, p. 121-132.
- Klochko, 1993 — Klochko, V.I. - *Weapons of the Tribes of the Northern Pontic Zone in the 16<sup>th</sup> - 10<sup>th</sup> Centuries BC*, BPS, I.
- Kostrzewski, 1925 — Kostrzewski, J. - *Groby eneolityczne ze skurezonami szkieletami w Białym Potoku*, în *Przegląd Archeologiczny*, III, 1, p. 10-18.
- Kostrzewski, 1930 — Kostrzewski, J. - *Cmentarzyska typu trzcinieckiego*, în *Zona otchani wieków*, V, p. 26-35.
- Kostrzewski, 1948 — Kostrzewski, J. - *Od mezolitu do okresu wedrcwek ludow*, în *Encyklopedia Polski*, IV, Cracovia, p. 118-159.
- Kovács, 1932 — Kovács, Št., *Cimitirul eneolitic de la Decea Mureșului*, în *Anuarul Institutului de Studii Clasice Cluj*, 3, p. 89-101.
- Kozłowski, 1924 — Kozłowski L. - *Młodsza epoka kamienia w Polsce*, Lvov.
- Kozłowski, 1928 — Kozłowski, L. - *Wczesna, starsza i środkowa epoka brązu w Polsce*, Lvov.
- Kozłowski, Machnik, 1985 — Kozłowski, K.; Machnik, J. - *L'énéolithique et le début de l'âge du bronze dans certaines régions de l'Europe*, Wrocław-Varšovia, p. 11-20.
- Kričevski, 1940 — Kričevski, E.I. - *Posselenie v Gorodsku*, în *Sbornik Tripil'ska Kult'ura*, I, Kiev, p. 383-451.
- Krušel'nickaja, 1976 — Krušel'nickaja, L.I. - *Pivnične Prikarpat'ja i Zahidna Volyn'za doby rannogo zaliza*, Kiev.
- Krušel'nickaja, 1985 — Krušel'nickaja, L.I. - *Vzaimozv'jazky naseleñija Prikarpattja i Volyni z plemenami Shidnoi i Zentral'noi Evropy*, Kiev.
- Krušel'nickaja, 1991 — Krušel'nickaja, L.I. - *Vostočnokarpatskij region v bronzom i v načale železnogo vekov*, în *MASP*, 2, p. 37-53.
- Lagodovskaja, 1948 — Lagodovskaja, O. - *Vojjčechiv's'kij mogil'nik bronzovoï dobi na Volyni*, în *Arkeologija*, 11, p. 62-78.
- Larina, 1994 — Larina, O. - *Neoliticul de pe teritoriul R. Moldova*, în *TD*, XV, 1-2, p. 41-66.
- László, 1983 — László, A. - *Asupra incepaturilor penetrației spre vest a populației tumulilor cu morminte în groapă*, în *AlIA*, XX, p. 363-369.
- László, 1984 — László, A. - *Observations concernant les débuts de la pénétration vers l'ouest de la population des tumuli à tombes en fosse*, în *TD*, V, p. 22-27.
- László, 1994 — László, A., *Incepaturile epocii fierului la est de Carpați*, BT, VI, 1994.
- László, 1997 — László, A. - *Datarea prin radiocarbon în arheologie*, București.

- Lazarovici, 1983 — Lazarovici, Gh. - *Principalele probleme ale culturii Tiszapolgar în România*, în *AMN*, XV, p. 9-24.
- Lazarovici, 1987 — Lazarovici, Gh. - *Contribuții la cunoașterea începutului epocii bronzului timpuriu în Banat și Transilvania*, în *SymThrac*, 6, p. 84-85.
- Lazarovici, 1996 — Lazarovici, Gh., *Din istoria străveche a Carpaților Orientali*, în *Angustia*, 1, p. 27-49.
- Leahu, 1966 — Leahu, V. - *Cultura Tei*, București.
- Levič'kij, 1930 — Levič'kij, I. - *Stacija v ur. Piščanomu bilja Narodič*, în *Antropologija*, 4, p. 227-231.
- Levič'ki, 1997 — Levič'ki, O.G. - *Şantierul arheologic Trinca (República Moldova)* (Campania 1996), în *CANT*, II, p. 213-274.
- Levič'ki și colab., 1996 — Levič'ki, O.; Manzura, I.; Demčenko, T. - *Necropola tumulară de la Sărăteni*, *BT*, XVII, București.
- Lichardus, 1985 — Lichardhus, J.; Lichardhus-Itten, M. - *La protohistoire de l'Europe*, Paris.
- Luca, 1994 — Luca, S. - *Sfârșitul eneoliticului pe teritoriul Banatului și Transilvaniei. Cultura Bodrogkeresztur în România*; rezumatul tezei de doctorat, Cluj-Napoca.
- Lupașcu, 1996 — Lupașcu, Gh. - *Depresiunea Cracău-Bistrița. Studiu pedogeografic*, Iași.
- Machnik, 1966 — Machnik, J. - *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, Wrocław-Varšovia - Cracovia.
- Machnik, 1981 — Machnik, J. - *Die Ergebnisse neuster Forschungen über die Kultursituation und Chronologie an der Wende des Neolithikums und der Bronzezeit in dem Flussgebiet der oberen Weichsel und Dnestr*, în *TD*, XII, p. 5-14.
- Mantu, Botezatu, Enache, 1994 — Mantu, C.M.; Botezatu, D.; Enache, M. - *Un mormânt de inhumare din perioada de tranziție la epoca bronzului de la Grumezoaia (jud. Vaslui)*, în *AMN*, 31, p. 123-128.
- Mantu, 1995 — Mantu M. - Câteva considerații privind cronologia absolută a neo-eneoliticului din România, în *SCIV*, 3-4, p. 213-235.
- Mantu, 1996 — Mantu, C.M. - *Metode de cercetare și tehnici de dateare pentru determinarea cronologiei culturii Cucuteni*; rezumatul tezei de doctorat, Universitatea „Al.I. Cuza”, Iași.
- Mantu, 1998 — Mantu, C.M. - *Cultura Cucuteni. Evoluție, cronologie, legături*, *BMA*, V.
- Manzura, 1993 — Manzura, I.V. - *The East-West Interaction in the Mirror of the Eneolithic and Early Bronze Cultures in the Northwest Pontic*, în *RA*, 1, p. 23-53.
- Manzura, 1994 — Manzura, I. - *Manifestări culturale în perioada de tranziție*, în *TD*, XV, p. 103-119.

- Manzura, Tel'nov, 1992
- Manzura, Klochko, Sava, 1992
- Manzura, Sava, 1994
- Marchevici, 1973
- Marchevici, 1981
- Mareș, 1992
- Mareș, 1996
- Marinescu-Bîlcu, 1962
- Marinescu-Bîlcu, 1964
- Marinescu-Bîlcu, 1981
- Marinescu-Bîlcu, 1995
- Marinescu-Bîlcu și colab., 1985
- Masson și colab., 1982
- Matasă, 1940
- Matasă, 1946
- Matasă, 1959
- Matasă, 1964
- Manzura, I.V.; Tel'nov, N.P. - *Problema pozdnetripol'skogo pogrebal'nogo obrjada lesostepnoj zony Dnistrovsko-Karpatskikh zemli (nekotorye itogi i perspektivy izuchenija)*, în *MIA*, p. 118-130.
- Manzura, I.V.; Klochko, E.; Sava, E. - *Kamenskie Kurgany*, Chișinău.
- Manzura, I.; Sava, E. - *Interacțiuni est-vest reflectate în culturile eneolitice și ale epocii bronzului din zona de nord-est a Mării Negre (schiță cultural-istorică)*, în *MemAntiq*, XIX, p. 143-192.
- Marchevici, V.I. - *Issledovaniya Moldavskoj expediции в 1970-1971*, în *AIM* (1970-1971).
- Marchevici, V.I. - *Pozdnetripol'skie plemena Severnoj Moldavij*, Chișinău.
- Mareș, I. - *Sondajul arheologic de la Sfântu Ilie-Siliște (1991)*, în *Suceava*, XVII-XVIII-XIX, p. 496-502.
- Mareș, I. - *Un mormânt preistoric descoperit la Suceava - Dealul Zamca*, în *Codrii Cosminului*, II, SN, p. 323-327.
- Marinescu-Bîlcu, S. - *Un topor de silex șlefuit descoperit în Moldova de nord-est*, în *SCIV*, XIII, 1, p. 91-93.
- Marinescu-Bîlcu, S. - *Unele probleme ale perioadei de tranziție de la neolitic la epoca bronzului din Moldova în lumina a trei morminte plane de inhumare descoperite la Tîrpești*, în *SCIV*, XV, 2, p. 241-250.
- Marinescu-Bîlcu, S. - *Tîrpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, BAR, Oxford.
- Marinescu-Bîlcu, S. - *Sur quelques problèmes du néolithique et de l'énéolithique à l'est des Carpathes Orientales*, în *Dacia*, NS, XXXV, p. 5-59.
- Marinescu-Bîlcu S.; Bolomey Al.; Cîrciumaru M.; Muraru, A. - *Contribuții la ecologia locurilor pre-și protoistorice de la Tîrpești*, în *MemAntiq*, IX-XI, p. 643-684.
- Masson V.M.; Merpert, N.L.; Munčeaev, R.M.; Černyš, E.K. - *Eneolit SSSR*, Moscova.
- Matasă, C. - *Cercetări din preistoria județului Neamț*, în *BCMI*, 97, (1938), p. 5-41.
- Matasă, C. - *Frumușica, village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du Nord, Roumanie*, București.
- Matasă, C. - *Descoperiri arheologice în raionul Piatra-Neamț*, în *MCA*, VI, p. 723-733.
- Matasă, C. - *Așezarea neolică Cucuteni B de la Tîrgu Ocna - Podei*, în *ArhMold*, II-III, p. 11-66.

- Michczynska, Pazdur, 1991
- Miclea, Florescu, 1980
- Mitreană și colab., 1955
- Mihăilescu, 1966
- Miu, 1996
- Monah, 1986
- Monah, 1987
- Monah, 1991
- Monah, 1993
- Monah, 1997
- Monah și colab., 1980
- Monah și colab., 1981
- Monah, Cucoș, 1985
- Morintz, 1977
- Morintz, 1978
- Morintz, Roman, 1968 a
- Morintz, Roman, 1968 b
- Michczynska, D.J.; Pazdur, M.F., - *Calibration of the Radiocarbon Time Scale Covering the Period from the Second to the Fourth Millennium BC*, în *AI*, p. 19-29.
- Miclea, I.; Florescu, R. - *Preistoria Daciei*, București.
- Mitrea, B.; Diaconu, Gh.; Matei, M.; Alexandrescu, A.; Constantinescu, N.; Martinovici, T.; Nicolescu, C.; Olteanu, Șt. - *Şantierul arheologic Suceava-Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, VI, 3-4, p. 735- 818.
- Mihăilescu, V. - *Dealurile și cîmpurile României*, București.
- Miu, G. - Considerații paleodemografice asupra populațiilor epocii bronzului de pe teritoriul României, în *ARA*, 33, p. 9-14.
- Monah, D., Descoperiri de topoare de aramă în jud. Bacău și Neamț, în *MemAntiq*, XII-XIV, p. 31-40.
- Monah, D. - *La datation par C<sup>14</sup> du complexe culturel Cucuteni-Tripolye*, în *BAI*, I, p. 67-79.
- Monah D. - *L'exploitation du sel dans les Carpates Orientales et ses rapports avec la culture Cucuteni-Tripolie*, în *BAI*, IV, p. 387-400.
- Monah, D. - *Cucuteni, la dernière grande civilisation énéolithique du sud-est de l'Europe*, în *Anatolica*, XIX, p. 151-165.
- Monah, D. - *Plastică antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, *BMA*, III, Piatra Neamț.
- Monah, D.; Antonescu, S.; Bujor, A. - *Raport preliminar asupra săpăturilor arheologice de la Poduri, jud. Bacău*, în *MCA*, 14, p. 86-99.
- Monah D.; Cucoș Șt.; Popovici D.; Antonescu S. - *Săpăturile arheologice din tell-ul cucutenian Dealul Ghindaru, com. Poduri, jud. Bacău*, în *CA*, V, p. 9-10.
- Monah, D.; Cucoș, Șt. - *Așezările culturii Cucuteni din România*, Iași.
- Morintz, S. - Probleme privind originea tracilor în lumina cercetărilor arheologice, în *RI*, 8, p. 146 și urm.
- Morintz, S. - *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I; București.
- Morintz, S.; Roman, P. - Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau, în *Dacia*, NS, XII, p. 45-128.
- Morintz, S.; Roman, P. - Asupra perioadei de trecere de la eneolitic la epoca bronzului la Dunărea de Jos, în *SCIV*, 19, 4, p. 553-573.

- Morintz, Roman, 1969 — Morintz, S.; Roman, P. - Über die Chronologie der Übergangszeit vom Äneolithikum zur Bronzezeit in Rumänien, în **Dacia**, NS, XIII, p. 61-71.
- Morintz, Roman, 1970 — Morintz, S.; Roman, P. - Cu privire la cronologia perioadei de tranzitie de la eneolitic la epoca bronzului în România, în **SCIV**, 21, 4, p. 557-570.
- Morintz, Roman, 1994 — Morintz, S.; Roman, P. - Epoca bronzului, în **Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României** (AC) București, p. 211-215.
- Moscalu, 1989 — Moscalu, E. - Săpăturile de salvare de la Cotîrgaci (com. Roma, jud. Botoșani), în **Hierasus**, VII-VIII, p. 117-131 și fig. 15.
- Movša, 1972 — Movša, T.G. - Periodizacija i khronologija severnogo to piznogo Tripil'ja, în **Arkeologija**, 5, p. 3-23.
- Movša, 1985 — Movša, T. - Pozdnij etap tripol'skoj kultury, în **Arkeologija USSR**, 1, p. 224-242.
- Muscă, 1979 — Muscă, T.I. - Unele observații în legătură cu fenomenul cultural Ciomortan, în **Apulum**, XVII, p. 87-89.
- Mutihac, 1990 — Mutihac, V. - **Structura geologică a teritoriului României**, București.
- Necrasov, 1979 — Necrasov, O. - Les populations de la période de transition du néo-énéolithiques à l'Age du Bronze roumain et leurs particularités anthropologiques, în **ASAG**, 43, 2, p. 58-68.
- Necrasov, Cristescu, 1957 — Necrasov, O.; Cristescu, M. - Contribuție la studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocră de la Holboaca-Iași, în **PA**, 3, p. 73-143.
- Necrasov, Cristescu, 1959 — Necrasov, O.; Cristescu, M. - Étude anthropologique des squelettes énéolithiques de Dolhestii Mari (tombe à ciste), în **AŞUI**, sect. III, 1, p. 47-60.
- Necrasov, Cristescu, 1973 — Necrasov, O.; Cristescu, M. - Structure anthropologique des tombes néo-énéolithique et l'âge du bronze de la Roumanie, în **Fundamenta**, 3, p. 137-152.
- Necrascov, Antoniu, Fedorovici, 1972 — Necrasov, O.; Antoniu, S.; Fedorovici, C. - Nouvelles données sur les squelettes de la culture des amphores sphériques trouvées en Moldavie, în **ARA**, 9, p. 9-25.
- Necrasov, Onofrei, 1972 — Necrasov, O.; Onofrei, M. - Contribution à l'anthropologie de la population néo-énéolithique du complexe Horodișteea- Foltești, în **ARA**, 9, p. 3-8.
- Necrasov, Cristescu, Botezatu, Miu, 1990 — Necrasov, O.; Cristescu, M.; Botezatu, D.; Miu, G. - Cercetări paleontologice privitoare la populațiile de pe teritoriul României, în **ArhMold**, XII, p. 173-223.
- Nestor, 1933 — Nestor, I. - Der Stand der Vorschungsgeschichte in Rumänien, în **BRGK**, 22, p. 69-73.

- Nestor, 1959
- Nestor, 1960
- Nestor și colab. 1950
- Nestor și colab., 1951
- Nestor și colab., 1952
- Nestor, Zaharia Eug., 1968
- Nicolaescu-Plopșor și colab. 1959
- Nicușă, Kavruk, 1986
- Nițu și colab., 1959
- Nițu, 1977
- Nosek, 1964
- Nosek, 1967
- Passek, 1935
- Passek, 1949
- Passek, 1959
- Passek, 1962
- Paul, 1980
- Păunescu, 1970
- Nestor, I. - *Cu privire la periodizarea etapelor tîrzi ale neoliticului din RPR*, în **SCIV**, 10, 2, p. 247-260.
- Nestor, I. - *Epoca bronzului*, în **Istoria României**, I, p. 90-132.
- Nestor, I.; Alexandrescu, A.; Brătianu, A.; Comșa, E.; Perju, S.; Vieru, I. - *Activitatea șantierului de săpături arheologice Iași - Botoșani - Dorohoi*, în **SCIV**, I, p. 27-32.
- Nestor, I.; Alexandrescu, A.; Comșa, E.; Zaharia, Eug.; Zirra, V. - *Săpăturile de pe șantierul Valea Jijiei (Iași-Botoșani-Dorohoi) în anul 1950*, în **SCIV**, II, 1, p. 51-76.
- Nestor, I.; Alexandrescu, A.; Brătianu, A.; Florescu, A.C.; Nițu, A.; Petrescu-Dîmbovița, M.; Székely, Z.; Zaharia, Eug. - *Șantierul Valea Jijiei*, în **SCIV**, III, 1952, p. 19-111.
- Nestor, I.; Zaharia, Eug. - *Sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze dans l'aire des civilisations de Cucuteni et de Gumelnița*, în **Dacia**, NS, XII, p. 17-44.
- Nicolaescu-Plopșor, C.; Petrescu-Dîmbovița, M. - *Șantierul Bicaz*, în **MCA**, VI, p. 57-83.
- Nicușă, I.T.; Kavruk, V.I. - *Raskopki pamjatnikov bronzovogo veka u s. Bălăbănești*, în **AIM** (1982), p. 77.
- Nițu, A.; Zamosteanu, I.; Zamosteanu, M. - *Sondajele de la Piatra Neamț*, în **MCA**, VI, p. 359-372.
- Nițu, A. - *Continuitatea ceramicii pictate între culturile Cucuteni-Tripolie și Gorodsk-Usatovo (Horodiștea-Foltești)*, în **CI**, VII, p. 145-175.
- Nosek St. - *Civilisation des amphores sphériques*, în **Inventaria Archeologica**, XII, Lodz-Varșovia.
- Nosek, St. - *Kultura amfor Kulistych w Polsce*, I, Wrocław-Varșovia-Cracovia.
- Passek, T.S. - *La céramique tripolienne*, Moscova-Leningrad.
- Passek, T.S. - *Periodizacia tripoli'skikh poselenii*, în **MIA**, 10, p. 157-230.
- Passek, T.S., Stoianka Komarovskoj kultury na Srednem Dnestre, în **KSIIMK**, 75, p. 154-162.
- Passek, T.S. - *Relation entre l'Europe Occidentale et l'Europe Orientale à l'époque Néolithique*, în **VI<sup>e</sup> Congrès International**, p. 1-23.
- Paul, I. - *Cu privire la contribuția substratului neoeneolitic la formarea civilizației bronzului tracic pe teritoriul românesc*, în **RM**, 4-5, p. 17-33.
- Păunescu, Al. - *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplite descoperite pe teritoriul României*, București.

- Păunescu, Șadurschi, Chirica, 1976 — Păunescu, Al.; Șadurschi, P.; Chirica, V. - *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, vol. I-II, București.
- Perianu, 1988 — Perianu, M. - *Sur l'anthropologie de quelques tumuli de l'âge du bronze de Cotrigaci (com. Roma, dép. de Botoșani)*, în *ARA*, 25, p. 11-19.
- Petrescu-Dîmbovița, 1950 a — Petrescu-Dîmbovița, M. - *Raport asupra săpăturilor arheologice din județele Covurlui și Tutova*, în *SCIV*, 1, p. 57-68.
- Petrescu-Dîmbovița, 1950 b — Petrescu-Dîmbovița, M. - *Date noi asupra înmormântărilor cu ocru în Moldova*, în *SCIV*, 1, p. 110-125.
- Petrescu-Dîmbovița, 1953 — Petrescu-Dîmbovița, M. - *Cetățuia de la Stoicanî*, în *MCA*, I, p. 13-155.
- Petrescu-Dîmbovița, 1954 — Petrescu-Dîmbovița, M. - *Şantierul arheologic Trušești*, în *SCIV*, V, 1-2, p. 7-33.
- Petrescu-Dîmbovița, 1966 — Petrescu-Dîmbovița, M. - *Cucuteni*, București.
- Petrescu-Dîmbovița, 1972 — Petrescu-Dîmbovița, M. - *La civilisation Glina III-Schneckenberg à la lumière des nouvelles recherches*, în *Prehistoria Alpina*, 10, p. 277-289.
- Petrescu-Dîmbovița, 1977 a — Petrescu-Dîmbovița, M. - *Données relatives au début de l'âge du bronze dans l'espace carpato-balkanique*, în *RHSÉE*, XV, 3, p. 521-534.
- Petrescu-Dîmbovița, 1977 b — Petrescu-Dîmbovița, M. - *Depozitele de bronzuri din România*, București.
- Petrescu-Dîmbovița, 1978 — Petrescu-Dîmbovița, M. - *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iași.
- Petrescu-Dîmbovița, 1987 — Petrescu-Dîmbovița, M. - *L'importance des fouilles archéologiques de Cucuteni*, în *La civilisation de Cucuteni*, p. 19-27.
- Petrescu-Dîmbovița și colab. 1951 — Petrescu-Dîmbovița, M.; Casan, I.M.; Mateescu, C. - *Săpăturile arheologice de la Foltești (r. Tg. Bujor, reg. Galați)*, în *SCIV*, II, 1, p. 249-266.
- Petrescu-Dîmbovița și colab. 1955 — Petrescu-Dîmbovița, M.; Bold, Em.; Dinu, M. - *Cercetări arheologice în Podișul Central Moldovenesc (I), Valea Bîrladului Superior de la izvoare pînă la Buhăiești*, în *ASUI*, I, 1-2, p. 1-50.
- Petrescu-Dîmbovița și colab. 1958 — Petrescu-Dîmbovița, M.; Dinu, M.; Bold, Em. - *Cercetări arheologice în Podișul Central Moldovenesc (II), Valea Racovei și Stemnicului*, în *ASUI*, II, 1-2, p. 1-30.
- Petrescu-Dîmbovița și colab. 1995 — Petrescu-Dîmbovița, M.; Daicoviciu, H.; Teodor, D.Gh.; Birzu, L. - *Istoria României de la începuturi pînă în sec. al VIII-lea*, București.
- Petrescu-Dîmbovița, Zaharia Em., 1962 — Petrescu-Dîmbovița, M.; Zaharia, Em. - *Sondajul arheologic de la Dănești*, în *MCA*, VIII, p. 47-63.
- Petrescu-Dîmbovița, Dinu, 1974 a — Petrescu-Dîmbovița, M.; Dinu, M. - *Noi săpături arheologice la Stoicanî*, în *SCIVA*, 25, p. 71-97.

- Petrescu-Dîmbovița, Dinu, 1974 b — Petrescu-Dîmbovița, M.; Dinu, M. - *Nouvelles fouilles archéologiques à Foltești*, în *Dacia*, NS, 18, p. 19-72.
- Popescu, 1965 a — Popescu, D. - *Asupra începuturilor epocii bronzului în România (I)*, în *SCIV*, 16, 1, p. 129-148.
- Popescu, 1965 b — Popescu, D. - *Asupra începuturilor epocii bronzului în România (II)*, în *SCIV*, 16, 2, p. 323-334.
- Popescu, 1965 c — Popescu, D. - *Asupra începuturilor epocii bronzului în România (III)*, în *SCIV*, 16, 4, p. 775-789.
- Popescu, 1966 a — Popescu, D. - *Asupra începuturilor epocii bronzului în România (IV)*, în *SCIV*, 17, 1, p. 157-170.
- Popescu, 1966 b — Popescu, D. - *Asupra începuturilor epocii bronzului în România (V)*, în *SCIV*, 17, 3, p. 557-570.
- Popescu, 1967 — Popescu, D. - *Cîteva considerații asupra perioadei a II-a a epocii bronzului din România*, în *SCIV*, 18, 1, p. 155-166.
- Popescu, 1968 — Popescu, D. - *Cîteva considerații asupra perioadei a II-a a epocii bronzului în România (II)*, în *SCIV*, 19, 2, p. 313-325.
- Popescu, 1969 — Popescu, D. - *Cîteva considerații asupra perioadei a II-a a epocii bronzului în România (III)*, în *SCIV*, 20, 4, p. 575-586.
- Popescu, 1970 — Popescu, D. - *Eneolitic, perioadă de tranziție, perioada cuprului sau începuturile epocii bronzului? O problemă de terminologie*, în *Aluta*, I, p. 55-61.
- Popescu, 1972 — Popescu, D. - *O nouă carte despre epoca bronzului din România*, în *SCIV*, 23, 4, p. 619-632.
- Popescu A., 2000 — Popescu, A. - *Ceramica cu décor striat de la Costișa și Deleni*, în *Angustia*, 5, p. 203-208.
- Popovici, 1977 — Popovici, D.N. - *Noi descoperiri de topoare de silex din județele Suceava și Neamț*, în *Suceava*, IV, p. 65-72.
- Popușoi, 1989 — Popușoi, E. - *Mormintele cu ocră de la Fălcium, jud. Vaslui*, în *AMM*, IX-XI, p. 15-26.
- Posea și colab. 1974 — Posea, Gh.; Popescu, N.; Ielenicz, M. - *Relieful României*, București.
- Rădulescu, 1987 — Rădulescu, M. - *La culture Cucuteni et les Indo-Européens*, în *BAI*, I, p. 237-252.
- Rybalova, 1953 — Rybalova, V.D. - *K voprosu o složenii kul'tur epohi bronzy v lesostepnoj polose Pravoberežnoj Ukrainy*, în *Doklady VI naučnoj konferencii Instituta Arkheologii AN USSR*, Kiev, p. 209-228.
- Roman, 1964 — Roman, P. - *Despre unele aspecte ale perioadei de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului în regiunile extra-carpatiche ale RPR*, în *RM*, I, p. 314-325.
- Roman, 1968 — Roman, P. - *Contribution à la connaissance des problèmes de l'énéolithique avancé et la période*

- Roman, 1969

Roman, 1970

Roman, 1971

Roman, 1973

Roman, 1974

Roman, 1975

Roman, 1976

Roman, 1978

Roman, 1981

Roman, 1982 a

Roman, 1982 b

Roman, 1984

Roman, 1986

Roman, 1987

Roman, 1989

Roman, 1994

Roman și colab. 1973

de transition à l'âge du bronze dans la lumières des fouilles archéologiques de Băile Herculane et de Moldova Veche, în *Memoires*, 6, Craiova.

— Roman, P. - Conceptul Foltești II și problema începuturilor epocii bronzului în Moldova, în *Carpica*, II, p. 17-22.

— Roman, P. - Période de transition entre l'énéolithique et l'époque du bronze dans les régions extracarpathiques de la Roumanie, în *Actes du VII<sup>e</sup> Congrès*, p. 468-471.

— Roman, P. - Strukturänderungen des Endénéolithikums im Donau-Karpaten Raum, în *Dacia*, NS, XV, p. 31-169.

— Roman, P. - Modificări structurale ale culturilor eneoliticului final din regiunea carpato-danubiană, în *Banatica*, 2, p. 57-76.

— Roman, P. - Das Problem der „schnurverzierten“ Keramik in Südeuropa, în *JMV*, 58, p. 157-174.

— Roman, P. - Zum Problem des Beginns der Frühbronzezeit in Rumänien, în *AAC*, XV, p. 145-158.

— Roman, P. - *Cultura Coțofeni*, București.

— Roman, P. - Modificări în tabelul sincronismelor privind eneoliticul tîrziu, în *SCIVA*, 29, 2, p. 215-221.

— Roman, P. - Forme de manifestare culturală din eneoliticul tîrziu și perioada de tranzitie spre epoca bronzului, în *SCIVA*, 32, 2, p. 21-42.

— Roman, P. - Constituirea noilor grupe etnoculturale de la începutul epocii bronzului, în *Carpica*, 14, p. 39-49.

— Roman, P. - Raportul cronologic dintre Ezero și Troia în lumina cercetărilor de la nord de Balcani, în *SCIVA*, 33, 4, p. 402-414.

— Roman, P. - Probleme în legătură cu perioada timpurie a epocii bronzului și începurile culturii Otomani, în *SCIVA*, 35, 3, p. 266-274.

— Roman, P. - Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României, în *SCIVA*, 37, 1, p. 29-55.

— Roman, P. - Constituirea culturilor bronzului tracic timpuriu, în *SymThrac*, 5, Miercurea-Ciuc, p. 125-126.

— Roman, P. - Fenomenul indo-europeanizării și constituiri neamului tracic la Dunărea inferioară în lumina cercetărilor arheologice, în *SymThrac*, 7, Tulcea, p. 49-55.

— Roman, P. - Bronzul timpuriu, în *Encyclopédia arheologiei și istoriei vechi a României* (AC), p. 212-213.

— Roman, P.; Pal, J.; Csaba, H. - Cultura Jigodin. O cultură cu ceramică șnurată în estul Transilvaniei, în *SCIVA*, 24, 4, p. 559-574.

- Roman, Németi, 1978
- Roman și colab. 1992
- Romstorfer, 1893
- Romstorfer, 1913
- Roșu, 1973
- Rotea, 1993
- Sava, 1991
- Sava, 1994
- Sava și colab., 1995
- Savva, 1992
- Schmidt, 1932
- Schuster, 1997
- Scorțanu, 1989
- Siniuk, 1983
- Smirnova, 1959
- Smirnova, 1974
- Smirnova, 1976
- Sorokin, 1994
- Roman, P.; Németi, I. - *Cultura Baden în România*, București.
- Roman, P.; Dodd-Oprîtescu, A.; Pál, J. - *Beiträge zur Problematik der Schnurverzierten Keramik Südosteuropas*, Mainz .
- Romstorfer, K.A. - Aus den „Mitteilungen der K.K. Zentral - Kommission“ (Fortsetzung aus dem Jahrbuche 1897), în *JBLM*, I, Cernăuți, p. 111-116.
- Romstorfer, K.A. - *Cetatea Sucevîi descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 și 1904*, București.
- Roșu, Al. - *Geografia fizică a României*, București.
- Rotea, M. - Contribuții privind bronzul timpuriu în centrul Transilvaniei, în *TD*, XIV, 1-2, p. 65-86.
- Sava, E. - Relații între cultura „mnogovalikovaia” dintre Nistru și Prut și cultura Monteoro, în *TD*, XII, 1-2, p. 15-37.
- Sava, E. - Epoca bronzului - perioada mijlocie și târzie (sec. XVII-XII î.H.), în *TD*, XV, p. 141-158.
- Sava, E.; Manzura, I.; Tkačiuc, M.; Kurčiatov, S.; Bobulici, V.; Rabinovici, R.; Gukhin, V.; Alaiba, R.; Bădău-Wiettenberger, M. - *Investigațiile istorico-arheologice efectuate în microzona istorico-naturală Rudi-Tătărăuca Nouă- Arionești (raionul Dondușeni, Republica Moldova)*, în *CANT*, I, p. 281-357.
- Savva, E.N. - *Kul'tura mnogovalikovoj keramiki Dnestrovsko - Prutskogo meždureč'ja (po materialam pogrebal'nogo obrjada)*, Chișinău.
- Schmidt, H. - *Cucuteni in der aberen Moldau, Rumänien*, Berlin-Leipzig.
- Schuster, C.F. - *Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinele Argeșului și Ialomiței superioare*, București.
- Scorțanu, Șt. - *Descoperiri arheologice din sec. VI-VII de la Valea Neagră, com. Dulcești, județul Neamț*, în *SymThrac*, 7, p. 418-419.
- Siniuk, A.T. - *Kurgany epokhi bronzy Srednego Dona*, Chișinău.
- Smirnova, G.I. - *Pidsumki doslidžen'verhnih šariv Nezvis'kogo poselenija*, în *MDAPV*, II.
- Smirnova, G.I. - *Stojanka Komarovskoj Kul'tury u s. Nezvisko na Dnestr*, în *ASGE*, 16, 1, p. 50-61.
- Smirnova, G.I. - *Magala I i nekotorye voprosy khronologii pozdnekomarovskoj kul'tury v Prikarpate*, în *Eneolit i bronzovyj vek Ukrayiny*, Kiev, p. 118-135.
- Sorokin, V. - *Culturile eneolitice din Moldova*, în *TD*, 15, 1-2, p. 67-92.

- Sorokin, 1997
- Spinei, Nistor, 1968
- Spinei, 1970
- Spinei, 1971
- Stoica, Gherasie, 1981
- Sulimirski, 1939
- Sulimirski, 1952
- Sulimirski, 1968
- Svešnikov, 1974
- Svešnikov, 1976
- Svešnikov, 1983
- Svešnikov, 1990
- Svešnikov, 1993
- Svešnikov, 1995
- Swiesznikow, 1967
- Székely, Z., 1957
- Székely, Z., 1955
- Székely, Z., 1968
- Székely, Z., 1970
- Sorokin, V. - Considerații asupra culturii Cucuteni A – Tripolie B<sub>1</sub> din Ucraina și R. Moldova, în *MemAntiq*, XXI, p. 7, 83.
- Spinei, V., Nistor, M. - Un mormânt din lespezi de piatră în nordul Moldovei, în *SCIV*, 19, 3, p. 621-627.
- Spinei, V. - Einige Betrachtungen über Äneolithische Feuerstenbeile in der Moldau, în *Dacia*, NS, XIV, p. 25-50.
- Spinei, V. - Descoperiri de topoare de silex în Moldova, în *MemAntiq*, III, p. 79-141.
- Sarea și sărurile de potasiu și magneziu din România, București.
- Sulimirski, T. - Kurgany komarowskie, în *Ztaty Szlak*, 4, Stanislawow.
- Sulimirski, T. - *Polska przedhistoryczna*, Londra.
- Sulimirski, T. - *Corded Ware and Globular Amphorae North-East of the Carpathians*, Londra.
- Svešnikov, I. - *Plemena Komarivskoi Kul'tury starovodni poselennja Prikarpat'ja i Volini*, Kiev, p. 183 - 201.
- Svešnikov, I.K. - Problema prischoždenija komarovskoj kul'tury, în *Eneolit i bronzovyj vek Ukrayny*, Kiev, p. 96-117.
- Svešnikov, I.K. - Kultura šarovidnyh amfor, în *SA*, I.
- Svešnikov, I.K. - Kul'tury šnurovoj keramiki, în *Arkeologija Prikarpat'ja, Volyni i Zakarpat'ja*, Kiev, p. 49-57.
- Svešnikov, I.K. - Novj počovanja počiatku bronzovoy dobj na zahidnjij Volyni, în *Studia Arkhaeologica*, 1, Kiev.
- Svešnikov, I.K. - Mogilník pidkarpatskoj kul'tury Šnurovov Keramiky poblízy stril'ča Ivano-Frankiivskoj obl., în *MDAPV*, 6, Lvov.
- Swiesznikow, I. - Kultura komarowska (Na podstawie materialów z Podkarpacia i zach. Wołynia), în *Archeologia Polski*, XII, 1, p. 39-107.
- Székely, Z. - Săpăturile de salvare executate de muzeul regional Sf. Gheorghe în 1955, în *MCA*, III, p. 150-158.
- Székely, Z. - Contribuții la cronologia epocii bronzului în Transilvania, în *SCIV*, VI, 2-4, p. 843-862.
- Székely, Z. - Contribuții la problema începutului epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei, în *SCIV*, 19, 3, p. 423-428.
- Székely, Z. - Cultura Ciomortan, în *Aluta*, II, 1970, p. 71-76.

- Székely, Z.K, 1997
- Şadurschi, Moscalu, 1994
- Ştefănescu, 1999
- Šmagli, 1966
- Šmagli, 1971
- Šmagli, Černjakov, 1970
- Tarcan-Hrișcu, 1995
- Tarcan-Hrișcu, 1996
- Telegin, 1985
- Teodor D. Gh., Ioniță, 1967
- Teodor S., 1979
- Toščev, 1991
- Tudor D. și colab., 1953
- Tudor, E., 1973
- Tudor, E., 1982
- Tufescu, 1966
- Tufescu, 1974
- Ujvári, 1972
- Ursachi, 1968
- Ursachi, 1995
- Székely, Z.K. - *Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, BT, XXI.
- Șadurschi, P.; Moscalu, E. - Topoarele de piatră descoperite accidental în zona comunei Suhorăni (jud. Botoșani), în *Hierasus*, IX, p. 49-55.
- Ștefănescu S. - Cercetări istorice și arheologice în zona mediană a bazinei superioare al râului Bîrlad, în *AMN*, XV-XX, partea I (1993-1998).
- Šmagli, M.N. - Gorodsko-Volynskii variant piznotripl'skoj kultury, în *Arkeologija*, p. 15-37.
- Šmagli, M.N. - Pamiatki gorodskogo tipu, în *Arkeologija USSR*, p. 205-210.
- Šmagli, M.N.; Černjakov, I.T. - Issledovanie kurganov v Stepnoj časti meždurečija Dunaia i Dnestra, în *MASP*, 6, p. 5-15.
- Tarcan-Hrișcu, C. - Şantierul arheologic Cîmicieni (jud. Iași). Analiza arheozoologică, în *CANT*, I, p. 79-80.
- Tarcan-Hrișcu, C. - The Transitional Period to the Bronze Age in the Extra-Carpathian Space of Romania. Animal Husbandry and Hureting, în *TWCC*, p. 351-352.
- Telegin, D.Ia. (sub redacția) - *Arkheologija USSR*, I, Kiev.
- Teodor, D.Gh.; Ioniță, I. - Cercetări arheologice în Podișul Sucevei, în *ArhMold*, V, p. 309-325.
- Teodor, S. - Vestigii sporadice din epoca bronzului la Botoșana (județul Suceava), în *Suceava*, VI-VII, p. 45-60.
- Toščev, G.N. - *Katakombyne Kultury Severnogo Pricernomorja, Istočniki Problemy - Issledovania*, Kiev, p. 85-100.
- Tudor D.; Vulpe R. - Şantierul Corlăteni, în *SCIV*, IV, p. 400 și urm.
- Tudor, E. - Un moment de la începutul epocii bronzului descoperit la Răcăciuni (jud. Bacău), în *SCIV*, 24, 2, p. 283-289.
- Tudor, E. - Cu privire la unele sincronisme culturale în perioada timpurie a bronzului românesc, în *TD*, III, p. 94-100.
- Tufescu, V. - *Subcarpații și depresiunile marginale ale Transilvaniei*, București.
- Tufescu, V. - *România. Natură, om, economie*, București.
- Ujvári, I. - *Geografia apelor României*, București.
- Ursachi, V. - Cercetările arheologice efectuate de Muzeul de Istorie din Roman în zona râurilor Siret și Moldova, în *Carpica*, I, p. 71-176.
- Ursachi, V. - *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București.

- Ursachi și colab. 1992
- Ursulescu, 1973
- Ursulescu, 1994
- Ursulescu, 1997
- Ursulescu, 1998
- Ursulescu, Batariuc, 1978
- Ursulescu, Popovici, 1980
- Ursulescu, Manea, 1981
- Ursulescu, Șadurschi, 1986
- Ursulescu, Popovici, 1987
- Ursulescu și colab. 1987
- Ursulescu și colab., 1988
- Vulpe Al., 1961
- Vulpe Al., 1964
- Vulpe Al., 1970; 1975
- Vulpe Al., 1971
- Vulpe Al., 1973
- Ursachi V.; Hordilă, D.; Alexianu, M.; Dumitroaia, Gh. - Cercetări arheologice de suprafață pe Valea Siretului, la nord de municipiul Roman, în **MemAntiq**, XVIII, p. 145-172.
- Ursulescu, N. - Așezările omenești de pe teritoriul Sucevei pînă în sec. al VI-lea, în **SMI**, III, p. 47-61.
- Ursulescu, N. - Apariția înmormântărilor tumulare și a incinerării la est de Carpați, în **MemAntiq**, XIX, p. 193-199.
- Ursulescu, N. - Les commencement de l'utilisation du rite de l'incinération dans le monde proto-thrace du nord de la Moldavie, în **TWCC**, p. 447-464.
- Ursulescu, N. - *Începuturile istoriei pe teritoriul României*, Iași.
- Ursulescu, N.; Batariuc, V.P. - Cercetările arheologice de la Mihoveni (Suceava) - 1973, în **Suceava**, VI-VII, 1979-1980, p. 657-661.
- Ursulescu, N.; Popovici, D. - Un mormînt în cistă descoperit la Șerbănești (comuna Zvorîștea, județul Suceava), în **Suceava**, VI-VII, 1979-1980, p. 657-661.
- Ursulescu, N.; Manea, Șt. - Evoluția habitatului din bazinul Șomuzului Mare, în zona comunei Preutești, în **Suceava**, VIII, p. 169-182.
- Ursulescu, N.; Șadurschi, P. - Săpăturile din 1985 din necropola tumulară de la Präjeni (jud. Botoșani), în **Hierasus**, VI, p. 15-23.
- Ursulescu, N.; Popovici, D. - Contribuții la cunoașterea ritului funerar din bronzul mijlociu în nordul Moldovei, în **SCIVA**, 38, 1, p. 72-76.
- Ursulescu, N.; Andronic, M.; Hău, Fl. - Contribuții la cunoașterea așezărilor de pe teritoriul Siretului înainte de constituirea orașului medieval, în **Suceava**, XIII-XIV, p. 85-101.
- Ursulescu, N.; Șadurschi, P.; Botezatu, D. - Mormintele de înhumatie de tip Costișa descoperite la Präjeni (jud. Botoșani), în **SCIVA**, 39, 1, p. 45-52.
- Vulpe, Al. - K voprosu o periodizacii broncovogo veka v Moldave, în **Dacia**, NS, 5, p. 105-122.
- Vulpe, Al. - Cu privire la unele topoare de aramă și bronz din Moldova, în **ArhMold**, II-III, p. 127-141.
- Vulpe, Al. - *Die Äxte und Beile in Rumänien*, vol. I și II, **PBF IX /2 și IX/5**, München.
- Vulpe, Al. - Cu privire la sistemul cronologic al lui B. Hänsel pentru epoca mijlocie a bronzului, în **SCIV**, 22, 2, p. 301-312.
- Vulpe, Al. - Începuturile metalurgiei aramei în spațiul carpato-dunărean, în **SCIV**, 24, 2, p. 217-237.

- Vulpe Al., 1974 — Vulpe, Al. - *Probleme actuale privind metalurgia aramei și a bronzului în epoca bronzului în România*, în *RI*, 27, 2, p. 243-255.
- Vulpe Al., 1981 — Vulpe, Al. - *Pe marginea unor noi descoperiri din bronzul timpuriu*, în *SCIVA*, 31, 1, p. 71-75.
- Vulpe Al., 1991 — Vulpe, Al. - *Neue Beiträge zur Chronologie und kulturellen Gliederung der Frühbronzezeit im Unteren Donau-Gebiet*, în *Starinar*, 40-41 (1989-1990), p. 105-111.
- Vulpe Al., 1995 — Vulpe, Al. - *Epoca bronzului în spațiul carpato-dunărean. Privire generală*, în *Comori ale epocii bronzului din România* (catalog expozițional), București, p. 17-23.
- Vulpe, Al., 1997 — Vulpe, Al. - *Spațiul egeo-anatolian și Europa sud-estică în lumina unei revizuri a cronologiei epocii bronzului*, în *Memoriile Academiei Române*, seria IV, t. XXI (1996), p. 33.
- Vulpe Al. f.a. — Vulpe, Al. - *Considerații privind începutul și definirea perioadei timpurii a epocii bronzului în România*, în *Timpul istoriei. Memorie și patrimoniu*, București.
- Vulpe Al, Zamoșteanu, 1962 — Vulpe, Al.; Zamoșteanu, M. - *Săpăturile de la Costișa*, în *MCA*, VIII, p. 309-333.
- Vulpe R., 1957 — Vulpe, R. - *Izvoare. Săpăturile din 1936-1938*, București.
- Wiślanski, 1966 — Wiślanski, T. - *Kultura amfor kulistycz w Polsce polnosno-zachodniej*, Wrocław-Varšovia-Cracovia.
- Wiślanski, 1970 — Wiślanski T. - *The Globular Amphore*, în *The Neolithic in Poland*, Osolineum, p. 178-231.
- Zaharia, N., 1964 — Zaharia, N. - *Două vase pictate din grupul Horodiștea-Foltești descoperite în raionul Iași*, în *ArhMold*, II-III, p. 439-444.
- Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia — Zaharia N.; Petrescu-Dîmbovița, M.; Zaharia, E - *Așezări din Moldova din paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970.
- Zbenovič, 1972 — Zbenovič, V.G. - *Khronologija pizniogo Tripilia*, în *Arkheologia*, 7, p. 4.
- Zirra, 1952 — Zirra, V. - *Şantierul Valea Jijiei*, în *SCIV*, III, p. 109-111.
- Zirra, 1960 — Zirra, V. - *Kul'tura pogrebenii s ohraj v Zakarpatskikh oblastiakh*, în *MIA*, p. 97-127.

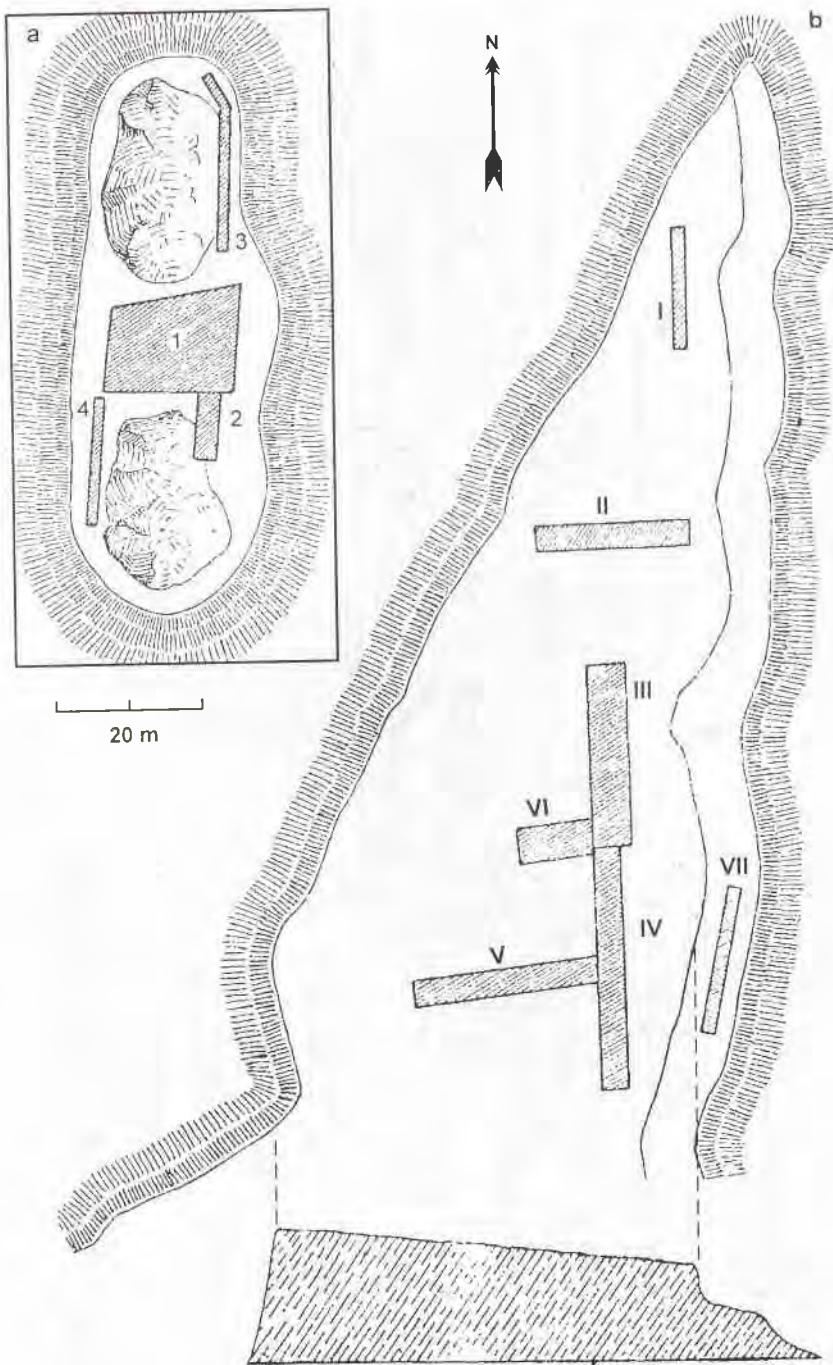
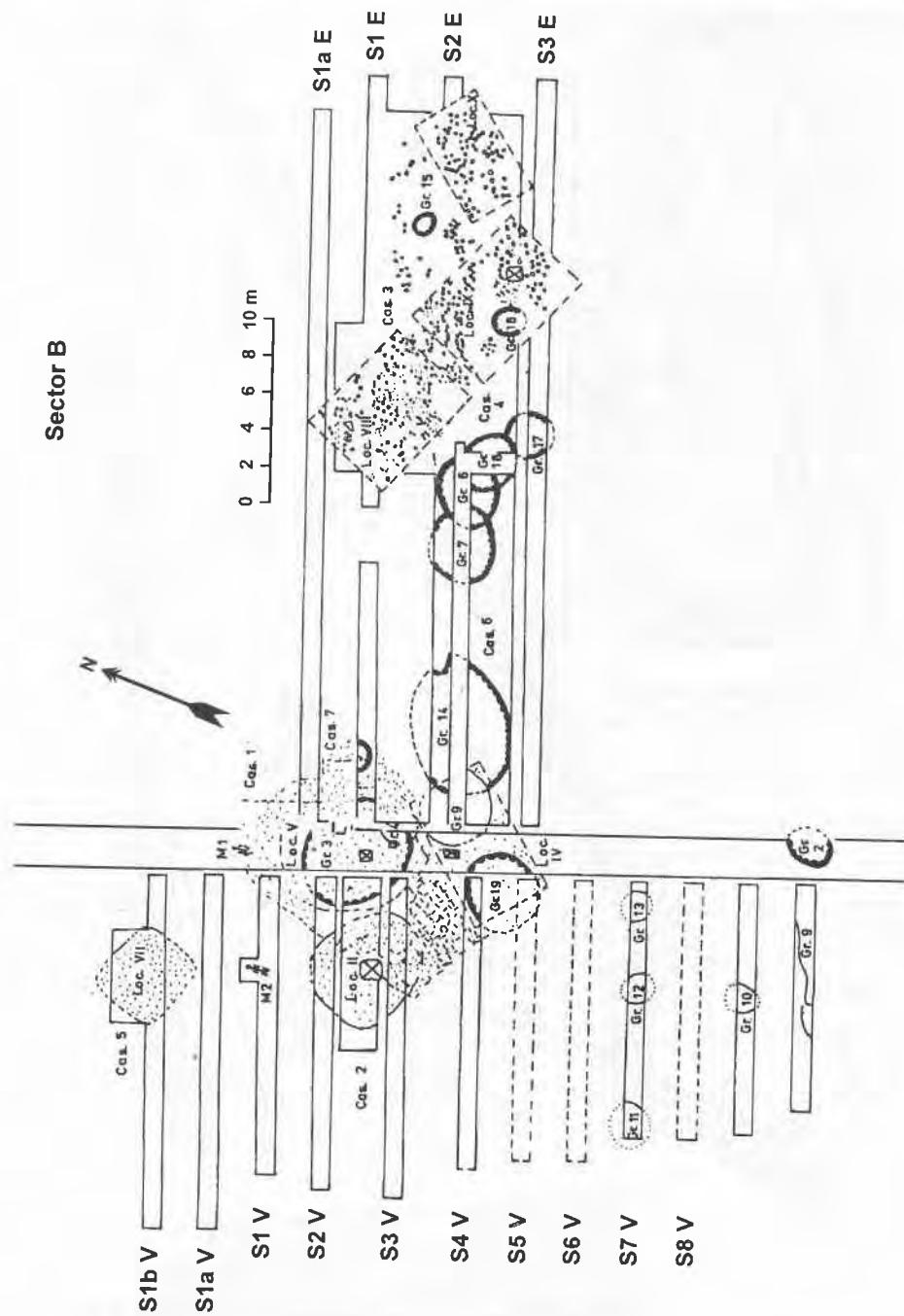


Fig. 1. Horodiștea - Dealul Mălăiște; planul general al săpăturilor din anul 1929 (după H. Dumitrescu)



**Fig. 2. Erbiceni - Dealul Sărăturilor, planul general al săpăturilor din anii 1966 - 1969 (după M. Dinu)**

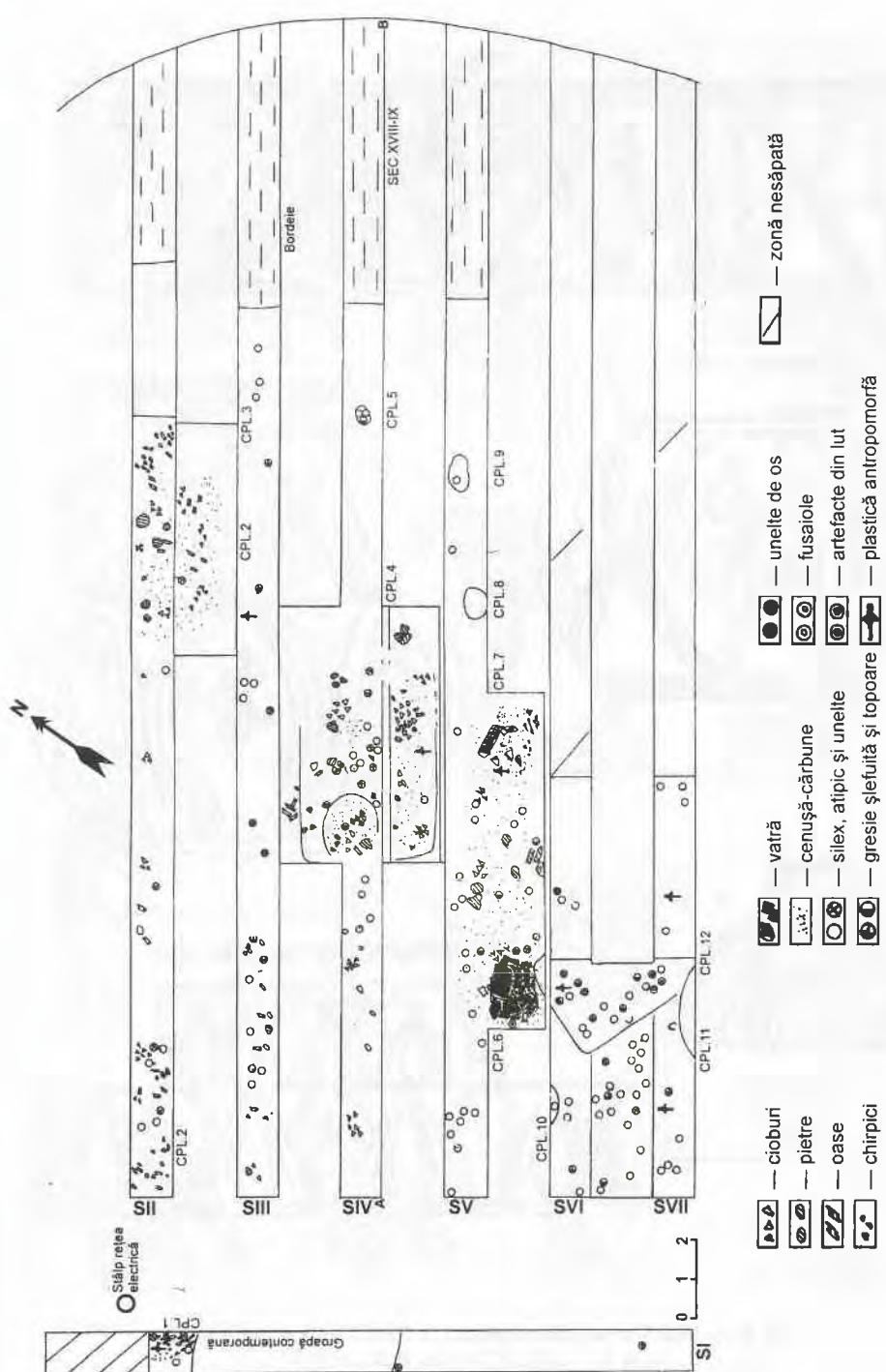


Fig. 3. Cimiceni - Pe Coasta, planul general al săpăturilor din 1994 (după R. Alăiba).

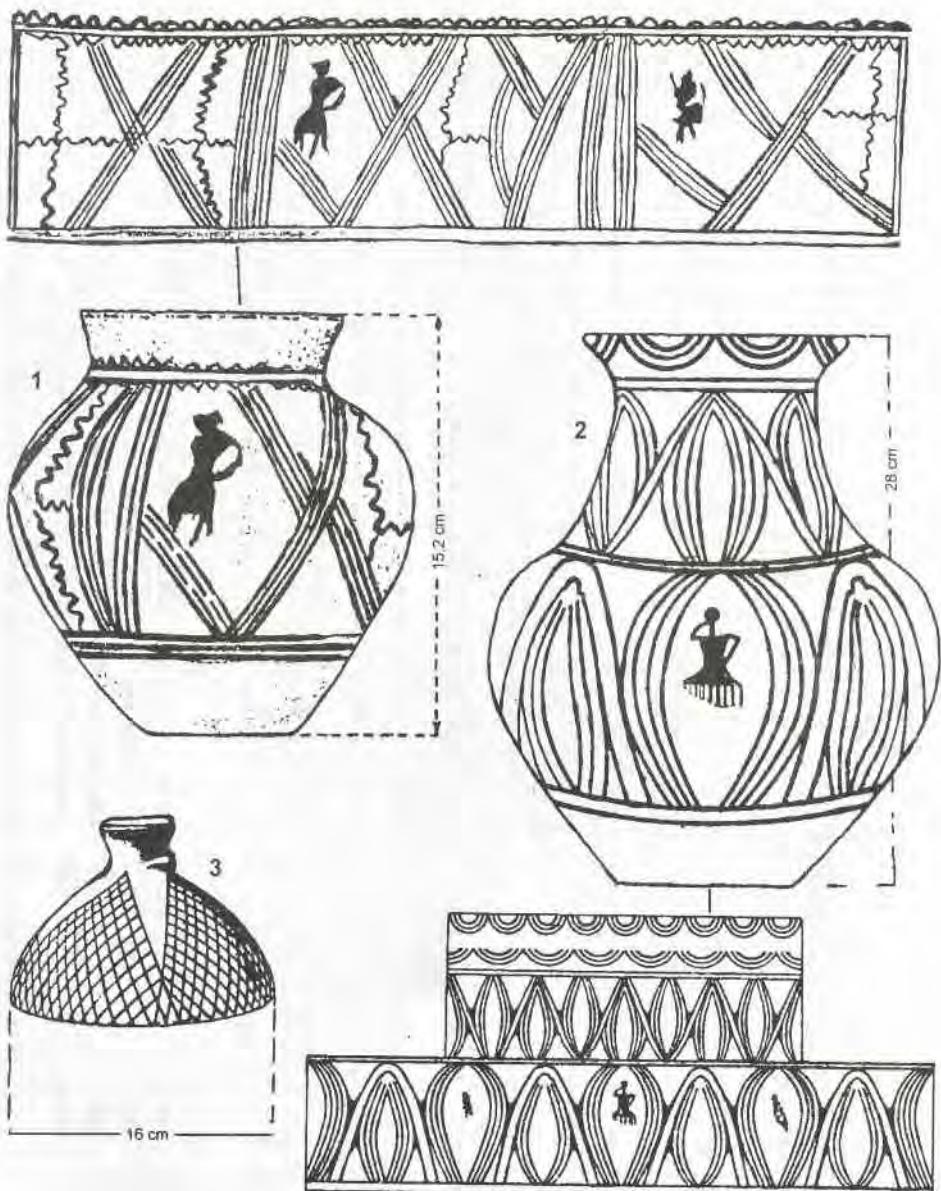


Fig. 4. Ceramică pictată de la Bălteni (1), Cîrniceni (2) și Cucuteni (3); după N. Zaharia, V. Chirica și H. Schmidt.

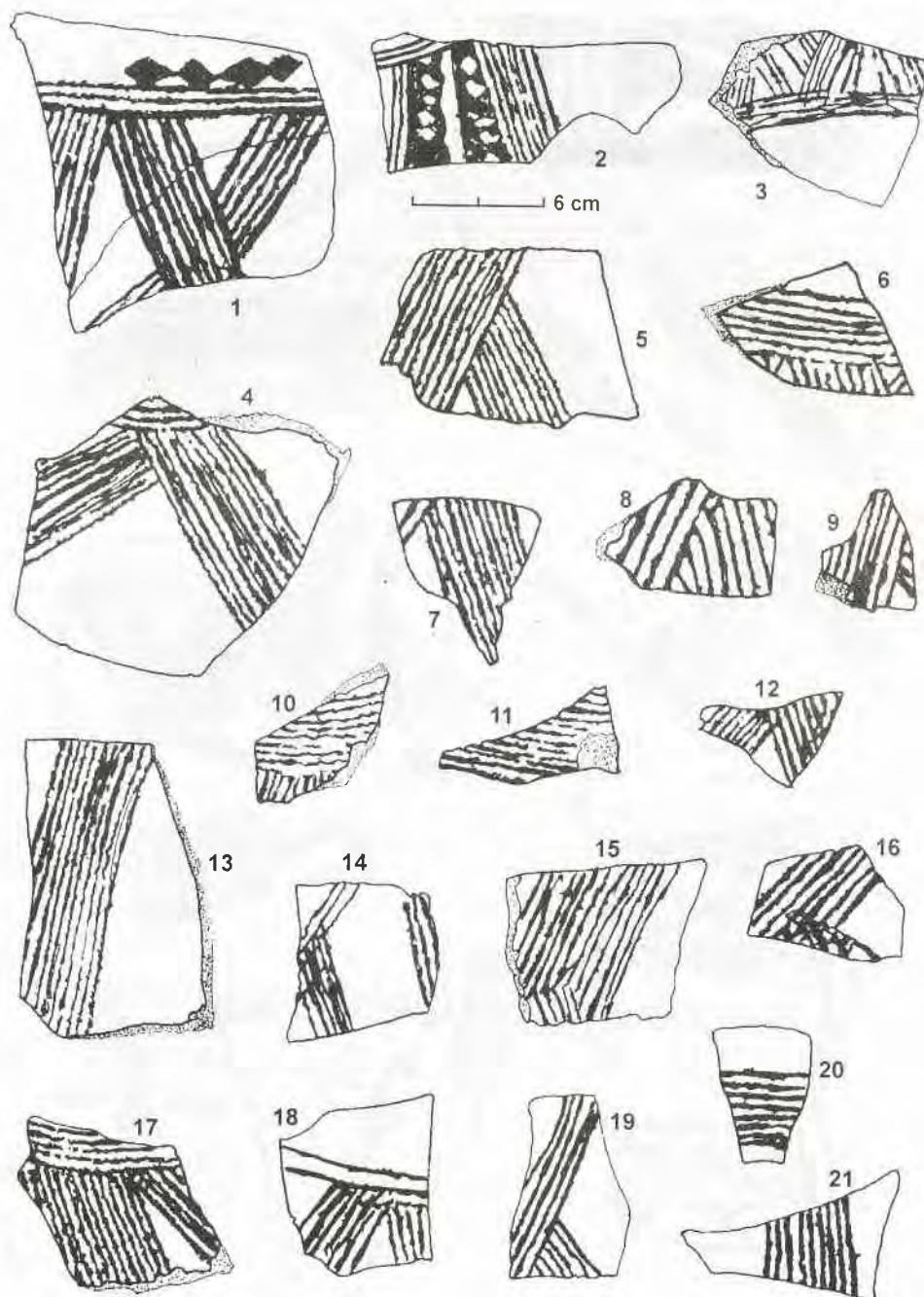


Fig. 5. Ceramică pictată de la Horodiștea (după H. Dumitrescu).

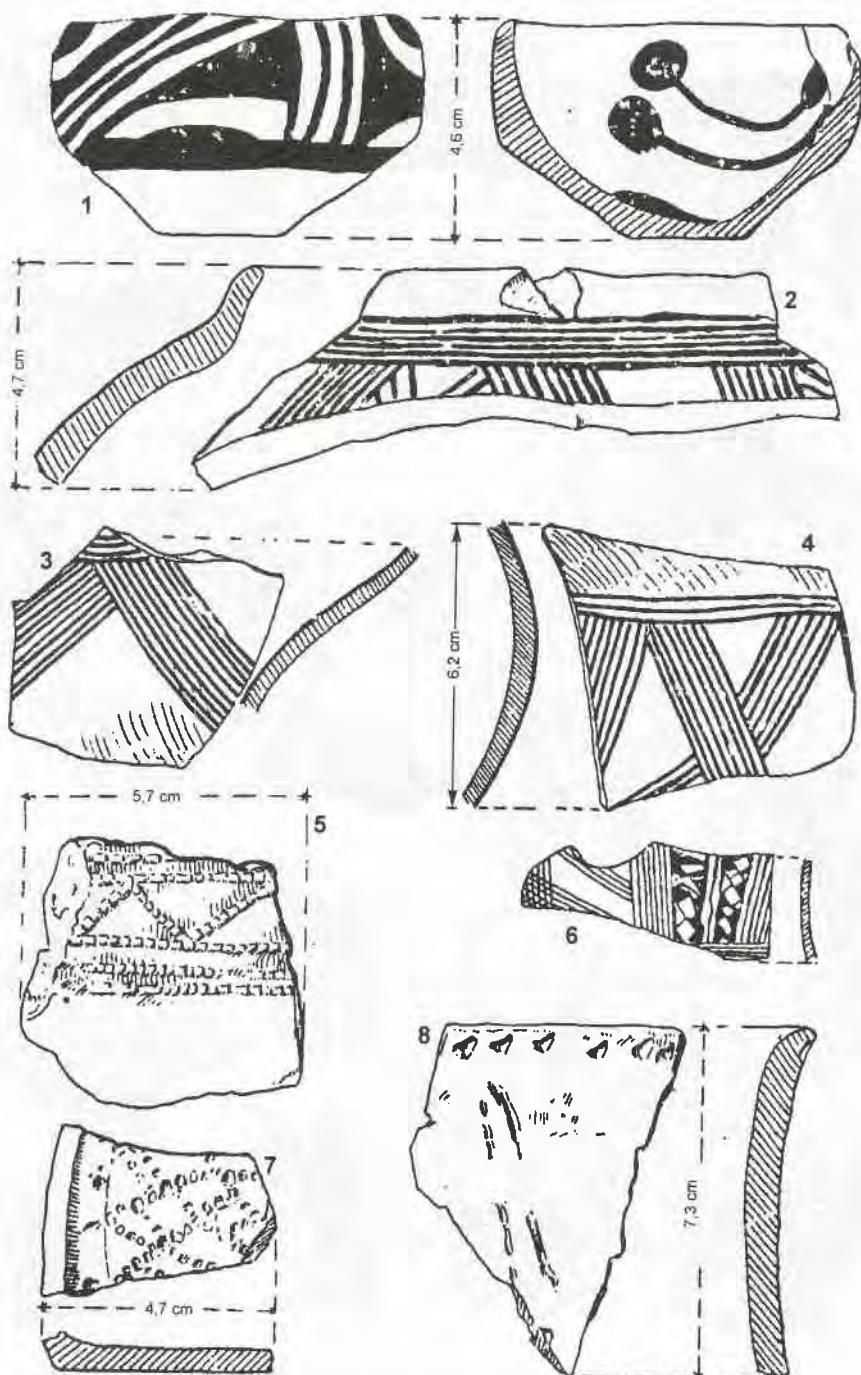


Fig. 6. Ceramică de la Horodiștea (după H. Dumitrescu).

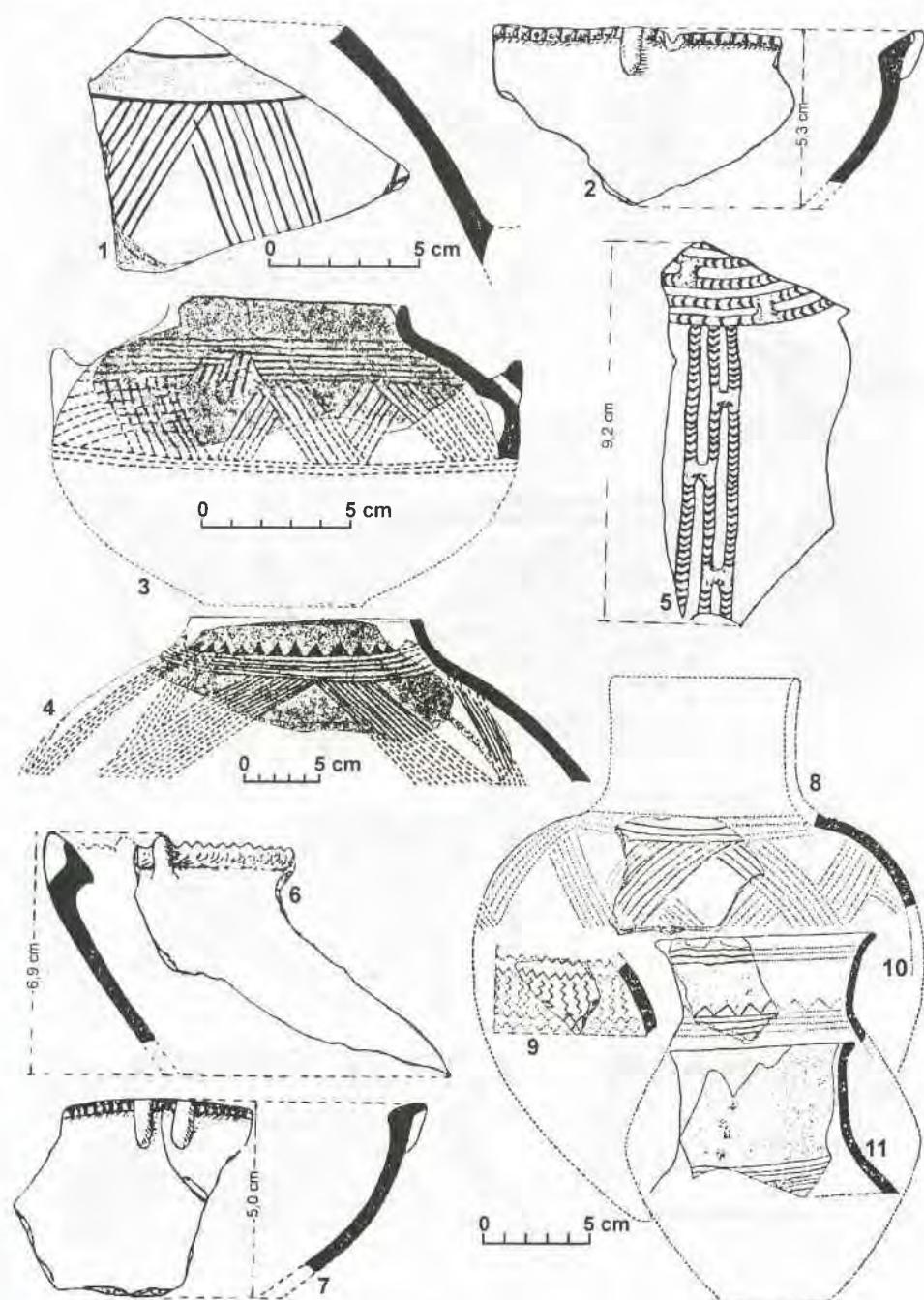


Fig. 7. Ceramică de la Horodiștea (după M. Dinu).

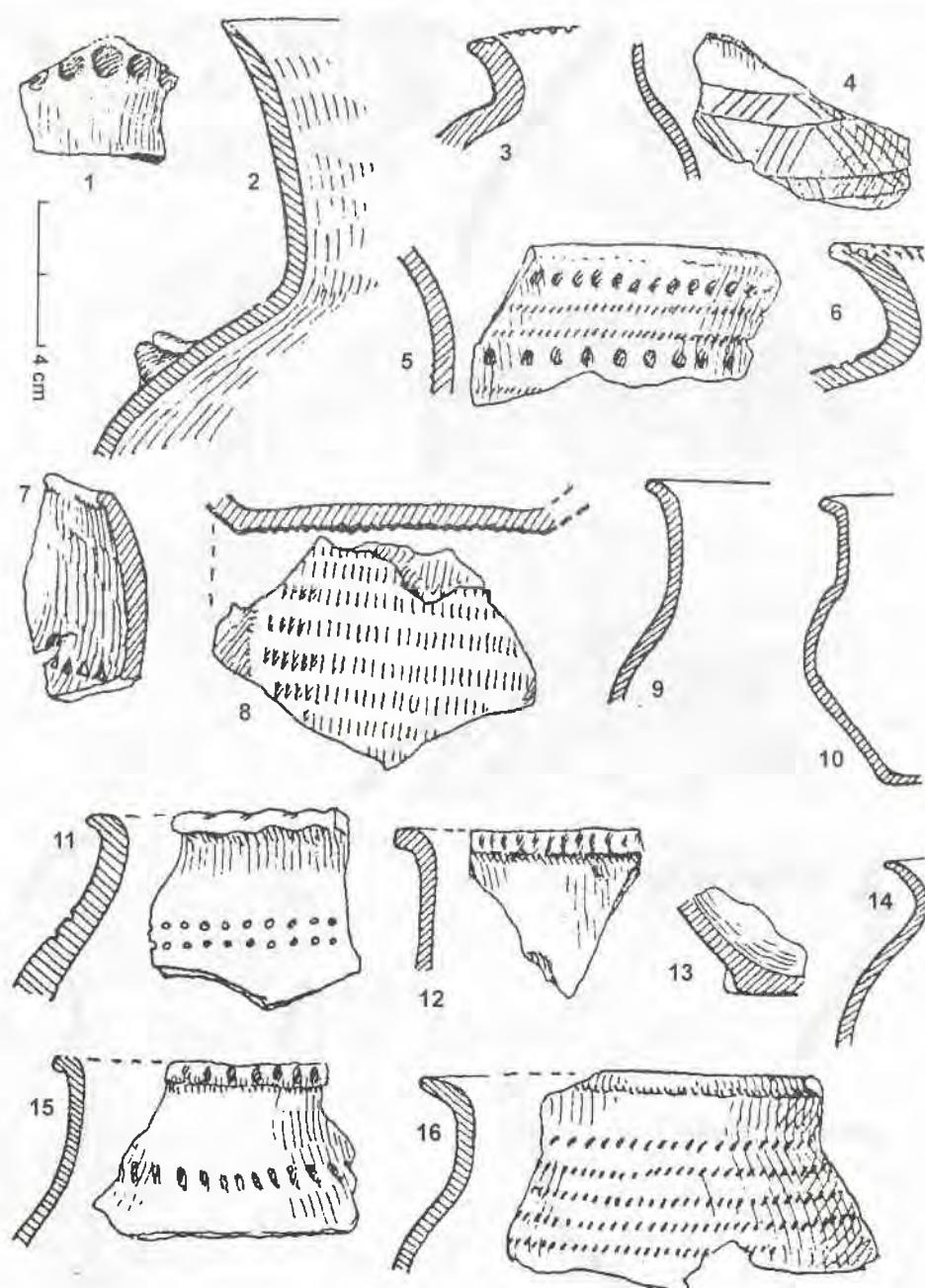


Fig. 8. Ceramică de la Horodiștea (după H. Dumitrescu).

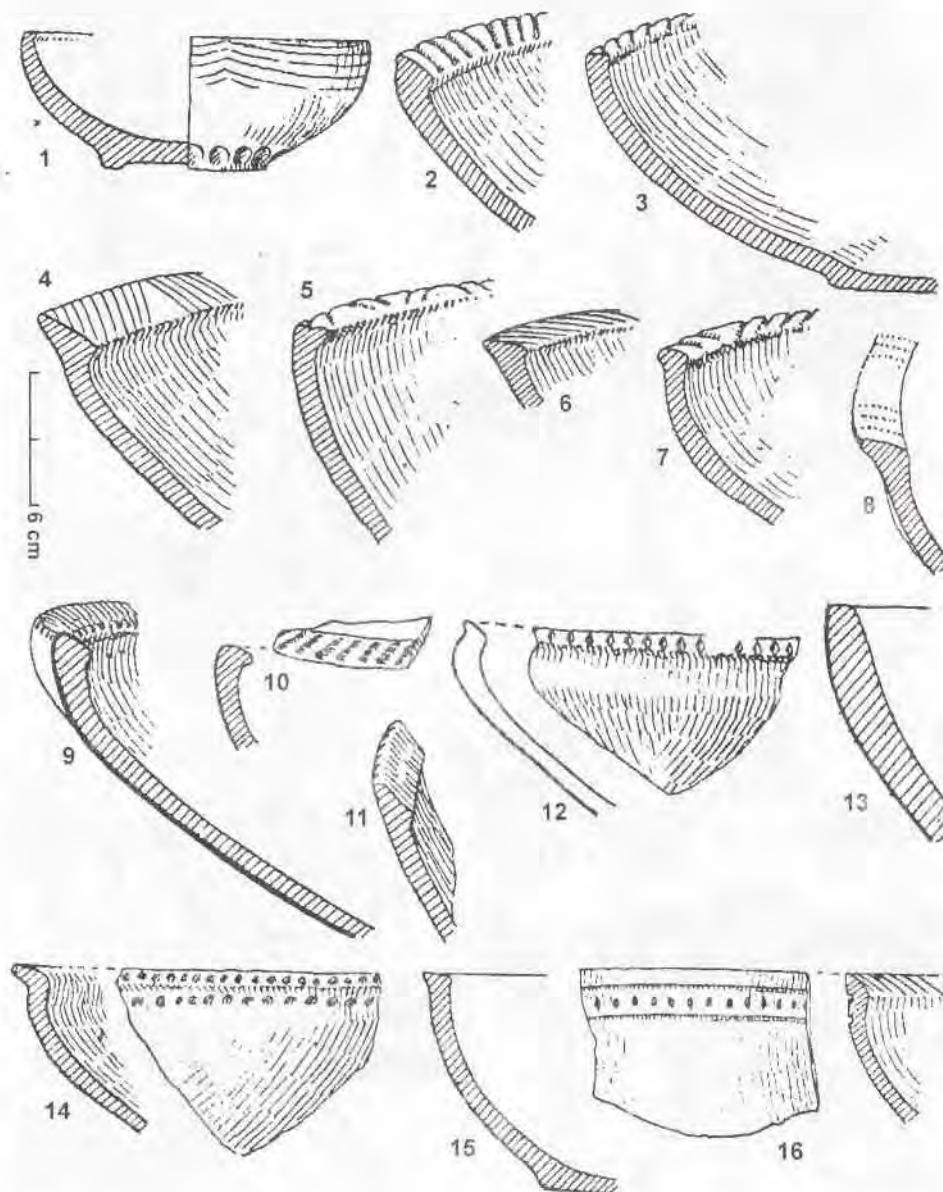


Fig. 9. Ceramică de la Horodiștea (după H. Dumitrescu)

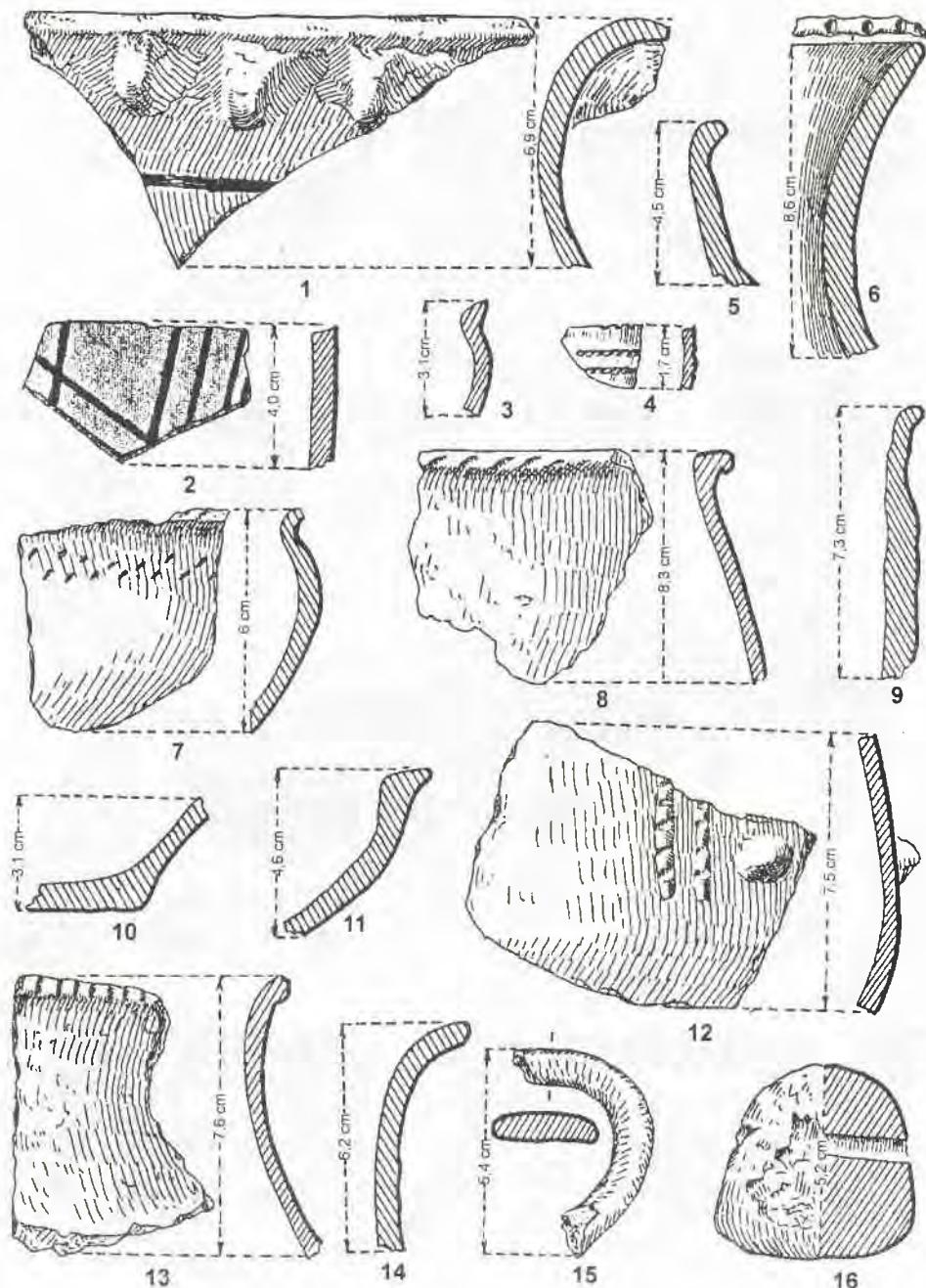


Fig. 10. Ceramică de la Erbiceni (după N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia)

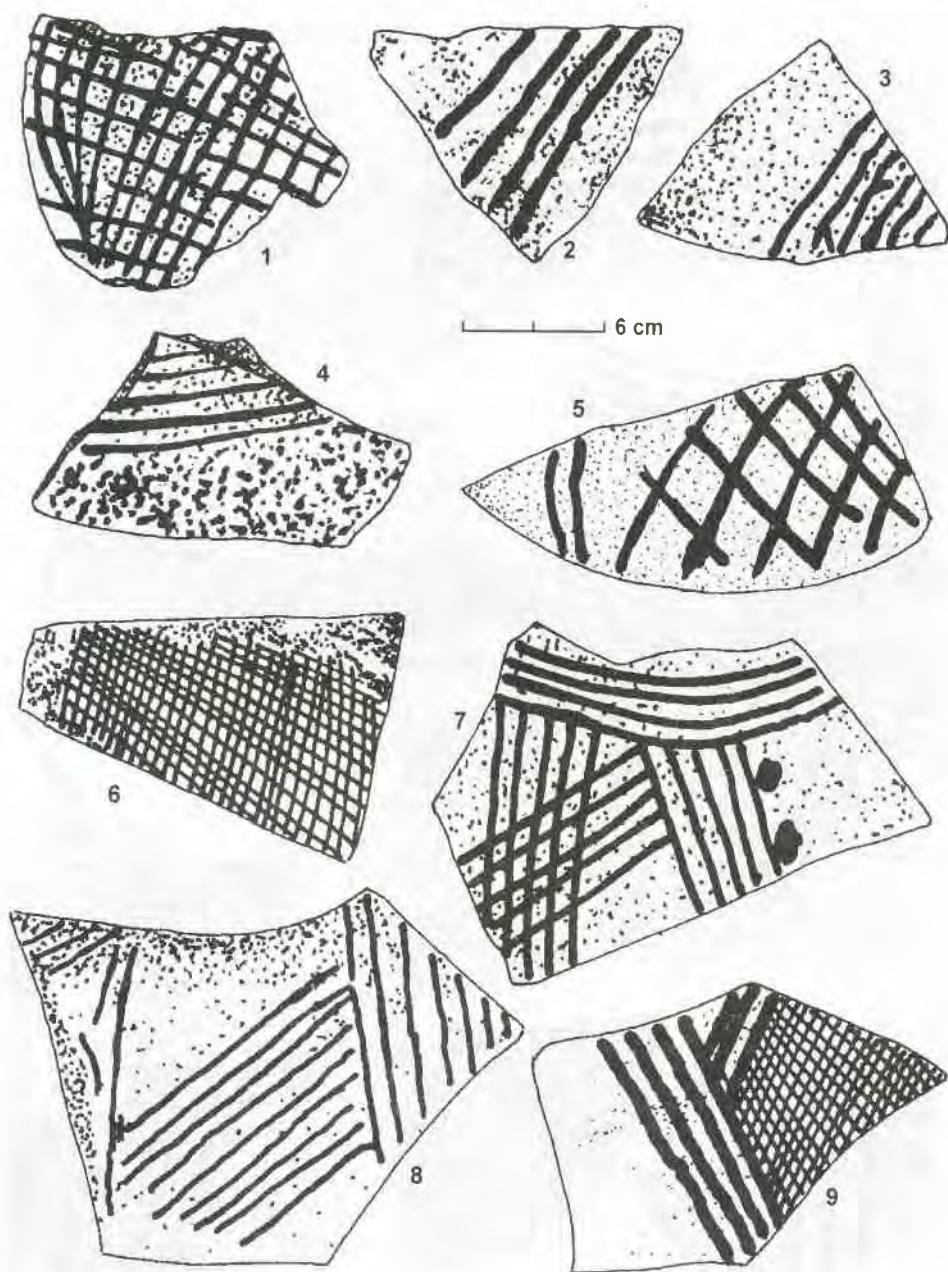


Fig. 11. Ceramică pictată de la Erbiceni - Dealul Sărăturilor (după M. Dinu).

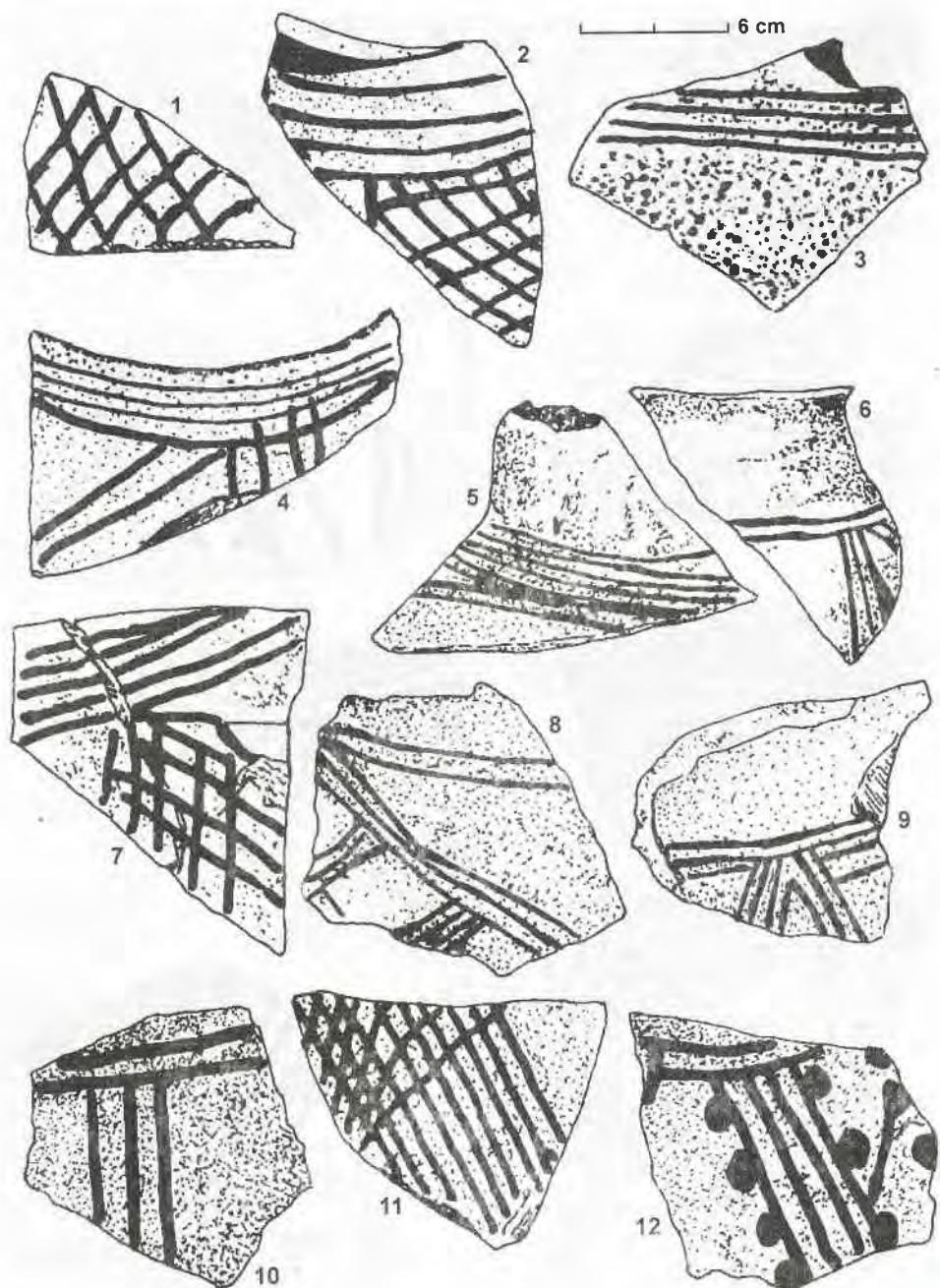


Fig. 12. Ceramică pictată de la Erbiceni - Dealul Sărăturiilor (după M. Dinu).

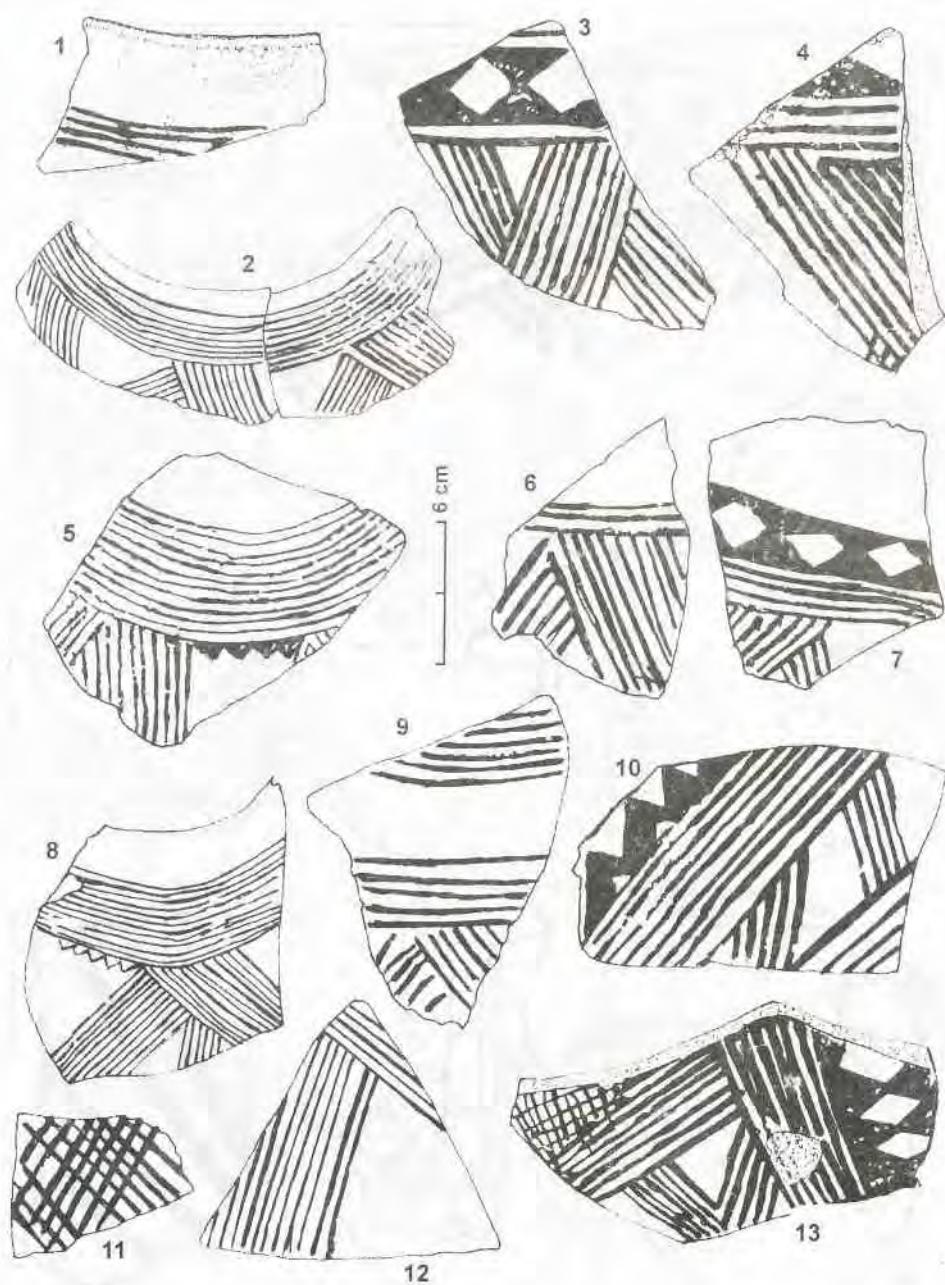


Fig. 13. Ceramică pictată de la Erbiceni - Dealul Sărăturilor (după M. Dinu)

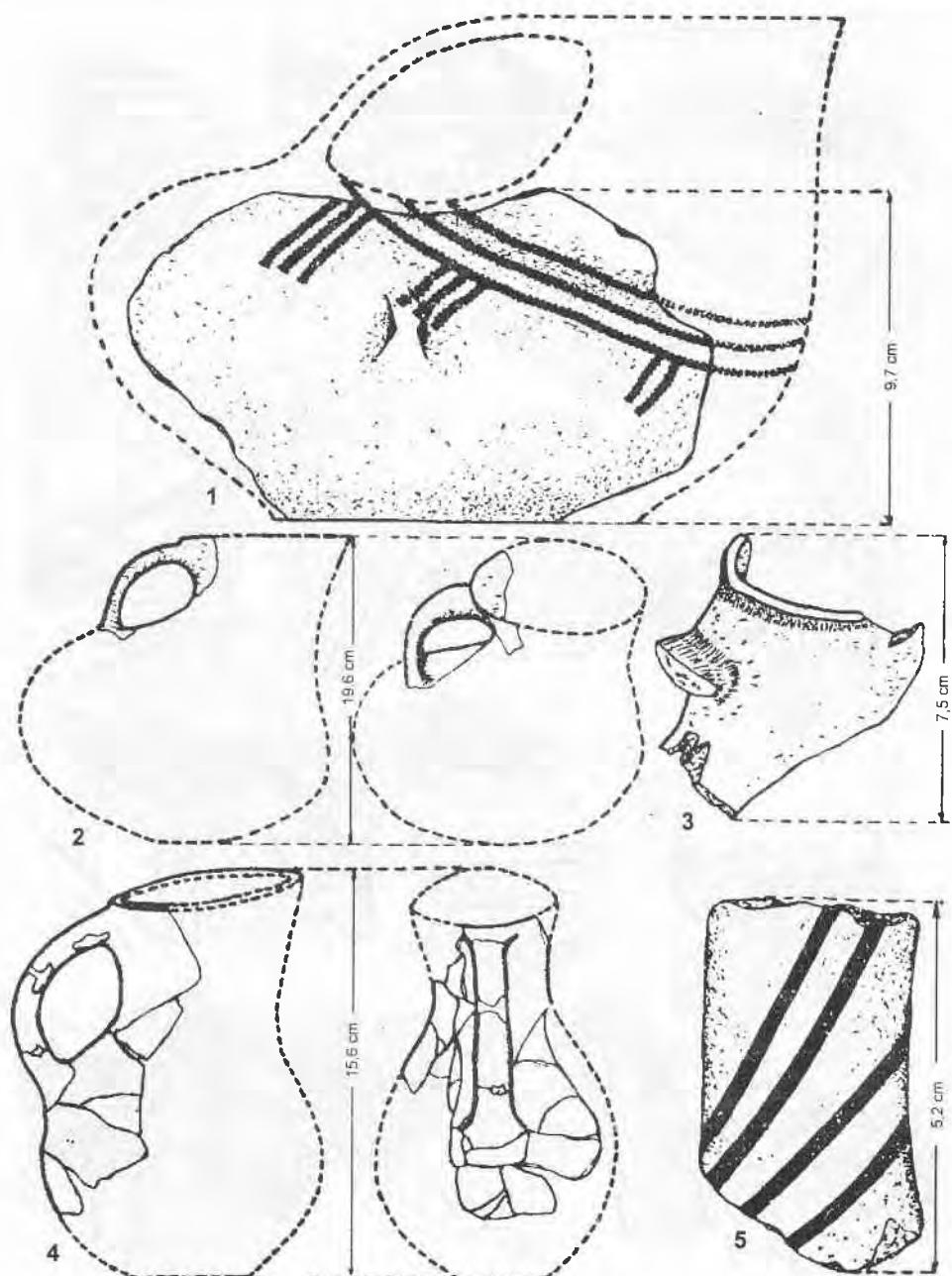


Fig. 14. Ceramică pictată de la Erbiceni - Dealul Sărăturiilor (după M. Dinu)

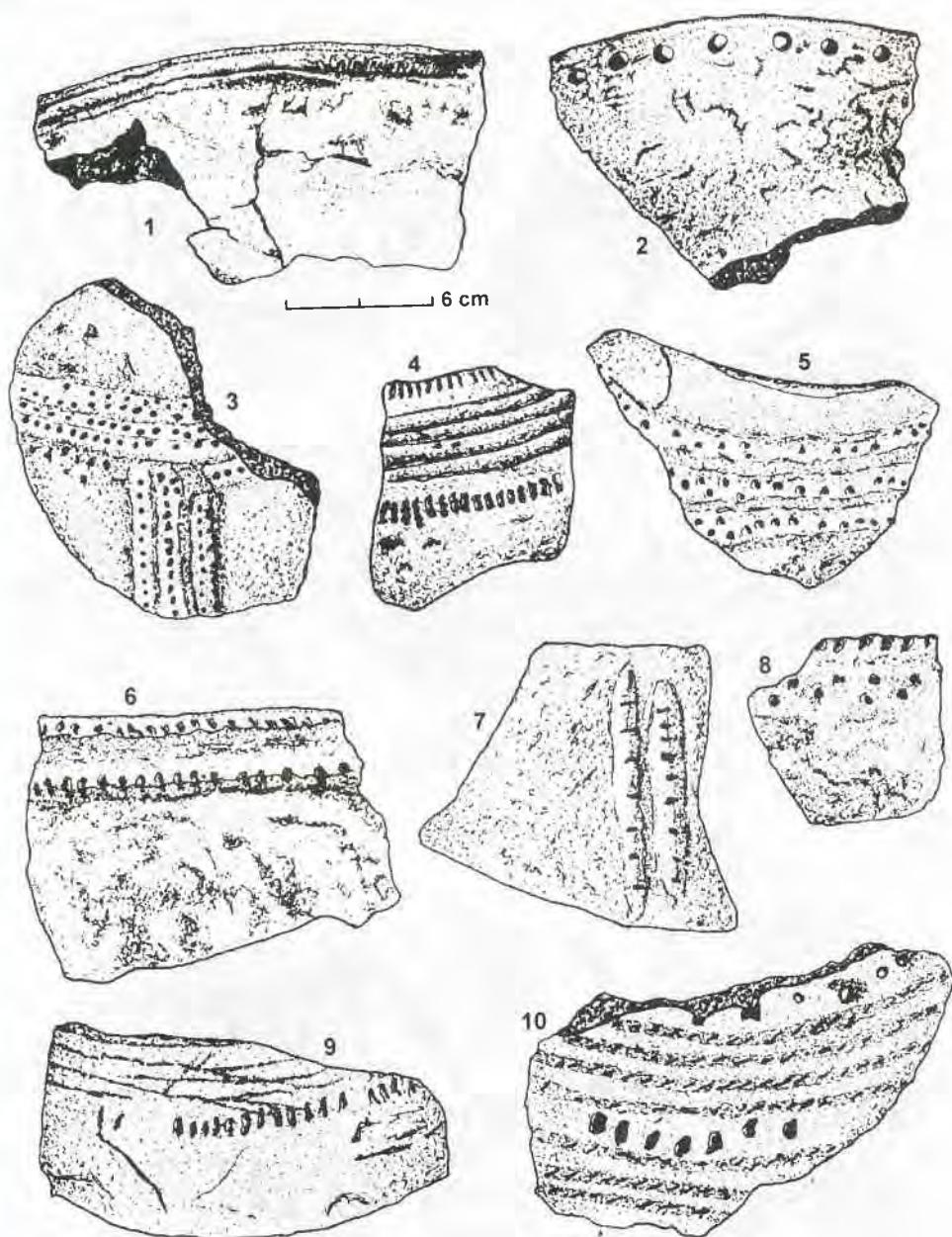


Fig. 15. Ceramică cenușie de la Erbiceni - Dealul Sărăturilor (după M. Dinu)

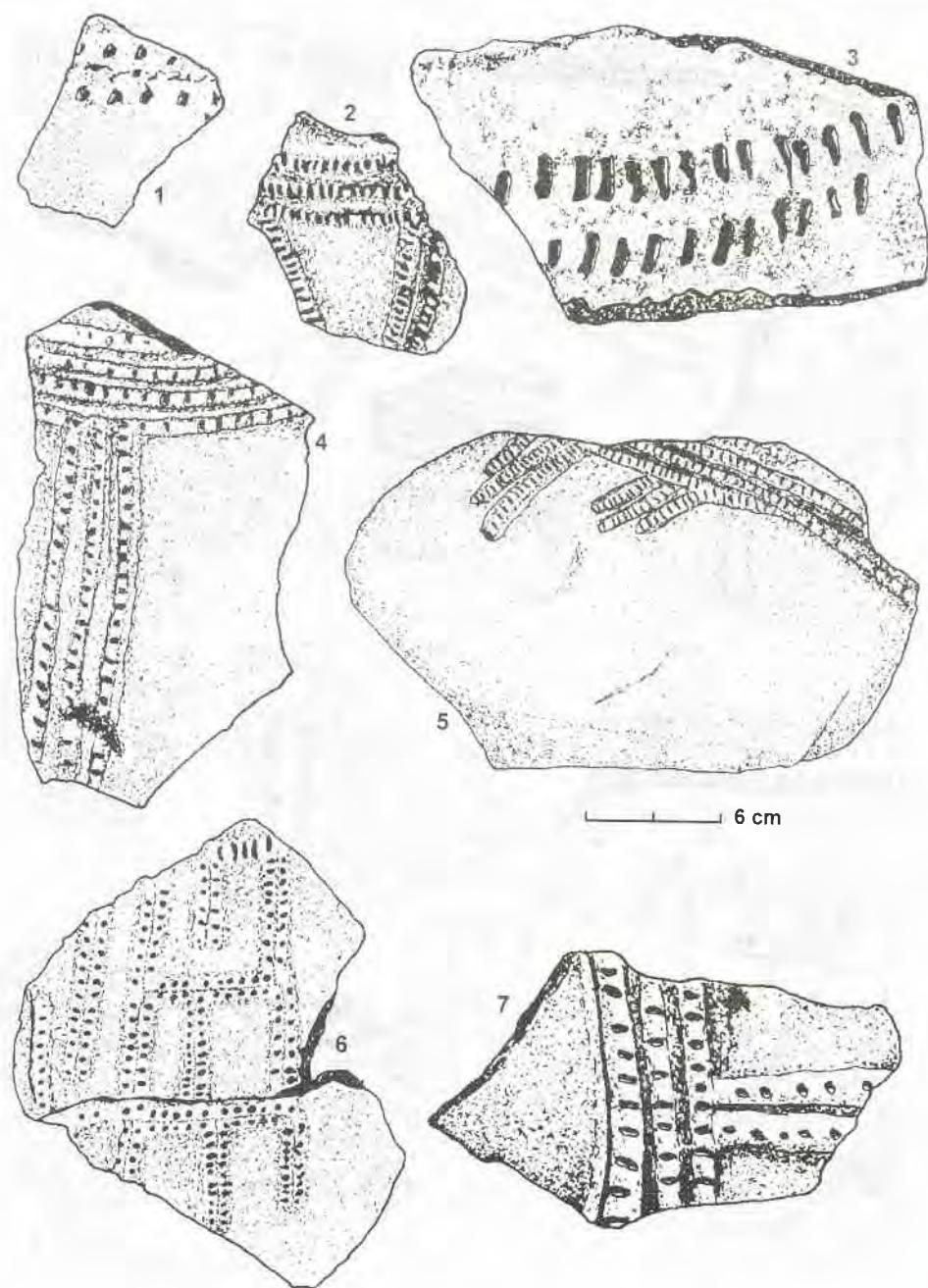


Fig. 16. Ceramică cenușie de la Erbiceni - Dealul Sărăturilor (1-5, 7) și Rădășeni (6); după M. Dinu



Fig. 17. Ceramică pictată Horodiștea-Erbiceni de la Sf. Ilie; cercetări I. Mares.

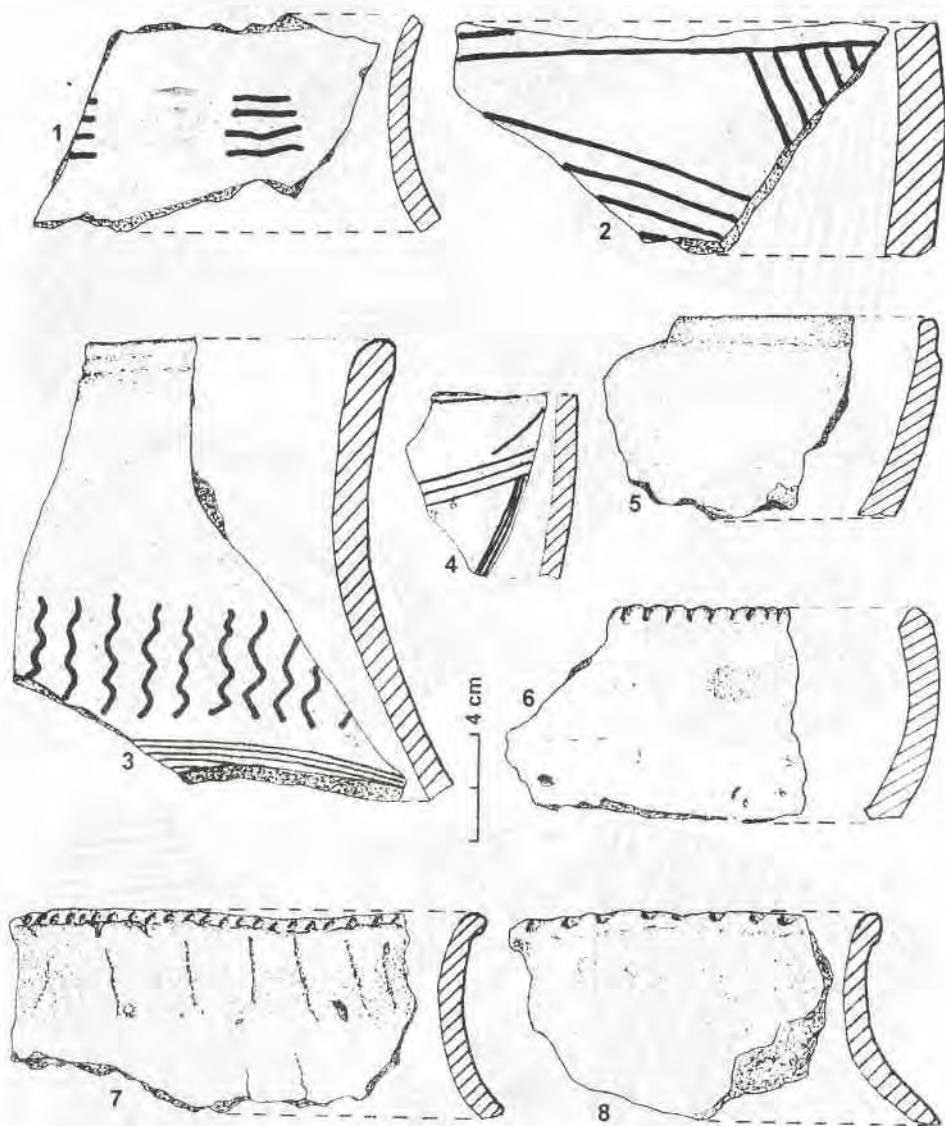


Fig. 18. Ceramică pictată (1-4) și uzuale (5-8) Horodiștea-Erbiceni de la Sf. Ilie

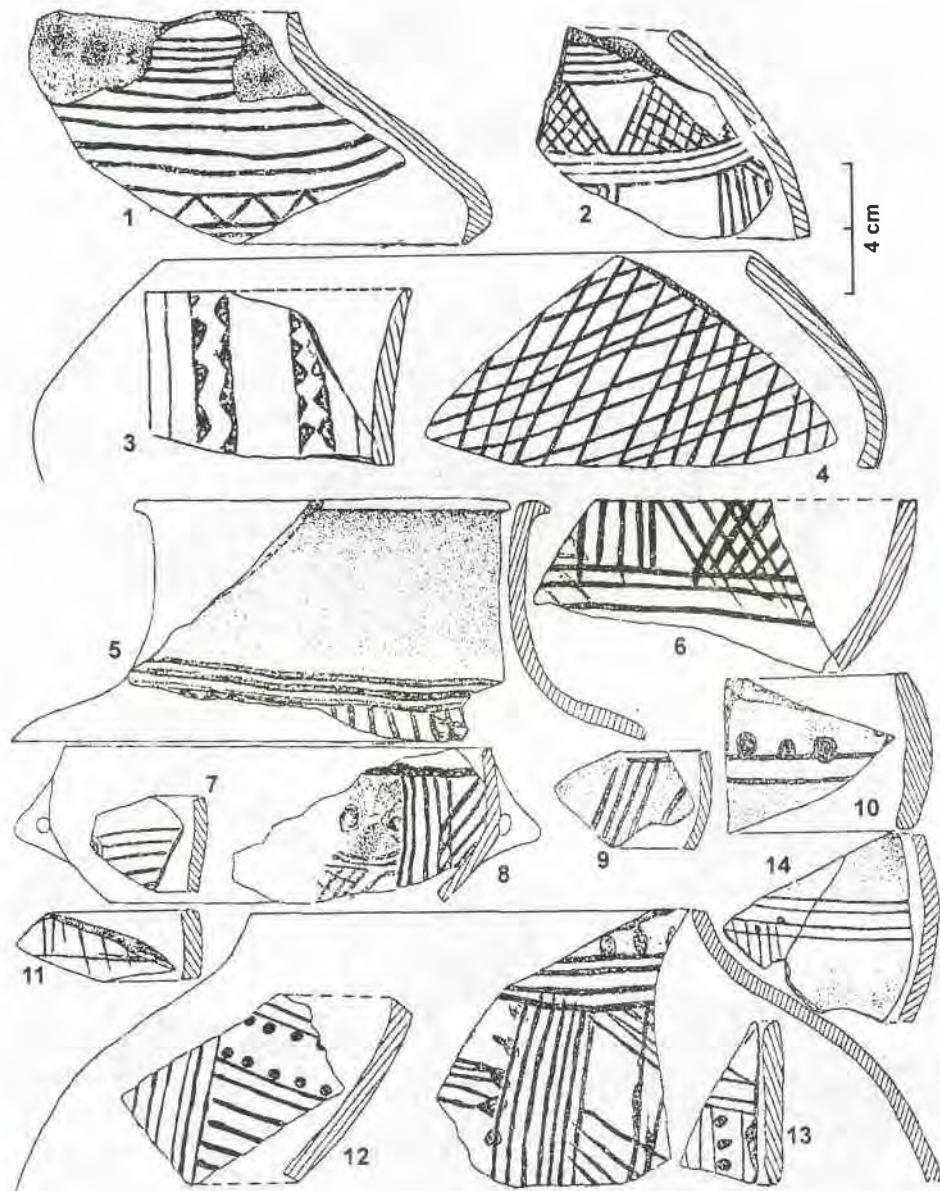


Fig. 19. Ceramică Horodiștea-Erbiceni de la Cîrniceni - Pe Coasă (după R. Alaiba)

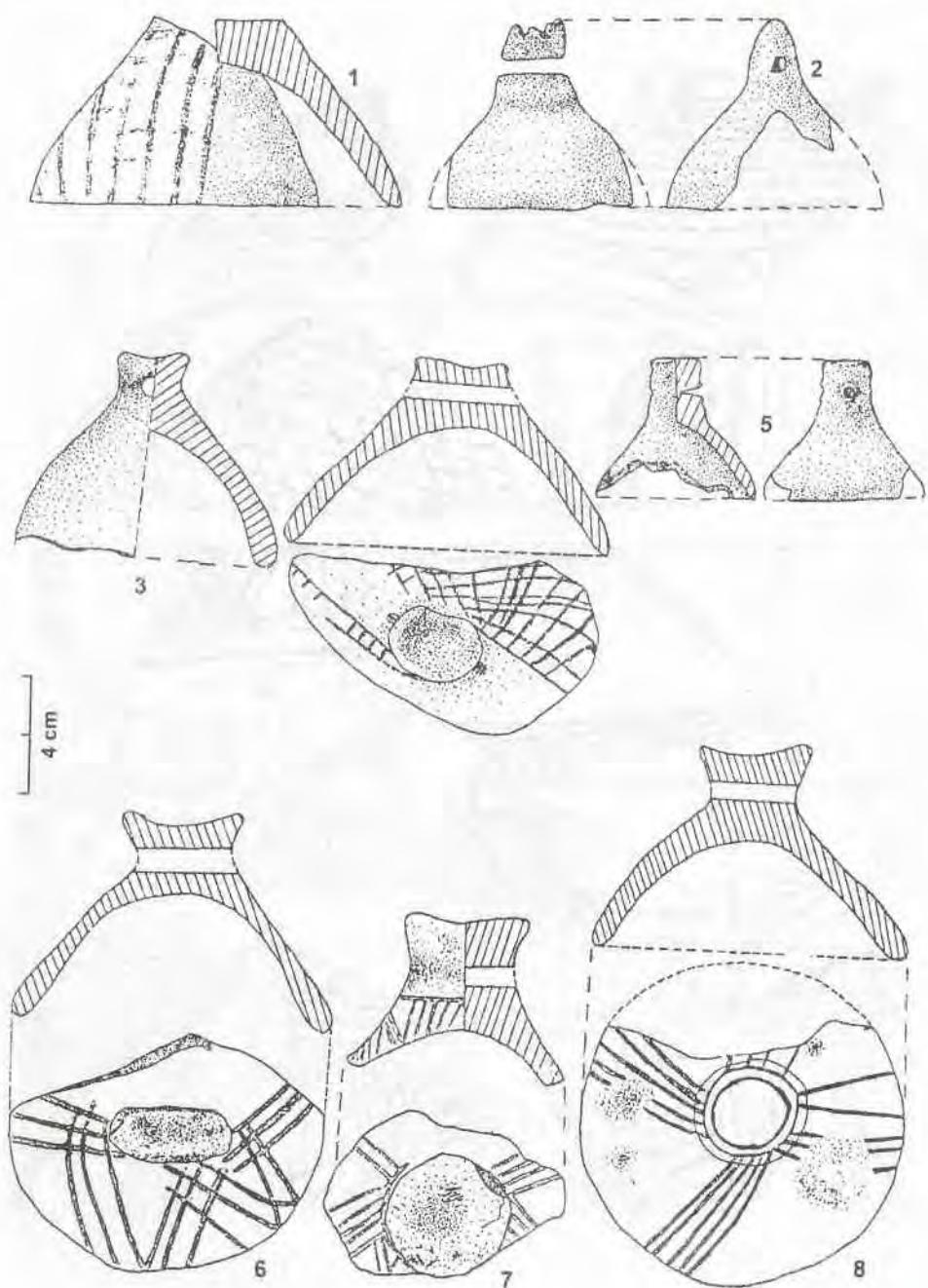


Fig. 20. Ceramică Horodiștea-Erbiceni de la Cîrniceni (după R. Alaiba).

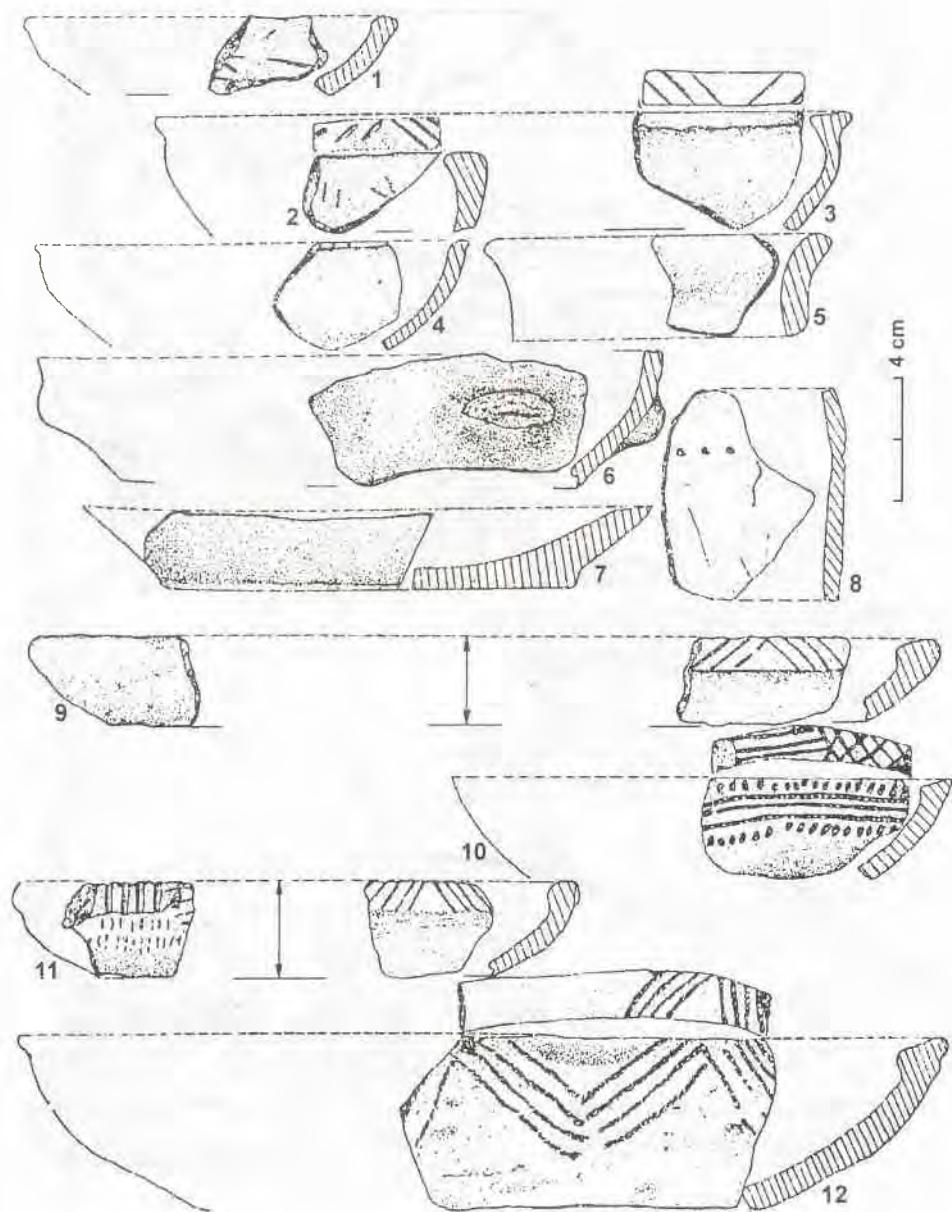


Fig. 21. Fragmente ceramice Horodiștea-Erbiceni de la Cîmniceni - Pe Coasă (după R. Alaiba)

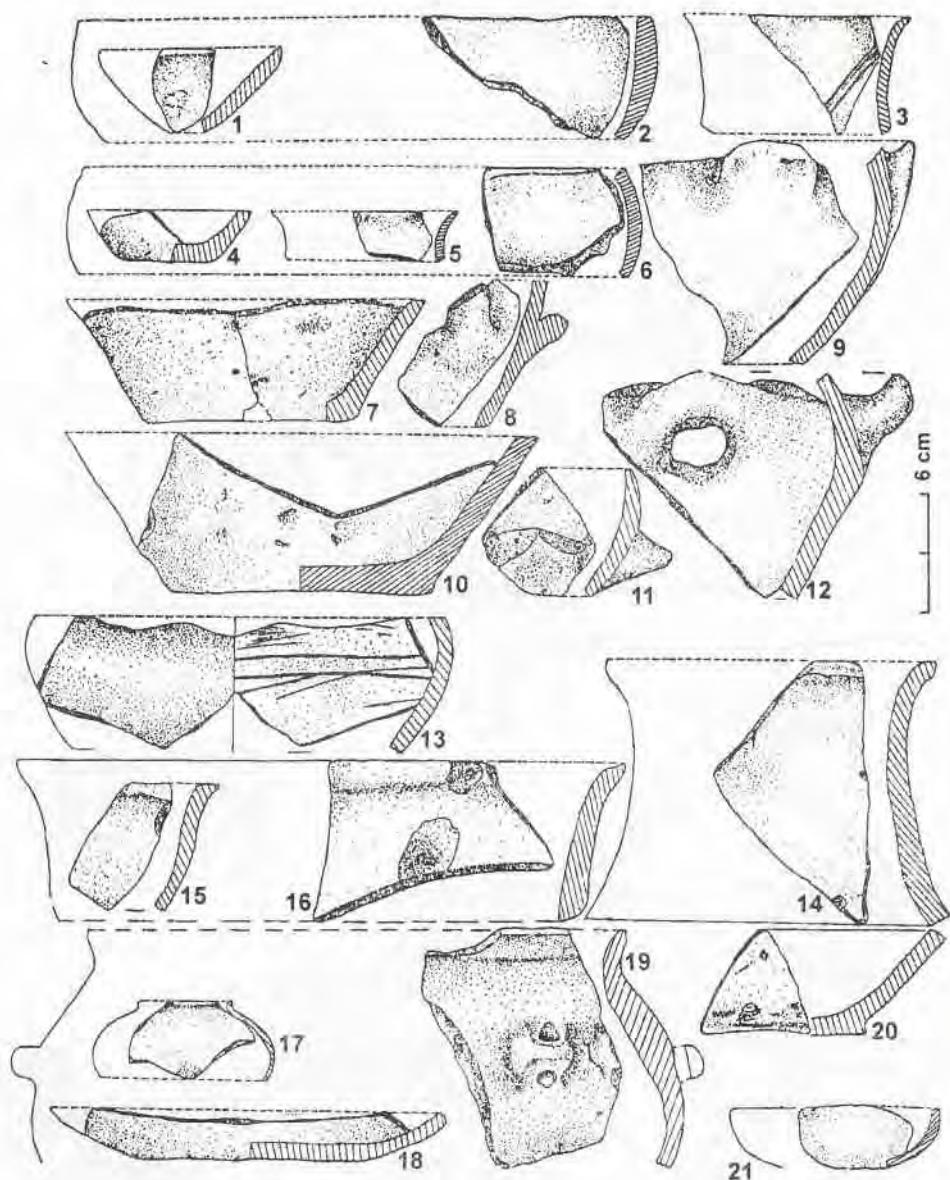


Fig. 22. Ceramică fină, arsă oxidant, de la Cîrniceni - Pe Coasă (după R. Alaiba)

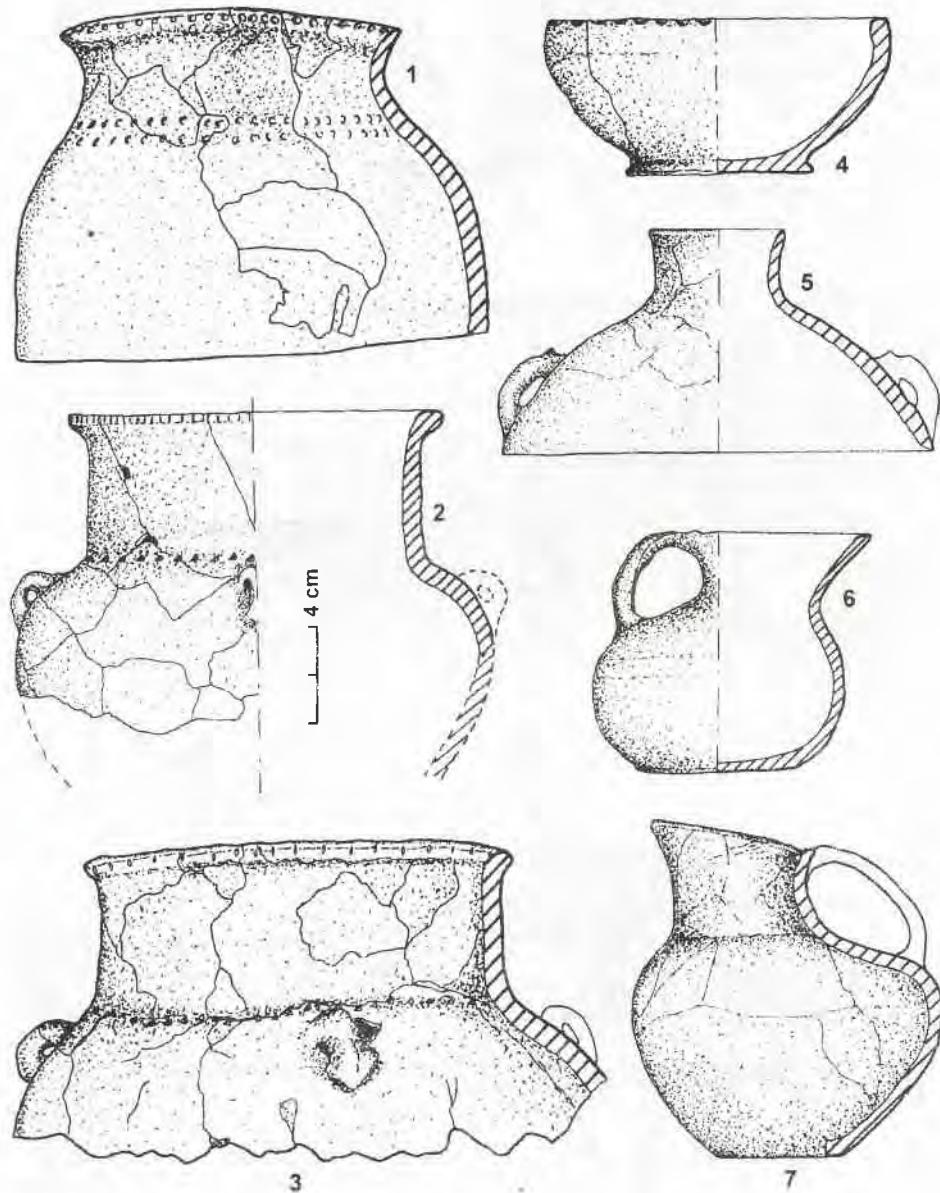


Fig. 23. Ceramică de la Horodiștea - Dealul Mălăiște (1-3, 5-6), Suceava - Șipot (4) și Găiceanca (7); scări diferențiate.

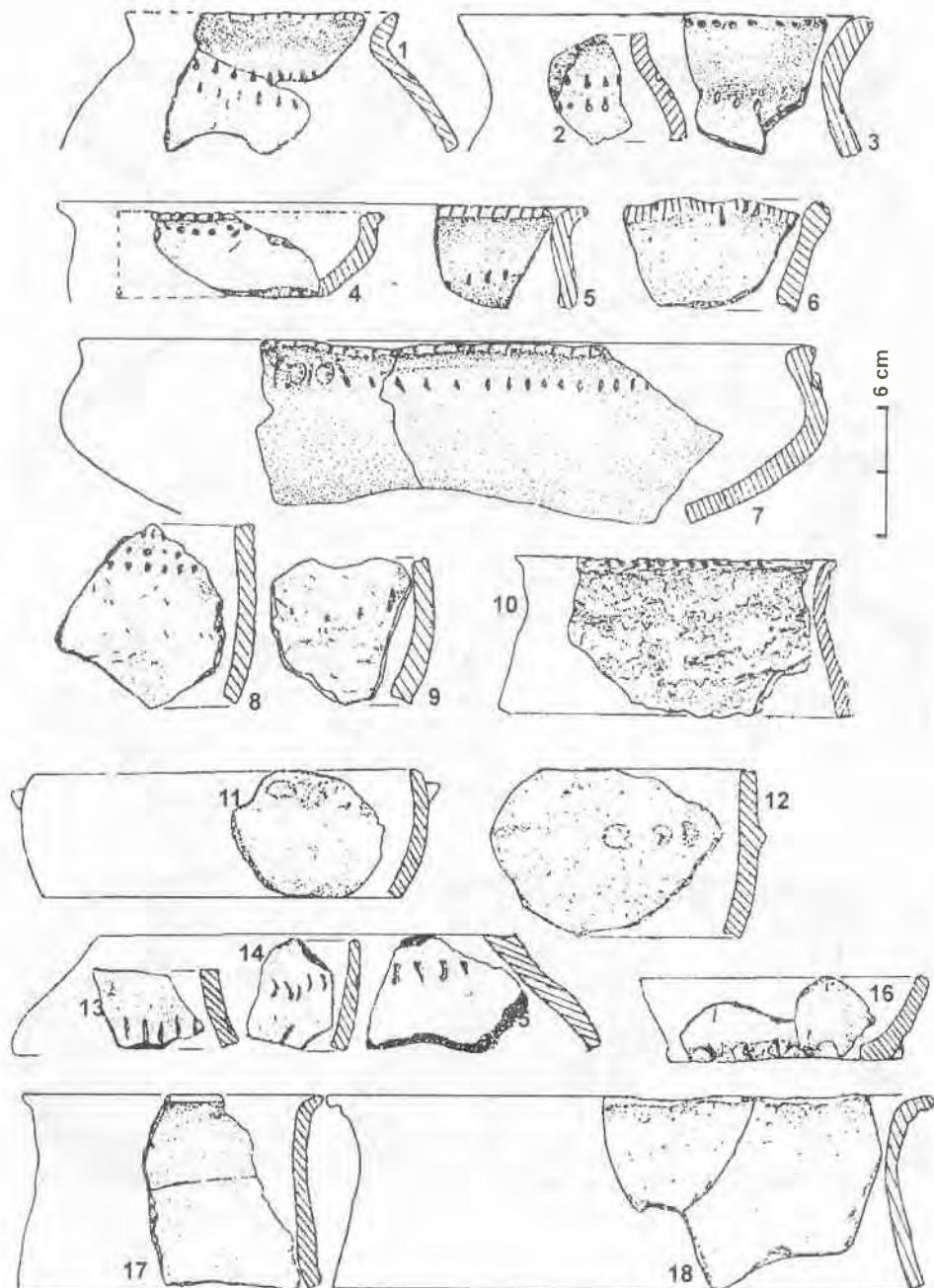


Fig. 24. Ceramică cenușie cu șamotă de la Cîrniceni - Pe Coasta (după R. Alaiba)

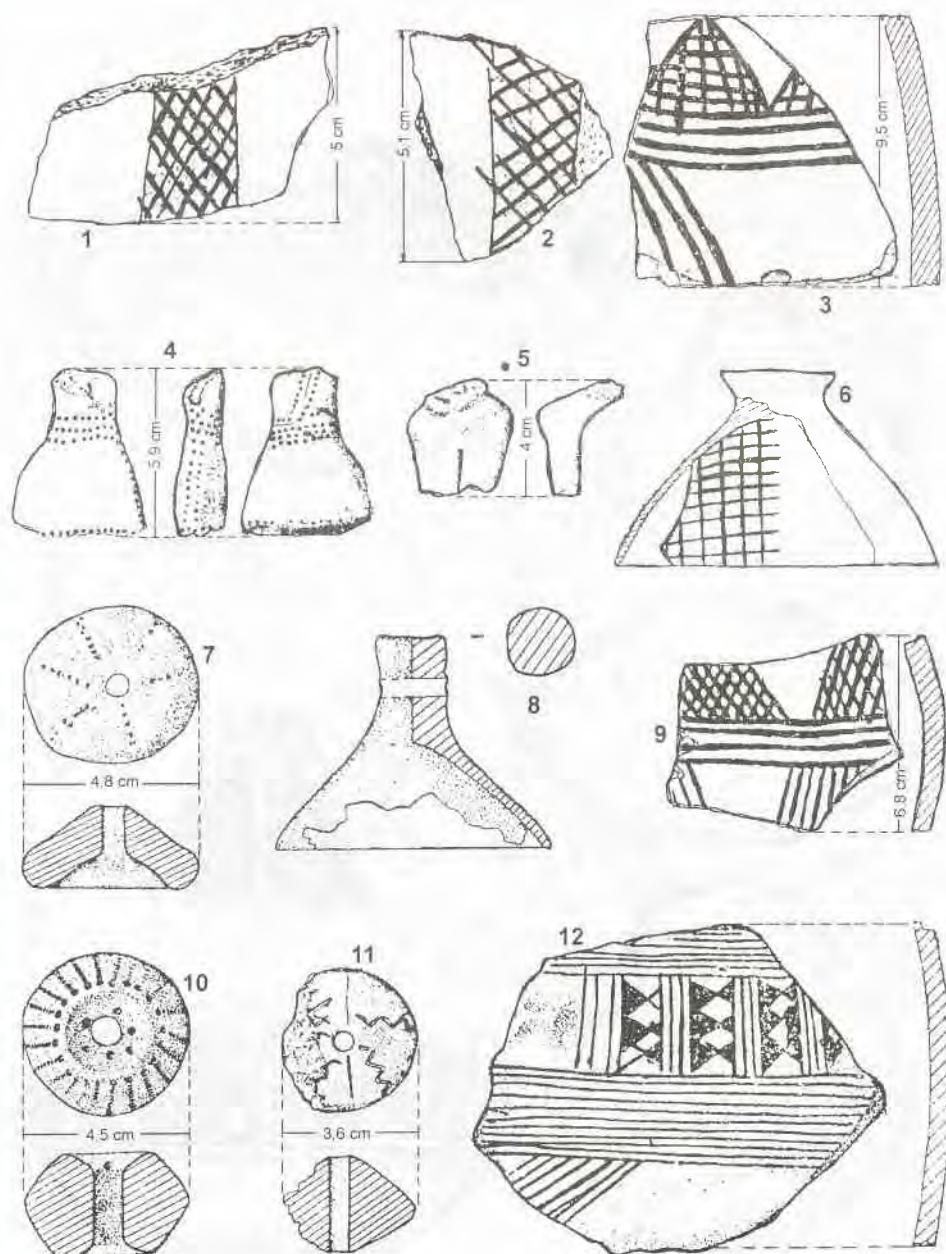


Fig. 25. Materiale arheologice Horodiștea-Erbiceni de la Doroșcani (1-2), Plugari (3), Schitu Duca (4), Tigănași (6-9, 11) și Sinești (10, 12); după V. Chirica și M. Tanasachi.

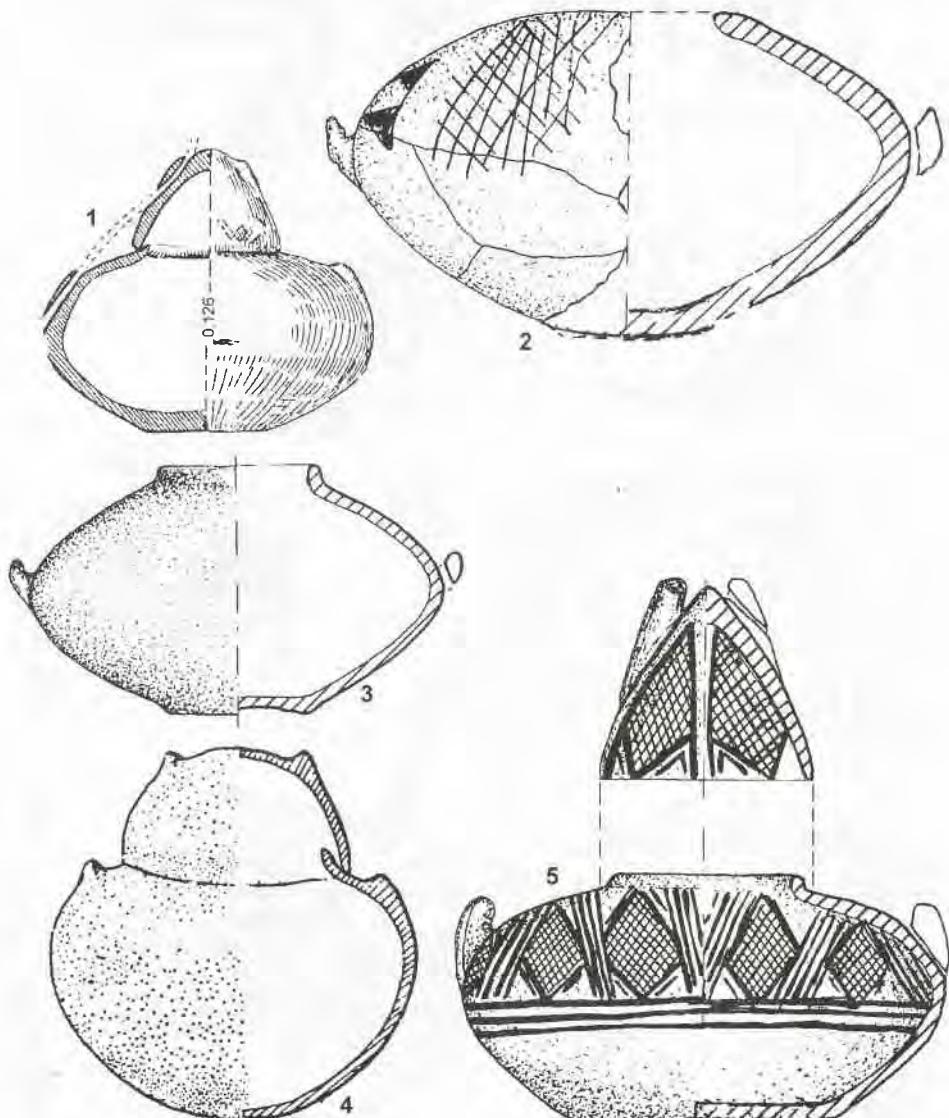


Fig. 26. Ceramică Horodiștea-Erbiceni de la Vișan (1), Erbiceni (2, 5), Burdujeni (3) și Rîșești (4); după N. Zaharia, M. Dinu și V. Batariuc; scări diferite.

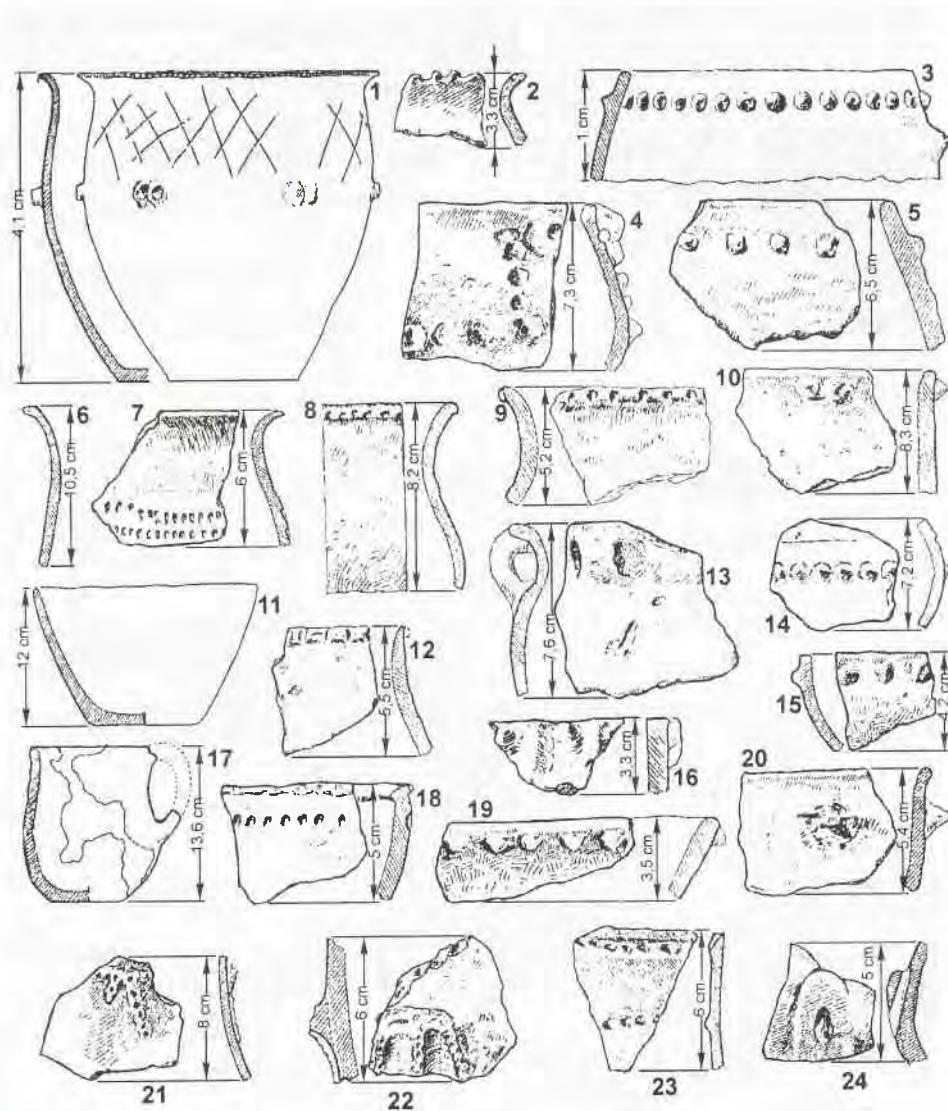
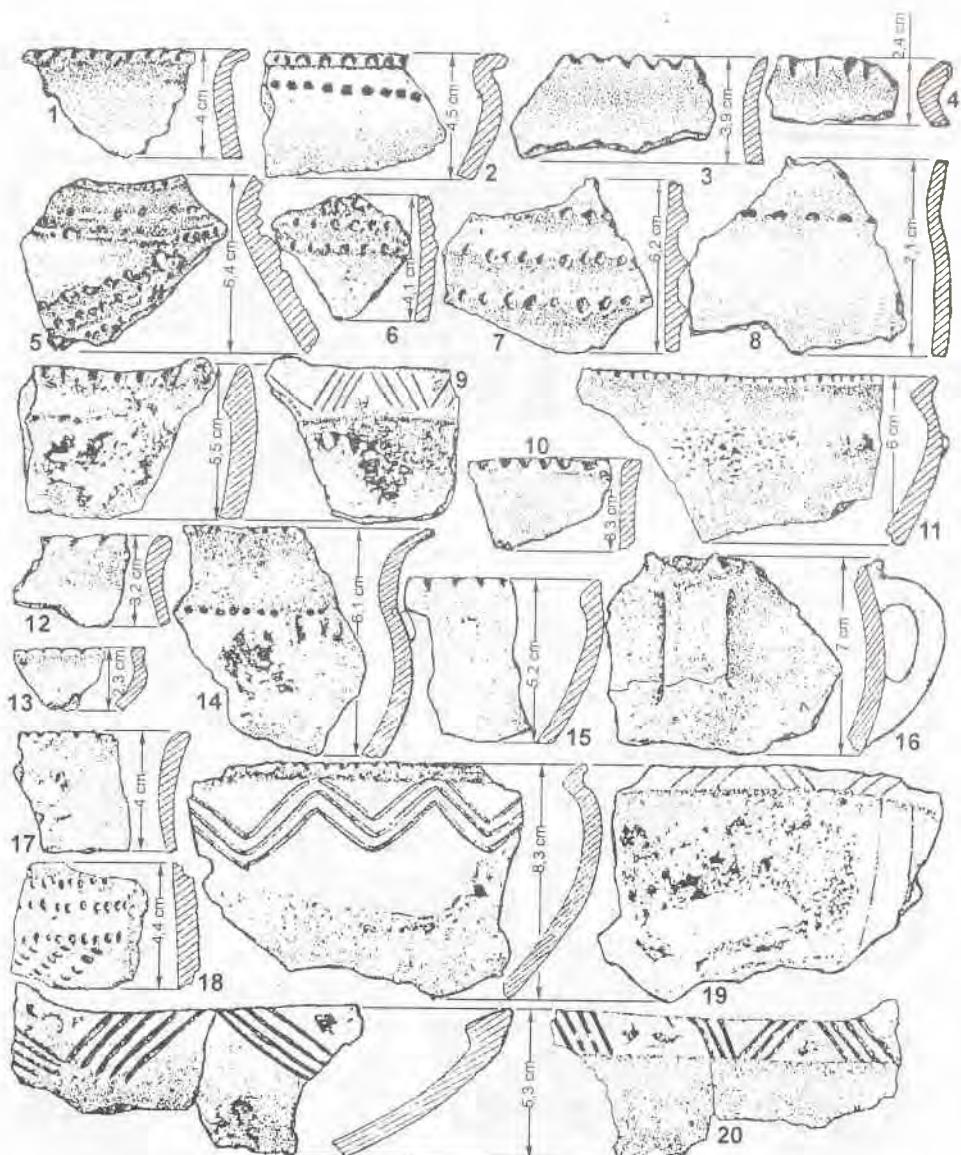


Fig. 27. Fragmente ceramice Horodiștea-Erbiceni de la Hăbășești (după VI. Dumitrescu).



**Fig. 28.** Fragmente ceramice Horodiștea-Erbiceni de la Șipote (1, 3, 11, 17), Tigănași (2, 20), Popești (4, 6-7, 12), Podu Iliaiei (5), Popricani (8, 15), Plugari (9, 14, 16, 19) și Valea Seacă (10, 13, 18); după V. Chirica și M. Tanasachi.

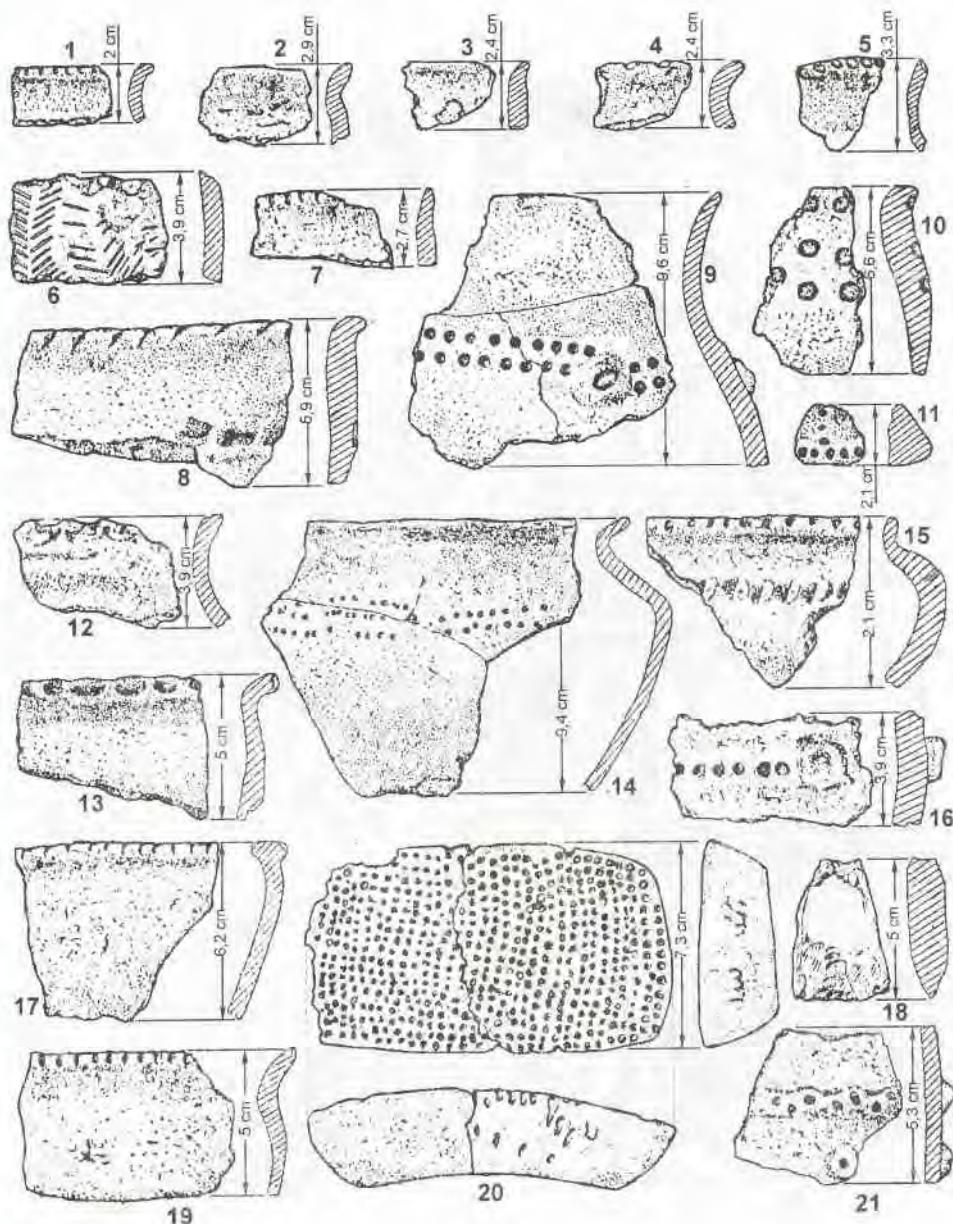
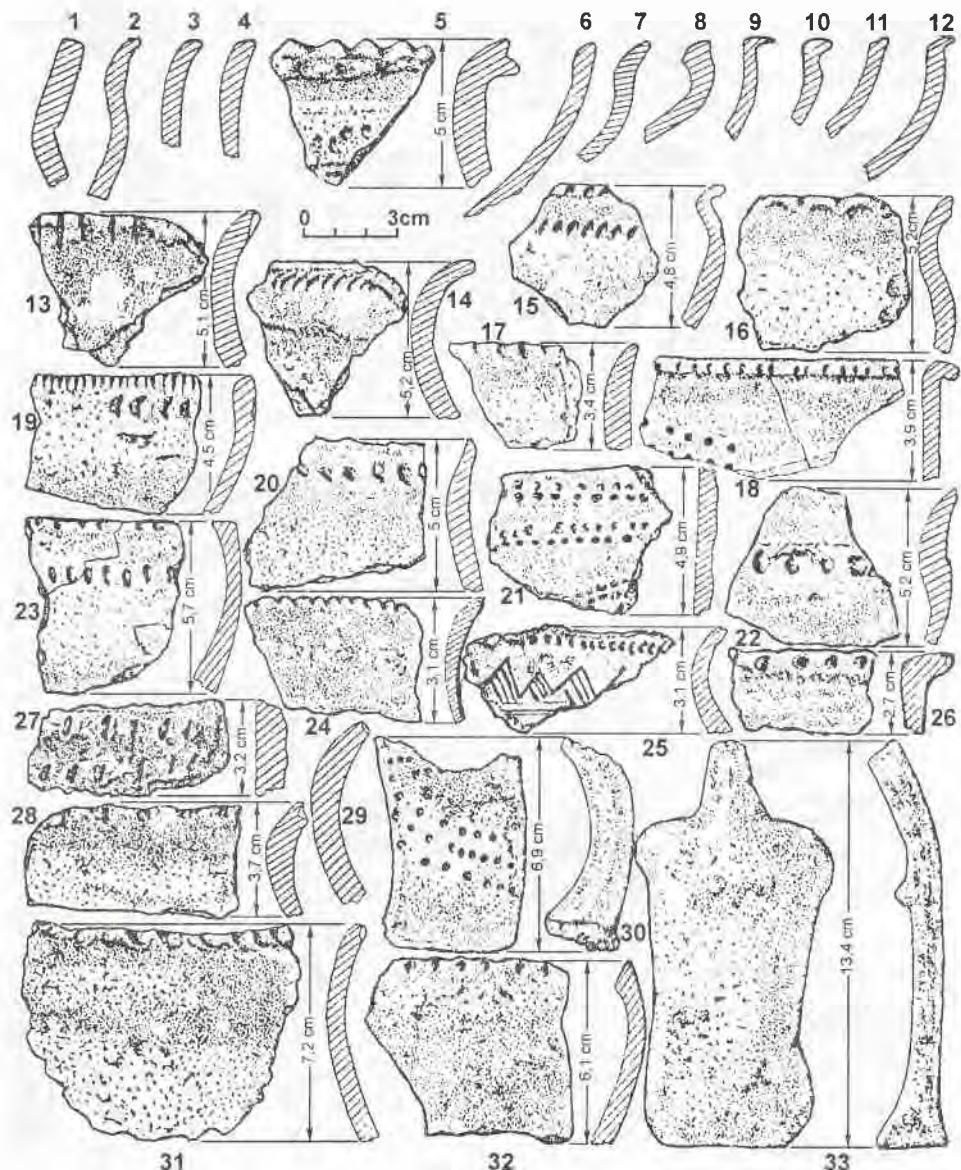


Fig. 29. Ceramică Horodiștea-Erbiceni de la Golăiești (1-3, 17), Aroneanu (4, 8, 21), Deleni (5, 7), Erbiceni (6), Coarnele Caprei (9, 11, 16-20), Cepienița (10), Mirosiava (12, 14), Dumești (13, 15), Lungani (18) și Belcești (19); după V. Chirica și M. Tanasachi.



**Fig. 30.** Materiale arheologice Horodiștea-Erbiceni de la Valea Seacă (1, 21), Tigănași (2, 9, 12-14, 18, 25-26, 31, 33), Rediu (3-4, 10), Șipote (5, 8), Popricani (6-7, 11, 16-17, 30, 32), Vînători (15, 23, 29), Tuțora (19-20, 22), Plugări (24) și Popești (27-28); după V. Chirica și M. Tanasachi.

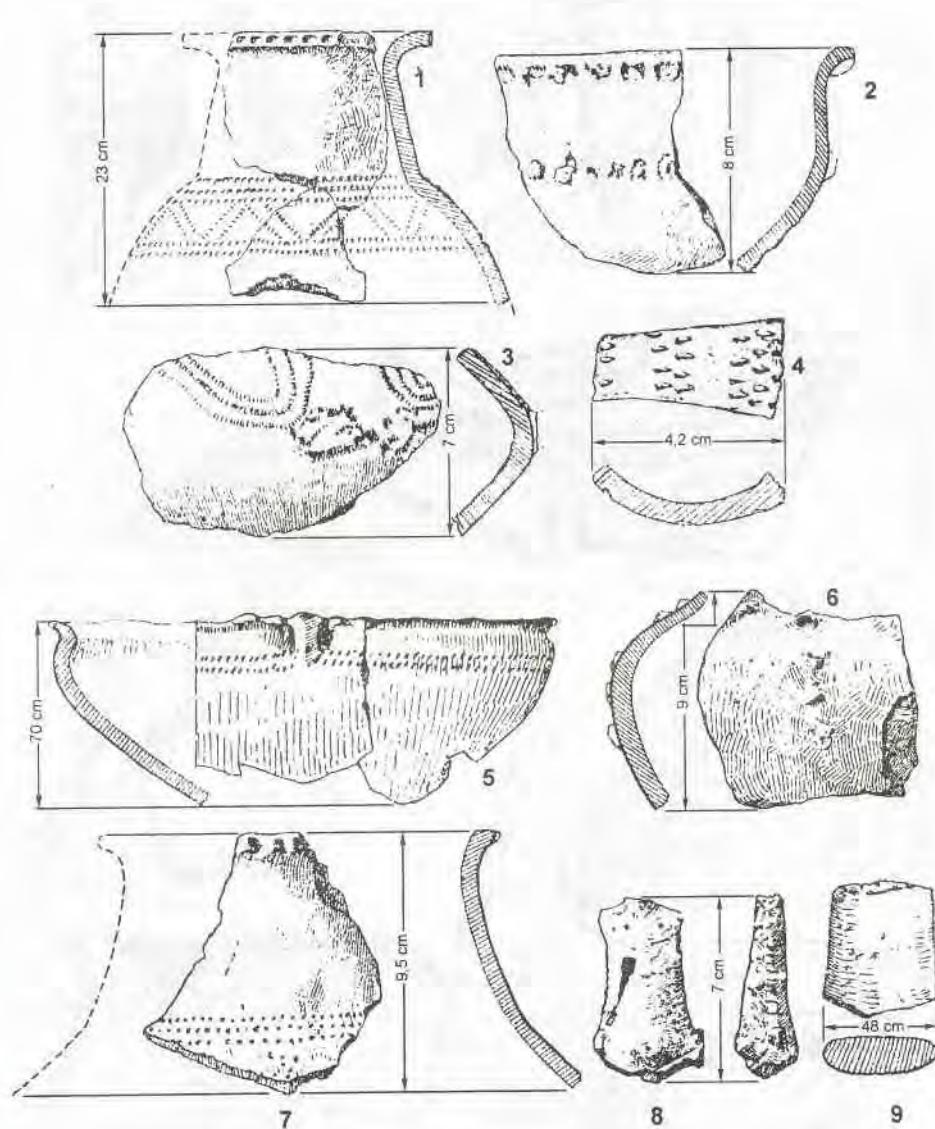


Fig. 31. Fragmente ceramice (1-7) și plastică (8-9) de la Izvoare (după R. Vulpe)

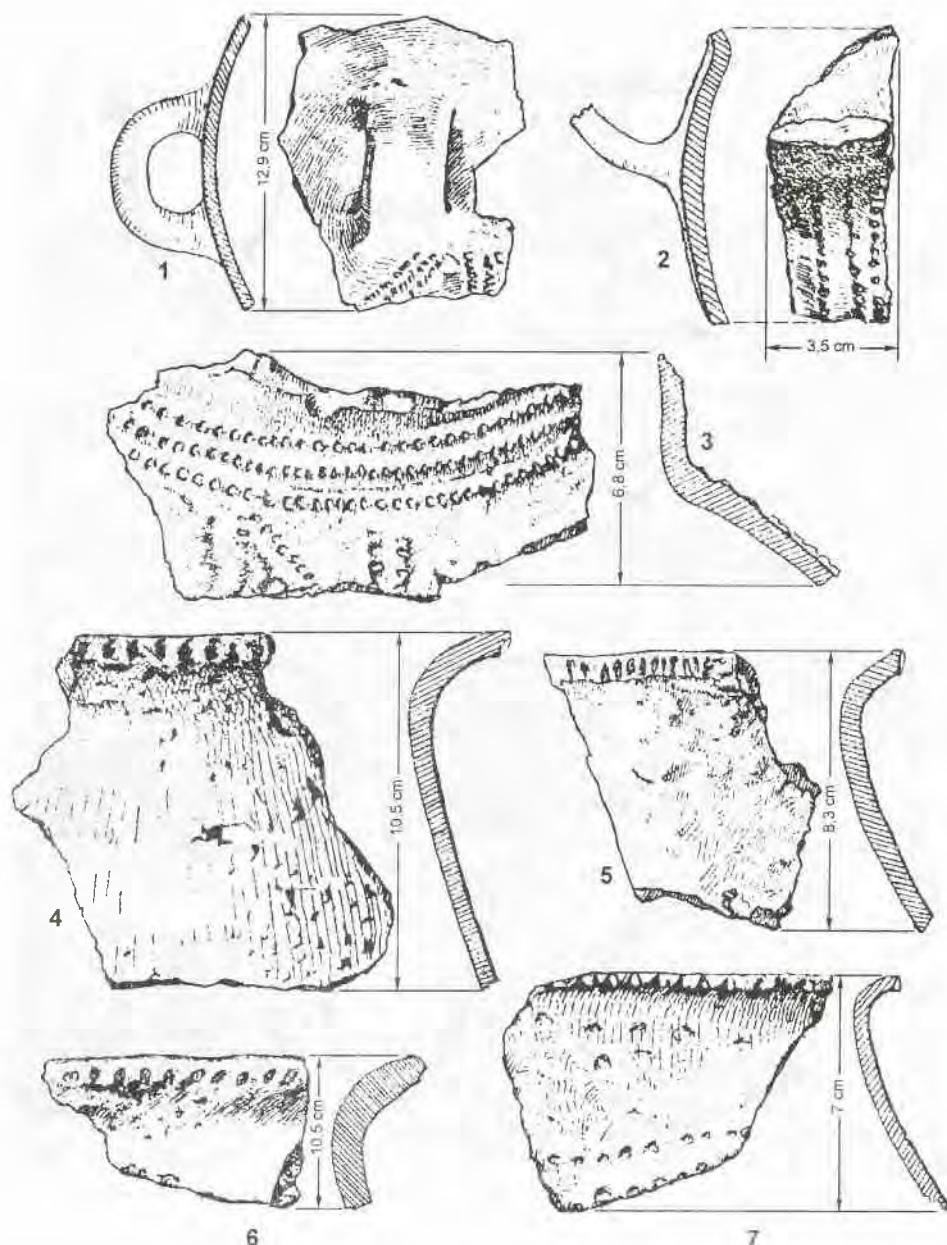


Fig. 32. Ceramică de la Izvoare (după R. Vulpe)

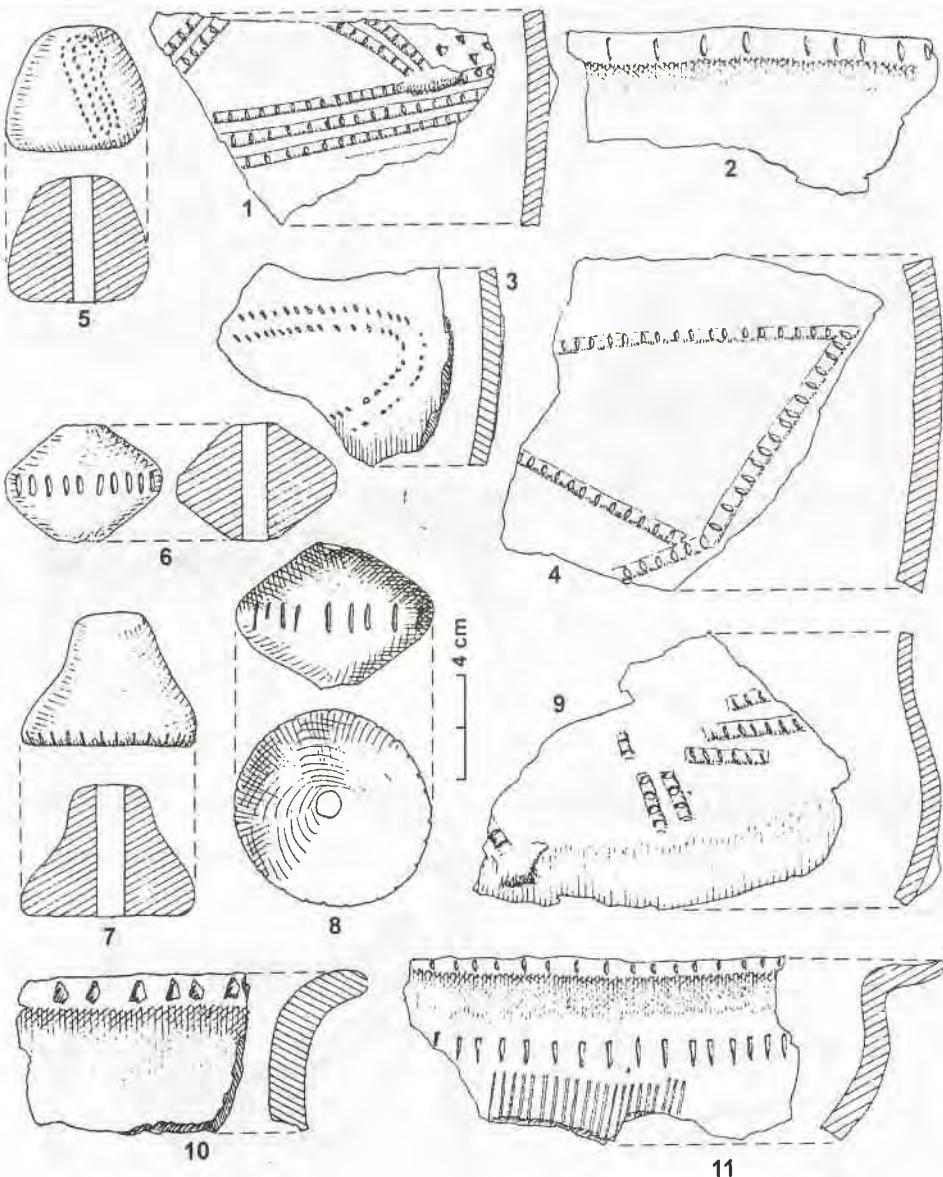


Fig. 33. Materiale arheologice de la Izvoare (cercetări S. Marinescu-Bilcu, 1988-1991).

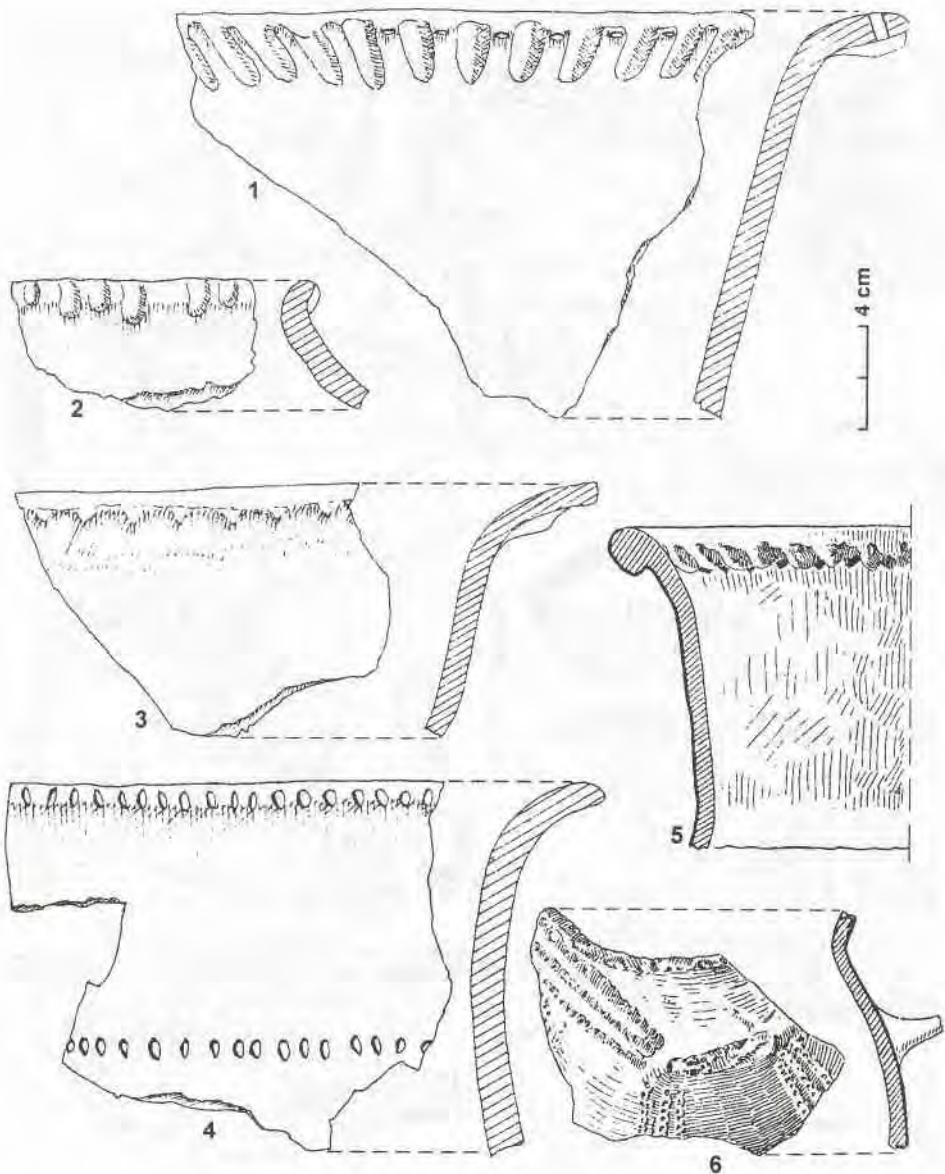


Fig. 34. Ceramică ușuală de la Izvoare (1-4) și Bodești (5-6).

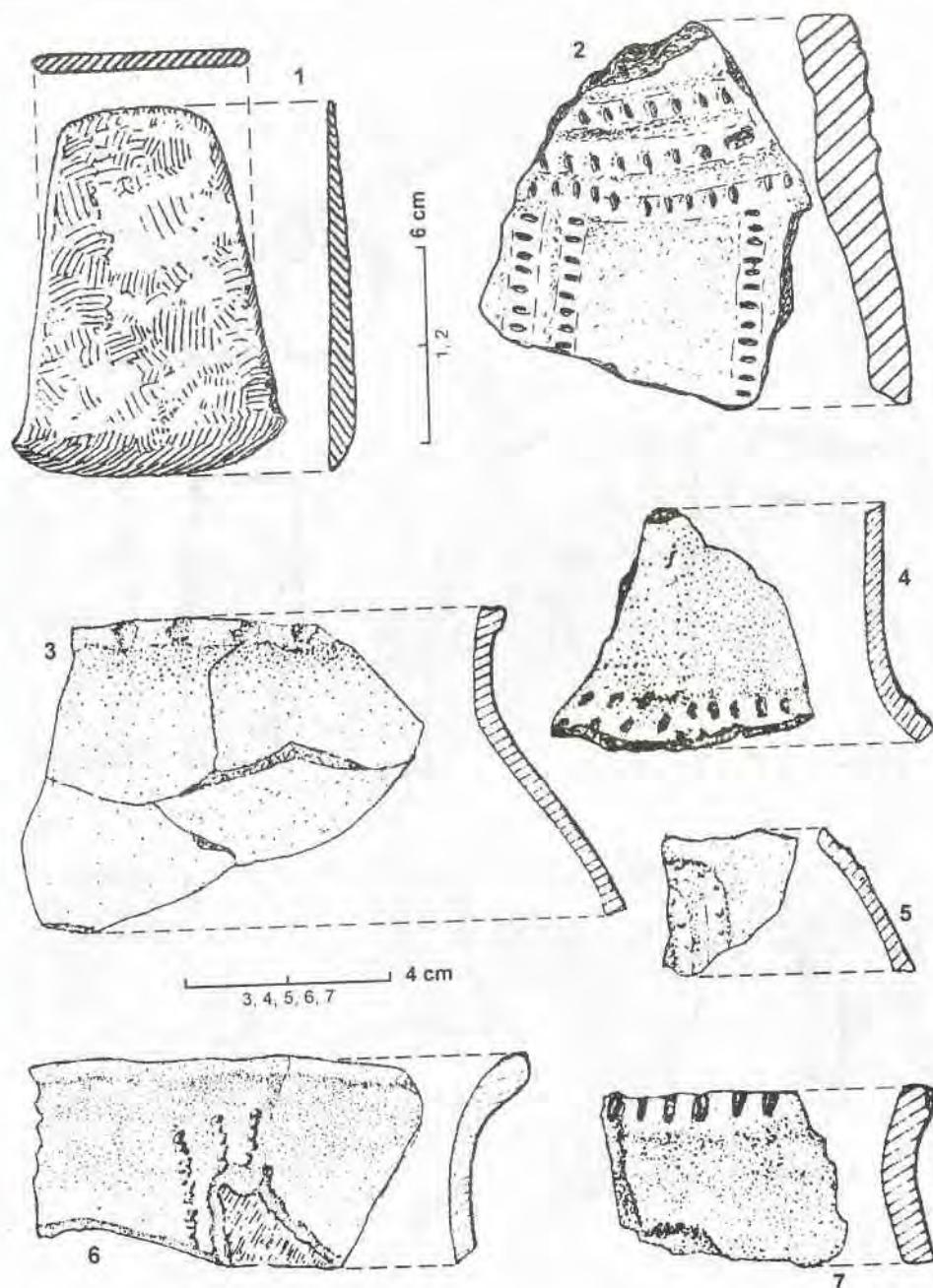
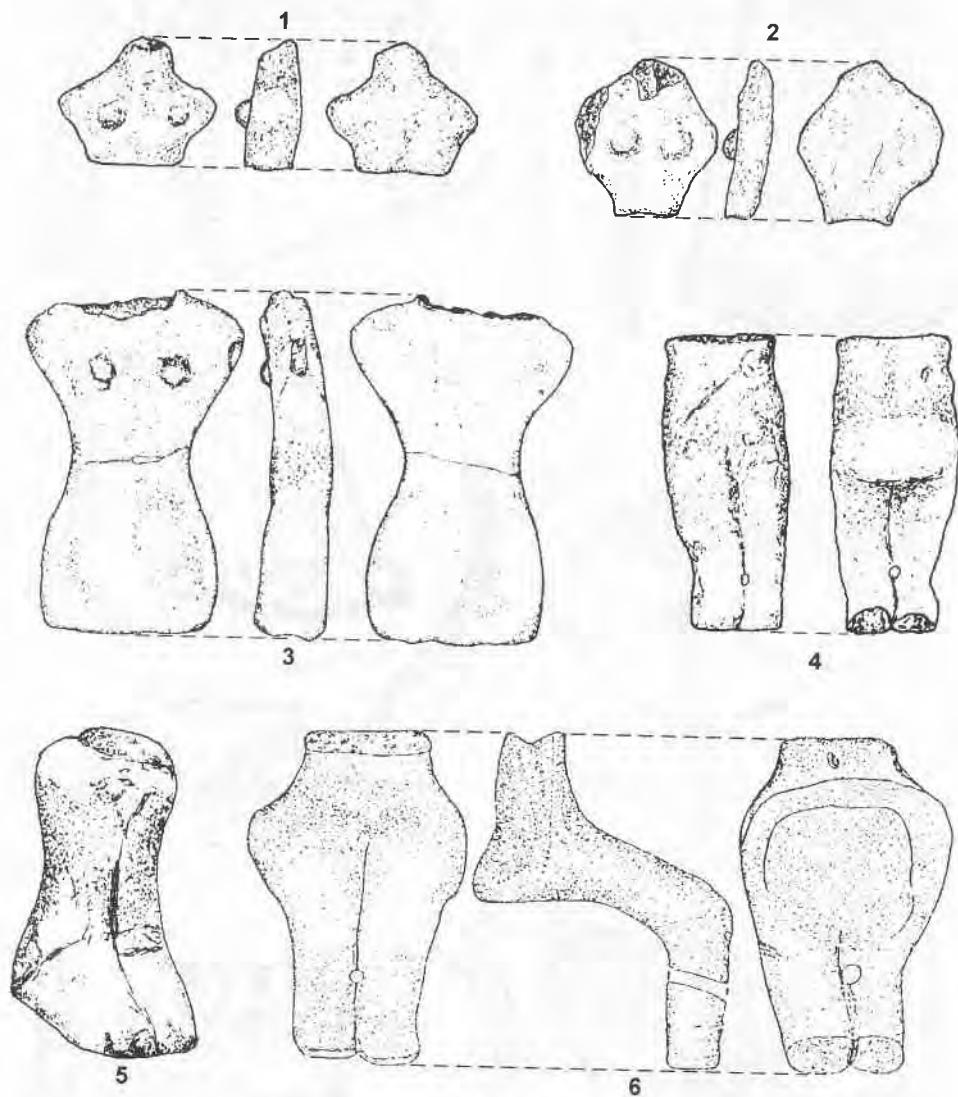


Fig. 35. Daltă (1) de la Horodiștea (după H. Dumitrescu) și ceramică Horodiștea-Erbiceni de la Cășăria - Dealul Mătăhuia (cercetări Gh. Dumitroaia și colab., 1998).



**Fig. 36.** Plastică antropomorfă de la Erbiceni (1-2, 4), Horodiștea (3, 5) și Cîrniceni - Pe Coasta (după M. Dinu și R. Alaiță); scări diferite.

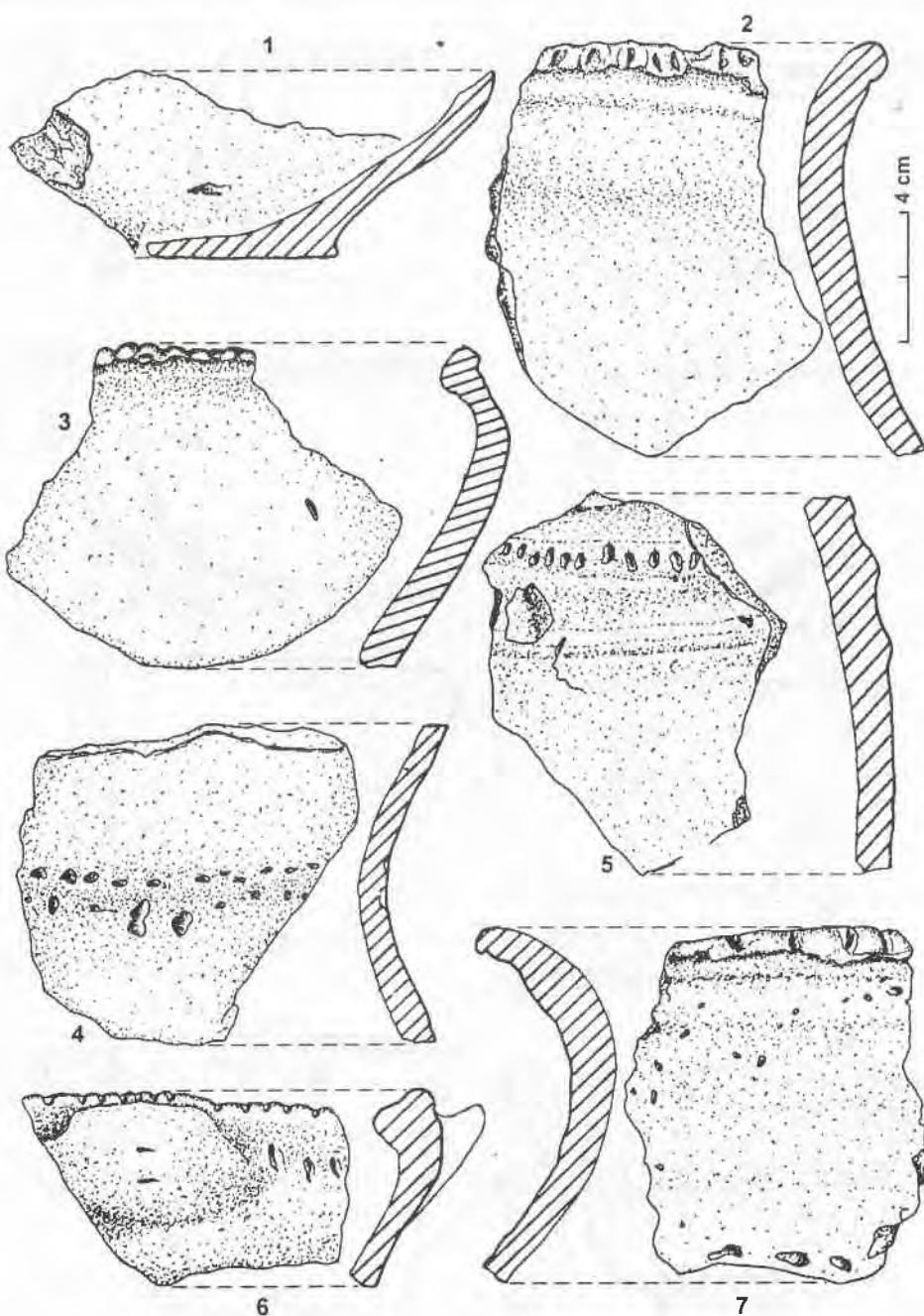


Fig. 37. Ceramică Horodiștea-Erbiceni de la Suceava - Parcul Cetății (1-3, 6) și Cimpul Șanțurilor (4-5, 7).

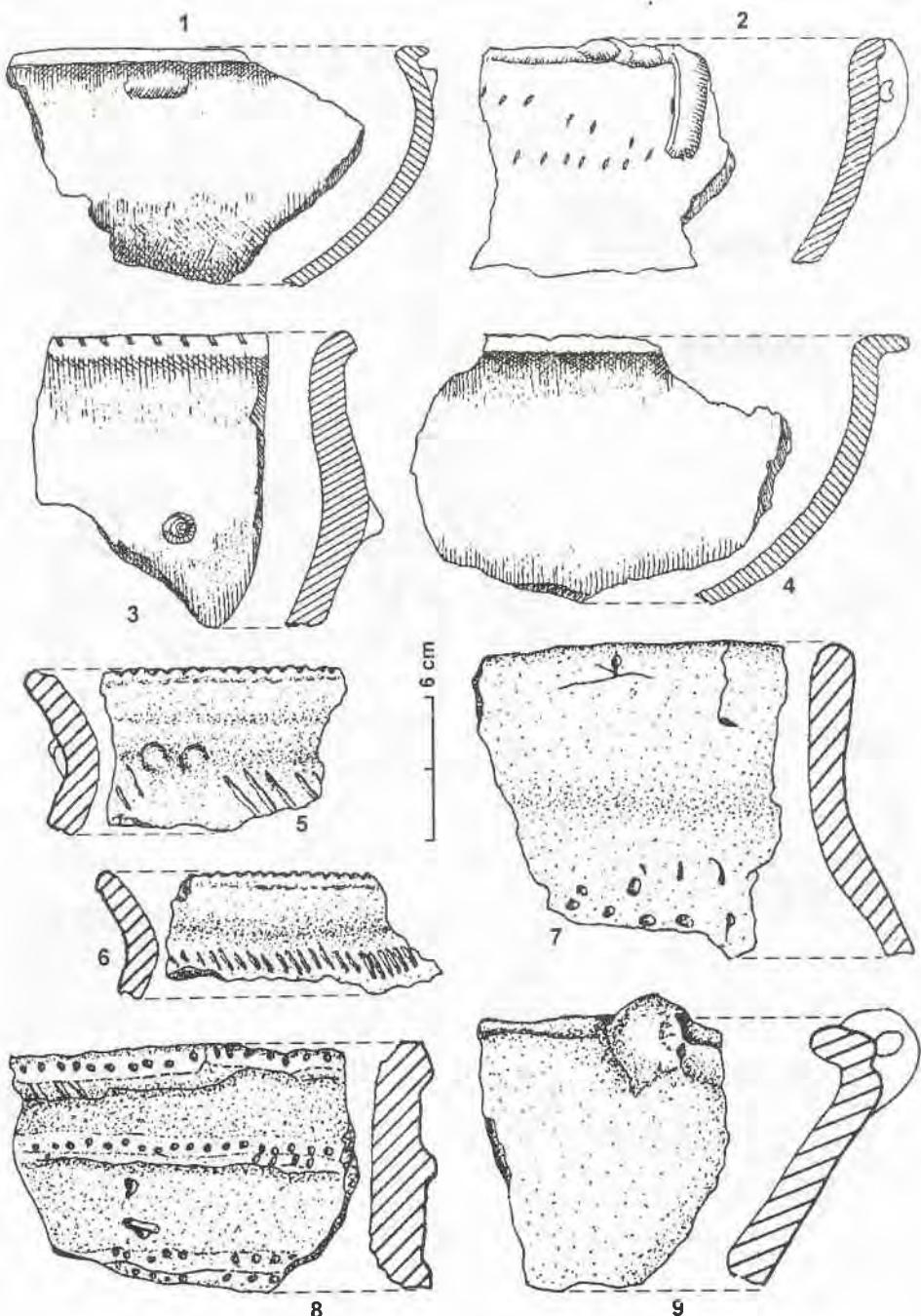


Fig. 38. Ceramică uzuală Cucuteni C (5-6) și Horodiștea-Erbiceni de la Mihoveni - Cahla Mori  
(cercetări V. P. Batariuc).

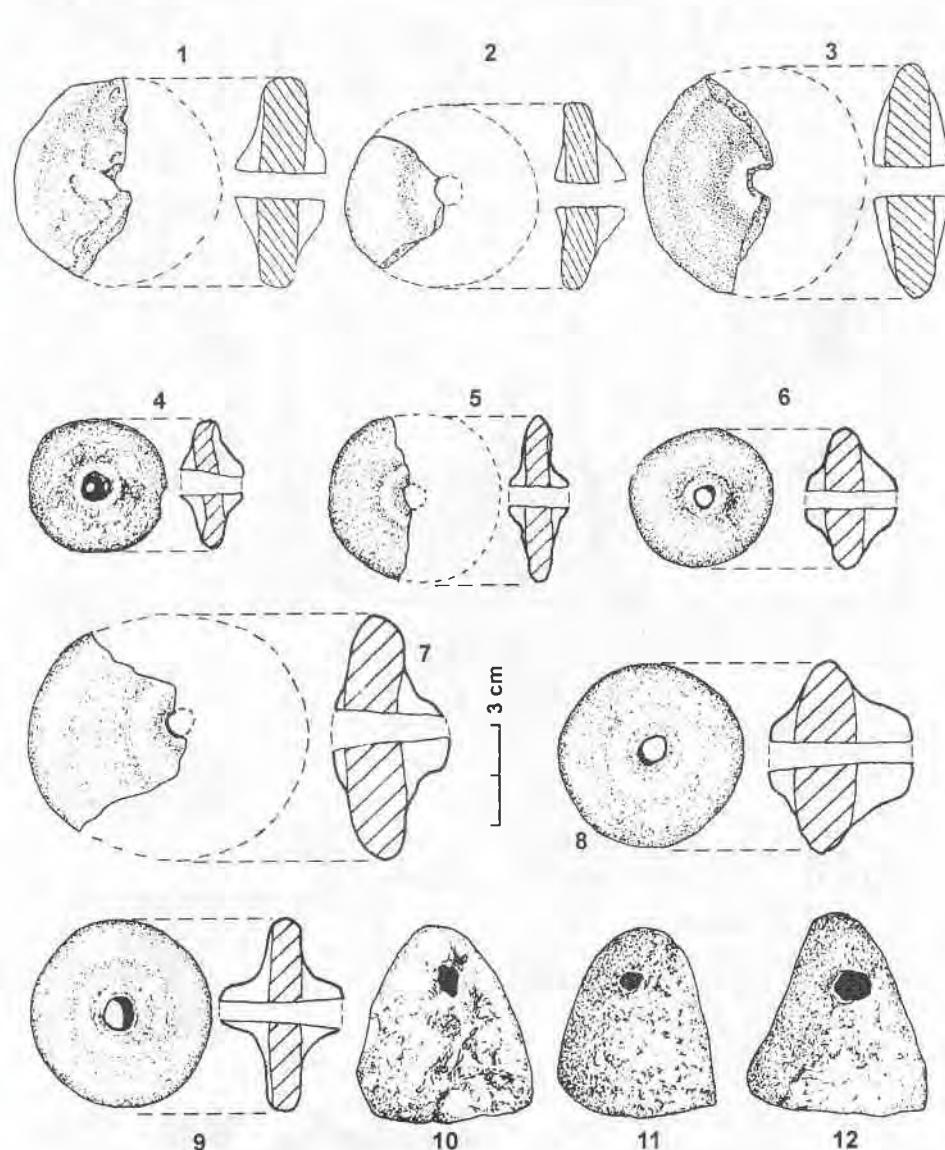


Fig. 39. Roți miniaturale de car aparținând culturii Horodiștea-Erbiceni (1-3, Cîrniceni; 4-5, Horodiștea; 6-9, Erbiceni) și greutăți de lut ars (10-12, Erbiceni); după R. Alaiba și M. Dinu.

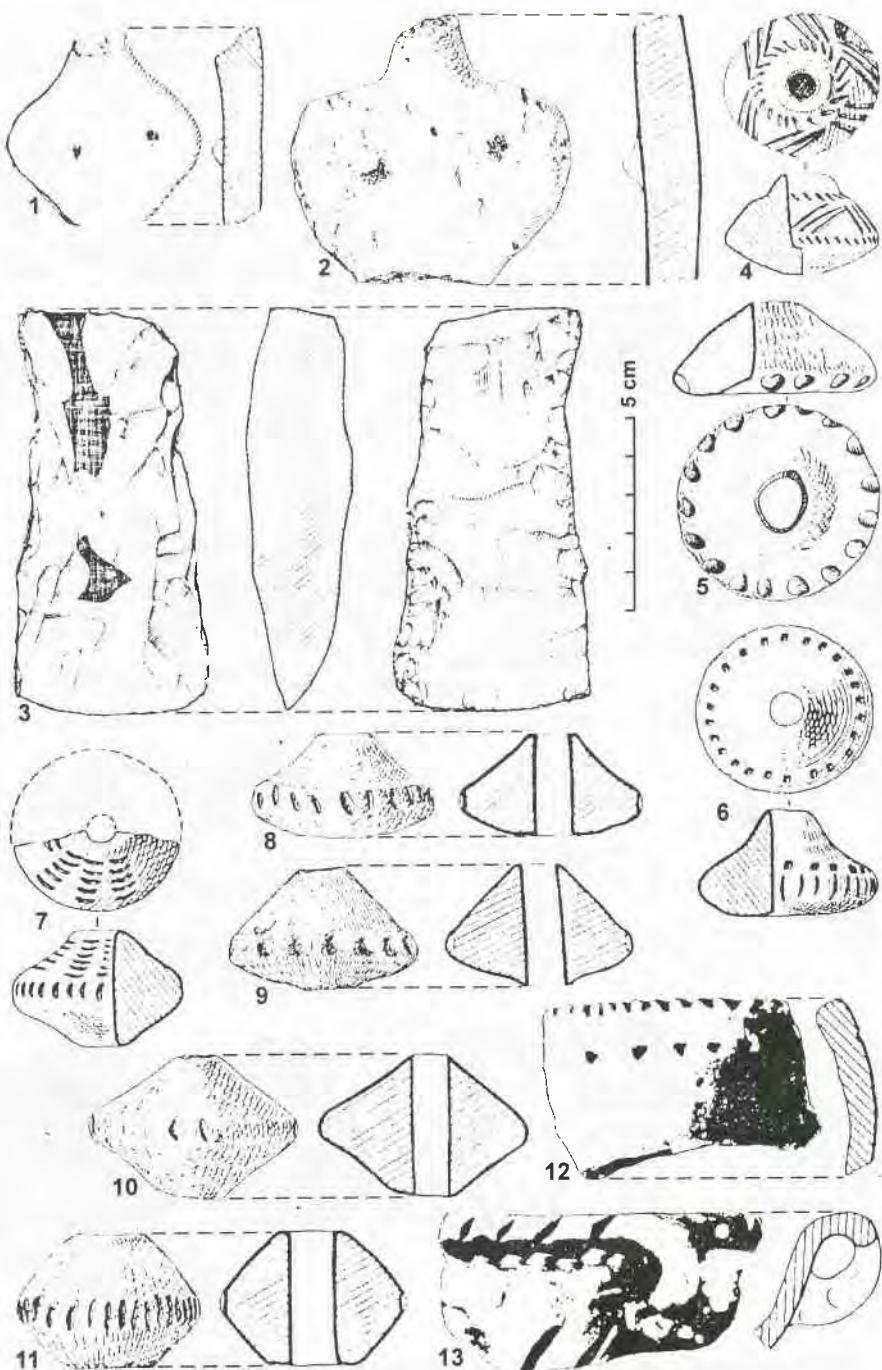


Fig. 40. Materiale arheologice de la Tîrpești (după S. Marinescu-Bîlcu).

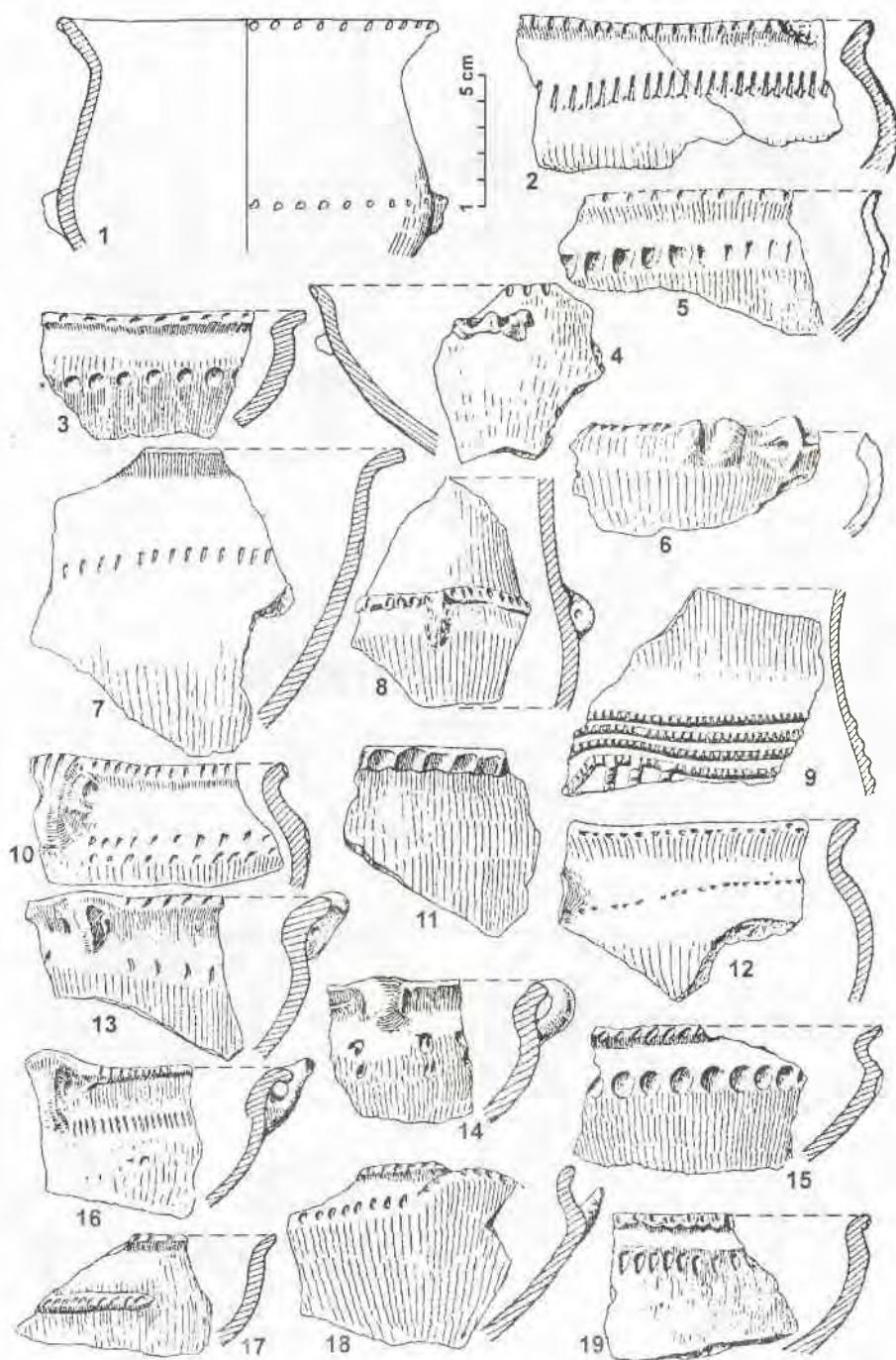


Fig. 41. Ceramică de la Tîrpești (după S. Marinescu-Bilcu).

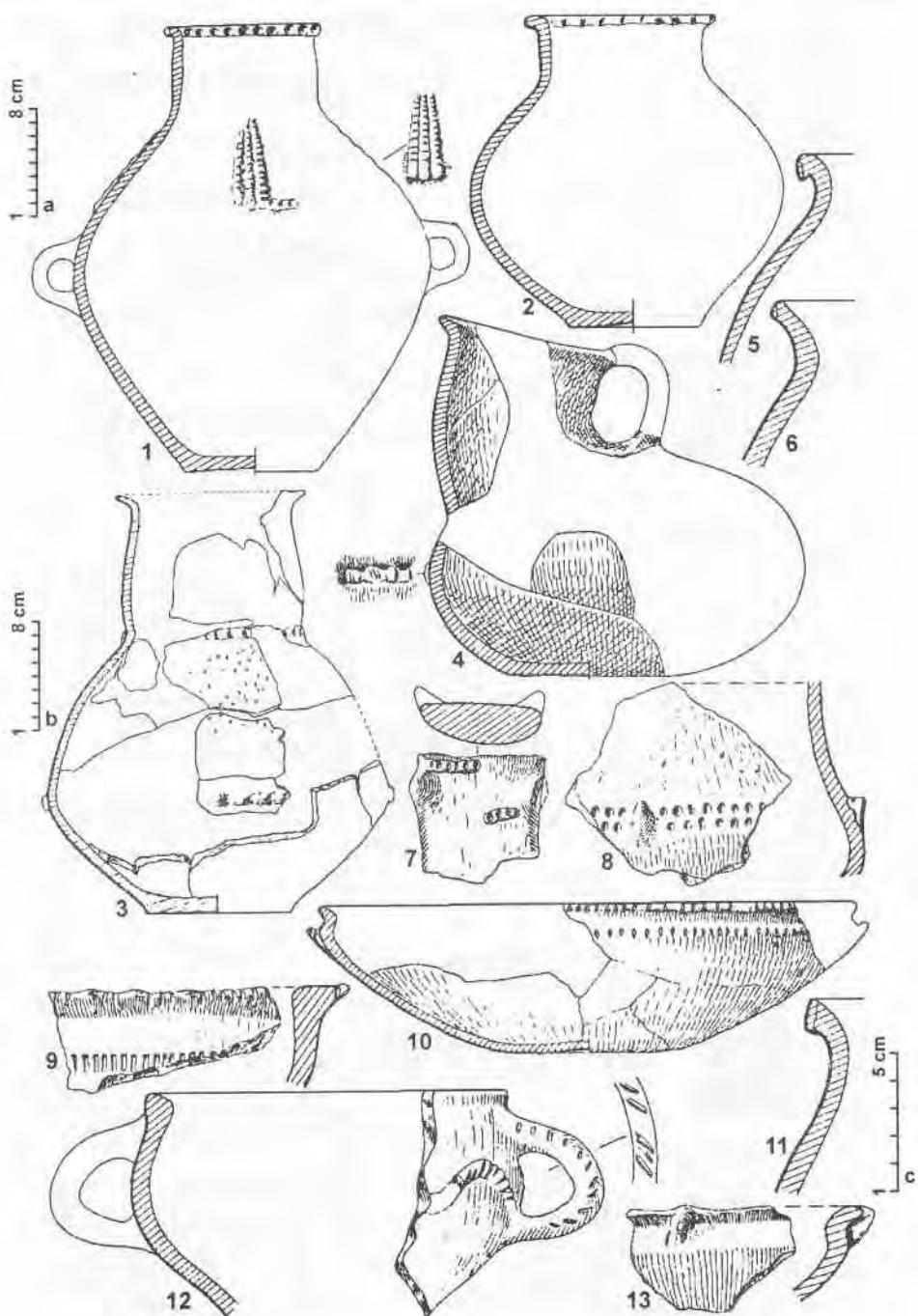


Fig. 42. Ceramică de la Tîrpești (după S. Marinescu-Bilcu).

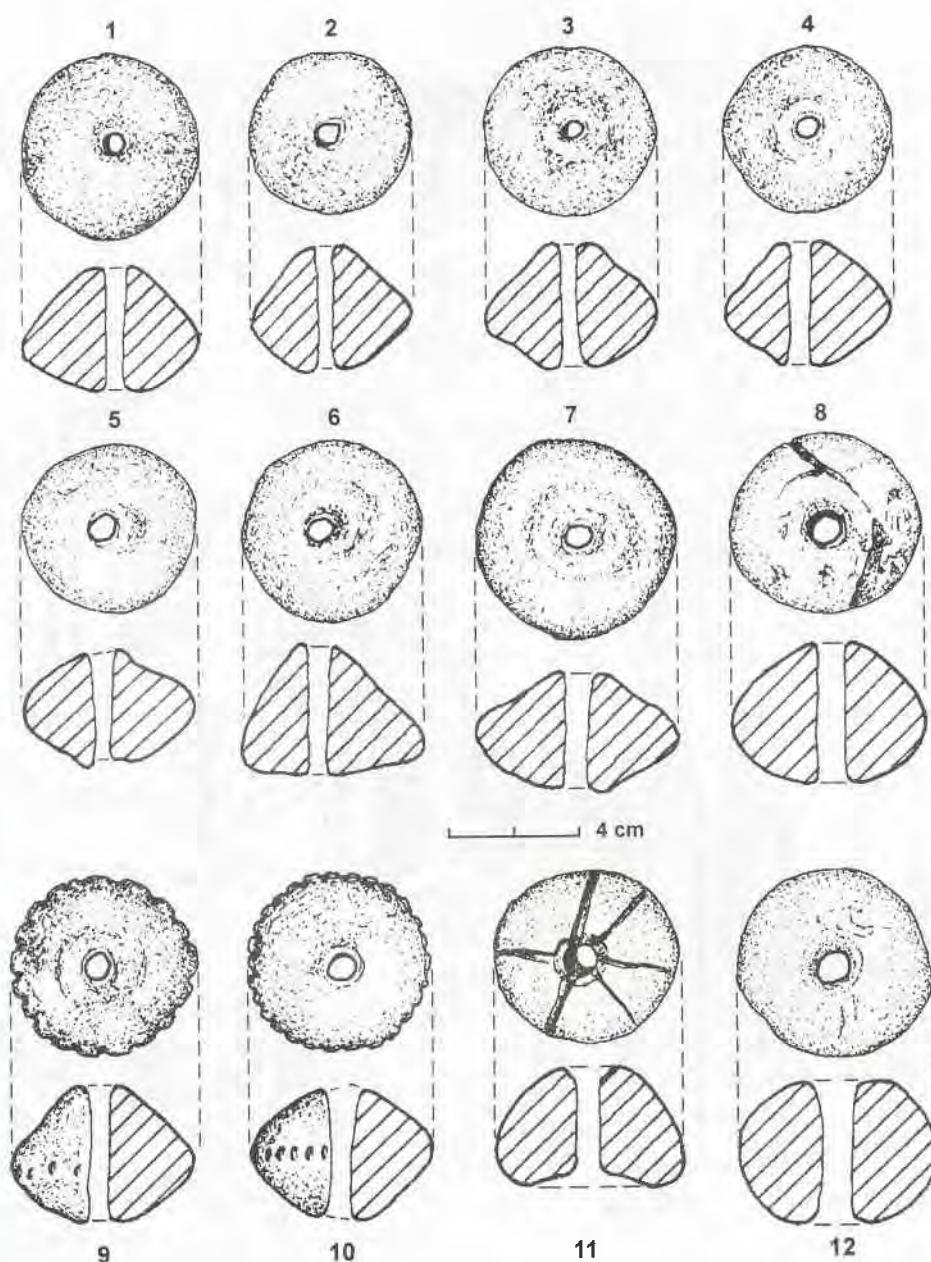


Fig. 43. Fusaiole de la Horodiștea (1-8) și Erbiceni (9-12); după M. Dinu.

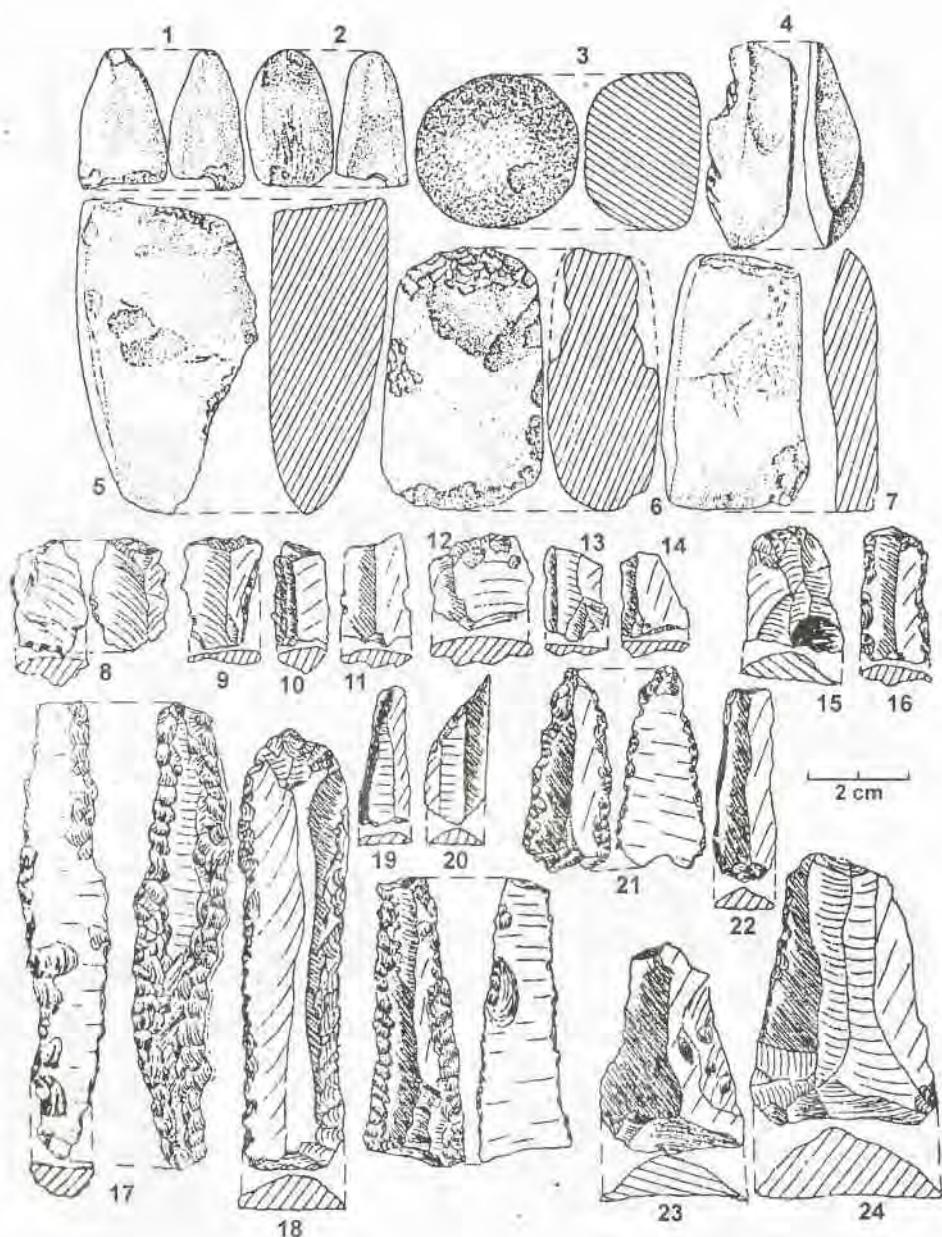


Fig. 44. Uinelte de piatră cioplită și șlefuită de la Cîrniceni (după R. Alaiba), atribuite culturii Horodiștea-Erbiceni

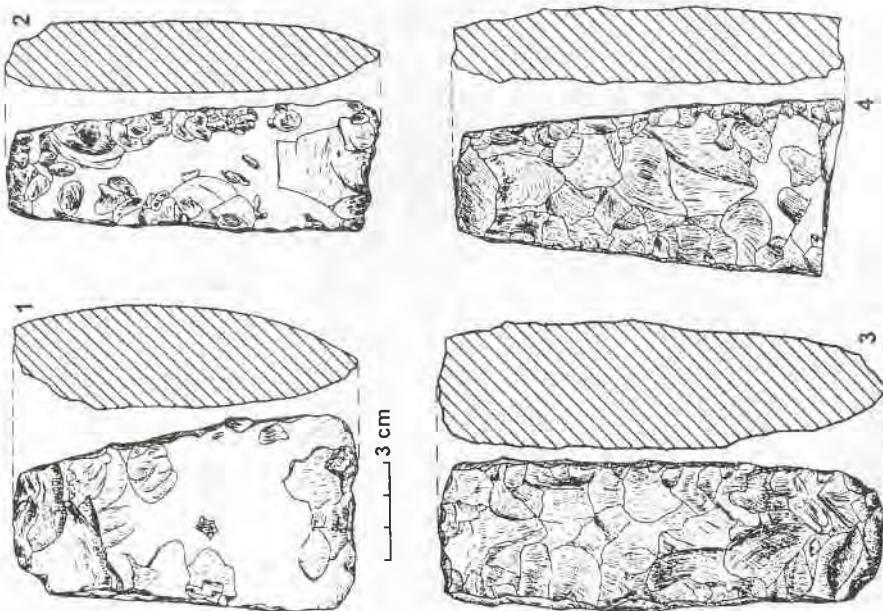


Fig. 46. Topoare de silex de la Horodiștea, descoperiri fortuite

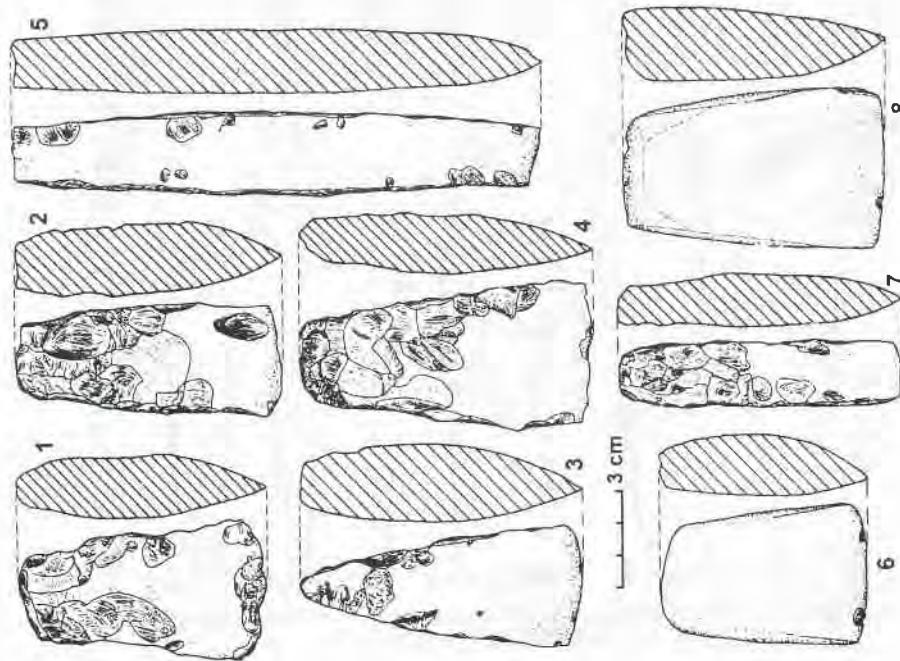


Fig. 45. Topoare de silex de la Horodiștea, descoperiri fortuite

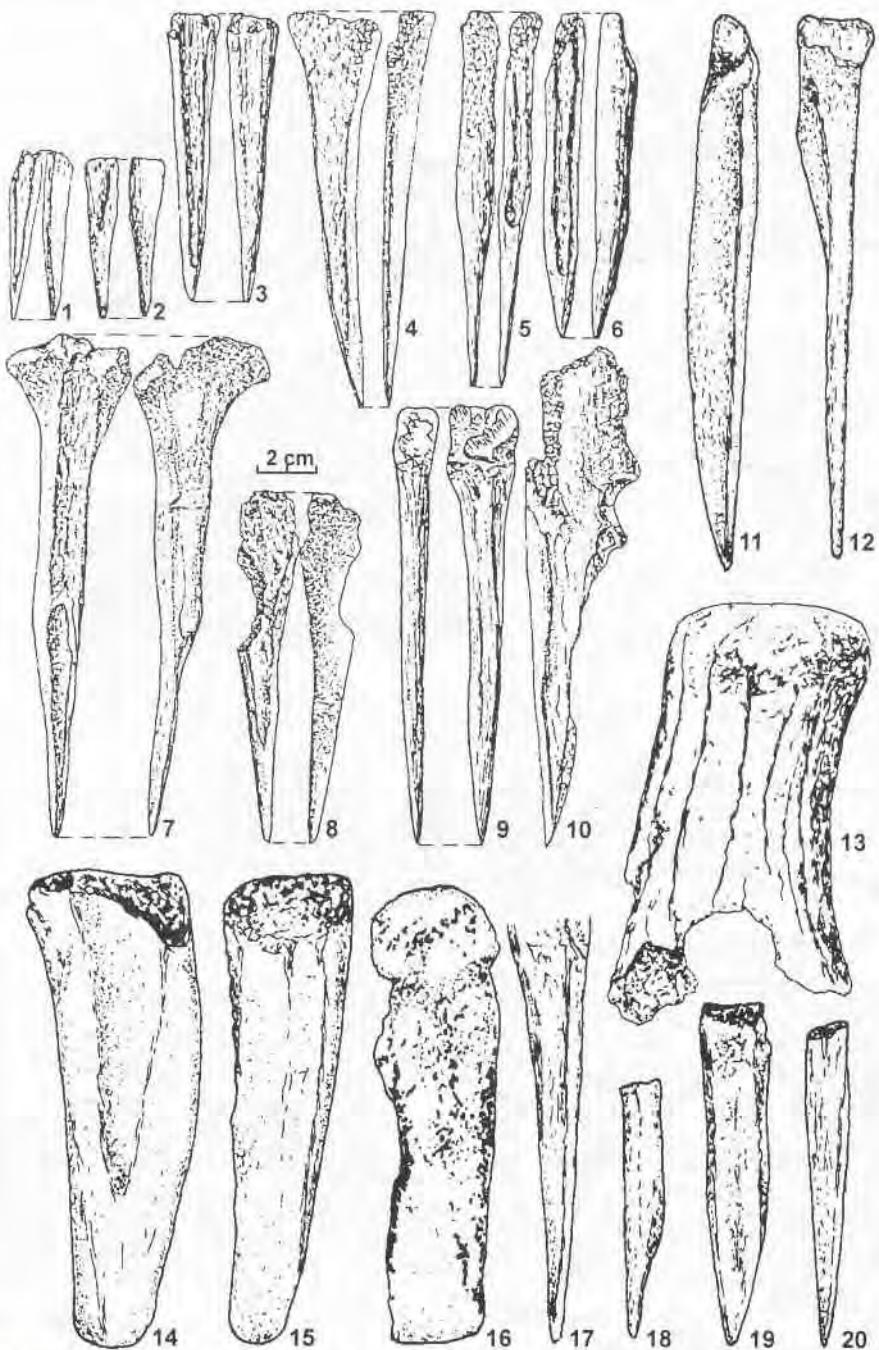


Fig. 47. Obiecte de os de la Cîrniceni (1-10) și Erbiceni (11-20), din niveluri Horodiștea-Erbiceni; după R. Alaiba și M. Dinu.

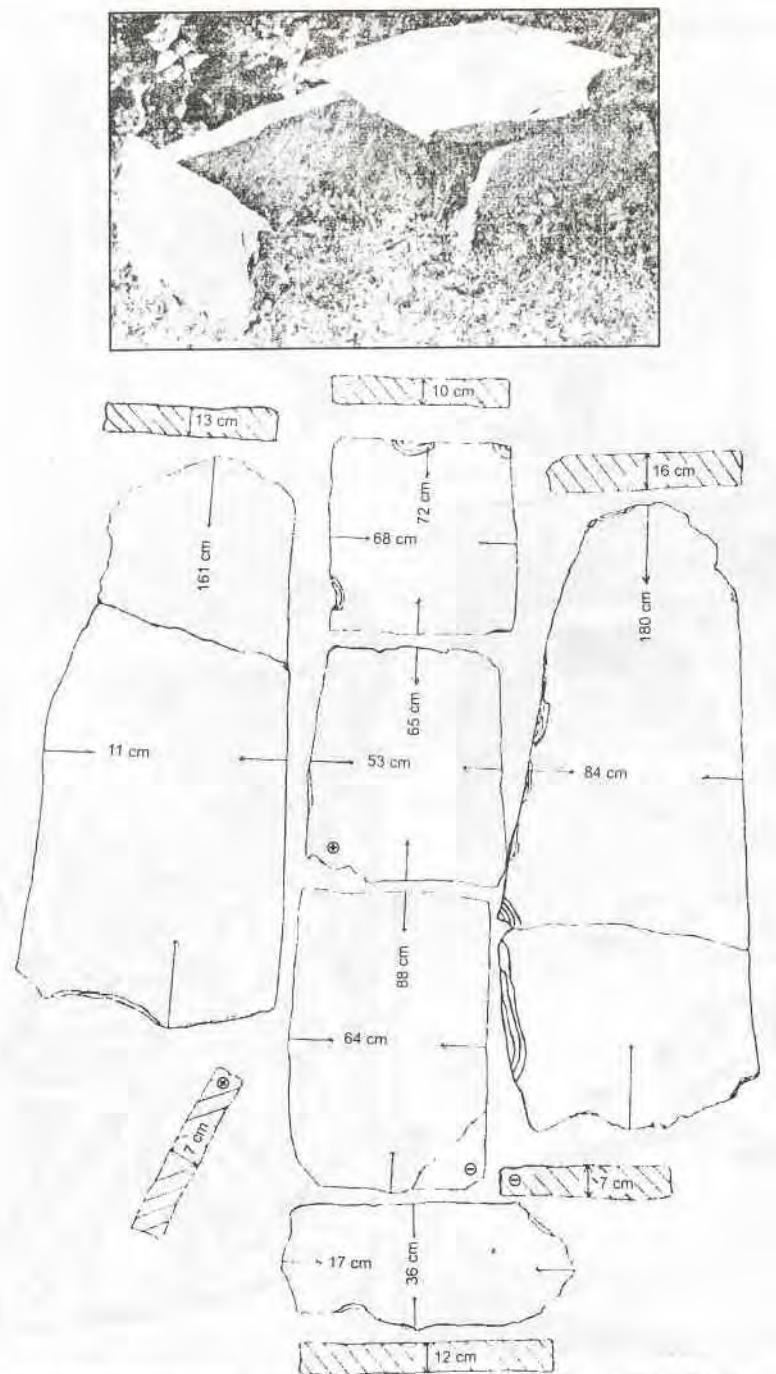


Fig. 48. Lespeziile mormântului tip „cistă” de la Piatra-Neamț (după C. Matasă).

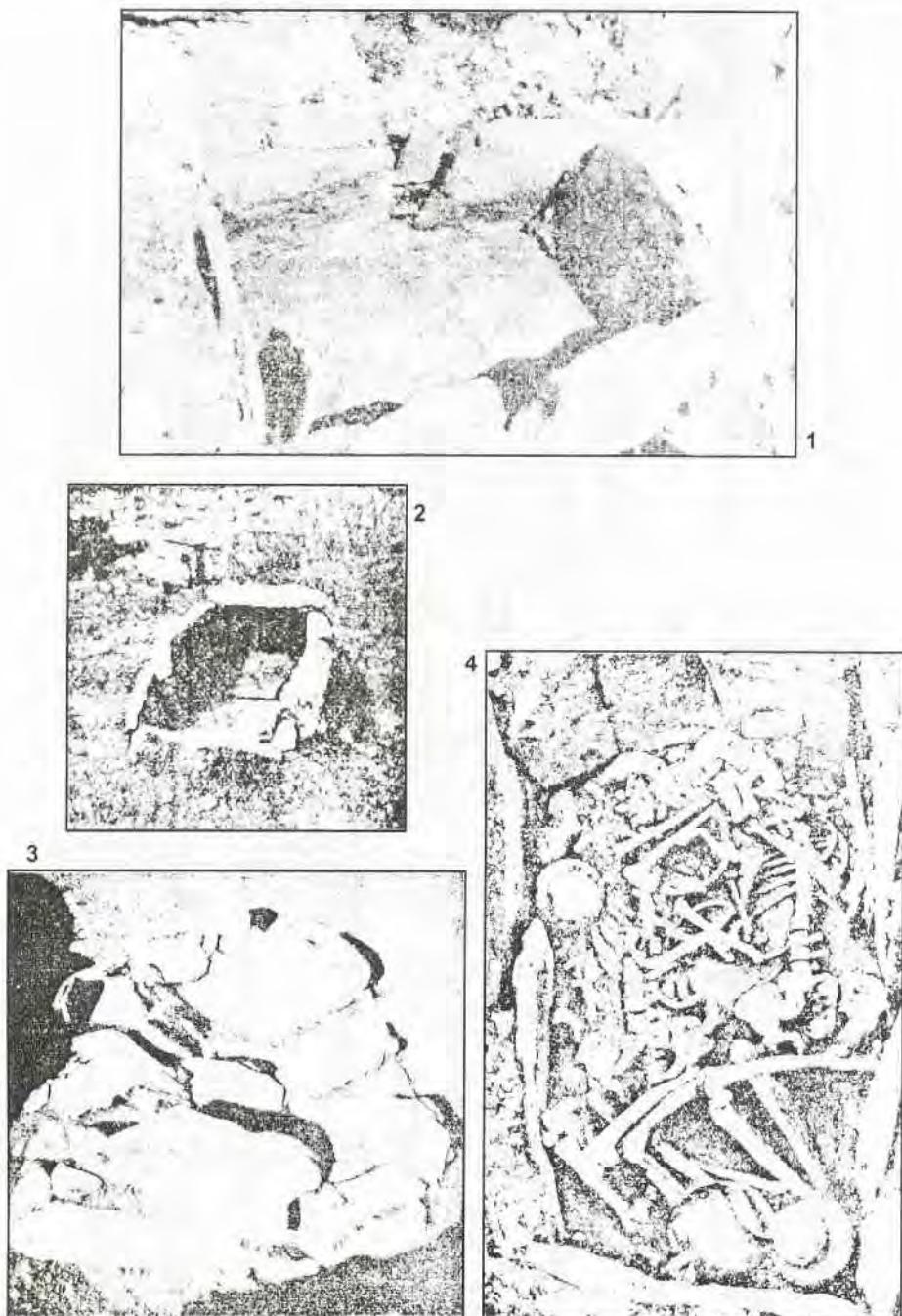


Fig. 49. Morminte tip „cistă” de la Basarabi (1), Brășăutî (2) și Dolheștii Mari (3-4); după V. Spinei, C. Matasă și M. Dinu

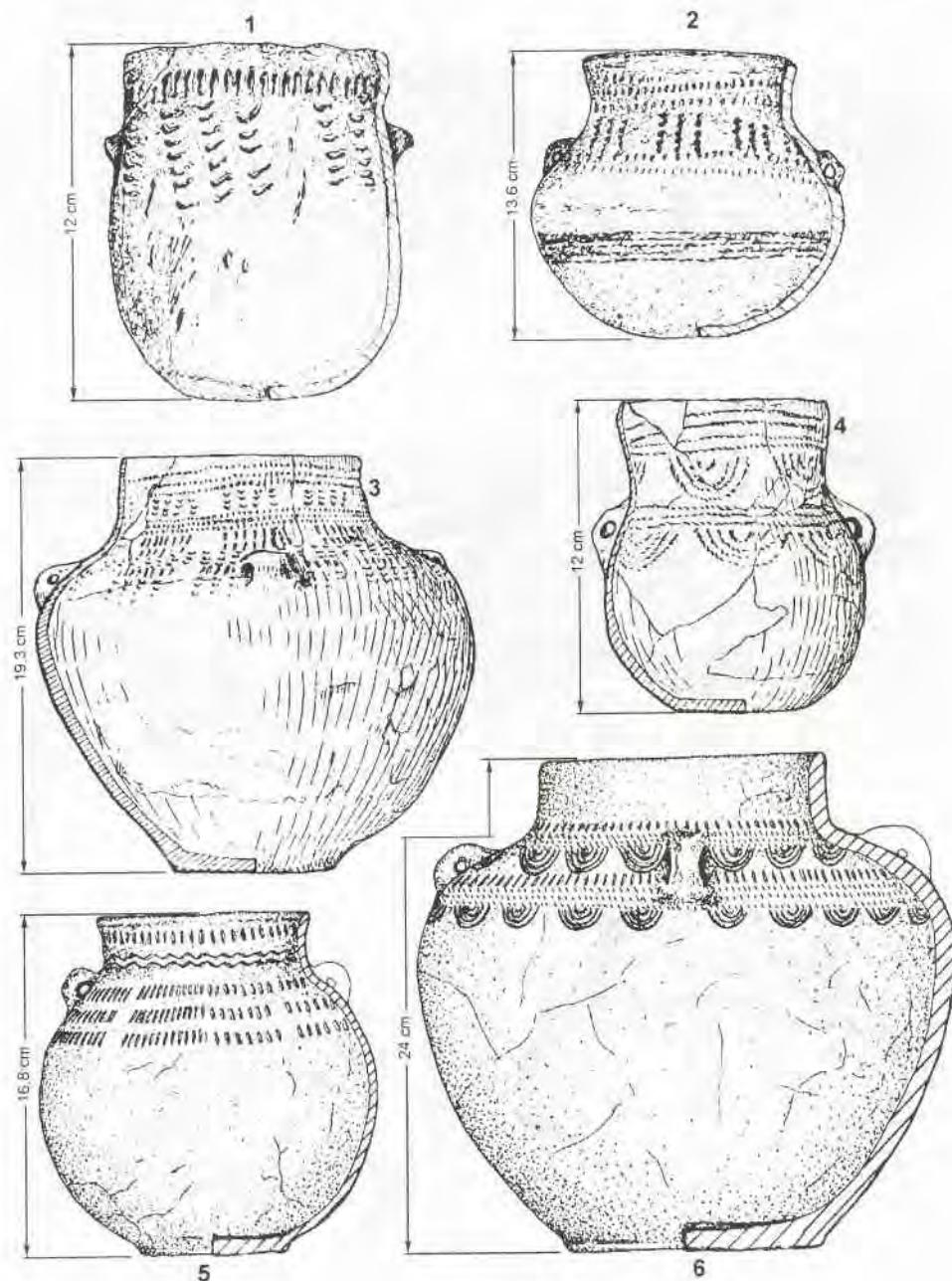


Fig. 50. Ceramică de la Dolhești Mari aparținând culturii amforelor sferice (după M. Dinu)

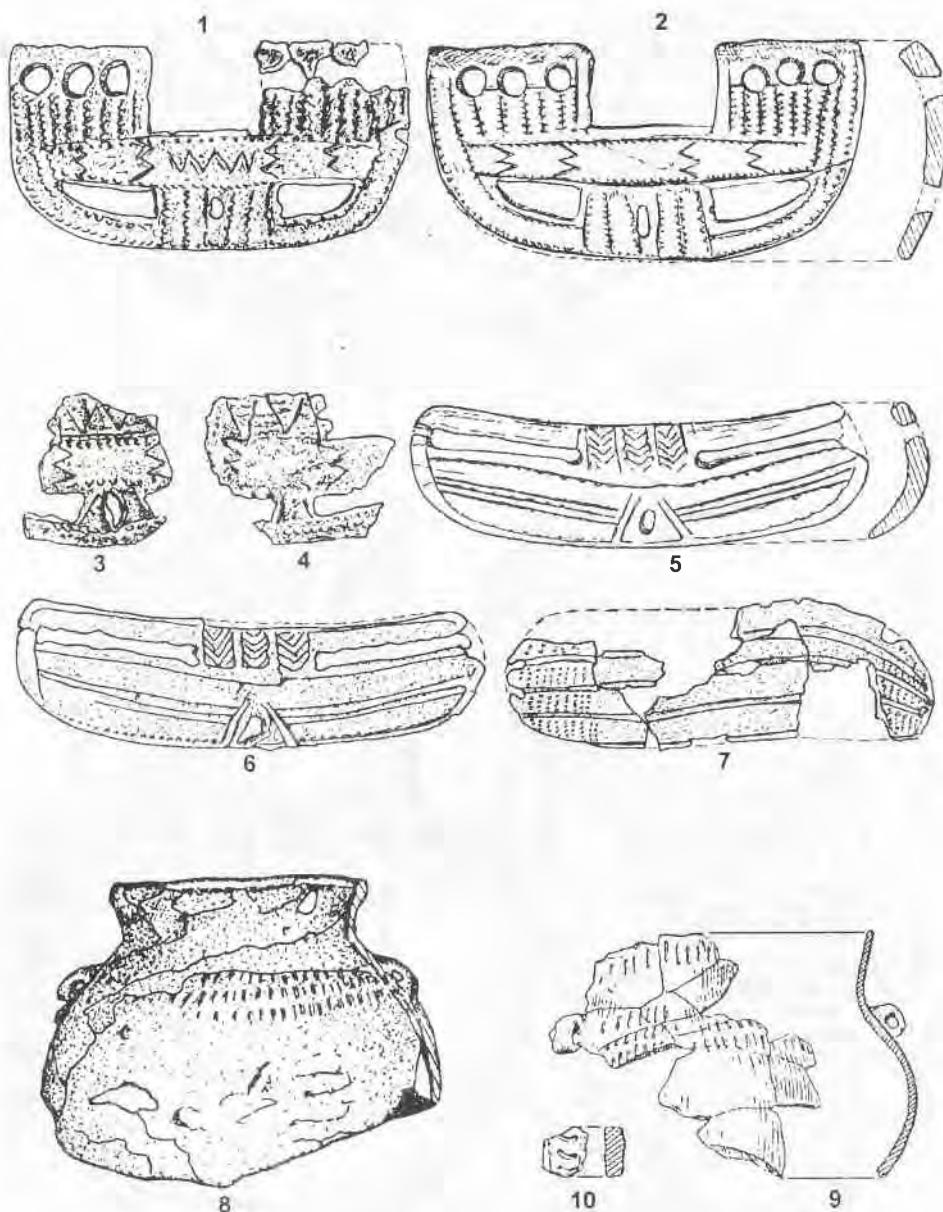


Fig. 51. Aplice de os (1-6), brătară (7) și ceramică (8-10) din morminte apartinând culturii amforelor sferice de la Dolheștii Mari (după M. Dinu); scări diferite.

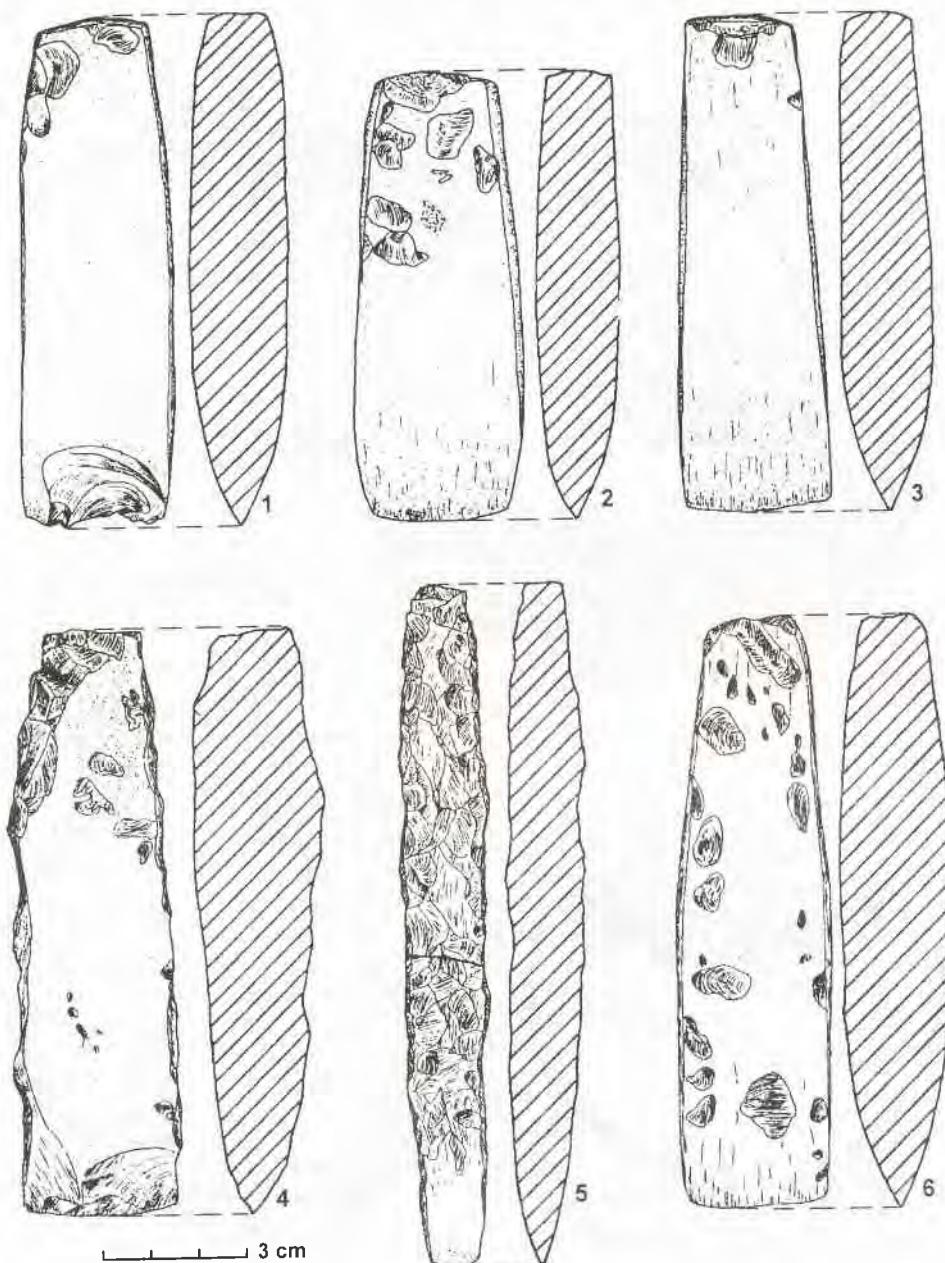


Fig. 52. Topoare și dălti de silex de la Dolhești Mari

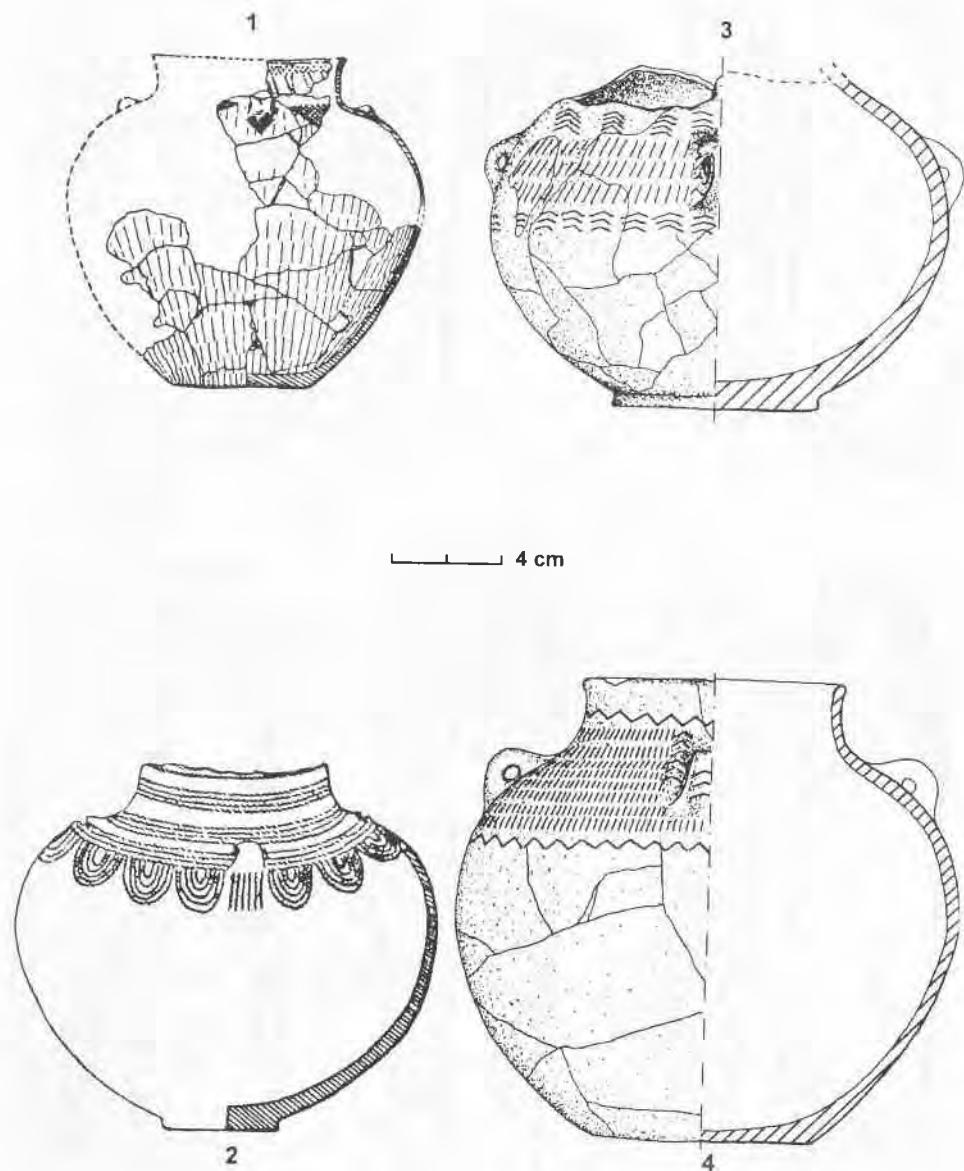


Fig. 53. Amfore sferice de la Piatra-Neamț (1-2) și Bîrgăuani (3-4).

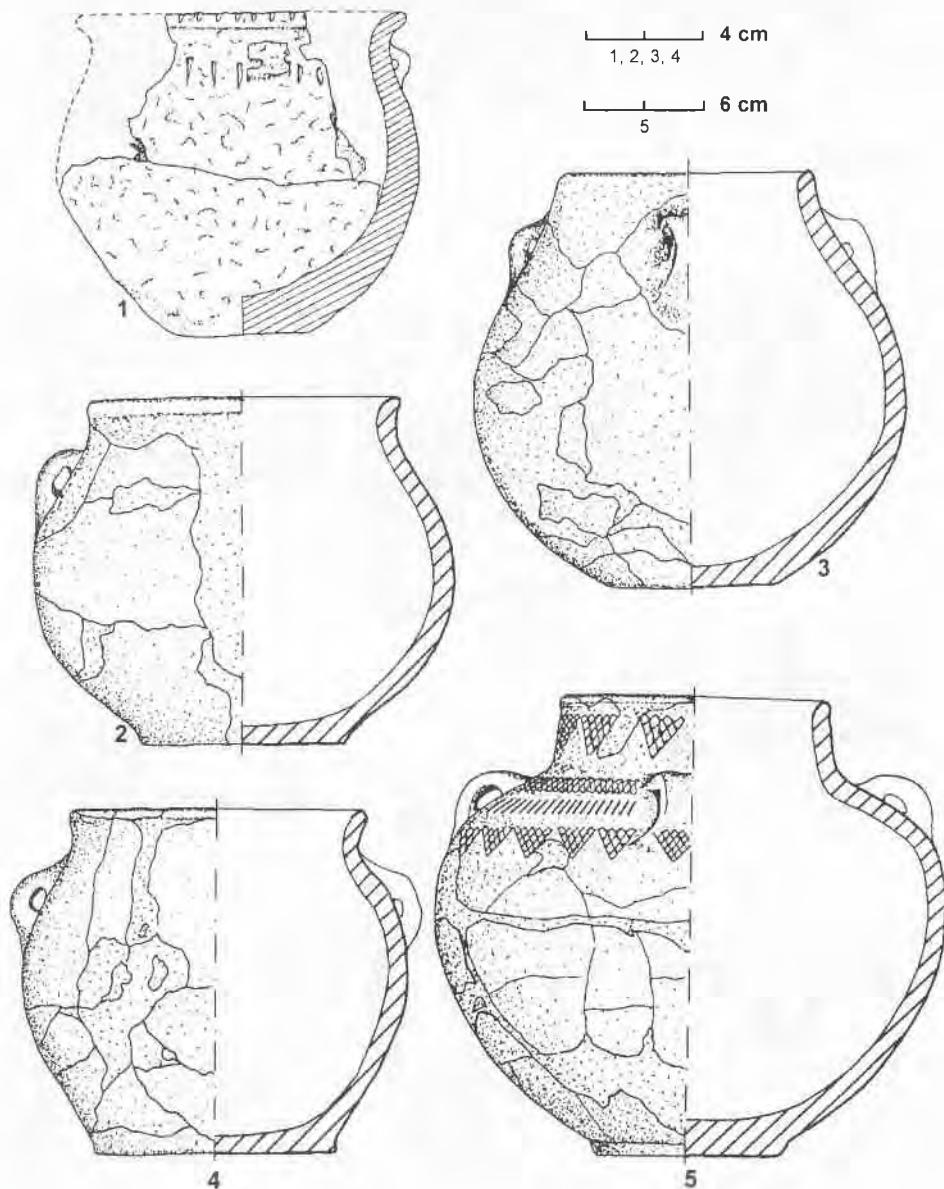


Fig. 54. Ceramică de la Mastacăn.

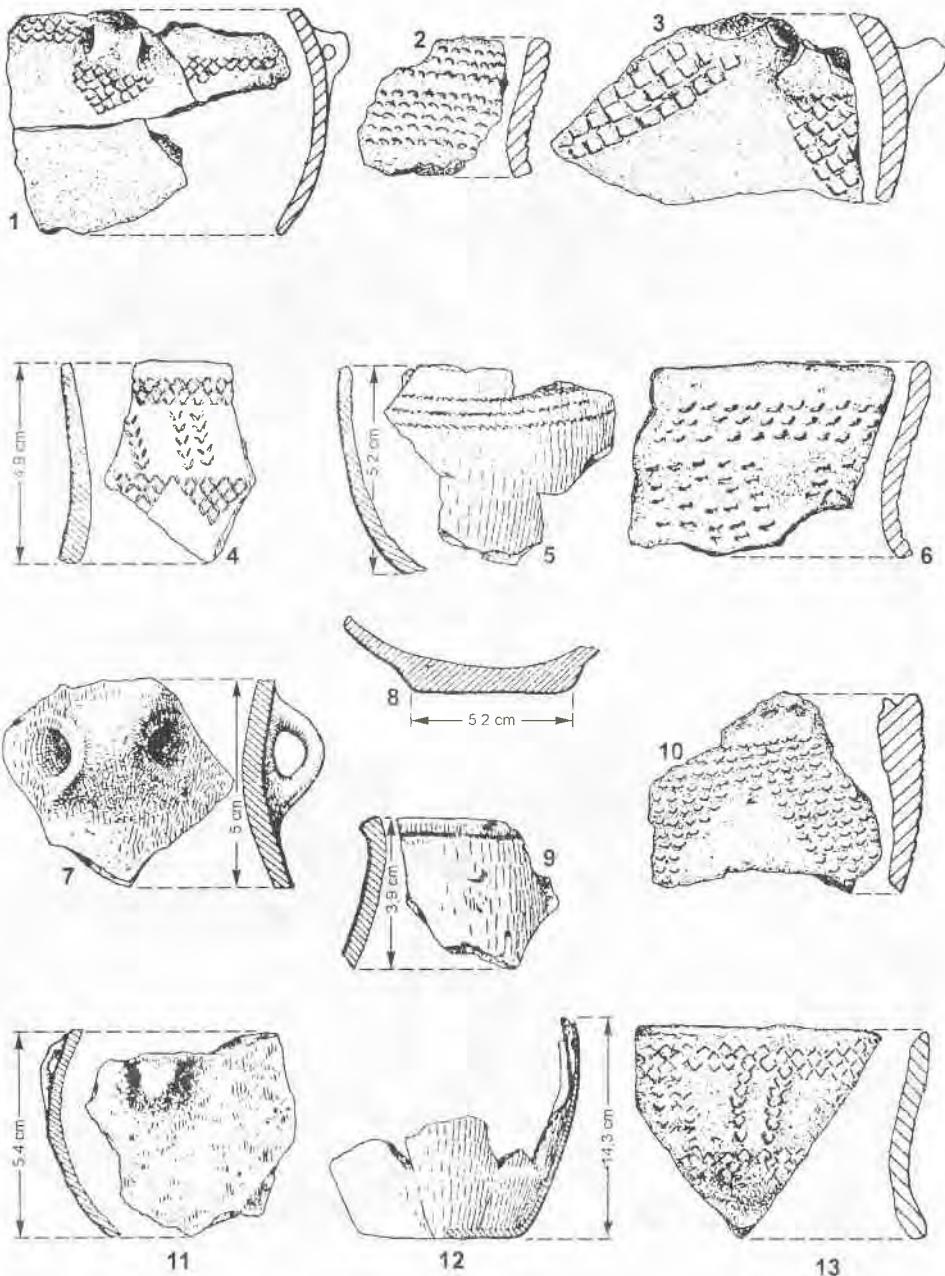


Fig. 55. Ceramică din mormântul aparținând culturii amforelor sferice de la Piatra-Neamț (după C. Matasă).

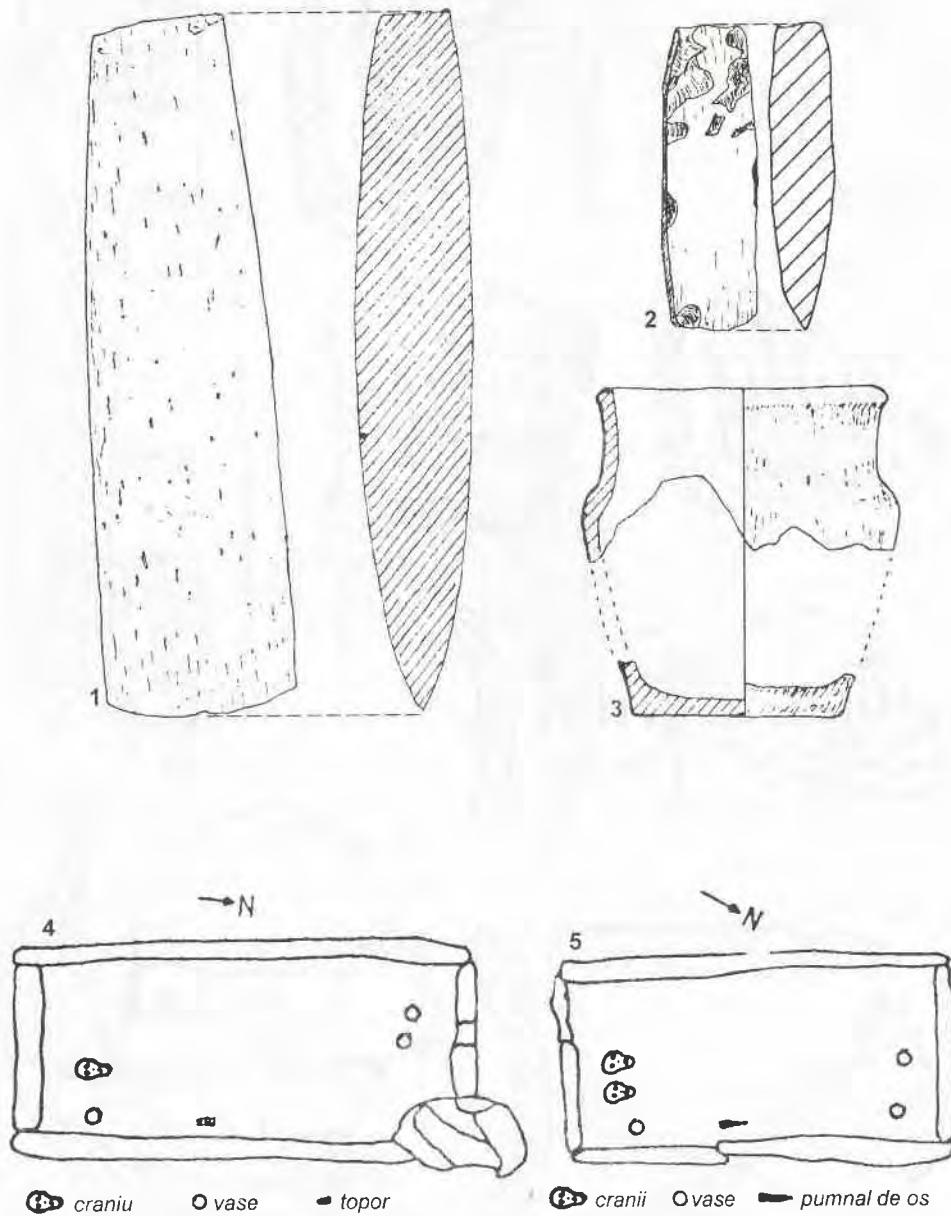


Fig. 56. Topoare de siilex (1-2) de la Bîrgăuani; vas (3) de la Șerbești; planul mormintelor de la Piatra Soimului (4) și Bîrgăuani (5); după Șt. Cucuș; scări diferite

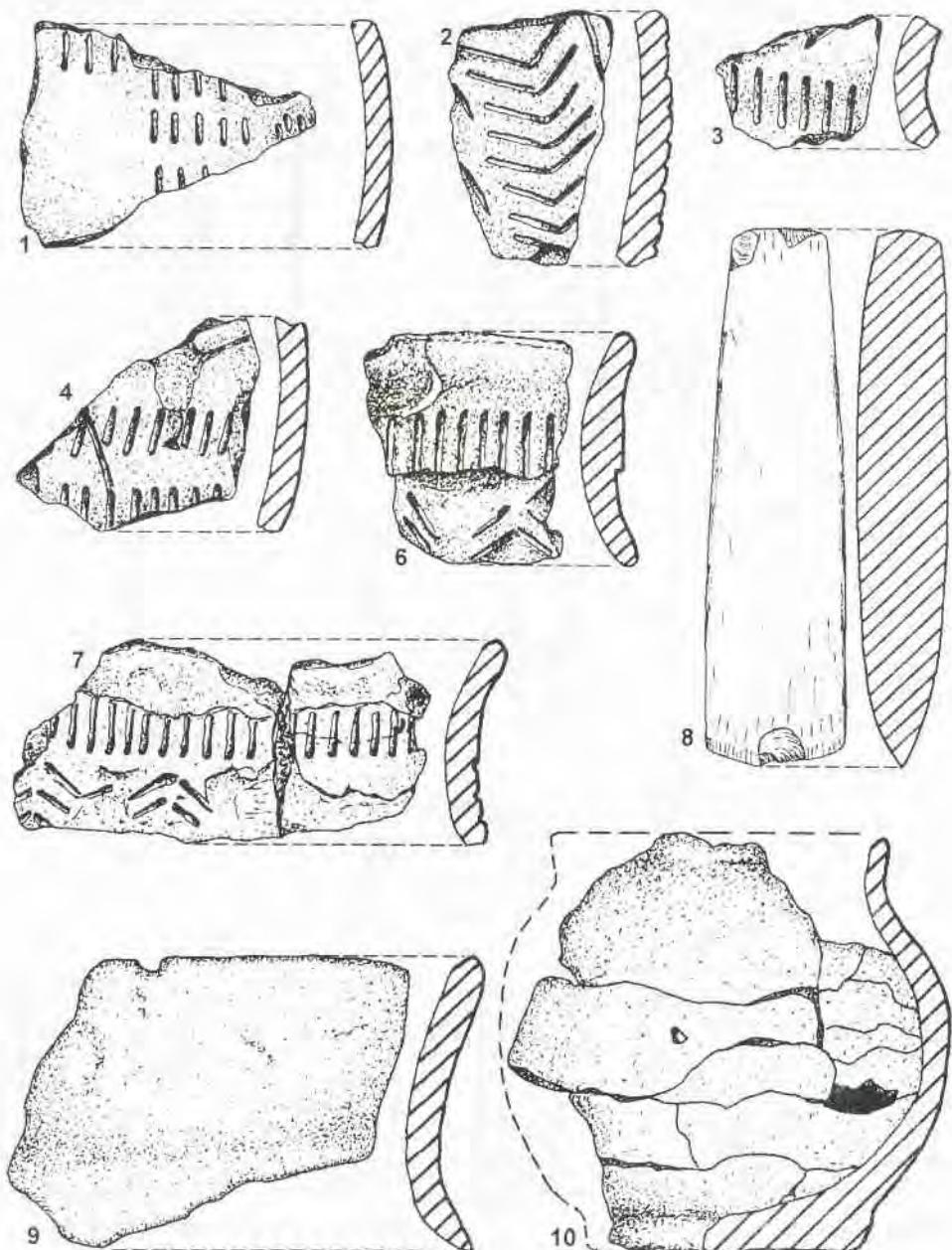


Fig. 57. Ceramică fragmentară și topor de silex de la Mastacan; scări diferite

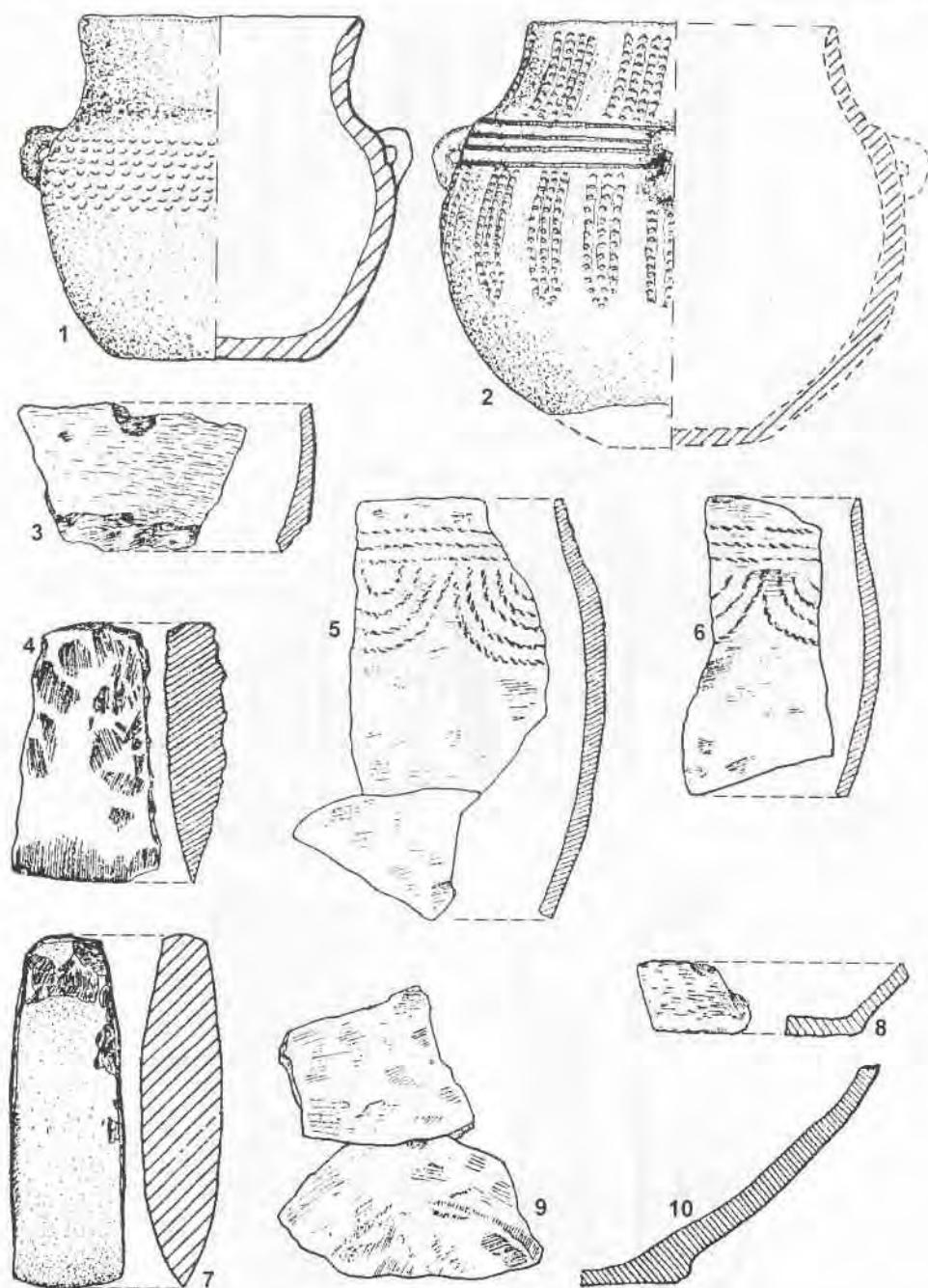


Fig. 58. Materiale de la Basarabi (1, 7) și Suceava - Spital (2-6, 8-10); după V. Spinei, M. Nistor și Gr. Foit; scări diferite

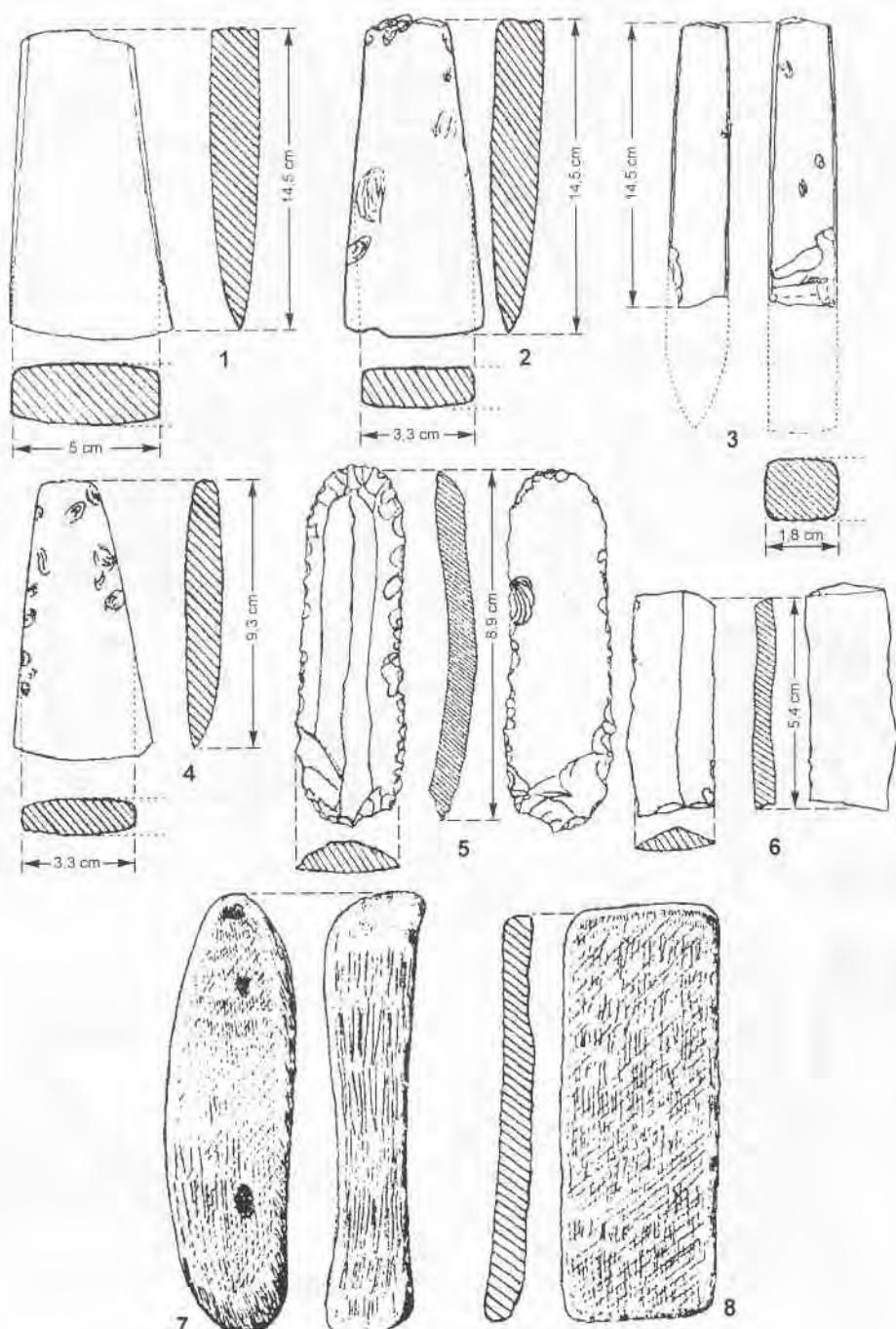


Fig. 59. Uinelte de silex (1-6) și piatră (7-8) de la Piatra-Neamț (după C. Matasă)

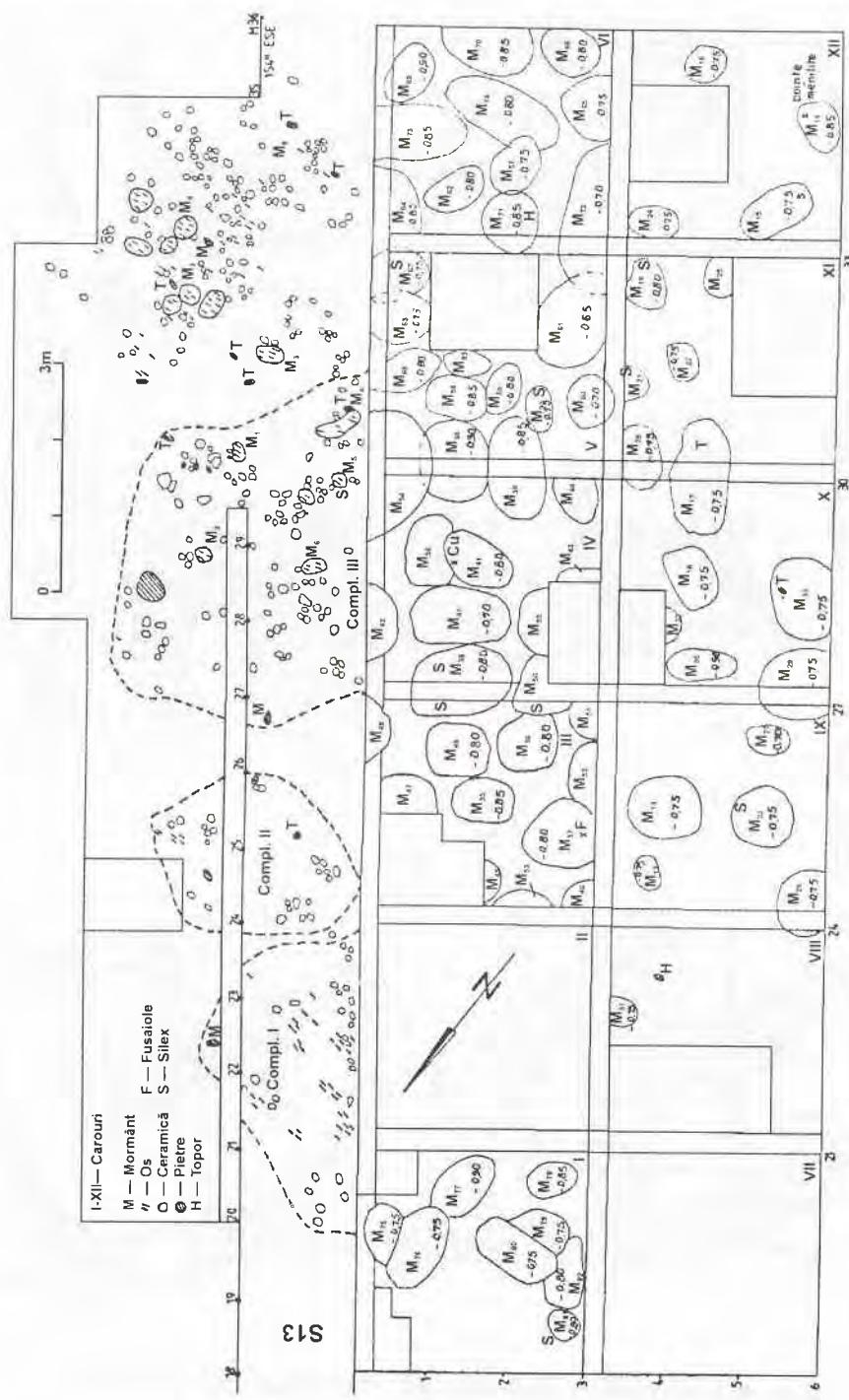


Fig. 60. Planul necropolei de la Suceava - Parcul Cetății (după N. Ursușescu)

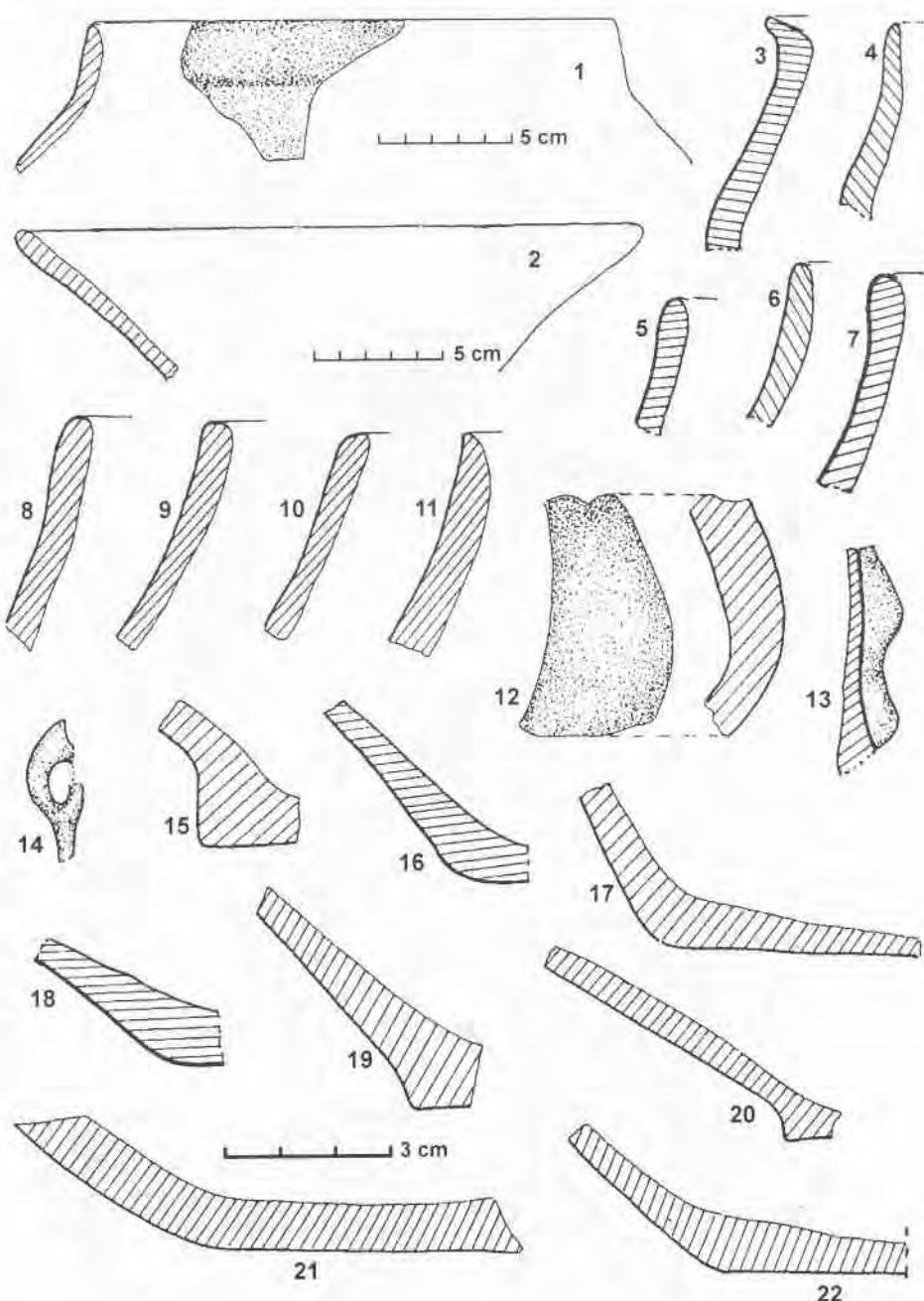


Fig. 61. Materiale din necropola de la Suceava - *Parcul Cetății* (după N. Ursulescu).

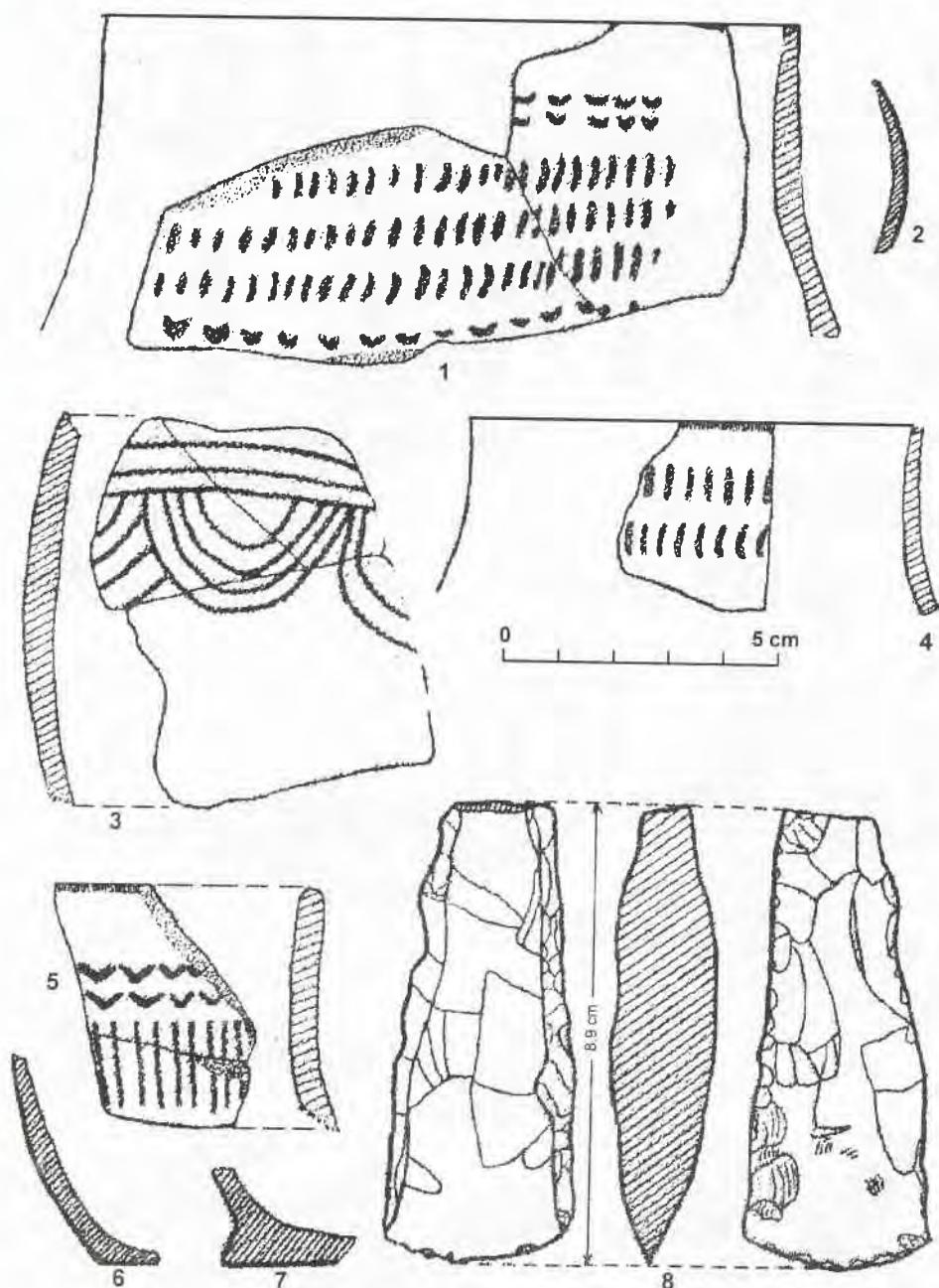


Fig. 62. Suceava - Parcul Cetății; ceramică fină (după N. Ursulescu)

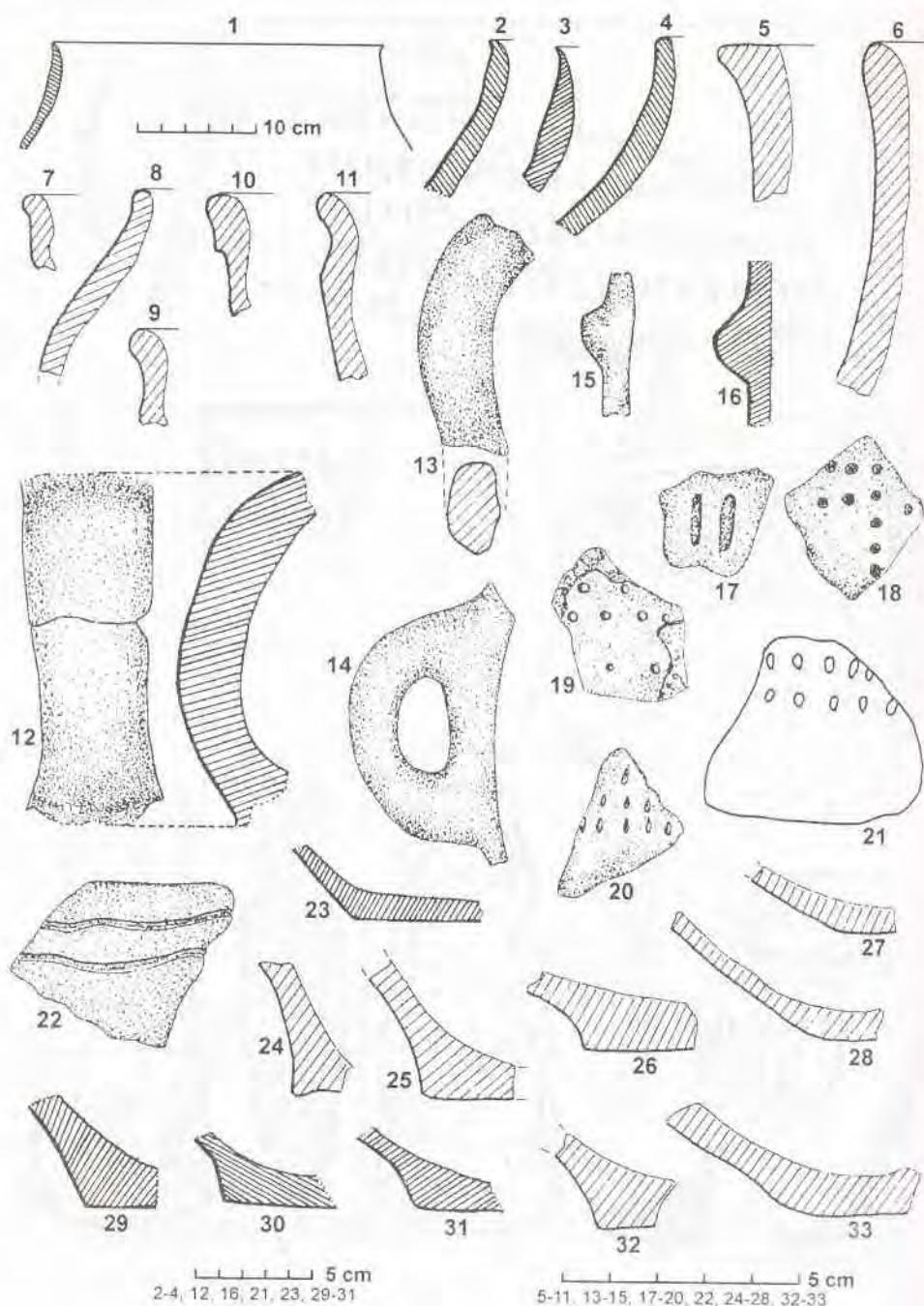


Fig. 63. Suceava - Parcul Cetății; ceramică din categoriile semifină și grosieră (după N. Ursulescu)

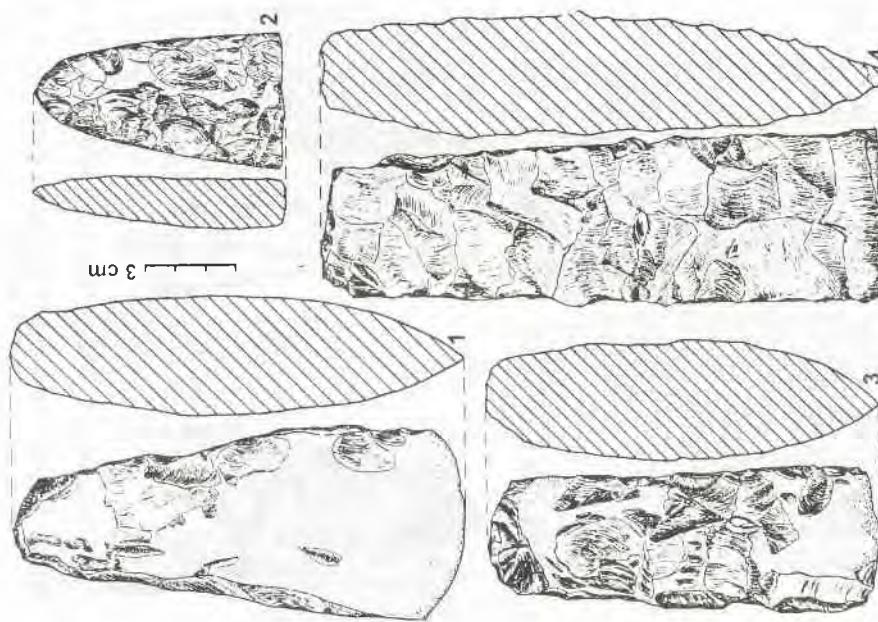


Fig. 65. Topoare de silex de la Răuseni (1),  
Bucovina ? (2, 4) și Mihăiești (3)

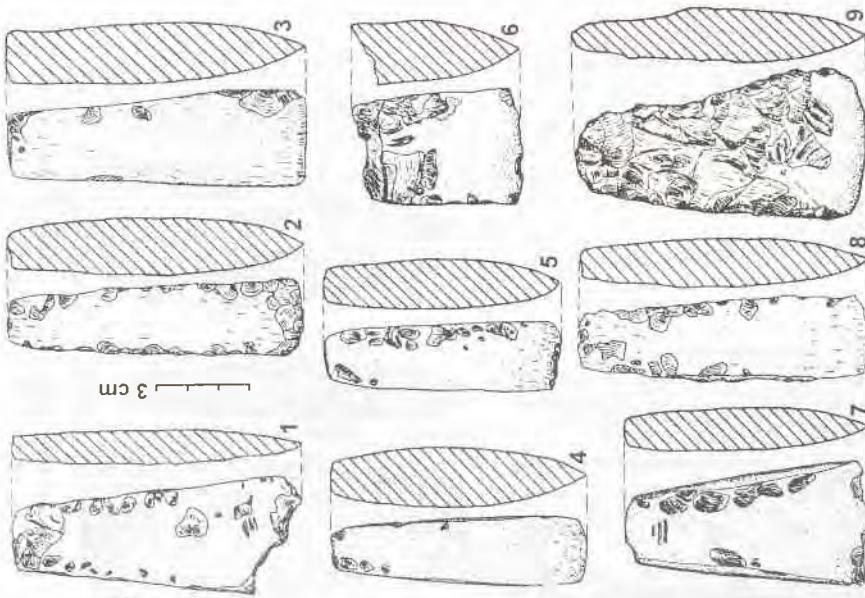


Fig. 64. Topoare și dălti din silex de la Dulcesti (1, 4),  
Piatra Șoimului (Calu) (2-3, 6-8), Izvorul Berneciului (5) și Filipești (9)

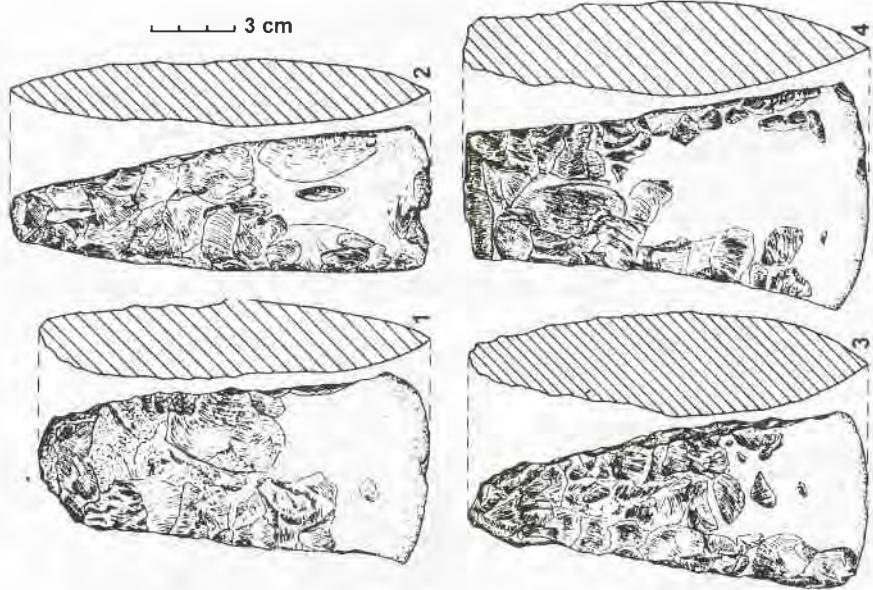


Fig. 67. Topoare de silex de la Ringhiesti (1), Tămpesti (2, 4) și Dumbrăveni (3)

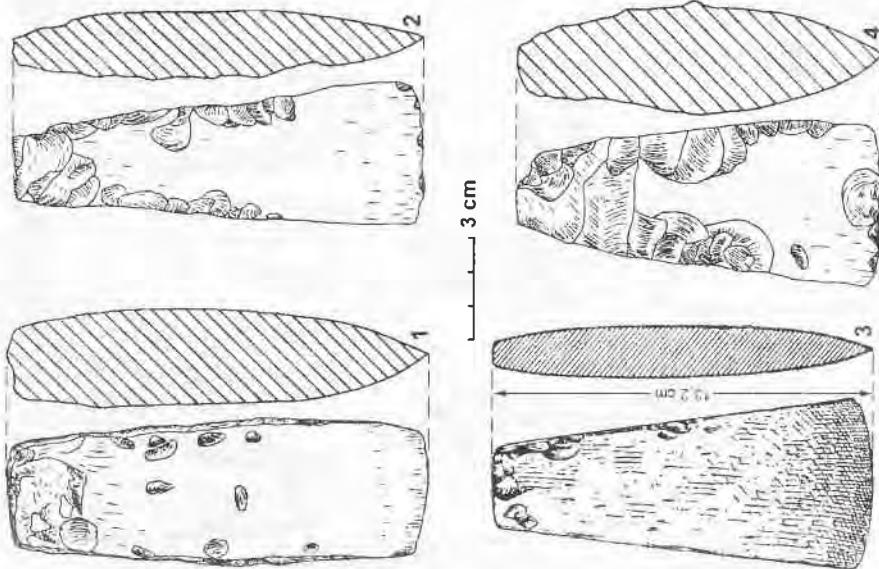


Fig. 66. Topoare de silex de la Prähesti (1), Tămpesti (3) și Piatra řocului (Calu) (2, 4)

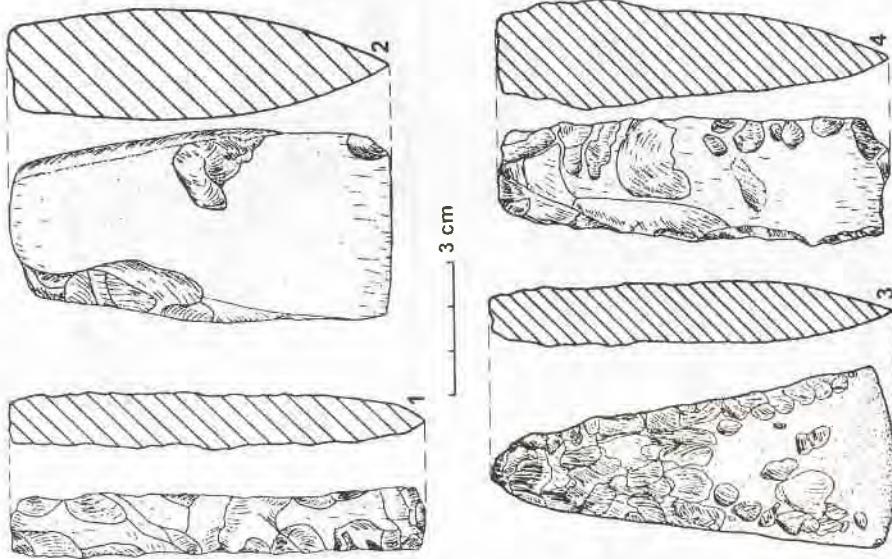


Fig. 69. Topoare de silex de la Șcheia (1) și Piatra Șoimului - Calu (2-4)

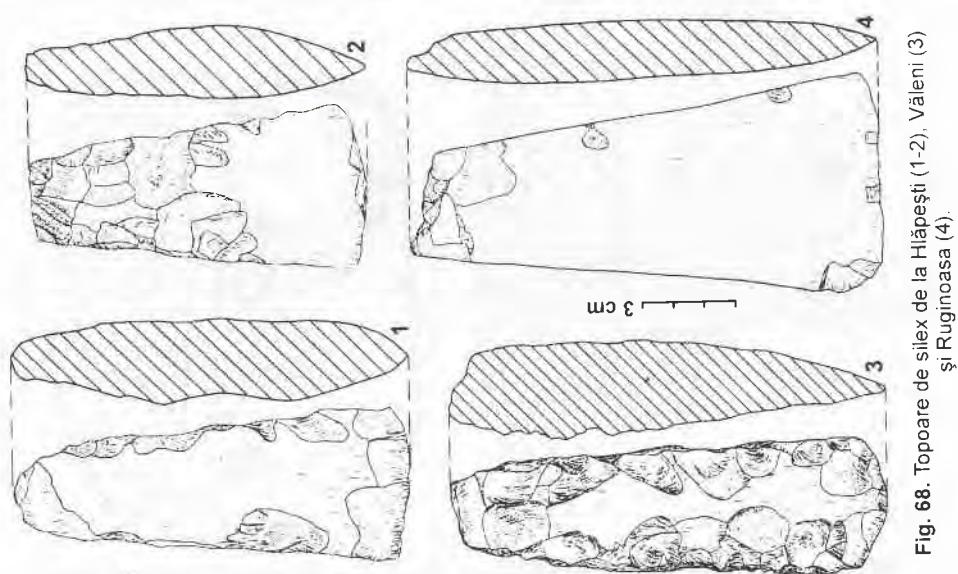


Fig. 68. Topoare de silex de la Hăpești (1-2), Văleni (3) și Ruginoaasa (4).

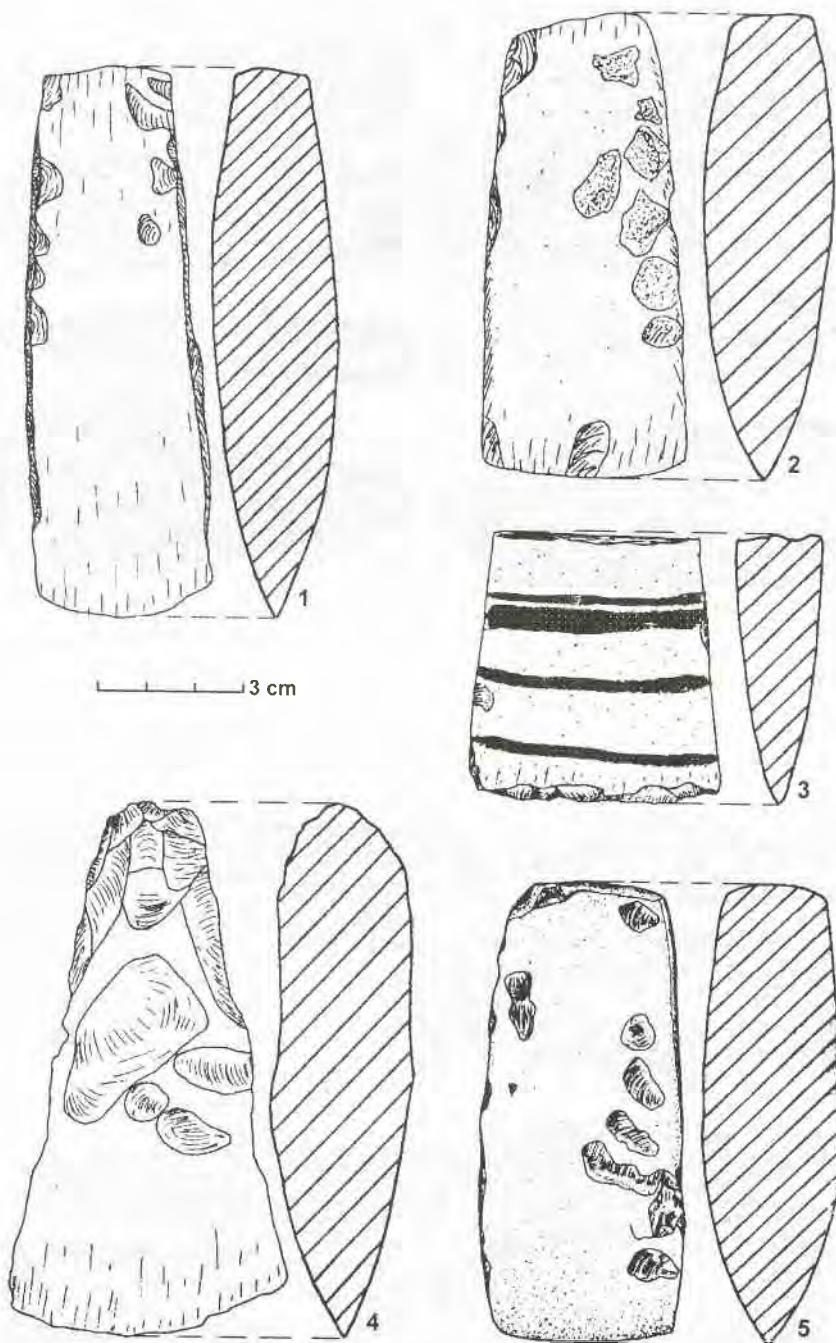


Fig. 70. Topoare de silex de la Piatra Șoimului - Calu (1-2, 4), Ruginoasa (3) și Tîrpești (5).

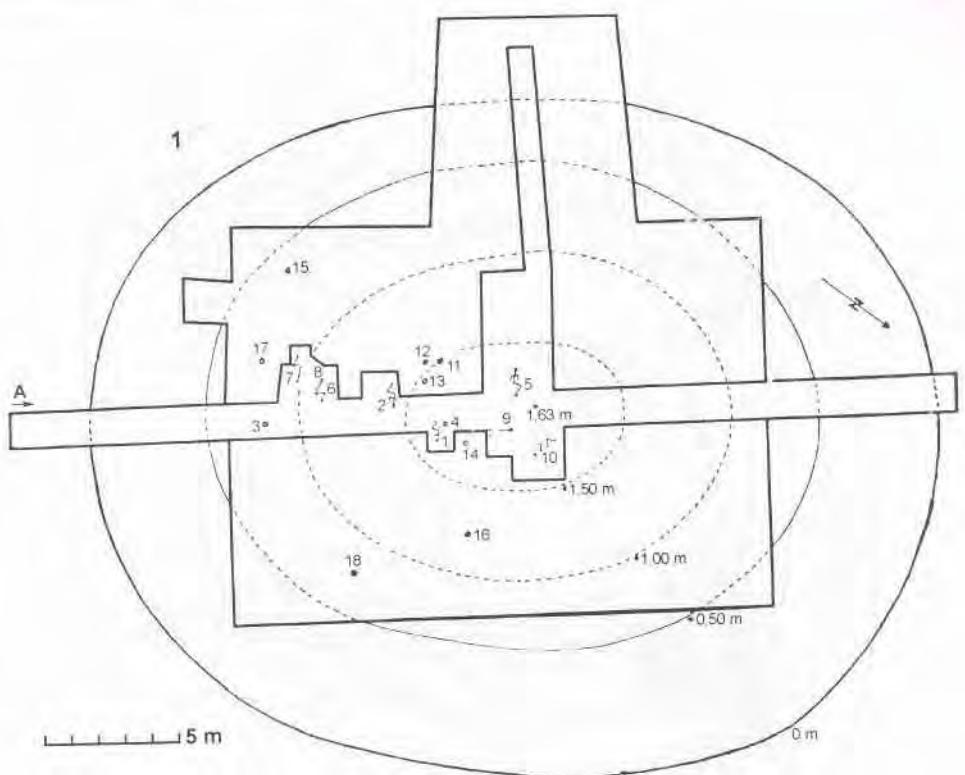


Fig. 71. Glăvăneștii Vechi; planul movilei I / 1949 (1) și profilul secțiunii A (2); după E. Comşa

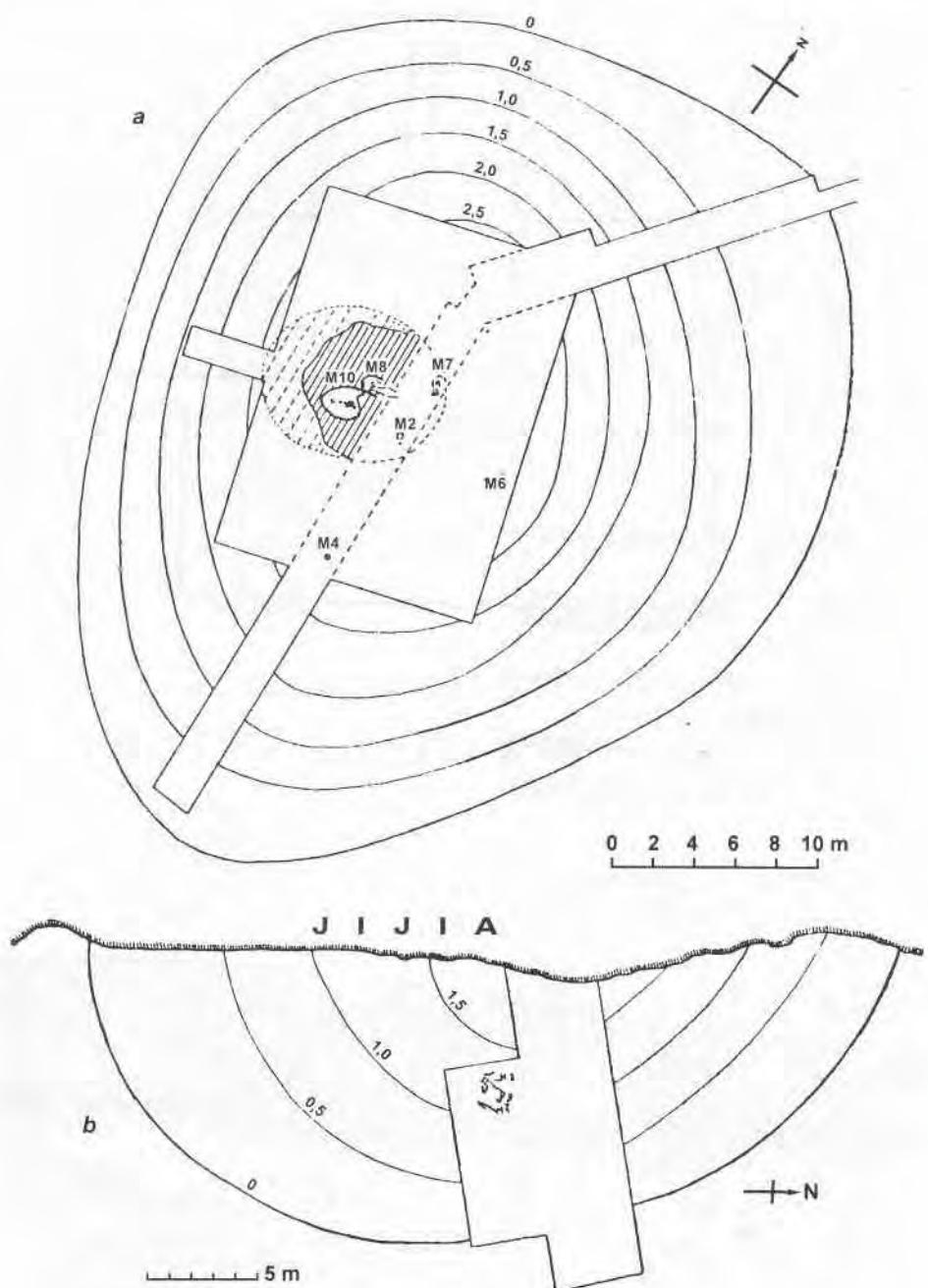


Fig. 72. Glăvănești Vechi; planul movilei II / 1950 (a) și al movilei IV / 1949 (b); după E. Comşa.

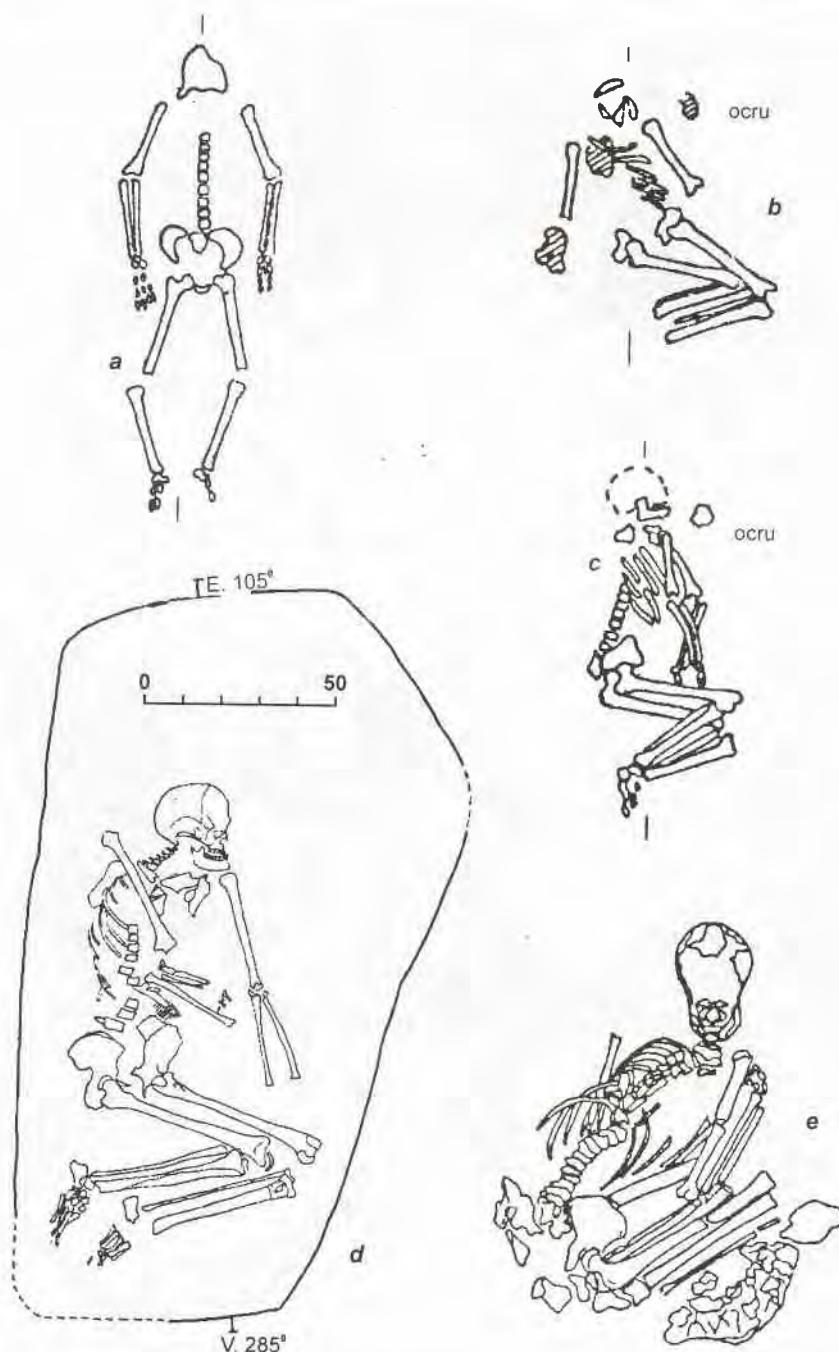


Fig. 73. Morminte cu ocru de la Glăvănești; M 8(a), 7(b) și 10(c) din movila II / 1950; M 10(d) din movila I / 1949; M 1(e) situat între movilele I și II; după E. Comşa

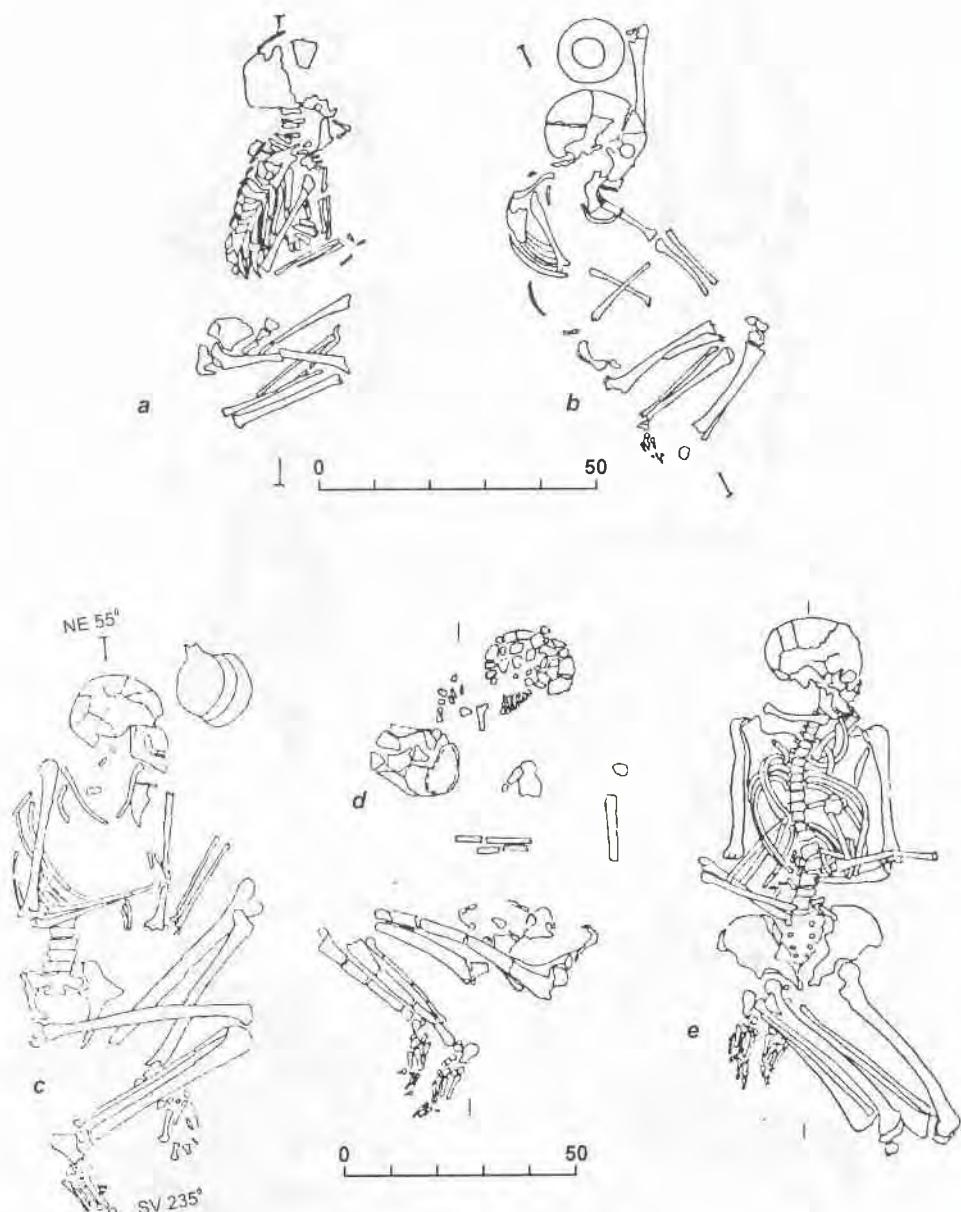


Fig. 74. Glăvănești; mormintele cu ocru nr 2(a), 12(b), 7(c), 11(d) și 15(e) din movila I / 1949; după E. Comşa.

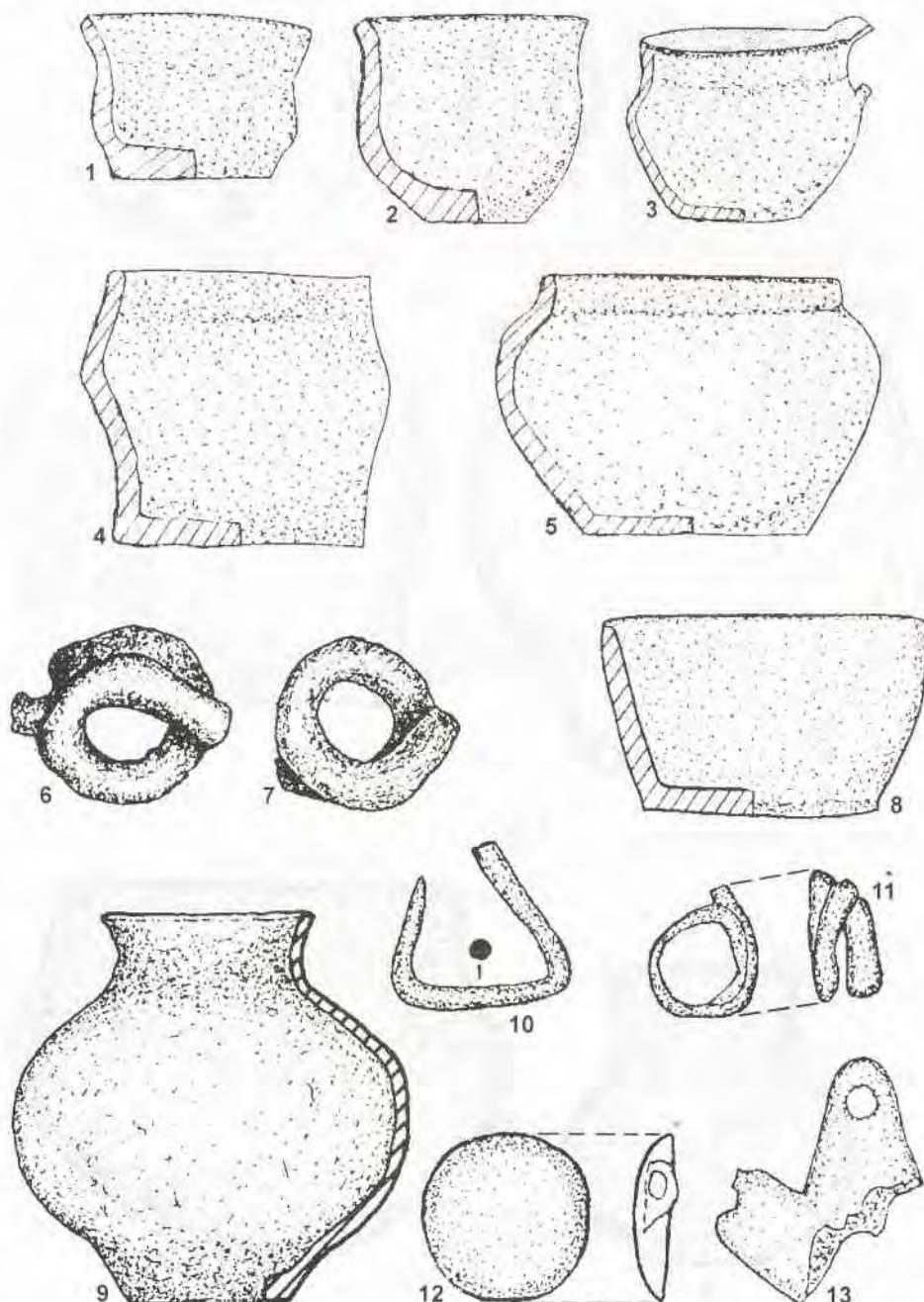


Fig. 75. Glăvănești. Materiale arheologice găsite în M 3(1), M17(2), M7(3), M11(4) și M13(5) din movila I / 1949; M3(6-8) din movila II/ 1949; M4(9) din movila II / 1950; M12 și 10(9-13) din movila I/1949 (după E. Comșa); scări diferite

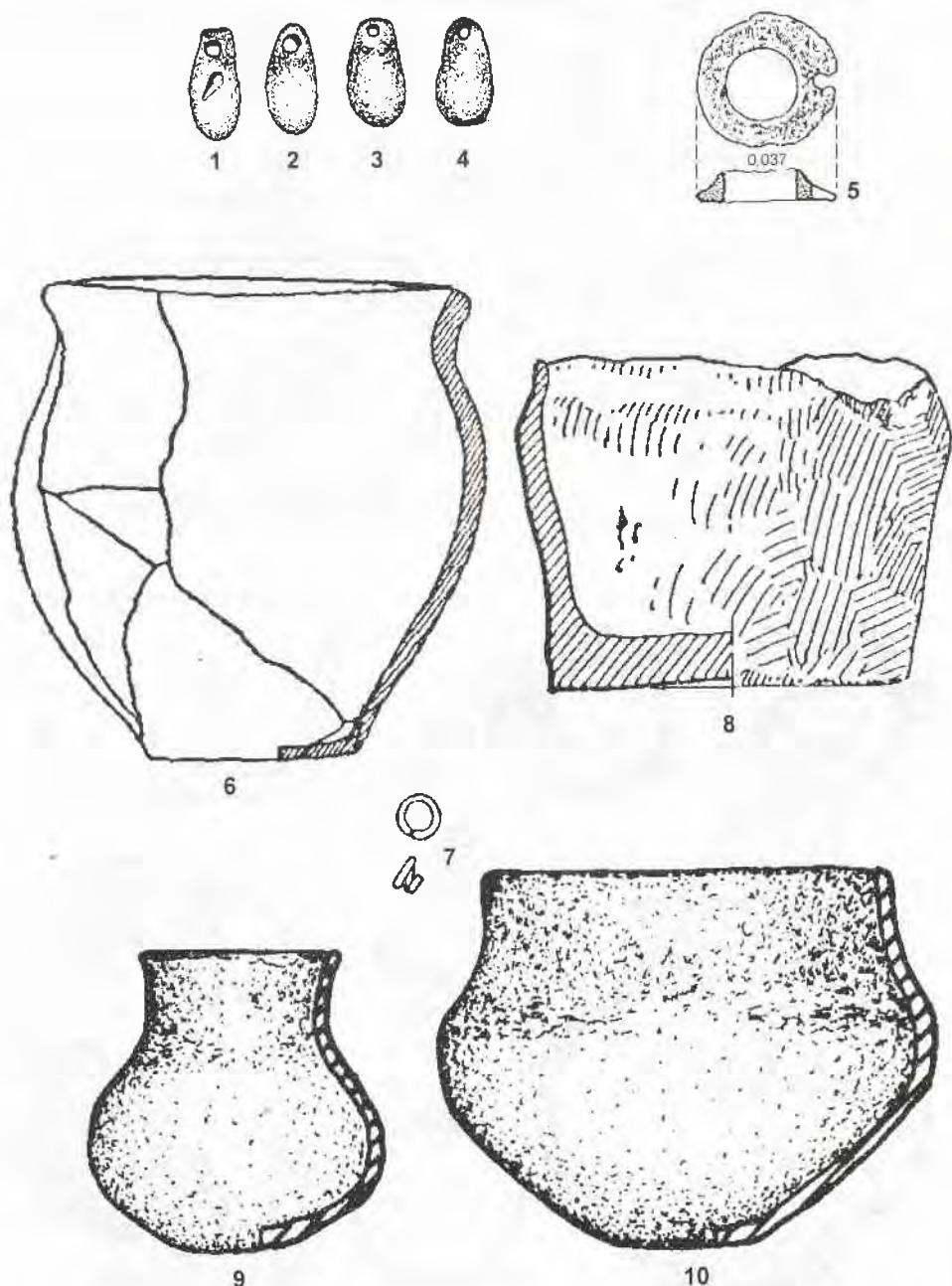


Fig. 76. Materiale găsite în mormintele cu ocru de la Corlăteni, mormântul I (1-4, 9-10); Broșteni (6-7) și Bogonos (5, 8); după M. Petrescu-Dîmbovița și E. Comșa; scări diferite.

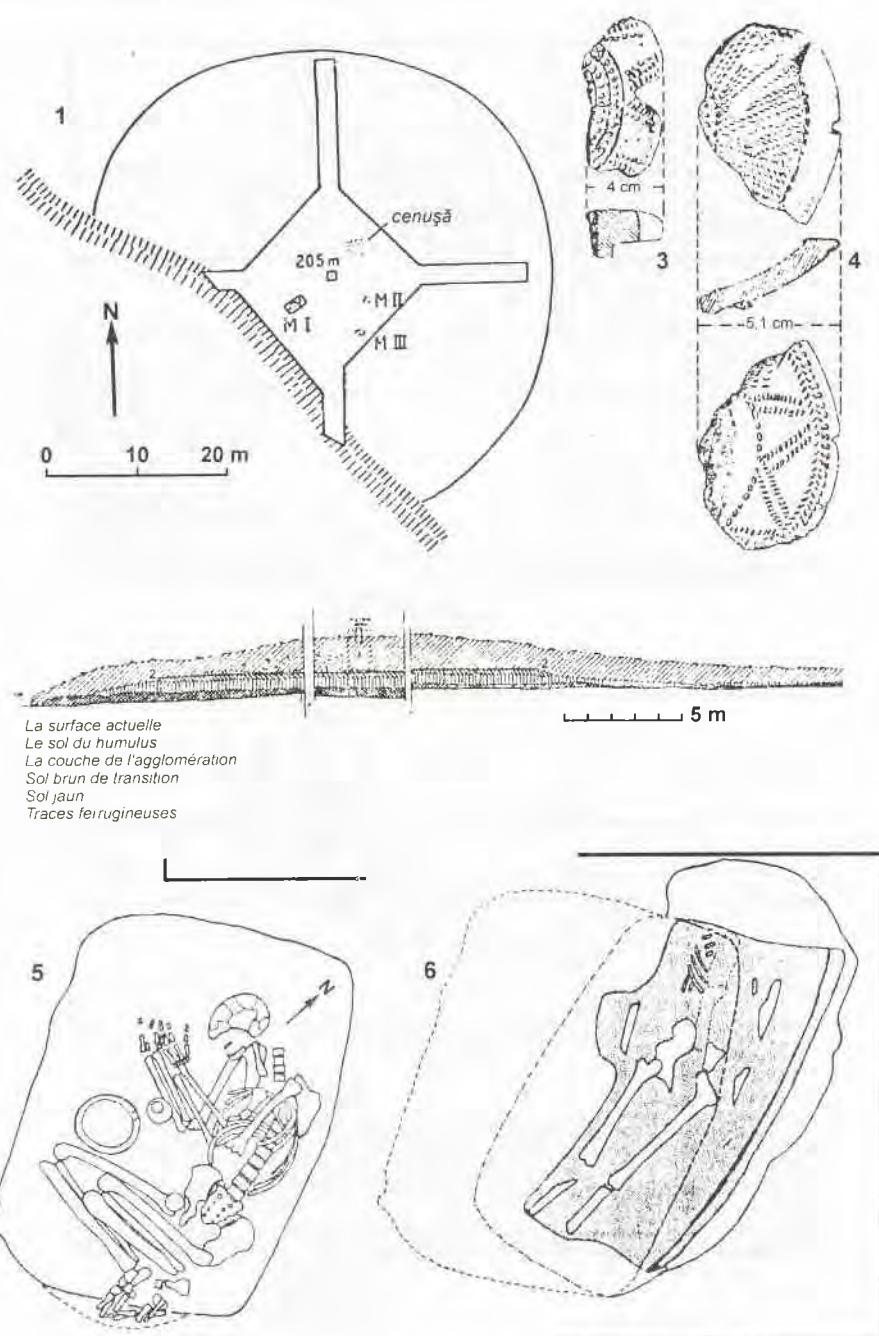


Fig. 77. Corlăteni - Dealul Cetățir: planul tumulului (1); profilul secțiunii A (2); fragmente ceramice Horodiștea - Erbiceni (3, 4) situate la baza tumulului; mormintele 1(5) și 2(6); după M. Dinu și E. Comşa.

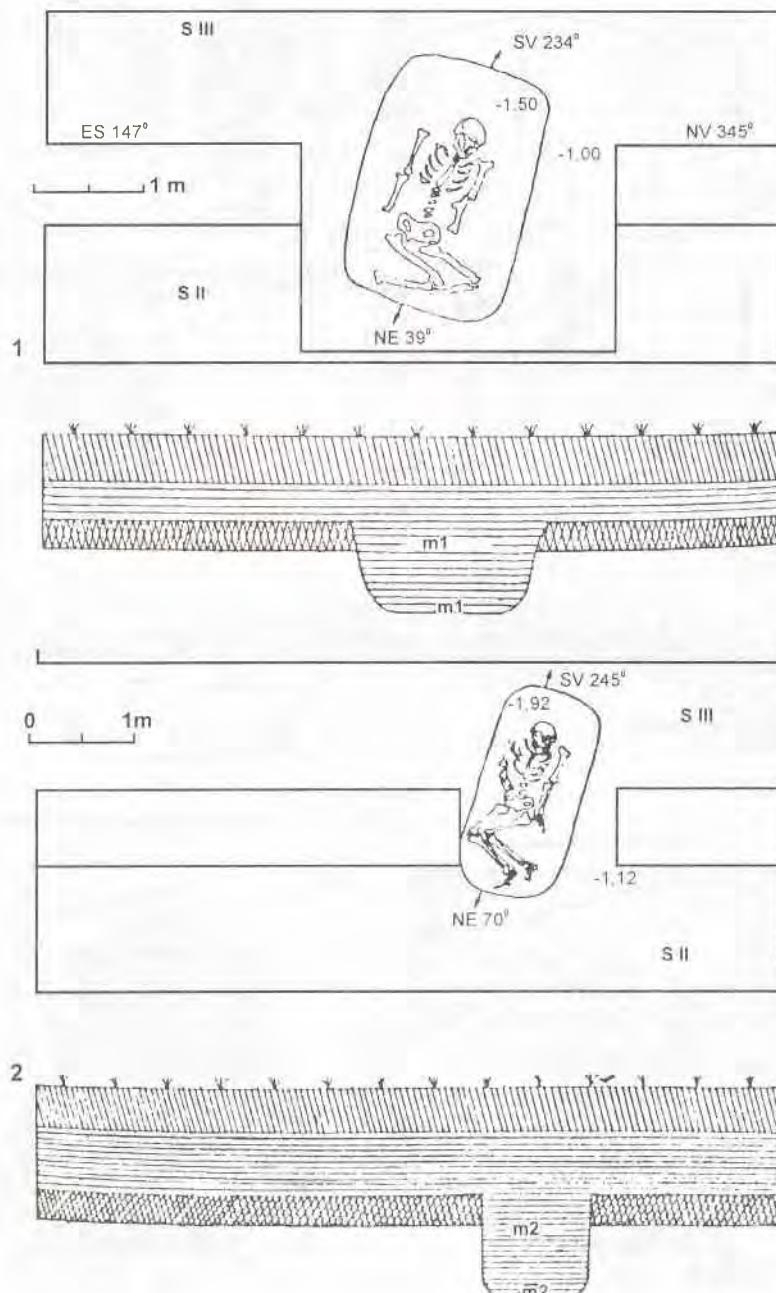


Fig. 78. Cotîrgaci: mormântul nr. 1 (1) din tumulul 5 și mormântul nr. 2(2) din tumulul 6 (după E. Moscalu).

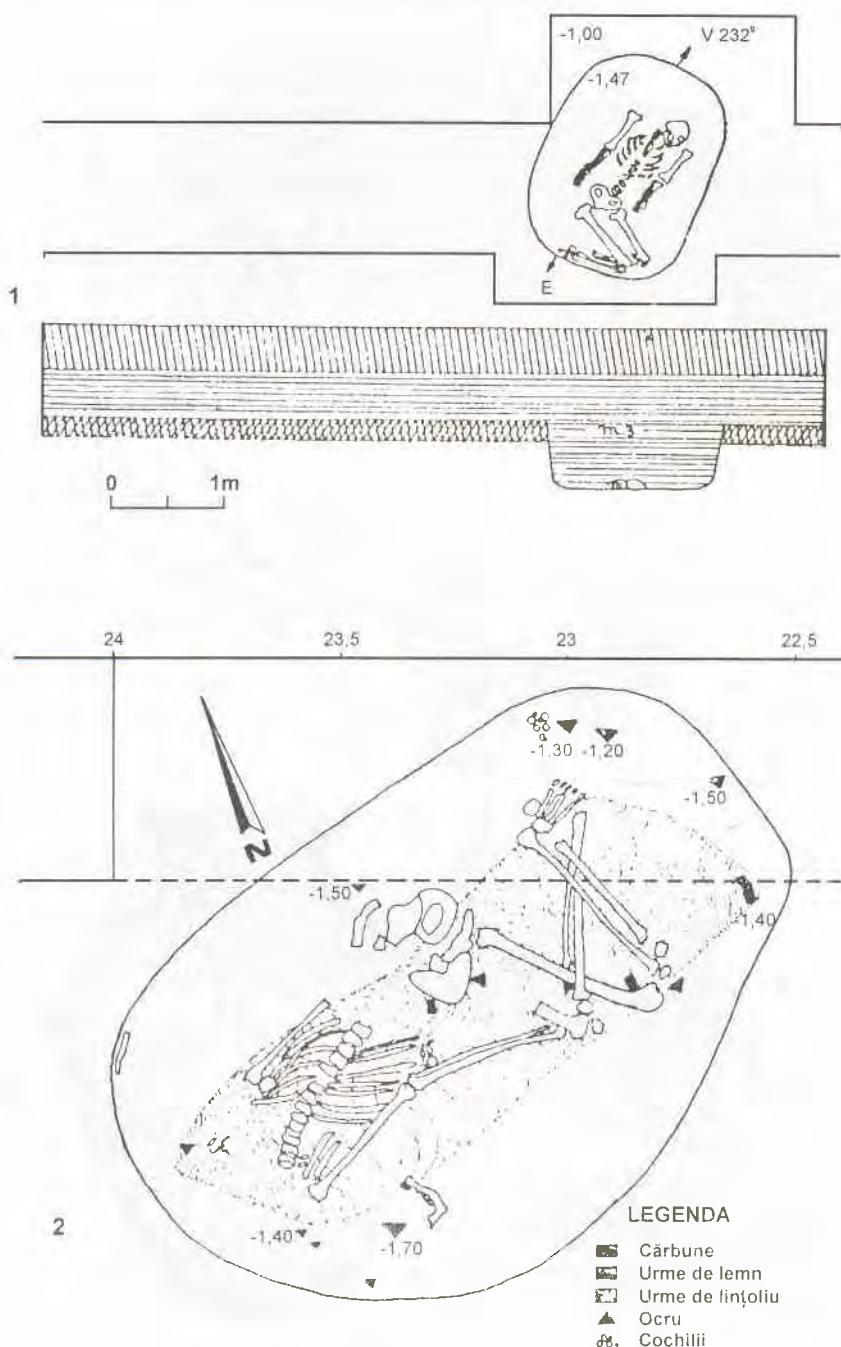


Fig. 79. Morminte cu ocru: Cotrigaci - mormântul nr. 3 din tumul 6 (1) și mormântul nr. 3 din tumul 1; după E. Moscalu și N. Ursulescu

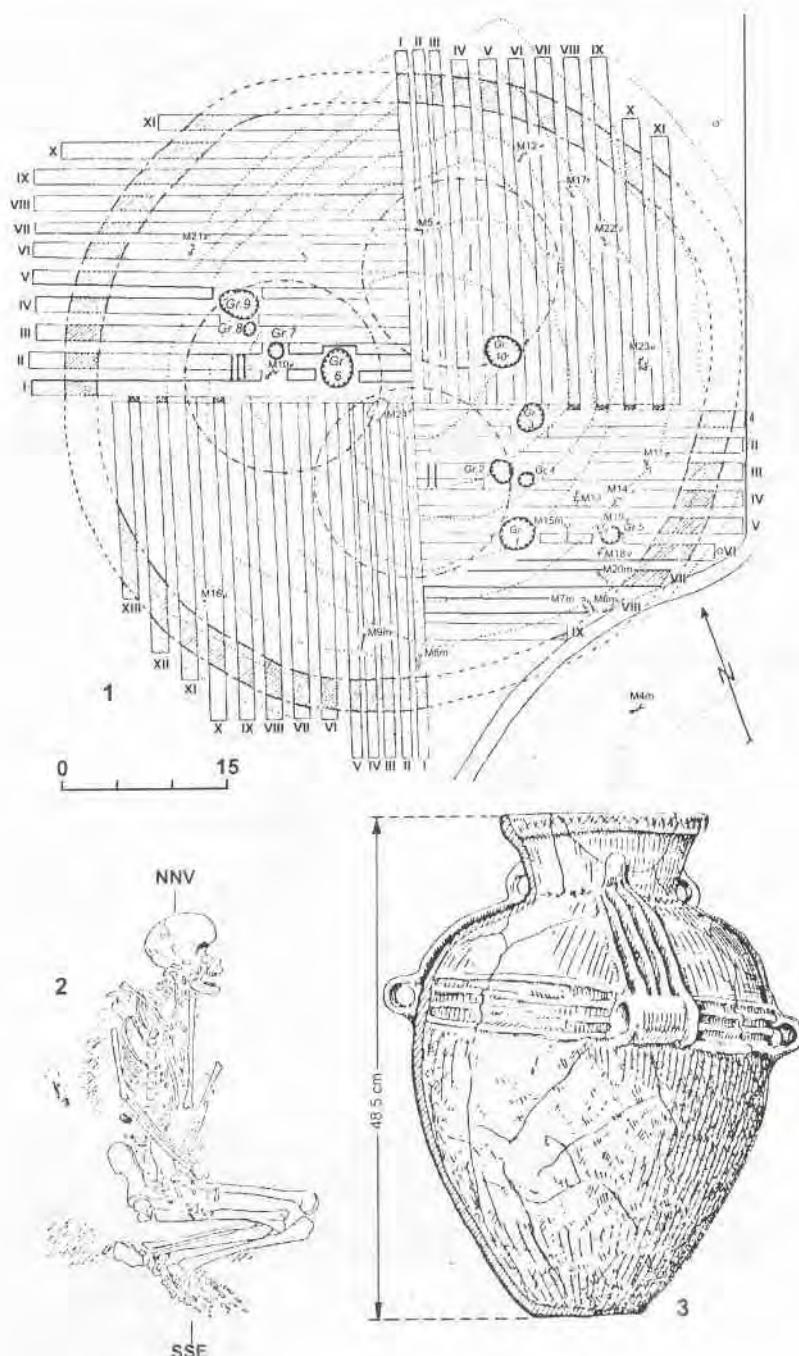


Fig. 80. Valea Lupului; planul general al săpăturilor din movila mare (1); scheletul mormântului nr. 22 (2) și amforă (3) găsită în acesta, atribuite culturii catacombelor; după M. Dinu

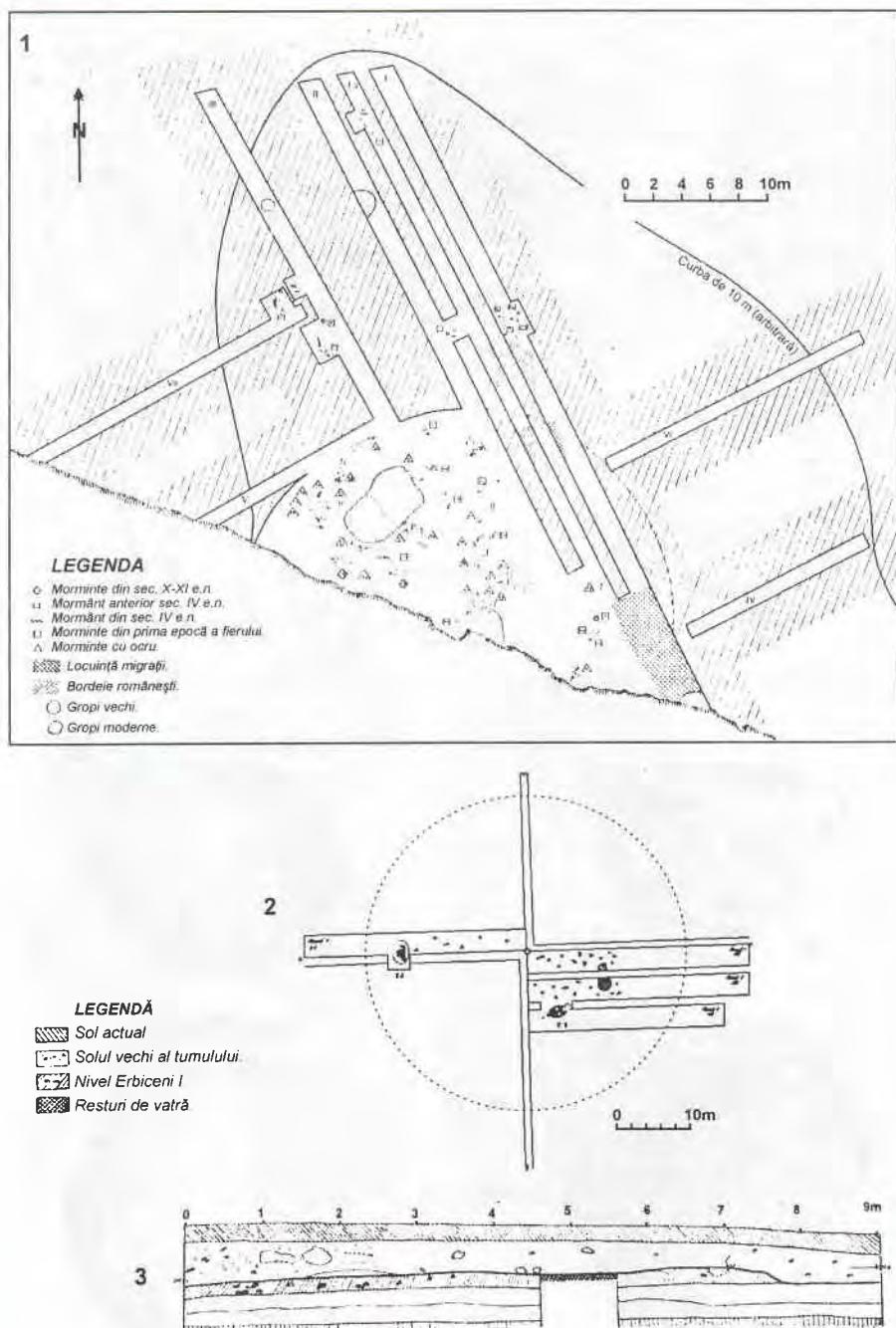


Fig. 81. Planul general (1) al săpăturilor și secțiunii II (3) de la Holboaca și planul tumulu lui de la Erbiceni (2); după Vl. Zirra și M. Dinu.

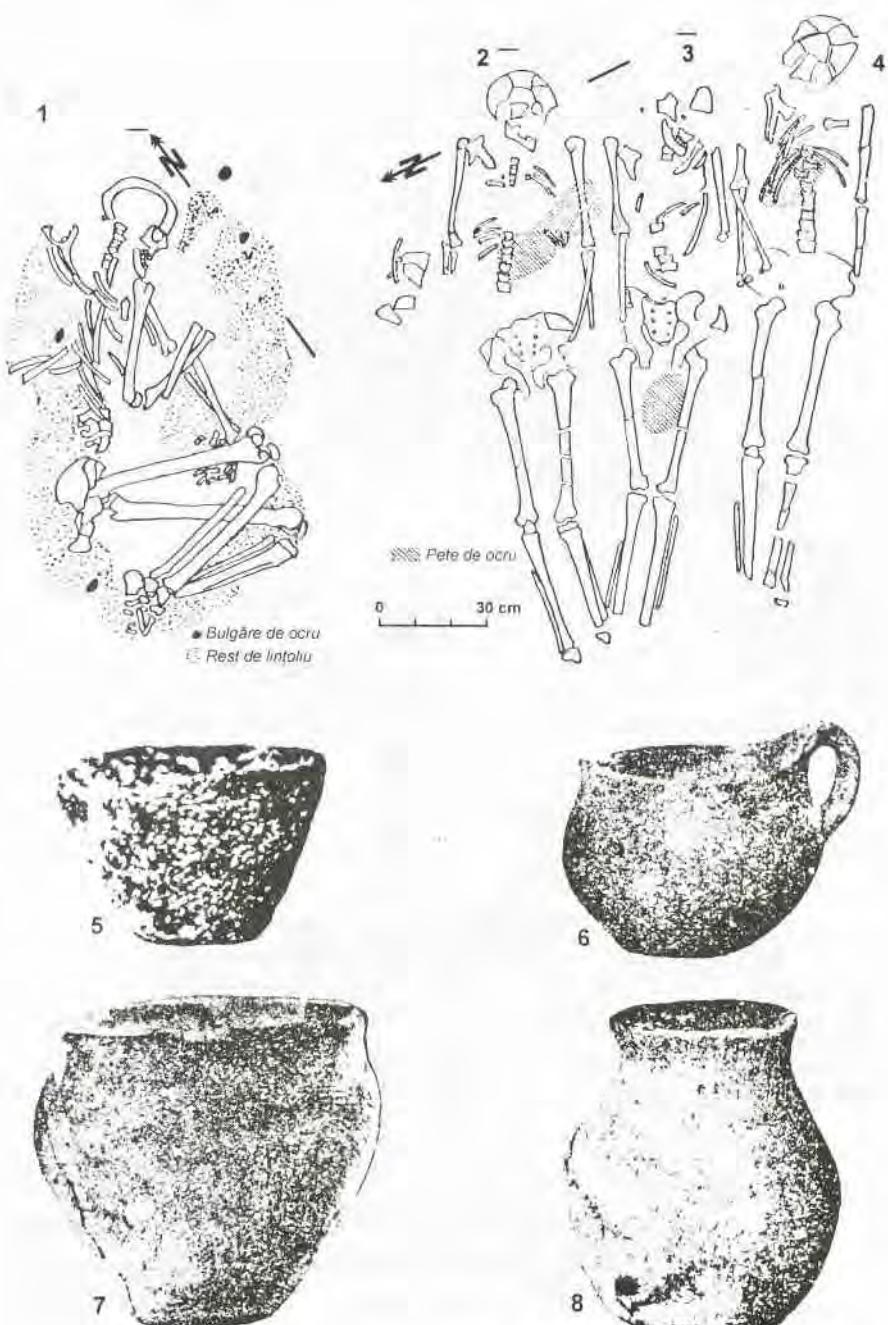
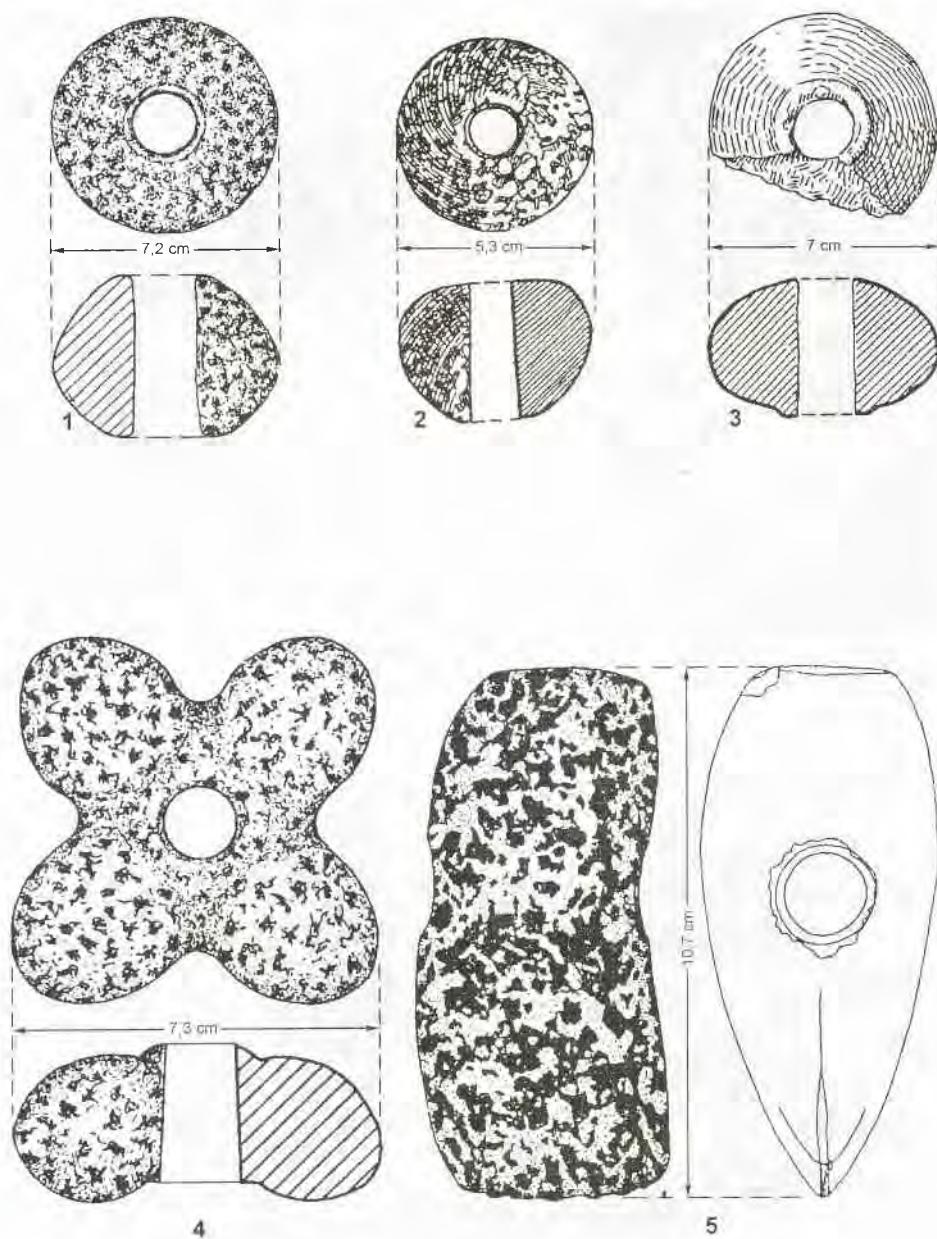


Fig. 82. Holboca: scheletele găsite în mormintele nr. 16, 30, 29, 28 (1-4) și ceramică (5-8) din mormintele 35, 6, 9 și 34 (după I. Nestor și colab.); scări diferite



**Fig. 83.** Măciuci - sceptre de la Ghigoiești (1), Holboca (2), Tăutești (3) și Suceava (4); topor de la Zamca (5). 1 și 4 inedite; 2, 3 și 5 după Vl. Zirra, N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia și I. Mareș

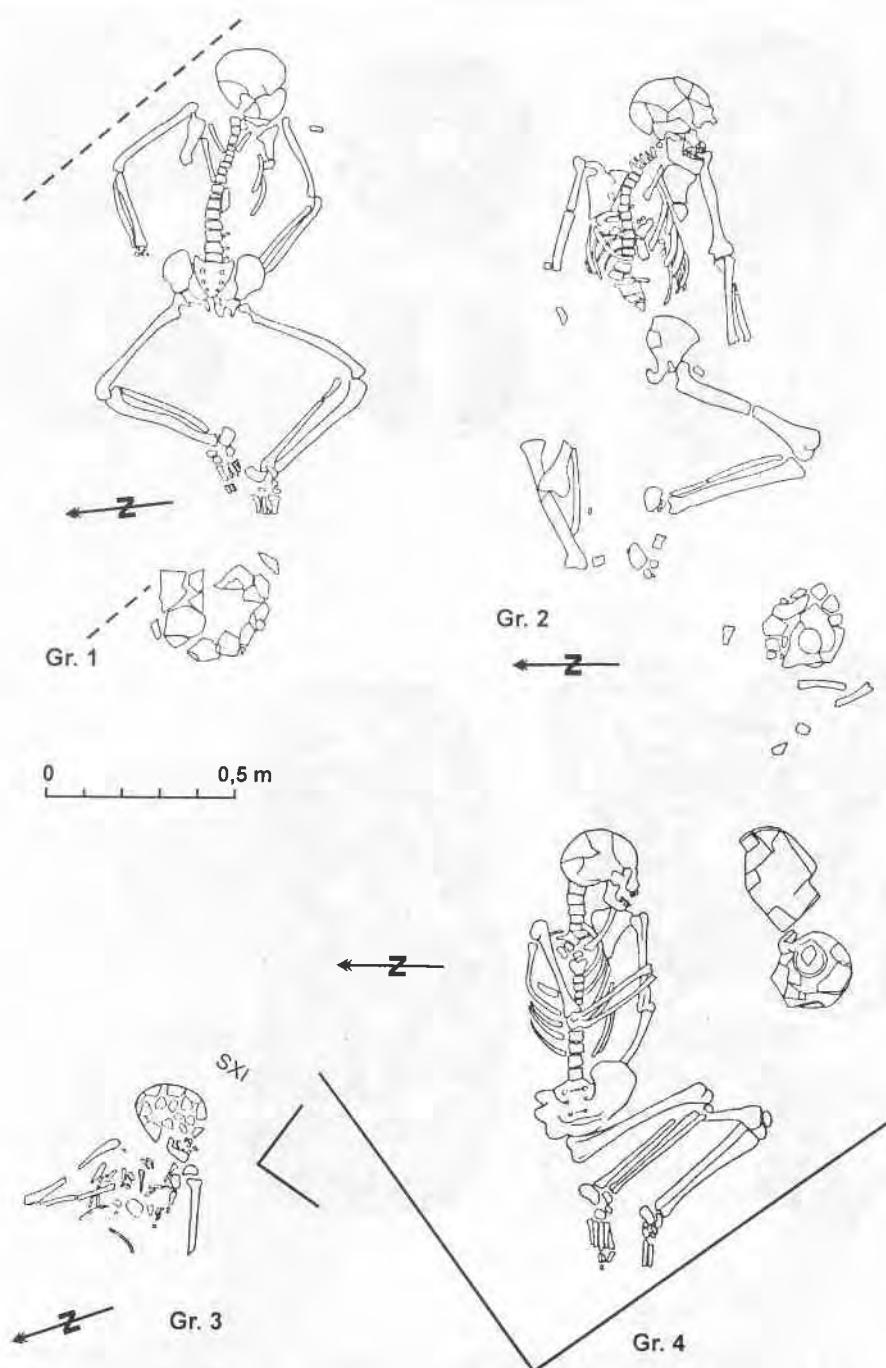


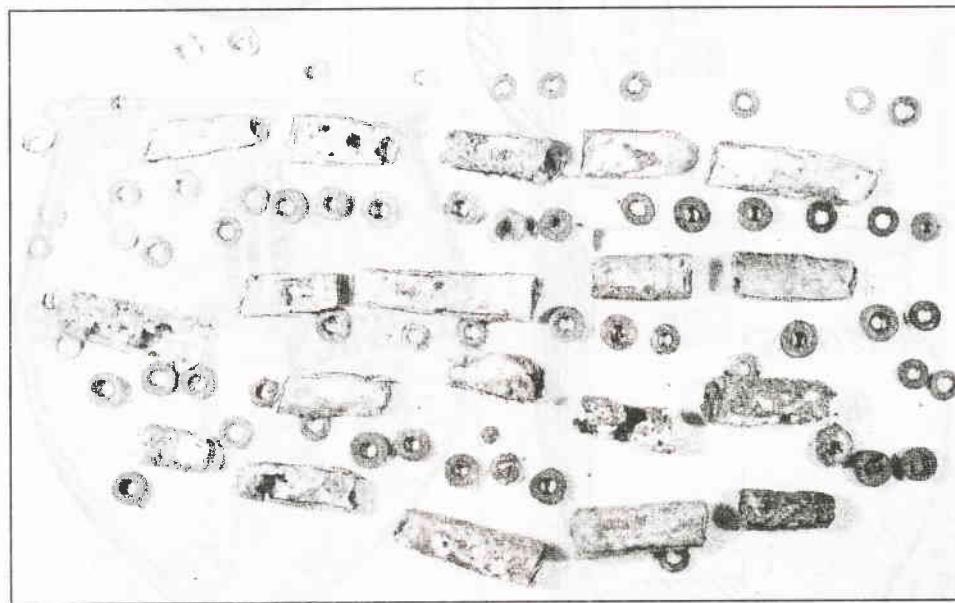
Fig. 84. Planul mormintelor plane de înhumare de la Tîrpești (după S. Marinescu-Bîlcu)



1



2



3

Fig. 85. Mormintele nr. 1 și 2 (1-2) și colierul de mărgele de os (3) din mormântul nr. 2 de la Brad (cercetări V. Ursachi); scări diferențiate.

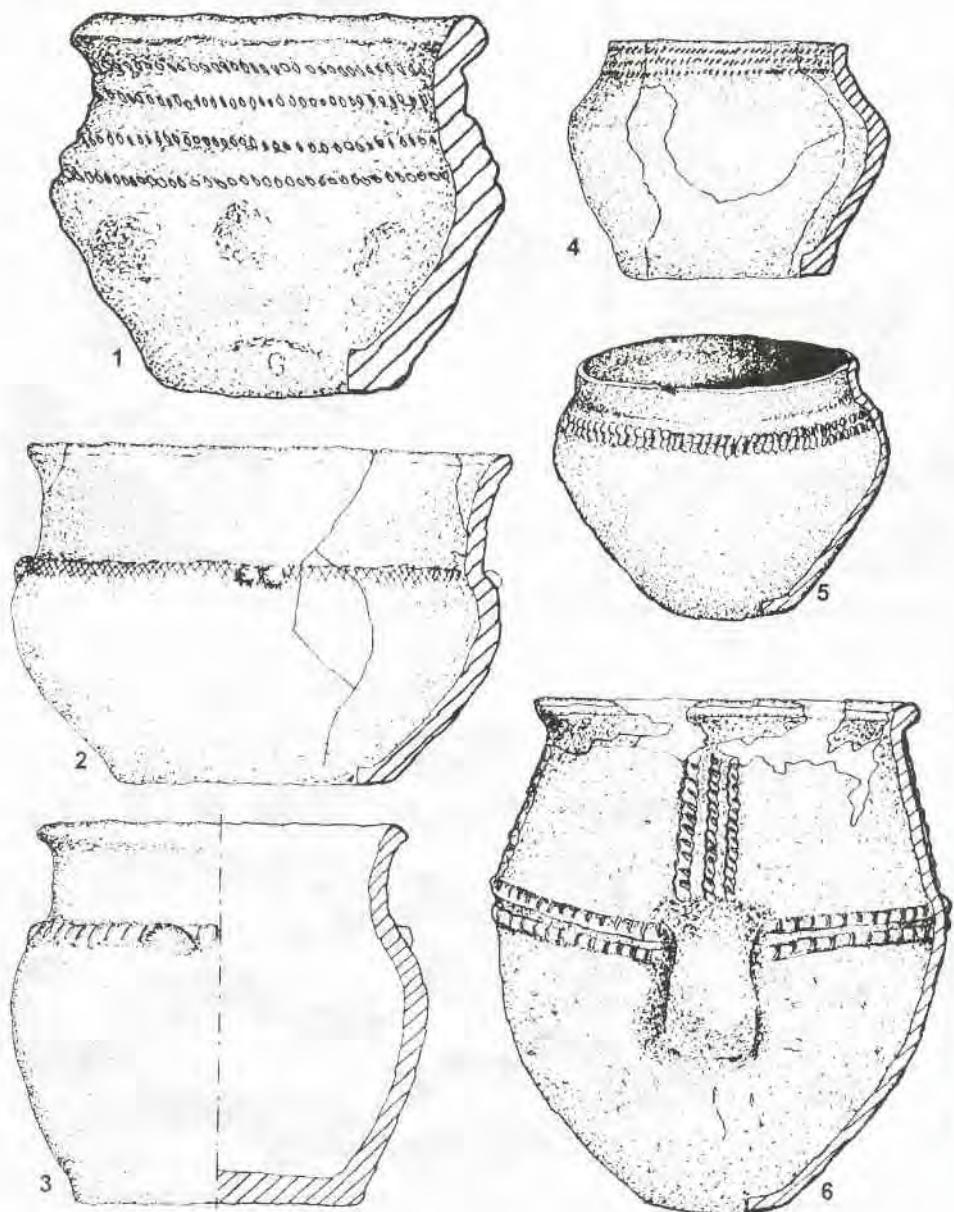


Fig. 86. Ceramică de la Cîrligi - Aldești (1-4) și Brad (5-6); scări diferite

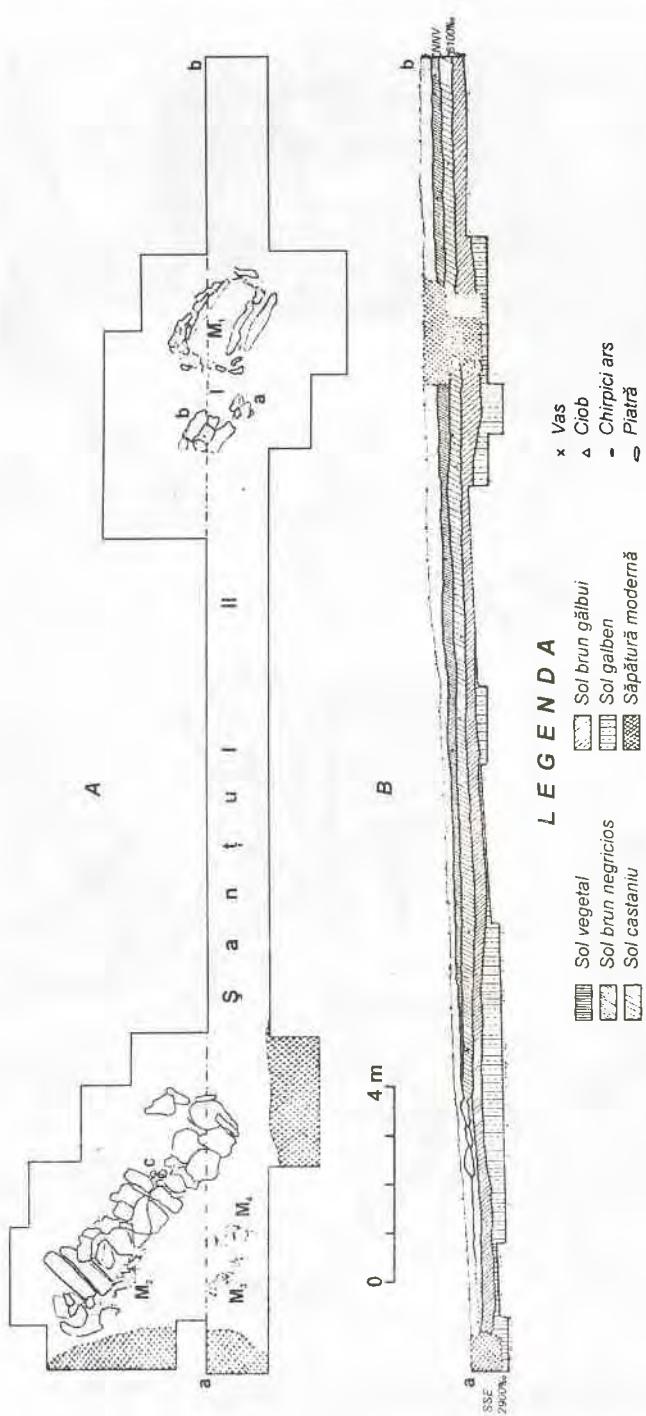


Fig. 87. Gîrceni - Capul Popilor: planul (A) și profilul peretelui de VSV al secțiunii II (după A. C. Florescu și M. Florescu)

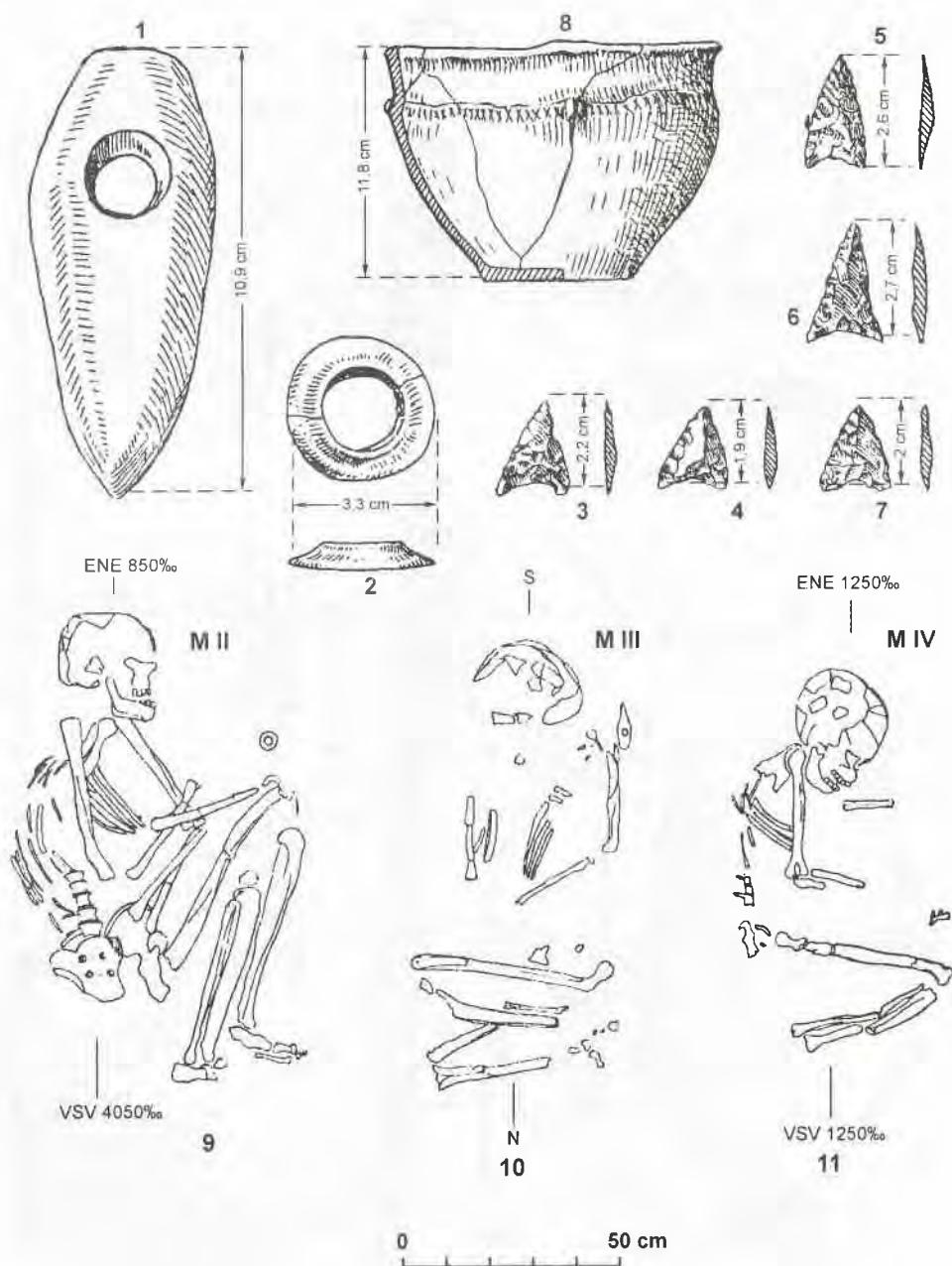


Fig. 88. Materiale arheologice și scheletele mormintelor II- IV de la Girceni (după A.C. Florescu și M. Florescu).

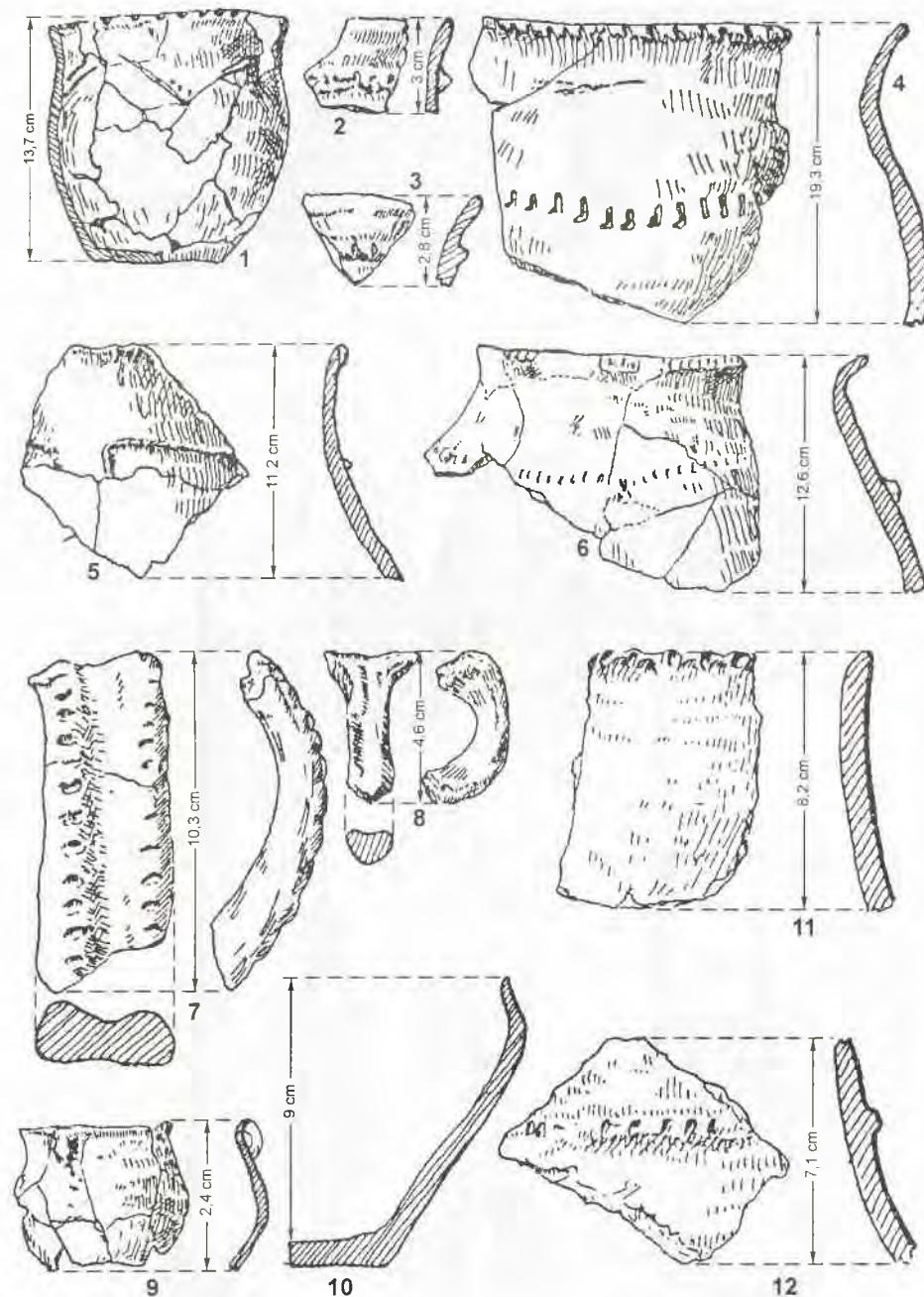


Fig. 89. Ceramică de la Dolhești Mari și Uricani (după M. Dinu).

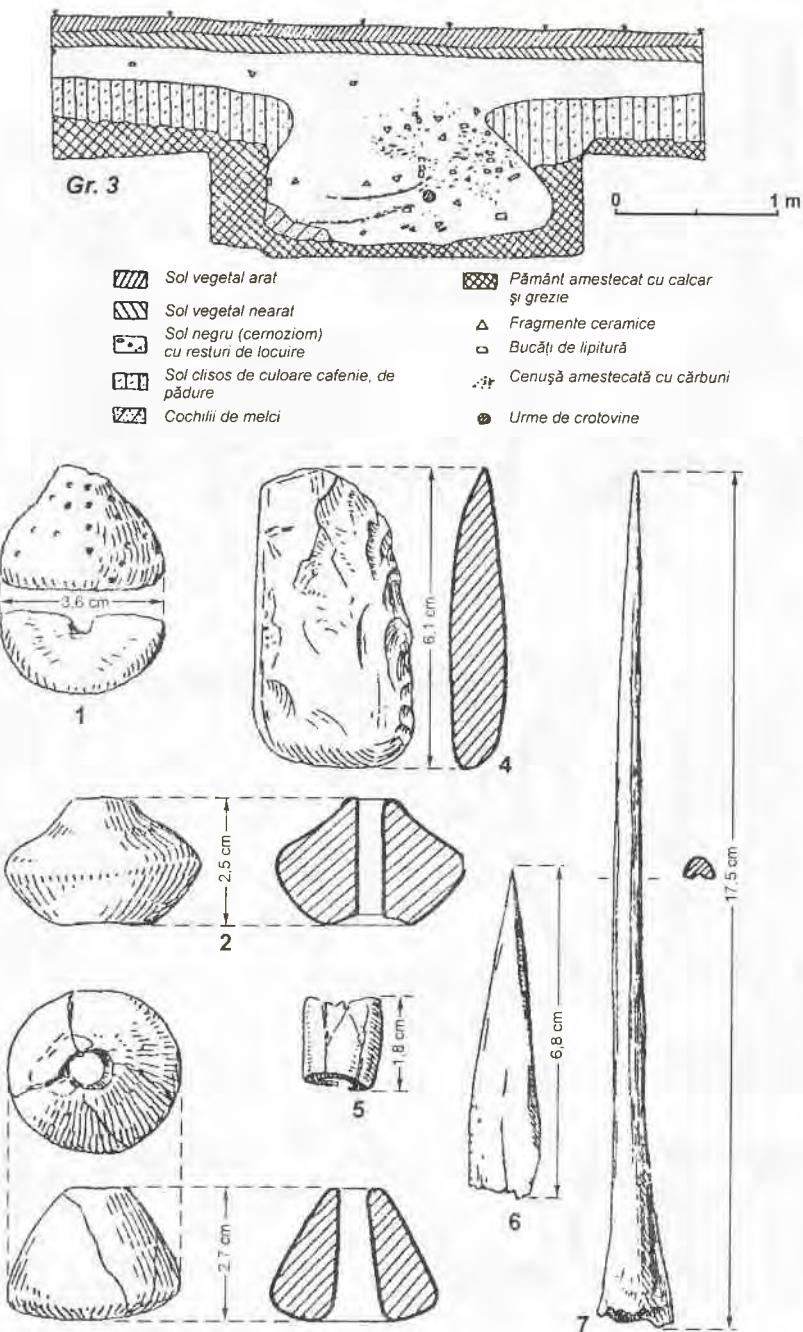


Fig. 90. Dolhești Mari: profilul gr. nr. 3 și unelte (1-7) de lut, piatră și os (după M. Dinu)

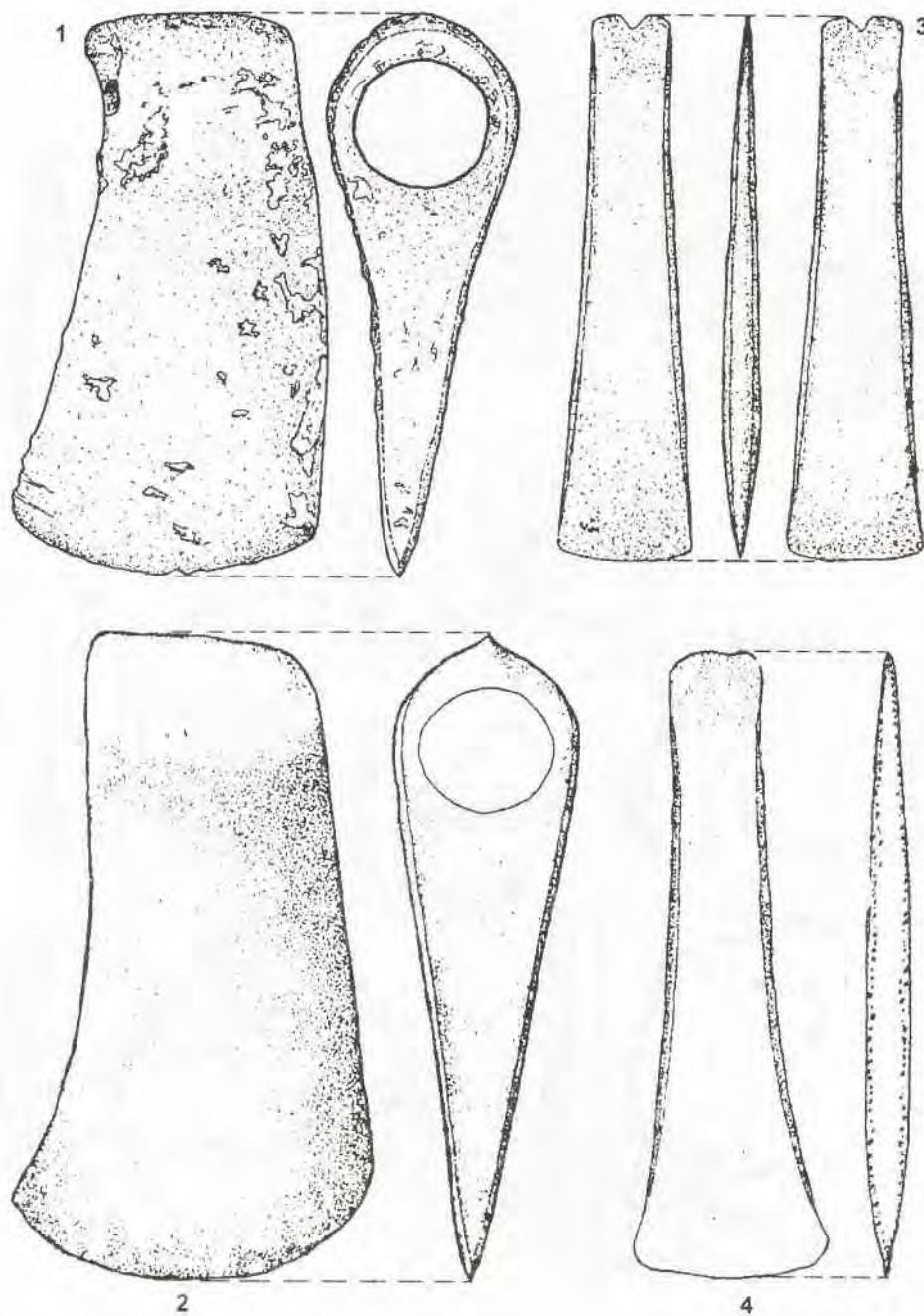


Fig. 91. Topoare de aramă tip Baniabic de la Rotunda (1) și Rădeni (2); topoare plate de aramă și bronz de la Hlăpești (3) și Tirpești (4); scări diferite

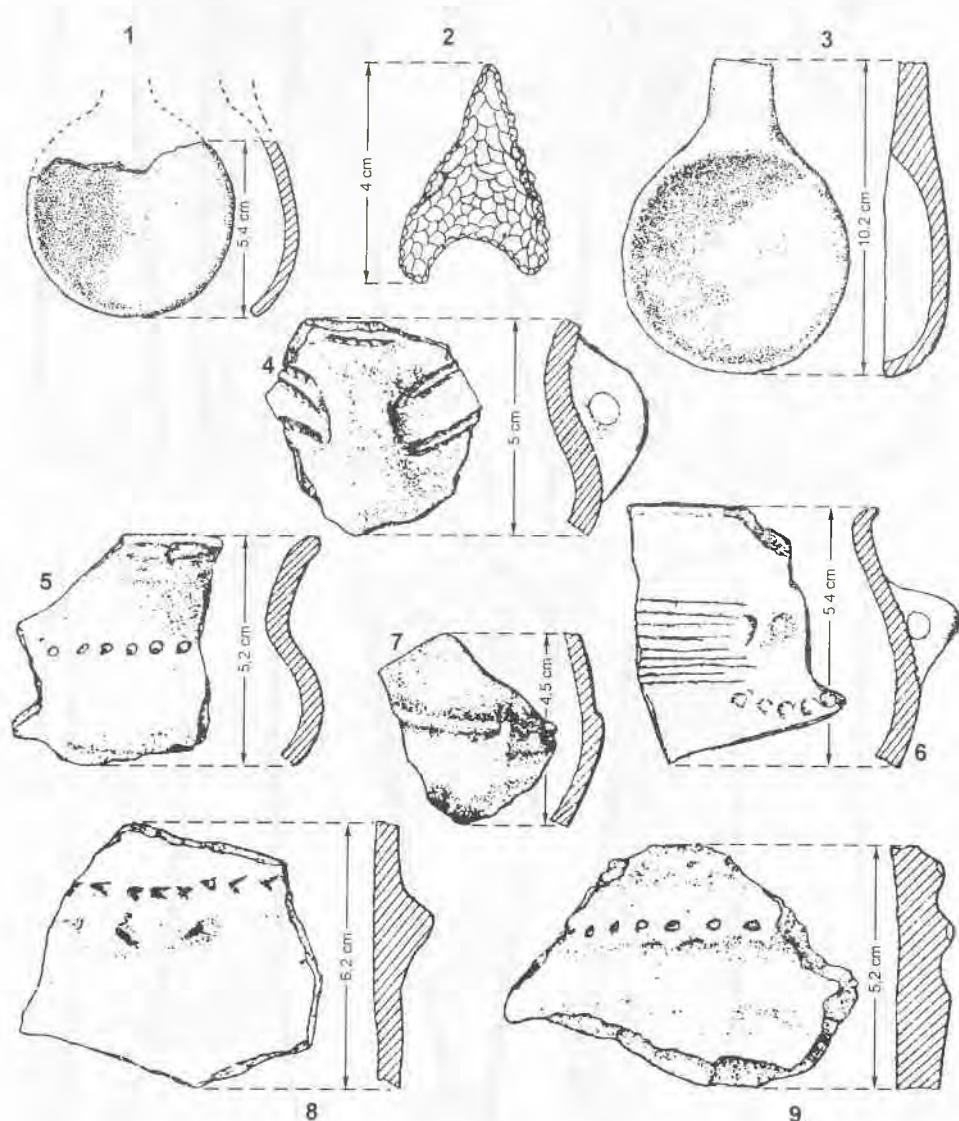


Fig. 92. Materiale arheologice atribuite bronzului timpuriu și mijlociu, de la Botoșana (după S. Teodor).

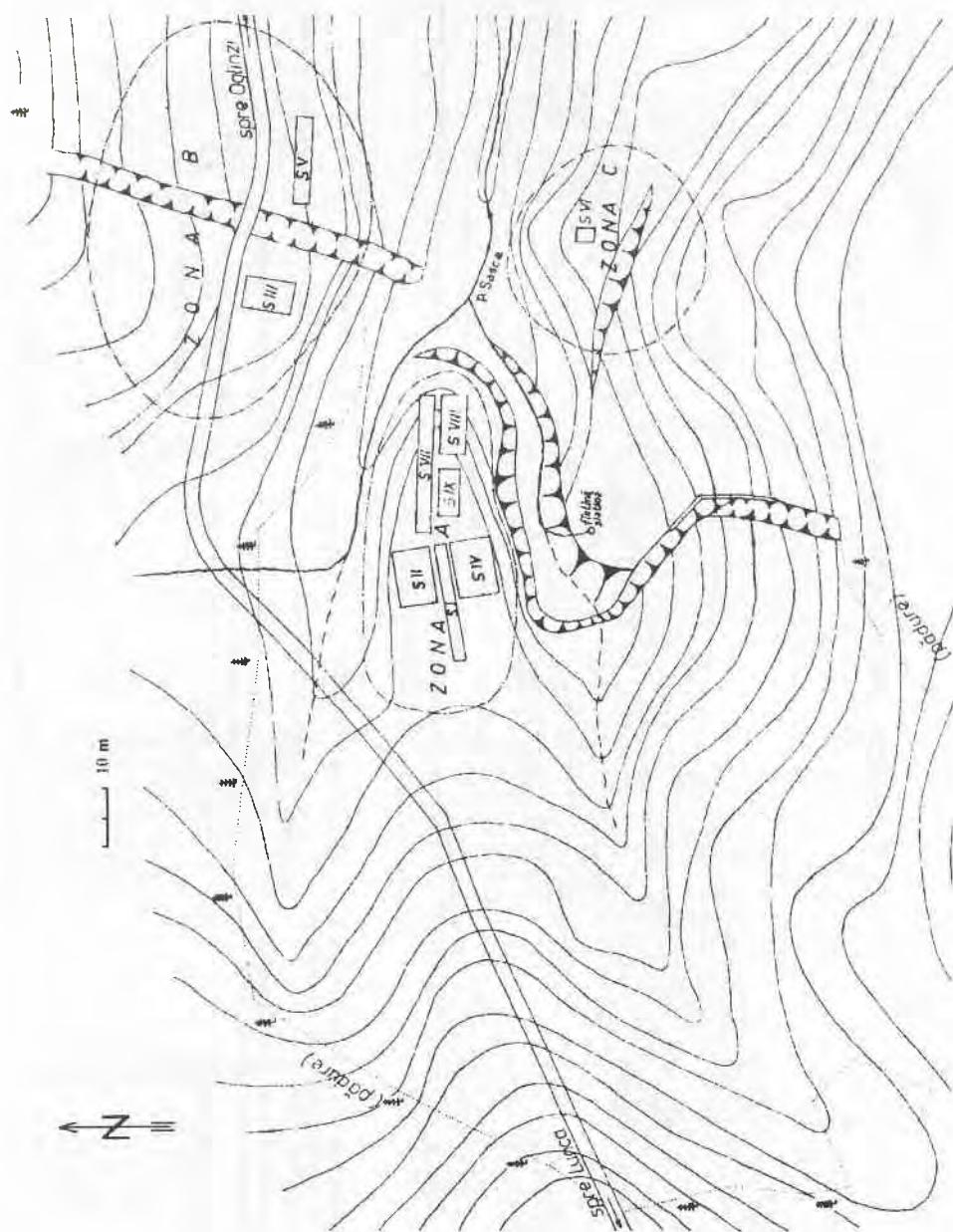


Fig. 93. Lunca - Poiana Slatinei; plan de situație.

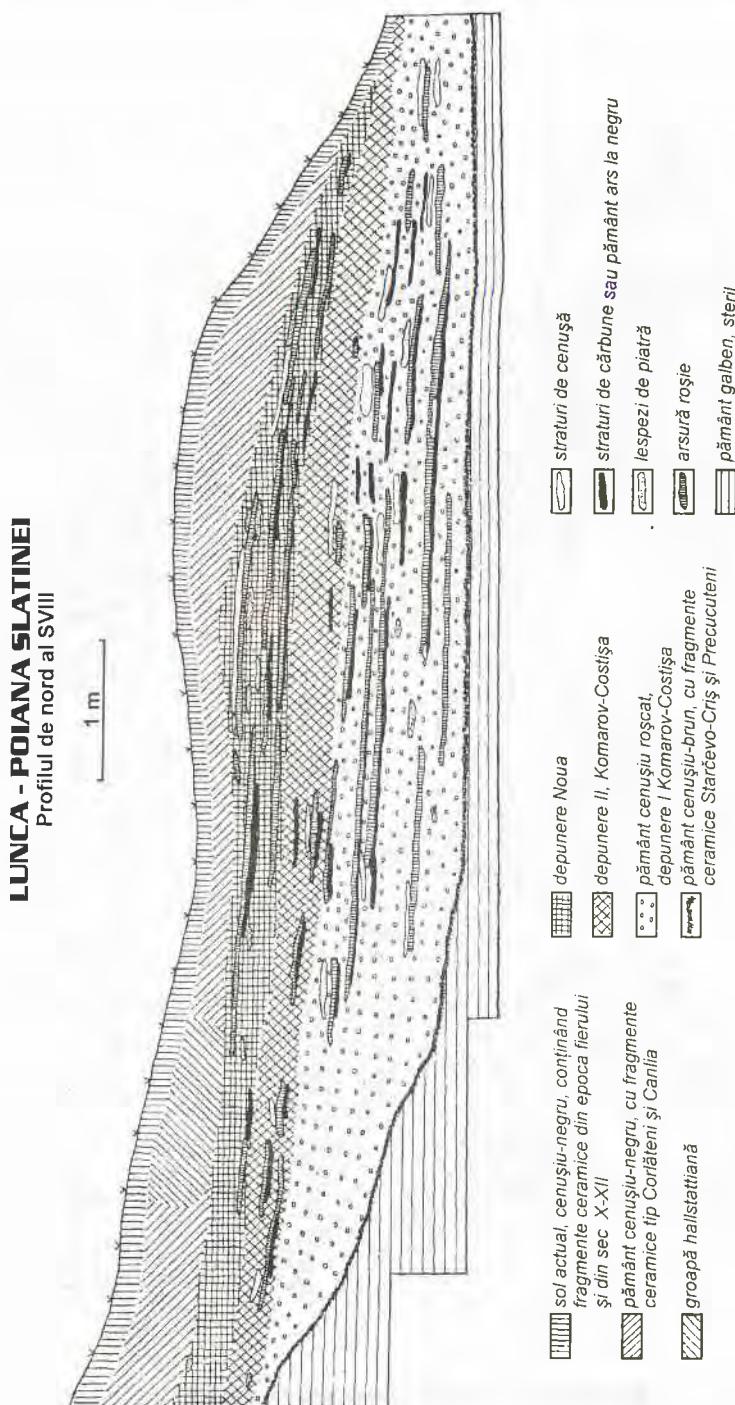


Fig. 94. Lunca - Poiana Slatinei, profilul nordic al secțiunii nr VIII

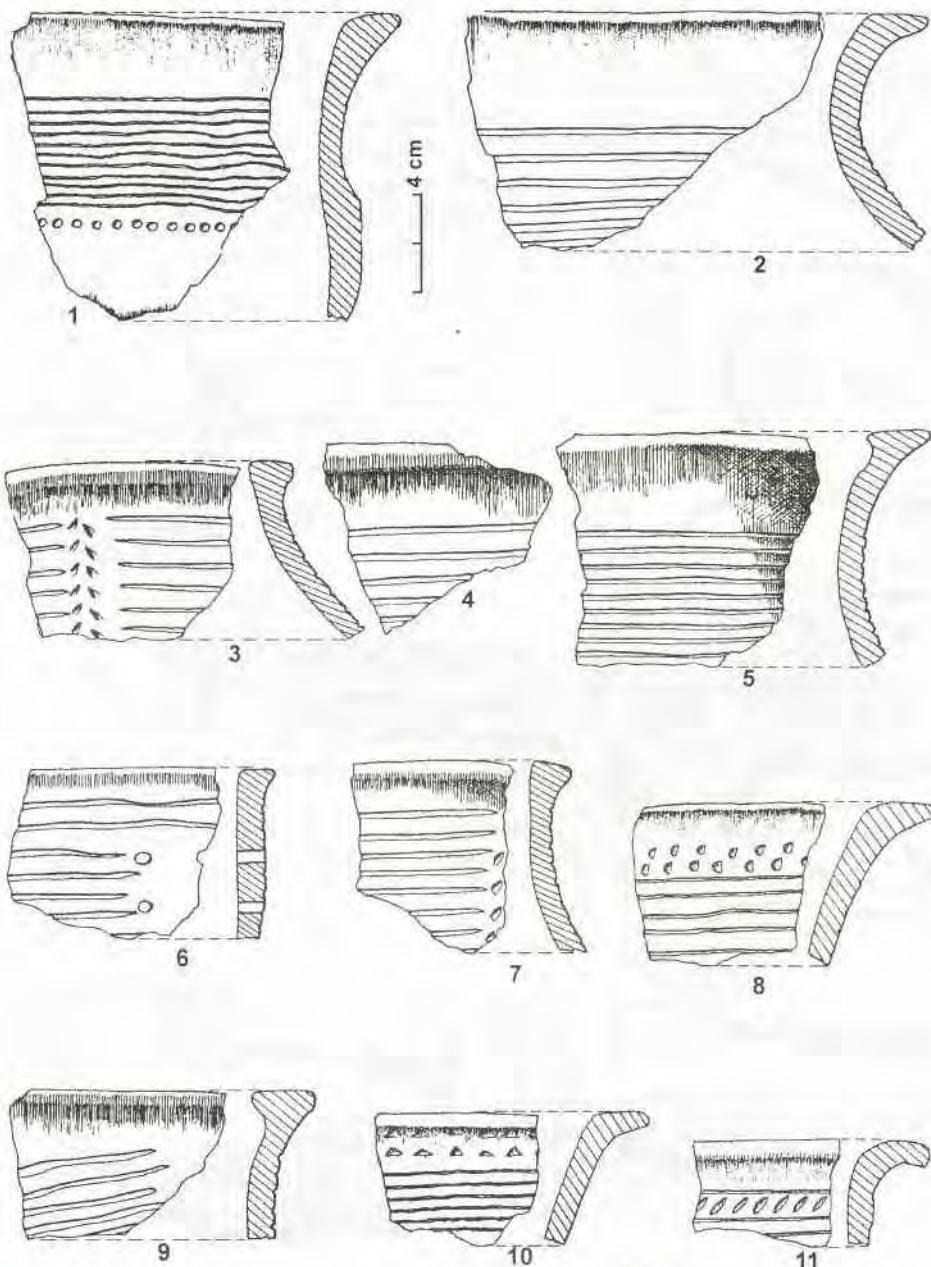


Fig. 95. Ceramică Komarov-Costișa de la Lunca - Poiana Slatinei.

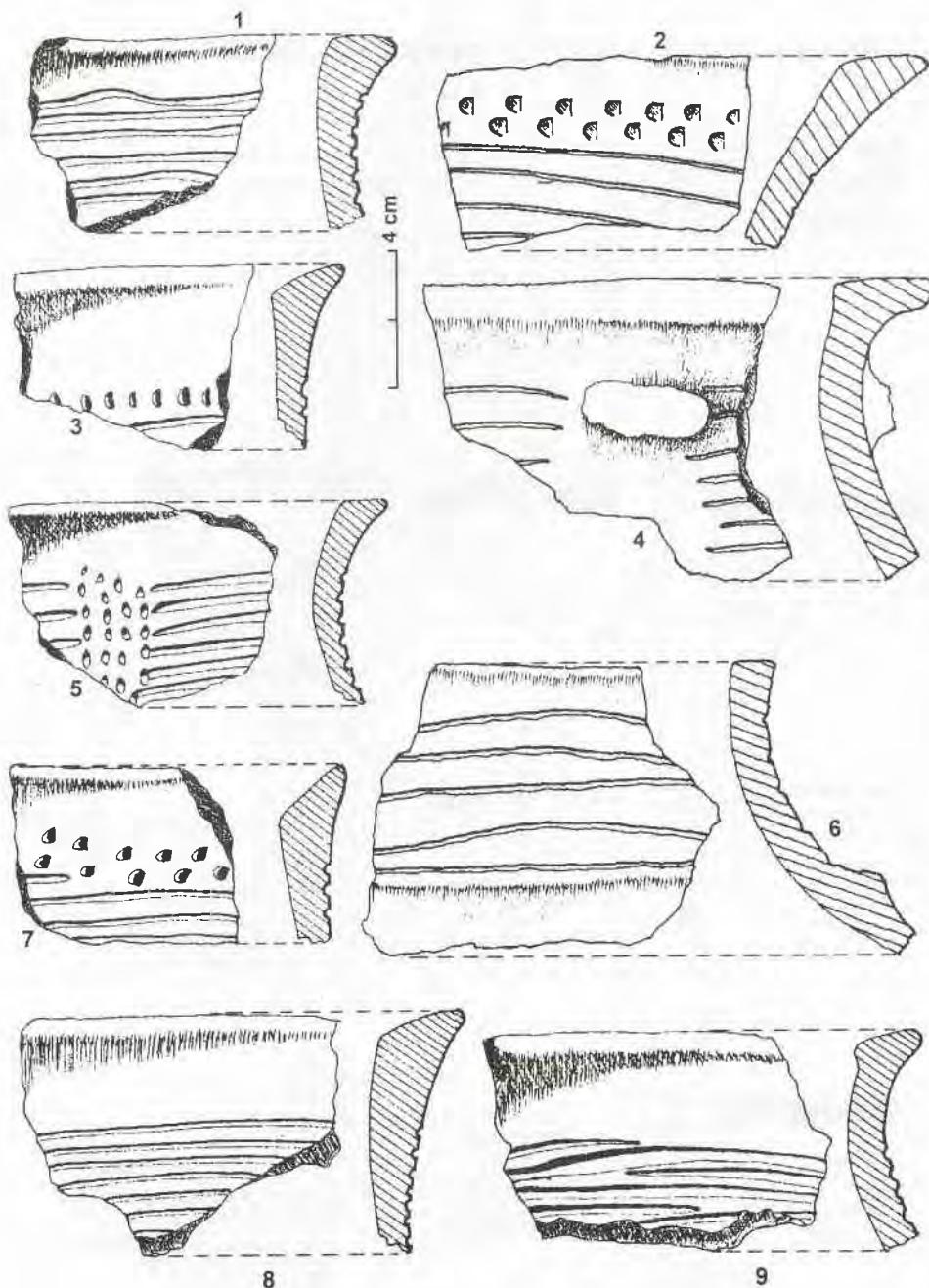


Fig. 96. Ceramică Komarov-Costișa de la Lunca - Poiana Slatinei.

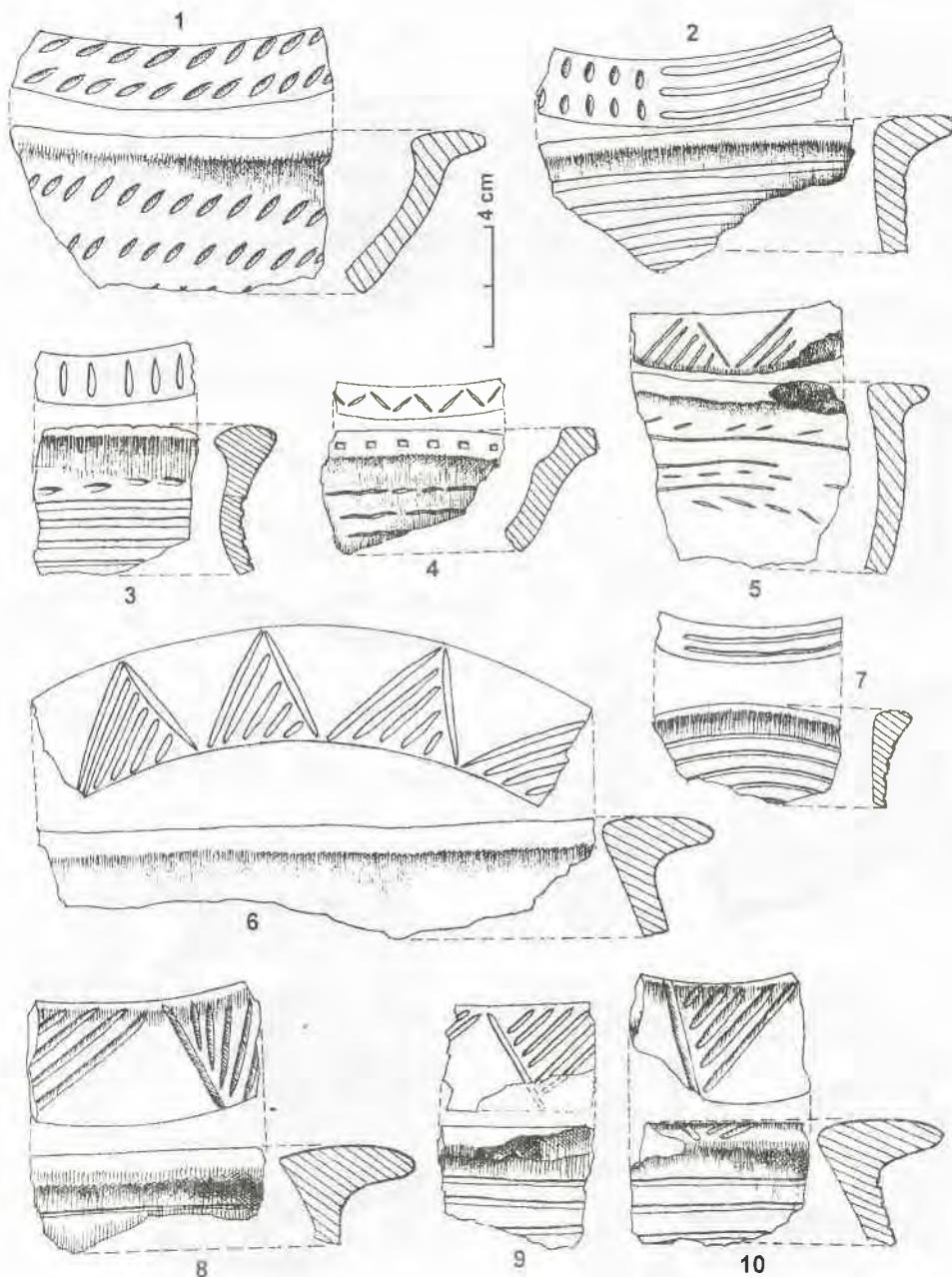


Fig. 97. Ceramică Komarov-Costișa de la Lunca - Poiana Slatinei

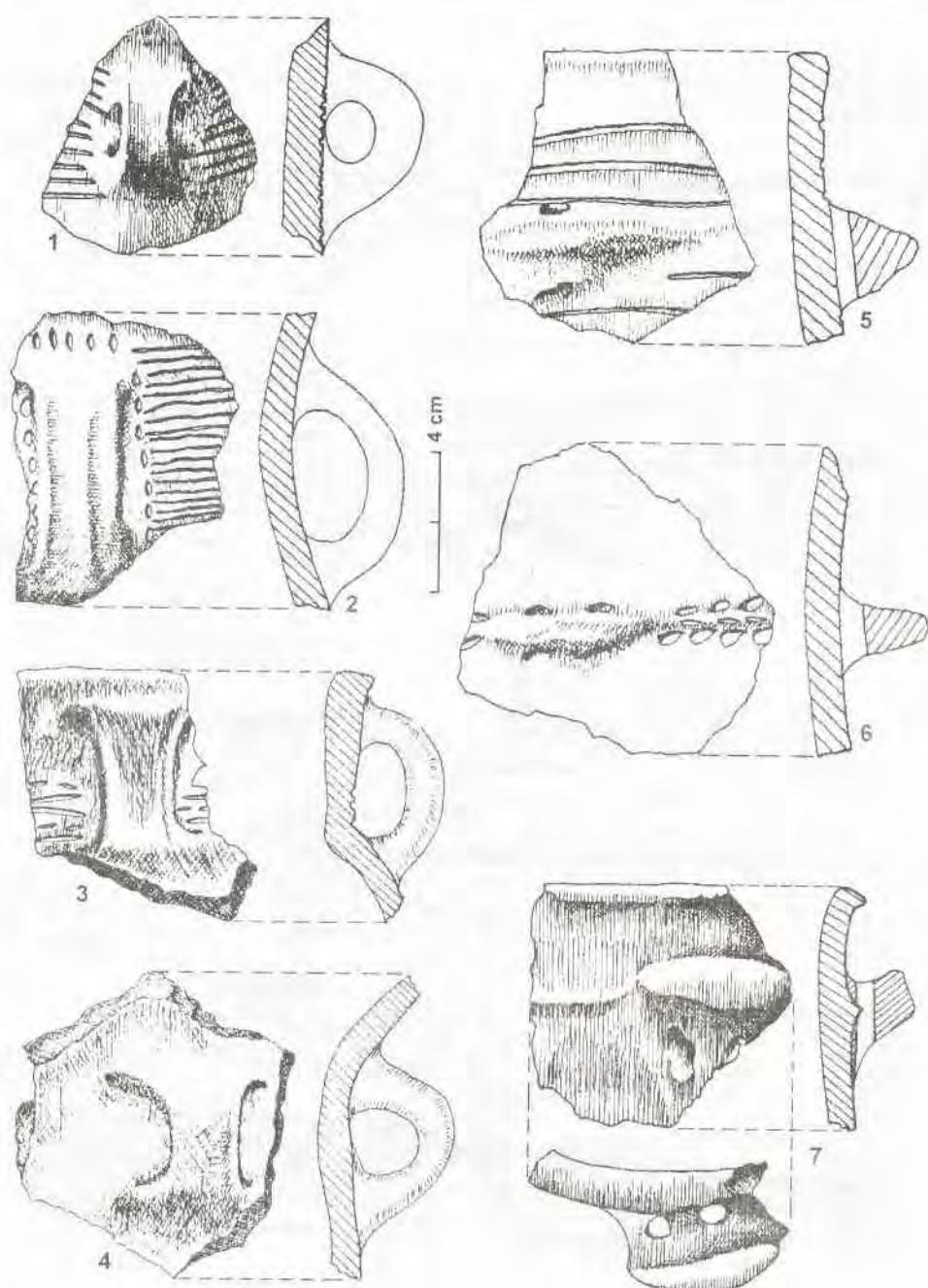


Fig. 98. Ceramică Komarov-Costișa de la Lunca - Poiana Slatinei.

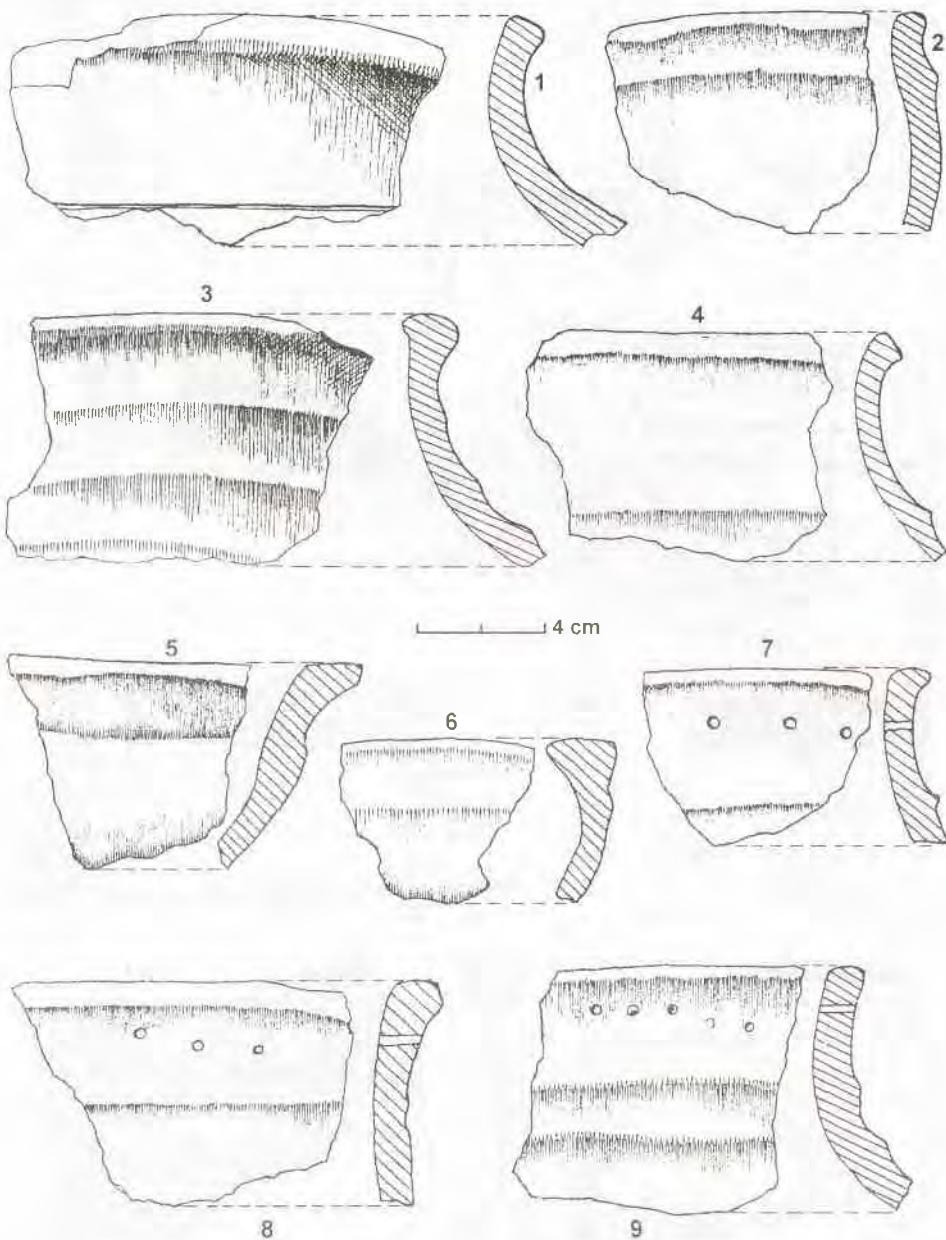


Fig. 99. Ceramică Kornarov-Costișa de la Lunca - Poiana Slatinei

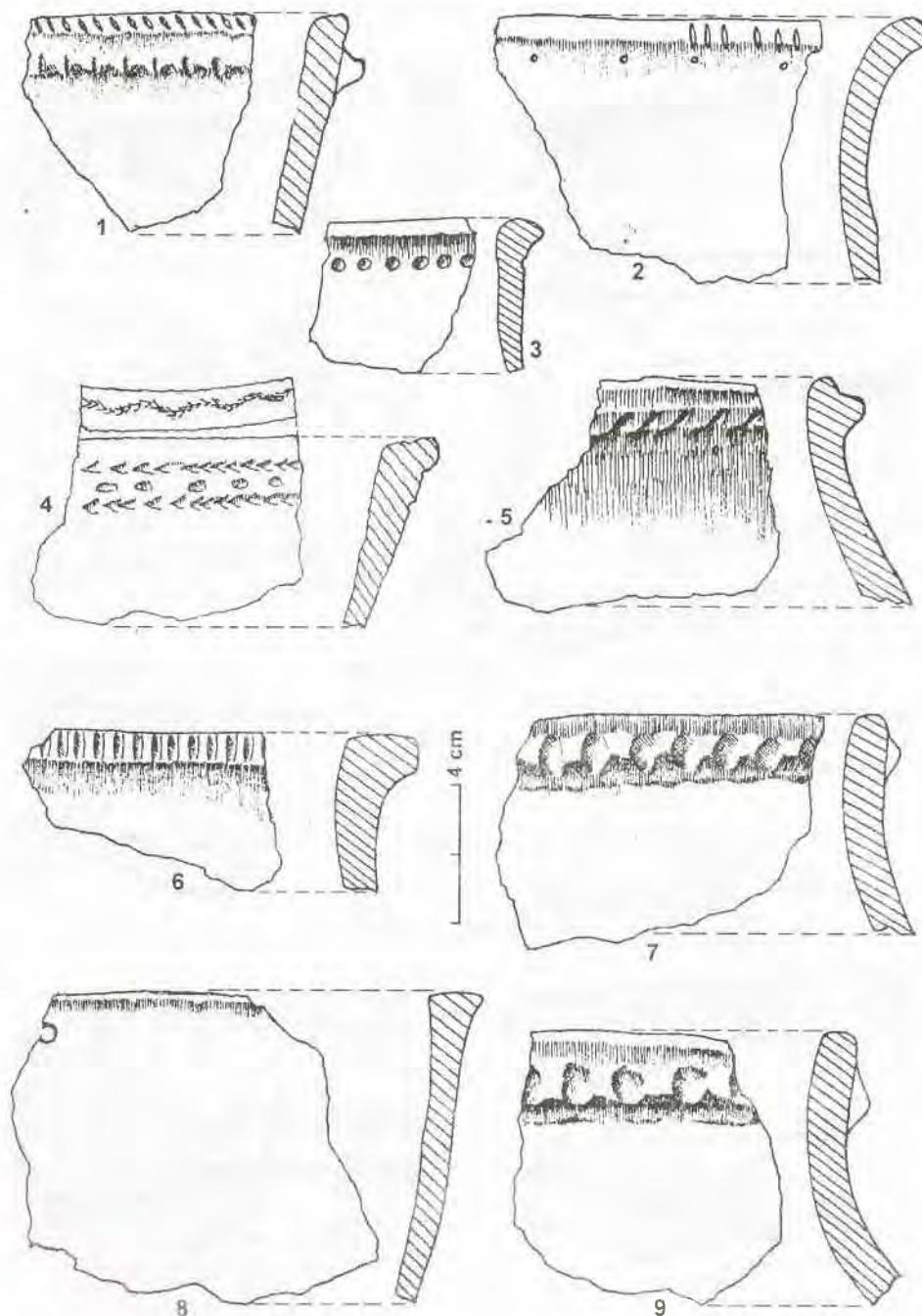


Fig. 100. Ceramică Komarov-Costișa de la Lunca - Poiana Slatinei.

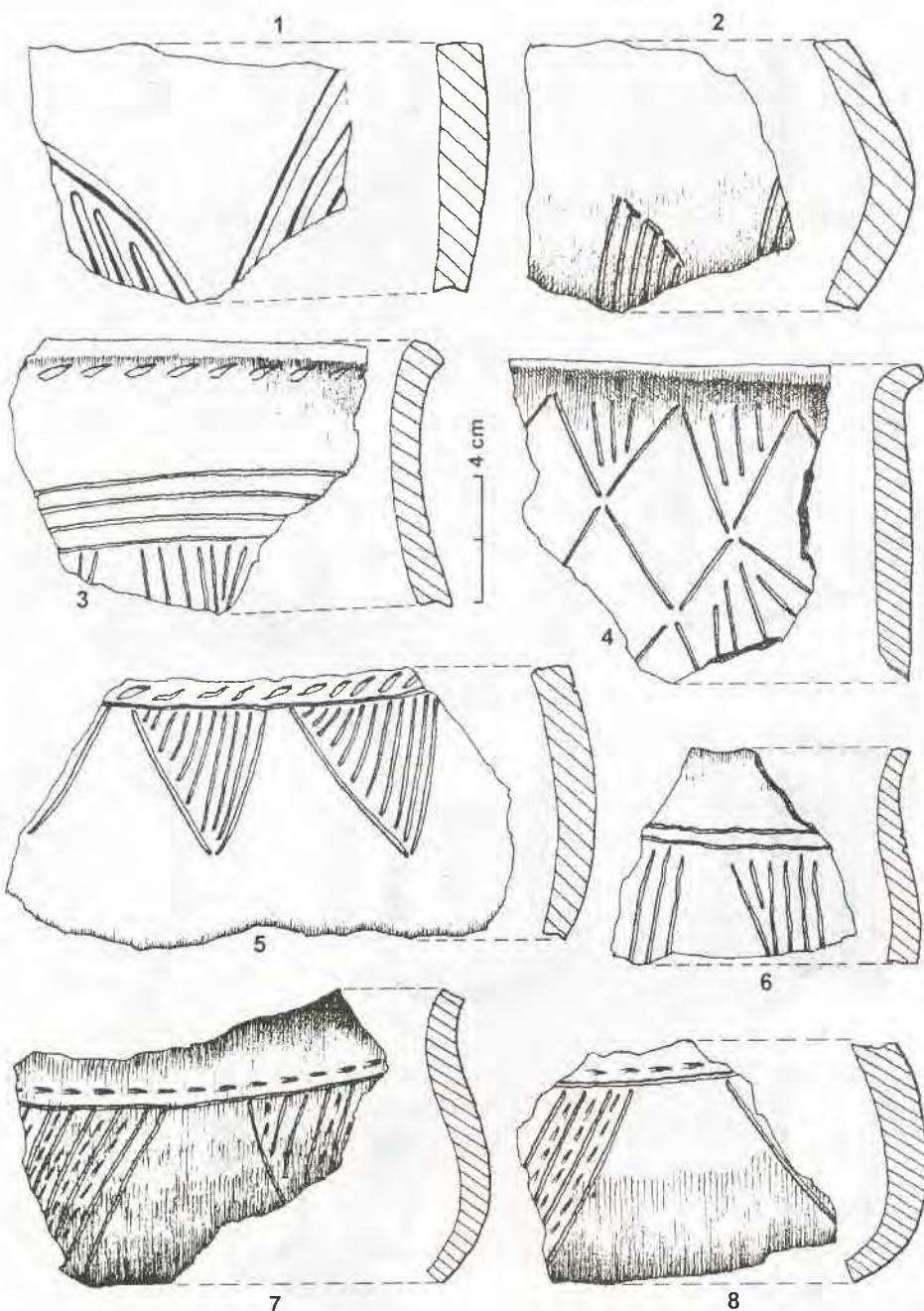


Fig. 101. Ceramică Komarov-Costișa de la Lunca - Poiana Slatinei.

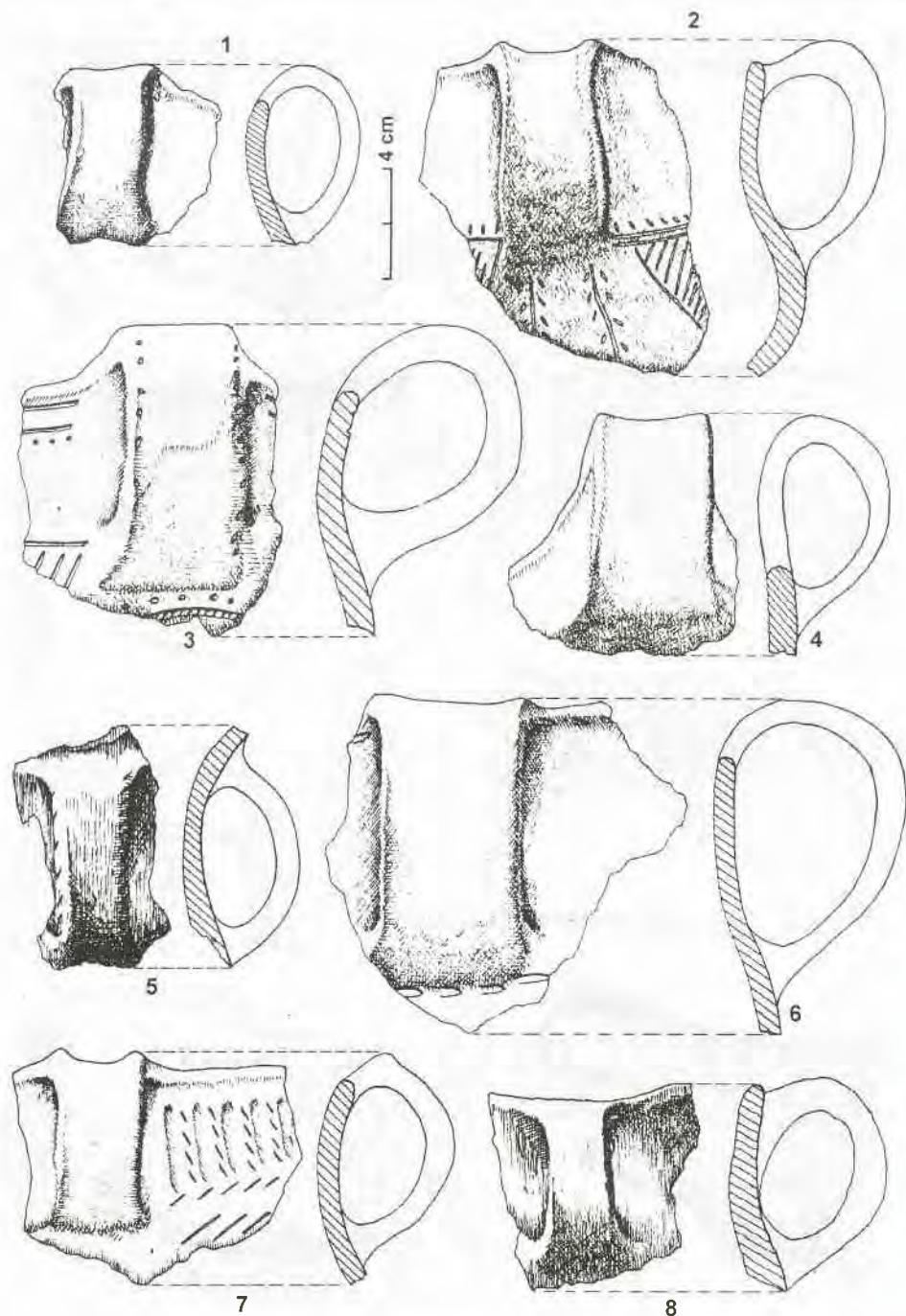


Fig. 102. Ceramică Komarov-Costișa de la Lunca - Poiana Slatinei

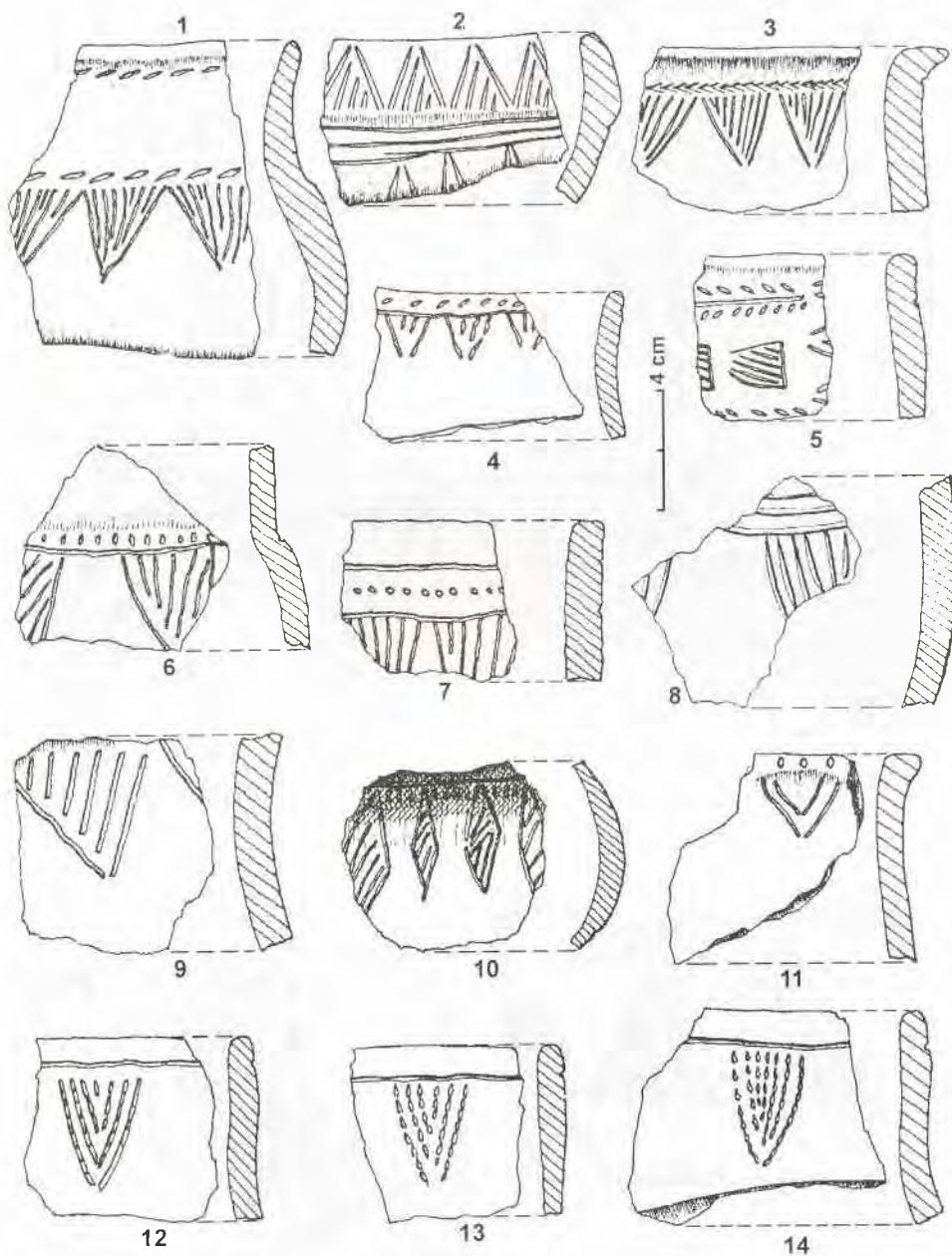


Fig. 103. Ceramică Komarov-Costișa de la Lunca - Poiana Slatinei

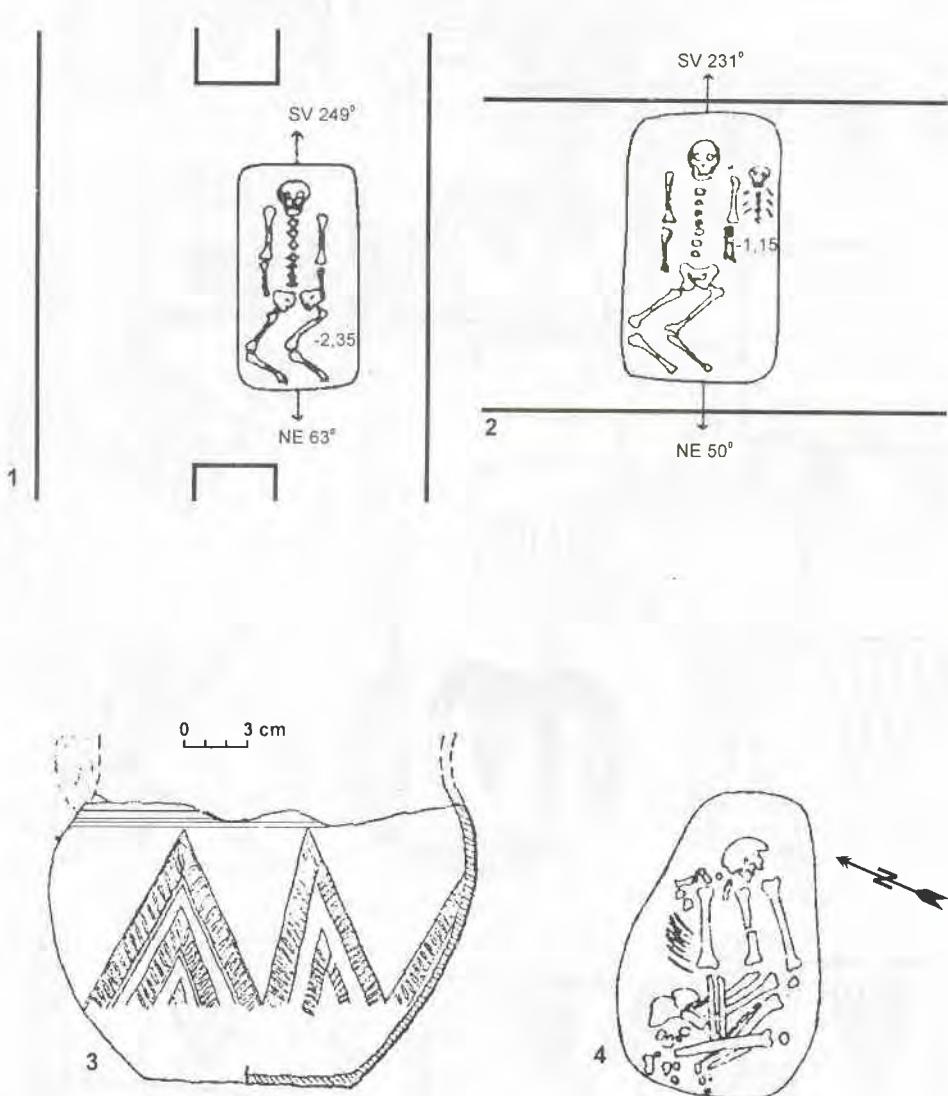


Fig. 104. Planul mormintelor nr. 1 din tumulul 7(1) și nr. 1 din tumulul nr. 9 (2) de la Cotîrgaci; vasul din M 1 / T 7 de la Cotîrgaci (3) și planul M6 (4) de la Präjeni

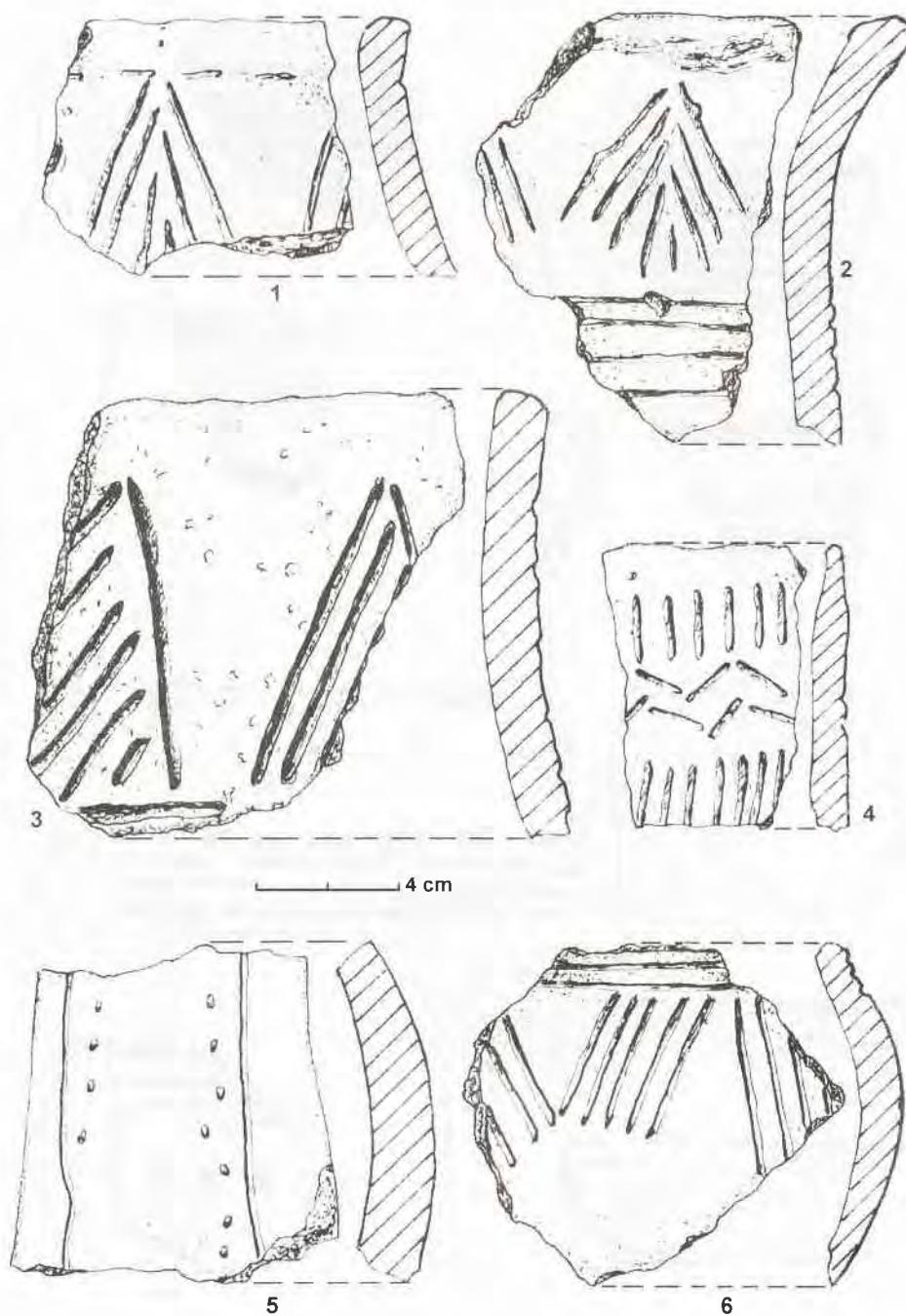


Fig. 105. Ceramică de la începutul bronzului mijlociu de la Mihoveni - Cahla Morii;  
cercetări V.P. Batariuc și N. Ursulescu.

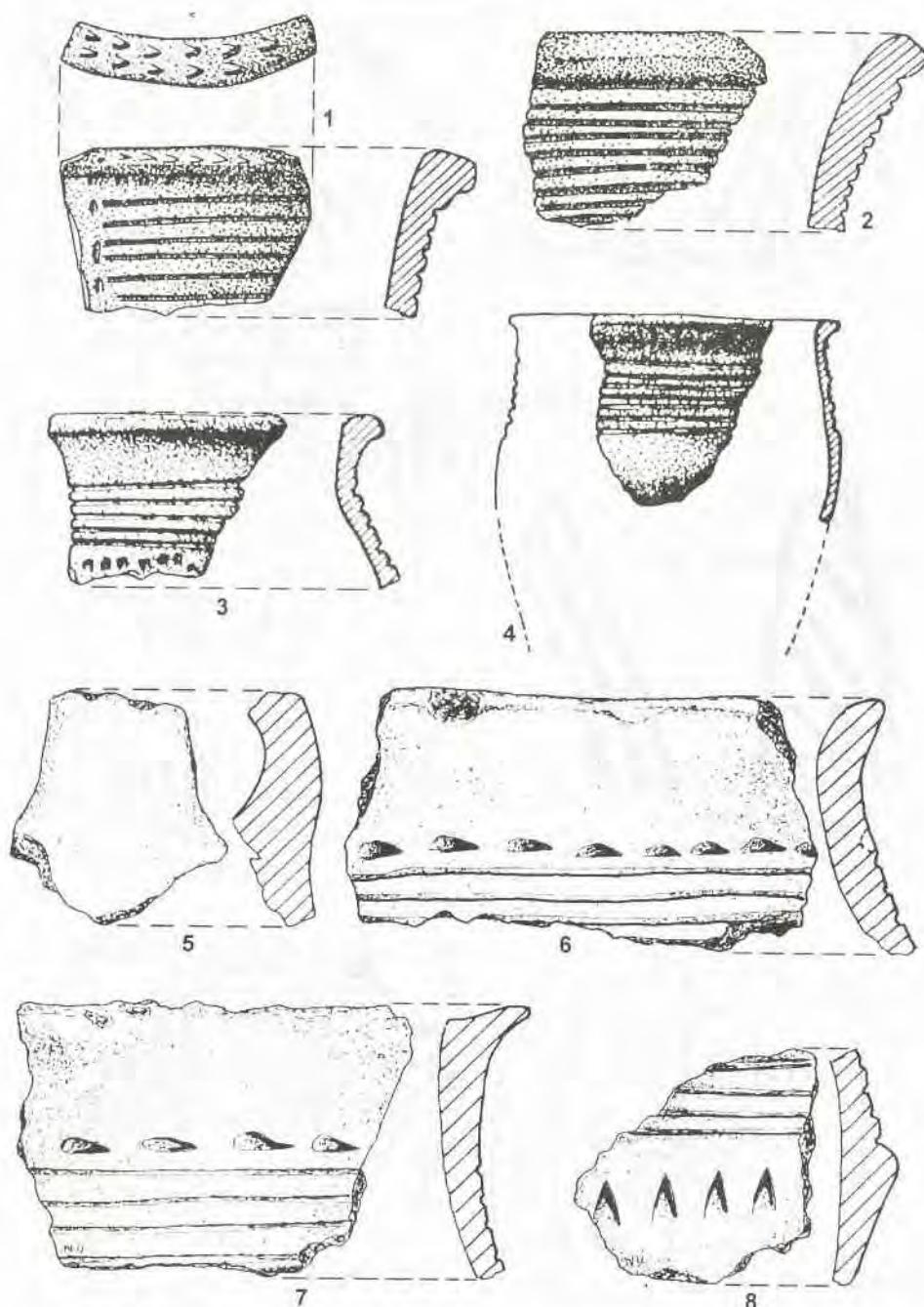


Fig. 106. Ceramică de factură Komarov, de la Mihoveni - Cahla Morii (5-8), Corlăteni (1-2) și Bârboasa (3-4), scări diferite.

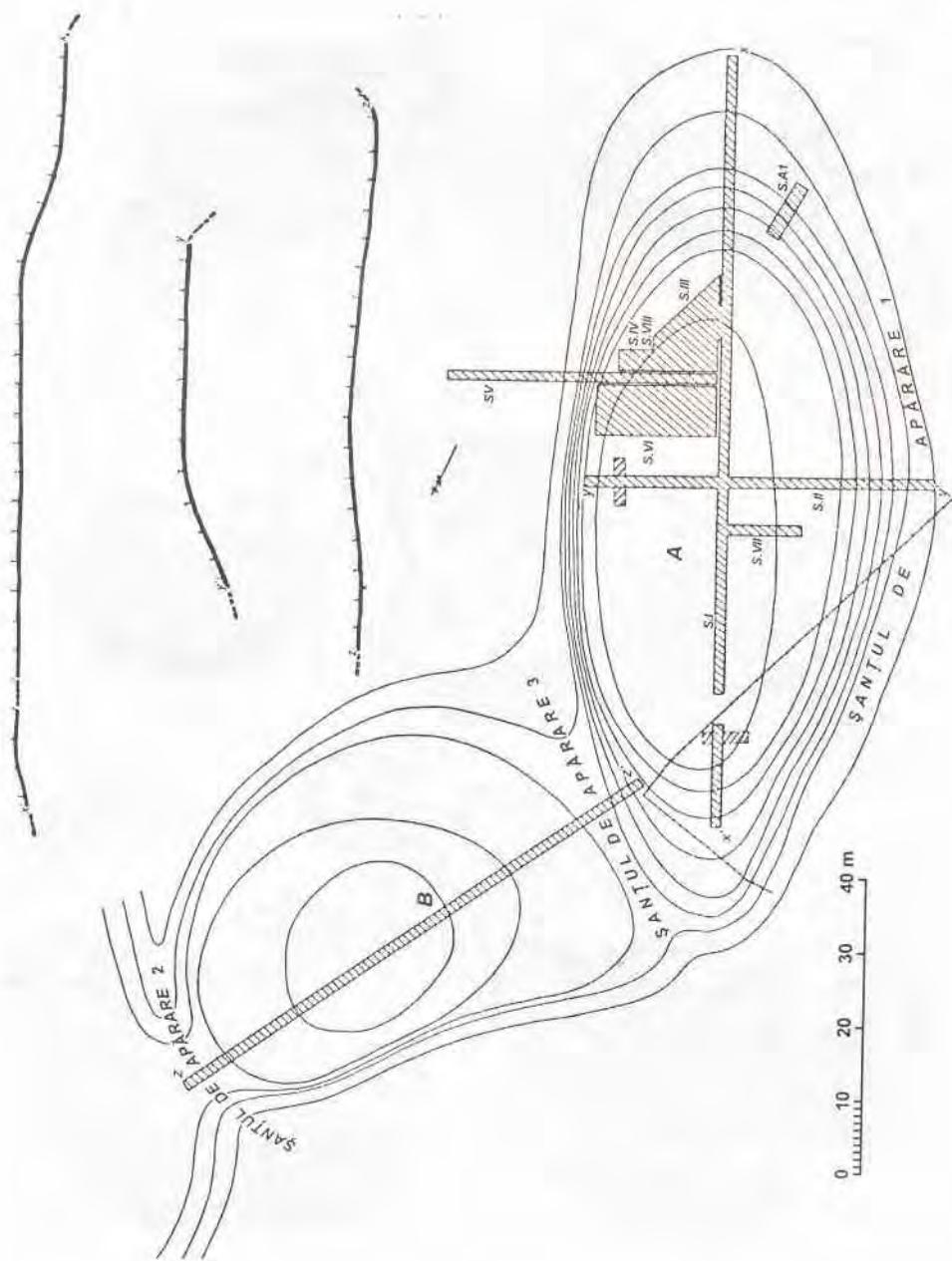


Fig. 107. Planul general al staționii de la Costișa (după Al. Vulpe)

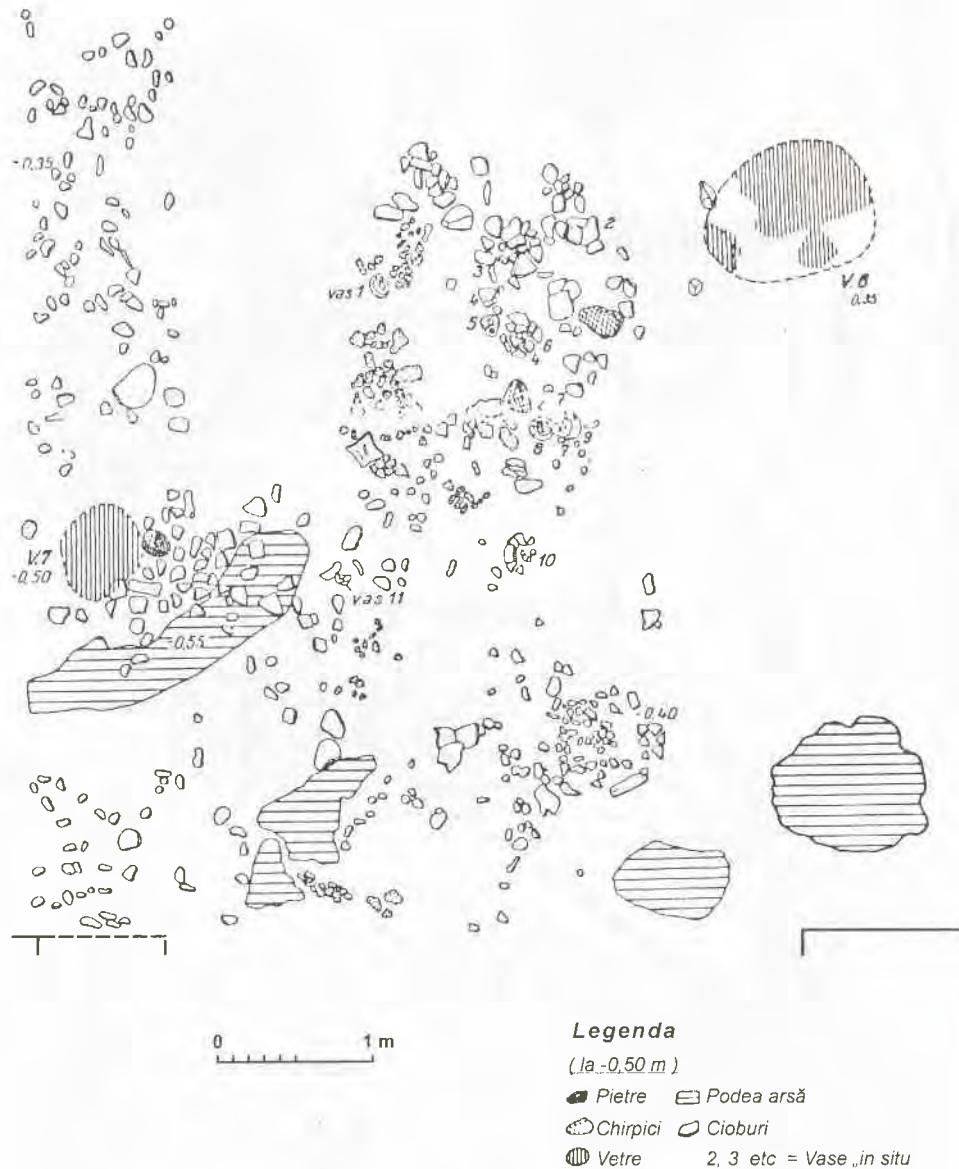


Fig. 108. Costișa - Cetățuie, nivelul c (după Al. Vulpe).



Fig. 109. Ceramică de la Costișa (după Al. Vulpe); scări diferite.

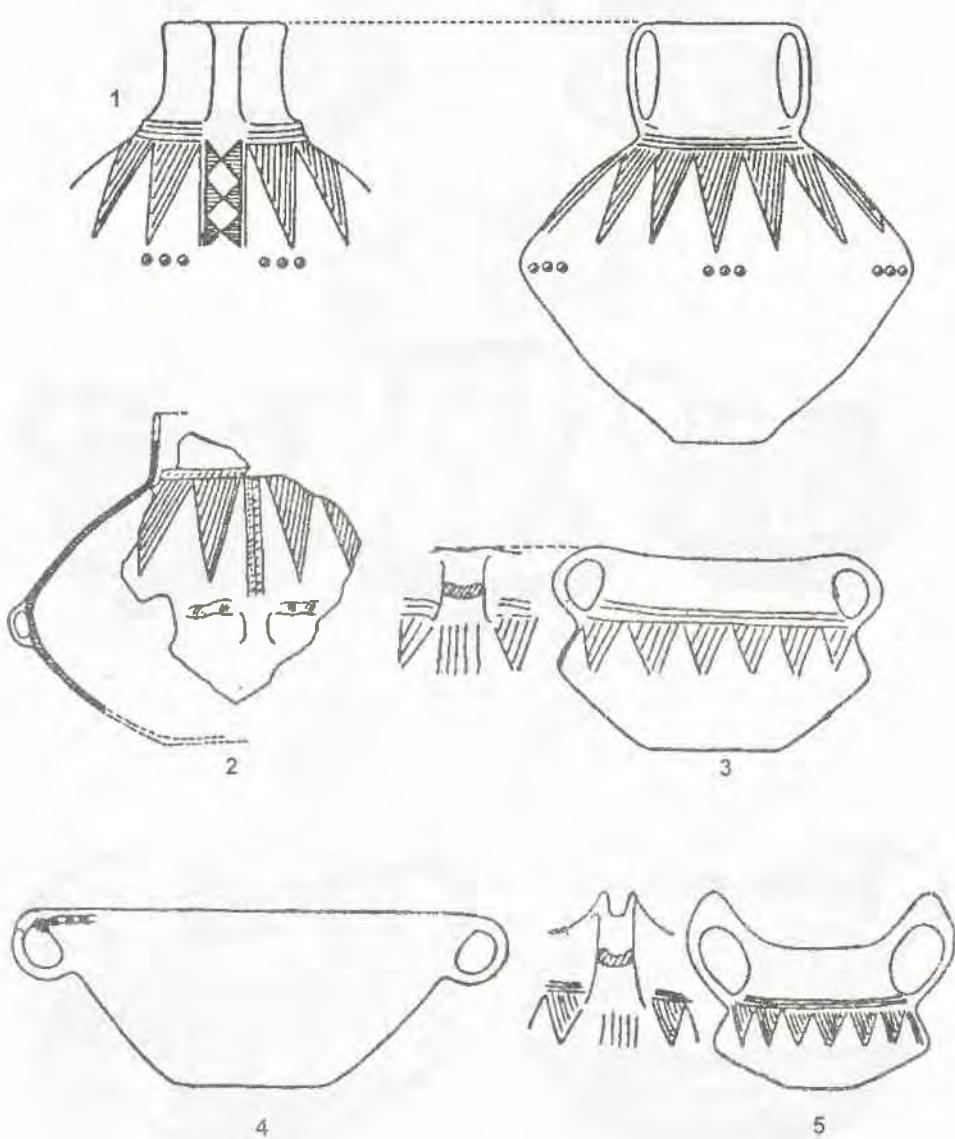


Fig. 110. Ceramică de la Costișa (după Al. Vulpe); scări diferite



Fig. 111. Ceramică de factură Komarov-Costișa de la Borlești (1-7), Corlăteni (8-10, 13) și Piatra-Neamț (11-12); după M. Florescu; I. Nestor și colab.; M. Zămoșteanu și colab.

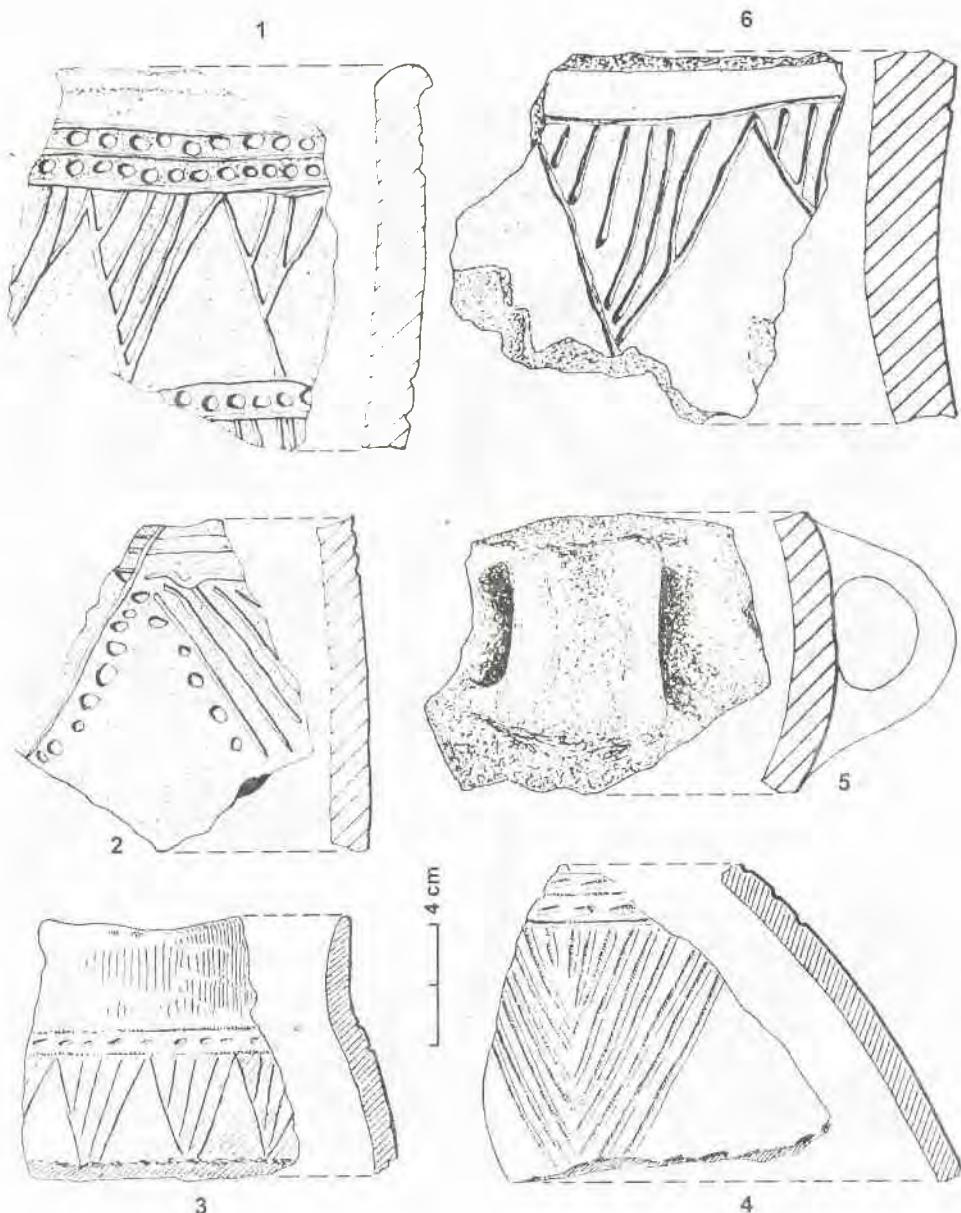


Fig. 112. Ceramică Komarov-Costișa de la Cucuteni (1-2, după H. Schmidt), Frumușica (3-4, după C. Matasă) și Ghelăiești (5-6, săpaturi Șt. Cucoș)

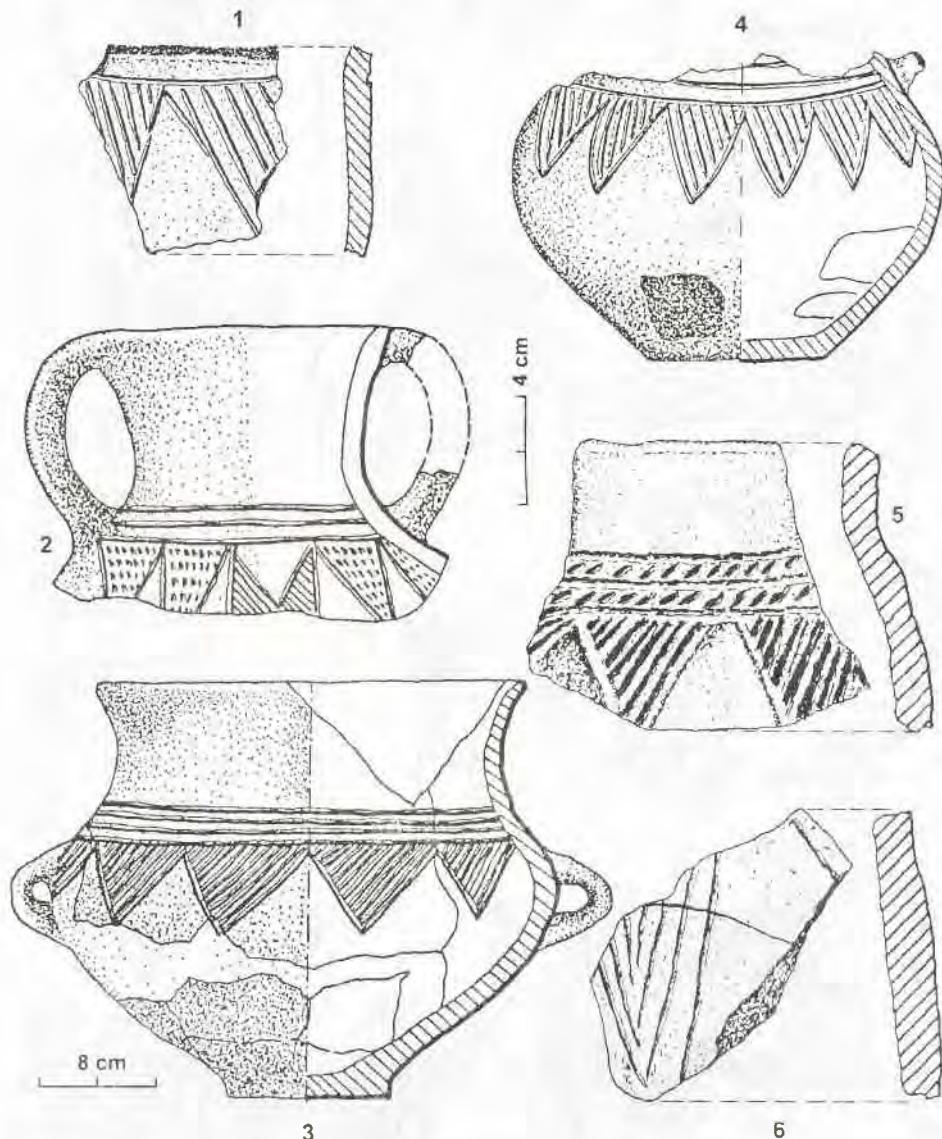


Fig. 113. Ceramică Komarov-Costișa-Ciomortan de la Poduri - Dealul Ghindaru (1-5)  
și Borșeni (6); scări diferite

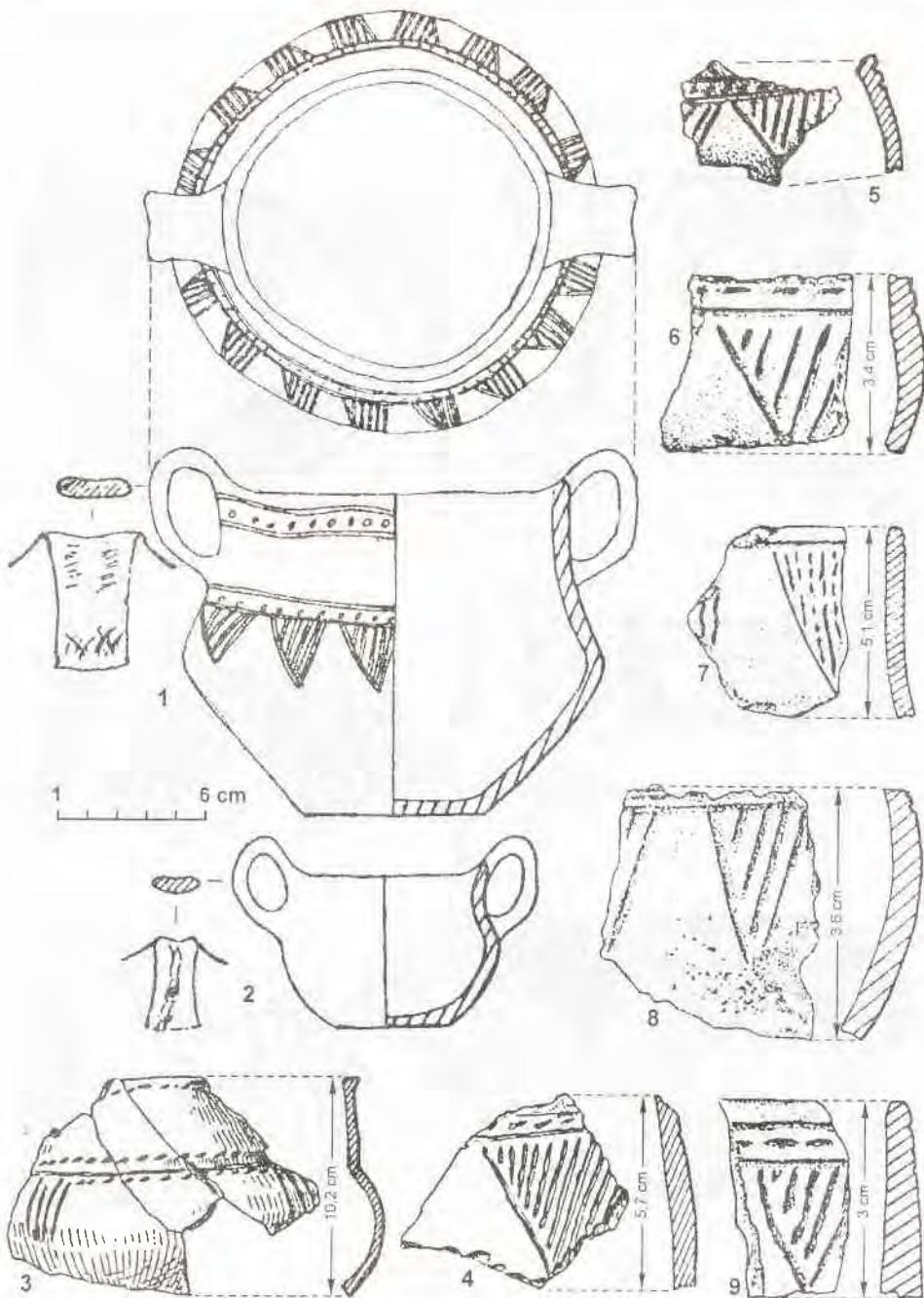


Fig. 114. Ceramică Komarov-Costișa de la Prăjeni (1-2), Dănești (3-4), Dobrovăț (5), Aroneanu (6), Voinesti (7, 9) și Tigănași (8), după N. Ursulescu, P. Șadurschi, M. Petrescu-Dimbovița și V. Chirica.

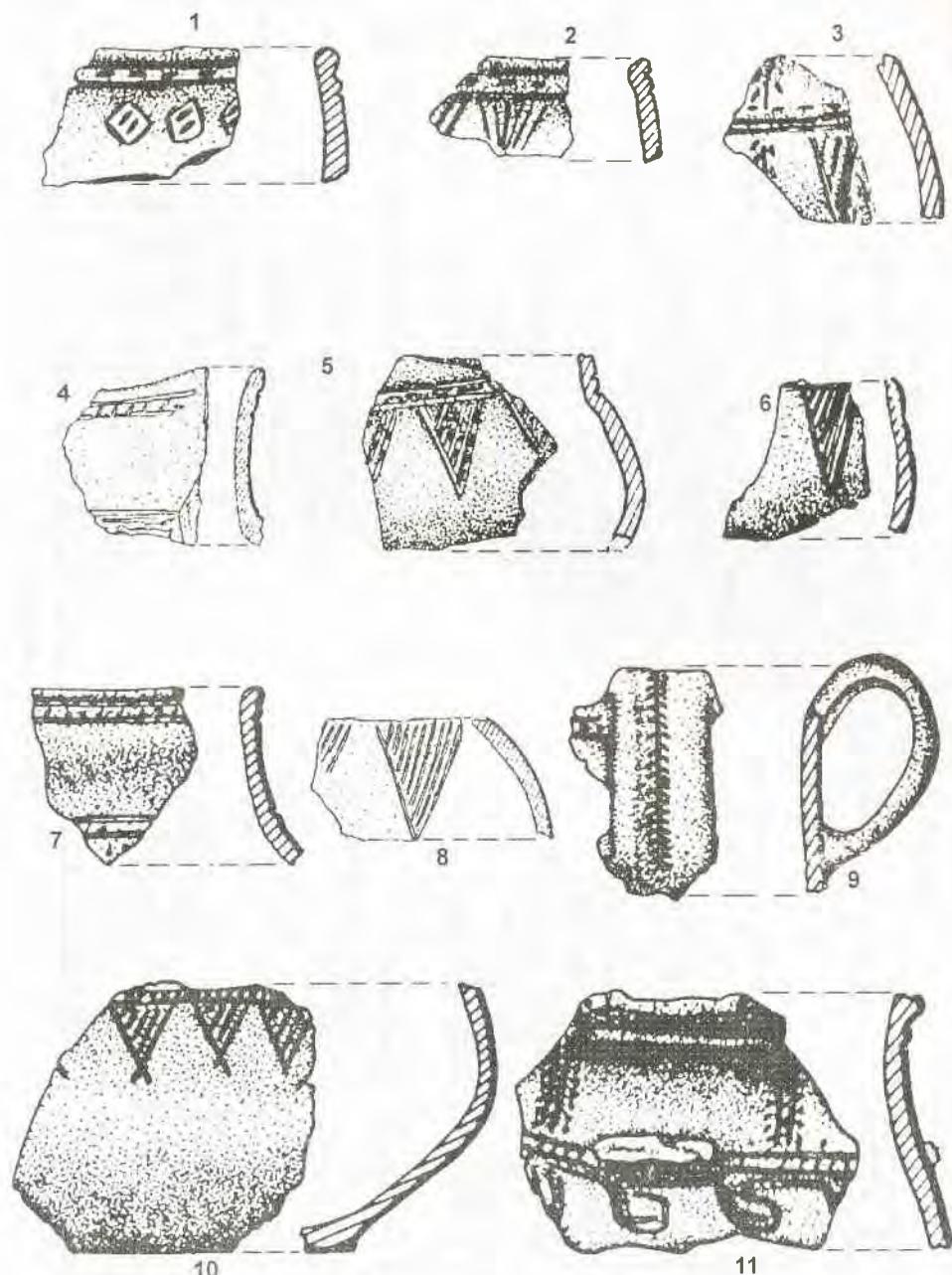


Fig. 115. Ceramică de tradiție Komarov-Costișa de la Holboca (1-2), Valea Lupului (3) și Trușești (4-11), după A.C. Florescu; scări diferite.

Epoca Zona	Eneolicitic			Perioada de tranziție			Bronz timpuriu			Bronz mijlociu		
Moldova	Cucuteni A-B	B	Horodiște - Amfore	Erbicieni Foltești - Cernavodă II	? Morminte catacombe Bogdănești	Morminte tumulare cu ocru ? Bogdănești	? Morminte catacombe Bogdănești	Komarov - Costișa Monteoru	?	Komarov - Costișa Monteoru	IC, IC, <sub>4</sub>	IC, <sub>4</sub>
Basarabia	Cucuteni A-B	B	Brañzeni - Gordinești Suvorovo	Vînătinecy Cernavoda I	Jamnaia-v. nistreană Usatovo	Edinet Jamnaia-v. Bugeac	Edinet Jamnaia-v. Bugeac	Komarov	Komarov	Mnogovalikovia		
Ucraina	Tripolie B	C	Jvanec Amfore sfărice Srednii Stog	Kasperovcy Gorodsk Mihailovka	Ceramică șurată Ceramică șurată Usatovo	Jamnaia	Ceramică șurată Jamnaia	Komarov - Bialy Potok				
Transilvania	Ariusd Petrești	Tortj pastilale Bodrogkeresztur	Cotofeni Baden	Livezile Sâlcuța IV - Bâile Herculane	Şoimuş lernut Schneckenberg Zăbala	Şoimuş lernut Jigodin	Livezile Şoimuş lernut Zăbala	Wietenberg				
Muntenia	Gumelnita B	Cernavoda I Foltești - Cernavoda II	Cotofeni	Cotofeni	Gлина	Odaia Turcului	Tei					
Dobrogea	Gumelnita B	Cernavoda I Cernavoda III-II			Jamnaia			?				
Bulgaria de NE	Karanovo VI Kodjadermen	Cernavoda I Peveč	Cernavoda III	Jamnaia	B, <sub>1</sub>	Ezero (II-III)	B, <sub>2</sub>					
Grecia de N	Rachmani II Dikili Tash II b	Dikili Tash Sitagroi III	III a - Sitagroi IVa	III b Sitagroi Va	Helladic timpuriu Helladic mijlociu							
Turcia de NV	Beşik Tepe Gelibolu	Demirci - Hüyük Kum Tepe	I	II	III	Troia	IV	V	VI			

Tabelul sincronismelor.

## INDICE GENERAL

### A

Adîncata – 87, 133  
Agułnikov S. – 186  
Alaiba (Maxim) R. – 27, 28, 33, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 164, 186, 208, 215, 231, 232, 233, 234, 236, 248, 254, 256, 258  
Alexandrescu A. – 202, 204  
Alexeni – 29  
Alexianu M. – 12, 133, 135, 141, 144, 145, 176, 186, 211  
Ambrojevici C. – 186  
Anastasiu F. – 124, 197  
Andrieșeni – 29, 37, 87, 106, 118  
Andrieșescu I. – 26, 186  
Andrițoiu I. – 186  
Andronic Al. – 49, 186  
Andronic M. – 27, 37, 41, 42, 45, 64, 76, 86, 87, 88, 94, 110, 186, 187, 211  
Antonescu I. – 33  
Antonescu S. – 202  
Antoniu S. – 111, 115, 187, 203  
Arghira – 87, 99  
Armășeni – 29  
Aroneanu – 29, 35, 44, 47, 130, 133, 241, 322  
Arsura – 43  
Atena – 13, 194  
Avram Iancu – 87

### B

Bacău – 14, 15, 163  
Badragii Vechi – 81  
Bahlui – 16, 18, 40  
Baia – 130  
Baisa – 87  
Baliovinești – 103, 120  
Bandrivskij M. – 12  
Banu – 29  
Banu F. – 49, 186  
Basarabi – 69, 71, 78, 79, 85, 260, 269  
Basarabia / R. Moldova – 12, 19, 27, 29, 67, 70, 113, 116, 117, 120, 121,

127, 164, 168 / 50, 75, 97, 112, 119, 139, 164

Băseu – 16, 18  
Batariuc V. P. – 12, 27, 41, 46, 47, 58, 133, 135, 187, 211, 238, 250, 313  
Băcăuanu V. – 15, 16, 187  
Băcești – 29, 51, 69, 71, 78, 80, 169  
Bădău-Wietenberger M. – 208  
Băiceni – 26, 29, 51, 64, 85, 89, 100, 128, 133, 153, 320  
Bălănești – 130  
Bălăteanu A. C. – 187  
Bălteni – 25, 30, 216  
Bălătați – 41, 48  
Bălușenii Noi – 87  
Bărboasa – 130, 152, 314  
Belcești – 130, 244  
Beldiceanu N. – 84, 89, 187  
Belgrad – 189  
Berciu D. – 22, 24, 26, 37, 187  
Berești – 87  
Berezanskaja S. – 128, 151, 152, 187  
Berlin – 13, 14, 208  
Bichir Gh. – 187  
Bielorusia – 70, 74  
Bistrița (râu) – 16, 18, 132, 140  
Bivolarî – 30  
Bîrgăuani – 30, 69, 71, 72, 78, 79, 130, 133, 264, 267  
Bîrlad (râu) – 15, 27, 74  
Bîrlad – 153  
Bîrlădești-Epureni – 153  
Bîrlești – 30  
Bîrnea P. – 187  
Bîrnova – 32, 49  
Bîrzu L. – 205  
Blaga – 30  
Bobulici V. – 208  
Bodaki – 99  
Bodeștii de Jos – 33, 72, 128, 130  
Bogdănești (de Horlești) – 30, 54  
Bogdănești (de Onești) – 101, 196  
Bogonos – 103, 104, 106, 113, 114, 284

- Bohotin – 87  
 Bold E. – 35, 45, 205  
 Bolohan N. – 129, 197  
 Bolomey A. – 18, 23, 194, 201  
 Borlești – 30, 73, 128, 130, 131, 140, 147,  
     151, 152, 153, 154, 177, 196, 319  
 Boroffka N. – 149, 188  
 Borosești – 30  
 Borosoaia – 30, 54, 58, 59, 131  
 Borșeni – 131, 321  
 Borziac I. – 188  
 Bosanci – 87  
 Botești – 20, 26, 30, 49, 51, 72, 98, 128,  
     138, 246, 277, 320  
 Botezatu D. – 37, 58, 129, 137, 148, 166,  
     200, 203, 211  
 Botoșana – 87, 131, 144, 152, 154, 300  
 Botoșani – 14, 31, 103, 117  
 Botzan M. – 188  
 Bozieni – 34  
 Brad – 31, 51, 57, 58, 65, 166, 167, 294  
 Brăiești – 84  
 Brăilea – 120, 124, 193  
 Brășăuți – 69, 72, 260  
 Brătești – 31  
 Brătianu A. – 204  
 Brătuleni – 31  
 Breaza – 40  
 Breazu – 32  
 Brehuiești – 87  
 Briusov A. – 70, 187  
 Brînduș C. – 188  
 Brînzeni – 25, 27, 64, 67  
 Broscăuți – 88, 99  
 Broșteni – 103, 104, 106, 113, 114, 160, 284  
 Bridiu M. – 188  
 Brusturi – 88  
 Brusturi-Drăgănești – 88  
 București – 13, 14, 187, 189, 191, 193,  
     194, 199, 201, 202, 203, 205, 206,  
     207, 208, 212  
 Budapesta - 13  
 Buda (de Bogdănești) – 88  
 Buda (de Copalău) – 88  
 Buda (de Zvorîștea) – 88  
 Budești – 88  
 Bujor A. – 64, 125, 208  
 Burtănescu F. – 12, 103, 107, 109, 114, 116,  
     117, 118, 120, 121, 172, 173, 188  
 Butea – 32  
 Buzdugan C. – 64, 101, 103, 106, 188, 196
- C
- Cacica – 88, 94  
 Camenca – 81  
 Capu Dealului – 32  
 Carpați – 15, 16, 18, 25, 50, 70, 71, 75,  
     87, 97, 102, 112, 116, 119, 125,  
     1139, 141, 159, 161  
 Casan I. M. – 205  
 Cavruc V. – 12, 129, 140, 141, 151, 188  
 Cavruc G. – 151, 188  
 Căciulești – 131  
 Călărași (BT) – 88, 99  
 Căpitanu V. – 33, 86, 94, 95, 196  
 Cășăria – 27, 32, 247  
 Cătămărești – 88  
 Cătămărești Deal – 32, 104, 114  
 Cârciumaru M. – 189, 201  
 Čebotarenko G. F. - 187  
 Cehia – 70, 71  
 Ceplenița – 32, 241  
 Cercu – 32  
 Cernavodă – 187  
 Cernăuți – 14, 198, 208  
 Černiakov I. T. – 210  
 Černyš E. K. – 19, 188, 201  
 Cheile Turului – 125  
 Chetru N. I. – 81, 188  
 Chiperești – 32  
 Chirica V. – 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33,  
     34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43,  
     44, 45, 46, 47, 48, 49, 54, 56, 58,  
     59, 62, 69, 76, 86, 87, 88, 89, 90,  
     91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 103,  
     104, 106, 109, 110, 123, 129, 130,  
     131, 133, 134, 135, 138, 149, 188,  
     205, 216, 222, 237, 240, 241, 242  
 Chișcăreni – 32, 88  
 Chișinău – 12, 13, 14, 191, 198, 201, 208  
 Ciortești – 32  
 Ciubotaru E. – 131  
 Ciugudean H. – 101, 189  
 Ciurbești – 32  
 Ciurea – 32  
 Ciurea V. – 26, 44, 85, 89, 94, 95, 104, 189  
 Cîmpeni – 33, 88  
 Cîrlig – 33  
 Cîrligi – 33, 57, 58, 65, 166, 167, 294  
 Cîrniceni – 25, 27, 33, 52, 53, 54, 56, 57,  
     58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 159,  
     164, 165, 166, 168, 186, 215, 216,

- 231, 232, 233, 234, 236, 248, 251,  
256, 258
- Cluj-Napoca – 13, 126
- Coarnele Caprei – 33, 241
- Cofta-Broniewska A. – 189
- Cogeasca – 88, 131
- Coman G. – 27, 43, 71, 189
- Comarna – 93
- Comănești (jud. SV) – 64, 88, 99, 186
- Comănești (oraș) – 15, 88, 163
- Comşa E. – 12, 22, 103, 105, 108, 109,  
114, 117, 118, 172, 189, 190, 204,  
279, 280, 281, 282, 283, 284, 285
- Constantinescu N. – 26, 47, 96, 138, 190,  
191, 202
- Concești – 88
- Contești – 64, 89
- Corlăteni – 26, 34, 52, 92, 103, 105, 106,  
113, 114, 116, 128, 131, 146, 152,  
172, 189, 284, 285, 314, 319
- Cotîrgaci – 34, 103, 105, 113, 114, 115, 132,  
148, 149, 172, 177, 286, 287, 312
- Copălău – 89, 95
- Corbasca – 126
- Corni (SV) – 89
- Corni (BT) – 89
- Čornokoncy – 70
- Corpaci – 81
- Costești – 56
- Costișa – 128, 132, 136, 140, 147, 151,  
152, 153, 154, 155, 177, 315, 316,  
317, 318
- Coșula – 89
- Cotnari – 34, 89
- Cotoi O. – 195
- Cotu Morii – 34
- Coțușca – 37, 87, 89, 90, 93, 135
- Cozmești (sat, comună) – 34, 43
- Cozmești (de Stolniceni-Prăjescu) – 89
- Cracovia – 13, 199, 204, 212
- Craiova – 207
- Crasnaleuca – 89
- Crăiești – 34
- Cristescu M. – 73, 76, 80, 109, 115, 190, 203
- Cristești (IS) – 34, 38, 91
- Cristești (BT) – 89, 99
- Cristinești – 34, 89, 90
- Crivești – 35
- Crîșmaru A. – 190
- Csaba H. – 208
- Cubleșul Someșan – 125
- Cucorăni – 35, 132
- Cucos Șt. – 19, 21, 27, 28, 29, 30, 40, 43,  
67, 69, 71, 72, 74, 76, 77, 78, 79,  
81, 86, 88, 90, 91, 94, 95, 96, 130,  
131, 133, 135, 164, 168, 190, 202,  
246, 267, 320
- Cucu V. – 191
- Cuconeștii Vechi – 84
- Cucuteni – 29, 64, 89, 133, 153
- Curșești – 35
- Curteni – 35
- Curtești – 42
- Cut – 72
- Czerniak L. – 68, 168, 191
- D**
- Dabrowski J. – 191
- Dagîta – 35, 41
- Daicoviciu H. – 205
- Dancu – 68, 168
- Danilenko V. N. – 23, 102, 191
- Darabani – 35, 37, 89, 90, 99
- Dănești – 35, 133, 322
- Decea Mureșului – 125
- Deleni – 41, 89, 241
- Demčenko T. – 191, 200
- Dergačev V. – 10, 21, 22, 25, 27, 67,  
101, 102, 113, 115, 116, 117,  
120, 124, 127, 152, 158, 172,  
173, 174, 180, 191
- Dersca – 90
- Diaconescu M. – 27, 41, 59, 92, 202
- Diaconu Gh. – 26, 47, 96, 191
- Diamandri C. – 85
- Dimitrie Căntemir – 37
- Dinu M. – 12, 21, 22, 24, 25, 26, 28, 30,  
34, 35, 36, 37, 38, 39, 43, 44, 45,  
48, 49, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58,  
59, 60, 61, 62, 63, 67, 69, 73, 76,  
78, 79, 81, 85, 86, 93, 103, 104,  
106, 111, 116, 117, 122, 164, 165,  
168, 192, 193, 205, 206, 214, 218,  
223, 224, 225, 226, 227, 228, 238,  
248, 251, 254, 258, 260, 261, 262,  
285, 287, 288, 289, 297, 298
- Dîngeni – 91
- Dobreni – 32
- Dobrovăț – 35, 90
- Dodd-Opritescu A. – 10, 19, 20, 163,  
193, 208
- Dolhasca – 94

- Dolheștii Mari – 26, 35, 52, 69, 72, 73, 78, 79, 81, 85, 122, 169, 192, 260, 261, 262, 263, 297, 298  
 Doljești – 90  
 Donisă I. – 193  
 Dorobanț – 35, 130, 133, 322  
 Dorohoi – 35, 90, 99, 103  
 Doroșcani – 35, 237  
 Dragomir I. T. – 193  
 Dragomirești – 91, 134  
 Drăgușeni (BT) – 90  
 Drăgușeni (IS) – 36  
 Drăgușeni (SV) – 36, 51, 104  
 Drînceni – 44  
 Dulcești – 90, 95, 99, 133, 147, 265  
 Dumbrava – 36  
 Dumbrava Roșie – 40, 72  
 Dumbrăveni – 90, 276  
 Dumești – 29, 36, 42, 241  
 Dumitrescu H. – 23, 26, 27, 34, 36, 38, 43, 44, 54, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 85, 99, 125, 164, 193, 194, 213, 217, 218, 219, 220, 247  
 Dumitrescu VI. – 18, 19, 20, 22, 23, 25, 26, 28, 37, 38, 48, 54, 57, 85, 96, 99, 116, 163, 193, 194, 239  
 Dumitroaia Gh. – 27, 32, 41, 86, 91, 93, 94, 125, 129, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 143, 144, 145, 151, 176, 186, 188, 194, 195, 211, 247
- E**  
 Edineț – 158  
 Ellis L. – 195  
 Enache M. – 37, 58, 200  
 Erbiceni – 24, 27, 30, 36, 46, 48, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 81, 86, 98, 103, 113, 114, 159, 165, 166, 167, 168, 172, 214, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 238, 241, 248, 251, 255, 258, 289  
 Eşanca – 37, 90  
 Evminka – 68, 168
- F**  
 Fălticeni – 26, 90  
 Fedorovici C. – 203  
 Fedeleșeni – 26, 37, 164  
 Fetești – 133  
 Filipești – 33, 90, 275  
 Fîntînele – 37, 90  
 Florea N. – 17, 195  
 Florența – 13  
 Florescu A. C. – 34, 69, 85, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 99, 109, 118, 123, 124, 130, 132, 133, 134, 138, 154, 171, 195, 204, 295, 296, 333  
 Florescu M. – 69, 86, 94, 95, 101, 122, 123, 128, 131, 132, 140, 147, 153, 154, 155, 175, 196, 295, 296, 319  
 Florescu R. – 202  
 Focuri – 37  
 Foit G. – 69, 76, 86, 269  
 Forăști – 96  
 Frumușica – 98  
 Fundu Hertei – 90, 99
- G**  
 Galati – 173  
 Gamčenko S. – 70  
 Gangan A. – 196  
 Garašanin M. – 196  
 Gardawski A. – 196  
 Găgești – 106  
 Găiceanca – 153, 235  
 Găureni – 37  
 Geneva – 13  
 Georgiev VI. – 124  
 Germania – 68, 70, 71, 80  
 Ghelăiești – 133, 320  
 Gherasie I. – 16  
 Ghigoiești – 124, 291  
 Ghireni – 37, 90  
 Gimbutas M. – 10, 20, 102, 172, 196, 197  
 Girov – 131  
 Giurcani – 103, 106, 114, 172, 188  
 Gidinți – 37  
 Gîrbești – 90  
 Gîrceni – 69, 123, 174, 295  
 Gîșteanu P. – 198  
 Glăvănești – 37, 103, 106, 112, 114, 115, 117, 118, 121, 160, 172, 189, 190, 279, 280, 281, 282  
 Gorbulov – 70  
 Gordinești – 25, 27, 53, 56  
 Gorovei – 90  
 Golăiești – 37, 241  
 Gorodcov V. A. – 102, 117  
 Gorodnica – 68, 148, 168

- Gostar N. – 194  
 Götz A. – 68  
 Gramatopol I. – 187  
 Grădinaru I. – 27, 28, 33, 53, 56, 57, 58,  
     59, 60, 62, 164, 186  
 Grămești – 37, 186  
 Grănicești – 69, 73, 78, 91  
 Groapa Vlădichii – 91  
 Grumezoaia – 37, 58, 166, 200  
 Gukhin V. – 197, 208  
 Gumă M. – 197  
 Gutter J. – 69, 73, 197
- H**  
 Haas N. – 105, 108, 115, 197  
 Haheu V. – 197  
 Haimovici S. – 36, 39, 65, 66, 197, 198  
 Halle – 14  
 Hamangia – 173  
 Hangu – 122  
 Hartușe N. – 67, 124, 197  
 Hașotti P. – 197  
 Hänsel B. – 197  
 Häusler Al. – 121, 124, 197, 198  
 Hăbășești – 23, 26, 38, 51, 54, 57, 60,  
     166, 194, 239  
 Hălceni – 38  
 Hău F. – 27, 41, 42, 45, 76, 110, 211  
 Hăncăuți – 56  
 Hălăucești – 38, 54  
 Hănești – 45, 103, 109, 117, 118  
 Heci – 91  
 Heleșteni – 38  
 Hilișeu-Horia – 38, 40  
 Hilișeu-Cloșca – 38  
 Hîndrești – 91  
 Hîrjoabă – 15, 16  
 Hîrlău – 38  
 Hîrtoape – 38, 91, 133  
 Hîrtop – 129, 133, 134, 148, 149, 177  
 Hlăpești – 64, 91, 125, 134, 277, 299  
 Hlipiceni – 38, 134  
 Hmelnicki – 70  
 Hodora – 38  
 Holboaca – 38, 103, 106, 109, 113, 114,  
     115, 118, 121, 124, 134, 174, 189,  
     290, 291, 323  
 Homița – 38, 91  
 Hordilă D. – 211  
 Horedt K. – 198
- Horlăceni – 91  
 Horlești – 45  
 Horodiștea – 24, 25, 26, 27, 38, 51, 52,  
     53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63,  
     64, 65, 67, 68, 81, 85, 98, 125,  
     159, 164, 165, 166, 167, 168, 193,  
     213, 217, 218, 219, 220, 235, 248,  
     251, 257  
 Horodnic de Jos – 69, 73, 128, 134, 148,  
     149, 150, 177  
 Horodniceni – 91  
 Hrișcani – 91  
 Hulub – 91  
 Huși – 15, 163  
 Hvalinsk – 10
- I**  
 Iacobeni (de Dîngeni) – 91, 103, 109, 113  
 Iacobeni (de Vlădeni) – 103, 109, 113,  
     117, 118, 121  
 Ianuš B. – 70  
 Iași – 13, 14, 15, 39, 40, 91, 103, 110,  
     134, 187, 190, 192, 202, 205, 211  
 Ibănești – 40, 91  
 Iconomu C. – 30, 76, 198  
 Icușeni – 92  
 Ielenicz M. – 206  
 Iepureni – 40  
 Iezer – 40  
 Ignat M. – 45, 125, 134, 135, 138, 150, 198  
 Ionășeni – 40  
 Ioniță I. – 130, 210  
 Iordan I. – 198  
 Irimia M. – 125, 198  
 Ivan-Frankovsk – 127  
 Izvoare – 26, 40, 51, 60, 62, 122, 243,  
     244, 245, 246  
 Izvoarele – 125, 126
- J**  
 Jarovoi E. V. – 22, 81, 114, 120, 198  
 Jigoreni – 40  
 Jijia – 16, 18, 108  
 Jitomir – 70  
 Jvanec – 67, 168
- K**  
 Kacso C. – 198  
 Kadrow S. – 122, 174, 198  
 Kačialova E. – 198

Kaindl R. F. – 198  
 Kalicz N. – 199  
 Kasperovcy – 29, 67, 84, 168  
 Kavruk V. – 204  
 Kiev – 14, 23, 187  
 Kirkov A. – 70  
 Klauser H. – 134  
 Klementowice – 72  
 Klochko V. – 125, 198, 199, 201  
 Kolod'ažnoe – 70  
 Kološovka – 70  
 Kostrzewski – 70, 127, 175, 199  
 Košilovcy – 70, 81, 84  
 Koško Al. – 198  
 Kotiubincy – 70  
 Kovacs St. – 125, 199  
 Kozłowski L – 70, 81, 127, 199  
 Kromer B. – 166  
 Kričevski E. I. – 199  
 Krušel'nickaja L. – 12, 127, 128, 142,  
     145, 152, 156, 175, 199  
 Kurčiatov S. - 208

**L**

Larga-Jijia – 40, 103, 110, 113, 114, 115,  
     160, 172  
 Larina O. – 199  
 Lagodovskaja O. – 102, 199  
 László A. – 102, 116, 173, 199  
 Lazarovici Gh. – 12, 200  
 Leahu V. – 124, 200  
 Leipzig – 14, 208  
 Leningrad – 13, 14  
 Lespezi – 91  
 Lețcani – 88, 104, 131  
 Levickij I. – 70, 200  
 Levicki O. – 188, 191  
 Leviťki O. – 200  
 Lichardus I. – 200  
 Lișcoteanca – 120  
 Lišna – 92  
 Liteni (de Belcești) – 40  
 Liteni (sat, comună) – 73, 92, 95  
 Liveni – 27, 41, 59, 92  
 Loeva – 145, 156  
 Lomačincы – 99  
 Los Angeles - 14  
 Luca S. – 200  
 Luminiș (Iapa) – 128, 134, 151  
 Lunca (de Virfu Cîmpului) – 92

Lunca (de Vînători-Neamț) – 20, 27, 41,  
     51, 129, 135, 141, 142, 143, 144,  
     145, 152, 154, 156, 176, 177, 195,  
     301, 302, 303, 304, 305, 307, 307,  
     308, 309, 310, 311  
 Loseatin – 70  
 Lungani – 92, 244  
 Lupașcu Gh. – 17, 200  
 Lvov – 12, 70, 199

**M**

Machnik J. – 199, 200  
 Magala – 152  
 Mahmudia – 125  
 Mainz - 208  
 Majaki – 67, 68, 168  
 Manea Șt. – 43  
 Manoleasa – 41, 92  
 Mantu C.-M. – 12, 19, 22, 37, 58, 68, 84,  
     166, 168, 200  
 Manzura I. – 22, 27, 53, 56, 58, 67, 68,  
     70, 116, 118, 188, 200, 201, 208  
 Marinescu-Bîlcu S. – 12, 19, 26, 40, 48,  
     57, 58, 62, 65, 96, 122, 124, 138,  
     201, 245, 253, 254, 292  
 Mareș I. – 12, 27, 45, 54, 56, 57, 92, 95,  
     124, 201, 229, 291  
 Mariupol – 124  
 Marchevici V. – 19, 21, 23, 27, 64, 201  
 Martinovici T. – 202  
 Mastacăñ – 69, 73, 78, 79, 265, 268  
 Masson V. M. – 201  
 Matasă C. – 19, 26, 30, 69, 72, 74, 85,  
     93, 128, 130, 132, 137, 140, 201,  
     246, 254, 266, 270, 320  
 Mateescu C. – 205  
 Matei M. – 202  
 Mateieni – 92  
 Maximilian C. – 105, 108, 115, 197  
 Maxut – 41  
 Mădărjești – 41  
 Mălușteni – 92  
 Mănăstioara (de Siret) – 104, 110  
 Mănăstioara (de Udești) – 41  
 Mănăstirea – 41  
 Mărăști – 153  
 Mărculești – 81  
 Merpert N. T. – 102, 201  
 Mežurečie – 77  
 Michczynska D. J. – 202

- Miclea I. – 202  
 Mihai Eminescu – 32, 87, 88, 95, 104, 132  
 Mihail Kogălniceanu – 135  
 Mihăilescu V. – 15, 202  
 Mihoieni – 41, 135, 141, 146, 250, 313, 314  
 Mioreni – 41, 92  
 Mircești – 92  
 Mironeasa – 41  
 Miropol'e – 70  
 Miroslava – 31, 32, 37, 42, 49, 96, 241  
 Mitoc – 42, 92  
 Mitocu Dragomirnei – 92, 98, 101  
 Mitrea B. – 26, 46, 202  
 Miu G. – 202, 203  
 Mînjești – 42, 92  
 Moara – 73, 91  
 Mogoșanu F. – 18, 23, 194  
 Mogoșești – 42, 92  
 Mogoșești-Siret – 123  
 Moinești (oraș) – 15, 163  
 Moinești (de Popricani) – 42  
 Moldoveni – 124  
 Monah D. – 12, 19, 28, 29, 62, 64, 125,  
     129, 135, 136, 141, 145, 150, 153,  
     161, 164, 176, 186, 195, 202  
 Morintz S. – 22, 101, 187, 202, 203  
 Moscalu E. – 34, 93, 103, 106, 132, 149,  
     203, 210  
 Moscova – 13, 14, 187, 201  
 Moșna – 92  
 Moțca – 93, 99  
 Movileni – 40, 110  
 Movșa T. – 23, 67, 203  
 Muncelul de Sus – 93  
 München - 14  
 Munčaev R. M. – 201  
 Munteanu E. R. – 129, 137  
 Muraru A. – 201  
 Muscă T. – 203  
 Mutihac V. – 203
- N**  
 Nagoreany – 148  
 Neamțu Eug. – 49, 186  
 Necrasov O. – 31, 33, 57, 65, 71, 72, 73,  
     76, 80, 109, 115, 203  
 Negrești – 93  
 Negri – 31  
 Negulești – 93  
 Nemejkova-Pavukova N. – 67
- Németi I. – 84, 208  
 Nestor I. – 19, 21, 23, 24, 26, 37, 46, 69,  
     73, 105, 108, 110, 128, 132, 164,  
     204, 290, 319  
 Nezvisko – 99, 147, 154  
 Nichiteni – 93, 135  
 Nicola D. – 195  
 Nicolaeva N. P. – 187  
 Nicolaescu-Plopșor C. – 122, 204  
 Nicolaescu-Plopșor D. – 65  
 Nicolaescu C. – 202  
 Niculiță I. – 204  
 Nipru – 84, 158  
 Nisa – 14  
 Nistor M. – 69, 71, 86, 209, 269  
 Nistru – 28, 63, 84, 98, 100, 118, 121,  
     158  
 Nitra – 14  
 Nițu A. – 19, 25, 34, 59, 64, 164, 204  
 Nosek St. – 77, 79, 159, 204
- O**  
 Oancea D. – 198  
 Obrijeni – 42  
 Odessa – 14  
 Oglinzi – 16, 93, 142, 195  
 Olinescu D. – 128, 134  
 Olteanu Șt. – 202  
 Oltenești – 35, 42  
 Oncești – 130  
 Oniceni – 69, 74, 153  
 Onofrei – 31, 33, 57  
 Orășeni Deal – 42  
 Oroftiana – 93  
 Oroftiana de Sus – 153  
 Osoi – 93  
 Osolineum - 212  
 Ossowski G. – 70  
 Oțeleni – 91  
 Oxford – 13
- P**  
 Pal J. – 208  
 Palešcișin M. A. – 67  
 Passek T. – 19, 21, 23, 70, 148, 204  
 Parzinger H. – 68  
 Paul I. – 204  
 Pașcani – 93  
 Pazdur M. F. – 202  
 Pădureni (de Copalău) – 93

- Pădureni (de Pădureni) – 93  
 Pădureni (de Siret) – 42  
 Pădureni (de Şendriceni) – 93  
**Păltiniş – 38, 42, 93**  
**Pătrăuți – 93**  
 Păuleni – 136, 140, 141, 151, 155, 188  
 Păunescu Al – 27, 31, 32, 33, 35, 38, 40, 41, 42, 44, 46, 47, 49, 69, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 103, 104, 109, 134, 135, 138, 149, 205  
 Păuşeşti – 42  
 Perianu M – 106, 115, 205  
 Perieni – 43  
 Perju S – 204  
 Petrescu-Dîmboviţa M – 12, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 64, 85, 86, 88, 89, 91, 94, 101, 103, 104, 116, 124, 128, 129, 133, 163, 164, 174, 194, 204, 205, 206, 212, 222, 284, 291, 322  
 Petricani – 48, 93, 96, 138, 153  
 Piatra-Neamţ – 14, 17, 43, 64, 74, 78, 79, 85, 93, 129, 135, 153, 169, 190, 192, 195, 201, 202, 259, 264, 266, 270, 319  
 Piatra-Şoimului (Calu) – 69, 74, 78, 85, 128, 134, 135, 267, 275, 276, 277, 278  
 Pietrosu – 94  
 Pihneşti – 43  
 Pîrteştii de Sus – 94  
 Pleşeşti – 94  
 Ploieşti – 120, 189  
 Plopana – 88  
 Plugari – 30, 131, 237, 240, 242  
 Podolenii de Sus – 43  
 Podolenii de Jos – 43  
 Podolia – 70, 72, 76, 78, 79, 80, 81, 127, 131, 154  
 Podu Iloaiei – 240  
 Poduri – 129, 136, 140, 147, 148, 151, 152, 153, 154, 177, 180, 195, 202, 321  
 Poiana – 94  
 Poiana Mănăstirii – 43, 94  
 Poiana Şcheii – 43  
 Poieni-Solca – 94  
 Polieni (Ulmii) – 43  
 Polivanov Jar – 99  
 Polonia – 20, 70, 71, 72, 81, 127  
 Pomîrla – 94  
 Popescu A. – 128, 132, 134, 151, 206  
**Popescu C. – 65**  
**Popescu D. – 101, 206**  
 Popescu N. – 206  
 Popeşti – 35, 42, 43, 240  
 Popova – 117  
 Popovici D.N. – 12, 64, 73, 91, 96, 125, 129, 134, 137, 138, 149, 150, 198, 202, 206, 214  
 Popricani – 33, 34, 43, 49, 240, 242  
**Popuşoi E. – 206**  
 Posea Gh. – 206  
 Poznan – 13  
 Praga – 13, 14  
 Präjeni – 33, 88, 103, 110, 113, 114, 129, 136, 148, 150, 154, 172, 177, 312, 322  
 Präjeşti – 94, 276  
 Preuteşti – 43, 71, 87, 94, 133, 169  
 Probotă – 30, 43, 94  
 Prut – 10, 15, 16, 18, 25, 27, 28, 63, 70, 99, 101, 102, 116, 117, 118, 120, 121, 158, 159, 160  
 Pungeşti – 35  
 Pustovalov S. – 124, 125, 198
- R**
- Rabinovici R. – 208  
 Rassamakin Y. – 198  
 Răcăciuni – 43, 86, 94  
 Răchiţi – 94  
 Rădăşeni – 26, 44, 51, 94, 228  
 Rădăuți – 94, 150  
 Rădăuți-Prut – 41, 92, 95  
 Rădeni – 94, 99, 125, 161, 164, 174, 299  
 Răducăneni – 87  
 Rădulescu M. – 206  
 Răuceşti – 93, 94, 137  
 Răuseni – 95, 275  
 Războieni (NT) – 95  
 Războieni (de Tg. Frumos) – 44, 190  
 Răzima – 95  
 Recea – 95  
 Rediu (de laşi) – 32, 44, 47, 110, 118, 138, 242  
 Rediu (de Rădăuți-Prut) – 95  
 Rediu-Aldei – 44  
 Ripiceni – 44

- Rîmnicel – 67  
 Rînghilești – 95, 276  
 Rîșești – 37, 44, 57, 58, 59, 166, 238  
 Roma (BT) – 34, 105  
 Roman – 14  
 Roman P. – 10, 12, 22, 24, 25, 28, 84, 101, 116, 122, 158, 163, 180, 187, 202, 203, 206, 207, 208  
 România – 67, 69, 70, 73, 80, 86, 102, 103, 116, 117, 120, 127, 142, 143, 155  
 Români – 137  
 Romstorfer – 26, 46, 69, 73, 208  
 Rîtea M. – 12, 208  
 Rotunda – 125, 161, 174, 299  
 Roșu Al. – 15, 208  
 Roșca M. – 187  
 Roșcani – 95  
 Rovno – 70  
 Ruginoasa (de Dulcești) – 95, 277  
 Ruginoasa (sat, comună) – 26, 44, 51, 193  
 Ruseni – 95  
 Rusu M. – 36, 43, 44, 45, 110  
 Rybalova V. D. – 128, 206
- S**  
 Safronov V. A. – 187  
 Sagna – 37  
 Sanie S. – 36  
 Sanie ř. – 36  
 Santa Mare – 95  
 Satu Mare – 14, 188  
 Satu Nou (de Belcești) – 44  
 Satu Nou (de Schitu-Duca) – 44  
 Satu Nou (de Șcheia) – 44, 110  
 Sava E. – 12, 22, 28, 84, 115, 116, 117, 128, 140, 152, 173, 175, 204, 208  
 Savva E. – 127, 152, 208  
 Săucești – 86, 95  
 Scărișoara – 86, 95  
 Schitu Duca – 30, 44, 62, 237  
 Schitu Stavnic – 45  
 Schuster C. – 12, 208  
 Scînteia – 30  
 Scopoșeni – 45  
 Scortanu Șt. – 133, 208  
 Schmidt H. – 19, 20, 26, 30, 64, 85, 89, 128, 133, 208, 216, 320  
 Semenov – 70  
 Sebeș – 125  
 Sfîntu Gheorghe – 129  
 Sfîntu Ilie – 27, 45, 54, 56, 57, 59, 60, 165, 166, 201, 229, 230  
 Siliște – 45  
 Siliștea – 129, 137, 141, 151, 155  
 Sinești – 46, 237  
 Siniuk A. T. – 208  
 Siret (râu) – 16, 18, 31, 45, 71, 74, 84, 87, 101, 129, 158, 159  
 Siret (oraș) – 95, 99  
 Siretel – 95  
 Sîrbu V. – 197  
 Sîrca – 45  
 Slavuta – 70  
 Slobozia (BC) – 86  
 Slobozia (de Siretel) – 95  
 Slobozia (de Schitu Duca) – 45  
 Slobozia-Hănești – 45  
 Smeieni – 103, 120  
 Smirnova G. I. – 127, 147, 152, 208  
 Sofia - 14  
 Sofievka – 84  
 Solca – 94, 95  
 Soroca – 64  
 Sorokin V. – 12, 19, 209  
 Spinei V. – 69, 71, 79, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 171, 209, 260, 269  
 Spinoasa – 46  
 Sprîncenata – 46  
 Srednyi Stog – 20  
 Stînca – 46  
 Stîncești – 69, 95  
 Stoica C. – 16  
 Stoicani – 103  
 Stolniceni-Prăjescu – 31, 89  
 Stornești – 46  
 Strunga – 35, 37, 38  
 Suceava – 14, 26, 46, 58, 59, 60, 61, 76, 78, 82, 124, 137, 164, 166, 168, 170, 174, 187, 196, 201, 202, 235, 238, 240, 242, 249, 269, 271, 272, 274, 291  
 Suditi – 120  
 Suharău – 92, 93  
 Suhuleț – 47, 95, 99  
 Sulimirski T. – 69, 70, 79, 80, 81, 127, 140, 148, 168, 175, 209  
 Sulița – 96  
 Svešnikov I. – 70, 71, 77, 81, 127, 128, 140, 148, 151, 155, 168, 178, 209

Swiesznikow – 127, 151, 152, 175, 209  
 Székely Z. – 204, 209  
 Székely Z. K. – 155, 175, 178, 210  
 Szombathy J. – 128, 134  
 Szmyt M. – 68, 168, 191

**S**

Şadurschi P. – 12, 27, 31, 32, 33, 35, 38, 40, 41, 42, 44, 46, 47, 49, 69, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 95, 96, 98, 103, 104, 109, 110, 129, 134, 135, 137, 138, 148, 149, 153, 205, 210, 211, 322  
 Šapošnikova O. – 102, 117  
 Şcheia – 26, 36, 41, 43, 45, 47, 76, 78, 80, 96, 110, 169, 277  
 Şendriceni – 47, 91, 96  
 Ŝerbăneşti – 137, 148, 149, 150, 177  
 Ŝerbeşti – 69, 76, 78, 267  
 Ŝipote – 32, 38, 47, 88  
 Ŝorogari – 47  
 Ŝtefan cel Mare (comună) – 76, 124  
 Ŝtefănescu S. – 27, 29, 32, 33, 34, 36, 41, 47, 51, 210  
 Ŝtefăneşti – 46, 47  
 Ŝmagli M.N. – 210  
 Ŝpicyn A. A. – 102

**T**

Tanasachi I. – 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 54, 56, 58, 59, 62, 76, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 103, 104, 106, 109, 110, 123, 129, 130, 131, 133, 135, 138, 188, 237, 240, 241, 242

Tansa – 47, 95, 96

Tarcan-Hrișcu C. – 33, 66, 210

Tătărauca Nouă – 28

Tămăşeni – 47

Tătăruşti – 85, 94, 96

Tăuteşti – 47, 124, 291

Telegin D. – 22, 67, 68, 102, 113, 117, 124, 140, 148, 172, 210

Tel'nov N.P. – 27, 201

Teodor D. Gh. T. – 130, 205, 210

Teodor S. – 131, 152, 210, 300

Ternopol – 70

Tg. Frumos – 44, 47, 110

Tg. Neamă – 138

Tîrpeşti – 26, 37, 48, 51, 57, 58, 60, 62, 65, 96, 98, 122, 124, 125, 138, 153, 161, 167, 174, 201, 252, 276, 278, 292, 299

Tkačiuč M. – 208

Tomeşti – 49

Topile – 48, 96

Topliţa – 125

Toşcev – 117, 210

Totoieşti – 48

Traian – 20, 26, 48, 51, 193

Trinca – 28, 186

Truşeşti – 40, 85, 96, 128, 138, 323

Tswiklovcy – 84

Tudor D. – 52, 210

Tudor E. – 210

Tudora – 96

Tufescu V. – 16, 17, 18, 210

Tulcea – 187, 207

**T**

Tibana – 29, 43, 48, 94

Tibăneşti – 40, 48

Tibucani – 96

Tigănaş – 33, 48, 62, 138, 237, 240, 242, 322

Tipileşti – 49, 56, 165

Toleşti – 96

Tuțora – 32, 242

**U**

Ucraina – 12, 15, 29, 50, 67, 70, 71, 75, 77, 97, 112, 113, 119, 127, 139, 140, 142, 145, 148, 168

Udeşti – 41, 95, 96

Ujvari I. – 18, 210

Urali – 102

Ulieni – 43

Uricani – 26, 49, 62, 96, 122, 195

Ursachi V. – 12, 27, 31, 57, 90, 98, 210, 211

Ursu C. E. – 45, 73, 87, 90, 96, 133, 195

Ursulescu N. – 12, 27, 41, 43, 45, 47, 69, 76, 82, 84, 103, 110, 129, 134, 135, 137, 138, 148, 149, 168, 170, 211, 271, 272, 273, 274, 313, 322

**V**

Valea Adîncă – 96

Valea Lupului – 67, 81, 103, 106, 110, 113, 114, 115, 117, 118, 121, 138, 172, 187, 192, 288, 323

- Valea Seacă – 48, 89, 96, 98, 240, 242  
 Valea Șoșii – 64, 125  
 Valea Ursului – 49  
 Varșovia – 13, 189, 199, 212  
 Vaslui – 13, 15, 49, 163  
 Văculești – 90  
 Văleni – 49, 98, 128, 138, 141, 147, 177  
 Vicov – 150  
 Videiko M. – 198  
 Vieru I. – 204  
 Viișoara (BT) – 98  
 Viișoara (Tg. Ocna) – 64  
 Vilhove – 70  
 Vistula – 99  
 Vișan – 37, 49, 57, 58, 59, 166, 238  
 Vîhvatinicy – 67  
 Vîlcele – 125  
 Vînători (IS) – 38, 98, 242  
 Vînători –Neamț – 135, 138, 194  
 Vîrfu Cîmpului – 98  
 Vîskoe – 70  
 Vlădeni (IS) – 98, 109  
 Vlădeni (BT) – 49, 87, 91  
 Vlădeni-Deal – 98  
 Vlădiceni – 49  
 Vlăsinești – 138, 148, 149, 150, 177  
 Vocotești – 138  
 Voinești – 45, 138  
 Volga – 102, 117  
 Volhynia – 70, 77, 78, 79, 80, 127, 154  
 Vorona – 92  
 Vovriești – 51, 323  
 Vulpe Al. – 22, 23, 28, 64, 101, 116, 125,  
     128, 130, 131, 132, 133, 134, 135,  
     136, 138, 140, 147, 1149, 153,  
     154, 155, 175, 194, 211, 212, 315,  
     316, 317, 318  
 Vulpe R. – 19, 23, 24, 25, 26, 40, 62,  
     122, 128, 135, 163, 180, 210,  
     212, 243, 244  
 Vulturești – 94
- Z**  
 Zaharia Em. – 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35,  
     37, 38, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48,  
     49, 86, 88, 89, 91, 94, 124, 129, 133,  
     134, 164, 206, 212, 222, 291  
 Zaharia Eug. – 19, 21, 155, 204  
 Zaharia N. – 25, 27, 29, 30, 31, 32, 33,  
     34, 35, 37, 38, 40, 41, 42, 44, 45,  
     46, 47, 48, 49, 57, 86, 88, 89, 91,  
     94, 124, 129, 133, 134, 164, 212,  
     216, 222, 238, 291  
 Zakharuc Y. N. – 23  
 Zamoșteanu I. – 204  
 Zamoșteanu M. – 128, 131, 132, 140,  
     147, 153, 175, 204, 212, 319  
 Zbenovič V. G. – 19  
 Zirra VI. – 103, 105, 108, 109, 116, 117,  
     118, 172, 173, 204, 212, 291  
 Zoltan – 151, 188  
 Zvorîștea – 137  
 Žvenigorod – 148
- W**  
 Wechler K. P. – 81  
 Wišlanski T. – 77, 168, 212  
 Wroclaw – 13, 199, 212

Tipărit la Imprimeria BACOVIA Bacău  
Str. Mioriței nr. 27

## **În Biblioteca MEMORIAE ANTIQUITATIS au apărut:**

- I. Ștefan Cucoș, *Ceramică neolitică din Muzeul Arheologic Piatra Neamț / Céramique néolithique du Musée Archéologique de Piatra Neamț*, 1973.
- II. *Cucuteni aujourd'hui* (édité par Gheorghe Dumitroaia et Dan Monah), 1996.
- III. Dan Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, 1997.
- IV. Ioan Mitrea, *Așezarea din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna*, 1998.
- V. Cornelia Magda Mantu, *Cultura Cucuteni. Evoluție, cronologie, legături*, 1998.
- VI. Ștefan Cucoș, *Faza Cucuteni B în zona subcarpatică a Moldovei*, 1999.